

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTEŚÍTŐJE

11

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 11.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTEŚÍTŐJE **11**

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2010

A szerkesztőbizottság tagjai

Kedves Gyula, Kreutzer Andrea, Lugosi József, Makai Ágnes,
Sallay Gergely Pál, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia

Olvasószerkesztő

Maczák Ibolya

Az angol fordítás Sallay Gergely Pál,
a német fordítás Varga Csaba munkája

A fotókat Dabasi András, Füzi István, Hajdú József, Prohászka László,
Püspöky Apor, Soós Ferenc és Szikits Péter készítette

A kötet támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap

Hadimúzeum Alapítvány

A borítón tájékszopka az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tábornokainak
mikrofotójával.

Felelős kiadó dr. Holló József, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi

Nyomtatta a Kurrens Print Kft.

ISSN 0238–4442

TARTALOM

RIDOVICS ANNA: Tájékszzipka az 1848–49-es honvédő magyar tábornokok mikrofotójával	9
ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK	
CSENDEL-PLANK IBOIYA: A képcsempészet sajátos formái 1849 után	23
VITEK GÁBOR: „Pro hac vitam et sanguinem” – Adalékok az inszurgens zászlók történeti vizsgálatához	45
CS. LENGYEL BEATRIX: A Klapka-légió tisztjeinek csoportképe Grisza Agoston tulajdonából	67
FARKAS KATALIN: A Klapka-légió tisztikara	71
KOVÁCS VILMOS: Az 1875 M Úchatius-tüzérségi rendszer	105
KÖZLEMÉNYEK	
SÜLI ATTILA: A Torda megyei nemzetőrség zászlói	131
PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Balassagyarmat visszafoglalásának emléktáblája, plakettje és jelvénye	157
ILLÉSFALVI PÉTER: Sajátos honvédtiszti portré a XX. századból – Somogyi István ezredes életútja	167
BACZONI TAMÁS: A „sorállomány” kimenő-egyenruhái 1926 és 1989 között	193
GYŰJTEMÉNYI MUNKA	
SOÓS PÉTER: Hadik András szablyája	217
MAKAI ÁGNES-SZOLECZKY EMESE: Bonaparte Napóleon „halhatatlan emléke” – Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében	223
SZOLECZKY EMESE-ZÁVODI SZILVIA: „A’ végzés útjain...” – A Vid, Ihász, Lepossa és Kappler család hagyaték-együttese, avagy kalandozás egy família múltjában térben és időben	275
SALLAY GERGELY PÁL: Japán kitüntetések a Hadtörténeti Múzeumban	309
SUBA JÁNOS: A II. világháborúban készült kiértékelt légifényképek a Román Királyság területéről a Hadtörténeti Térképtárban	319
MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL	
SAMU BOTOND GERGŐ: A magyar Hadtörténeti Múzeum tárgyananyagának sorsa a II. világháború végén (2. rész)	335
HALÁPI LÁSZLÓ: Fegyelem és álmok – Emlékezés dr. Árokey Lajosra	357
RESTAURÁLÁS	
GYULAI ORSOIYA: A Splényi-huszárezred zászlójának restaurálása	365
MÁTYÁSSY GABRIELLA: A magyarországi művégtaggyártás története és készítéstechnikája az I. világháborúban egy korabeli műláb restaurálása kapcsán	381
KIÁLLÍTÁSOK	
KEMÉNY KRISZTIÁN: „Bitón, várfogságban és fegyver alatt” – Megtorlás az 1848–49-es szabadságharc után. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	395
A kötet szerzői	401
KÉPMELLÉKLET	403

CONTENTS

ANNA RIDOVICS: A Meerschaum with a Micro-Photo of the Commanders of the 1848–49 Hungarian War of Independence	9
ESSAYS AND STUDIES	
IBOLYA CSENGEL-PLANK: Special Means of Smuggling Photographs after 1849	23
GÁBOR VITEK: “Pro hac vitam et sanguinem.” Additional Data to the Historical Research of the Flags of the Hungarian Noblemen’s Militia	45
BEATRIX CS. LENGYEL: A Picture of the Officers’ Corps of the Klapka Legion from the Estate of Ágoston Grisza	67
KATALIN FARKAS: The Officers’ Corps of the Klapka Legion	71
VILMOS KOVÁCS: The Uchatius Gun. The First Modern Breech-Loading Field Gun of the Austro-Hungarian Monarchy	105
PUBLICATIONS	
ATTILA SÜLI: Flags of Torda County’s National Guard	131
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: The Commemorative Plaque and Badge of the Recapture of Balassagyarmat	157
PÉTER ILLÉSFALVI: An Unusual Portrait of a Hungarian Officer in the 20th Century. The Career of Colonel István Somogyi	167
TAMÁS BACZONI: Enlisted Soldiers’ Walking-out Uniforms in the Hungarian Defence Forces, 1926–1989	193
COLLECTIONS	
PÉTER SOÓS: The Sabre of András Hadik	217
ÁGNES MAKAI–EMESE SZOLECZKY: Napoleon Bonaparte “Immortalized”. Commemorative Medals Related to Napoleon, in the Numismatic Collection of the Hungarian Military History Museum	223
EMESE SZOLECZKY–SZILVIA ZÁVODI: “What Destiny Has Planned...” The Estate of the Vid, Ihász, Lepossa and Kappler Families, or Wanderings in Time and Space into the Past of a Family	275
GERGELY PÁL SALLAY: Japanese Orders and Medals in the Hungarian Military History Museum	309
JÁNOS SUBA: Evaluated Second World War Aerial Photographs of the Territory of the Romanian Kingdom, in the Hungarian Military History Map Collection	319
FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM	
BOTOND GERGŐ SAMU: The Fate of the Collections of the Royal Hungarian Military History Museum at the End of the Second World War (Part II)	335
LÁSZLÓ HALÁPI: Discipline and Dreams. In Commemoration of Dr. Lajos Arokay	357
RESTORATION	
ORSOLYA GYULAI: The Restoration of the Standard of the Splényi Hussar Regiment	365
GABRIELLA MÁTYÁSSY: The History and Technology of the Production of Artificial Limbs in the First World War. The Restoration of an Artificial Leg from the Period	381
EXHIBITIONS	
KRISZTIÁN KEMÉNY: “On the Gallows, in Dungeon and under Arms” – Reprisals after the 1848–1849 War of Independence. An Exhibition in the Hungarian Military History Museum	395
Authors of the Volume	401
PLATES	403

INHALT

ANNA RIDOVICS: Meeresschaumspitze mit dem Mikrofoto von Heerführern des ungarischen Freiheitskampfes 1848–49	9
ABHANDLUNGEN UND STUDIEN	
IBOLYA CSENGEL-PLANK: Die eigenartigen Formen von dem Gemäldeschmuggeln nach 1849	23
GÁBOR VITEK: „Pro hac vitam et sanguinem” Beiträge zu der historischen Untersuchung der aufständischen Fahnen	45
BEATRIX CS. LÉNGYEL: Offiziers-Gruppenbild der Klapka Legion – aus dem Besitz von Ágoston Grisza	67
KATALIN FARKAS: Das Offizierskorps der Legion Klapka	71
VILMOS KOVÁCS: Das Uchatius Geschütz. Das erste moderne Hinterladerfeldgeschütz der Österreichischen-Ungarischen Monarchie	105
MITTEILUNGEN	
ATTILA SÜLI: Die Fahnen der Nationalgarde von Torda	131
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Die Gedenktafel, Plakette und Abzeichen der Rückeroberung der Stadt Balassagyarmat	157
PÉTER ILLÉSFALVI: Ein eigenartiges Porträt von einem Offizier der Honvéden-Armee aus dem 20. Jahrhundert – der Lebensweg von Oberst István Somogyi	167
TAMÁS BACZONI: Die Ausgehanzüge der Wehrpflichtigen der ungarischen Streitkräfte, 1926–1989	193
SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT	
PÉTER SOÓS: Der Säbel von András Hadik	217
ÁGNES MAKAI-EMESE SZOLECZKY: „Die unsterbliche Erinnerung von Napoleon Bonaparte” – die mit Napoleon im Zusammenhang stehenden Medallien in der Numismatischen Sammlung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte	223
EMESE SZOLECZKY-SZILVIA ZÁVODI: Der erworbene Nachlass von den Familien Ihász-, Lepossa-, Vid- und Kappler	275
GERGELY PÁL SALLAY: Japanische Auszeichnungen in der Numismatischen Sammlung	309
JÁNOS SUBA: Die in dem 2. Weltkrieg gemachten ausgewerteten Luftaufnahmen aus dem Gebiet des Königreiches Rumänien in der Militärgeschichtlichen Kartensammlung	319
AUS DEM LEBEN UND GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS	
BOTOND GERGŐ SAMU: Die Geschichte der Sammlungen des Ungarischen Königlichen Heeresmuseums am Ende des 2. Weltkrieges (Zweiter Teil)	335
LÁSZLÓ HALÁPI: Disziplin und Träume – Erinnerung an dr. Lajos Árokay	357
RESTAURATION	
ORSOLYA GYULAI: Die Restaurierung der Fahne des Splényi Husarenregimentes	365
GABRIELLA MÁTYÁSSY: Prothesen im Museum für Heeresgeschichte	381
AUSSTELLUNGEN	
KRISZTIÁN KEMÉNY: „Auf dem Galgen, in der Festungshaft und unter der Waffe” Vergeltung nach dem Freiheitskampf von 1848–1849. Eine Ausstellung im Museum für Heeresgeschichte	395
Die Autoren des Bandes	401
BILDBEILAGE	403

Ridovics Anna

TAJTÉKSZIPKA AZ 1848–49-ES HONVÉDŐ MAGYAR TÁBORNOKOK
MIKROFOTÓJÁVAL

A dohányzás elterjedése Magyarországon

A dohányzás a török hódoltság idején, a XVII. században terjedt el Magyarországon, szórványos adatok vannak korábbi ismeretéről. A nyugati zsoldos katonák és a török harcosok – noha más-más alakú pipát szívtak – egyaránt kedvelték a dohány bódító, izgató füstjét. Tőlük ellesve a magyar végvári vitézek is megízlelték az e plánta nyújtotta élvezet örömeit. A XVII. század elején még inkább ritka diplomáciai ajándéknak számított, 1615-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem még nem igazán tudta, hogy hogyan használja az isztambuli követétől kapott pipát és dohányt. Apafi Mihály fejedelem viszont az érsekújvári csatánál mérgezést kapott a mértéktelen füstöléstől 1662-ben.¹ A gyakori tűzvészek miatt a XVII. század második felétől szaporodtak a tiltó rendeletek. „...*e káros és veszedeelmes palánta kiúrtassék ..., senki ... se porul, se pipával vele ne éljen*”.² Sőt, az asszonynépet is kénytelenek voltak büntetéssel fenyegetni. Mindhiába. Apor Péter panasolja a XVIII. században, hogy nincs nyájas hangulat az előkelőbb körökben, ha nincs szelencéből szippantott tubákpör, azaz burnót vagy pipába tömködhető jó vágott dohány.³ Gyógyító hatása miatt is becsülték a dohányt, pestis, kolerajárvány idején bíztak fertőtlenítő erejében. A kedvező éghajlati viszonyok miatt a dohánytermesztés korán elkezdődött Erdélyben, majd a hódoltsági területek dohánykertészetében is. 1701-ben az éves áruforgalmi kimutatás szerint 53 és ½ mázsa dohánykivitele volt Erdélynek.⁴

1 *Takács Sándor*: A dohány elterjedése hazánkban. Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Budapest, 1961. 258. p.

2 Az 1683-as segesvári országgyűlés tiltó rendelkezéseit idézi: *Haider Edit*: A dohányzás elterjedése Magyarországon. In: A magyar pipa története. Szerk. *Haider Edit–Orgona Angelika–Ridovics Anna*. Budapest, 2000. 23. p.; *Ince József*: Dohányzást, tobákolást és dohánytermesztést tiltó törvények a XVII. századból. *Nemzeti Társalkodó*, 1833. 122–126. p.

3 *Apor Péter*: *Metamorphosis Transilvaniae*, azaz Erdélynek változása. 1736. Budapest, 1972, 69–70.

4 *Takács*: i. m.; *Vajkay Zsófia*: Régi magyar dohányfajták és termesztésük. (Juhász Árpád emlékanyag a magyar Mezőgazdasági Múzeum adattárában.) In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1975–1977. 119–120. p.

Szivar

Az összecsavart dohánylevelekből készített szivar Európában a XVIII. század közepétől vált kedveltebbé.⁵ Ez is, mint a dohánynövény alkalmazásának többi formája – a dohány rágása, por alakú szippantása, a füstjének be- és kilégzése – Amerikából ered, ahol eredetileg főképp kultikus célokat szolgált. Az indiánok néha villa alakú tartót vagy díszített nádcövet is segítségül vettek a dohánytekerces szívásához. Magyarországon a rendkívül népszerű pipázás mellett a reformkorban terjedt el e füstölni való élvezete. A Nemzeti Kaszinóban szivarozás közben vitatták meg a politikusok az ország jövőjét érintő ügyeket. Széchenyi István

Indián dohánytekerceset tartó favillával

és Deák Ferenc is hódolt e szenvedélynek. A nyelvművelő folyóiratok lapjain több évig folyt az eszmecsere, hogy mi is legyen a cigaro legmegfelelőbb magyar elnevezése. Végül is a Vörösmarty Mihály által javasolt szivar szó győzött a szipa, szívó, szivola ellenében.⁶ Szerinte a szivar szó fejezte ki legjobban azt a jelenséget, ahogy a füst átszivárog a dohányleveleken keresztül. Ő maga is szívesen sodort a dohánylevelekből saját maga házilag, otthon füstölnivaló rudacskát.⁷ Ekkor már több magyar terméket is lehetett hazánkban kapni, kisebb magángyárak működtek – például Fuchs Fülöp és Társai, Medecz József és Gschwindt Mihály fabrikája. 1850 előtt a dohányt szabadon lehetett termesztetni és árusítani, 1851-től nálunk is bevezették az Ausztriában már érvényes kincstári dohány-egyedárusítást. A rendelkezés engedélyhez kötötte a dohánytermesztést, és előírta, milyen feltételekkel kell a termést az állami beváltó hivataloknak beszolgáltatni, csak a saját használatra való termesztést engedte meg néhány négyszögölön. Bogdán István írja, hogy a kincstári dohányjövedéki monopólium életbeléptetésével

5 Remethey Fülepp Dezső: A nagy szenvedély. A dohányzás története. Kalocsa, 1937. 69–87. p.

6 Remethey Fülepp: i. m. 77; Murádin László: 2010.

<http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/37532>

7 Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Budapest, 1964. 428. p.; Szontagh Gusztáv: A szenvedelmes dinnyész 1844-ik évi tapasztalatai. In: *Magyar Gazda*, 1844. 504–505. p.

mintegy 60 dohányfeldolgozót államosítottak, s a köztük levő 5 gyárat üzembe is helyezte a kincstár. E gyárakban, 1851-ben 4000 munkás 100 mázsa burnót, 800 mázsa pipadohányt és 59 000 darab szivart készített.⁸ A cigarettagyártás az 1860-as évek második felében indult meg Magyarországon.

Cigaretta

Európában a papiros-burkolatú sigarito a spanyoloknál jelent meg először, erről Casanova emlékiratainak 1760-as feljegyzése is tudósít.⁹ A „Lübecker Anzeiger” (1798) híradása szerint a spanyol katonák Németországban is terjesztették a papírba göngyölt dohány szívását. A vágott dohánnyal töltött papírhüvelyes cigaretta megszületését hadi eseményhez kapcsolják a legendák. Az egyik szerint az egyiptomi–török háború idején, 1832-ben a szíriai Akka erődjét ostromoltatta Ibrahim pasa, az egyiptomi alkirály.¹⁰ A harci kedv buzdítására egy tevekaravánt küldetett a hadsereg részére, felmálházva élelmiszerrel, pipákkal és jóféle dohánnyal. A pipákat szállító szerencsétlen tevét azonban az ellenség ágyúgolyója leterítette. A többi állat épségben megérkezett rakományával. A feszült idegeket megnyugtató, frissítő dohányfüst után vágyakozó katonák hamar feltalálták magukat. A fegyverbe való, golyót és puskaport tartalmazó töltés papírhüvelyébe töltötték a dohányt és úgy gyújtottak rá. (Egy másik változatban a katona hősiességéért dohányt és nargilet kapott kitüntetésképpen, de vízpipája találatot kapott, ezért ötlötte ki az új módszert.) A cigarettázás széleskörű elterjedését a krími háború (1853–1856) időszakához kötik, az oroszok ellen harcoló szövetséges angol, francia katonák a törököktől tanulták el a cigaretta készítésének fortélyait.¹¹ Így a harcok közötti szünetben lehetőség nyílt néhány gyors, enyhet adó szippantásra a komótos pipázás helyett. Az 1870-es években Magyarországon még egyáltalán nem volt közkeletű a cigarettázás, az 1890-es évekre vált népszerűvé. A cigaretta szó a német Zigarette, illetve a franciából átvett cigarette szóból eredeztethető, utóbbi a francia cigare ’szivar’ kicsinyítő képzős származéka.¹² A francia cigare a spanyol cigarro szóra megy vissza. Hazánkban a cigarr szóalak már a XVIII. század végén feltűnt, a XIX. század folyamán a cigaréra, cigaróra, szigaróra gyújtás szivarral való pőfékelést jelentett. Erdély területén viszont a szivar szó jelölhetett papíros cigarettát is, a dohánylevélbe burkolt füstölni való børszivar elnevezést kapott. A cigaretta szó helyett a hasonló módon kicsinyítő képzővel létrehozott magyar eredetű szivarka nem tudott igazán meggyökeresedni a hazai nyelvhasználatban.

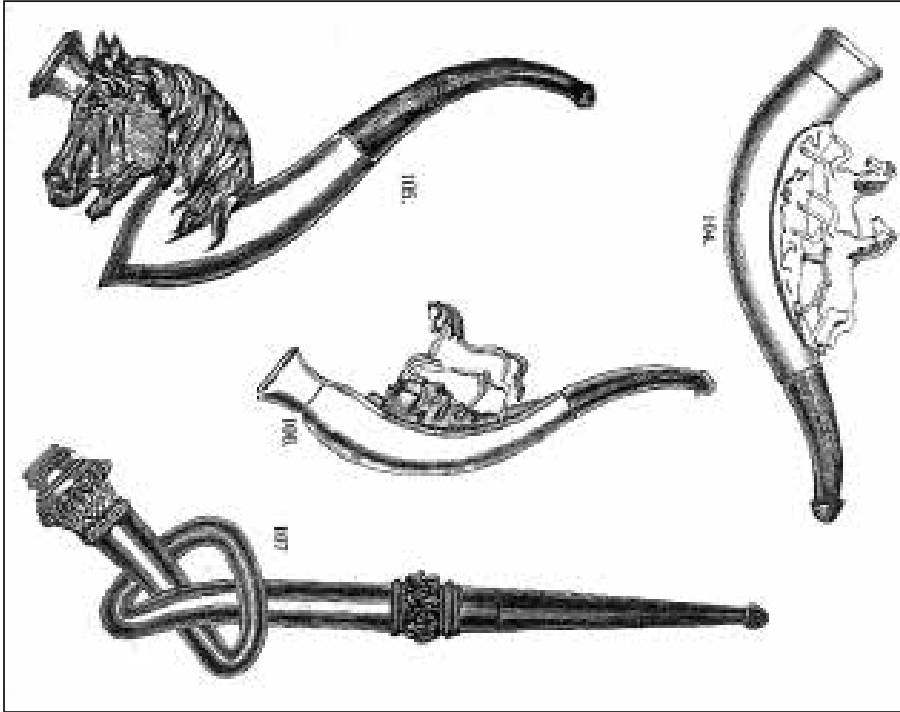
8 *Bogdán István*: Régi magyar mesterségek. Budapest, 1973/2006. 33. fejezet. „Egy kis cigaretta...” a dohánytermelés és gyártás. <http://mek.niif.hu/04600/04683/html/rmme0034.html>

9 *Levárdy Ferenc*: Pipázó eleink. Budapest, 2000. 46. p.

10 *Remethey Fülepp*: i. m. 129. p.; *Levárdy*: i. m. 46. p.

11 *Remethey Fülepp*: i. m. 129. p.

12 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Főszerk. *Benkő Loránd*. Budapest. 1967–1984. 770. p.; *Murádin*: i. m. 2010.

Szivarszิปkák az Adler-műhely árukatalógusából (1914)

Szivarszıpka borostyánszártaggal és szópókával (Morgenroth után)

„Szevasztopol”-típusú szivarszipka
az Adler-műhely katalógusából (1914)

A Hadtörténeti Múzeum tajtékszipkája

A füstölés szerszáma – a szipka, szipkapipa

A XIX. század harmadik harmadától az elegáns urak és nemritkán a hölgyek is a szivart, szivarkát csinos, finomfaragású szipka, szipkapipa, máskor hosszú Zigarettenspitz segítségével szívták. Bizonyos modellekhez külön betét tartozott, attól függően, hogy milyen méretű, vastagságú füstölnivaló került bele. A karcsú, mives szipka különböző anyagokból készülhetett: borostyánból, fából, csontból, fémből, de a legkedveltebb, legdíszesebb darabokat tajtékból faragták. A tajtékkő, amit a XIX. század elefántcsontjának is szoktak nevezni, régmúlt idők tengeri üledéke, magnézium-hidroszilikát. Sok méter mélyről bányásszák. A legjobb minőségű pipaalapanyagot Törökországból importálták. Könnyű, jól megmunkálható. A szipka végét további hosszabb, rövidebb szár, rajta gyakran borostyánból készült szopóka, csutora zárta, ami cserélhető volt. Így maga a füstölnivaló a dohányzó szájától, ajkaitól biztonságos távolságra került. Széles választékát kínálták a díszes kivitelű, gyakran monogrammal, címerrel, figurális motívummal, miniatűr szobrászi munkával dekorált szipkáknak.

A Hadtörténeti Múzeum tajtékszipkája

A Hadtörténeti Múzeum szipkája egy formailag ritkább típust képvisel. Tajtékből faragott, kicsit ferde szárú T alaknak tűnő csőmotívumokból áll. (M: 7,5 cm H: 7,2 cm) a szakirodalomban „Szevasztopol-típusúnak” is nevezik ezt a formát, eredete nem tisztázott.¹³ Feltehetően Szevasztopol ostromával (1855. április 9.–szeptember 9.) hozzák kapcsolatba, ahol a szövetséges csapatok katonái és a törökök a papírhüvelyű cigarettát talán ilyen formájú szipkák segítségével szívták.(?) Mintha két külön csövet illesztettek volna tompaszögben egymáshoz. Ez a forma a XX. század elején is divatos, amint a híres Adler pipakészítő dinasztia árjegyzéke is igazolja. A csőszerű szipkafej és nyaktag találkozásánál igényesen megformált vágatató, lobogó sörényű (fejrésznél sérült, hiányos) paripák plasztikus alakjai. A szárlyuknál, ahol a szipkaszár csatlakozik és

13 Rapaport, Ben: Collecting Antique Meerschaum Pipes. Miniature to majestic sculpture. 1999. 131, 138. p.

*A Hadtörténeti
Múzeum
szivarszikipkájának
mikrofotója*

a tűztérbe beilleszthető, tagolt betét alatt, valamint az alsó, túlnyúló végén ezüst gyűrűk dekorálták, de ezek közül ma már csak egy van meg. Ez a forma igen alkalmas arra, hogy a két csőrész találkozásánál lyukat fúrva mikrofotót illeszzenek bele alig észrevehető, parányi nagyító, úgynevezett Stanhope-lencsével. A fekete ovális keretbe foglalt miniatűr felvételen 14 medalionba foglalt mellkép látható. A felirata: *Défenseurs de la Hongrie. Dagron et C. B. Paris.* A „Magyarország védelmezőit” ábrázoló fotó előképét a Hadtörténeti Múzeum munkatársai azonosították, a felvétel a Vachot Imre kiadásában, Frank I. W. nyomtatásában 1961-ben Pesten megjelent „*MAGYAR HADVEZÉREK ARCKÉPCSARNOKA*” feliratú litográfiai lap nyomán készült. A 14 portré a magyar szabadságharc honvédő tábornokait mutatja be, hét közülük Aradon szenvedett vértanú halált. Az ábrázolás sorrendje szerint: Klapka György (1820–1892), Damjanich János (1804–1849), Bem József (1794–1850), Vetter Antal (1803–1882), Nagysándor József (1803–1849), Aulich Lajos (1793–1849), Mészáros Lázár (1796–1758), Henryk Dembinski (1799–1849), Guyon Richárd (1813–1856), Kiss Ernő (1799–1849), Desseffy Arisztid (1802–1849), Leiningen–Westburg Károly (1819–1849), Török Ignác (1795–1849), Perczel Mór (1811–1899). A metszet készítésének idején csupán hárman éltek már közülük, a külföldi magyar emigráció tevékeny tagjaként – Klapka, Vetter és Perczel.

Tajték szivarszikipkák miniatűr fotóval

René Dagron (1819–1900) párizsi fotográfus 1859-ben fedezte fel, dolgozta ki a mikroszkópikus fotók technikai újdonságát, amivel például apró ékszereket tett még értékesebbé. Erre utal a tárgytypus francia neve – *bijoux photographique microscopiques*. Például a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótörténeti Tára őriz egy csontból (?), tajtékköből (?) készített parányi, távcső formájú medált, amely-

Holland típusú tajtékszipka, mikrofotóval (Magyar Nemzeti Múzeum, Dabasi András fotója)

ben Rudolf trónörökös és Stefánia főhercegnő 1880-as eljegyzési fényképéről készített mikrofotó látható, Stanhope-lencse segítségével.¹⁴

Három plasztikus faragványú, titkos fényképpel ellátott „Szevasztopol-típusú”, ferde T-alakú szipkát ismerünk – a Hadtörténeti Múzeumé az egyik, a másik kettő a pécsi Janus Pannonius Múzeum és a Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.¹⁵ Utóbbin egy fekvő helyzetű, tollas baretot viselő solymász látható karján madarával (Kép 403. p.), a másikon egy sérült, hiányos ülő alak tart egy dobozt, vetítő, fényképező gépezetet (?) a lába mellett. A Nemzeti Múzeum Dohányzástörténeti Gyűjteményében található még egy másik típusú, hagyományos, holland cseréppipa fejét idéző szivarszipka is, amelynél a fej alatt kialakított kis bütyökbe helyezték el a képet.¹⁶ Az apró, rejtett fotókon a férfiakat izgató nagy kérdések, a politika és a nők kaptak helyet. A négy mikrofotót rejtő szipkában megtekinthető felvételek közül kettő női aktokat mutat, a másik kettőben az 1848–49-es szabadságharc hős tábornokait ábrázoló 1861-es metszet Dagron által Párizsban készített reprodukciója tekinthető meg.

A passzív ellenállás titkos emlékei

A fotó és a grafikai előkép elemzése, hatásának vizsgálata nem e tanulmány feladata. Csupán néhány rövid megjegyzés hozzáfűzésére vállalkozhatunk. Révész Emese írja „*Virtuális panteonok*” című tanulmányában, amelyben a portrék, arcképgalériák szerepét vizsgálja a XIX. századi populáris grafikában: „*A közéleti portré közhasznú hivatása, kommemoratív feladatköre, a közösség morális nevelésében, kollektív emlékezetének formálásában játszott szerepe már a reformkorban világosan*

14 Ltsz. 92.537. A kollegiális szakmai segítséget Baji Etelkának köszönöm.

15 Tajték szivarszipka ltsz. T. 98.1. Janus Pannonius Múzeum *T. Gál Éva, Horváth Csilla* tárgyleírása 29/1 tétel fotókkal. A fotó felirata: Défenseurs de la Hongrie. Dagron et C. B. Paris. A magyar pipa története i. m. 225. p.; *Osskó Irnák* tárgyleírása 29/3. A magyar pipa története i. m. 226. p. fotókkal. Ma a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Ltsz. D. 2004.1.225.

16 Publikálatlan. Az Osskó Gyűjteményből vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. D. 2004.1.88.

*Figurális tajtékszipka mikrofotóval
(Janus Pannonius Múzeum,
Új- és Legújabbkori Történelmi Osztály,
Pécs, Füzi István fotója)*

*körvonalazódott.*¹⁷ Kossuth Lajos így fogalmaz egy 1841-es szerkesztői megjegyzésében: „*Bírnunk kell nagy férfaink képmásait, szoborban és rajzokban, hogy jeliül szolgáljanak, melyhez naponkint elvezessék az apák fiaikat, bonszerelemre buzdítani, mikint ama karthágói esketi fiát, hogy Rómát mindhalálíg gyűlölendí.*”¹⁸ A folyóiratokban közölt portrészorozatok, majd a XIX. század második felében népszerűvé váló sokszorosított grafikai arcképcsarnokok virtuális nemzeti panteonokként a közönség „rituális memóriagyakorlatát” szolgálták, hatékonyan felelevenítve és átörökítve a jelen számára mintát nyújtó elődök, kortársak cselekedeteit egy új, nemzeti, polgári értékrendet képviselve. Vahot Imre (1820–1872) író, szerkesztő, – aki Kossuth munkatársa volt a Pesti Hírlapnál, majd 1844-től megindította a Pesti Divatlapot – tevékenységében is meghatározó volt ez a törekvés. 1856-ban egy lapra rendezve 34 magyar író allegorikus keretbe foglalt arcképét adta ki. A portrékat kortársak, részben Barabás rajzai, részben Tiegde János fényképei nyomán rajzolta kőre Rohn Alajos. Az abszolutizmus idején tilos volt a szabadságharc vezetőinek, hőseinek portréit magánemberként őrizni, vagy a széles nyilvánosság elé tárni (lásd Csengel-Plank Ibolya kitűnő tanulmányát ugyanebben a számban, ugyanerről a témáról), ezért a nemzeti összetartozás megerősítésében a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakjainak arcképei még nagyobb fontosságot nyertek. Az 1860-as októberi diploma után, a pillanatnyi enyhülés időszakában, elérkezettnek tűnt az idő, hogy a honvédő magyar hősök arcképcsarnokát is összeállítsák és széles körben publikálják. Ez a remény azonban még túl korainak bizonyult. Csak titokban lehetett a hősök emlékét ápolni.

A szabadságharc bukása utáni korszakban, az elnyomatás éveiben a passzív ellenállás, a tiltott, titkolt emlékezés különböző formáiról apró tárgyak is

17 Révész Emese: VIRTUÁLIS PANTEONOK. Grafikai arcképcsarnokok a 19. századi hazai populáris grafikában. In: Tanulmányok Budapest Múltjából, Budapest, 2009. 109–134. p. <http://www.revart.eoldal.hu/cikkek/popularis-grafika/grafikai-arckepcsarnokok>

18 Kossuth szerkesztői jegyzete Almási Balogh Pál „*Felszólítás egy basznos ismereteket terjesztő társaság ügyében*” című írásához *Pesti Hírlap*, 1841/2., január 6., 14. idézi Révész Emese.)

*A Janus Pannonius
Múzeum
tájékszipkájának
mikrofotója
(a reprodukció
a PTE ÁOK
laboratóriumában
készült)*

tanúskodnak. Ilyenek például az aradi vértanúk nevének kezdőbetűit egybefűző gyászszalagok, amit a honleányok viseltek csuklójukon. A betűk egyben egy német nyelvű mondat szavainak kezdőbetűi is: **P**annonia (**P**öhltenberg Ernő) **V**ergiss (**V**écsey Károly) **D**eiene (**D**amjanich János és **D**essewfy Arisztid) **T**oten (**T**örök Ignác) **N**ie (**N**agy Sándor József) **A**ls (**A**ulich Lajos) **K**lager (**K**iss Ernő, **K**nezich Károly) **L**eben (**L**ahner György, **L**ázár Vilmos, **L**einingen-Westerburg Károly) **S**ie (**S**chweidel József). A mondat jelentése magyarul: Pannónia, ne feledd halottaidat, mint vádlók, tovább élnek ők.¹⁹ E kultusztárgyak köréhez sorolhatók a szabadságharc hős tábornokait ábrázoló mikrofotót rejtő szipkák is.

¹⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője 3. A török háborúk végétől a Millenniumig. A XVIII–XIX. század története. Szerk. *Körmöczy Katalin*. Budapest, 1996. 68. p.

A MEERSCHAUM WITH MICRO-PHOTO OF THE COMMANDERS OF THE 1848–1849
HUNGARIAN WAR OF INDEPENDENCE

From the 1860s, cigars and cigarettes were smoked through attractive, finely carved holders or long cigarette tips (*Zigaretten spitze* in German). These slim and elaborate holders were made of various materials: amber, wood, bone and metal, but the most popular and richly ornamented pieces were carved from meerschaum. A wide range of cigar holders, often decorated with miniature figures, were available. The cigar holder preserved in the Hungarian Military History Museum represents a rare type. It consists of tubular motifs in the shape of a letter T with a slightly inclined leg. In the special literature this shape is referred to as the “Sebastopol type”, most probably in connection with the siege of Sebastopol in 1855, when the Allied and Turkish soldiers presumably smoked their cigarettes through cigarette holders of this design which was still fashionable in the early 20th century. This design was suitable for the insertion of a micro photo and an almost invisible magnifying glass, a so called Stanhope lens, at the intersection of the two tubular parts. In 1859, René Dagron (1819–1900), a Parisian photographer, invented the microscopic photograph, which made small items of jewellery even more valuable, hence the French name for such items: *bijoux photographique microscopiques*.

Three carved “Sebastopol-type” cigar holders with inserted secret photographs are known to exist in Hungary: one in the Military History Museum, one in the Janus Pannonius Museum in Pécs and one in the Hungarian National Museum. Another type of cigar holder with a hidden photograph is preserved in the Hungarian National Museum’s Collection of Smoking Accessories, one that resembles the head of a traditional Dutch clay pipe. The photo in that case was inserted in the bulge under the head. The tiny hidden photographs dealt with issues that men found exciting: politics and women. Two of the four micro-photos inside the cigar holders portrayed female nudes, while the other two pictured the valiant generals of the 1848–1849 Hungarian War of Independence from an 1861 print, the reproduction of which was made by Dagron in Paris. These small mementos provide an example of the various forms of passive resistance and secret commemoration circulating in the years of oppression following the failed war of independence in Hungary.

MEERESSCHAUMSPITZE MIT MIKROFOTO VON HEERFÜHRERN DES UNGARISCHEN
FREIHEITSKAMPFES 1848–1849

Vom dritten Drittel des 19. Jahrhunderts an wurden die Zigarren, die Zigarillos mit der Hilfe von netten, fein geschnitzten Spitzen, Spitzpfeifen oder von einer langen „zigaretten spitze“ geraucht. Bei gewissen Modellen verwendete man einen speziellen Einsatz, der davon abhing, welche Art, Größe und Dicke von Tabak geraucht wurde. Die schlanken Spitzen wurden von verschiedenen Materiellen hergestellt, man mochte den Bernstein, das Holz, aber auch die Knochen- und Metallspitzen waren populär. Die beliebtesten, am schönsten gezierten Stücke entwarf man aber aus Meeresschaum. Eine große Auswahl von oft mit Figurenmotiven geschmückten, miniaturen

Bildhauermeisterstücken dekorierten Spitzen vom gezierten Aussehen wartete auf die Kunden. Die Meeresschaumspitze des Museums der Heeresgeschichte gehört zu einer der selteneren Gruppen. Diese Form, die einen leicht schrägen, T-förmigen Griff besitzt, der aus Rohrmotiven besteht, wird in der Fachliteratur „Sebastopol-Typ“ genannt. Man kann annehmen, dass diese Form mit der Belagerung von Sebastopol (von 9. April – 9. September 1855.) in Verbindung gebracht wurde. Da rauchten die alliierten Truppen und türkischen Soldaten ihre Papierhülzensigaretten aus solchen Spitzen. Diese Form war auch am Anfang des 20. Jahrhunderts auch beliebt. Die Form war dafür geeignet, dass man beim Treffen der beiden Rohrteile mit der Hilfe eines winzigen, kaum merkbareren Vergrößerungsglases, einer sogenannten Stanhope-Linse ein Mikrofoto einfügen kann. Das neuartige technische Verfahren der mikroskopischen Fotos wurde 1859. von René Dagron (1819-1900) einem Pariser Fotografen entdeckt. Mit dem Verfahren konnten zum Beispiel die winzigen Schmuckstücke noch interessanter gemacht werden. Diese Auffassung spiegelt sich im französischen Namen des Verfahrens wieder: bijoux photographique microscopiques. Wir kennen drei plastisch geschnitzten mit geheimen Fotografien versehenen Sebastopol-Stil Zigarrenspitzen. Die eine gehört zum Museums der Heeresgeschichte und die anderen beiden befinden sich in Pécs im Janus Pannonius Museum, sowie in der Sammlung des Nationalmuseums. In der Sammlung der Geschichte des Rauchens des Nationalmuseums befindet sich eine andere Zigarrenspitze, die einem traditionellen niederländischen Tonpfeifenkopf ähnelt, hier wurde das Bild in dem Knorren unter dem Kopf gelegt. Die kleinen Fotos stellen diejenigen Themen dar, die für die Männer besonders spannend waren: Frauen und Politik. Auf den Aufnahmen der vier mit Mikrofoto ausgestatteten Zigarrenspitzen stellen zwei weibliche Aktbilder und zwei die Reproduktionen der Litographie aus dem Jahr 1861, die von Dragon in Paris gemacht wurde, und die die heldenhaften Generale des Freiheitskampfes von 1848–1849. darstellen. In der Epoche nach der Niederlage des Freiheitskampfes, während der Jahre der Unterdrückung wurde passiv Widerstand geleistet. Die verbotenen, geheimen Formen der Erinnerung werden durch diese kleinen Gegenstände auch gezeigt.

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Csengel-Plank Ibolya

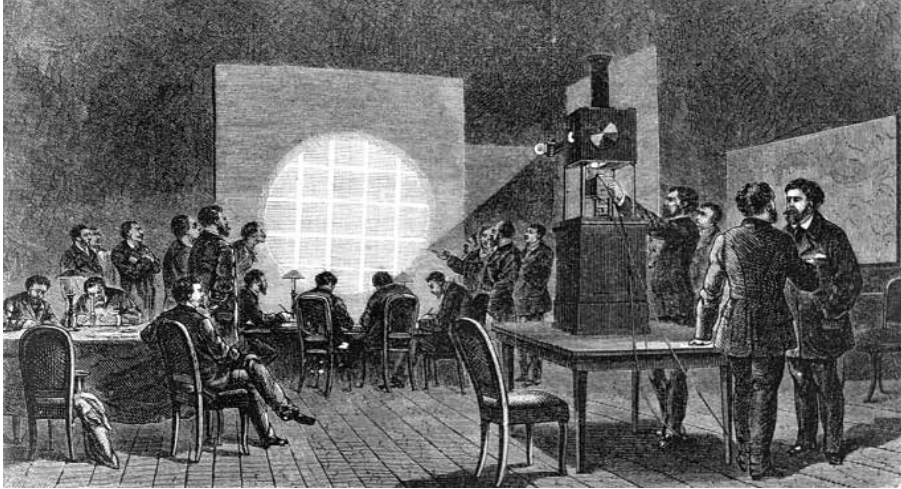

A KÉPCSEMPÉSZET SAJÁTOS FORMÁI 1849 UTÁN

2009-ben merült fel a Hadtörténeti Múzeumban őrzött, 1848-as tematikájú mikrofotográfia keletkezéstörténetének a kutatása, és igen hamar kiderült, hogy nem csak a téma fényképészeti, hanem társadalomtudományi vonatkozásai is többfelé ágaznak. Nem volt kétséges, hogy a XIX. századi szivarszipka képhordozóként történő vizsgálata sokat elárul majd a szabadságharcra kapcsolatos emlékek minden formáját üldöző abszolutista rendszer működéséről. A pipa valódi funkciójának a megfejtése közben kibontakozott egy olyan interpretációs lehetőség is, amelynek segítségével a történelmi témájú ábrázolásokat magukba foglaló, vagy magukon viselő ékszereket, nyakkendőtüket és pipákat a korrall összefüggő kultusz tárgyakként értelmezhetjük. Ebből a pozícióból már nem tűnik annyira idegennek az a megközelítés sem, hogy az ilyen típusú emléken nem szükséges minden egyes részletet tisztán látni ahhoz, hogy – saját példánknál maradva – az aradi vértanúk személyével és a forradalommal kapcsolatos tudásunkat előhívjuk. Annak idején sem a hadvezérek arcának aprólékos tanulmányozása miatt készítettek ilyen tárgyakat, hanem inkább annak birtoklása, érintése, megtekintése vált elsődlegessé az emlékezés folyamatában. Amikor Barabás Miklós az 1850-es évek elején megpróbált közbenjárni az általa festett Batthyány Lajos-portré visszaszerzésének ügyében, akkor a valóság és hasonlatosság problémáját érintve a képek jelentéséről a következőket írta: *„És az utókornak egészen mindegy, tökéletesen hasonlít-e az egyik arckép a másikhoz. Hány ezer képe van a Megváltónak, s hasonlít-e ezek közül csak kettő is a valósághoz. Még ha Batthyáynak egyetlen képmása sem maradna meg, az ipar teremt magának újat, s az utókor elfogadja azt valódinak, mert az ő alakja a vértanúság eszméjével van összeforrvva.”*¹ A történelem neves és névtelen szereplői közötti „kapcsolattartásnak” már a független magyar minisztérium első miniszterének tragikus halála után megteremtődtek a sajátos formái, ezek egyik megnyilvánulása volt Batthyány gróf sokszorosított arcképének árusítása közvetlenül a kivégzése utáni órákban.

Témánk szempontjából elkerülhetetlen a mikrofotográfia technikai megvalósításáról, és a történelmi előzményekről is röviden beszámolni. A fotográfia alkalmazási területeinek széles körét vizsgálva rendkívül izgalmas annak a folyamata, hogy a láthatatlan jelenségekről szerzett képi tapasztalatokat hogyan és milyen mértékben bővítették ki a távcsövek és a mikroszkópok. A Collège de

1 Barabás Miklós Önéletrajza. Kolozsvár, 1985. 147.

Julius Böllner Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien. II. 1872. Leipzig und Berlin. Dagron Párizsból kijuttatott „Mikrofilm”reprodukciójának vetítése. (Reprodukció)

France orvosprofesszora, Alfred François Donné (1812–1887) már 1840-ben fényképezőgépet szerelt a mikroszkópra, és ezen keresztül rögzítette a „górcső” által felnagyított képeket. Ugyanebben az évtizedben dolgozta ki John Benjamin Dancer (1812–1887) a mikrofotográfia készítésének módszerét, és ami ugyanilyen lényeges, gondoskodott a standard méretű üveglapokon árusított apró képek kereskedelmi forgalmazásáról is, megnyitva ezzel a hétköznapi emberek számára a lehetőségét annak, hogy érdekes képeket és szövegeket mikroszkópon keresztül lássanak, olvassanak. A korai évek vonatkozásában megkerülhetetlen William Henry Fox Talbot (1800–1877) munkássága, aki szintén aktívan kísérletezett ezen a területen, és eredményeink tudományos jelentőségére való tekintettel a növények leveleiről és a rovarok szárnyairól készített gyönyörű mikrofotográfiáit 1839 januárjában a londoni Royal Institutionban állították ki. Jelzésértékű, hogy két évvel korábban neki dedikálta a sztereoszkóp és a kaleideszkóp későbbi feltalálója – David Brewster (1781–1868) professzor – a „*Treatise on the Microscope*” („*Értekezés a mikroszkópról*”) című munkáját.² Az 1839-es esztendő a fotográfia diadalútjának a kezdete. Január 7-én, a francia Tudományos Akadémia titkára ismertette Louis Daguerre (1787–1851) találmányát az akadémikusok előtt, január 25-én Talbot jelentette be találmányát, a talbotípiát a Royal Societynek írott levelében, majd hat nappal később nyilvános felolvasást tartott a Társaság előtt a fény szülte rajzok készítésének módjáról. Augusztus 19-én végül óriási érdeklődés mellett történt meg a dagerrotípiá hivatalos bejelentése és a közzététel feltételeiről szóló törvénytervezet Akadémiai

2 *A New History of Photography*. Edited by Michel Frizot. Köln, 1998. 275. p.

jóváhagyása.³ A világ közvéleménye a fotográfia felfedezését mind a mai napig Daguerre nevéhez köti, pedig a gyakorlatban nem az egy példányban létező, fordított képet mutató és gyakorlatilag sokszorosíthatatlan dagerrotípiá, hanem a negatív-pozitív eljárás elvén működő talbotípiá⁴ vált a mai fényképezés alapjává. A helyzetet tovább komplikálta, hogy az érvényben lévő szabadalmi kötöttségek miatt a talbotípiát nem lehetett azonnal „birtokba venni”, mert a feltalálója csak 1841-ben szabadalmaztatta azt. A párhuzamosan zajló események időbeli sodrásban mindebből annyi tartozik szigorúan véve a témánkhoz, hogy a mikrovilág felfedezése éppúgy része volt a képrögzítéssel foglalkozó tudósok munkásságának, mint a természethű portrék elkészítése, és története egyidős a fényképezés felfedezésével. A mikrofényképezés körüli diskurzusban nagy jelentősége volt a különböző tudományos körök és társaságok⁵ között létrejött szakmai kapcsolatoknak⁶. A fényvel és az optikával foglalkozó természettudományos kutatások egyik szellemi központjának tartott Edinburghi Körhöz tartozott az egymással folyamatosan levelező Brewster és Talbot, akiknek eszmecseréjében a mikroszkópokra és a mikroszkopikus képképzésre vonatkozó gondolatok mindig fontos helyet kaptak. A látásra irányuló XIX. századi kísérletek fontosságát jelzi, hogy a skót professzor 1857-ben európai körutat szervezett Dancer találmányának népszerűsítésére, és római tartózkodása idején a mintadarabokat tudós barátain kívül a pápai udvarban is sikerült bemutatnia.⁷ A technológia elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult a kollódiumos nedves eljárásra történő átállás, hiszen az üveg, mint negatívhordozó az 1850-es évektől egészen új perspektívákat nyitott a fotográfusok számára. Ettől kezdve a mikroszkóp okulárja (lencséje) fölé helyezett képrögzítő síkra már – a rajzpapír és dagerrotípiá helyett – kollódiumos üvegre öntött fényérzékeny negatívot helyeztek.⁸

3 Szilágyi Gábor: Daguerre. A fényképezés felfedezésének története. Budapest, 1987.

4 Talbotnak köszönhető a negatív-pozitív eljárás, amelynek legfontosabb eredménye a pontosan megismételhető kép lehetősége. Ő fedezte fel a látens képet és az előhívás elméletét is. A fotográfia vizualitást megváltoztató jelentségéről lásd még: *William Mills Ivens, Jr.: A szintaxis nélkül nyomtatott kép.* 1952. In: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció.* Budapest, 2001. 75–88. p., a talbotípiá negatív (más néven kalotípiá negatív) emulzió és kötőanyag nélküli papírnegatív. Hordozója jól enyvezett papír, fényérzékeny anyaga az ezüstjodid. A talbotípiá pozitív (kalotípiá pozitív) ezüstklorid érzékenyítésű sópapír, kötőanyaga nincs, a képet ezüst és aranyszínűzés esetén az ezüsthöz kötött arany alkotja. In: *Kincses Károly: Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell.* Kecskemét, 2000. 56, 76. p.

5 Societé Héliographique (Párizs), Royal Society (London), Calotype Club (London), Edinburgh Calotype Club (Edinburgh).

6 *Mary Warner Marien: 26., John Hannavy: Encyclopedia of Nineteenth Century Photography.* I. Volume. New York, 2008. 379. p.

7 *John Hannavy:* i. m. 379. p.

8 A kollódiumos nedveseljárást, felfedezője Frederick Scott Archer publikálta először 1851-ben Gustave Le Gray kísérletei alapján. Az eljárás hordozója üveglemez, kötőanyaga kollódium, és mindez együtt lehetővé tette a jóval részletgazdagabb pozitívek készítését. Hátránya az volt, hogy az emulzió felöntése után, azon nedvesen kellett exponálni és előhívni. A nedves eljárást 1871-ben a Richard Maddox által feltalált zselatinos szárazlemezek váltják majd fel, amelyeket már gyárilag előkészítve lehetett megvásárolni. In: *Sor Zita–Ormos József–Cs. Plank Ibolya: Fényképgyűjtemények állományvédelme.* Budapest, 2008. 44–45. p.

Az egymás munkája iránti érdeklődés különböző formái és gesztusai⁹ mellett a szakmai folyóiratok játszottak még kulcsszerepet az információk továbbításában. Dancer esetében a *Memoirs and Precedings of the Manchester Literary és a Philosophical Society*n kívül a *Liverpool and Manchester Photography Journal* közleményei voltak alapvetők, utóbbiban közzéttek 1886-ban azt az írást, melyben igyekezett összefoglalni saját szerepét a korszak fotográfiájában.¹⁰ Kétségtelen, hogy az ő találmánya tette lehetővé, hogy nagyméretű műalkotásokat, műemlékeket, híres emberek fényképeit, a Bibliát vagy akár csak a napi sajtót miniatűr méretben lehessen nézegetni. A módszer egyetlen hátránya az volt, hogy a mikrofotók megtekintéséhez mikroszkópra volt szükség. A felhasználás másik iránya természetesen továbbra is a természettudományokkal és az orvostudománnyal összefüggő szakterületeket érintette, ahol szintén óriási előrelépést jelentett az élővilág addig ismeretlen területeinek a mikroszkóp nagyítólencsén keresztül történő megismerése. Végso soron a kicsinyítés és nagyítás mértéke és ebből következően a látás sajátos koncentrációja jelentette azt a többletet, ami a vizuális tudás elmélyítéséhez vezetett. Az európai kiadványok közül kiemelkedik Al Donné és Léon Foucault 1845-ben kiadott mikroszkópiai anatómiai atlasza.¹¹ Az illusztrációk alapjául szolgáló daguerrotípiákat a nyomtatás előtt átrajzolták és – feltehetőleg – rézbe metszették, majd a sokszorosítást ezek alapján végezték. A képek alatt olvasható feliratok szerint az eredeti fényképfelvételeket (daguerrotípiákat) Donné asszisztense, a kísérleti fizikában is jártas Léon Foucault készítette. Néhány évvel később ő lett az, aki a Föld forgását a róla elnevezett Foucault-ingával szemléltette a párizsi Pantheonban. A Donnével közös kiadványban a diagnosztikai képanyag a vérben, a vizeletben és a bőrön megmutató betegségek különböző fajtáit tárgyalja és mutatja be, tehát most már kifejezetten a tudományos fényképezés területén járunk. A sokszorosítás problémája egyébként az egész XIX. századot végigkísérte, mivel a fotómechanikai eljárások elterjedése előtt – 1880-as évek második fele – a fényképeket még kézzel másolták, illetve grafikai úton sokszorosították. Sajátos módon azonban a szabadkézi felmérések és átrajzolások gyakorlata bizonyos területeken a fényképezés elterjedése után is fennmaradt – építészet, műemlékvédelem, antropológia, etnográfia –, jelezve a szabad interpretáció és a kiemelések szabadságához való ragaszkodás fontosságát az akkori gondolkodásban. Ugyancsak mérföldkőnek számított a mikroszkopikus orvostudományi kutatás egyik német úttörőjének, Joseph von

9 A növényeket és természeti képződményeket ábrázoló felvételek ajándékozása a korabeli kapcsolatrendszer hasznos és bevett formája volt. 1839 körül Alberto Bertoloni botanikusnak küldött értékes kis kollekciót Talbot, köztük egy solar mikroszkóppal készült felvételt. A „*The Bertoloni Album*” néven fennmaradt gyűjtemény Olaszországból az Egyesült Államokba került. *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York, 2000. [http://www.metmuseum.org/toah/hd/tlbt/ho_36.37\(25\).htm](http://www.metmuseum.org/toah/hd/tlbt/ho_36.37(25).htm) (October 2006.)

10 *John Hamvay*: i. m. 242. p.

11 *Mary Warner Marien*: *Photography. A Cultural History*. London, 2006. 34. p., Az Orvostörténeti Könyvtár (Budapest) is őriz egy példányt ebből a kötetből (Leltsz.54.221/F49.521): *Al Donné*: *Cours de microscopie complementaire des Études Médicales. Anatomie Microscopique et physiologie des Fluides de L'Économie Atlas Exécuté D'apres Nature au Microscope-Daguerreotype par A. Donné et Léon Foucault*. A Paris, Chez J.–P. Baillieres, 1845. 30 p. 20. tábla.

Gerlachnak (1820–1896) az 1863-ban megjelent *Die Photographie als Hilfsmittel mikroskopischer Forschung (A fényképezés, mint a mikroszkópi kutatás segédeszköze)* című kézikönyve.¹² Magyarországon a fényképezésnek ezt az ágát még sokáig inkább a természettudományos szakterületekről, mintsem a hivatásos fényképészek köréből jövők képviselték. A leghíresebb közülük Gruby Dávid (1810–1898) orvos-biológus, akinek orvosi pályafutása ugyan Franciaországban kezdődött és ott is teljesedett ki, mégis haláláig magyarnak tartotta magát. Felfedezései közül kiemelkednek a sejtekről 1840-ben készített dagerrotip felvételei, amelyekhez saját szerkesztésű mikroszkópot használt. A felvételre, egy speciális felvevőgépre („fadobozra”) is szüksége volt a más méretű, irányú és távolságú leképezés miatt. A fémlenzemre készített kép kidolgozásának egy része szintén ebben a speciális „fényképezőgépben” történt.¹³ Őt tartják a gombás bőrbetegségek és a szájjajnyelvény kórokozója felfedezőjének, amelyben nyilván nagy szerepe volt a mikroszkopikus képelemzéseknek is. Gruby 1848-ban hazatért Magyarországra, hogy Bem seregében harcolhasson, majd sebesülten végül visszatért Párizsba, ahol negyvenhat évesen – 1856-ban – csillagászati obszervatóriumot alapított a Montmartre-on (Rue Lepic 100.) Tehetségét mutatja, hogy ehhez kapcsolódóan még egy saját, francia nyelvű szaklapot is megjelentetett.¹⁴ Praktizáló orvosként paciensei közé tartozott kora számos nagy művésze, így Heinrich Heine, Victor Hugo, Balzac, Alexandre Dumas és Munkácsy Mihály. A század második felében Pantocsek József (1846–1916) botanikával és a mikropalaeontológiával foglalkozó pozsonyi orvos munkássága emelkedik ki, mikrofényképeit¹⁵ először az 1885-ös Országos Kiállításon, majd az 1890-es első amatőr fényképezési kiállításon lehetett látni, hasonlóképpen Halaváts Gyula (1853–1926) paleontológus és geológus „levél-önlenyomataihoz” és csigákról, szitakötőszárnyakról készített metszeteihez.¹⁶ Mások – Molnár Nándor, Fialowski Lajos orvosok – a mikrofotografáló készülékek tökéletesítésén – objektívek, lencsék – fáradoztak.¹⁷

„Apró idomtalan foltocskák”

A természettudományos területeken kívül a mikrofotográfia kezdte megtalálni a helyét az élet egyéb területein is. Amerikában és Európában már az 1850-es években arról cikkeztek, hogy milyen módon forradalmasítja majd

12 *Joseph von Gerlach*: Die Photographie als Hilfsmittel mikroskopischer Forschung. Leipzig, 1863., *Normand Overney–Gregor Overney*: The History of Photomicrography. *Micscape Magazin*, 2010. www.microscopy-uk.org.uk/mag/.../history_photomicrography_ed1.pdf

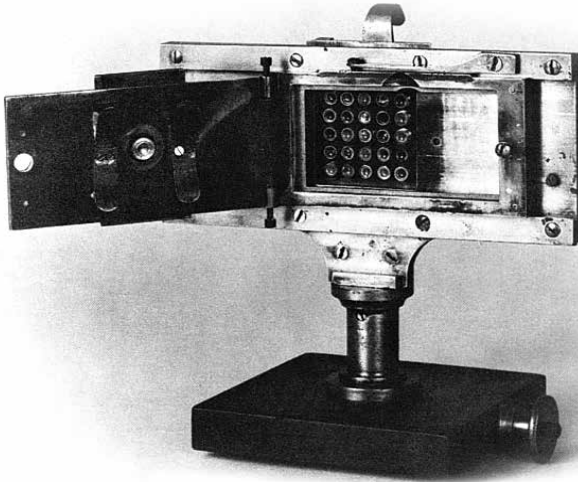
13 Megfigyeléseit „*Observationes microscopicae ad morphologiam pathologicam*” („*A kóros elváltozások mikroszkópos megfigyelései*”) címen publikálta 1840-ben.

14 *Fejér Zoltán*: Gruby Dávidról születésének bicentenáriuma kapcsán. *MEDIart* 2010. 1. sz. 32–33. p.

15 *Szímnyi József*: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Budapest, 1905. 266. p., Lásd még: *Bogdán Melinda*: A fotografikus valóság művészet és tudomány között című tanulmányának „Parányiak” és „égeljak” – a közelre és távolra látás fejezetét. *Pannonhalmi Szemle*, 2007. 3. sz. 74–76. p. A tanulmány teljes szövege elérhető: <http://www.phszemle.hu/index.php?hlid=17>

16 *Szilágyi Gábor*: Magyar fotográfia története. A fémképtől a színes fényképig. Budapest, 1996. 149. p.

17 *Természettudományi Közlöny*, 1892. 172, 270., 1896. 329. p.

International Museum of Photography at Georg Eastman House gyűjteményében található Dagron-féle „Mikrofilmes” fényképezőgép. Egy kollodiumos lemezre 5x5= 25 reprodukciót rögzítettek. (Gadányi-gyűjtemény)

az archiválást és a titkosítást a nagy értékű dokumentumok kisméretű fotografiai negatívokon történő tárolása. A *The American Journal of Photography* és a *Photographic News* szerint akár egy nemzet teljes örökségét össze lehetne csomagolni és tárolni ezzel az eljárással. Az archiválást forradalmasító mikrofilmezés az 1930-as években terjedt el, és máig használatos a világ nagy könyvtáraiban és közgyűjteményeiben. Magyarországon a *Vasárnapi Újság* foglalkozott elsőként (1859) a mikrofotográfiának a szélesebb nagyközönséget érintő aspektusával. „Egy angol lap a következő érdekes fölfedezésről tudósít: Nem rég két kis üvegdarabkát mutattak nekem, melyeknek közepén szemem nagy megerőltetése után egy körülbelül, 1/16 hüvelyk átmérőjű foltocskát fedeztem fel, melly emberfejhez hasonlított: a másik üvegen az 1/6 hüvelyk átmérőjű folt semmihez sem hasonlított. Midőn az első üvegdarabkát a világosság felé tartám, s egy erősen nagyító üvegen át megnéztem, egy tökéletes kivitelű arczképet ismertem föl rajta, a másik üvegen pedig egy öt személyből álló arczképcsoportozatot. Mire nem lehetne használni a fényrajzolás ezen módját?! Például háboru idejében a legterjedelmesebb rendeletek valami gombban, vagy írótartó fejében elférnének, és a tábornoknak vagy hadügyminiszternek csak nagyító üvegre lenne szüksége, hogy e rendeletek tartalmával megismerkedhessen: e mellett a kémek fölhasználásától és az emberek fölakasztatásától megkímélhetné magát. Ily módon egy álladalom minden levéltárai burnótszelenczébe volnának szoríthatók. Ha ezen művészetet Omar idején ismerték volna, az alexandriai könyvtár földulatása nem volna pótolhatatlan veszteség.”¹⁸ A mikronnyi méretek tehát már felfedezésük korszakában magukban hor-

18 *Vasárnapi Újság*, 1859. 19. sz. máj. 8. 227–228. p. (Egyveleg.)

„A fényképezés előrehaladását illetőleg a minap említettük, hogy most már olly fényképeket is készítenek, mellyek szabad szemmel nézve, csak apró idomtalan foltocskák gyanánt tűnnek föl, s nagyító üveg segítségével gyönyörű képeket mutatnak. Közelebb a bannoveri iparkiadításra is küldtek be illy fénykép-pontocskákat,

dozták a ritka könyvek és kéziratok könnyű szállításának és tárolásának az ígéretét. A folyóiratban megjelent cikkek hírértékét mutatja, hogy a mikrofotográfáról közölt legelső híradás több évvel megelőzte az eljárás felfedezőjének 1864-ben megjelent könyvét.¹⁹ Amikor a fenti cikk íródott, hazánkban sem volt teljesen ismeretlen a technológia, sőt az abszolutizmus éveiben – mint látni fogjuk – egészen különleges szerepkörben fedezhetjük fel létezését.

Hadiüzenetek továbbítására szolgáló mikrofotók

A galambposta, a léghajózás és a mikrofotográfia sajátos módon metszi egymást a katonai üzenetek továbbításának XIX. századi történetében. E három terület együttállásának európai kronológiában az 1871-es porosz–francia háború az első nagy mérföldkő, mert a katonai információk néhány milliméternyi kicsinyítésének majd galambpostával történő továbbításának döntő jelentősége volt a poroszok által körülvárt Párizsban. A léggömbökre, mint újfajta – felderítő és szállító – légi járművekre szintén az 1860–1870-es években kezdett felfigyelni a hadsereg. Az amerikai kontinensen, a polgárháború idején fejlődött nagyobb léptékben a felderítésben felhasználható eszközök arzenálja. 1863-ban a légifelvételeken túl (Allon és La Montaine, 1861) MacClellan tábornok vezérkara számára a felülről megfigyelt, majd kiértékelt adatok távírókapcsolat útján történő kommunikációja jelentett nagy segítséget.²⁰ A légifotózás története azonban 1858-ban kezdődött, amikor a francia fotográfia egyik leghíresebb alakja, Gaspard-Félix Tournachon (1820–1910), művésznevén Nadar elkészítette a világ első légifelvételét Párizsról. Kalandjairól a magyarországi híradások is igyekeztek beszámolni, hiszen a repülésnek minden egyes mozzanata – így a felszállás, a léggömbök formája, berendezése, az utasok személye, balesetek – tele volt érdekességgel és újdonsággal. A Vasárnapi Újság tudósításai (1863) szerint a „Le Geant” léghajó 8 láb magas és 13 láb hosszú utazókosara „photograph” termet, kézi nyomdát, éttermet, öltözőt, ágyakat és kormányzobát foglalt magába.²¹ A munkálatok nagyságrendjét jelezte, hogy a gázzal telített ballonhoz 1800 méter fehér selymet használtak fel, és kétszáz varrónő dolgozott e különleges feladaton. Nadar vállalkozása természetesen nem került el a hadvezetés figyelmét sem, és már 1859-ben, III. Napóleon itáliai hadjárata idején felkérték a fényképészt arra, hogy készítsen olyan légi felvételeket, amelyek az ellenséges csapatok mozgását kísérik és dokumentálják. A fotográfus ugyan kitért a megbízás elől, neve – később és más formában – mégis felmerült a hazáját ért hadiesemények krónikájában. Mindez akkor tör-

miket a nagyító üveg arczképpé változtat. Ily módon a fénykép-foltocskák, mellyek gyakran kisebbek, mint egy gombostű gombja, gyönyörű csendéletet, ebcsoportozatot s hasonló képeket tüntetnek elő. Az egész „Miatyánkot” is egy mákszem nagyságu térre is lehet fényképezni. E képecskék nagyító üvegen át olly tiszták, hogy a legfinomabb hajszálat is pontosan meg lehet különböztetni hasonló arczképeken.” Vasárnapi Újság, 1859. 22. sz. május 29. 262. p. (hír a „Mi ujság” rovatban)

19 Dagron, René Prudent Patrice: *Traité de photographie microscopique*. Paris, 1864.

20 Szilágyi Gábor: *Háborús fényképalbum. A hadifotográfia története, 1840–1914. Fotóművészet, 1995. 1–2. sz. 45. p.*

21 *Vasárnapi Újság*, 1863. 43. sz. 408. p.

tént, amikor a poroszok által körülzárt fővárosban kétségbeesve keresték a kitérés lehetőségeit, kutyákkal, postagalambokkal és számos egyéb módon próbáltak üzeneteket kijuttatni, de mindhiába. Felmerült a szövegek lefényképezésének majd lekicsinyítésének az ötlete is. Néhány eredménytelen kísérlet után, Nadar közvetítésével végül eljutottak a mikrofotói révén már jól ismert Prudent René-Patrice Dagronhoz (1819–1900), aki az 1860-as években azzal szerzett ismertséget, hogy mikrofotói megtekintéséhez nem volt szükség drága mikroszkópokra.²² A francia hadvezetésnek éppen erre volt szüksége, és azonnal együttműködést ajánlott a fotografusnak. Miután tisztázták az együttműködés feltételeit, Dagron haladéktalanul munkához látott, és 1871. november 12-én két léggömböt szerelt fel a szükséges felszerelésekkel. Az egyik léggömböt „Daguerre”-nek, a másikat „Niépce”-nek nevezték el abban bízva, hogy ezek a feliratok talán elkerülik a porosz katonák figyelmét. A fényképész küldetésének lényege az volt, hogy a szeptember 16-a óta körülzárt Párizs főparancsnoksága és az ellenséges csapatok háta mögött állomásozó francia hadvezetés között kapcsolatot létesítsen. Annak ellenére, hogy az egyik léghajó lezuhant, és a „Niépce” is a poroszok által megszállt területen ért földet, a fotografusnak mégis sikerült átszöknie a franciákhoz, és hozzákezdenie a Párizsba küldendő üzenetek másolásához. A nyomtatott sürgönyöket először lefényképezte, majd úgy tette kezelhetővé a filmeket, hogy a fényérzékeny réteget még a száradás előtt lehúzta a hordozóról, hogy a zselatinhártját könnyen össze tudják sodorni. Technikatörténeti szempontból érdemes megemlíteni, hogy a képek milliméteres kicsinyítésére speciális lencsék és eszközök alkalmazásán túl, a kollódiumos anyag rendkívüli (a későbbieket is meghaladó) felbontóképesége révén nyílt lehetőség. A kollódiumentulzió felbontóképesége 2000 vonal/mm volt! A rajtuk lévő információ mennyiségét jelzi, hogy a zselatinhártványon egyenként körülbelül 2500–3000 sürgöny (12 nyomtatott oldalnyi szöveg) fért el. Egy másik számítás szerint, a galambok egyenként átlagosan 12 hártványt, azaz összesen harmincezer sürgönnyt szállítottak a begyükre erősített fémhüvelyekben, ráadásul mivel előre nem tudhatták, hogy mennyi üzenet jut majd célba, elővigyázatosságból az információkat húsz példányban továbbították. A fogadó félnek már nem volt más dolga, mint hogy a mikronnyi méretű képeket behelyezze a speciális vetítógépébe – laterna magica –, majd a szöveget kivetítse a falra.²³

A mikrofotográfia és a fotómikrografia közötti fogalmi különbség gyakran okoz keveredést, ezért érdemes röviden kitérni a kettő közötti legalapvetőbb különbségekre.²⁴ A fotómikrografia alapvetően a mikroszkópon keresztül történő

22 Dragon 1856-ban mutatta be Dancer Sir David Brewsternek a legújabb mikrofilmjeit, és Brewster rákövetkező évben Olaszországban és Franciaországban mutatta be honfitársa találmányát. Amikor Dancer 1864-ben megjelentette első könyvét a mikroszkopikus filmezés technikájáról („*Traité de photographie microscopique*”) már számos nemzetközi és tudományos kiállításon szerepelt.

23 *Patrice Dagron: Poste per pigeon voyagenis. 1871., Hajdú Frigyes: A postagalamb, mint fényképész. Az Amatőr. 1909. 91. p., Szilágyi Gábor: Háborús fényképalbum. A hadifotográfia története, 1840–1914. Fotóművészet, 46. p., Új fotólexikon. Szerk. Morvay György. Budapest, 1984. 234. p.*

24 A Royal Microscopical Society és a New York Microscopical Society meghatározását felhasználva: *Thomas J. Hoppen: Microphotography / Photomicrography. There is a Distinction / There*

fényképezést jelenti, míg a mikrofotográfia filmre és negatívra reprodukált dokumentumot jelent. Olyan kisméretű képekre kell gondolni, amelyek megtekintéséhez mindig valamilyen nagyítólenszére van szükség, mert nagyítás nélkül nem láthatók. Említettük már, hogy a Dancer által kidolgozott eljárásban a miniatűr képek nézegetéséhez mikroszkópra volt szükség. Dagron úgy segített ezen, hogy a képek nagyítására az ún. Stanhope-lencsákat kezdte használni,²⁵ amelyeket a mikrofotókkal együtt a különböző ékszerek, használati tárgyak és souvenirrek belsejébe épített be. Az akkori gyakorlat szerint, a lencse alapjául szolgáló hegyi-kristályok egyik oldalát félgömb, a másik oldalát síkra polírozták, majd a síklapra helyezték azt a fotográfiát, amelyet azután a nagyítólenszén keresztül a fény felé fordítva lehetett nézegetni.²⁶ E különleges tárgyak népszerűsége 1859-től szinte töretlen, sőt, a mai internetes portálok széles választéka szerint a Stanhope-ok még mindig nagy érdeklődést és gyűjtőszendélyt váltanak ki az emberekből.²⁷

A mikrofotográfiák, mint titkos rejtekhelyek

Sajátos időutazásra van szükségünk ahhoz, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia majd százhatvan évvel ezelőtti hétköznapjaihoz milliméter nagyságú képeken keresztül jussunk közelebb. A Hadtörténeti Múzeumban őrzött szivarszipka különlegességét az adja, hogy belsejében a negyvennyolcas forradalom hadvezéreinek és vértanúinak a kicsinyített csoportképe található.²⁸ Hogy a történelmi tematikájú Stanhope-lencsákat, illetve tárgyakat Magyarországon mennyire nem (csak) souvenir jellegük miatt vásárolták, arról képet kaphatunk az abszolutizmus kori kémszolgálat működését és karakterét röviden felvázoló Wolfram Siemann történész 2001-ben megjelent tanulmányában is.²⁹

Az arcképkészítés legelterjedtebb formája 1850-es években a litográfia volt, ezt váltotta fel a következő évtizedben a fotográfiai portré. Az arcképek sajátos formái voltak az országosan ismert személyiségekről szóló albumok, kiadásuk

Should be No Confusion. In: ww.georgiamicro.org/photomicrography.pdf., Lásd még: *Normand Overney-Gregor Overney: The History of Photomicrography. Micscape Magazin* 2010. In: www.microscopy-uk.org.uk/mag/.../history_photomicrography_ed1.pdf.

- 25 Az eredetileg mikroszkópokhoz használt Stanhope lencsákat Charles Stanhope 3rd Earl Stanhope (1753–1816) angol politikus és feltaláló kísérletezte ki.
- 26 Dagron 1857-ben már miniatűr Stanhope-játékokat és ékszereket készített, és a normálméretű negatívokról készült mikrofilm pozitívek elkészítésének a technológiáját a „*Traite de Photographie Microscopique*” (1864) című publikációjában tette közzé.
- 27 A titkosításnak ez a módja máig népszerű, bár a Stanhope-tárgyak gyűjtőinek lelkes tábora (lásd: www.stanhopemicroworks.com) mellett létezik egy másik irányzat is, amely az információgyűjtés kifinomultabb módszereivel áll összefüggésben. Magyarországon 2009-ben tiltották be a szemüveg-, és tollszárakba beépített lehallgató készülékek és fényképezőgépek vásárlását magánszemélyek részére, mert ezeket a módszereket ma is csak a titkosszolgálat használhatja. (Kékkény, 2009. december 14.)
- 28 A tizennégy arckép Kiss Ernőt, Henryk Dembinskit, Aulich Lajost, Vetter Antalt, Klapka Györgyöt, Mészáros Lázárt, Perczel Mórt, Jozef Bemet, Guyon Richárdot, Damjanich Jánost, Török Ignácot, Dessewffy Arisztidet, Nagysándor Józsefet és Leiningen-Westerburg Károlyt ábrázolja.
- 29 *Wolfram Siemann: Kémek a szabadságharc ellen. Államrendőrségi elnyomás az 1848–49-es forradalom után a Habsburg Monarchiában.* In: *A forradalom után. Vereség vagy győzelem?* Szerk. Cséve Anna. Budapest, 2001. 25–34. p.

a remélt üzleti haszon mellett nagy presztízst jelentett a fotografiai cégek számára. A kultúrában betöltött szerepük a nemzeti identitás megerősítésének a gondolatával függ össze, hasonlóan a sokszorosított grafikáéval a magyar képzőművészet egészében.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ábrázolásával és kultuszával foglalkozó Bakó Zsuzsanna szerint a festők lehetőségei korlátozottabbak voltak a grafikusokhoz képest. A forradalmi eseményeket és személyiségeket ábrázoló művek megjelenítésének nehézségei ellenére azonban már a szabadságharc alatt – vagy közvetlenül utána – jó néhány alkotás vált ismertté. Elég legyen csak Than Mór csataképeket bemutató akvarellsorozatára utalni, amelynek eladásából és másolatainak készítéséből finanszírozta az 1850-es években külföldi tanulmányait. Medve Imre 1851-ben festette híres „*Damjanich a nagysallói csatában*” című nagyméretű olajképét, de említhetjük Lotz Károly és Borsos Miklós műveit is, a portrék közül Brocki Károly Kmettyről készített festményét vagy a Kossuth-portrékat is. A történelmi festészetben a nagybányai festők munkái mellett a század végén vált kézzelfoghatóvá a 48-as eseménytörténet. A legnagyobb mozgástere talán a rajzolóknak és az akvarellistáknak volt az illusztrációs lehetőséget biztosító folyóiratokkal együttműködve.³⁰ Húsz évvel a szabadságharc után jelent meg „*Honvédalbum*” címmel az a kiadvány, (1868, Szerk. *Szokoly Viktor*), amelynek létrejöttében fontos szerepet játszott a forradalom emlékszobrának finanszírozását elősegítő közadakozás. 1868. június 22-ig a Honvédalbumnak már 3729 előfizetője volt, akik után a szerkesztőség 2120 forint 40 koronát fizetett be Pest város letéti pénztárába, a „*Szabadságharcz szobra első pénzalapja*” javára. A különadományokból további 2557 forint 90 korona gyűlt össze. A kiadvány további érdekessége, hogy három külön mellékletben foglalkozik a tábornokok arcképeivel, csoportba rendezve a portrékat, a rajzolók feltüntetése nélkül. Egyedül az életképek esetében lehet látni szignókat, amelyek nem érdektelenek a szereplők – Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál és Benczúr Gyula – további festői karrierje vonatkozásában sem.³¹ A Honvédalbumnak ha nem is tökéletes fotografiai analógiája, de szándékában mégiscsak szellemi továbbfolytatója az a portrészorozat, amelyet a hódmezővásárhelyi Plohn József fényképész készített 154 negyvennyolcas honvédről a Kolozsvári Országos Történelmi Ereklýe-Múzeum felhívására 1902-ben. Az idős honvédek megörökítésének háttérében Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója állt, és eredetileg az ő emlékére szándékoztak kiállítást rendezni a képekből.³² A fotótörténet másik nagy adóssága – az olaszországi legionáriusok arcképeinek tudományos feldolgozása és katalogizálása – 2003-ban, illetve 2007-ben került publikálásra.³³ A hazai fényképgyűjteményekben még számos felvétel található e témával kapcsolatban,

30 *Bakó Zsuzsanna*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ábrázolása és kultusza a 19. századi magyar festészetben. Lásd a www.zetna.org/zek internetes folyóiratban.

31 Honvédalbum. Szerk. *Szokoly Viktor*. Rajzok: Wágner Sándor. Fametszetek: Litzemayer Sándor, Benczúr Gyula, Jankó János, Munkácsy Mihály, Szinnyey Pál. Kiadta: Emich Gyula. Pest, 1868.

32 Plohn József honvédportréit legutóbb 2008 tavaszán állították ki a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiállítóhelyiségében, Hódmezővásárhelyen. („*Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag*”).

33 *Kalavszky Györgyi*: Emigárcióban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849–1867. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2003., Cs. *Lengyel*

kezdve a gyászoló Batthyány Lajosné portrójától egészen az Aradról és Segesvárról készített városképekig. Érdemes lenne összegyűjteni, hogy az 1848–1849-es történelmi események kapcsán mikor és milyen szobrot, emléktáblát, személyt, épületet, műalkotást, kultusz tárgyat és eseményt fényképeztek le, hiszen a technikai képek valamennyi fajtája részt vett és részt vesz a történelmi kultuszok fenntartásában. Aközött, hogy a vizsgált képanyag – legyen az újságkivágat vagy eredeti fényképnagyítás – az emigráns katonatiszteket ábrázolja-e, vagy az aradi vértanúk kivégzésének és emlékművének szakrális színhelyeit, lényegét tekintve nem érzek különbséget.³⁴ Feltárásuk és elemzésük a kiegyezést megelőző évtizedek történelmével összefüggésben lehet nagyon izgalmas.

„Défenseurs de la Hongrie”

A következőkben vegyük górcső alá a Hadtörténeti Múzeumban őrzött pipát, illetve a belsejébe ültetett Dagron-féle miniatűr reprodukciót, a mikrofotó forrásul szolgáló korabeli metszettel együtt. A képek összevetése alapján csak a szöveges feliratban tapasztalható némi eltérés, különösen a cím és a kiadó tekintetében. A hozzátételek és a különbségek már csak azért is izgalmasak, mert segítségükkel kiderül a mikrofotó készítője és a készítés helye, továbbá az új cím segítségével a konkrét alkalmazás céljára is fény derül. Formai tekintetben az első szembetűnő változás, hogy a mikrofotón az eredeti metszet már egy szabályos ovális keretben jelenik meg, négy sarkán a szárnyait kitaró madarak sematikus motívumával. Az utólagos keretezéssel feltehetően nem javítani akartak a kompozíción, hanem inkább a kisméretű kép befogadásában kívántak segíteni, egybetartva az összképet a mikronnyi felületen. Felirata a következő: „*Défenseurs de la Hongrie. Dagron et C.ie B.tés Paris.*”³⁵ A mintául szolgáló nyomtatott kőrajzon ehhez képest a következő cím látható: „*MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉPCSARNOKA. Kiadta Vahot Imre. Nyomt. Frank I.M. Pesten 1861.*”³⁶

A leíró jellegű „MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉPCSARNOKA” cím átfordítása az érzelemmel telített – „Défenseurs de la Hongrie”-ra („Magyarország Védői”), jelentésbeli különbséget okozott, bár nem vethetjük el azt a megoldást sem, hogy a rövidítésre helytakarékoság miatt került sor. Az évszámok

Beatrix: Olaszthoni emlék – Ricordo dall'Italia. Az itáliai magyar emigráció fényképeinek katalógusa. Catalogo delle fotografie degli emigranti ungheresi in Italia. Budapest, 2007.

34 Az irodalom területéről Takáts József foglalkozott sokat az utóbbi években az irodalmi kultuszok fogalmával, az irodalomtudománynál sokkal szélesebb kulturális kontextusban, megszólítva számos társtudományt. Lásd: *Takáts József: A kultusz kutatás és az új elméletek.* In: *Holmi*, 2002. 12. 1534–1544., *Takáts József: Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve.* Budapest, 2003. A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. In: *Kultusz és kultúra.* 81–71. p.

35 A mikrofotót műtárgyvédelmi okokból az eredeti helyéről kivetetni nem akartam. Így annak nagyságát a korban szokásos méretek alapján 12–15 mm-re becsülöm.

36 *MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉPCSARNOKA.* 1861. papír, kőrajz nyomat. Kiadta Vahot Imre. Nyomt: Frank J. M. Pest. Mérete: 39x54,3. Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, leltári szám: 0694/Kp.

MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉPCSARNOKA. 1861. papír, kőrajz nyomat. Kiadta Vahot Imre. Nyomt: Frank J. M. Pest. Mérete: 39 x 54,3. Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, Leltári szám: 0694/Kp.

tekintetében sem a magyar, sem a francia változaton nem tüntettek föl konkrétumot, ennek több oka is lehetett. Az egyik a portrén szereplő katonák ismertsége, hiszen mindenki tudta, hogy melyik eseménnyel hozza összefüggésbe a felvételt. Azonosításra egyedül az ovális mezők legfelső harmadában látható nevek szolgáltak, a nevek mellé tett keresztrel pedig azt jelezték, hogy kik azok a tábornokok, akik a metszet készítésének idején már nem éltek: KLAPKA, DAMJANICS †, BEM †, VETTER, NAGY SÁNDOR †, AULICH †, MÉSZÁROS †, DEMBINSZKY, GUYON †, KISS ERNŐ †, DESSEFFY †, LEININGEN †, TÖRÖK †, PERCZEL MÓR. A hadvezéreket három sorba rendezték felülről lefelé – 3 – 6 – 5 – felosztásban, és összetartozásukat a címen kívül az egyforma katonai uniformissal, a Magyar Katonai Érdemrend fokozataival, és a 48-as szimbólumok szerepeltetésével – magyar zászló, dob, ágyú, ágyúgolyó – teremtette meg a kép rajzolója. A hadtörténészek a Kossuth Lajos politikájához közeli személyek csoportképeként értelmezik a metszetet, ami fontos kiindulópont az összeállítás mikéntjének megállapítására.

Mivel jelen kutatás nem terjedt ki az eredeti metszet keletkezés-, és hatástörténetére, csupán néhány megfigyelésre szorítkozom. Az egyik az, hogy a metszet készítője vélhetően a megrendelőtől kapott lista alapján gyűjtötte össze a szükséges ábrázolásokat, amelyeket azután mintaként használt fel az elkészítendő cso-

19. századi szivarszipka, benne a Magyar Hadvezérek Arcképcsarnoka címmel 1861-ben nyomtatott kőrajz kicsinyített reprodukciója: „Defenseurs de la Hongrie” A mikrofotográfiát készítette: P.R.P. Dagron, Párizs, 1861 körül. Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, Leltári szám: 2007.114.1/TE

portkép megrajzolásakor.³⁷ Kvalitása tekintetében egyik portré sem emelkedik ki a többi közül, sőt inkább a kiegyenlítés dominál. Mivel a jelentésadás szempontjából a történelmi szimbólumok szerepeltetése több volt, mint pusztán dekoráció, némi túlzással azt lehet állítani, hogy a háttér megtervezése ugyanolyan kreativitást igényelt, mint a portrék átrajzolása és összeapplikálása. Előbbi egybefüggő tónusa ugyanis a finom részletekkel és harci jelképekkel együtt szépen kiemeli a tizennégy hadvezér medalionszerű mellképét. A mikrofotográfián a maga kicsinségében látjuk mindezt, nem mindennapi méretben és körülmények között. A Vahot-féle könyv mérete alapján a kicsinyítés mértéke legalább 500 százalékos, de mivel nem tudjuk pontosan, hogy milyen méretű mintadarabot kapott a fényképész, a százalékos arányt sem lehet pontosan megállapítani.

Közről sem beszélhetünk még arról, hogy a 48-as tematikájú mikrofotók készítésének és terjesztésének módozatai – beleértve a jelenség társadalmi

37 A metszet értelmezésében Hermann Róberttől kaptam támpontokat és segítséget, amelynek tartalmát tovább adom mindazoknak, akik a portrék művészettörténeti és grafikai elemzésével kívánnak foglalkozni. Hermann Róbert véleménye szerint Dessewffy és Dembinski portróját teljesen a képzelet szülte, Leiningen portréja önálló alkotás, Perczel, Nagysándor és Damjanich nem hasonlít egyik mintára sem, Török Ignác pedig inkább Láhner Györgyre emlékeztet. Az összevetést segíti, hogy az ábrázolt személyek közül 1861 előtt önálló, nyomdai úton is sokszorosított arckép a következőkről készült: Klapka, Damjanich, Bem, Vetter, Nagy Sándor, Aulich, Mészáros, Dembinski, Guyon, Kiss és Perczel. Dessewffy, Leiningen és Török esetében nem tudunk ilyenről. A portrék előképek elemzésében segítő irodalom: *Rózsa György–Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével*, Budapest, 1973., *Tolnai Világtörténelme 1815–1908. „A legújabb kor 1815–1908. A Szabadságharcok és a nemzeti újjáébredés kora.”* kötet. Hasonmás kiadás. Budapest, 1993. Honvédelmi album. Szerk. Szokoló Viktor. Rajzok: Wágner Sándor. Fامتsetek: Litzenmayer Sándor, Benczúr Gyula, Jankó János, Munkácsy Mihály, Szinnyey Pál. Kiadta: Emich Gyula, Magyar Akadémiai Nyomdász. Pest, 1868. *Paulina Cbrzanowska: Wizerunki generala Józefa Bema. Tarnów, 1983.*

19. századi szivarszipka kémlelőnyílása, benne a „Defenseurs de la Hongrie” címmel ellátott mikrofotográfia és a képet nagyító lencse. Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, Leltári szám: 2007.114.1/TE

és kulturális hatását is – fel lennének tárva. A fent ismertetett mikrofotóhoz hasonló fényképeszeti relikviák mégis azt a vélekedést erősítik, hogy a képek és a különböző tárgyak ilyen típusú kombinációja nem volt teljesen egyedi jelenség a reformkori Magyarországon. A múzeumokban található ritka példányok közé tartozik az a Nemzeti Múzeumban található női aranygyűrű, amelyen az aradi vértanúk tablószerű képének kicsinyített mását a mikrofotó fölé helyezett 1 mm-es nagyítólencsén keresztül lehetett megnézni.³⁸ A Móra Ferenc Múzeum Történeti Gyűjteménye szintén őriz egy különlegesen szép, 88 mm hosszú és 2,5 grammos nyakkendőűt, Kossuth Lajos parányi arcképével. A tű 12 mm átmérőjű gömbjébe épített kép eredete szintén izgalmas kérdés, a tárgyat először publikáló Tóth István muzeológus kutatásai szerint a mintául szolgáló Kossuth portrét 1855-ben Londonban készítették, és 1860 körül ezt kicsinyítették le. És 1860 körül azután ezt kicsinyítették le. A tű először a New Yorkban élő John Lincoln O’Sullivané volt, akinek a családja később rokonságba került a Szegeden született és 1949 óta Ausztráliában élő L. E. Sanders családjával. Így kerülhetett a tű a Sanders családhoz, majd tőlük ajándékképpen Szegedre.³⁹

A képtörténetnek része a Dagron-féle mikrofotó más közgyűjteményekben történő előfordulása is. A legközelebbi analógiánk a Pécsi Jannus Pannonius Múzeum XIX. századi tajték szivarszipkája, benne a tanulmány tárgyát képező

38 Csiffáry Gergely: Az egri Dobó István Vármúzeum legújabbkori történeti gyűjteményének dagerotípiái. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Agriensis 16–17. (1978–1979). 335. p.

39 Tóth István: Kossuth-nyakkendő. In: *Élet és Tudomány*. 1983. 37. 1. p.

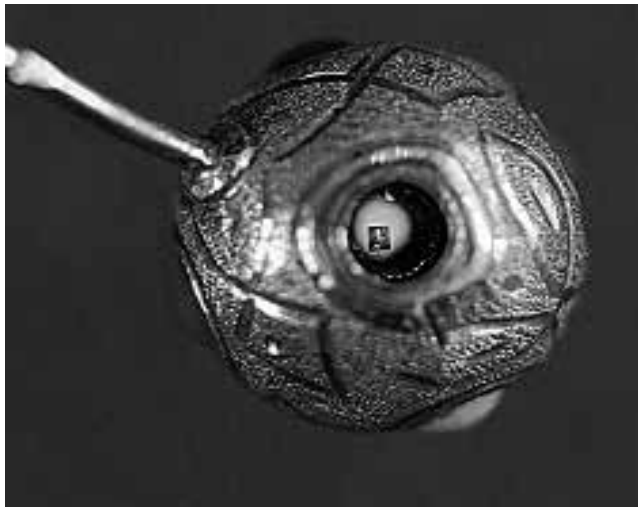

A 19. századi szivarszipkába rejtett mikrofotográfia: „Défenseurs de la Hongrie. Dagron et C. ie B. és Paris.” Készült: 1861 körül. Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, Leltári szám: 2007.114.1/TE

mikrofotográfia másik példányával.⁴⁰ Készítésük idején, 1860–1861 táján az Osztrák–Magyar Monarchia éppen túl volt egy vesztes háborún (osztrák–olasz–francia háború, 1859) és a megbékélés szándékával íródott Októberi Diplomán (1860). A kiegyezésig azonban még hosszú út vezetett és a szemben álló feleknek hol a színpalak mögött kellett megküzdeniük egymással, hol pedig a magyar társadalom legkülönbözőbb színterein történő mozgás és véleménynyilvánítás kavarta fel a kedélyeket. Az ellenállás minden formájának nagy érzelmi hatása lehetett, legyen az a magyar ruha demonstratív viselete, vagy valamilyen konkrét politikai megnyilvánulás. 1860 után a pesti egyetemisták például minden március 15-én tüntetést szerveztek a Kerepesi temetőben, és egyre másra buktak le a 48-as forradalmárok arcképeinek illegálisan terjesztésében résztvevők. A litográfia magyarországi történetét első ízben feldolgozó Gerszi Teréz művészettörténész véleménye szerint az arcképezési láz csak mennyiségi változást hozott, hiába adtak nagy lendületet a sokszorosító műfajoknak az 1850–60-as évek politikai események.⁴¹ Amikor belenézünk a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyaggyűjteményében található XIX. századi szipka belsejébe, magunk is látjuk, hogy a „*Magyarország Hadvezéreiről*” készített portrék inkább történeti értékkel, és az akkori közhangulatot kifejező erejükkel és tartalmukkal hatnak olyan erősen. Annak illusztrálására, hogy az emlékezettörténetben mennyire azonos módon működnek a különböző ábrázolások, függetlenül sokszorosított vagy egyedi műalkotás mivoltuktól, Bakó Zsuzsanna művészettörténészt idézem: „*Az arckép rendkívül alkalmas műfaj a kultusz ápolására és ébrentartására, mivel – különösen jó művész esetében – egyfajta személyes kontaktus átérzésének lehetőségé alakulhat ki*

40 Tajték (osztrák) szivarszipka újezüst (alpakka) pántolással. XIX. század második fele. Hossza: 4,7 cm, Magassága: 5,5 cm. Jannus Pannonius Múzeum (PPM T.98. 1.) Benne ugyanaz a Dagron által készített mikrofényképpel található, mint amelyek a Hadtörténeti Múzeumban. In: *A magyar pipa története – a magyar történelem a pipákon*. Kiállítási katalógus. Szerk. Haider Edit, Orgona Angelika, Ridoics Anna Budapest–Keszthely, 2000.

41 Gerszi Teréz: *A magyar kőrajzolás története Magyarországon a 19. században*. Budapest, 1960. 79. p.

19. századi
nyakkendőű,
gömbjében Kossuth
Lajos parányi
arcképével.
Az 1860 körül készült
mikrofotográfia
mintájául szolgáló
Kossuth portré
1855-ben készült.
A nyakkendőű 88
mm hosszú és
2,5 grammos, gömbje
12 mm. Móra Ferenc
Múzeum Történelmi
Gyűjteménye.

az ábrázolás és a néző között.”⁴² Hans Belting a médiumok sajátos természetét vizsgálva azt állítja, hogy nem a fényképek hordozó felülete az, ami hat ránk, hanem a képből megjelenő érzelmek, valamint a néző és a kép közötti erős viszony. A médium ebből a szemszögből csupán egy transzparensfelület.⁴³

„Hozzám érkezett hatásági jelentés szerint a legujabban azon tapasztalás tétel, hogy a magyarországi Emigratio vezetőinek arcképei, úgy azoknak kiáltványi is, szivarpipák, gyűrűk, és melltükben csempésztetnek be, s pedig oly formán, hogy egy, azokon alkalmazott nagy gombostű fő nagyságú kerek üvegen át ...”

Kelt Budán április 1862. április 5-én.

A Budapest Főváros Levéltárában őrzött Elnöki Iratanyag egyes dokumentumai alapján sok érdekes részlet rekonstruálható az elnyomó rendszer és a hazafias érzelmű polgárok mindennapjait átható viszonyról. Különösen a képi ábrázolásokkal kapcsolatos bejegyzések érdekeltek, mert reméltem, hogy rábukkanok olyan részletekre, amelyek segítenek megérteni a pipában található arcképek kontextusát. Mivel az Elnöki Iratok teljes körű feldolgozására nem volt lehetőségem, ezért az 1850-es és 1860-as évek elejéről választottam ki néhány évet, tekintettel a vizsgált darab lehetséges korára. Gerszi Teréz szintén átnézte az Elnöki Iratokat a XIX. századi magyar litográfia történetével kapcsolatos kutatásai során, de ő az Országos Levéltárban található dokumentumokra támaszkodott. Az összehasonlítás így még izgalmasabbá vált, mert könyvének arcképlitográfiával foglal-

42 Bakó Zsuzsanna: i. m.

43 Hans Belting: A hiteles kép. Képviták mint hitviták. Budapest, 2009.

kozó fejezetében ugyanaz a kép bontakozik ki, mint amely a BFL Elnöki Iratai alapján a sokszorosított képek rendeltetésével és szabadságharc utóéletével kapcsolatban felrajzolható.

A forradalmat követő elnyomó rendszer már 1849 után fellépett a forradalom mártírjait és résztvevőit megőrkítő ábrázolások tartása, nyilvános kifüggesztése, végül valamennyi forradalmi relikvia rejtegetése ellen. Mivel a mikrofoto kicsinyiségénél fogva szinte láthatatlanná tette a képi és szöveges üzeneteket az avatatlan szemek előtt, tökéletesen alkalmas volt az álcázásra. Nem véletlen, hogy felkutatásukhoz a kémszolgálat kiterjesztésére volt szükség, és a rendőrségnek a nyilvánosság színtereinek ellenőrzésén túl a privát szféra felügyeletét is meg kellett erősítenie. A felhasznált levéltári források a szabadságharc utáni időszakból származnak, többségében az 1860-as évek elejéről. Az iratok alapján annak látjuk jeleit, hogy az 1860. október 20-án kibocsátott októberi diploma, majd a Februári Pátens mennyire nem hozott megbékélést az egymással szemben álló felek között. A szintér jelen esetben nem a nagypolitika, hanem a város és a hétköznapi élet. A nemzet szinte újraéledt, egyre többen kezdtek magyar ruhákat – a férfiak fekete, zsinóros, a nők ruhadrékból, szoknyából, főkötőből és kötényből álló öltözetet – hordani, és megsokszorozódtak a forradalom vezetőiről készült portrék és csoportképek körüli konfliktusok.⁴⁴ Hét nappal a pesti egyetemisták Kerepesi temetőben szervezett tüntetése után, 1862. március 30-án sokadszorra tiltották meg a szabadságharcra kapcsolatos képek kifüggesztését.⁴⁵ Magyarország Királyi Helytartója a „pesti tanuló ifjúság” körében a jövőben netalán felmerülő tüntetésekért közvetlenül Bisetzky Frigyes főkapitányt tette felelőssé, és tőle várta a forradalmárok arcképeivel kapcsolatos ügyek helyi szintű rendezését. A felelősség kérdésének újbóli tisztázását az indokolhatta, hogy sorra érkeztek a jelentések arról, hogy a Magyar Helytartóság cs. kir. 6407/62. számú rendelete ellenére egyre több kirakatból kellett tiltott portrékat bevetetni. Rózsavölgyi és Társa kirakatából Klapka György, Türr István és Bem József arcképeit,⁴⁶ Hatschek optikus kirakatából Türr István, Tabermann Alajos üveges kirakatából Türr István, Garibaldi, Forgó (?), Batthyány Lajos és Kossuth Lajos,⁴⁷ Kertész (?) kereskedő kirakatából Mészáros Lázár, Perczel Mór és Nagysándor József forradalmi tábornokok, Kraus János üvegárus kirakatából Kossuth Lajos, Klapka György és Batthyány Lajos,⁴⁸ Gucker Josef könyvkötőmester, Pfaffer Nándor könyvkereskedő Batthyány Lajos, és Hatsék Ignác kirakatából Garibaldi arcképét.⁴⁹ Májusban tovább folytatódott a nem kívánatos képek terjesztése, a hónap közepén Posner Károly papírkereskedő és Barkovics optikus kirakatáról jelentettek.⁵⁰

44 *Tompos Lilla*: '48 hatása a magyar viseletre. Lásd a következő internetes folyóiratban: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/76/tompos.html>., „Pörge kalapot, trikolór szegélyt viselni nem szabad”. In: A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. I. Szerk és bev.: *Tóth Gyula*. Budapest, 1985. 184. p.

45 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862. 79. III. 22. 17/3. 862/6407 eln. ir.

46 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862. 96/ápr.3. 2/4. 862/2855.

47 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862. 115. ápr.10. Pest. cs.kir.Rendőrigazgató. 9/4. 862. 3154/75.I.

48 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862/117. ápr. 13. Pest cs.kir.Rendőrigazgató 11!4. 862/3155/78.I.

49 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862/136. ápr.23. Pest cs.kir.Rendőrigazgató 23/4. 862. 3591/94.I.

50 BFL.1319.Elnöki Iratok.1862/159/május 16. Pest cs.kir.Rendőrségi Igazgatóság. 15/5. 862. 4383/108.I.

Szintén a rendőrség éberségéről tanúskodik a következő eset: május 5-én az eperjesi vásáron foglaltak le ismeretlen pesti forgalmazótól származó forradalmi portrékat, és azonnal elrendelték a közvetítő személy felkutatását és megbüntetését.⁵¹

1862. április 24-én kelt az a levél, melyben Magyarország Királyi Helytartója nemtetszésének adott hangot, mert körutazása során még mindig számos vendéglőben, csapszéken, és csárdában látott „forradalmi vezérek” arcképeiről készült portrékat.⁵² Mindez akkor történt, amikor büntetendő cselekménynek számított a külföldről származó forradalmi röpiratok terjesztése,⁵³ a kormányellenes gúnyoló dalok⁵⁴ és a forradalmi nóták éneklése is.

Az abszolutizmus éveinek hangulatát idézik az 1851 augusztusában kelt levelek. Közülük az egyik az általános viselettől eltérő ruházattal foglalkozik arra hivatkozva, hogy egyre gyakrabban lehet találkozni „ellenséges politikai irányt” mutató öltözetekkel.⁵⁵ Nem sokkal utána a vándormuzsikosok szigorúbb ellenőrzésére utasították Alkér Antal tanácsnokot: „...nyilvános helyeken föllépésüket is csak legnagyobb óvatossággal engedje meg ... és ha forradalmi vagy más tiltott darabok játszása általi visszaélésüket tapasztalná, az illetőket azonnal fenyték alá vonassa, s a körülményekhez képest utasítsa ki a város kebeléből.”⁵⁶ A vendéglők közül a Magyar Nemzeti Múzeum közvetlen közelében álló Kétpisztoly többször is a rendőrség látókörébe került.

A diktatórikusabb időszak gyakorlatába engednek bepillantást az 1850-es évek elejéről származó iratok, amelyek közül soknak csak az iktatószáma volt más, a tartalma szinte ugyanaz.⁵⁷ A levelekből és utasításokból egy olyan kép bontakozik ki, hogy a haza védőihöz való ragaszkodás az arcképek szimbolikus tartalma miatt annyira erős volt az ország lakossága körében, hogy még a szigorú rendeletek sem tudták elriasztani a renitens polgárokat.⁵⁸ Fridrich György Császári Királyi Helytartósági tanácsos 1851 júliusában ismételt figyelmet az Alkér tanácsnokot, „*hogy a hadtörvényszéki eljárás mellett tilalmazott forradalmi férfiak arcképeinek készítése árulása, vagy akár magánosok általi egyszerű tartása felett is a legéberebb figyelemmel örködjék.*”⁵⁹ Valószínűleg ez sem bizonyult elegendőnek, mivel huszonhárom nappal később a közrend fenntartása érdekében már a Cs.Kir. 3-ik hadtest parancsnoksága és a Cs. Kir. Helytartósági Ideiglenes Elnöke közös rendeletet hozott arról, hogy tovább szigorítják a forradalmárok arcképeinek és mellszobrainak a terjesztését és

51 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862/május 18. Magyarország Királyi Helytartója, 17/5. 862. 10535/el.n.ir.

52 BFL.1319. Elnöki Iratok.1862. 137/ árpilis 24. Magyarország Királyi Helytartója. 20/4. 862. 6407/el.n.

53 BFL.1319. Elnöki Iratok. Piszkozat levél a román forradalmi sajtó röpiratainak elkobzásáról. In: 1851, Pest. Július 20., BFL.1319. Elnöki Iratok 1861. 2. január 5., 1862/112. ápr. 7. Magyarország Királyi Helytartójától 2/4. 862/7972/el.n.ir.

54 A Kétpisztoly vendégfogadóban éneklők ellen büntetőeljárást kezdeményeztek. BFL.1319.Elnöki Iratok 1861. február 2., 23/1862.

55 BFL.1319. Elnöki Iratok. Piszkozat levél. 593/Eln. Pest, 1851. augusztus. Fridrich.

56 BFL.1319. Elnöki Iratok Piszkozat levél. 591/Eln. Pest, 1851. augusztus 6. Fridrich.

57 BFL.1319. Elnöki Iratok. 477/el.n. 1851, Inhus 24., 535/el.n. 1. levél. 1851. július 3., 2. levél, 471/Eln. Július 26.

58 BFL.1319. Elnöki Iratok. (Fridrich György a Cs.Kir.Helytartósági tanácsos 1851. június 24/július 24-én 477. sz. alatt kelt átirata) Tisztázat levél. 477/el.n. Pest, 1851. Inhus 24-én. Fridrich.

59 BFL.1319. Elnöki Iratok. Első levél. Pesti tanácsi Elnöki 535/1851.

bemutatását, sőt a haditörvényszéki eljárást olyan személyekre is kiterjesztik, akik saját otthonukban tartanak ilyen tárgyakat vagy képeket.⁶⁰ Ezzel lehet összefüggésben a Barabás Miklós Önéletrajzában feljegyzett egyik történetet is, mely szerint Haynau pesti bevonulásának napjaiban Batthyány Lajosné arra kérte a festőt, hogy segítsen elrejteni a család negyven képét. „...a képek legnagyobb részét pedig a pesti padlásomon helyeztem el, és letakartam őket, hogy a por ne lepje be, és szembe ne tűnjenek”.⁶¹

A szivarszipka értelmezését az 1862. április 10-én kelt Elnöki Irat bizonyult a leghasznosabbnak, mert nem egy konkrét ügyet tár fel, hanem magáról a jelenségről, a képek rejtegetésére alkalmas mikrofotográfiák használatának terjedéséről, mint veszélyforrásról szól. A fogalmazásból világosan kiderül, hogy ebben az összefüggésben még a rendért felelős szervek számára is újdonságnak számított a mikrofényképezés ilyen típusú felhasználása. A címzettek széles köre – minden megyei és kerületi kormányzó, Buda és Pest polgármesterei – szintén figyelemreméltó, és jelzi a probléma súlyát. Mivel a dokumentum alapján az inkriminált ábrázolások jelentése és az alkalmazott fotográfiai módszer összefüggései is világosan érthetők, közlöm a levél egész tartalmát: „*Magyarország kir. Helytartójától. 8052/. Minden t.cz. megyei és kerületi kormányzónak. Buda és Pest Sz. kir. Városok polgármestereinek. / Hozzám érkezett batósági jelentés szerint a legujabban azon tapasztalás tétel, hogy a magyarországi Emigratio vezetőinek arcképei, úgy azoknak kiáltványi is, szivarpipák, gyűrűk, és melltükből csempésztettek be, s pedig oly formán, hogy egy, azokon alkalmazott nagy gombostű fő nagyságú kerek ívegen át, ha az a szemhez közel illesztetik, a benne foglalt kép, avagy kiáltvány nagyított alakban tisztán kivehető, és olvasható. / Minthogy valószínű, hogy illy csempészések az egész országban történtek, felbívom (Címzettet), miszerint az illyes képekkel s kiáltványokkal ellátott szivarpipák, gyűrűk, és melltük árultatását a kormányára bízott területen azonnal betiltani, azoknak elkobzását elrendelni, s a betiltás után netán előforduló illyes esetekben az illető árúsnak mint a batósági rendeletek áthágójának, közigazgatási úton leendő megbüntetését eszközölni szíveskedjék. [...] Budán April 5-én 862. Helytartó Ó Nagyméltósága nevében ...*”⁶² az általunk vizsgált szivarszipka konkrét példája annak, amit a fenti irat betiltani és elkobozni szándékozott.

Az aradi vértanúkhöz és a forradalomhoz fűződő emlékek és ábrázolások eszmei értéke már a maga korában érzékelhető volt, bizonyítja ezt a Kolozsvári és az Aradi Ereklyemúzeum, a folklór, az irodalom, a művészet és a fotográfia számos idevonatkozó emléke. Mindezt a XIX. században élt hírességek körül kialakult művészetkultusz közegében – Erzsébet királyné, Deák Ferenc, Kazinczy Ferenc, Liszt Ferenc, Kossuth Lajos – kell elképzelni, és ez működő hagyományokat és formákat teremtett más irányokba is.⁶³ A korszak forrásanyagának

60 BFL.1319. Elnöki Iratok. Második levél. 471/eln. „*Nagyságos Fridrich György Úrnak a Cs. K. Helytartósági tanácsos, mint pest város Község tanácsa ... elnökének. Pesten, Jlius 26-án, 1851. Augusztus*”.

61 Barabás Miklós: Önéletrajz. Budapest, 1985. 144–145.

62 BFL.1319. Elnöki Irat 1862/114. árpilis 10. (862/8052/eln. 5/4.) Levél Magyarország Királyi Helytartója nevében. Kelt Budán Árpilis 5-én 1862.

63 Történelem és Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000., Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században. Konceptió: Sinkó Katalin. Budapest, 1995., Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Budapest, 2003., Fontosak e tárgykörben a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA

feldolgozása már megkezdődött, de azt még távolról sem lehet állítani, hogy teljes egészében ismernék az 1850–1860-as évek történelmi emlékezettel kapcsolatos egyéni és közösségi stratégiáit. A történelmi sorsfordulókkal kapcsolatos tárgyi és képi emléktárgyak vizsgálata ebből a szempontból még sok eredményt hozhat. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek már említett fénykép-katalógusa az 1849-től 1867-ig tartó időszak emigránsainak állított emléket, és a kimerevített képeken azokat a legionáriusokat látjuk, akik az európai nemzetek függetlenségi harcainak végeztével gyakorlatilag hontalanná váltak. Olasz és lengyel menekülttársaikat „különösen éles figyelemmel” kísérte az osztrák titkoszolgálat, nehogy a rokonérzelmű szimpatizánsokkal szövetkezve zavargásokat szítsanak. Az osztrák területen menekült külföldiek útlevelébe egyszerűen csak annyit jegyeztek be, hogy „*az országból kiutasítottak*”.⁶⁴

A mai történettudományban az átlagemberek mindennapi élete és cselekedete is a kutatás tárgya. A mikrotörténelem irányzatának követői a szöveges dokumentumok mellett a képeket sem rekesztik ki a történelmi rekonstrukció folyamatából.⁶⁵ A profán emléktárgyak és ereklyék nagy része valóságosan is a hírességek tulajdonaiként szállt az utókorra – Szemere Bertalan tintatartója, Deák Ferenc levélnyomója, Kossuth Lajos pipája –, mások csak metaforikus értelemben tartoztak a nemzet által dicsőített írókhoz, festőkhöz és politikusokhoz. Ennek a logikának a mentén, bizonyos vonatkozásban a Dagron-féle mikrofotográfia egy halotti kultusztárgy, hiszen helyettesítő jellege éppúgy kézzelfogható, mint a vallásos kultuszok esetében. A Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag Gyűjteményében őriznek egy másik aradi vértanúk emlékére készített emléktárgyat is, amelynek a betűjeleit kell lefordítani ahhoz, hogy eljussunk annak valódi értelméhez. Egy olyan történelmi korszakban, amikor a haza, szabadság, huszár szavak leírása is felségsértésnek minősült, az allegorikus és rejtjelezett üzenetek kifinomult technikáira lehetett csak hagyatkozni. (Lásd a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének jelen kötetében Ridovics Anna cikkét!)

A XIX. század végének kiadványai közül a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztésében megjelentetett, „*Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*” című emlékkönyvet említem, mert annak szerkesztői koncepciója kifejezetten arra épült, hogy a 48-as dokumentumok és kultusztárgyak képi ábrázolásainál semmi sem tudja konkrétan kifejezni a személyekhez és az ese-

Irodalomtudományi Intézet Kultusztörténeti Kutatócsoportjának tanulmánykötetei is. Tények és legendák – Tárgyak és ereklyék. Szerk. *Kalla Zsuzsa*. Budapest, 1994.

64 A BFL.1319. Elnöki Iratok 1863. évi Iktatókönyvének bejegyzéseiben értékes adatokat lehet találni az olaszországi magyar legionáriusok és a forradalom menekülteivel – határátlépések, kiáltványok csempészése, emigráció, letelepedés – kapcsolatban.

65 Remek képanyaggal jelent meg a következő kötet, sok példát hozva az Aradi Negyvenyolcas Múzeum Gyűjteményéből. *Ezernyolcszáznegyvenyolcz: az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben: egykoru képek, okiratok, eredeti kézírások, ereklyék, nevezetes nyomtatványok, kiáltványok, művészeti emlékek*. Szerk. *Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor*. Budapest, 1898. Repr. kiad. Budapest, Kossuth, 2009., a témához kapcsolódik *Héri Vera–Dinnyés István*: Kossuth Lajos az érmészetben 1848–1902. című könyve (Cegléd, 1994.) is, mert sok Kossuth-portrét tartalmazó kitűzöt, nyakláncot és jelvényt mutat be. A gyűjteményekben őrzött tárgyak egyenkénti vizsgálata lenne szükséges ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy melyik valódi fénykép, melyik nyomtat, illusztráció vagy esetleg mikrofotó, mivel a szerzők nem a fénykép felől közelítették meg témájukhoz.

ményekhez fűződő tragédiát. A szerkesztők ezer (!) illusztrációt közöltek, többségében az Aradon őrzött (Szabadságharc Emléktárgyainak Országos Múzeuma) dokumentumok – képek, ruhák, emléktárgyak – reprodukcióját, köztük Batthyány Lajos szemfedőjét, gróf Vécsey Károly honvédtábornok keresztjét, Damjanich mankóját, vagy azt a pénzesládát, amelyből Világosnál utoljára fizették ki a katonákat. Stanhope-lencsén keresztül nagyított mikrofotográfiát a kötetben nem lehet látni, bár nem kizárt – sőt nagyon is valószínű, hogy az Aradi Múzeumban őriztek olyan grafikákat és tárgyakat, amelyek kapcsolatba hozhatók ezzel a technikával.⁶⁶ A mikrofotográfia témáján belül még nagyon sok kérdés maradt megválaszolatlanul a metszet készítőjére, az előképekre és a további analógiákra vonatkozóan. Mivel a különböző hordozók – karkötők, gyűrűk, szipkák, pénzérmék, brossok, szalvétagyűrűk – sokfélesége és a képek változatos formája és technikája már önmagában biztosítja a téma interdiszciplináris jellegét, a kutatók több irányban folytathatók. Az irodalmi kultusztárgyak közvetlenül engednek bepillantást az adott személyiség életvilágába. Esetünkben ez a módszer nem járható, mert tárgyunkhoz egyetlen családot vagy személyt sem tudunk kapcsolni. A szituáció alapján mégis nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy tulajdonosa érzelmi közösséget vállalt a negyvennyolcas forradalom eszméivel. Mindez akkor történt, amikor a forradalmárokkal kapcsolatba hozható ereklyék megőrzése még a kollektív emlékezés és a hatalommal szembeni passzív ellenállás formájaként élt a köztudatban.

Szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt Gadányi Györgynek, hogy mindvégig segítette és támogatta kutatásaimat. Köszönettel tartozom még Jancsó Évának (Budapest Főváros Levéltára), Molnár Mártának (Képzőművészeti Egyetem Könyvtára), Hermann Róbertnek és Kedves Gyulának (Hadtörténeti Intézet ill. Múzeum), Marton Árpádnak (nyugalmazott munkatárs, Országos Műszaki Múzeum), Cs. Lengyel Beatrixnek és Tomsics Emőkének (Magyar Nemzeti Múzeum), Horányi Évának (Iparművészeti Múzeum), Flesch Bálintnak (fényképész, fotókonzervátor), Nagy Zitának (FSZEK, Budapest Gyűjtemény); és végül, de nem utolsó sorban a Hadtörténeti Múzeum két munkatársának, Kreutzer Andreának és Szoleczky Emesének, hogy felhívták a figyelmemet a témára.

66 A szabadságharcra vonatkozó elsődleges források kutatása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű az a több intézmény közötti regionális együttműködés, amely az Aradi Ereklyemúzeum tárgyi anyagának a tudományos feldolgozását és katalogizálását tűzte ki célul 2009-ben Európai Unió támogatással. Ez a projekt a fotográfia – történelem – emlékezet XIX. századi témáját tekintve nagy lehetőségeket rejt magában.

SPECIAL MEANS OF SMUGGLING PHOTOGRAPHS AFTER 1849

19th-century microscopic photographs related to the 1848-1849 War of Independence reveal a lot about the absolutist regime that persecuted all forms of commemorating the Hungarian fight for freedom. They also document the strategies that Hungarian patriots pursued while subject to the dictatorship. This study deals with a specific case of utilizing this sort of photography on the level of micro-history, rather than discussing the technique from the well-known aspects of natural science and archiving. Microscopic photographs, an invention of Prudent René-Patrice Dagron (1819-1900), were used to transfer messages and images by concealing them in bracelets, penholders and even tie-pins if necessary. The 1860s' cigar holder preserved in the Hungarian Military History Museum is seemingly an ordinary object. Inside, however, it holds a reproduction of an 1861 lithograph portraying fourteen of the commanders of the Hungarian War of Independence, including some of the martyrs of Arad. Although the smuggling and possession of forbidden portraits was severely punished for decades, the representation of revolutionary themes in microscopic photographs was a recurring phenomenon in Hungary. In fact the portraits of the "protectors of Hungary" soon became cult objects. The great variety of their media, and the different shapes and meanings of the photos provide an interdisciplinary character to the topic, making it a rich source of research.

DIE EIGENARTIGEN FORMEN VON DEM GEMÄLDESCHMUGGELN NACH 1849

Die Mikrofotografien aus dem 19. Jahrhundert, die mit dem Freiheitskampf von 1848–1849 im Zusammenhang hergestellt wurden, verraten eine ganze Menge über die Vorgehensweise des absolutistischen Systems, das alle Formen der Erinnerung an den Freiheitskampf verfolgte. Sie erzählen weiterhin ganz viel über die Strategien der Menschen mit patriotischer Einstellung, die damals unter den Verhältnissen einer Diktatur verwendet werden mussten. In unserer Falluntersuchung erscheint die Verwendung dieses Fotoverfahrens ausgesprochen im Zusammenhang mit der Mikro-Geschichte, und nicht die anderen Aspekte dieser Technologie, auf dem besser bekannten Gebiet der Naturwissenschaften und der Archive. Im alltäglichen Leben waren diese Fotografien durch die Erfindung von Prudent René-Patrice Dagron (1819–1900) bestens dafür geeignet, dass sie – versteckt in Armbänder, in einem Federstil oder Krawattennadel – in einem Notfall Nachrichten oder Bilder transportieren. Die Meeresschaumzigarrenspitze aus den 1860-er Jahren, im Besitz des Museums für Heeresgeschichte ist nur in ihrer Form alltäglich. Die Reproduktion der 1861 hergestellten Lithographie stellt 14 Personen von den Feldherren des Freiheitskampfes, unter ihnen einige der Blutzweigen von Arad. In Ungarn galt das Erscheinen der Thematik von 1848 nicht als eine einmalige Erscheinung, obwohl jahrzehntelang sehr harte Strafen für das Schmuggeln und Besitz der verbotenen Portraits ausgeteilt wurden. Diese Erscheinung konnte nicht von der Staatsmacht vernichtet werden, und die Portraits von den „Verteidigern von Ungarn“ wurden sehr schnell zu Kultgegenständen. Die Vielseitigkeit der Träger und wechselhafte Form und Bedeutung der Bilder sichert das interdisziplinäre Wesen des Themas, und die Forschungen können in mehrere Richtungen fortgesetzt werden.

Vitek Gábor

„PRO HAC VITAM ET SANGUINEM”

ADALÉKOK AZ INSURGENS ZÁSZLÓK TÖRTÉNETI VIZSGÁLATÁHOZ

„Az elülrít módon egybegyűjtött mindezen hadaknak minden vármegyében külön kapitányuk és külön zászlójuk legyen. 1. § Mindnyájan pedig Ő felségének a zászlója alatt és Ő felsége magyar kapitányainak meg az ország főkapitányának engedelmeskedjenek és alattuk álljanak.”¹

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum történeti emlékei közt öt Fejér vármegyei nemesi felkelési zászló maradt fenn.² Legkorábbi darabja – amint azt az igényesen hímzett műtárgy aranyszínű felirata is mutatja – az 1742. esztendei vármegyei *insurrectio* alkalmával készülve az osztrák örökösödési háború (1740–1748) korát, a két-két; 1797-es és 1810-es datálású zászló a Napóleon elleni nemesi felkelések időszakát idézik a zászlógyűjteményben. Az első nemesi felkelés csapatai 1742 márciusában, a Nyitra vármegyei Holics mellett vereséget szenvedtek a porosz haderőtől. Noha a Körmenden 1797-ben összesereglett tábor egy hónapig gyakorlatozott, a campoformiói béke létrejöttével (1797. október 17.) harc nélkül oszlott szét. Magyarországon 1809-ben hirdettek utoljára nemesi felkelést. A hasonló erejű osztrák haddal egyesülő, ám elégtelenül felszerelt és korszerűtlen magyar nemesi felkelési sereg – némi létszámförlénye ellenére – Győr alatt megsemmisítő vereséget szenvedett a francia hadaktól (1809. június 14.).³

Fejér vármegye címeres pecsétjének első ismert, önálló megjelenítése, pontosabban zászlón történő ábrázolása az 1742. évi nemesi felkelési zászlón látható. Eredeti, téglalap alakú része 57×50 centiméter, kiegészített fecskefarkú nagysága 130×94 centiméter. Anyaga kétlapos vörös selyemdamaszt, a kiegészítés teljesen kifakult nyers színű selyemdamaszt. Az 1980-as évek derekán készült múzeumi állapotfelmérés során megállapították, hogy csupán az eredeti zászló részben hímzett és festett – egykor kétlapos – közép része maradt fenn, a kizárólag festett

1 CIH. 1596:XI. tc.

2 A témát érintette: *Lauschmann*, 1994. III. 128–130. p.; *Lauschmann*, 1994. III. 13–14. p.; *Marosi*, 1931a–c; *Marosi*, 1932. Részletesebben feldolgozta: *Vitek*, 2002a; *Uő*, 2005. Az 1742. évi *insurgens* zászlót első ízben közölte: *Marosi*, 1931a 3. p. Az 1742. évi zászlót, valamint a kisebbik 1810-es keltezésű zászló Fejér vármegye címerét tartalmazó oldalát színesben közölte: *Vitek*, 2002a 24. p., 26. p. A két említett zászló, Fejér vármegye címerét tartalmazó oldalait közölte: *Vitek*, 2005. 19–20. p.

3 A történelmi zászlókból „*A XVIII–XX. század zászlói múzeumunk gyűjteményéből*” címmel 1994. május 7-én nyílt tárlat a Szent István Király Múzeum Székesfehérvár, Országzászló téri épületében.

*Nemesi felkelési tiszti tarsoly
Fejér vármegye címerével
ékesítve, 1800 körül (Közli:
Pandula Attila: Tarsolyok
heraldikája. Turul, 80. (2007)
2. sz. 45–61. p. 50. p. 4. ábra)*

pótlás egy anyagból készült. Ebből is következik, hogy az alsó mező és körben a fecskefarok rész napjainkra már teljesen hiányzik. Az elveszett zászlórúdhoz kapcsolódó textilrész a pótlás szövete adja. A kelme belső oldalán érzékelhető, hogy a molyrágta lyukakkal telített toldás is eredetileg bordó színű volt. A zászló eredeti nagyságáról a XIX. század második felében készített javítás tanúskodik. Ebben az időben jelentek meg az első szintetikus színezékek, amelyek színtartó-sága nem volt időtálló. Így történt, hogy a modern festékekkel festett selyemszínezés az idők folyamán lebomlott, s fakó drapp színű lett. Szakadozott és hiányos állapotban is alapvető tárgyi kútfő, ugyanis az eredeti zászló nagyságáról és festett díszítéséről tesz tanúbizonyságot. Egyik oldalán arany- és – napjainkra erőteljesen befeketedett – ezüstszállal hímzett koronás magyar kiscímer látható, körülötte felirat: „*PRO HAC VITAM ET SANGUINEM*” (életünket és vérünket). A címer felett hímzett szalagmotívum: „*MARIA THE REG HUN*” (MARIA THERESIA REGINA HUNGARIAE, Mária Terézia Magyarország királynője). Az aranyfeliratú évszámot az ábrázolás körül, a négy sarokban helyezték el, mindegyik szám után pontot hímezve. Másik oldalán tűhímzéssel, selyem-, ezüst- és aranszállal, nagyigényű munkával készített Fejér vármegye címere, amelynek pajzstalpát kiegészítették a gróf, utóbb herceg Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó koronás griffmadarával. A hímzés domborításához pergamencsíkokat használtak. A zászlón izléses hatást értek el a különféle öltéstípusok és a fémszállak leöltési technikáinak kombinálásával. A címer feletti szalagdísz felirata: „*PROTEGE ET CONSERVA*” (oltalmazd és őrizd), az évszámot a másik oldalhoz hasonlóan itt is az ugyanolyan elrendezésű aranyfelirat mutatja. Az utóbb felkerült zöld színű zászlószalag ezüstrojttal, koszorúba foglalt hímzett felirat található: „*MARIA*

THERESIA COMITATUS ALBENSIS 1797.” (Mária Terézia Fejér vármegye), másik oldalon: „*PRO DEO, REGE ET PATRIA*” (Istenért, királyért és hazáért).⁴ Restaurátori szakvélemény alapján kívánatos lenne az eredeti zászlótöredék – alapos tisztítással kiegészített – átfogó restaurálása: a felszakadt arany- és ezüstszalak visszavarrása eredeti helyükre, az elszakadt lánc- és vetülékfonalak selyemszállal történő megerősítése, az eredeti részek alátámasztása selyemerősítéssel. A pótolttoldott rész helyett új kiegészítés készítése, amely teljesen független lenne az eredeti zászlótól, ezzel a „másolattal” megőrizhető lenne a zászló eredeti alakja és nagysága.

A nagyobb, 1797-es datálású fecskefarkú zászló mérete 120×80 centiméter. Anyaga egylapos, jelenleg drapp, halványbarna színű selyemdamaszt körben selyemrojtval, de a visszahajtott részeknél látható eredeti zöld színe. Állapota megfelelő; a selyem hibátlan, s festett részei is puhák, hiánytalanok. Mindkét oldala azonos: a zászló közepén elhelyezett, az eredeti selyemre festett olajfestményen német–római kétfejű koronás sas mindkét lábával kardot fog, mellének közepén, „gyomrában” koronás magyar kiscímer, felirata kizárólag a festmény alatt található évszám. Az enyhén szakadozott és szennyezett, halványzöld színű bársony zászlószalagot aranyszínű rojt és díszszalag keretezi, végén babérágak között aranyflitteres hímezett felirat: „*Pro Deo, Rege et Patria*”, átellenben: „*Maria Theresia Comitatus Albensi A[nn]o 1797.*” a zászlót 1988-ban tisztították, restaurálása nem szükséges, ugyanakkor a zászlószalag teljes körű rekonstruálása javasolt: mosás, a szakadozott szalagok felvarrása, a hímezés megerősítése, szükség szerint az aranyszalagok vegyszeres tisztítása.

A másik, ugyanezen esztendőből származó fecskefarkú példány nagysága 110×70 centiméter. Anyaga egylapos zöld selyem, körben selyemrojtval, ovális festett olajképe felett és alatt szalagszerű feliratokkal, mindkét oldalán festett felülettel, amelyek az elő- és hátlapon fedik egymást. A műtárgy meglehetősen szakadozott, végződésein csonka, a lánc- és vetülékfonalak több helyütt hiányoznak. A selyem jelentősen szennyeződött, az olajképek töredezttek, a festmény alig kivehető. Egyik oldalon ovális keretben a magyar kiscímer, felette: „*VITAM ET SANGUINEM*”, az alsó felirat „*ANNO 1797*”. Másik oldalon Fejér vármegye címere, felette kopott felirat: „*PRO REGE ET PATRIA*”, címer alatt „*COMITATUS ALBENSIS*”. A zászló felújítása elodázhatatlan; ez az alábbiakat kell, hogy tartalmazza: a festett részek levédését követően óvatos mosás, majd a védőanyag eltávolítása még az olajfestmény megtisztítását megelőzően. Miután a kép nem vehető ki a zászló közepéből, a két folyamatot technikailag egyszerre kell megoldani. A selyemrészek megerősítése varrással, a hiányzó részek pótlása elragasztásos módszerrel. Tekintettel arra, hogy a selyemanyagon található olajképet eredetileg vékonyan festették, a festmények glettelése és helyreállítása rop-

4 A zászlók leírását az 1977. november 14–18. között Amsterdamban lezajlott Nemzetközi Zászlórestaurátori Konferencián elfogadott, egységesített szempontok figyelembevételével végeztük. A konferencián elhangzott előadások anyagát 1980-ban publikálták (Symposium Conservation of Flags. Amsterdam, 1980.). A zászlók szakszerű, részletes leírásában Illyés Endréné, a Szent István Király Múzeum munkatársa működött közre, az intézmény zászlógyűjteményét ugyancsak ő bocsátotta rendelkezésünkre.

pant hosszadalmas és nehézkes.

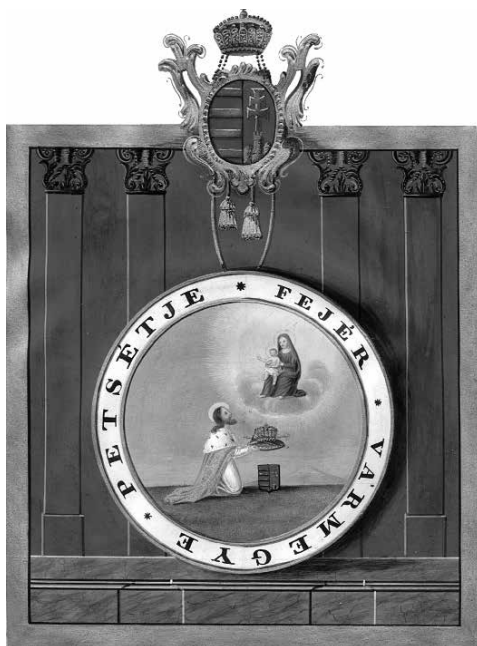
A kisebbik, 1810-es keltezésű, téglalap alakú zászló 135×140 centiméter nagyságú, anyaga három részből varrt egylapos nyersszínű selyembrokát. A műtárgy szennyezett, gyűrött, helyenként töredezett, kissé hiányos, nyomokban penészfertőzött. A megmaradt brokátanyag megtartása aránylag megfelelő. A textillapban 55×65 centiméteres, az anyagra festett ovális olajkép Fejér vármegye címerét ábrázolja, körben hímzett búzakalász-motívum. Szélén négyszögletesen körbefutó díszsor farkasfog tulipánokkal, beljebb arannyal festett tölgyfakoszorú keretezi. A sima mezőben elszórtan apró festett virágok, a kép felett évszám, alatta festett felirat: „*L. R. Cvs Albensis*” (szabad királyi Fejér vármegye). A nagy kép alatti kis mezőben Székesfehérvár címere kapott helyet. A hátoldal ovális olajképén a magyar kiscímer látható, körbefutó díszítései hasonlóak a színoldalhoz, de évszám és felirat nélkül. Az ábrázolás alatti apró mezőben koronás kétfejű sas mellkasán a magyar kiscímerrel. A restaurátori szakvélemény a következőket tartalmazza: tisztítás, konzerválás, a festett részek levédése, az erőteljesebben szakadozott, hiányos részek dublázása, a többi varrása, a hiányok pótlása selyemmel, az olajképek tisztítása, szükség esetén puhítása, a szakadt részek ragasztása, a hiányok pótlása és glettelése.

A nagyobb, 1810. évi téglalap alakú zászló mérete 135×150 centiméter, három részből varrt egylapos nyers színű selyembrokát, ábrázolása az eredeti anyagra festett. Az egykori, középen elhelyezett ovális alakú olajkép napjainkra teljesen hiányzik, kitörött, s nagymértékben hiányos a jobb alsó mező is. A zászló középső és határoló részei festettek, a képet szegélyező díszítés ezüst- és színes szállal hímzett. Egyik oldalának felső mezejében évszám, alsó mezőben: „*L. R. Cvs Al[bensis]*”. A kép alatti alsó mezőben hiányos, roncsolt állapotban Székesfehérvár címere látható, a hiányzó ovális olajképet színes fonallal és ezüstszállal hímzett levélkoszorú övezi. A zászlón négyszögletesen körbefutó festett díszsor, beljebb ezüstszállal hímzett tölgyfakoszorú, a sima mezőben elszórtan hímzett ezüstvirágok. Hátoldalán a középső festett képen és az alsó mező közepén egy később felvarrt magyar kiscímer. A meglehetősen kritikus állapotú műtárgyat szükséges kiegészíteni és megtisztítani, valamint hímzését is javítani, az ezüstszállakat megtisztítani. A két 1810-es keltezésű zászló nagysága, színe valamint mintája közel megegyezik, azzal az eltéréssel, hogy az egyik arany mintáját nem festették, hanem hímezték.

Összehasonlítva más vármegyék nemesi felkelési zászlaival, megállapítható, hogy meglehetősen igényesen kivitelezett és tetszetős műtárgyakról van szó. Zemplén vármegye 1809. évi meggyiszínű nemesi felkelési selyemzászlaján például ábrázolások és díszítések nélkül csupán a következő feliratok olvashatók: egyik oldalán „*VEXIL[L]UM COMITATUS ZEMPLIENSIS*”, a másikon „*PRO REGE, LEGE ET PATRIA*”.⁵

Összegezve; a zászlók méretükben, anyagukban s ábrázolásaikban sem mondhatóak egységesnek. Alakjukat tekintve a három, korábban készített zászló fecskefarkú (a legkorábbi eredeti nagysága bár téglalap alakú, kiegészített mérete azonban szintén fecskefarkú), ugyanakkor a két 1810-es keltezésű nemesi felkelési zászló téglalap

5 Közli: *Reiszig*, 433. p.

Fejér vármegye magyar köriratú címeres pecsétje az 1837. évi diplomában lefestve (Fejér Megyei Levéltár, IV A 1/e/1 1. d. 139/b sz.)

alakú. A műtárgyak állapota meglehetősen változatos képet mutat. Az osztrák örökösödési háborúk korából származó zászló alapjában véve hímzett, a feliratok, a koronás magyar kiscímer és Fejér vármegye címere úgyszintén. Kiegészítése ma már teljesen kifakult. A másik négy műtárgy festett olajképpel díszített, állapotuk korántsem kielégítő, de kivételt képez a nagyobb méretű 1797-es nemesi felkelési zászló, amely állapota jelenleg annak köszönhetően kitűnő, hogy 1988-ban tisztították, így restaurálása egyelőre nem szükséges. A két 1810-es keltezésű zászló olajképe a selyembrokát anyagra lett festve, a nagyobbikról az ovális kép kitörött, teljesen hiányzik. Mindegyik zászlón található felirat, amelyek a vármegyére, a hazafiasságra és az uralkodónőre utalnak. A zászlók motívumait vizsgálva megállapítható, hogy az összes példányon megtalálható a magyar kiscímer, mindegyik évből van zászló, amely Fejér vármegye címerét mutatja, s figyelemre méltó, hogy kizárólag a két 1810-es datálású zászlón látható Székesfehérvár jelképe. Emellett a három, a zászlókon alapvetőnek tekinthető motívum mellett a nagyobb 1797. évi és a kisebb 1810-es datálású zászlón megtalálható az uralkodóházra jellemző, koronás kétfejű sas ábrázolása is. A nemesi felkelési zászlók közül háromnak hiányzik a rúdja. A múzeumban található zászlóleíró kartonok nem nyújtanak kellő információt. A nagyobb 1797. évi zászló Fejér vármegye törvényhatóságának letétje; a letéti időpont 1915. október 29. A másik 1797-es datálású zászló ugyancsak vármegyei letétemény 1914. június 24-én, majd, Fejér vármegye alispánjának kérésére 1939. június 2-án visszajuttatták. A 135x140 centiméteres, 1810. évi zászló Székesfehérvár szabad királyi város letétje (1911. április 6.).⁶

A vármegyei nemesi felkelési zászlók alapvető motívuma az adott vármegye

6 SzIKM ZGy. Leíró kartonok.

címere, Fejér vármegye esetében címeres pecsétjének ábrázolása. Az első, 1694. évi, majd az azt megújító s korábbi latin nyelvű köriratát magyarító, 1837. évi diplomában megszerkesztett, s ez által autentikusnak elfogadott leírásától eltérően, a zászlókon nem eredeti állapotában látható.⁷ a pecsétkép eredeti⁸, majd XIX. század közepi⁹ leírása is mintaszerű; a ragyogó, tündöklő, sugárzó, fénylő, csillámló jelzők („*radio, radios fulgentes*”) az aranyat fémjelzik, az „ég” értelemszerűen a kék színt, a fellegek („*nubila*”) a heraldikában elfogadott fekete szín árnyalatában, füstszínben („*fumidae*”) jelennek meg, a szent uralkodó vörössel hímezett palástban, méretes hermelingallérral övezett ezüst ruházatban látható. Mindkét címerleírás törekszik a pecsétábrázolás címerként történő megjelenítésének fogyatékoságát, azaz a klasszikus értelembbe vett címerpajzs hiányát kiküszöbölni. Amíg előbbi egy meglehetősen egyszerű magyarázatot sugall, amennyiben ősi szokással igazolja, s ezzel azonosítja a pecsét kerek alakját a pajzs alakjával, utóbbi már egy megjelenített kerek pajzsra helyezi a címerképet. A címeres pecsét illusztrációjának mintegy heraldikai kiforratlanságát igazolja, hogy a későbbi ábrázolásokon (*insurgens*, céhes, egyházi zászlókon, kéziratós térképeken) is ilyen módon, tehát általában kerek háttérrel, olykor szabályos pajzsra helyezve jelenik meg a címeres pecsét ornamentuma. A pecsétkép megjelenítésére alkalmas műtárgyak nem csupán a címerpajzs alakjának vonatkozásában, hanem a pecsétábrázolás motívumainak egyes részleteiben is jelentős változatosságot mutatnak. Ez feltételezhetően nem kellőképpen alátámasztható a felhasznált anyagok (selyem, papír, kő) sajátos tulajdonságaival, valamint a technikai eljárásokkal. Mindezek azt igazolják, hogy noha motívumai 1694-et követően fokozatosan ismertté váltak, Fejér vármegye címeres pecsétjének egységes és autentikus ábrázolásáról – a hivatalos vármegyei pecsét kivételével – nem lehet beszélni. Az ábrázolások sokrétűsége abból is fakadt, hogy 1837-ig, a címeres pecsét megújításáig hiteles kép híján annak alakját, színeit, a jelenet egyes apró részleteit nem lehetett pontosan megjeleníteni. Így fordulhatott elő, hogy az országfelajánlás jelenete – az eredeti – bal helyett

7 A Szent Korona felajánlásának egyik korai megfogalmazása a Fejér vármegyei pecsétkép, amely arany láncszemen függő körpajzs, mezeje világoskék, vörös égboltot szimbolizál. A pajzstalpon zöld talajon háttérben szürke heglánccal övezve, balra fordulva Szent István király térdepel vörössel hímezett, hermelingalléros arany palástban, ezüst ruhában. Haja és szakállja ezüst, feje körül arany dicsfény (glória) ragyog. Kezében arany szegélyű bíbor (skarlátszínű) párnán a Magyar Királyságot jelképező arany Szent Koronát, a jogart és az aranymarkolatú koronázási ezüstkardot tartja, felajánlva azt az aransugarakkal fénylő, arany-szürke felhőben lebegő (sugárzón, fénylőn előtűnő) Boldogasszonynak, aki bíbor (skarlátszínű) ruhában, sötétkék fátvolban jelenik meg, karján a fehér ruhába öltöztetett gyermek Jézussal, fejük körül ugyancsak arany dicsfény ragyog. Szent István király előtt álló, csücskös talpú (kis) pajzsban Magyarország kiscímere; jobbról vörössel és ezüsttel – utóbb elterjedt változatával szemben – nyolcszor vágott mező az Árpádok címerpajzsa, balról vörös mezőben zöld hármashalom aranykoronás kiemelkedő középső részén ezüst, a tényleges uralkodói hatalmat jelképező apostoli talpas kettős kereszt címerrel. Szent István király a koronával, joggal és koronázási karddal jelképezett Magyarországot az „*Örök Szűz Istenanya, Mária*” oltalmába – elsőként – ajánlja. A címeres pecsétet és leírását közli: Csáky, 1995. 96. p.; Hoppál, 2001. 51. p.; Tagányi, 1880. 1. köt. XV. t.; Vitek, 2002a 17. p., 19–20. p. és borító 2.; Vitek, 2005. 15–17. p.; Vitek, 2008. 109–110. p., 113–117. p. és XVII–XVIII. t.; Vitek, 2009. 86–87. p. Színyomatát közli: Károly, 1896. 1. köt. 1. melléklet.

8 MOL a 57 23. köt. 334. p. A diploma hiteles másolata alapján közli: Rexa, 1913. 179. p.

9 FML IV a 1/e/1 1. d. 139/b sz.

Fejér vármegye történelmi zászlaja, XIX. század első fele (Szent István Király Múzeum – Fejér Megyei Levéltár)

gyakran heraldikailag jobb tájolású, vagy az alkotók a pillanatot meglehetősen zsúfolt bibliai környezetben örökítették meg. A címeres pecsét történeti használatával kapcsolatban le kell szögezni; későbbi, a kör alakú pajzsból kiemelt, s vágott címerpajzsba helyezett változatai nem hitelesek, ezek a diplomában rögzített architekturális elvek megsértésével készültek. Számos esetben több elemet elhagytak: így a hangsúlyosnak tekintendő zöld mezőt, amely helyébe például hármashalmot tettek, továbbá a szent uralkodó alakját az országcímerrel egyetemben ezeken a domborulatokon ábrázolták. Másutt a háttérben húzódó szürke hegyláncokat variálták, más került előtérbe, vagy éppen kiemelték a háttérre adó hegyvonulatot. Véleményünk szerint a készítő „elégedetlensége” a címeres pecsét kör alakzatával nem adhatott mindezen változtatásokhoz megfelelő magyarázatot, hiszen számos vármegye jelképe ugyanilyen pajzsba helyezett: Baranya, Bács-Bodrog, Alsó-Fehér, Bereg, Bihar, Pest, Sopron, Szabolcs, Tolna és Vas vármegyék. A kiscímer érdekessége, hogy későbbi, gyakorlati használatától (vörössel és ezüsttel hétszer vágott) eltérően, vörös mezőben négy egész ezüst pólyát mutat, a bal oldali vörös mező zöld hármashalmán leveles aranykoronából növekvő ezüst kettős kereszt szabályos. Mindezeket túlmenően nem csupán a Fejér vármegyei pecsétábrázolás, hanem valamennyi, Szent István alakját címerrel megörökítő, köztük az ország felajánlásának mozzanatát bemutató címeres ábrázolás, freskó, falfestmény alapvető heraldikai hibája: a hasított mezejű, valamint a zöld hármashalm közepső kiemelkedésén álló kettős kereszt megjelenítő, két pajzsfélből összetett magyar kiscímer nem létezett, de még maguk a címerek is Európa-szerte ismeretlenek voltak a XI. század első felében. Bertényi Iván megállapítása: a pecsétnyomók megtervezői, a freskófestők ösztönszerűleg „heraldikai vénával” rendelkeztek, amennyiben minden alkalommal csupán az úgynevezett kiscímert, s nem a különböző társországok és mellékterületek címereire is utaló címergyűtéseket (az úgynevezett közép- és nagy-, valamint igénycímereket) hozták összefüggésbe az államalapító uralkodóval.¹⁰

A XVII. század végén számos vármegye, mint ahogyan Fejér vármegye is nem címereslevelet kapott, hanem címeres pecsét használatára feljogosító *privilegiumot*. A vármegyei címer használata tehát egyértelműen a pecsét alkalmazásával hozható összefüggésbe. Fejér vármegye esetében önálló megjelenítéséről, pontosabban zászlón történő ábrázolásáról csupán a korábban említett esztendőttől, 1742-től van tudomásunk. Használatát, ismertségét feltehetően inkább elősegítette az 1802–

¹⁰ Bertényi, 1989. 35. p.

1812 között felépített vármegyeháza középrizalitja timpanonján elhelyezett – Mancz János szobrász-képfaragó által kimunkált – címerábrázolás is. Felvetődik a kérdés, hogy miért az lett a témája a vármegye címerének, ami. Mindezedáig egyetlen erre utaló forrás látott napvilágot; Hattyuffy Dezső 1881-ben azt írta, hogy a címer belső szerkezetét képező hagyomány szerint az országfelajánlás Fehérváron történt.¹¹ az országot Szűz Máriának felajánló Szent István király alakja természetszerűen az államalapító uralkodó örök nyugalomra helyezésének, egyszersmind utódainak 1516-ig megkoronázási helyén, Székesfehérváron s annak környékén élt leginkább a köztudatban. Mindazonáltal a címeres pecsét ábrázolása jelentékeny közkeveltségnek örvendett a barokk kori vármegyeszékhelyen.

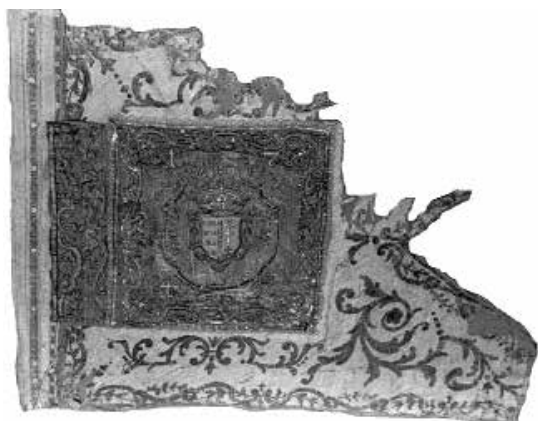
Mindezeket igazolják a fennmaradt Fejér vármegyei nemesi felkelési zászlók is. A legkorábbi példány Fejér vármegye címerét tartalmazó ábrázolásának érdekessége, hogy az eredeti, tájképi jellegű adottságokat sematizálta, illetve elhagyta, az alkotó a zöld talajú pajzstalp helyett selyem- és ezüstszállal hímzett, kockázott alapot képezett. Megközelítőleg ugyanezt vette át a Székesfehérvári Polgári Dalkör 1907. évi zászlajának készítője is, azzal az eltéréssel, hogy a hímzett magyar kiscímert a fellegekbe helyezte.¹² a címeralkotó alakok; Szent István király, Szűz Mária és a kisdéd Jézus Krisztus elhelyezkedése, valamint a kiscímer – Fejér vármegye címeres pecsétjének eredeti helytelen ábrázolásával ellentétben – mindkét esetben szabályos, azaz hétszer vágott. Ábrázolásának kiforratlanságát igazolja, hogy mindezek ellenére a zászló másik oldalára hímzett kiscímer nyolc teljes ezüst pólját tartalmaz. Véleményünk szerint, a vármegyecímer ezen legkorábbi ismert ábrázolása – összevetve későbbi előfordulásaival – épül összességében leginkább az eredeti, diplomákban megfogalmazott leírására. Az ábrázolás további különlegessége, hogy a címer pajzstalpának hátsó részén helyet kapott a gróf Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó, jobbra forduló koronás griff madara is. A családi címermotívum vármegyecímerbe történt beillesztésének indoka nem ismert; egyfelől a vármegyében számos birtokkal és uradalommal rendelkezett akkor és később is a família, valamint gróf Esterházy József az ország „udvarispánja” (1741–1748). Másrészt a nemesi felkelést 1741. október 14-én elrendelő Mária Terézia a dunántúli felkelés megszervezésével gróf Esterházy József tábornokot és herceg Esterházy Pál őrnagyot bízta meg.

A nagyobb 1797-es datálású zászló olajfestményén látható – német-római sas mellére helyezett – magyar kiscímer érdekessége, hogy későbbi ábrázolásától eltérően, a hasított címer pajzsmezői felcserélődtek, így az ezüsttel és vörössel – szabályosan – hétszer vágott mesteralak heraldikailag bal oldalra került. Ez azért is figyelemre méltó, mert a másik, ugyanezen esztendőből származó nemesi felkelési zászlón mind a kiscímer, mind pedig a vármegyecímer heraldikailag szabályosan kivitelezett. A magyar kiscímernek a német-római császári sas közepére való helyezéséről a Habsburg-dinasztia nőági trónöröklését kimondó 1723. évi XCVIII. törvénycikk 3. §-a intézkedett.¹³

11 Hattyuffy, 1881. 66. p.

12 Közli: Vitek, 2002a 34. p.; Vitek, 2005. 22. p.

13 „A tanács Ő császári királyi felsége pecsétjét használja, sаст mutató körfogattal, közepén pedig az ország címerével, mint ez a többi örökös országokban s tartományokban is minden időben szokásban volt.” – CIH. 1723:XCVIII. tc. 3. §.

*Fejér vármegye nemesi
felkelési zászlaja, 1742
(Szent István Király Múzeum)*

Fejér vármegye *insurgens* zászlai közül heraldikailag a leginkább elemezhető a viszonylag épen fennmaradt, 1810-es datálású zászló. Festett olajképe Fejér vármegye címerét meglehetősen zsúfoltan ábrázolja. A jelenetet ugyan tetszetősen, gazdag színekombinációkkal festette meg az alkotó, mégis távol került az eredeti címerképtől. Egyrészt a tájjelleget feladva romantikus; a messzeségben várat, várfalat, tornyokat, rondellát, barbakánt, erődöt mutató háttérrel kölcsönzött a kompozíciónak, ezzel a címerkép zöld pajzstalpa is elveszett, másfelől Szűz Mária és a kisdéd Jézus Krisztus alakja jobb oldalt angyalokkal ábrázolt. A korona – a későbbi, XIX. századi ábrázolásoknak megfelelően, ám az eredetitől eltérően – díszes asztalon pihen. Leginkább szembeötlő a kiscímer teljes hiánya. A szabályosan füstszínű fellegekben ábrázolt Szűz Mária és az ölében tartott gyermek Jézus Krisztus festett alakja szabályos, ugyanakkor Szent István király – eredetileg aranyszínű – hermelingalléros uralkodói palástja vörösben tárul elénk. Feltűnő továbbá, hogy noha az eredeti címerkép a térdeplő uralkodót balra fordulva mutatja, addig ebben az esetben a szemlélődővel csaknem szemből, mindkét térdén térdepelve látható. A másik oldal zászlólapjának közepébe helyezett kiscímer alapvető heraldikai fogyatékosága, hogy ehelyütt is egy négy teljes ezüst pólyát tartalmazó pajzsmezőt szerkesztettek meg. A vármegyecímert ábrázoló festett olajkép alatti kis mezőben ugyanaz a koronás, kétfejű sasos és kiscímeres ábrázo-

lás látható, mint a nagyobbik 1797. évi zászló esetében. A sorra vett motívumokon túl csupán a két hasonló kidolgozottságú, 1810-es datálású Fejér vármegyei nemesi felkelési zászló tartalmazza, illetve jeleníti meg a vármegyei *insurrectiók* történetével egybeforrt Székesfehérvár címeres jelképét is. A motívum ábrázolása a vármegyei szimbólumhoz hasonlóan ebben az esetben is meglehetősen pontatlan, amennyiben az eredeti zöld talajt elhagyva a vár mindhárom tornya vörös bádoggal fedett, s a korona, valamint a címertakarók is hiányoznak.¹⁴ A két 1810-es keltezésű nemesi felkelési zászló ezzel tulajdonképpen egyesíti mind az öt zászlón előforduló alapvető motívumot, s amíg egy-egy példány vagy csupán az egyik, vagy néhány elemet jelenít meg, addig ezek egyszerre tartalmazzák a magyar királyság, az uralkodóház, a vármegye és az annak székhelyeként is funkcionáló város szimbólumait.

A legkorábbi, 1742. és 1744. évi nemesi felkelések alkalmával használt nemesi felkelési zászló első „szakszerű” publikálása Marosi Arnold nevéhez fűződik.¹⁵ Közleményének forrásait a székesfehérvári múzeumban őrzött *insurrectiók* emlékekből, Dr. Lauschmann Gyula, Fejér vármegye egykori tisztii főorvosának akkor még kéziratban lévő, Székesfehérvár történetét feldolgozó munkájából,¹⁶ valamint a Fejér vármegye letétjét képező *insurgens* zászlóból merítette. A zászló 1930-as esztendőek eleji állapotát tükröző leírása a következőket rögzítette: „*kétszárnyú lobogójának* [helyesen: fecskefarkú zászlajának] *közepé piros* [helyesen: vörös], *széle sárga* [helyesen: arany] *damasztelyem ezüstrejtővel*. *A piros* [helyesen: vörös] *mezőt barokkstílusú ezüsthímzés szegélyezi és egyik oldalán a magyar* [kis] *címer látható, felette szalag e felirattal: Maria The: Reg: Hu. (Maria Theresia Regina Hungariae). A címer körül az ismert jelmondat: Pro hac vitam et sanguinem olvasható. A zászló másik oldalán ugyancsak barokk ízlésű keretben Fejérvármegye címere van kibímezve, alsó részén az Eszterházyak kardot és virágcsokrot tartó, koronás griffjével. A címer feletti szalag felirata: Protege et conserva. A zászló korát a piros* [helyesen: vörös] *mező négy sarkán elosztott 1742-es évszám jelzi. Érdekes a zászló nyele is. Csúcsát gömbös tokból kiemelkedő szív alakú lándzsa díszíti, míg hosszában négy*

14 A címert az I. Lipót által a város számára 1703. október 23-án adományozott kiváltságlevélben a következőkben írták le: „*A kék színű álló pajzsot a hajdani dicső emlékü királyok fehérvári nagyszámú koronázása emlékére arany korona díszíti. Ebben zöld mezőben négyszögű kőből épült, rovátkolt várfal, kétfelé nyitott kapuval és lefüggő vasrostélyal. Két torony közül egy fedett, magasabb emelkedik ki. A korona alól egyfelől arany-sárga és kék, másfelől ezüstfehér és vörös, a pajzs aljáig érő, azt ékesítő, fodros takarók függenek.*” – Közli: Kállay, 1974. 191. p. A pecsét deák köriratának magyarítása céljából kérvényezett, s 1845. március 6-án megkapott diploma címerleírása pontosabb: „*álló kék vért, ebben zöld mezőn, négyszögű kőből rakott rovátkolt várfal, kétfelé nyitott kapuval, és félig lefüggő vasrostélyal, a várfalon egy-egy ablakú torony, amelyek közül a kapu feletti csúcsos veres fedélű, és valamivel magasabb s vastagabb a fedetlen két szélsőnél. A vértet a hajdani dicső emlékezetű magyar királyoknak ezen városban történt koronázatása emlékéül, veres bélésű királyi arany korona fedi, mely alól jobb felől arany és kék, bal felől ezüst és veres, összhangzólólagos viszfodulatú és a vért aljáig érő takarók ömlenek.*” – Közli: Kállay, 1974. 194. p.

15 Marosi Arnold (1873–1939) régész, ciszterci rendi tanár. 1909-ben tanárként került Székesfehérvárra; itt három évtizedes működése alatt múzeumot létesített, amelynek haláláig igazgatója. A hazai kutatás a honfoglalás koráig sok nagybecsű archeológiai leletet, értékes megfigyeléseket köszönhet neki.

16 Lauschmann, 1993–1996. I–IV.

vaspánt erősíti. A rúd végét hegyes vashüvely takarja. A zászló szárnycsúcsait, rojtját az idő és viszontagságok, melyeken keresztül ment, bizony már erősen megrongálták. Csak foszlányok maradtak belőlük, mert a zászló több ízben is szerepelt harctéren és dicsőséget is aratott. A zászlót ugyanis az 1742-ki nemesi felkelés alkalmával készítette a vármegye, mikor Sziléziáért folyt a harc Mária Terézia és Nagy Frigyes között.”¹⁷

Marosi Arnold egy másik cikkében azt is leszögezte, hogy Fejér vármegye három zászlaját őrizte a múzeum letétként. A korábban ismertetett 1742. évi nemesi felkelési zászlóval kapcsolatban tett megállapításait a következőkkel egészítette ki: „Ez a két szárnyú [helyesen: fecskefarkú], középen piros [helyesen: vörös], szélén sárga damaszt selyem lobogó [helyesen: zászló] a III. terem bejárója felett látható, és miként a rajta lévő évszám 1742 mutatja, az akkori nemesi felkelésen szerepelt. A rajta csüngő zöld szalag felirata: Maria Theresia Comitatus Albensi Ao 1779, a másik oldalon: Pro Deo, Rege et Patria.”¹⁸ Marosi ehelyütt Lauschmann 1797. évi *insurrectió*val kapcsolatos megállapításaival is polemizál, amely így hangzott: „az *insurrectio* hadi jelvényeül nem a régi még 1742-ből megmaradt zászlót használta a vármegye, hanem újat készítetett. A királyné ugyanis aranyszövésű, zöld selyemmel tüntette ki Fejér vármegyét, és a szövet egyik oldalának felírása volt: Maria Theresia Comitatus Albensi, Pro Deo, Rege et Patria. A vármegye, miután Marich Tamás és gróf Schmidegg Tamás személyesen megköszönték a királyné kegyét, ebből az értékes szövetből készítette zászlaját, amely alatt a nemesi hadsereg táborba indult. Az ünnepélyes átadás a jegyzőkönyv szerint június 24-én.” Marosi indoklásában rámutatott, hogy mindezekkel ellentétben, a valóságban a királyné, II. Lipót neje nem zászlót, csupán szalagot küldött a régi zászlóra, amely napjainkban is rajta van, s a fentiek szerint felirata teljesen ugyanaz, amit Lauschmann is megemlíttet. Az utolsó, 1809. évi nemesi felkelés alkalmával használt zászlók keletkezésének körülményeire rávilágítva, Marosi a következőket vetette papírra: „A vármegye másik két zászlaja 1800-ban készült. Ezek egyike, a nagyobb a III. számú terem átjárója felett van kifeszítve. Kétszárnyú, zöldselyem szövetén az egyik oldalon az országcímér és »Pro hac vitam et saquinem – Anno 1800«, a másikon Fejér vármegye címere és »Pro rege et patria Comitatus Albensis« olvasható. A másik kisebb zászló ugyanezen címerekkel és hasonló felirattal a IV. terem ablaka felett van kiállítva. E zászlók 1800-ban az időközben létrejött békekötés folytán nem kerültek használatba. Csak az 1809-iki utolsó nemesi felkelésnél, amikor Napóleon hadai már az ország határait is átlépték, sőt Fejér vármegye határát is érintették, amit azonban csakhamar békekötés követett.”¹⁹ Lauschman – avatatlan, helyenként téves – leírása: „Ebből az évből [1809] egy *insurgens* zászlónk maradt, amelyet ez idő szerint a Fejér megyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület őriz gyűjteményében. A gyönyörű, még ma is ép, bár kissé megszurkült selyemszövet egyik oldalát a magyar címér, a másikat Szűz Mária képe díszíti [helyesen: ez maga a vármegyecímér], míg alul a város pajzsát[?] arany hímzéssel ezen körirat határolja: »L. R. Civitas [helyesen: Comitatus] Albensis« (Szabad Királyi Székesfehérvár Város [helyesen: Fejér vármegye]).”²⁰

17 Marosi, 1931a 2. p.

18 Marosi, 1932. 35. p.

19 Marosi, 1932. 36. p. Az 1800. évi datálást megerősíti: Hattyuffy, 1881. 35. p.

20 Lauschmann, 1995. III. 13–14. p.

A vármegyei zászlóhasználat története a késő középkorig nyúlik vissza. Noha a XV. század végéig a comitatusok nem bírtak saját pecséttel (ez által saját címerrel sem), meg kell jegyeznünk, hogy erre nem is volt szükségük; amint a közigazgatásban a tisztségviselők saját pecsétjeiket használták, úgy honvédelmi kötelezettségeiket is a vármegyei főispán saját címeres zászlaja alatt teljesítették. Az 1435. évi I. decretum I.²¹ és 1458. évi II. törvénycikk²² is ezt a gyakorlatot erősítette meg. A vármegyei szimbólumok elterjedése a török előnyomulása következtében nem válhatott általánossá, kialakulásuk nehézkesen haladt előre az 1550. évi LXII. törvénycikk szentesítéséig.²³ Ez – utalva Somogy vármegye pecséthasználati gyakorlatára – a jelképhasználat alapjait vetette meg, amennyiben elrendelte: a vármegye nevében kiállítandó okleveleket – nyomatékosan rögzítve – egy pecsét alatt kell kiadni. A törvény *intentiójaként* 1550. február 12-én kiadott királyi leirat továbbá elrendelte, hogy minden vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet kell adni. Pusztán feltételezhető, hogy az akkoriban török hódoltság alatt nem álló valamennyi vármegye részesült címeres pecsét- adományban. A törvény, később a végrehajtási rendelkezésként értelmezendő leirat részletesen szabályozta a vármegyei *signumok* alkalmazását, ezzel szoros összefüggésben azok címerhasználatát. Az oklevél tanúsága szerint az uralkodó hozzájárult, hogy minden egyes vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet („*dignaremur singulis comitatibus arma, seu Insignia, atque sigillum speciale clementer dare*”) adományoz, hogy ezeket autentikus kiadványaik megpecsété-

- 21 „1435. évi (I.) I. törvénycikk – arról, hogy – hogy a király bada mellett az előkelők is tartoznak fölkelni. Ha pedig az ellenség akkora haderővel törne be, a mely a császári haderőnket meghaladná és valószínűk látszanék, hogy az ország határaiba való betörését e császári hadunk fel nem tartóztathatja és meg nem gátolhatja: 1. § Akkor az e bazarések védelmére kirendelt főpapok az ő banderiumaikkal és katonáikkal az ezekre nézve tett és szokásszerűleg megtartott intézkedésekhez képest, ugyszintén a hasonlóképen ugyanazon vagy netán háborúval megtámadott más részeknek védelmére rendelt egyes vármegyék ispánjai, a mondott vármegyék báróival, előkelőivel, nemesseivel és hadinépével a királyi banderium alatt tartoznak közönséges hadviselés módjára, az említett ellenséges támadások visszaverése céljából összetett és egyesített erővel segítségünkre jönni.” – CIH. 1435:(I.decr.)I. tc.
- 22 „1458. évi II. törvénycikk – arról, hogy – a király a maga jóvedelméből köteles hadat viselni; különben a zászlósok és végül a nemesek is keljenek föl. Továbbá, hogy ezt a Magyarországot, annak összes és bármely ellenségei és feldúlói ellenében a király ur saját királyi jóvedelméből tartozzék megvédeni és megóvatalmazni. 1. § Ugy tudniillik, hogy ha a király ur ez országot az ellenségek támadásai ellenében saját jóvedelme segélyével meg nem védhetné vagy megvédeni nem tudná; akkor, az országnak főpapjai és bárói és egyéb egyházi férfiai tartozzanak és legyenek kötelesek banderiumaikat vagyis csapataikat, a megdicsőült királyoknak e részben tett meghatározásához képest, kiállítani és fölkelni. 2. § Ha pedig ezekkel sem lehetne az ellenséggel szembe szállni: akkor az összes nemesek és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonául kiállani (a mint ez Magyarország más királyainak idejében volt) és táborba szállani.” – CIH. 1458:II. tc.
- 23 „1550. évi LXII. törvénycikk – arról, hogy – minden vármegyének legyen pecsétje, a melyet az alispánok és szolgabírák meg esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben kell tartani. Ezenkívül határozták, hogy azoknak a különböző alkalmatlanságoknak az elkerülése végett, a melyek a vármegyékben eddigelé többször azért fordultak elő, mert a pecsétek bizonytalanok és ismeretlenek voltak, jövőre a vármegye nevében kiadandó leveleket a királyi felség kegyes engedélyéből egy pecsét alatt adják ki, a mint ez Somogy vármegyében történik. 1. § a mely pecséteteket, miután azokat megnyerték és elkészítették, minden egyes vármegyében az alispán, szolgabírák és esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben vagy ládában tartsanak és oman csak akkor vegyenek ki, a mikor törvényszék tartása alkalmával a vármegye nevében valamely levelet kell megpecsételni. 2. § És ezeket a leveleket az alispánok, szolgabírák vagy esküdtársak, vagy közülök azok, a kik írni tudnak s egyszerűen a jegyző írják is alá.” – CIH. 1550:LXII. tc.

Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1797 (2) (Szent István Király Múzeum)

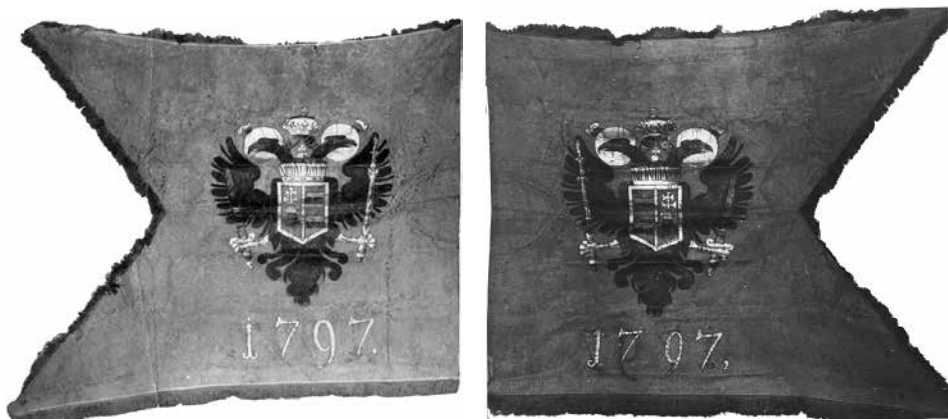
lésénél hitelt érdemlően használhassák. Az uralkodó továbbá jóváhagyta, hogy a címeres pecsétadományban részesített vármegye „*mindenütt [...] nem különben a király és az ország hadjárataiban [...] jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időkig használhassa és velük élhessen*”.²⁴ Utóbb az 1596. évi XI. törvénycikk azt is elrendelte, hogy a vármegyék tulajdon zászlóval is bírjanak.²⁵ az ugyanezen eszterdeii jogszabály XIV. cikkelye ugyancsak külön vármegyei zászlókról tett említést. Hatására a vármegyei bandériumok saját zászlajuk és kapitányuk alatt álltak hadba a XVII. század elejétől. Pandula Attila megállapítása: „*Az általuk használt zászlók a katonai csapatokat tartó főurakénak mintájára készültek, s szintén magyar jellegűek, ezeket megyei insurreccionális zászlóknak nevezték.*”²⁶ Ezek a címeres zászlók a török elleni keresztény hadjárásban a vármegyei seregek hadi jelvényei, amelyek létezésére a honi történetírás csupán szűkszavúan bivatkozott. Palugyay Imre Buda 1685. évi ostromát s bevételét tárgyaló féművében a rohamozó hadakhoz csatlakozott, s abban részt vett számos vármegye katonaságának saját zászlaira utalt.²⁷ a törvény XIV. cikkelye arról, hogy „*a kapitányokat és a vármegyék katonaságát a megszállástól és a kártételtől is eltiltják; és az engedetlenkedőket (valamint a katonáiktól és zászlóiktól távozó kapitányokat is) miképpen kell büntetni?*” 2. §-a a vármegyei zászlókkal kapcsolatban előírta: „*Az említett vármegyei kapitányok pedig katonáik és zászlóik mellett maradjanak, máskülönben a főkapitányok elengedhetetlenül megbüntessék őket.*” a török kiűzését követő évtizedek vármegyei pecsét- és zászlóhasználatának, valamint az ezeken feltüntetett címerek meglétének történeti jelentőségére mutatott rá az 1715. évi XLVI. törvénycikk. A Turóc vármegye új pecsétjét törvénybe

24 Hattyuffy, 1881. 31. p. Az oklevél szövegét közli: Pray, 1805. 84–85. p.

25 „1596. évi XI. törvénycikk – arról, hogy – az ország hadai ki alatt tartoznak állani? az elülrít módon egybegyűjtött mindezen hadaknak minden vármegyében külön kapitányuk és külön zászlójuk legyen. 1. § Mindnyájan pedig Ó felségének a zászlója alatt és Ó felsége magyar kapitányainak meg az ország főkapitányának engedelmesskedjenek és alattuk álljanak.” – CIH. 1596:XI. tc.

26 Pandula, 1986. 242. p.

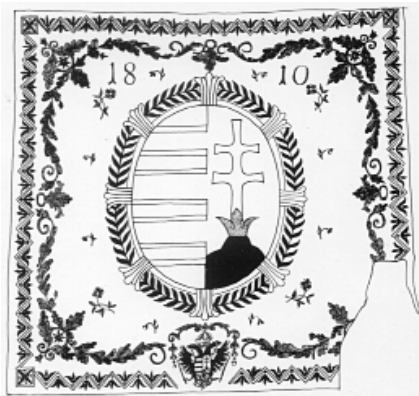
27 Palugyay, 1852. 58. p.

Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1797 (1) (Szent István Király Múzeum)

iktató jogszabály is megerősítette: a vármegye joghatóságát a pecsét, a zászló s az ezeken a vármegyét megszemélyesítő címer jelképezte, egyúttal jogköre (Turóc vármegye esetében területi integritása is!) semmisült meg, amikor „zászlójának széttépése s összetörése mellett, pecsétjétől is megfosztották”.

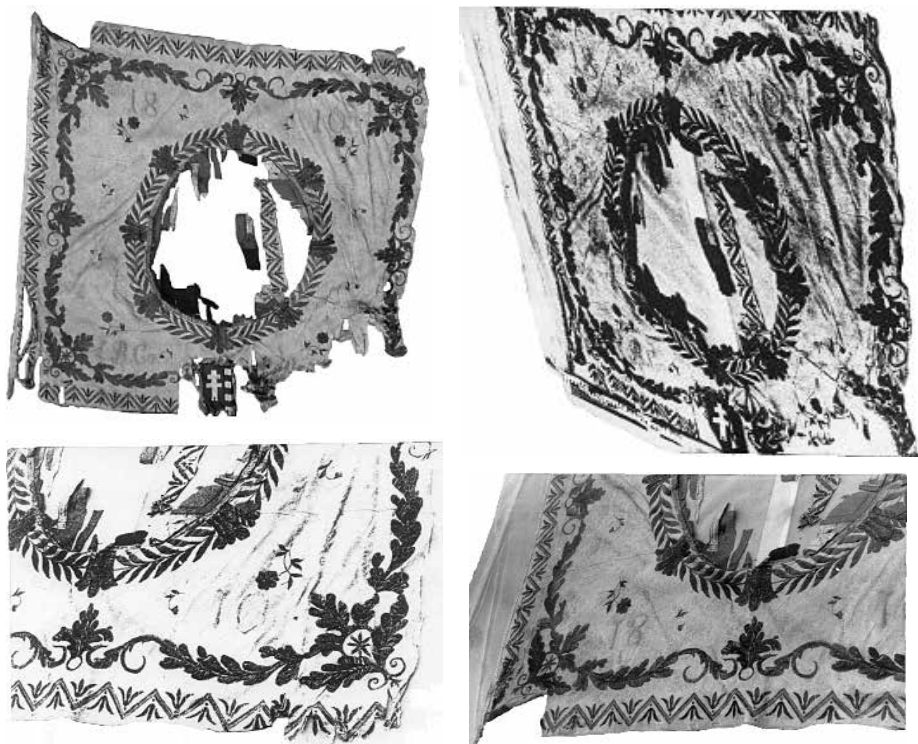
Az általános nemesi felkelés (*exercitus generalis*, későbbi elnevezéssel *insurrectio*) kezdetei már az 1222-ben kiadott Aranybullában megtalálhatók, a *serviensek* hadba vonulási kötelezettségei között. Hatástalanságát igazolja, hogy a harcban, harcászaton járatlan, s meglehetősen fegyelmezetlen kismanesség már akkor is csupán a mindenkori hadsereg kiegészítéseként jöhetett számításba. Az *insurrectio* a 18. életévüket betöltött nemes férfiakat személyesen terhelte. A nemesi felkelés egyrészt kiváltság, másrészt olyan kötelezettség, amely 1848-ig legitímálta a nemesi adómentességet. Az uralkodó indítványára, egy-egy alkalomra, az országgyűlés ajánlotta meg. Ekkor a vármegye külön bizottságot hozott létre a szükséges intézkedések megtételére; a felkelő nemességre, a könnyű lovasságra vonatkozó rendelkezéseket a vármegyei nemesi közgyűlés hagyta jóvá és hajtatta végre. A vármegyére kirótt lovasok kiállításának költségeit – évi jövedelmük arányában – a birtokos nemesek fizették. A felkelő nemességgel kapcsolatos intézkedések közé tartozott, hogy összeírták a nemesi famíliákat fiúgyermekkel együtt, majd az elkészült lajstromokat a szemlén (*mustra*) bemutatták. Továbbá feljegyezték az adózók lovait s a vármegyében megtalálható alkalmas lovakat. A járási szolgabírák összeírták a katonai szolgálat megváltásaként fölkeléshez való hozzájárulásra kötelezettek vagyonát. A *cassa concurrentialis*-hoz a következők járultak hozzá: plébánosok, uradalmi tisztek, *agilisek*, *árendátorok*, *honoratorok*, molnárok, akatolikusok papjai, harmincadosok. Az így befolyt összegből a vagyontalan, ám felkelésre kötelezett gyalogosokat ellátták zsolddal és minden szükségessel. A vármegyei *insurrectio*s bizottság előtt tartott hadiszemlére egy-egy járás nemeseit rendelték be. Ekkor vizsgálták meg kor, egészségi állapot és vagyoni helyzet alapján, hogy ki köteles személyében vagy más által állítottként katonai szolgálattal teljesíteni. A király által kinevezett katonai parancsnok igazgatta a vármegyei

Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1810 (1) (Szent István Király Múzeum)

katonaságot; szakaszokba és századokba osztotta. A katonai kihágások ügyében a vármegye által kijelölt tisztek sommásan jártak el. A szemle után a katonaságot táborokba – esetleg az ország határaitra – helyezték.

Az első, Fejér vármegyei részvétellel lezajló nemesi felkelés a Mária Terézia által 1741. október 14-én elrendelt *insurrectio* felállításával történt. Az 1742. és 1744. évi nemesi felkelések Fejér vármegyei és székesfehérvári története összekapcsolódott, ugyanis utóbbi katonáit előbbibe osztották be. Ugyan vármegyei vezetés alatt, de városi zászlóval vonult táborba a mintegy negyven főből álló fehérvári katonaság is. Fejér vármegye az *insurrectio* felállításával kapcsolatosan az 1742. január 23-án egybehívott kisgyűlésen erősítette meg Liphay Ferenc alispánt alezredesi, Salamon Farkast zászlótartói tisztségében. A helytartótanács 1741. december 26-i kimutatásai szerint Fejér vármegye 244 gyalogos katonát állított ki. A nemesi felkelés 1742 márciusában Holicsnál, májusban Olmütz mellett szenvedett vereséget a porosz haderőtől, az elesett Liphay utóda Salamon Farkas lett, zászlótartóvá Gregorovits Pált nevezték ki. Fejér vármegye az 1744. szeptember 9-i *generalis congregatió*n határozta el az előző hónap 8-án összehívott nemesi felkelés felállítását. A vármegye kétszáz lovast állított, s első ízben parancsnoknak gróf Schmiedegg Ferencet, zászlótartónak Ányos Ferencet tették meg. Miután a gróf saját kinevezését alezredesi ranghoz kötötte; abba nem egyeztek bele, s Németh Imre lett a parancsnok, főhadnagyi rangban. A város negyven katonájának sorsa ekkor ismét a vármegyei *insurrectió*val forrt egybe. Az országosan felállított hat új ezredet a vármegyék szerelték fel és élelmeztek. Az uralkodó a fegyverellátásról gondoskodott, a törzstiszteket – az ezredekkel egyetértésben – a királynő, a főtiszteket a vármegye nevezte ki. A rendszeres dezertálások következményeként Fejér vármegye 1744. november 8-án intézkedett a haderő felosztásáról. A francia nagyhatalmi politika árnyékában, 1797-ben a vármegyei

Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1810 (2) (Szent István Király Múzeum)

nemesi felkelés ugyan ismételten összeállt, de a campoformiói béke megkötésével ütközetben nem vett részt. A nemesi felkelés szétoszlásakor megjelent napiparancs említést tett a két 1797-es *insurgens* zászló ünnepélyes felvonásáról, katonai tiszteletadás melletti bevonásáról is. Az utolsó nemesi felkelést az 1808. évi VI. törvénycikk rendelte el. Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósága első ízben, 1809. március 8-án tárgyalta a nemesi felkelés ügyét, *insurgens* katonáik Veszprém és Tolna vármegye katonáival egyesítve alkották a 490 gyalogosból álló zászlóaljat. 1809. június 14-én a Fejér vármegyei és fehérvári felkelők is részt vettek a győri ütközetben, de tisztes helytállásuk ellenére a hiányos, korszerűtlen felszerelés alkalmazása mellett, s a reguláris hadsereg megfutamodását követően meghátrálásra kényszerült. A törvény szerint három évre elrendelt nemesi felkelés ezek után nem oszlott szét, hanem mint polgári katonaság működött tovább. Az utolsó nemesi felkelés alkalmával használt zászlókat ugyan 1800-ban készítették, alkalmazásukra azonban – az időközben létrejött békekötés folytán – az 1809. évi nemesi felkelésnél került sor.²⁸

28 A témához l. Lauschman és Marosi említett munkáit, továbbá: ARL, 1988.; *Arany Magyar–Erdős*, 2005.; *Kállay*, 1988.; *Lauschmann*, 1909.

Az egykori nemesi felkelési zászlók historikus továbbélését biztosította az 1810. június 17-én a polgári őrség²⁹ részére – ünnepi külsőségek közepette – felszentelt három zászló. A nemzetőri feladatokat ellátó, mindemellett a közbiztonság felett őrködő katonai szervezet történetében az 1809. esztendő hozott áttörést, amikor egy királyi rendelet három zászlóaljba osztotta a polgárságot. A polgárőrség három zászlóján az 1810-es évszám szerepelt, s ebből kettő bizonyosan a napjainkban a múzeum gyűjteményébe utalt, két 1810-es datálású nemesi felkelési zászló.³⁰ a zászlóanyai tisztséget gróf Schmiedegg Tamás neje, gróf Zichy Johanna és Ürményi Miksáné vállalta el. A szertartás keretei között, a zászlószegeket a székesfehérvári városháza előtt verték be a zászlók rúdjaiba. A polgárőrség azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; a szervezet tevékenységét felfüggesztették, zászlait 1820-ban a levéltár őrizetébe utalták. A polgárőrség 1843. esztendei újjászervezését követően visszanyerte zászlait. A városi tanács a zászlóanyai védnökséget gróf Zichy György hitvesére, gróf Pálffy Ludovikára ruházta át. A városi polgárőrség megszervezése a szabad királyi városokban az 1790-es években vette kezdetét, célja azonban nem a felülről szervezett polgári megmozdulás, mint inkább a nemesi felkelésbe való bevonása volt. Székesfehérváron már 1727-től ismert a város anyagi támogatásával működő és lövöldével rendelkező polgári lövészegylet. Mária Terézia 1768-ban oly módon engedélyezte működését, hogy a polgárok számára biztosították a fegyverhasználatot. Mindezek ellenére az 1797. évi nemesi felkelésben a polgári sereg szerepet nem kapott.³¹

*„A zászlószalag felszentelése fényes ünnepséggel történt 1844. október 5-én, és erről egykorú színnyomatú kép is fennmaradt. A kép közepén díszbe öltözött magyar ruhás urak és nők, katonatisztek üdvözlik a zászlóanyát és kísérik a nemzeti zászlóval ékesített sátorba. A polgárőrség tagjai díszruhában állnak, körülveszik az oltárt, amelynél az istentisztelet és a prédikáció történt.”*³²

29 A városi polgárőrség megszervezése a szabad királyi városokban az 1790-es években vette kezdetét, célja azonban nem a felülről szervezett polgári megmozdulás, mint inkább a nemesi felkelésbe való bevonása volt. Székesfehérváron már 1727-től ismert a város anyagi támogatásával működő és lövöldével rendelkező polgári lövészegylet. Mária Terézia 1768-ban oly módon engedélyezte működését, hogy a polgárok számára biztosították a fegyverhasználatot. Mindezek ellenére az 1797. évi nemesi felkelésben a polgári sereg szerepet nem kapott. Vö.: Kállay, 1988. 251. p.

30 Ezzel magyarázható, hogy az 1800-ban készített zászlókon miért szerepel 1810-es keltezés.

31 Kállay, 1988. 251. p.

32 Lauschmann, 1995. III. 101. p.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Arany Magyar–Erdős, 2005

Arany Magyar Zsuzsanna–Erdős Ferenc: Fejér vármegye levéltára 1692–1849. Székesfehérvár, 2005. Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 26.

ARL, 1988

Alba Regia Liberata 1688–1830. Emlékkiállítás a török hódoltság alól 300 éve felszabadult Székesfehérvár újjászületéséről. Székesfehérvár, 1988.

Bertényi, 1989

Bertényi Iván: Szent István alakja a heraldikában. Szent István-emlékülés Székesfehérvárott (1988. augusztus 18.). *Fejér Megyei Levéltár Közleményei*, 1989. 31–39. p.

CIH

Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár

Csáky, 1995

Csáky Imre: a Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Budapest, 1995.

FML IV a 1/e/1

Fejér Megyei Levéltár. Acta congregationalia. Acta iuridica et instrumenta publica

Hattyuffy, 1881

Hattyuffy Dezső: a hazai vármegyék és városok czimerei. Külön nyomat az „Erdélyi Múzeum” 1881-ki évfolyamából. Kolozsvárt, 1881.

Hoppál, 2001

Hoppál Dezső: a történelmi Magyarország vármegyéinek címerei. Budapest, 2001.

Kállay, 1974

Kállay István: Székesfehérvár kiváltságlevelei. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Székesfehérvár, 1974. 149–200. p.

Kállay, 1988

Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Székesfehérvár, 1988.

Károly, 1896

Károly János: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. 1. köt. Székesfehérvár, 1896.

Lauschmann, 1909

Lauschmann Gyula: a nemesi felkelések története. Székesfehérvár, 1909.

Lauschmann, 1994

Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története. I–IV. Székesfehérvár, 1993–1996. II. Székesfehérvár, 1994. 128–130. p.

Lauschmann, 1995

Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története. I–IV. Székesfehérvár, 1993–1996. III. köt. Székesfehérvár, 1995. 13–14. p.

Marosi, 1931a-c

Marosi Arnold: Adatok Fejérvármegye 1742. és 44-iki nemesi felkeléséhez. *Székesfehérvári Szemle*, 1931. 2. sz. 2–4. p. (I.), 1931. 3. sz. 5–6. p. [II.]. Helyes-

- bítés Fejérvármegye nemesi felkeléséről szóló cikkünkhöz. 1931. 6. sz. 5. p.
Marosi, 1932
Marosi Arnold: Fejérvármegye zászlói. *Székesfehérvári Szemle*, 1932. 4–6. sz. 35–36. p.
- MOL A 57
 Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratórája. Libri regii
- Palugyay*, 1852
Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Hivatalos úton nyert adatokból. I. Pest, 1852.
- Pandula*, 1986
Pandula Attila: Vexillológia. In: a történelem segédtudományai. Szerk. *Kállay István*. Budapest, 1986. 230–253. p.
- Pray*, 1805
Pray György: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis Georgius Pray. Budae, 1805.
- Reiszig*
Reiszig Ede: Zemplén vármegye története. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest, é. n.
- Rexa*, 1913
Rexa Dezső: Czimeres levelek Fejér vármegye levéltárában. [II.] *Turul*, 1913. 4. sz. 179. p.
- SzIKM ZGy
 Szent István Király Múzeum. Zászlógyűjtemény
- Tagányi*, 1880
Tagányi Károly: Magyarország címertára. 1. köt. Budapest, 1880.
- Vitek*, 2002
Vitek Gábor: a [Fejér] vármegye pecsétje, címere, történeti zászlói. In: *Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitek Gábor*: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. Székesfehérvár, 2002. 15–36. p.
- Vitek*, 2005
Vitek Gábor: „...Epigraphe: Fejér vármegye petsétje inscripta esse visitur.”, azaz a címeres pecsét Fejér megyei ábrázolásának szfrasztikai, heraldikai és vexillológiai összegzése. *Turul*, 2005. 1–2. sz. 15–25. p.
- Vitek*, 2008
Vitek Gábor: „Sigillum Comitatus Albensis” – „Fejér vármegye petsétje”. *Levéltári Közlemények*, 2008. 101–133. p., XVII–XXII. t.
- Vitek*, 2009
Vitek Gábor: Szent István király alakja Fejér vármegye jelképein (címer, pecsét, zászló). In: Intercongress – Nemzetközi Heraldikai és Genealógiai Konferencia. Szerk. Kóczy T. László–Pandula Attila. Győr, 2009. 81–93. p.

“PRO HAC VITAM ET SANGUINEM”
 ADDITIONAL DATA TO THE HISTORICAL RESEARCH OF THE FLAGS OF THE HUNGARIAN
 NOBLEMEN’S MILITIA

The concept of noblemen’s militia, or *insurrectio* as it was later named, dates back to 1222 in Hungary. The Golden Bull issued that year imposed military obligations on free men called *serviens regis*. Noblemen did not go to war straight under the royal colours, but as vassals they joined the militias of the barons or were mobilised with the troops that the counties had raised. The system was fairly inefficient, and later too, the lesser nobility, which was rather undisciplined and inexperienced in the field of tactics, could only be deployed as auxiliary troops of the regular army. It is important to stress that each nobleman who had turned 18 was compelled to fulfil the requirements of *insurrectio* personally, which was both a privilege and an obligation that served as the legal basis for their tax exemption until 1848. In compliance with the Act of 1808, noblemen were obliged to equip and cater for themselves (those with a minimum annual income of 3,000 Forints as cavalrymen; those with an annual income of 1,000 Forints or less as infantrymen) and either to do military service personally or to arrange for a substitute at their own expense. The first *insurrectio* with the participation of Fejér County’s nobility was ordered by Queen Maria Theresa in 1742 and 1744. Article 13 of the Act of 1808 provided that the free royal boroughs as public bodies were to be represented by one nobleman each, and that they administratively belonged to the county of their geographical location. At the same time the municipal authorities were required to equip and finance one cavalryman each, and to set up militias. In this publication, the author introduces the red silk damask flag of Fejér County’s militia dating from the 1742 *insurrectio*, which bears the first known individual portrayal of Fejér County’s escutcheon.

„PRO HAC VITAM ET SANGUINEM” BEITRÄGE ZU DER HISTORISCHEN UNTERSUCHUNG
 DER AUFSTÄNDISCHEN FAHNEN

Die Anfänge des allgemeinen Adeligenaufstandes, der später auf Lateinisch *insurrectio* genannt wurde, kann man schon in der Goldenen Bulle von 1222 finden. Sie befinden sich in der Liste der militärischen Pflichten der königlichen *servienten*. Die ungarischen Adligen zogen nicht direkt unter der Fahne des Königs in den Krieg, sondern sie waren verpflichtet, entweder als familiaren von einem Baron in seinem *banderium*, oder als Mitglieder eines *Komitatsverbandes* an dem Feldzug teilzunehmen. Die nicht genügende Effektivität dieser Form zeigt sich auch schon dadurch, dass die in der Kriegstaktik nicht besonders kundigen, ziemlich undisziplinierten Kleinadeligen kamen auch in den späteren Epochen auch nur als die Ergänzung der regulären Armee in Frage. Eine sehr wichtige Tatsache ist aber, dass die für alle adelige Männer, die älter als 18 Jahre alt waren, persönlich geltende *insurrectio* einerseits ein Privileg, andererseits eine Pflicht war, die bis 1848 ihre Steuerfreiheit legitimierte. Das Gesetz im Jahre 1808 bestimmte die rechtlichen Rahmen, und so musste der Adelige mit mindestens 3000 Forint Jahreseinkommen als *Berittene*, oder bis mindestens 1000 Forint Jahreseinkommen als ein Fußsoldat dienen und

sich mit allen Notwendigen auf eigenen Kosten besorgen und ausrüsten. Er war entweder in seiner eigenen Person oder durch einen Vertreter zum Dienst verpflichtet. Der erste Adeligenaufstand mit der Teilnahme von Adeligen aus dem Komitat Fejér geschah im Zusammenhang mit der Aufstellung der *insurrectio*, die in den Jahren 1742 und 1744 von Kaiserin Maria Theresia angeordnet wurde. Im Zusammenhang mit der Verbindung des Adeligenaufstandes in dem Komitat und in der Stadt Székesfehérvár ordnete Paragraph Nr. 13. des Gesetzes von 1808, dass die freien königlichen Städte als eine Körperschaft vertreten durch je eine Person von adeliger Herkunft zu den Komitaten gehören, auf dessen Gebiet sie liegen. Zugleich wurden die Munzipalbehörden dazu verpflichtet, einen ausgerüsteten Reiter zu stellen und zu versorgen, sowie zu der Gründung von Bürgerwachen. Der erste bekannte, selbstständige Darstellung des Wappensiegels von Komitat Fejér, also die Darstellung auf einer Fahne, kann auf der roten Damastenfahne des allgemeinen Adeligenaufstandes von 1742 gesehen werden.

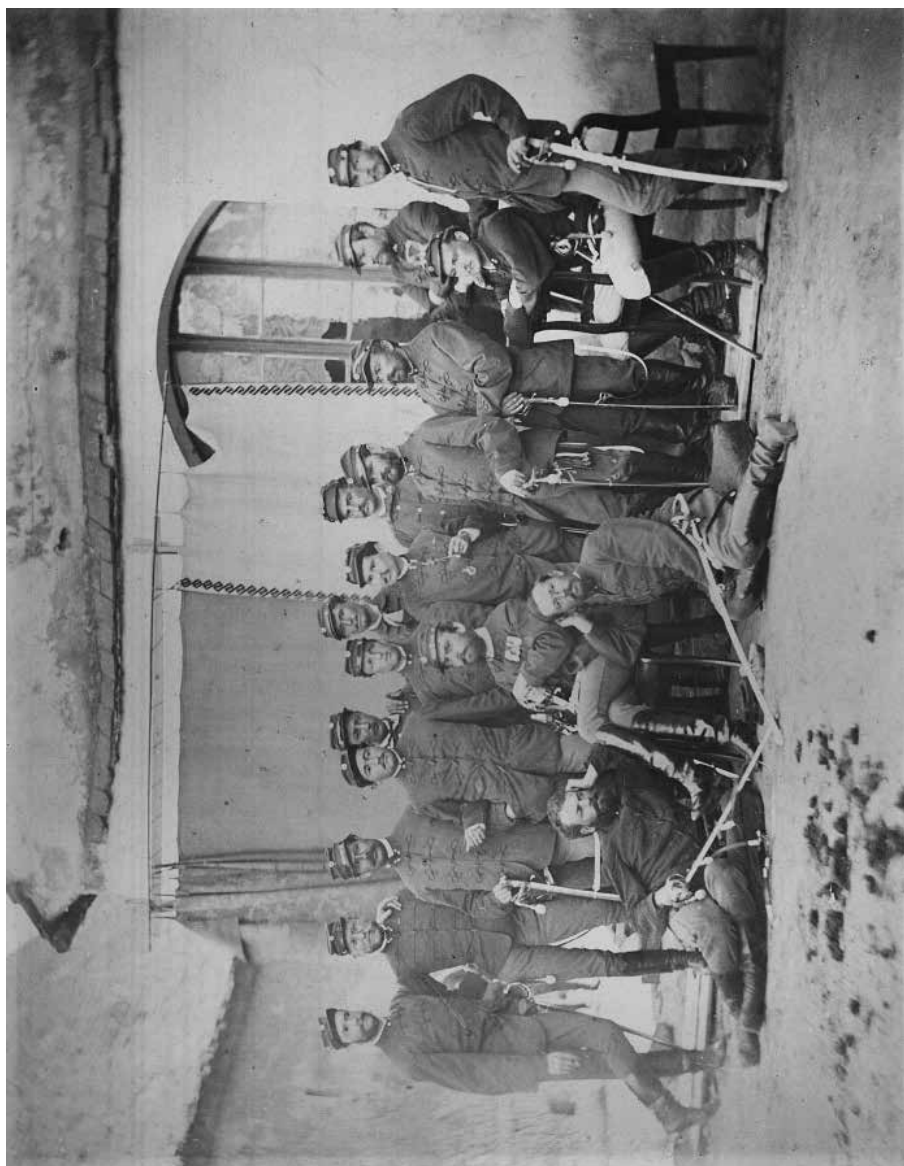
Cs. Lengyel Beatrix

A KLAPKA-LÉGIÓ TISZTJEINEK CSOPORTKÉPE
GRISZA ÁGOSTON TULAJDONÁBÓL

Grisza Ágoston hagyatékából négy fotográfia is került 1980-ban a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe a 49. honvédszászlóalj selyemdamaszt zászlájának címeres középrészével együtt.¹ A zászlódarab mellett a négy fénykép egyike, a most ismertető fotográfia² is szerepelt ugyan a Hadtörténeti Múzeum 1998-ban rendezett kiállításán, de szakmai publikációja mindmáig elmaradt.³ Pedig a kép egyik különlegessége, hogy vizitkártyánál (nagyjából 9x6 cm) nagyobb méretű egykorú csoportkép nem ismert, publikált, s ez a korabeli pozitív nagy méretű. A vizitkártyákon fennmaradt portrék, illetve a 3-4 főt együtt ábrázoló, vizitkártya méretű csoportképek mellett mindössze még egy olyan felvétel publikált a Klapka-légió tagjairól, amelyen többen láthatóak, de az csak XX. századi másolatban ismert.⁴ A kép másik különlegessége is indokolja, hogy külön ismeretetés tárgyává váljék. A felvételen jól látható, hogy nem a fotográfus műtermében készült, hanem minden bizonnyal a légió főhadiszállásán. Jól kivehető a katonacsoport mögötti épület falára rúddal erősített három drapéria: egy mintás függöny, egy teljesen egyszínűnek látszó, sötétebb drapéria, továbbá egy, a két függőleges szélén csíokban mintás függöny, s kivehető a földre terített szőnyeg is. Vagyis a fotográfus több kép készítését remélve, a katonai körletbe utazott

- 1 A zászló leírása „Fényesebb a láncnál a kard”. Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. A katalógust szerkesztette: Cs. Kottra Györgyi. Budapest, 1999. 71. p. A fényképek leltári száma: 85.337–85.340. A cikkben ismertetett csoportkép mellett Szemere Bertalan, Türr István portréja és egy kis méretű ovális portrékból összeállított kabinetkép (középen Vilmos porosz uralkodó képével) alkotják az együttest.
- 2 A Klapka légió tisztjei. Középen Rényi György őrnagy, jobbjánál Nitsner Pál százados, baljánál Szabó Gusztáv százados ül a földön, mögöttük 14 álló alak, többségük a Klapka légió egyenruhájában. A. Schultz felvétele, Ratibor, 1866. augusztus–szeptember.
A kép alatt szárazbélyegző: *A. Schultz / Maler & Photograph / Ratibor*
A képhez képest a fényképész bélyegzője „fejen áll”.
A kép alatt a kartonon korabeli kézírással tintával a bal oldalon: *Nº19*, ceruzával a jobb oldalon: *3439*. Papír pozitív, albumin. Karton: 24 x 26,1 cm. Kép: 16,8 x 21,2 cm
- 3 „Fényesebb a láncnál a kard” i. m. 192. p. Leírása a katalógusban: *a poroszországi magyar légió tisztjeinek egy csoportja, Ratibor, 1866. Középen ül: Rényi György őrnagy. Fotó: A. Schalti. Albumin, 18 x 24 cm. HTM 85.337*. A kép nem szerepel *Kalavszky Györgyi: Emigrációban a szabadságért*. Budapest, 2003. című kötetében.
- 4 MNM lt. sz.: 2007.536.1 Leírása Cs. Lengyel Beatrix: a Klapka-légió tisztjei. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban. III. Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Szerk. Cs. Lengyel Beatrix–Stemlerné Balog Ilona. Budapest, 2007. 35–40. p.

teljes felszerelésével együtt (legalább egy szekérnyi eszközzel), hogy a helyszínen imitálva műtermét, készítse el a felvételeket. Ennek bizonyítéka kevés, de van. A Nemzeti Múzeum őriz két olyan portrét, amelyeken világosan látszik a szélén mintás drapéria, s egyforma formai megjelenésük is egy kéz munkájának, „egy műterem” felvételének láttatja őket.⁵ Magántulajdonba került viszont Croce Rezső hadnagy képe, amelyen ugyancsak látszik a szélén mintás drapéria, s amelyen megtalálható a fényképész jelzete.⁶

A poroszországi magyar légió történetét elsőként feldolgozó A. Kienast könyvéből tudjuk, hogy a kötet írásakor a Csáky család birtokában két fényképgyűjtemény, két album létezett, amelyek közül az egyik „*Légió emlék 1866*” címet viselt és 12 fényképet tartalmazott. A felvételek között légiós tiszteket ábrázoló csoportképek is voltak.⁷ Minden bizonnyal ennek a felvételnek egy másik pozitívja is helyet kapott Csáky albumában. A képen középen látható Rényi György őrnagy 1866. augusztus 14-től a Klapka-légió 2. zászlóaljának parancsnoka, Nitsner Pál és Szabó Gusztáv pedig a zászlóalj tisztjei. Nitsner szerepelt a légió július 16-i tiszti névsorán még hadnagyként, s a zászlóalj 2. századának parancsnokaként szolgált, Mogyoródy szeptember 15-én javasolta előléptetését századosná. Szabó Gusztáv ugyancsak hadnagyként szerepelt a légió júliusi tiszti névsorában, ő a zászlóalj 4. századának parancsnokaként szolgált.⁸ Az ő századosi előléptetéséről csak fényképek tanúskodnak, amelyek dedikációjában századosnak nevezi magát 1866. október 8-án.⁹ A további felismerhető személyek közül többen a 2. zászlóalj katonájaként azonosíthatók: Goyнар György százados, a zászlóalj 1. századának parancsnoka, Bánffy András, akit Klapka és a többi főtiszt távozása után osztottak be a zászlóaljhoz, Kiss László (Rényi segédtisztje). Felismerni véljük még: Már Gyula századost, a 3. század parancsnokát is, Bencze Mihályt, akinek előléptetését Mogyoródy szeptember 15-én javasolta hadnagyból főhadnaggyá. Látható a képen Mandola (vagy Mondola) Sándor, gróf Károlyi Tibor, Seregdy Antal főhadnagy. Ezek alapján talán megkockáztatható, de még ki nem jelenthető, hogy a felvétel a Kienast által említett Csáky albumban talán

5 MNM TF lt. sz.: 14/1957 Mogyoródy ezredes egész alakos ülő portréja. Jelzetlen. Papír pozitív, albumin. Alul középen a kép kicsit szakadt. A karton sarkain szögletes vágatú. Karton: 10,1 x 5,9 cm, kép: 9 x 5,4 cm. Dedikált verzón: *Rényi őrnagy Barátomnak / Bauerwitz Sept 10 1866 Mogyoródy ezredes*. Ld. Kalavszky 148. tétel. A másik felvétel: MNM TF lt. sz.: 42/1957 Zahoray Ede főhadnagy ülő térképé. Jelzetlen. Papír pozitív, albumin. A bal oldalán a kép szakadt. A karton sarkain szögletes vágatú. Karton: 10,1 x 5,9 cm, kép: 9,1 x 5,4 cm. Dedikált, a verzón: *Rényi Őrnagy úrnak tiszteletem emlékéül / Bauerwitz 66 10/10 Zaboray Ede főhadnagy*. Ld. Kalavszky: i. m. 259. tétel.

6 Máday Norbert: A Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben szabad emberként...” Főszerkesztő: Fenyvesi Csaba. H.n., 2009. 102-103. p. A kép része egy antiváriumi árverésen elkelt együttesnek, amelynek darabjait Grisza Ágostonnak dedikálták. A képegyüttes védési eljárás alá került. Leírása ennek alapján: Vízitkártya, papír pozitív, albumin. A kép és a karton is lekerekített. Jelzett, a verzón, nyomtatott: *A. Scholtz / Maler & Photograph / Ratibor*. A verzón dedikált: *Crocce Rezső / hadnagy / Bauerwitz Sept 866*.

7 *A. Kienast*: Die Legion Klapka. Wien, 1900. 321–323. p.

8 Farkas Katalin összeállítása alapján.

9 MNM lt. sz.: 22/1957 Rényinek szóló dedikációban és *Máday*: i. m. 68–69. p. Griszának szóló dedikációban.

a nyolcadikként felsorolt: „*A második honvéd zászlóalj tisztikara*” felvétellel azonosítható. Még egy kép jöhetne számításba, a nagyon általános meghatározású: „*A légió tisztjeinek egy csoportja*”, ami azért kevésbé valószínű, bár ki nem zárható, mert a felvétel közepén, a fő helyen, egyértelműen azonosíthatóan a zászlóalj parancsnoka és két századának parancsnoka foglal helyet.

A Hadtörténeti Múzeum és Nemzeti Múzeum gyűjteményei mellett magántulajdonban található a poroszországi magyar légió katonáinak felvételei, de szórvány előfordulásukról is van adatunk.¹⁰ Feltétlenül szükséges volna egy összeállított tiszti névsor alapján e különböző helyeken őrzött darabok katalógus formában történő összehasonlítása, ami további adatok pontosításához, személyek azonosításához vezethet.

A PICTURE OF THE OFFICERS' CORPS OF THE KLAPKA LEGION
FROM THE ESTATE OF ÁGOSTON GRISZA

The author analyses the history of the 1866 picture of the officers' corps of the Klapka Legion and attempts the identification of the people portrayed. The photograph is in the collection of the Hungarian Military History Museum.

OFFIZIERS-GRUPPENBILD DER KLAPKA LEGION – AUS DEM BESITZ VON ÁGOSTON GRISZA

Die Verfasserin analysiert die Geschichte des Photos aus dem Jahre 1866 und versucht die Identifizierung der Personen. Das Bild befindet sich in der Sammlung des ungarischen Heeresgeschichtlichen Museums

10 Farkas Katalin már megkezdte a különböző tiszti névsorok egybevetését. A fotográfiák összegyűjtéséhez jó alap Kalavszky Györgyi katalógusa és Máday Norbert gyűjteményének publikációja. De meg kell jegyeznünk, hogy Rényi György és további három légióbéli tiszt fotográfiája megtalálható például a Hermann Ottó Múzeum gyűjteményében, s nem kizárható, hogy további képek lappanganak más közgyűjteményekben és magángyűjtőknl.

Farkas Katalin

A KLAPKA-LÉGIÓ TISZTIKARA

Az 1866 nyarán lezajlott porosz–olasz–osztrák háború már kezdetétől fogva az európai nagyhatalmi viszonyok gyökeres átalakulásának lehetőséget rejtette magában. A kortársak számára nyilvánvaló volt, hogy ez kihatással lehet Magyarországra további sorsára is. Az emigránsok által szervezett, és nagyrészt a Poroszország által ejtett hadifoglyok közül toborzott poroszországi magyar légió – ismertebb nevén Klapka-légió –, tagjai azzal a reménnyel fogtak fegyvert, hogy egy újabb szabadságharc kirobbantásával meghiúsíthatják a folyamatban lévő kiegyezési tárgyalásokat, és kivívhatják hazájuk függetlenségét.

A Klapka-légió történetéről Andreas Kienast osztrák hadtörténész 34 évvel az események után, 1900-ban „*Die Legion Klapka*” címmel jelentetett meg könyvet. Az igen alapos, de az uralkodóház és a Monarchia iránti lojalitása miatt elfogult mű természetesen az akkor rendelkezésre álló források felhasználásával készült: főként osztrák levéltári iratok, egyes szereplők (Kossuth, Bernhardt, La Marmora) nyomtatásban kiadott írásai és néhány magyarországi hírlapi cikk szolgáltak alapjául. Az azóta eltelt több, mint egy évszázad során részletesebben csak Lukács Lajos tárgyalta a légió működését „*Magyar politikai emigráció 1849–1867*” című, 1984-ben megjelent művében. Lukács főként Kienast könyvére támaszkodott ebben a kérdésben, és bár felhasznált néhány további forrást is, a légió történetének bemutatását alárendelte annak a szándékának, hogy a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés jelentőségét igazolja.

A Kienast-mű megjelenése óta számos újabb, a légió történetére vonatkozó forrás vált kutathatóvá. Ezek közül elsősorban a Hadtörténelmi Levéltár „*Északi honvédsereg főparancsnoksága (Klapka-légió) 1866*” címet viselő fondját, valamint Csáky Tivadarnak és Komáromy Györgynek a Magyar Országos Levéltár R szekciójában található iratait kell kiemelni. Említésre méltóak még az olasz külügyi levéltárnak és a Magyar Országos Levéltár D szekciójának a tárggyal kapcsolatos iratai, valamint a légió tisztjeinek az elmúlt évtizedekben felbukkant, többnyire dedikált fényképei.¹ Mindezek lehetővé teszik, hogy az eddigieknél pontosabban rekonstruáljuk a légió, és különösen a tiszt kar szervezésének körülményeit, illetve az ezek háttérét adó, a magyar emigráción belül húzódo ellentéteket. Az új

1 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Cs. Lengyel Beatrixnak, aki felhívta figyelmemet a Klapka-légió tisztjeiről készült fényképekre, valamint az azokon szereplő dedikációs forrásértékére, és ezzel inspirálta a jelen cikk elkészülését. Köszönöm továbbá Hermann Róbertnek, hogy észrevételeivel segített pontosítani és kiegészíteni a tanulmányban szereplő adatokat.

források alapján összeállítható a légió tisztjeinek teljes névsora, és következtetéseket lehet megfogalmazni a tisztí kar összetételére vonatkozóan is.

A Klapka-légió születésének előzményei

1866. április 8-án Poroszország és Olaszország szövetségi szerződést írt alá egymással, amely Ausztria ellen irányult. Az olaszok vállalták, hogy a porosz–osztrák háború esetleges kirobbanását követően megtámadják Ausztriát.² A porosz vezetés azonban nem volt meggyőződve Olaszország megfelelő katonai felkészültségéről, és valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Otto von Bismarck kancellár a szerződés megkötése után titkos tárgyalásokat kezdett egyes magyar emigránsokkal a magyar szabadságharc esetleges kirobbantásáról. Májusban fogadta a Franciaországban élő Kiss Miklós ezredest, akit még 1861-ben Poroszország párizsi követeként ismert meg.³ Kiss Kossuth Lajos nevében folytatott vele megbeszélést, és ismertette a porosz kancellárral a volt kormányzó utasításai alapján készített szerződéstervezetet. A feltételek között szerepelt a poroszországi magyar légió felállítása, és egy porosz sereggel együtt történő betörése Magyarországra, a porosz–osztrák különbéke tiltása, a porosz király által kiadott proklamáció a magyar nemzethez, továbbá két és félmillió frank értékű támogatás igénylése. Bismarck a nemzetközi helyzet bizonytalanságára és a király határozatlanságára hivatkozva egyelőre nem kívánt semmilyen szerződést aláírni, de szóban támogatásáról biztosította Kisst.⁴ A magyar ezredes és a porosz kancellár további egyezkedését azonban megzavarta, hogy június 10-én Berlinbe érkezett Csáky Tivadar gróf, aki – Kiss szavaival élve – a magyar nemzet megbízottjaként lépett ott fel.⁵

Csáky Tivadar idősebb rokonával, Komáromy Györggyel együtt 1862-ben hagyta el Magyarországot. A két volt határozati párti képviselő Genfben telepedett le, és Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnőnek, Klapka Györgynek, valamint az olasz hadsereg tábornokának, Bethlen Gergely grófnak a segítségével, Kossuth Lajost megkerülve és tudatosan háttérbe szorítva kapcsolatba került az olasz kormánykörökkel. Utóbbiak két okból tárgyaltak szívesebben Csákyval és Komáromyval, mint Magyarország volt kormányzójával: ők nem szabták a közös Ausztria elleni háború feltételül, hogy Olaszország hadicélnak tekintse a magyar függetlenséget, és azt állították, szervezett magyarországi háttérrel rendelkeznek.⁶ 1864 elejére elérték, hogy az olasz kormány Kossuth helyett őket tekintse

2 La Marmora, 1879. 132.; Gallavresi, 1922. 62–98.; Sabbatucci-Vidotto, 1995. 139.

3 Kisst sógora, az 1860 és 1862 között francia külügyminiszteri tisztséget betöltő Edouard Antoine Thouvenel mutatta be Bismarcknak. Scherr-Thoss, 1881/2.; – Vö.: Kienast, 1902. 34–36.; Lukács, 1984. 48.

4 MOL R 90. 4388. Kossuth–Kiss, 1866. május 8.; uo. 4399. Kossuth–Kiss, 1866. május 20.; KLI VI. 131–132. Kiss–Kossuth, 1866. május 14.; uo. 133–139. Kiss–Bismarck, 1866. május 21.; uo. 147–148. Kiss–Kossuth, 1866. május 24. – Vö.: Farkas, 2006. 148–149.

5 MOL R 90. 4468. Kiss–Kossuth, 1866. június 14.

6 Farkas, 2006. 53–61.

a magyar emigráció képviselőinek.⁷ 1866-ban Komáromy az általuk alapított Magyar Nemzeti Comité elnökeként, Csáky pedig annak külföldi megbízottjaként lépett fel. Csáky, Marcello Cerruti olasz külügyi államtitkár közbenjárásának köszönhetően, 1866 májusában találkozott Karl Georg Usedom firenzei porosz követvel, majd Theodor von Bernhardival, Poroszország Firenzében tartózkodó titkos katonai megbízottjával. A megbeszélésen a magyar gróf azt állította, hogy bizottmányuk egész Magyarországra kiterjedő titkos katonai hálózattal rendelkezik, amelynek központja a Tisza vidékén található.⁸ A két porosz diplomata ezt követően rábeszélte Bismarckot, hogy találkozzon Csákyval.⁹ Bismarck június 11-én fogadta Csákyt, aki a következő napon táviratban közölte Cerrutival, hogy a porosz kormány elfogadta a Comité tervét.¹⁰ Kiss viszont kétségbeesett levélben értesítette Kossuthot, hogy Csáky ugyan nagyjából magáévá tette a volt kormányzó feltételeit, de éppen a lényeghez, a formális szerződéskötéshez nem ragaszkodott.¹¹ A magyar felkeléssel pusztán végső fenyegető eszközként számoló porosz kancellár szemében azonban valószínűleg éppen ez tette őt kellemes tárgyalópartnerre.¹²

7 1863/1864 fordulóján az olasz kormány azzal a kérdéssel fordult Komáromyhoz és Klapkához, hogy hajlandók lennének-e együttműködni Kossuthal. A kérdésnek az adott aktualitást, hogy a torinói vezetés a lengyel felkeléssel összefüggésben fontolgatta egy Ausztria elleni háború tervét, Magyarországon pedig kezdetét vette az „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” néven ismertté vált szervezkedés, ami részben a Csáky–Komáromy–Klapka-csoporthoz, részben Kossuthhoz kötődött. Komáromy és Klapka egyértelmű nemmel válaszoltak az olasz kormány kérdésére, amely ezt követően velük, és nem a tervezett magyar függetlenségi harc magára maradása ellen biztosítékokat kérő Kossuthal kötött szerződést. MAE ASD Moscati VI/215. (tiszttázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány), Komáromy–Cerruti, 1864. január 3. A fogalmazványt közli: Nyulásziné, 1999. 621–622.; MAE ASD Moscati VI/215. (eredeti), MOL R 296. 11. t. (másolat), Klapka–Cerruti, 1864. január 4. A másolatot közli: Nyulásziné, 1999. 622–623. – Vö. Farkas, 2006. 79–86., Farkas, 2006. Aetas, 55–64.

8 DDI VI. 686. Csáky–Cerruti, 1866. május 15.; Bernhardi, 1897. 14–19.

9 Bernhardi, 1897. 18–19.; Chiala, 1902. 275. – Vö.: Gallavresi, 1922. 83.

10 DDI VI. 775. Csáky–Cerruti, 1866. június 12.

11 MOL R 90. 4468. Kiss–Kossuth, 1866. június 14.

12 Úgy tűnik, Bismarck mégsem elégedett meg a csupán emigránsokkal való tárgyalásokkal, mert közvetlenül is kapcsolatot teremtett Magyarországgal. Emil von Üchtritz bárót arra kérte, hogy ajánljon neki egy megbízható magyart, akitől tájékoztatást kaphat a magyarországi helyzetről. Az 1848–49-es szabadságharc német származású tisztje öccsén keresztül fiatal barátját, Dessewffy Dénes grófot kérte fel arra, hogy utazzon Berlinbe. Dessewffy Dénes mindössze 21 évesen őrnagyi rangot ért el a szabadságharcban, a világosi fegyverletétel után pedig egy ideig bujkált, majd Genfbe emigrált. Itt megnősült, és óragyárat alapított. Az uralkodói kegyelemnek köszönhetően 1863-ban tért vissza hazájába, ahol a Lónyay Menyhért vezette Magyar Földhitelintézet alkalmazottja lett. 1866-os titkos küldetését több mint 14 évvel később keletkezett visszaemlékezésében örökítette meg, amely egyetlen jelenleg ismert forrása az abban leírt eseményeknek, megbízhatósága ezért nem ellenőrizhető. Sem ő nem tudott arról, hogy Bismarck más magyarokkal is tárgyalt, sem azok nem tudtak róla. Írásából úgy tűnik, hogy Bismarckkal valamilyen porosz seregnek a hannoveriek felett aratot, június 27-i langensalzai győzelme előtt néhány nappal tárgyalt. A porosz kancellár nemcsak a magyarországi helyzetről kért tájékoztatást tőle, de egyúttal fel is kérte őt, hogy közvetítse szövetségi ajánlatát Klapkáknak, akivel Dessewffy saját bevallása szerint baráti viszonyban volt. Figyelemre méltó, hogy Bismarck, ezúttal is csak szóban, „a magyar nemzet független szabadságának biztosítására” vállalt garanciát „akár a Habsburg, akár más dinasztia alatt”, mindenképpen „monarchikus államformában”. Ugyanakkor egyértelműen a magyar gróf tudtára adta, hogy Kossuthot mellőzni kívánja. Dessewffy a megbeszélést követően a porosz kormány által álnévre kiállított útlevelel Klapka lakhelyére, Brüsszelbe utazott, majd

Június 15-én Poroszország hadat üzent Ausztriának, az olasz hadsereg pedig június 24-én Custozánál megpróbált betörni a Legnago, Verona, Mantova és Peschiera erődjei által alkotott Várnégyszögbe, de a Velencében állomásozó osztrák seregek meghátrálásra kényszerítették. A csata nem öltött jelentős méreteket, a vereség azonban kínosan érintette Olaszországot. A firenzei vezetés számára ezért sürgetővé vált, hogy megegyezést írjon alá a magyar emigránsokkal, fontolóra vegye a dalmáciai partraszállást, elősegítve ezzel a függetlenségi háború kirobbanását Magyarországon.¹³ A nem sokkal korábban kinevezett olasz kormányfő, Bettino Ricasoli tisztában volt azzal, hogy a magyar szabadságharc-hoz Kossuth nevére is szükség van, ezért a magyar emigránsokat ellentéteik elsimítására ösztönözte.¹⁴

Kossuth, noha tudott Csákyék vele szemben ellenséges megnyilvánulásairól, minden bizonnyal számot vetett azzal, hogy a magyarországi politikai vezető réteg kiegyezési hajlandóságának növekedése miatt ez lehet az utolsó alkalom a függetlenség kivívására. 1866. június 17-én Firenzében találkozott Csákyval és Komáromyval. Megegyeztek abban, hogy a belügyeket a Comité irányítja, addig, amíg Kossuth nem lép Magyarország területére. A külügyeket viszont a volt kormányzó intézi, aki összeköttetésben áll Csákyval, a Comité külföldi képviselőjével. Rögzítették az olasz kormánnyal kötendő szerződés feltételeit is.¹⁵ Kossuth elfogadtatta Csákyval és Komáromyval, hogy a porosz kormánnyal az olaszországgal azonos feltételek mellett állapodjanak meg.¹⁶ Csáky felvetette ugyan, hogy a berlini vezetés nem akar porosz expedíciót Magyarországra, de Kossuth ezt nem tartotta elfogadhatónak.¹⁷ Feltételeit június 22-én kelt levelében Usedommal is közölte. A porosz sereg magyarországi betörését még fontosabbnak tartotta, mint az olaszok dalmáciai expedícióját, mert magyarázata szerint előbbivel gyorsabban el lehetett érni a Magyar Királyság magyarlakta területeit, például a Felső-Tisza vidékét, ahol a leginkább várható volt a felkelés kirobbanása. Jelezte, hogy éppen ezért ő a porosz sereggel kíván Magyarországra menni.¹⁸

Június 26-án az olasz kormány aláírta a megállapodást a magyar emigránsokkal, bár a dalmáciai partraszállás időpontját nem határozta meg.¹⁹ Két nappal később

mivel nem találta itt a tábornokot, továbbment Párizsba. A francia fővárosban találkozott Klapkával, aki elfogadta tárgyalási alapnak Bismarck ajánlatát. Dessewffy ezzel az üzenettel, valamint a párizsi olasz követ által rábízott iratokkal tért vissza Berlinbe. Ezután hazautazott Magyarországra, és Klapka utasításának megfelelően titkos szervezkedésbe kezdett az ország északi és alföldi területein, hogy előkészítse a várható magyarországi betörést. (Dessewffy, 1940.; az életrajzi adatokhoz l. még: Bona, 2000. 302–303.)

13 Chiala, 1902. 344–352., Gallavresi, 1922. 62–98.

14 KLI VI. 145–147. Cerruti–Kossuth, 1866. május 26.

15 KLI VII. 117–118. Az olasz kormánnyal kötendő szerződés tervezete, valamint a Kossuthal létrejött megállapodás két példánya megtalálható Csáky és Komáromy iratai közt is. (MOL R 296. 6. t.; 11. t.) Kossuth és a pesti comité megállapodását csak Csáky Firenzéből történő távozásakor rögzítették írásban.

16 MOL R 296. 11. t. Kossuth–Csáky, 1866. június 28.

17 KLI VII. 198.

18 KLI VI. 232–241. Kossuth–Usedom, 1866. június 22.

19 KLI VI. 321–322. Guerrieri–Gonzaga–Kossuth, 1866. június 26.; uo. 322–323. Kossuth–Ricasoli, 1866. június 28.; uo. 323. Ricasoli–Kossuth, 1866. június 28.

Csáky elhagyta Olaszországot, hogy Párizson keresztül Poroszországba utazzon.²⁰ A francia fővárosban találkozott a néhány napja már ott időző Komáromyval, aki vel együtt érkeztek meg Berlinbe június 30-án. Kossuth egyelőre Olaszországban maradt, ahol a magyar légió újjászervezését felügyelte, de felkérte Kiss Miklóst, hogy a nevében ellenőrizze Csákyék tevékenységét. Gyanakvása nem volt alaptalan, a két egykori határozati politikus a porosz fővárosban már az általuk ideiglenes kormánynak nevezett Magyar Nemzeti Comité kizárólagos képviselőiként lépett fel, nem ejtve szót a Kossuthal kötött megállapodásról. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy nem voltak hajlandók együttműködni Kiss-sel, aki emiatt hamarosan lemondott megbízatásáról.²¹ Közben július 3-án a porosz sereg elsöprő erejű győzelmet aratott Ausztria felett Königgrätz és Sadowa között. A Magyar Nemzeti Comité képviselői ezt követően, a hadszíntéren tudtak találkozni Bismarckkal. A porosz kancellár ismertette a poroszországi magyar légió felállításával kapcsolatos elképzeléseit, és 400 000 porosz tallér, azaz másfél millió frank értékű támogatásról biztosította a magyarokat, amelyet Komáromy július 8-án át is vett.²² Bismarck szóban valószínűleg megígérte a porosz sereg magyarországi betörését is, de írásbeli szerződést továbbra sem volt hajlandó kötni.²³ Írásban csak a poroszországi magyar légió (hivatalos nevén „Éjszaki Honvédsereg”) felállítását rögzítették. Erről Csáky és Friedrich von Schütz porosz hadügyminiszter-helyettes kötött szerződést.²⁴ Ezt követően Csáky egy rövid táviratban értesítette Kossuthot a megállapodás megszületéséről, elhallgatva előtte azt a tény, hogy az csupán a légiószervezésre vonatkozott.²⁵

Komáromy a Bismarckkal kötött szóbeli megegyezés után felszólította hazai társait a felkelés azonnali előkészítésére, és a porosz kormánytól kapott pénzből nagyjából 500 000 frankot beküldött az országba.²⁶ A hazaiak választát Károlyi grófné egyik fia, Károlyi István július 20-án juttatta el Komáromyékhoz. Károlyi grófné értesülései szerint az otthoniak azt állították, hogy készen állnak a felkelésre.²⁷ Csáky és Komáromy következetesen elzárkóztak attól, hogy

20 Csáky magával vitte a Kossuthal kötött megállapodás szövegét, azért, hogy azt lemásolja, aláírassa Komáromyval, és az egyik példányt visszaküldje a volt kormányzónak. A megállapodást Csáky lemásolta, de nem íratta alá Komáromyval, és nem küldte el Kossuthnak. (MOL R 296. 6. t.) a volt kormányzó egy jegyzéket is átadott Csákynek, ami a porosz kormánnyal kötendő egyezség feltételeit tartalmazta. (MOL R 296. 11. t. Kossuth–Csáky, 1866. június 28. közli. KLI VII. 256–259.)

21 DDI VII. 4. Komáromy–Ricasoli, 1866. június 20.; MOL R 296. 11. t. Komáromy–Ushedom, 1866. június 29.; uo. Komáromy–Barral, 1866. júl. 1.; uo. Csáky–Komáromy, 1866. júl. 18.; MOL R 90. 4554. Kiss–Kossuth, 1866. június 30.; KLI VI. 285. Kiss–Kossuth, 1866. júl. 11.

22 MOL R 296. 7. t. 1867. augusztus 22. (Komáromy elszámolása a porosz kormánytól kapott pénzzel); KLI VII. 212.; Kienast, 1900. 107–115.

23 Július 18-án Csáky azt írta Komáromynak, hogy a hónap végén Klapka betörhet magyarországra 6000 magyarral és egy porosz hadtesttel. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. júl. 18.) Dessewffy Dénes, már említett visszaemlékezésében leírja, hogy a poroszok komoly felderítómunkával készültek a magyarországi betörésre. (Dessewffy, 1940.)

24 MOL R 296. 4. t.; HL II. 29. (A berlini levéltárból 1929-ben érkezett másolat.)

25 DDI VII. 116. és MOL R 90. 4629. Csáky–Kossuth, 1866. júl. 22.

26 MOL R 296. 11. t. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 10., uo. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 12. – Vö.: Kienast, 1900. 192–194.

27 KLI VI. 443–444. Károlyiné–Kossuth, 1866. júl. 26.

felvilágosítást adjanak a többi emigránsnak hazai társaikról, és 1866-ban saját használatra készített irataik közt sem található erre vonatkozó utalás, ezért csak feltételezéseket lehet megfogalmazni a Magyar Nemzeti Comité tagjaival, felépítésével, működésével kapcsolatban. Csákyt és Komáromyt politikai kapcsolataik az 1865–1866. évi országgyűlés balközépnek nevezett csoportjához kötötték, de ennek csak néhány fiatalabb tagját sikerült megnyerniük a szervezkedéshez. Közülük Ráday László és Keglevich Béla grófok neve bukkan fel irataikban.²⁸ Keglevich azonban – későbbi állítása szerint –, kizárta a Kossuthal való együttműködést, a mozgalom célját pedig a külföldi fejlemények alakulásától tette függővé, tehát sem a függetlenség, sem a kiegyezés mellett nem akarta elkötelezni magát.²⁹ A Comité még májusban arról értesítette Csákyt és Komáromyt, hogy három területen összesen 18 000 katonával rendelkeznek, de a sereg létszáma a felkelés kirobbanása után 100 000-re nőhet. A szervezés költségeit 250–350 000 frankra becsülték.³⁰ Az említett hadsereg tényleges létét azonban sem a források, sem a későbbi események nem igazolják. Valószínűnek tűnik, hogy a Comité tagjai az 1861-ben rövid működés után betiltott, de 1866-ban titokban újra tevékenykedő honvédegyleti mozgalomtól szerzett adatokra alapozták állításait.³¹ A fentebb idézett forrásokból mindenesetre kitűnik, hogy Csáky és Komáromy 1866 júliusának végéig bíztak a magyarországi felkelés kirobbanásában. Kossuth, valamint olasz és porosz tárgyalópartnereik előtt ugyan tudatosan eltúlozták a hazai mozgalom méreteit, és elhallgatták Keglevich feltételeit, de valószínűleg abban reménykedtek, hogy a különböző irányokból végrehajtott betörések fellelkesítik majd a hazai közvéleményt, és a spontán meginduló harcok feledtetni fogják a szervezés csekély mértékét.

A légió megszervezése, működése és tiszti kar jellemzői

A felállítandó poroszországi magyar légió tiszti karának szervezése már Kossuth és a Csáky–Komáromy-féle comité megállapodása után, 1866 júniusának második felében megkezdődött. Az olaszországi magyar légió tisztjei Kossuth utasítá-

28 MOL R 25. 1. t. Komáromy–Éber, 1866. december 28.

29 Keglevichnek a Csáky–Komáromy-féle mozgalommal való együttműködéséről Somogyi Zsigmondnak a „Magyarország főispánjainak albuma” című művében olvasható leírás. Nagyon valószínű, hogy az igen részletes, anekdotikus elemekkel tarkított életrajz forrása maga Keglevich volt. A mű meglepő módon közli Keglevichnek az 1866. évi háború idején „Spectator” címen megjelentetett röpiratát is, amelyben a következők olvashatóak a mozgalom céljairól: „Pactálni, de nem mindenáron. Forradalomtól sem ijedni vissza, sőt, ha kell, elé is idézni azt, de ezt sem mindenáron. ... Készen állni arra az esetre, ha a külviszonyok alakulásai a magyar államnak Ausztria nélkül való fennállására esélyt idéznének elő; de készen állni arra az esetre is, ha a külviszonyok ránk csak részben kedvező alakulása esélyes béke megkötésére int.” (Somogyi, 1889. 211–214.)

30 MOL R 296. 13. t. 1866. május 8.

31 A rendőrségnek tudomása volt arról, hogy az ország északkeleti részében újjáéledtek a honvédegyletek, amelyek az emigrációval is kapcsolatot tartottak. Az általuk megnevezett személyekről elmondható, hogy ismerték Csákyt és Komáromyt, illetve Keglevichet. Az 1866. évi háború idején Magyarországon folyó titkos szervezkedésekről ld.: Farkas, 2006. 174–182.; Farkas, 2008. 699–703.

sára, és az olasz kormány engedélyével utaztak Poroszországba. Első csoportjuk, Mogyoródy Adolf alezredes és további 9 tiszt június 29-én Torinóból Kölnön keresztül vasúton utazott Berlinbe.³² A légió legmagasabb rangú tisztjeit, Vetter Antal altábornagyot, Bethlen Gergely és Klapka György tábornokokat, valamint Üchtritz Emil alezredest Komáromy július 7-én – tehát a Bismarckkal kötött szóbeli megállapodás után – kelt levelekben kérte fel.³³ A légió főfelügyelőjének kijelölt Vetter, Berlinbe érkezését követően, július 16-án kiáltványt adott ki, amelyben bejelentette, hogy a magyar ideiglenes kormánytól egy poroszországi magyar légió felállítására kapott megbízást. Világossá tette, hogy a légió célja Magyarország függetlenségének a porosz sereggel közösen történő kivívása.³⁴ Vetter a kiáltvány kiadása után Neissébe (Nysa) utazott, mert ott rendezték be a főparancsnokságot.

Ugyancsak július 16-án, vagyis a Csáky és von Schütz megállapodását követő napon, kezdődött meg a toborzás a sziléziai Glogau (Głogów) és Neisse erődjeiben tartózkodó magyar hadifoglyok közt. Tiszteket nem sikerült toborozniuk, de Mogyoródy felterjesztett 13, a császári seregben őrmesteri rangot viselt katonát hadnagynak.³⁵ A tisztek hiányát látva Csáky július 18-án kelt levelében értesítette Cerruti olasz külügyi államtitkárt, hogy egy porosz kapitányt küldött Olaszországba, aki újabb magyar tiszteket szeretne Berlinbe vinni.³⁶ A következő napokban erre valóban sor került, de az olasz kormány nem engedett annyi tisztet az északi hadszíntérre, amennyit Csáky szeretett volna,³⁷ nyilvánvalóan azért, mert még számolt a dalmáciai expedíció lehetőségével. A légióba belépni szándékozókát Neisse mellett, sáttortáborban szállásolták el, és 6000 egyenruhát rendeltek számukra Berlinből. Végül azonban az egy hétig folyó toborzás során alig több, mint 1500 embert sikerült rávenniük a légióba való belépésre. Július 23. és 25. között Mogyoródy nyolc gyalogos és egy huszárszázadba osztotta be a katonákat. Az egész sereg egy dandárt alkotott. A dandárparancsnok Mogyoródy, a vezérkari főnök Mednyánszky Sándor, a légió főparancsnoka pedig Klapka lett. Július 26-án megtörtént a sereg felszerelése: mivel a légió fenntartását a porosz kormány magára vállalta, Drygalski, porosz királyi megbízott adta át a ruhákat, a fegyvereket, a lovakat, valamint a fizetéseket, majd Neisse főterén sor került a zászlóeszküre.³⁸

A tiszt kar magját – Csáky, Komáromy, illetve az általuk személyesen felkért tekintélyes katonák mellett –, mint a fentiekből látható, az olaszországi

32 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. 1866. október 9.

33 MOL R 296. 7. t. Bethlen esetében felmerült az is, hogy működési területe esetleg Erdély lesz. Éber Nándort ugyanis azzal bízta meg a Csáky–Komáromy-féle comité, hogy a porosz kormánytól kapott pénz egy részéből a román fejedelemségekbe fegyvert szállítson, és ott segélysereget hozzon létre, amely betör Erdélybe. (Farkas, 2006. 168–172.)

34 OSZK KT Fond 97/11.; MOL R 90. 4609.

35 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. 1866. október 9.; Kienast, 1900. 120–126.

36 MOL R 296. 11. t. Csáky–Cerruti, 1866. júl. 18. közli: Nyulásziné, 1999. 743–744.

37 MOL R 296. 11. t. Csáky–Frapolli, 1866. augusztus 13. közli: Nyulásziné, 1999. 766–767.; MOL R 296. 11. t. Csáky és Komáromy–Visconti–Venosta, k. n. (1866. augusztus 26. után).

38 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. 1866. október 9. – Vö.: Kienast, 1900. 140–141.; Lukács, 1984. 340–341.

magyar légió tisztjei alkották. Közülük került ki a légió 80 tisztjének negyede. Legtöbbjük századosként szolgált a poroszországi magyar légióban, de altábornagytól főhadnagyig minden rendfokozatban találunk Olaszországból érkezett tisztet. Többségük már az 1848–49-es szabadságharcban is részt vett, általában azonban igen fiatalon, ezért 1866-ban is csak a 30-as–40-es éveikben jártak. A tiszti kar legnépesebb csoportja a volt hadifoglyok közül került ki. Mivel azonban a császári seregben egyikük sem volt tiszt, a poroszországi magyar légióban többségük csak hadnagyi rangot ért el, és mindössze négy főt léptettek elő közülük főhadnaggyá. Az 1848–49-es szabadságharcot csak ketten járták meg, a többiek koruknál fogva sem vehettek abban részt: általában a 20-as éveikben jártak, de akadt közülük, aki a 20. életévét sem töltötte még be. A tisztek harmadik csoportját azok az emigránsok alkották, akik az olaszországi magyar légióban nem szolgáltak. Korukat, rangjukat, katonai előéletüket tekintve meglehetősen vegyes képet mutattak. Voltak köztük olyanok, akik már a szabadságharcban törzstisztként szolgáltak, és 1866-ban kötelességüknek érezték a remélt függetlenségi háborúban való részvételt. Ugyanakkor voltak köztük olyanok is, akik – esetenként csekély katonai tapasztalattal rendelkezve – személyes kötődéseik miatt álltak be a légióba. Figyelemre méltó, hogy a légiónak több nem magyar származású tagja is volt: nemcsak olyanok, akik már 1848–49-ben harcoltak a magyar honvéderegben (Vetter, Üchtritz, Arthur von Seherr-Thoss), hanem az olasz Achilles Barbieri és a francia Adam doktor is.

A légió rövid története alatt számos előléptetésre került sor, amit Kossuth sérelmezett, mivel tudta és jóváhagyása nélkül történt. Nemcsak a császári seregből érkezettek közül léptettek elő egyeseket hadnaggyá, hanem a szabadságharc és az olaszországi magyar légió több tisztje is magasabb rendfokozatba jutott. Az előléptetéseket Csáky terjesztette fel, és a porosz hadügyminisztérium hagyta jóvá. A légió feloszlatásának közeledtével, szeptember közepén, majd a feloszlatáskor, október elején is a tisztek egy-egy nagyobb csoportja került magasabb rendfokozatba.³⁹

Az európai politikai helyzet alakulása nem kedvezett a magyaroknak. A légió már születésének pillanatában megkésett: éppen a zászlóeskü napján kötött Poroszország négy hétre szóló fegyverszünetet Ausztriával. Ennek ellenére a légió Klapka vezetésével július 27-én útnak indult, és este Oderbergbe (Bohumín) érkezett, majd másnap átlépte az osztrák határt, és Ostrauban (Ostrava) letáborozott. A porosz vezetés azonban a fegyverszünetre hivatkozva hamarosan visszahívta őket Schillersdorfba (Šilheřovice). Itt újabb tisztek csatlakoztak a légióhoz: Komáromy György fiával, Károlyi István és Tibor grófok, valamint a Párizsból érkező Grisza Ágoston.⁴⁰ Klapka július 31-én haditanácsot

39 MOL R 296. 7. t.; Bencze, 1867. augusztus 8.

40 Grisza Ágoston, Grisza János evangélikus lelkész fia, 1808-ban a Pozsony megyei Bazinban született. Komáromban és Pozsonyban tanult, 1835 és 1841 között a császári–királyi seregben szolgált, majd ügyvédi oklevelet szerzett. Az 1848–49-es szabadságharcban a kinevezték a 6. zászlóaljhoz, ezt követően a 7. zászlóaljnál, majd a Hunyadi szabadcsapatnál, végül pedig a 49. zászlóaljnál szolgált. Századosként emigrált Komáromból. Londonban, New Yorkban és Milwaukee-ban is élt hosszabb-rövidebb ideig, majd 1854-ben Párizsban telepedett le, ahol fordítóirodát nyitott, és

tartott, amelyen az Ausztriába történő ismételt betörést javasolta, arra hivatkozva, hogy a porosz vezetés nem fogja őket visszatartani. Csáky és Komáromy, akik ekkorra már értesültek arról, hogy hazai társaik nem vállalják a felkelés kirobbantását,⁴¹ előbb tájékozódni akartak a porosz kormány pontos szándékai felől. Csáky ezért a főhadiszállásra, a Comité diplomáciai megbízottja, Rényi György pedig Berlinbe indult. Távollétük alatt Klapka mégis a betörésre adott parancsot, amit ezúttal Komáromy is támogatott. A váratlannak nevezhető döntést minden bizonnyal a jelen lévő porosz tisztek sugalmazták, nyilvánvalóan azért, mert kormányuk a békefeltételekről való alkudozás közben szerette volna nehéz helyzetbe hozni Ausztriát, ügyelve ugyanakkor arra is, hogy utóbb semmilyen felelősséget ne kelljen vállalnia a magyarok tevékenységéért.⁴²

A poroszországi magyar légió augusztus 1-jén indult el Magyarország felé, majd a Jablunkai-hágón átkelve augusztus 3-án Turzovkába érkezett. A többségében szlovák lakosság nem fogadta őket különösebb lelkesedéssel, felkelés pedig nem robbant ki a hazában, ezért augusztus 4-én a sereg visszavonult a poroszok által megszállt területre. A betörés során több közkatonra, valamint két hadnagy is megszökött a seregtől. Forgách Antal gróf, a háború idejére Észak-Magyarország királyi biztosává kinevezett korábbi kancellár őrzőerőket is szervezett a tudomása szerint az erdőben bujkáló és rablásból élő szökevények elfogására. Klapka segédtisztjét, Seherr-Thostped pedig az osztrák hatóságok ejtették foglyul, amikor Poroszországba igyekezett további utasításért.⁴³

A betörésről Kossuth azonnal híreket kapott, és kijelentette, hogy mivel tudomása nélkül történt, nem vállal érte felelősséget.⁴⁴ A volt kormányzó már ezt megelőzően szembesült azzal, hogy Csáky és Komáromy tudatosan kerülik a vele való kapcsolattartást, és nem tájékoztatják őt érdemben az északi hadszíntér

családot alapított. Ő találta meg 1858-ban II. Rákóczi Ferenc Vallomásainak kéziratát a francia Nemzeti Könyvtárban. Irathagyatékát leszármazottai az 1980-as évekig a Pest megyei Pencen található Grisza-kúriában őrizték. Jakus Lajos, penczi iskolaigazgató és helytörténész ezek alapján írta meg Grisza Ágostonról és feleségéről szóló művét, mely a tudományos szempontoknak nem minden tekintetben felel meg, ugyanakkor számos, ma már lappangó forrást részben vagy teljes egészében közöl. A Grisza-iratok egy része a Hadtörténeti Múzeumba került, többségük azonban ismeretlen helyekre szóródott szét. (HTM KE. 89.1.1., 89.2.1., 89.16.1., 89.17.1., 89.38.1., 89.39.1., 89.41.1., 89.43.1., 89.45.1., 89.46.1.; Szinnyei, 1891–1914. III. 1474–1476.; Hindy, 1895.; Jakus, 2004.; Bona, 2008–2009. I. 405.)

41 Csáky és Komáromy július végén megpróbálták rábeszélni Simonyi Ernőt, továbbá Vidacs János Kossuthhoz küldött megbízottját, egy bizonyos Gáspárt, hogy segítsenek a magyarországi szervezkedésben. Komáromyék tehát szélsőbaloldali politikusokhoz fordultak, ami arra utal, hogy a balközéphez tartozó társaik ekkor már elutasították terveiket. Ennek hátterében talán a porosz-osztrák fegyverszünet megkötése állhatott. (KLI VII. 129–130.; Tanárky, 1961. 338–340. – Vö.: Farkas, 2006. 182.)

42 KLI VI. 469–473. Simonyi–Irányi, 1866. augusztus 1., KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. 1866. október 9.; Bencze, 1867. augusztus 1. – Vö.: Kienast, 1900. 186–195.; Lukács, 1984. 349–350.

43 MOL D 185. 1866: 1013., 1047.; KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. 1866. október 9.; Bencze, 1867. augusztus 1.; Seherr-Thoss, 1881/2. júl. 4. – Vö.: Kienast, 1900. 196–212.; Lukács, 1984. 350–351.

44 DDI VII. 181. Kossuth–Csáky, 1866. augusztus 4.; uo. 188. Simonyi–Visconti–Venosta, 1866. augusztus 4.

magyar vonatkozású eseményeiről.⁴⁵ Éppen ezért még a turzovkai betörés előtt úgy döntött, hogy Poroszországba küldi Irányi Dánielt, és rajta keresztül számon kéri a Magyar Nemzeti Comité képviselőinek tetteit. Július 31-én kelt megbízólevele nemcsak Irányi feladatait, de Csáky és Komáromy tevékenységével kapcsolatos kifogásait is tartalmazta. A volt kormányzó felrótta Csákynek, hogy megállapodásuk ellenére két héten keresztül semmilyen tudósítást nem küldött neki, és ezt követően is csak rövid közlésekre szorítkozott távirataiban. Magyarázatot követelt arra is, miért indult el a légió Magyarországra a porosz sereg segítségével nélkül. Sérelmezte továbbá azt is, hogy Klapka az ő tudta nélkül adott ki egy proklamációt a magyar néphez, melyben rá hivatkozott.⁴⁶ Később Kossuth olyan értesítéseket szerzett, amelyek felébresztették benne a gyanút, hogy Csákyék magyarországi szervezete nem is létezik, és a két volt határozati képviselőt csak az anyagi érdek mozgatta tettei során.⁴⁷ Éppen ezért azt is követelte tőlük, hogy nevezzenek meg legalább egyet hazai társaik közül, és számoljanak el a porosz kormánytól kapott pénzzel.⁴⁸ Irányi augusztus 6-án érkezett Berlinbe, ahol találkozott Csákyval. A fiatal gróf világossá tette, hogy nem ismeri el Kossuth fennhatóságát az általuk kezdeményezett poroszországi ügyekre nézve, később pedig azt is letagadta, hogy annak idején elfogadta a volt kormányzó feltételeit együttműködésükre nézve.⁴⁹

A Klapka-légió tisztjei közül néhányan minden bizonnyal tudtak a Csáky és Komáromy, illetve Kossuth ellentétéről. Klapka még Poroszországba utazása előtt, június végén tájékoztatta a volt kormányzót, hogy nem kíván politikai ügyekkel foglalkozni, és ezzel már előre elhárította magáról a felelősséget a Csákyékkel való együttműködés miatt. Ezt az álláspontját erősítette meg augusztusban is, Irányi kérdéseire válaszolva.⁵⁰ A katonai szervezés régóta várt lehetőségének

45 Kossuth július 24-én az olasz sereg ferrarai főhadiszállásán találkozott azzal a porosz tiszttel, akit Csáky azért küldött Olaszországba, hogy táviratokat vigyen Usedomnak, Bernhardinak és Ricasolinak, valamint olaszországi magyar tiszteket toborozzon a Klapka-légióba. A porosz küldött feladatai között nem szerepelt az, hogy a volt kormányzót tájékoztassa ezekről az ügyekről. (KLI VI. 429–423. Kossuth–ifj. Kossuth, 1866. júl. 24.)

46 KLI VI. 545–549.; Kossuth táviratban tájékoztatta Csákyt Irányi megbízásáról. (MOL R 90. 4675. Kossuth–Csáky, 1866. augusztus 4.)

47 A Kossuth gyanúját felébresztő állításokat Simonyi Ernő fogalmazta meg Irányinak írott levelében, amelyet az továbbított a volt kormányzónak. MOL R 90. 4671. Simonyi–Irányi, 1866. augusztus 3.

48 KLI VI. 484–491. Kossuth–Irányi, 1866. augusztus 13. Csáky és Komáromy kizárólag a porosz kormányznak voltak hajlandók elszámolni a másfél millió frank értékű összeg elköltéséről. Erre 1867. augusztus 28-án került sor. Csákynek és Komáromynak a pénz kezelésével összefüggésben keletkezett iratai azonban világossá teszik, hogy a kapott pénz elköltését a háború idején nem dokumentálták, így az elszámolás nagyrészt utólagos és nem a valóságnak megfelelő számítások alapján készült. A két magyar politikus összesen 1 291 800 frankot jutott be Magyarországra (ennek nagyobb részét a háború után!), és ennek az óriási összegnek a további sorsára soha nem derült fény. Mindenestre a porosz kormánynak nem állt érdekében, hogy megkérdőjelezze az elszámolást, így elfogadta azt. (Farkas, 2006. 195–198.)

49 KLI VI. 537–541. Irányi–Kossuth, 1866. szeptember 3.; KLI VI. 549–556. Irányi Dániel jelentése, 1866. szeptember ?

50 MOL R 90. 4547. Klapka–Kossuth, 1866. június 30.; KLI VI. 533–534. Klapka–Irányi, 1866. augusztus 23. – Vö.: Lengyel, 1936. 59.

felcsillanása valószínűleg sokkal nagyobb hatással volt rá annál, hogy a politikai feltételek hiánya miatt elzárkózzon attól. Klapkához hasonlóan Bethlen Gergely is tisztában lehetett azzal, hogy Csáky és Komáromy nem fogadja el Kossuth feltételeit, illetve vezető szerepét az emigrációban, hiszen 1862-ban ő segített nekik a volt kormányzó megkerülésével kapcsolatba lépni az olasz kormánnyal. Csáky, Komáromy, Klapka és Bethlen még 1863 januárjában szabadkőműves páholyt alapítottak Genfben, amely olaszországi és magyarországi kapcsolattartásukban játszott fontos szerepet. Az Ister páholynek a Klapka-légió két további főtisztje is tagja volt: Karacsay Sándor ezredes és Balassa Antal őrnagy.⁵¹ Valószínűleg ők is elég bizalmas kapcsolatban álltak ahhoz Csákyékkal, hogy tudjanak Kossuthal kapcsolatos véleményükről. Ugyanez feltételezhető ifjabb Komáromy György, továbbá Károlyi Tibor és István főhadnagyokról, valamint Rényiről is. A Károlyi fiúk, főként István, anyjuk genfi házában gyakorta találkozhattak a két volt határozati képviselővel, és arisztokrata származásukat kihasználva segítettek nekik a hazával való kapcsolattartásban.⁵² Rényi pedig – Csáky saját használatra készített iratainak tanúsága szerint –, már korábban is kapcsolatban állt a Comitével.⁵³ A tisztek többsége azonban aligha látta át az emigráció irányításáért folyó küzdelmeket és vállalkozásuk politikai feltételeinek hiányát. Ráadásul Csákynek és Komáromynak éppen az állt érdekében, hogy a függetlenségért életüket áldozni kész katonák előtt Kossuth nevében lépjenek fel.

A porosz kormány a fegyverszünet megkötése ellenére nem oszlatta fel a légiót 1866 augusztusában. Nem lehetett ugyanis kizárni, hogy Franciaország szövetségre lép Ausztriával Poroszország ellen, ami a háború folytatását jelentette volna. Ennek oka az volt, hogy III. Napóleon igényt tartott Rajna menti területekre, és meg akarta akadályozni a déli német tartományok csatlakozását Poroszországhoz. A magyar légiót ezért vasúton a Szilézia délkeleti részén, a Leobschütz–Ratibor vasútvonal mentén fekvő Bauerwitzbe (Baborów) szállították, és ott, illetve a közeli településeken szállásolták el őket. A gyalogság Bauerwitz, Babitz, Zülkovitz, Iglau és Rackau települések környékén táborozott, a huszárok Jarnauban, a dandári törzs Bauerwitzben, a főhadiszállást pedig a rackai kastélyban rendezték be.⁵⁴ Klapka augusztus 14-én – hivatalosan csak ideiglenes jelleggel, gyakorlatilag azonban végleg – lemondott tisztségéről, és családjához utazott Brüsszelbe. A főparancsnokságot Mogyoródy vette át tőle. Ezt követően Mednyánszky és Üchtritz szabadságot kért, Komáromy és Karacsay pedig Berlinbe ment. Az addig diplomáciai feladatokat ellátó Rényi őrnagy rangban csatlakozott a légióhoz, és Griszával együtt az ekkor felállított két gyalogos zászlóalj parancsnokai lettek. Augusztus 20-án a háború folytatásában bízó Csáky újabb toborzásba kezdett a magyar hadifoglyok közt, amelynek

51 Abafi, 1900. 436., Berényi, 2002. 34–37. Az Ister páholy 1863. január 28-án jelentette be megalakulását az olasz Dante Alighieri páholynek. A levél – ismeretlen okból –, az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” leleplezésekor elkobzott anyagok közt található. (HL IV. 19. 121. cs.)

52 FARKAS, 2006. 54.

53 FARKAS, 2006. 133–134.

54 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról. – Vö.: Kienast, 1900. 290.; Lukács, 1984. 350–351.

eredményeképpen Neisséből 87 főt vittek Bauerwitzbe, Glogauból pedig 278-at Hohendorfba. Ezekből a csapatokból hozták létre a két tartalékosztályt, majd nem sokkal később a bauerwitzit a 2., a hohendorfit pedig az 1. gyalogos zászlóaljhoz csatolták.⁵⁵ Közben, augusztus 23-án Poroszország Prágában békét kötött Ausztriával. A légió feloszlításáról ennek ellenére még bő egy hónapig nem született döntés Berlinben, valószínűleg azért, mert Kossuth szavával élve Bismarck továbbra is „madárijesztőül” kívánta azt használni az esetleges francia–osztrák tervek ellen.

A Bauerwitz környékén állomásozó kis magyar sereg katonái minden nap hajnali fél 5-kor keltek, reggel 6 és 9, valamint délután 3 és 5 között gyakorlattoztak, a közbeeső időben pedig iskolába jártak, ahol írás-olvasást és „mezei gazdaságot” tanultak. Este 5 órától a 8 órai takarodóig kimenőt kaptak, szombat délutánonként pedig orvosi vizsgálaton kellett megjelenüik.⁵⁶ Hangulatukra nem lehetett jó hatással, hogy a légió helyzete bizonytalan volt, mivel hosszú ideig sem bevetéséről, sem feloszlításáról nem született döntés. Ráadásul ruházatuk, élelmezésük nem volt elégséges, és a környéken kolerajárvány pusztított, ami valószínűleg a magyar katonák között is szedett néhány áldozatot.⁵⁷ Bencze Mihály főhadnagy visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a nehéz helyzetben ellenségeskedés és esetenként tettelegességig fajuló viták is előfordultak. Többen úgy gondolták, hogy Mogyoródy és az ellátásért felelős segédtisztje, Mayer Mór főhadnagy, Drygalski porosz megbízottal összejátszva elsikkasztották a katonák ruházatára és lábbelijére szánt anyagokat.⁵⁸ Szintén Bencze állítása szerint Scheiter György alezredes az élelmezési gondok miatt egy tiszt „istenesen összevagdalta”.⁵⁹ Mogyoródy emlékei szerint ugyanakkor Bencze sikkasztotta el a legénység pénzét, és csak azért nem ítélték várfogságra, hogy „ne szennyezzék be a honvéd nevet” külföldön egy ilyen botránnyal. Feltehetően a kilátástalannak tűnő helyzet miatt szökött meg egy hadnagy és egy őrmester nem sokkal a légió feloszlítása előtt.⁶⁰

Szeptember második felében a tisztek számára világossá vált, hogy a légiót rövid időn belül feloszlítják. A parancsnokság csak ekkor adott utasítást az egyes

55 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról.

56 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról.; Bencze, 1867. augusztus 8.

57 Hindy, 1885.

58 Bencze Mihálynak az egy évvel a leírt események után megjelent hatrészes visszaemlékezése számos, személyes érzelmek által motivált rosszindulatú megjegyzést, szóbeszédet is tartalmaz. A császári sereg elfogott katonájából lett légiós főhadnagy, miközben igyekezett saját, illetve fegyvertársai szerepét felnagyítani, meglehetősen ellenszenvvel nyilatkozott az olaszországi magyar légió tisztjeiről. Ugyancsak rosszindulatú megjegyzéseket tett több tiszttársa – Mogyoródy, Mayer, Kövy, Fejér és Nitsner –, zsidó származására. Ezek a tények egyfelől rontják írásának forrásértékét, másfelől sejtetik a légió tiszt karán belül megjelenő feszültségeket. Légiós tiszttársa, Zahoray Ede szerint Bencze visszaemlékezésében meghamisította a „való történetet”. Mogyoródy pedig rágalomnak nevezte Bencze vádjait. (Bencze visszaemlékezésének fogadtatásáról: Kövér, 2009. 245.) Benczétől e visszaemlékezés mellett több önéletrajzi jellegű mű is fennmaradt, amelyeket részletesen ismert: Kövér, 2009.

59 Bencze, 1867. augusztus 8. A Bencze által is csak hallomásból ismert történet hitelessége megkérdőjelezhető, az azonban tény, hogy Scheiter jobb vállát és karját a Griza Ágostonnak dedikált fényképen, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő tiszt csoportképen is jókora kendő takarja el. (A fényképekről ld. Az *Adattár* bevezetőjét.)

60 Bartha Balázs hadnagy és Kamotsay Gábor őrmester. HL II. 29. – Vö.: Kienast, 1900. 323–327.

zászlóaljok anyakönyveinek elkészítésére, amelyben fel kellett tüntetni, ki hová kíván utazni elbocsájtása után.⁶¹ Utóbbira azért volt szükség, mert a porosz kormány a külföldre, vagyis nem Magyarországra távozóknak útlevelet szándékozott adni. Mogyoródy összesítése szerint 240-en tartottak erre igényt az összeírás-kor, de végül csak 80-an éltek a lehetőséggel. A felosztatásra vonatkozó porosz parancsot október 2-án Csáky olvasta fel a légionisták előtt. Október 5–6-án nagy mulatságot tartottak Bauerwitz mellett, amelyen a környékbeli porosz birtokosok is részt vettek, október 7–8-án pedig sor került a lefegyverzésre és az elbocsájtásra. Október 9-én a tisztek is távoztak. A légió katonái a berlini kormánytól elbocsájtó és személyazonosító levelet, valamint hathavi fizetést kaptak. Amennyiben akartak, szabadon tartózkodhattak Poroszországban, és beléphettek a porosz hadseregbe.⁶² Az addig is emigrációban élő tisztek többsége valószínűleg korábbi lakhelyére tért vissza, de voltak, akik Poroszországban maradtak.⁶³ A hadifoglyokból lett légionáriusok közt is akadt olyan, aki közvetlenül a háború után nem tért haza, hanem külföldön próbált szerencsét.⁶⁴ A hazatérőknek a porosz kormány megígérte, hogy nem fogja bántódás érni őket. Ennek ellenére az osztrák hatóságok azonnal elfogták azokat, akik Magyarországra próbáltak utazni, és hadbíróság elé állították őket. Az elfogott légionisták végül 1867. március 21-én, a porosz és az osztrák kormány által folytatott tárgyalások eredményeképpen amnesztiát kaptak.⁶⁵

Adattár a légió tisztjeiről

A Klapka-légió tiszti karának egy-egy névsora megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban, valamint Kienast 1900-ban megjelent könyvében. A két névsor csak részben egyezik meg egymással, és egyik sem teljes. A Hadtörténelmi Levéltárban található irat keltezés nélküli, de a rajta szereplő rangok alapján megállapítható, hogy nem sokkal a légió felosztatása előtt készült. Nem tudjuk, ki és milyen céllal készítette. Összesen 76 tisztt, egy őrmester és Drygalski porosz megbízott neve szerepel rajta, rangokkal együtt. A keresztnevek egy része hiányzik, illetve hibásan van feltüntetve.⁶⁶ Kienast művében összesen 64 tisztt neve szerepel, rangok szerint csoportosítva.⁶⁷ A teljes névsort e két lista, valamint a Magyar Országos

61 Az anyakönyvek megtalálhatóak Csáky Tivadar és Komáromy György iratai közt. (MOL R 296. 7. t.)

62 KLI VII. 84–94. Mogyoródy ezredes jelentése poroszországi missiójáról.; Hindy, 1885.

63 Zahoray Ede főhadnagy és Hollesch Pál hadnagy 1866. november 26-án ajánlólevelet kért Csákytól „*katonái vagy polgári állomás megnyerhetése céljából*” Berlinben. Levelükben arra panaszkodtak, hogy pénzüik fogytán van. (MOL R 296. 7. t. Zahoray és Hollesch–Csáky, 1866. november 26.)

64 Bencze még egy ideig Poroszországban maradt (Bencze, 1867. augusztus 15., 22., 29.), Hollósy Lajos hadnagy pedig 1866. november 18-án Párizsban dedikálta fényképét Gríza Ágostonnak.

65 Kienast, 1900. 323–327.

66 HL II. 29.

67 Kienast, 1900. 147–149. Kienast Vetter Antalnak a Pester Lloyd 1897. április 16-diki és 17-diki számában megjelent feljegyzéseit, az osztrák területen elfogott légionáriusok ügyében eljáró vizsgálóbíró beadványát, valamint a Csáky Tivadar hagyatékában található fényképgyűjteményt használta forrásként a névsor elkészítéséhez.

Levéltár és a Hadtörténelmi Levéltár további iratainak – anyakönyvek, kinevezési és előléptetési okmányok – segítségével állítottuk össze.⁶⁸

A fentiek mellett fontos forrásként szolgáltak a légió tisztjeiről készült fényképek, illetve az azokon szereplő dedikálások is. A tisztekről a Bauerwitzben és környékén történt elszállásolás után több fényképsorozat is készült,⁶⁹ amelyek közül jelenleg kettőt ismerünk: az egyik Rényi György hagyatékában maradt fenn, és a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi,⁷⁰ a másik Grisza Ágostonnak dedikált képekből áll, és Máday Norbert gyűjtő tulajdonában van.⁷¹ Ismerünk még két csoportképet: az egyik a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében található,⁷² a másiknak pedig a másolata került a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁷³ Egy személy (Haurovszki Ignác) tisztté történt kinevezését csak a Rényi- és a Grisza-hagyatékban is szereplő fénykép bizonyítja, míg több más esetben az előléptetések datálásában és a rangok pontos megállapításában a fényképeken (keltezéssel együtt) található aláírások segítettek.

Az 1848–49-es szabadságharcot, illetve az olaszországi magyar légiót megjáró tisztek személyi adatainak forrásául főként Bona Gábor, valamint Lukács Lajos alább jelzett művei szolgáltak. A Csáky Tivadar iratai közt található anyakönyvekben a tisztek közül többnyire csak a hadnagyok, esetenként pedig a főhadnagyok is szerepelnek. A nyolc gyalogos és egy lovas zászlóalj anyakönyvei eltérő szempontok alapján készültek, ezért nagyon különböző mennyiségű adat található meg bennük. Jelentőségüket elsősorban az adja, hogy a hadnagyok többségéről csak innen szerezhetünk ismereteket.⁷⁴

ALTÁBORNAGY

Vetter Antal (1803. Mestre, Velence – 1882. Budapest)

1815-től a császári-királyi seregben, alezredes, az 1848–49-es szabadságharcban honvéd altábornagy, majd külföldre menekült. 1860–1861-ben az olaszországi magyar légió főfelügyelője. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, altábornagyként. A légió főfelügyelője, a tartalék hadtest parancsnoka volt.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 446.; Bona, 2000. 189–190.

68 MOL R 296. 7. t.; HL II. 29.

69 Kienast a Csáky-hagyatékban szereplő fényképeket is forrásul használta, ezek azonban jelenleg lappanganak. (Kienast, 1900. 147.)

70 Közli: Kalavszky, 2003.

71 Közli: Máday, 2009.

72 HTM Fotóarchívum, 85.337.

73 MNM Történelmi Fényképtár, 2007.536.1. Közli: Cs. Lengyel–Stemlerné, 2007. 36.

74 MOL R 296. 7. t.

VEZÉRŐRNAGYOK

Bethlen Gergely gróf (1810. Mezőmadaras, Marosszék vagy 1812. Abafája, Torda – 1867. Kolozsvár, Kolozs)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd ezredes, Franciaországba menekült. 1859-ben a piemonti magyar légió ezredese, 1860-tól a piemonti, majd az olasz hadsereg tábornoka. 1862-ben nyugalmazták. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, őrnagyként. HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 2000. 247.

Klapka György (1820. Temesvár – 1892. Budapest)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd tábornok, majd emigrált. Genfben telepedett le, a Banque Generale de Suisse ügynöke lett, és svájci állampolgárságot kapott. 1859-ben Telekivel és Kossuthal együtt megalapította a Magyar Nemzeti Igazgatóságot. A poroszországi magyar légió főparancsnoka volt 1866. augusztus 14-én történt lemondásáig.

Lengyel, 1936. 25–28.; Bona, 2000. 168–170.

EZREDESEK

Csáky Tivadar gróf (1834. Bártfa – 1894.)

Főhadnagy a császári seregben az 1850-es években, 1859–1861-ben a Magyar Nemzeti Igazgatósággal kapcsolatban álló pesti központi bizottmány tagja, 1861-ben a Határozati Párt országgyűlési képviselője. 1862-ban Genfben telepedett le, 1863-ban megalapította a Magyar Forradalmi Comitét, Klapka és Komáromy segítségével kapcsolatba lépett az olasz kormánnyal. 1866-ban az ideiglenes magyar kormány külföldi képviselőjeként szerződést írt alá a porosz kormánnyal a poroszországi magyar légió felállításáról.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Szinnye, 1891–1914. II. 152.; Kienast, 1900. 147–149.; Farkas, 2006. 38–39., 58–62., 166–167.

Karacsay Sándor gróf (1814. Erdőszáda, Szatmár – 1880. Kolozsvár vagy Aranykút, Kolozs)

Az 1848–49-es szabadságharcban nemzetőr őrnagy és véstörvényszéki bíró, a világosi fegyverletétel után emigrált. Egy ideig Törökországban élt. 1859–1860-ban Marcello Cerruti későbbi olasz külügyi államtitkár irányítása alatt szervezte a magyar légióba jelentkezők szállítását Isztambulból.

Kienast, 1900. 147–149.; Csorba, 1999. 378.; Bona, 2000. 418.

Komáromy György (1817. Ottomány, Bihar – 1872.)

Birtokos, Bihar megye követe az 1843–1844. évi országgyűlésen. Az 1848–49-es szabadságharcban huszár százados, majd Párizsba emigrált, ahonnan az 1850-es évek elején hazatért. 1855-ben forradalmi szervezkedés vádjával a josphstadti börtönbe került. 1859–1861-ben a Magyar Nemzeti Igazgató-

sággal kapcsolatban álló pesti központi bizottmány tagja, 1861-ben a Határozati Párt országgyűlési képviselője. 1862-ban Genfben telepedett le, Bethlen Gergely segítségével kapcsolatba lépett Klapkával és az olasz kormánnyal. 1866-ban a Csáky és őáltala alapított ideiglenes kormány vezetője lett.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Szinnyi, 1891–1914. VI. 816–817.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 2008–2009. I. 569.; Farkas, 2006. 24–25. 58–62., 166–167.

Mednyánszky Sándor (1816. Eger, Heves – 1875. Budapest)

A császári-királyi sereg katonája, majd az 1848–49-es szabadságharcban honvéd alezredes. 1851-ben Londonba emigrált, később belépett az olaszországi magyar légióba. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, alezredesként. Ő volt a légió vezérkari főnöke.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 2000. 504.

Mogyoródy (Kaiser) Adolf (1824. Zágráb – 1908. Budapest)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd százados, 1859-ben a piemonti magyar légióban őrnagy, 1860-tól az itáliai magyar légió parancsnoka, alezredes, 1861-től az acqui tiszti telep parancsnoka, 1862-től a gyalogos zászlóalj parancsnoka. 1863 és 1867 között rendelkezési állományban volt. 1866. június 29-én Kossuth parancsára utazott Berlinbe, július 14-én toborozni kezdett a hadifoglyok közt, majd századokba osztotta őket. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, alezredesként. Klapka augusztus 14-i távozása után a légió ideiglenes főparancsnoka lett.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. II. 154.

Üchtritz, Emil báró (1808. Stuttgart vagy Drezda – 1886. Gebhardsdorf, Németország)

Apja a hesseni fejedelem bécsi követe, 1832-től a császári-királyi seregben, százados. Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd alezredes. A világhi fegyverletétel után kiutasították. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, alezredesként. Ő lett a tartalék lovasság parancsnoka.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 2000. 695.

ALEZREDES

Scheiter (Darbai) György (1827. Szentlászló, Pest – 1909. Budapest)

1847-től a császári-királyi sereg katonája, az 1848–49-es szabadságharcban honvéd főhadnagy. 1860-tól az itáliai magyar légióban, őrnagy, 1862-től a huszárezred parancsnoka, 1864 és 1867 között rendelkezési állományban volt. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, őrnagyként. Egyike volt a hadifoglyok közti toborzást megkezdő tiszteknek. A huszárezred parancsnokaként szolgált.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 440.; Bona, 1998. III. 103.

ŐRNAGYOK

Adam, L.

Párizsból érkezett, orvosként szolgált a Klapka-légióban.
HL II. 29.; MOL D 185.

Balassa Antal báró (1822. Kékkő, Nógrád – 1877. Coppet, Svájc)

Birtokos, az 1848–49-es szabadságharcban honvéd hadnagy. A Klapka-légióban a dandári törzsnél szolgált, a katonai egyenruházati és hadfelszerelési raktár vezetőjeként. Őrnaggyá történő kinevezésére a légió feloszlásakor kerülhetett sor.⁷⁵ Heraldikus, történész, a Svájci Akadémia tagja.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. I. 65.

Grisza Ágoston (1818. Bazin – 1884. Budapest)

A császári-királyi sereg katonája 1836 és 1842 között, az 1848–49-es szabadságharcban honvéd százados. Londonban, az Egyesült Államokban, majd Párizsban élt. Csáky 1866. július 31-én javasolta, a porosz hadügyminiszter augusztus 3-án hagyta jóvá őrnaggyá történő kinevezését a Klapka-légióba. Augusztus 14-én az 1. zászlóalj parancsnoka lett, szeptember elején parancsnoksága alá rendelték a 2. tartalékosztályt is.⁷⁶

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Szinnyei, 1891–1914. III. 1474–1476.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 2008–2009. I. 405.

Rényi György (1829. Esztergom – 1891. Budapest)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd százados. Szolgált a piemonti légióban, Garibaldi légiójában, majd az olaszországi magyar légióban 1862-ig, századosként. 1866-ban a Csáky-Komáromy-féle ideiglenes kormányban a diplomáciai osztály vezetője volt. Augusztus 14-én a 2. zászlóalj parancsnoka lett.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 445.

Seherr-Thoss, Arthur gróf (sz. 1820. Bitschin, Poroszország – 1898. Ujegovac)

Zempléni birtokos, harcolt az 1848–49-es szabadságharcban, ahol századosi rangot ért el, majd emigrált. A párizsi, a berlini és a bukaresti kormánykörökre is kiterjedő kapcsolatokkal rendelkezett. 1864-ben Klapka titkos megbízottjaként tárgyalt a dunai fejedelemségekben. 1866-ban Klapka szárnysegédjeként szolgált. A trencsényi betörés után, augusztus 2-én az osztrák hatóságok elfogták, később Poroszország követelésére szabadon engedték.

HL II. 29.; KLI VII. 84–94.; Seherr-Thoss, 1881/1.; Seherr-Thoss, 1881/2.;

⁷⁵ Grizának két képet is dedikált (az elsőt tévedésből Croce Rezsőnek), 1866. október 3-án századosként, október 10-én őrnagyként. Rényinek még századosként dedikált két képet, az egyiket szeptember 22-én, a másikat keltezés nélkül. (Kalavszky, 2003. 32–33.)

⁷⁶ Saját albumában volt róla fénykép, amelyen a Klapka-légió egyenruhájában látható. Az album 1978-ban még unokája, Grisza Lajos tulajdonában volt. (Nagy, 1978.) A Máday Norbert tulajdonában lévő képek ebből az albumból származnak, de Grisza fényképe jelenleg lappang.

Kienast 1900. 147–149.; Borsi–Kálmán, 2000. 147–164.; Farkas, 2006. 115–118.; Bona, 2008–2009. II. 335.

SZÁZADOSOK

Bethlen Ferenc gróf (1800 vagy 1801–1875. Bethlen, Belső-Szolnok)

Honvéd százados az 1848–49-es szabadságharcban. Csáky 1866. július 31-én javasolta századossá történő kinevezését a Klapka-légióba.

MOL R 296. 7. t.; Szinnyei, 1891–1914. I. 1018.; Bona, 2000. 246–247.

Czetz István (sz. 1816. Marosvásárhely)

Honvéd főhadnagy az 1848–49-es szabadságharcban, az 1850-es években Isztambulban, majd százados az olaszországi magyar légióban. Az 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsoron lovaskapitányként szerepel.

HL II. 29.; Bencze, 1867. aug. 8.; Bona, 1998. I. 251–252.; Csorba, 1999. 369.

Fejér Keresztély (Krisztián) (sz. 1818. Győr)

1836 és 1848 között a császári-királyi seregben, 1854 és 1860 között a francia idegenlégióban. 1860-tól az itáliai magyar légióban, 1862-től főhadnagy. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, főhadnagyként. Szeptember 5-én már százados, századparancsnok, majd Mogyoródy segédtisztje.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács 1986. 433.

Goynar (Gojnar) György (sz. 1816. Ó-Arad, Arad vagy 1820. Makó, Csongrád)

A császári-királyi sereg katonája, majd honvéd hadnagy az 1848–49-es szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után elmenekült, a török sereg tisztje lett, részt vett a krími háborúban. 1859-től a piemonti magyar légióban. 1866. július 19-én Kossuth utasítására ment Poroszországba, és a Klapka-légióban a 2. zászlóalj 1. századának parancsnokaként szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 146–149.; Bona, 1998. I. 471. ; Csorba, 1999. 373.

Hevessy Géza (sz. 1823. Parasznya, Szatmár)

Honvéd hadnagy az 1848–49-es szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után besorozták a császári-királyi seregbe, 1856-ban rokkantként leszerelték. Belépett a piemonti, majd az olaszországi magyar légióba. Csáky 1866. július 30-án javasolta századossá történő kinevezését a Klapka-légióba, ahol századparancsnokként szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. III. 347.

Képes Imre (1827. Buda – 1874. Budapest)

1847-től önkéntes a császári-királyi seregben, majd honvéd hadnagy az 1848–49-es szabadságharcban. 1860 és 1862 között az olaszországi magyar légió

őrmestere(?). A Klapka-légióban az 1. zászlóalj 4. századának parancsnokaként szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. II. 203–204.

Kovács Ede (sz. 1829. Vadkert, Tolna)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd főhadnagy, 1850 és 1858 között a császári-királyi seregben őrmester, 1861 és 1864 között pedig az olaszországi magyar légió főhadnagya. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, huszárkapitányként. Egyike volt a hadifoglyok közti toborzást megkezdő tiszteknek. A huszárszázad parancsnokaként szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács 1986. 436.; Bona, 1998. II. 291–292.

Kubinyi Zsigmond

Ő továbbította a Klapka-légió és a porosz vezetés közti üzeneteket, leveleket. Pester Lloyd 1897. ápr. 17.; Kienast, 1900. 147–149., 290.

Már Gyula (sz. 1836. Kunszentmiklós, Kiskunság)

1855–1856-ban a császári sereg katonája, 1860 és 1863 között az olaszországi magyar légióban tüzér hadnagy. A Klapka-légióban valószínűleg a 2. zászlóalj 3. századának parancsnokaként szolgált.⁷⁷

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 437.

Monte-Dego Adolf Albert (sz. 1836. Buda)

1853 és 1860 között a császári sereg katonája, 1860 és 1863 között az olaszországi magyar légióban főhadnagy, 1863 és 1867 között rendelkezési állományban volt. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, főhadnagyként. Csáky 1866. július 18-án kérte az olasz kormánytól, hogy adjanak engedélyt Poroszországba történő utazásához. Csáky segédtisztjeként a dandári törzsnél szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; MOL R 296. 11. t. (közli: Nyulásziné, 1999. 743–744.); Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 438.

Nitsner Pál (sz. 1830. Bátaszék, Tolna)

Harcolt az 1848–49-es szabadságharcban, feltehetőleg főhadnagyi rangot ért el. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, hadnagyként. A 2. zászlóalj 2. századának parancsnokaként szolgált, Mogyoródy szeptember 15-én javasolta előléptetését főhadnagyból századosá HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. II. 582.

⁷⁷ A Hadtörténelmi Levéltárban található névsoron és Kienastnál is századosként szerepel, a Rényi-nek október 1-én dedikált fényképen azonban főhadnagy (Kalavaszky, 2003. 94.), csakúgy mint a Magyar Országos Levéltárban őrzött anyakönyvben. Ugyanakkor egy Csáky iratai közt található jegyzet szerint a 2. zászlóalj 3. és 4. századának anyakönyvében még a régi rangok szerepeltek, és előléptetések a légió feloszlátásakor, tehát október 1. után is történtek.

Szabó Gusztáv (sz. 1828. Munkács, Bereg vagy 1832. Fogaras, Bereg– 1880. Kolozsvár, Kolozs)

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd hadnagy, 1850 és 1858 között a császári seregben hadnagy. 1859-ban a piemonti légióban, 1860-ban Garibaldi légiójában szolgált, majd az olaszországi magyar légióban hadnagy 1861-ben. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, hadnagyként. Egyike volt a hadifoglyok közti toborzást megkezdő tiszteknek. A 2. zászlóalj 4. századának parancsnokaként szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 446.; Bona, 1998. III. 208–209.

FŐHADNAGYOK

Balassa István báró

Üchtritz ezredes hadsegédje a Klapka-légióban.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 147–149.

Balog(h) András (sz. 1832. Szeged)

Harcolt az 1848–49-es szabadságharcban. Az olaszországi magyar légióban 1862-től számvivő őrmester. A Klapka-légióban feltehetőleg a 2. zászlóaljnál szolgált. Foglalkozása az olaszországi magyar légió anyakönyve szerint mérnök volt.

HL II. 29.; Kienast, 147–149.; Bona, 1998. I. 74–75.; Lukács, 243.

Barbieri, Achilles

Olasz származású, Bethlen Gergely segédtisztjeként a dandári törzsnél szolgált. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, hadnagyként. A korábbi években szerepe volt az olasz vezetés és Klapka, valamint a Csáky–Komáromy-féle comité közti bizalmas kapcsolat-tartásban.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149. Nyulásziné, 1999. 655., 656., 668.

Bencze Mihály (sz. 1827. Pusztadaróc, Szatmár)

Paraszti családban született, 1845-ben önkéntesnek jelentkezett a császári- királyi seregbe. Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd százados (saját állítása szerint). A szabadságharc leverése után hivatalnokként és újságíróként igyekezett megélni, miközben egy népszínművet is írt „Visszaélések” címmel. 1866-ban a császári seregben szolgált, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, és egyúttal segített is a fogolytársai közt folyó toborzásban. Ezt követőenőt bízták meg a légióba jelentkezett hadifoglyok felszerelésével. A Klapka-légióban a 2. zászlóalj 1. századában szolgált. Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését hadnagyból főhadnaggyá. Az anyakönyv szerint foglalkozása ügyvéd volt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Bencze, 1867. júl. 25.; Kienast, 1900. 130–39., 147–149.; Bona, 2008–2009. I. 159., Kövér, 2009.

Böszörményi Károly

A Klapka-légió főorvosa, dandári törzstiszt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Károlyi István gróf (1845–1907)

Károlyi György és Zichy Karolina fia. 1862 és 1864 között többször megfordult Genfben édesanyjánál, itt kötött ismeretséget Klapkával, Komáromyval és Csákyval. A Klapka-légióban kezdetben a dandári törzsnél, Klapka és a többi főtiszt távozása után pedig a huszárszáznál szolgált. A légió feloszlata után egy nagyjából 800 fős csapatot vezetve megpróbált hazatérni Magyarországra, de elfogták, és Bécsbe vitték. Innen – minden bizonnyal apja közbenjárására –, váltságdíj fejében szabadult.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Kienast, 1900. 147–149., 323–327.; Farkas, 2006. 54.

Károlyi Tibor gróf (1843–1904)

Károlyi György és Zichy Karolina fia. Az 1860-as évek első felében utazásokat tett afrikai országokban, és időről időre meglátogatta Genfben élő édesanyját. Itt kötött ismeretséget Klapkával, Komáromyval és Csákyval. A Klapka-légióban kezdetben a dandári törzsnél, Klapka és a többi főtiszt távozása után pedig a huszárszáznál szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Kienast, 1900. 147–149.; Farkas, 2006. 54.

Kövy (Stein) Zsigmond

Az 1848–49-es szabadságharcban honvéd főhadnagy. Később Párizsban telepedett le, ahol 1866 elején a magyar egyesület könyvtárnoka lett.

HL II. 29.; Vasárnapi Ujság, 1866. jan. 21.; Kienast, 1900. 147–149.; Bona, 1998. II. 310.

Mandola (Mondola) Sándor (sz. 1830. Ungvár, Ung)

Az 1848–49-es szabadságharcban szolgált honvéd főhadnagy. A szabadságharc leverése után a császári seregben, 1851-ben Frankfurtból dezertált. Londonban és New Yorkban is élt.⁷⁸ 1859-ben a piemonti magyar légióban, 1860 és 1867 között az olaszországi magyar légióban főhadnagy. 1866. július 19-én Kossuth utasítására ment Poroszországba.

HL II. 29.; Kienast, 1900. 146–149.; Bona, 1998. II. 514.

⁷⁸ 1852-ben Mandola és Grisza is New Yorkban tartózkodott. Itt feltehetőleg találkoztak egymással, mert Mandola a Griszának dedikált fényképen neve mellé odaírta a „Yankee” szót.

Mayer Mór

Szakaszvezető a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, és egyúttal segített is a fogolytársai közt folyó toborzásban. A dandári törzsnél szolgált, az élelmezésért és a ruházatért felelős biztosként. Elképzelhető, hogy azonos azzal a vállalkozóval, aki a dualizmus korában gyufagyárat alapított, és működtetett Szombathelyen.

HL II. 29.; Bencze, 1867. aug. 8.; Jekelfalussy, 1885–1892. I. 427.; Kienast, 1900. 130–139., 147–149.

Seregy Antal (sz. 1834. Kecskemét, Pest)

1861 és 1863 között az olaszországi magyar légió 1. huszárszázadánál számvivő őrmester. Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, hadnagyként. Egyike volt a hadifoglyok közti toborzást megkezdő tiszteknek. A Klapka-légióban is a huszárszázadban szolgált.

HL II. 29.; Bencze, 1867. júl. 25., Kienast, 1900. 130–139., 147–149.; Lukács, 1986. 388.

Sóldos Árpád

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. Az 1. zászlóalj 2. századában szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését hadnagyból főhadnaggyá, azzal az indoklással, hogy „tevékeny és jeles századparancsnok”

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Újfalussy Antal (sz. 1834. Tokaj, Zemplén)

1858-tól a császári seregben, 1859-től őrmester. A Klapka-légióhoz 1866. július 21-én hadifogolyként csatlakozott, és segített a fogolytársai közt folyó toborzásban. A 2. tartalékosztály parancsnoka lett. Mogyoródy augusztus 14-én jelezte, hogy be szeretné mutatni Klapkának. Augusztus 16-án főhadnaggyá léptették elő. Az anyakönyv szerint foglalkozása kereskedő és üveges volt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 130–139., 147–149.

Zahoray Ede (sz. 1840. Munkács, Bereg vagy Máramarossziget, Máramaros)

1860-ban belépett Garibaldi légiójába, majd az olaszországi magyar légióban hadnagy. 1866. július 19-én Kossuth utasítására jelentkezett a Klapka-légióba, ahol a huszárszázadban szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.; Lukács, 1986. 426.

HADNAGYOK

Adler József (sz. 1834. Kassa)

Az 1. tartalékosztálynál szolgált, hadnaggyá történő előléptetésére közvetlenül a légió feloszlatása előtt kerülhetett sor.⁷⁹

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Bánffy Endre (András) báró (1847. Berecztelke, Torda – 1874.)

Eredetileg a dandári törzsnél szolgált, de Klapka és a többi főtszít távozása után a 2. zászlóalj 1. századába osztották be. Az anyakönyv szerint foglalkozása „tanuló”.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Kienast 1900. 147–149. ; Kempelen, 1911–1932. I. 345.

Bartha Balázs (sz. 1837. Marosvásárhely)

Szakaszvezető a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, és egyúttal segített is a fogolytársai közt folyó toborzásban. Az 1. zászlóalj 3. századában szolgált. Az anyakönyv szerint foglalkozása színész volt. Valamikor a légió feloszlatása előtti hetekben vagy napokban a Habsburg Birodalom területére szökött, de az osztrák hatóságok elfogták, és Theresienstadtba vitték.⁸⁰

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 130–139.

Beretvás Lajos

Közlegény a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, és egyúttal segített is a fogolytársai közt folyó toborzásban. Az 1. zászlóalj 4. századában szolgált. Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá, azzal az indoklással, hogy „szigorú előljáró, pontos és ügyes katona”.

HL II. 29., MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 130–139, 147–149.

Bittó Fidél

Feltehetőleg Párizsból érkezett a Klapka-légióba.

Vasárnapi Újság, 1866. jún. 17.

Bronts János (megh. 1866. Leobschütz)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A 2. zászlóalj 4. századában szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá. 1866. október 8-án „szélhűdés” következtében meghalt.

79 A Griszának 1866. október 3-án dedikált fényképen még őrmester, a Rényinek azonban már hadnagyként dedikálta fényképét, keltezés nélkül (Kalavszky, 2003. 28.) A Hadtörténelmi Levéltárban található listán is hadnagyként szerepel.

80 A róla készült fényképek keltezetlenek, de meglétük azt bizonyítja, hogy szökésére a Bauervitz közelében történt letáborozás, tehát mindenképpen augusztus 8. után, valószínűleg szeptember második felében vagy október elején került sor.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; OSZK KT Fond 97/15.; Hindy, 1885.; Kienast, 1900. 147–149.

Böszörményi József (sz. 1834. Nagyida, Abaúj)

1863-tól tiszt a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol az 1. tartalékosztálynál szolgált. Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá. Az anyakönyv szerint foglalkozása doktor volt, elképzelhető, hogy rokonságban állt a légió főorvosával, Böszörményi Károly főhadnaggyal.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.;

Crocce Rezső

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A 2. zászlóalj 3. századában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Fábry Hugó

Dandári törzstiszt, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Géczi (Géczy) József (sz. 1844. ? Szepes)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol törzstiszt lett a főparancsnokság irodájában. Az anyakönyv szerint foglalkozása kereskedősegéd volt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Haurovski Ignác

Hadnaggyá történő előléptetéséről csak fényképei tanúskodnak.

Hollesch Pál

Segédtsitzként szolgált Mogyoródy mellett, aki 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá, azzal az indoklással, hogy „kitűnő hasznavehetőség mint dandári írnok”.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Hollósy Lajos (sz. 1849. Nagykanizsa, Zala)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. Az 1. zászlóalj 3. századában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Horváth János (sz. 1839.)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A huszárszázadban szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Horváth Lajos

Őrmester a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A trencsényi betörés során Reinhardt Antallal együtt megszökött, és jelentkezett a csácai állomásparancsnoknál.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 241.

Hutka János

Őrmester a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahonnan később megszökött.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 130–139., 147–149.

Iglarik József

A 2. zászlóalj 3. századában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Jaksa Albin

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A 2. zászlóalj 2. századában szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Kiss László

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A 2. zászlóaljnál Rényi segédtisztjeként szolgált.

Kienast, 1900. 147–149.

Kolozsváry Lajos (sz. 1841. Dunaszentgyörgy, Tolna)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, és egyúttal segített is a fogolytársai közt folyó toborzásban. A 2. zászlóalj 1. századában szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 130–139.

Ifj. Komáromy György (1847–1895. Brindisi, Olaszország)

Komáromy György és Csáky Rozália grófnő fia, tanulmányait Párizsban végezte. Apjával együtt 1866. augusztus 1-én csatlakozott a légióhoz. A dandári törzsnél szolgált, Klapka és a többi főtiszt távozása után az 1. zászlóaljhoz osztották be. MOL R 296. 7. t.; KLI VII. 84–94.; Bencze, 1867. aug. 1.; Szinnyei 1891–1914. VI. 817.

Kováts Iván

Az 1. tartalékosztálynál szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

László János (sz. 1842)

A császári sereg katonája volt, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol a huszárszázadban szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Lovcsányi Gyula (sz. 1842. Nagyrőce, Gömör)

Közbirtokos, 1860-tól szakaszvezető a császári seregben. Hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba 1866. július 26-án. A 2. tartalékosztálynál szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Makra Albert

Szerepel a Klapka-légió 1866. július 16-án keletkezett első hivatalos tiszti névsorán, hadnagyként.

HL II. 29.

Maltz Fülöp (sz. 1847. Temesvár)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. Az 1. zászlóalj 1. századában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Molnár Imre

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. Az 1. zászlóaljnál szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Mührwald Ferenc (sz. 1838. Nagymihály, Zemplén)

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. Az 1. zászlóalj 1. századában szolgált, Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá. Az anyakönyv szerint foglalkozása kereskedősegéd volt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 147–149.

Nagy János (sz. 1835. Jármos, Zemplén)

Tüzérként szolgált az 1. tartalékosztálynál.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Nizsalovsky Konstantin (Szilárd) (sz. 1846. Pest)

A főparancsnokság irodájában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Ocsovszky Pál (sz. 1840. Késmárk)

A 2. zászlóalj 2. századában szolgált. Az anyakönyv szerint foglalkozása „tanuló” volt.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Pap Ferenc

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Reinhardt Antal

Őrmester a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. 1866. július 25-én hadnaggyá nevezték ki. A trencsényi betörés során Horváth Lajossal együtt megszökött, és jelentkezett a csácai állomásparancsnoknál.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 241.

Rencz Sándor (sz. 1838. Szigetvár, Somogy)

Anyakönyvi kivonata szerint „tanulósabadságának idejében” megyei írnok, városi aljegyző és megyei esküdt volt, minden bizonnyal Somogy megyében. 1858-ban besorozták az osztrák seregbe, tehát vélhetőleg hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba. A huszárszázadnál szolgált.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Sadovsky René

A császári sereg katonája, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol az 1. zászlóaljnál, Grisza segédtisztjeként szolgált.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Steinhaus(z) Soma (Samu) (sz. 1848. Lőcse)

Az 1. zászlóalj 3. századában szolgált. Mogyoródy 1866. szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá, azzal az indoklással, hogy „tevékeny, értelmes őrmester”.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Szabó Ferenc (sz. 1829. Csögle, Veszprém)

1845-től császári seregben, harcolt az 1848–49-es szabadságharcban Később vadászőrmester a császári seregben. Hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol a 2. tartalékosztálynál szolgált. Az anyakönyv szerint foglalkozása szerelő volt.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

S(z)ubs(z)ilvány(i) Ödön (sz. 1841. Nagymihály, Zemplén)

1859-től őrmester a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, amelynek 1866. július 26-án lett tagja. A 2. tartalékosztálynál szolgált, Mogyoródy szeptember 15-én javasolta előléptetését őrmesterből hadnaggyá. Az anyakönyv szerint foglalkozása kereskedő volt.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.

Varga István (sz. 1833. Vésztő, Békés)

1862-től tiszt a császári seregben, hadifogolyként jelentkezett a Klapka-légióba, ahol az 1. tartalékosztálynál szolgált.
HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

Vécsey Mihály

A 2. zászlóalj 4. századában szolgált.

HL II. 29.; MOL R 296. 7. t.; Kienast, 1900. 147–149.

IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK:

HL

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

II. 29.

Északi honvédsereg főparancsnoksága. (Klapka-légió) 1866.

IV. 19. 121. cs.

Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen.
Prozess Stefan Nedeczky.

HTM KE

Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos Emlékek Gyűjteménye, Budapest

MAE ASD

Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico-diplomatico, Róma

Moscato VI/215.

Relazioni segrete con l'Ungheria, Principati Danubiani e la Polonia 1861–1867.

MOL

Magyar Országos Levéltár, Budapest

D 185

Abszolutizmus kori levéltár. Magyar Királyi Udvari Kancellária, elnöki
levéltár.

R 25. 1. t.

1526 utáni gyűjtemény. Éber Nándor iratai. Éber Nándor személyi iratai és
levelezése.

R 90.

1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény.

R 296. 4. t.

1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.
A poroszországi magyar légió szervezésével kapcsolatos megállapodás; Csáky
folyamodványa a porosz királyhoz.

R 296. 6. t.

1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.

R 296. 7. t.

1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.
Katonai iratok, a poroszországi magyar és az olaszországi magyar légióval
kapcsolatban.

R 296. 11. t.

1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.
Komáromy György levelezése.

R 296. 13. t.

1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény.
Iratjegyzék, iktatókönyv.

OSZK KT

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

Fond 97/11.

Vetter Antal kiáltványa honfitársaihoz.

Fond 97/15.

Bronts János gyászjelentése.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Bencze, 1867.

Bencze Mihály: A trencsényi betörés és a poroszországi légió dolgai 1866-ban (Egy legionárius tiszt naplójából) I–VI. *Hazánk 's a Külföld*, 1867. 30. sz., 31. sz., 32. sz., 33. sz., 34. sz., 35. sz.

Bernhardi, 1897.

Bernhardi, Theodor von: Aus dem Leben Theodor von Bernhardis. VII. Der Krieg gegen Oesterreich und seine unmittelbaren Folgen. Lipcse, 1897.

DDI VI.

Documenti diplomatici italiani VI. Szerk. *Ruggero Moscati*. Róma, 1983.

Dessewffy, 1940

Dessewffy Dénes 1866. évi naplója. Közli: *Dessewffy Sándor. Hadtörténelmi Közlemények*, 1940. 87–123.

Hindy, 1885.

Hindy Árpád: Az 1866-diki porosz–magyar légió. *Pesti Hírlap*, 1885. 214. augusztus 6.

Jekelfalussy, 1885–1892.

Magyarország iparosainak cím- és lakjegyzéke. Szerk. *Jekelfalussy József*. Budapest, 1885–1892.

KLI VI.

Kossuth Iratai VI. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: *Kossuth Ferenc*. Budapest, 1898.

KLI VII.

Kossuth Iratai VII. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: *Kossuth Ferenc*. Budapest, 1900.

La Marmora, 1879.

La Marmora, Alfonso: Un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze, 1879.

Nyulásziné, 1999.

A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866. Szerk. *Nyulásziné Straub Éva*. Budapest, 1999.

Pester Lloyd, 1897.

Die ungarische Legion in Preussen 1866. I–II. *Pester Lloyd*, 1897. 91. sz., 92. sz.

Seherr-Thoss, 1881/1.

Seherr-Thoss, Arthur: Erinnerungen us meinem Leben. Berlin, 1881. magyar fordításban: *Gróf Seherr Thosz Arthur*: Emlékezések múltamból. Fordította: *Könnye Nándor*. *Budapesti Szemle*, 1881. 27. sz. 281–300., 395–410.

Seherr-Thoss, 1881/2.

Seherr-Thoss, Arthur: Egy magyar legionárius emlékirataiból. I–III. *Pesti Hírlap*, 1881. 180. sz., 181. sz., 182. sz.

Tanárky, 1961.

Tanárky Gyula naplója (1849–1866). Szerk.: *Koltay-Kastner Jenő*. Budapest, 1961.

Vasárnapi Ujság, 1866. jan. 21.

Tudósítás a párizsi magyar egyletről. *Vasárnapi Ujság*, 1866. 3. sz. (jan. 21.)

Vasárnapi Ujság, 1866. jún. 17.

Adakozás „Inséggel küzdő bukovinai magyar testvéreink fölsegélésére”. *Vasárnapi Ujság*, 1866/24., Melléklet. (jún. 17.)

SZAKIRODALOM

Bona, 1998.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. Budapest, 1998.

Bona, 2000.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.

Bona, 2009.

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. Budapest, 2008–2009.

Borsi-Kálmán, 2000.

Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok 1847–1868. In: a kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Kolozsvár, 2000.

Chiala, 1902.

Chiala, Luigi: Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze, 1902.

Cs. Lengyel-Stemlerné, 2007.

Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban III. Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Szerk. *Cs. Lengyel Beatrix-Stemlerné Balog Ilona*. Budapest, 2007.

Csorba, 1999.

Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/2. 352–398.

Farkas, 2006.

Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1867: a Csáky-Komáromy-féle szervezkedés. Budapest, 2006. (PhD-értekezés.)

Farkas, 2006. *Aetas*

Farkas Katalin: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések (1859–1866). *Aetas*, 2006/4. 45–70.

Farkas, 2008.

Farkas Katalin: „Az erős akarat nem ismer akadályt”. A „Negyvenkilencz” című lap története. *Századok* 2008/3. 697–726.

Gallavresi, 1922.

Gallavresi, Giuseppe: *Italia e Austria (1859–1914)*. Milánó, 1922.

Jakus, 2004.

Jakus Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete. Vác, 2004.

Kalavszky, 2003.

Kalavszky Györgyi: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és a poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa. Budapest, 2003.

Kempelen, 1911–1932.

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Budapest, 1911–1932.

Kienast, 1900.

Kienast, Andreas: *Die Legion Klapka*. Bécs, 1900.

Kövér, 2009.

Kövér György: Életpálya veszítés. Bencze Mihály önéletírásai. In: Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Szerk.: *Háda Béla–Majeros István–Maruzsa Zoltán–Petneházi Margit*. Budapest, 2009. 237–248.

Lengyel, 1936.

Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.

Lukács, 1984.

Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.

Lukács, 1986.

Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986.

Máday, 2009.

Máday Norbert: A Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben, szabad emberként...”. Budapest, 2009.

Nagy, 1978.

Nagy Csaba: Elfeledett arcok az 1866-os Klapka-légió emlékalbumából. Új Tükör, 1978/10. (márc. 5.)

Sabbatucci-Vidotto, 1995.

Storia d'Italia 2. Il nuovo Stato e la società civile 1861–1887. Szerk. *Sabbatucci, Giovanni-Vidotto, Vittorio*. Bari, 1995.

Somogyi, 1889.

Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak albuma. Szombathely, 1889.

Szinnyei, 1891–1914.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891–1914.

THE OFFICERS' CORPS OF THE Klapka Legion

The primary aim of the study is to introduce the officers' corps of the Hungarian Legion in Prussia or, as it is widely known, the Klapka Legion. While discussing the organisation process of the group and the structure of its officers' corps, the author also sheds light on the conflicts between Hungarian exiles. Since the publication of Austrian military historian Andreas Kienast's work titled *Die Legion Klapka* in 1900 several previously unknown sources with reference to the topic have become available for research, which makes a new publication on the issue necessary.

On 8 April 1866, Prussia and Italy signed an alliance treaty against Austria. In May 1866, Otto von Bismarck received Colonel Miklós Kiss, who negotiated with the Prussian chancellor on behalf of Lajos Kossuth, former Regent of Hungary, and leader of the 1848-1849 War of Independence. They discussed the possibilities of Prussia helping the outbreak of a new Hungarian independence war, which would further weaken Austria. Kossuth had asked for a written agreement and a guarantee that Prussia would not abandon the possible Hungarian fight for freedom. Bismarck, however, did not want to make a commitment, as he considered Hungarian participation as an extreme measure.

On 10 June, another Hungarian exile, Count Tivadar Csáky arrived in Berlin and managed to meet the Prussian chancellor. Tivadar Csáky had lived in exile since 1862, and together with a senior relative called György Komáromy they established the Hungarian National Committee. Their efforts to marginalise Lajos Kossuth were quite successful. As representatives of the abovementioned Committee they claimed that their organisation had a firm background in Hungary and did not ask for a written guarantee that Prussia would not sign a separate peace with Austria. In June 1866, they ostensibly came to an agreement with Kossuth to gain respect and credibility, but later they did not consider that as binding on themselves. In any case, it was them with whom Bismarck negotiated thereafter. On 15 July, one month after the breakout of the Austro-Prussian war, and almost two weeks after the Battle of Königgrätz, the Prussian deputy minister for war and Tivadar Csáky signed a contract on the setting up of a Hungarian Legion in Prussia. Bismarck also gave 400,000 Prussian thalers' (1.5 million francs') worth of support to the Hungarians.

The organisation of the Legion took place in the second half of July, its members were recruited from the Hungarians taken prisoner by the Prussian troops during the war. The Legion's commander-in-chief was György Klapka, general of the 1848-1849 War of Independence, and the headquarters were set up in Neisse, Silesia. The first group of officers were former officers of the Hungarian Legion in Italy, who were later joined by other Hungarian exiles, and several prisoners-of-war who had entered the Legion also rose to the rank of officer.

The Legion made a raid into Hungary in early August, but the hoped-for freedom fight did not break out. Due to the armistice between Prussia and Austria, Hungarian soldiers were soon ordered to return to Prussian territory, but the Legion was only disbanded at the beginning of October. The failure was a result of both the unfavourable international conditions and the lack of an organised military and political background in Hungary, which would have been capable of starting a war of independence, and which, despite the statement of Csáky and Komáromy, did not exist.

The study includes the thumbnail biographies of the 81 officers of the Legion.

DAS OFFIZIERSKORPS DER LEGION KLAPKA

Die primäre Zielsetzung des Aufsatzes ist die Darstellung des Offizierskorps der ungarischen Legion in Preußen – oder wie sie im Allgemeinen genannt wurde, die Klapka Legion. Die Abhandlung stellt den Vorgang ihres Aufstellens, die Tätigkeit des Offizierskorps dar, und zu gleicher Zeit zeigt die Gegensätze innerhalb der ungarischen Emigration. Der Aufsatz formuliert Feststellungen im Zusammenhang der Zusammensetzung des Offizierskorps. Andreas Kienast österreichische Militärhistoriker veröffentlichte sein Werk, „Die Legion Klapka“ in den 1900-er Jahren. Seither wurden mehrere Quellen im Zusammenhang mit diesem Thema für die Forschung eröffnet, und das macht die Erweiterung und die Akkuratisierung unseres bisherigen Wissens notwendig.

Am 8. April 1866. unterschrieben Preußen und Italien miteinander einen Bündnisvertrag gegen Österreich. Otto von Bismarck empfing im Mai 1866 Oberst Miklós Kiss, der im Namen von Lajos Kossuth, dem ehemaligen Reichsverweser von Ungarn, des Leiters des Freiheitskampfes von 1848–1849 mit dem preußischen Kanzler Verhandlungen führte. In ihren Besprechungen behandelten sie die Frage, wie fern Preußen den Ausbruch eines neueren ungarischen Unabhängigkeitskrieges unterstützen könnte, der weiterhin Österreich abschwächen würde. Kossuth wollte einen schriftlichen Vertrag und eine Versicherung, dass Preußen den eventuellen ungarischen Freiheitskampf nicht im Stich lässt. Bismarck wollte sich aber seinerseits nicht verpflichten, und er betrachtete den Kampf der Ungaren nur als ein letztes Mittel.

Am 10. Juni kam ein neuer ungarischer Emigrant in Berlin an. Graf Tivadar Csáky konnte nach seiner Ankunft in der preußischen Hauptstadt erreichen, dass der preußische Kanzler ihn empfing. Tivadar Csáky lebte seit 1862 in der Emigration, und zusammen mit seinem älteren Verwandten, György Komáromy trat er als der Vertreter der von ihnen gegründeten Ungarischen Nationalkomitee auf. Seit Jahren bestrebten sie sich bewusst und mit Erfolg auf ein Zurückdrängen von Kossuth. Jetzt behaupteten sie, dass sie in Ungarn über eine organisierte Unterstützung verfügen, und sie beharrten sich nicht auf eine preußische schriftliche Versicherung darüber, dass Preußen keinen Sonderfrieden mit Österreich schließt. Im Juni 1866 schließen sie einen scheinbaren Vertrag mit Kossuth um ihre Autorität zu erhöhen, aber sie betrachteten später diese Vereinbarung auf sich selbst als nicht gültig. Sie konnten aber doch erreichen, dass Bismarck in der Zukunft nur mit ihnen Verhandlungen führte, und einen Monat nach dem Ausbruch des preussischen-italiänischen-österreichischen Krieges und fast zwei Wochen nach der Schlacht von Königgrätz, am 15. Juli unterschrieben der preußische stellvertretende Kriegsminister und Tivadar Csáky einen Vertrag über das Aufstellen einer ungarischen Legion in Preußen. Bismarck leistete darüber hinaus eine Unterstützung von 400.000 preußischen Talern (1,5 Millionen Francs) den Ungaren.

Das Aufstellen der Legion wurde in der zweiten Hälfte von Juli durchgeführt. Ihre Mitglieder wurden unter den von den Preußen gefangengenommenen ungarischen Kriegsgefangenen geworben. Der Oberbefehlshaber der Legion wurde György Klapka, einer von den Generalen des Freiheitskampfes von 1848–49. Das Hauptquartier wurde in schlesischen Neisse (Nysa) eingerichtet. Die erste Gruppe des Offizierskorps bedeutete die Offiziere der ungarischen Legion in Italien, später aber kamen mehrere ungarische

Emigranten an, und viele ehemaligen Kriegsgefangenen erhielten einen Offiziersrang, als sie in die Legion eintraten.

Die Legion drang am Anfang August auf das Gebiet von Ungarn ein, aber da brach der erhoffte Freiheitskampf nicht aus. Wegen der preußischen-österreichischen Waffenstillstandes wurden die ungarischen Soldaten nach Preußen zurückgeordnet, aber die Legion wurde erst am Anfang Oktober aufgelöst. Das Versagen kann einerseits mit der Mangel der internationalen Voraussetzungen erklärt werden, zum Teil aber auch damit, dass trotz der Behauptungen von Csáky und Komáromy in Ungarn keine organisierte militärische und zivile Macht existierte, die fähig gewesen wäre einen Freiheitskampf auszubrechen.

Der Aufsatz endet mit einer Tatsachensammlung, die die 81 Mitglieder des Offizierskorps mit ihren wichtigsten oder aus den Quellen zur Verfügung stehenden biographischen Daten aufzählt.

Kovács Vilmos

AZ 1875 M UCHATIUS-TÜZÉRSÉGI RENDSZER

A gyalogság fegyvereinek fejlődése az 1870-es években jelentősen megváltoztatta a fegyvernemek harceljárásait, a hátultöltő egylövetű puskák (az osztrák–magyar haderőben az 1867 M 11 mm-es Werndl-puska) rendszeresítésével a gyalogsági fegyverek lőtávolsága és pontossága ugrásszerűen megnőtt. Ezek a puskák 1600 lépés távolságból már találatot érhetnek el, lehetővé téve, hogy a gyalogság akár az első vonalban lévő tüzerütegek kezelőit is veszélyeztesse. Másik oldalról, az addig használatos gyártási eljárásokkal, a bronzból készült ágyúcsövek nem biztosították a lőtávolság és a pontosság további emelését. A lövegcsövek nem bírták volna a nagyobb mennyiségű lőpor nyomását, sem az ezzel járó tartós igénybevételt.

Ebben a helyzetben az Osztrák–Magyar Monarchia Hadügyminisztériuma felkérte az osztrák, stíriai (Mariazell és Innerberg) és az angliai sheffieldi Vickers-vasöntödét, hogy vegyenek részt és támogassák a korszerű ágyúcső kialakítását célzó erőfeszítéseket.¹

Hasonló intézkedések történtek más európai országokban, mindenhol keresték a tüzéség fejlesztésében azt a kitörési pontot, amely további irányt szabhatott a fegyvernem megújulásában. Komoly kísérleteket végeztek a német Krupp-művek által biztosított 8,7 cm átmérőjű hátultöltő huzagolt acél csővel, amely 1873 márciusában érkezett meg Bécsbe. A német löveg, amely egyik eredménye volt az ottani modernizációs kísérleteknek, még hazájában sem volt rendszeresítve.

A lőkísérletek során a Krupp-löveget összehasonlították az akkor már tíz éve használt 1863 M nyolcfontos huzagolt, előltöltő ágyúval. Kétezer lépés távolságból a német ágyú minden lövése a célterületen csapódott, míg a régi nyolcfontos osztrák–magyar ágyú csupán 27%-os találati pontosságot ért el. Ezek után, 1874-ben a Katonai Technikai Bizottság (KTB) vezetősége úgy döntött, hogy további tartóssági és lövésszaki próbák végrehajtására egy fél ütegre való, azaz négy 8,7 cm űrméretű acéllemez lövegtalpas löveget rendel meg a Krupp-művektől, amelyeket a német cég még abban az évben le is szállított. A vontatási kísérletek végrehajtásához az osztrák fél további két lövegmozdonyt is kapott.²

1 *Ortner, M. Christian: The Austro-Hungarian Artillery from 1867 to 1918, Technology, Organization and Tactics.* Wien, 2008. 73. p.

2 *Ortner: i. m. 73. p.*

*A császári és királyi
11. hadosztály-tüzérezred
lőgyakorlata Csömör,
1902. július 19.*

*Dandárgyakorlat Cinkotától
észak-keletre, 1902. július 29.*

A próbák lefolytatásához a császári és királyi 11. tüzérezredet jelölték ki, amely Steinfeldben és Bruckban hajtotta végre az előírt összehasonlító teszteket. Az eredmény a KTB véleménye szerint lesújtó eredményt hozott: „Észre kell vennünk, hogy a próbák által tapasztalt általános benyomások, a szakértők és a laikusok véleménye is egyöntetűen lehangolóak voltak. A Steinfeldben és Bruckban lezajlott összehasonlító lőkísérletek azt a meggyőződést erősítették meg, hogy tábori tüzérségünk átfegyverzése elkerülhetetlenül szükséges.”³

3 Ortner: i. m. 73. p.

Császári és királyi 11. hadosztály-tüzérezred védelmi állása Biától dél-délnyugatra, 1902. szeptember 13.

A Krupp-lövegek pozitív eredményei után a KTB a kisebb 7,8 és 7,5 cm-es német ágyúkat is próbának vetette alá. Küszöbön állt a német lövegek rendszeresítése.

Ebben a helyzetben a Tüzérségi Felszerelések Gyáranak igazgatója, Franz Ritter von Uchatius vezérőrnagy vezetésével megalkottak egy merőben új technikai megoldásokat hozó ágyút. A tábornok főleg újszerű öntéstechnikai megoldásokkal egy olyan tartós az igénybevételeket elviselő, masszív, de mégis rugalmas lövegsővel jelentkezett, amely egy csapásra megváltoztatta a technikai döntéshozók német orientációját. A szükséges lövés- és tartóssági próbák után 1874. április 10-én bejelentette, hogy a löveg kész a rendszeresítésre.⁴

Az Uchatius-féle tüzérségi rendszer már sikerrel vette föl a versenyt a Krupp-modellekkel az összehasonlító próbák során. Lövészaki jellemzői, tartóssága és egyéb pozitív tulajdonságai alapján a KTB szakemberei kijelentették, hogy a tábori löveggkérdés megoldódott, javasolják az új osztrák fejlesztésű lövegek rendszeresítését. Különösen úgy, hogy a gazdasági szempontok is az acélbronz ágyúk mellett szóltak. Az előzetes számítások szerint az új lövegeket jóval olcsóbban lehetett gyártani, mint hozzájutni a Krupp-ágyúkhöz.

Meghatározó szempont volt az is, hogy a bécsi Tüzérségi Arzenál megfelelő hely volt a sorozatgyártás beindítására, az 1874-es beclések szerint évente 1200 löveg kapacitással.⁵ A bécsi Arzenál mellett a Császári és Királyi

4 *Ortmer*: i. m. 74. p.

5 *Ortmer*: i. m. 75. p.

Tűzelés lovasrohamra egy gyakorlaton. Martonvásár, 1905. szeptember

Hadügyminisztérium több beszállítót is alkalmazott a rendszer elemeinek gyártásához, még Magyarországon is. A budapesti székhelyű Ganz gyár 1875-ben 30 000, majd 1876 és 1878 között 101 347 lövedéket, 135 lőszerkocsit, valamint ágyútalpakat szállított az Uchatius-ágyúkhöz a közös haderő számára.⁶

A legfelsőbb uralkodói elhatározás az új lövegrendszer ügyében 1876. július 17-én született meg, a tábori tüzérség új modellje az 1875 M úgynevezett „acélbronz” Uchatius-ágyú lett, melyet három űrméretben, 7 cm-es hegyi (tényleges űrméret 6,6 cm), valamint 8 és 9 cm-es (7,5 cm illetve 8,7 cm tényleges űrméret) tábori ágyúként rendszeresítettek. A nagyobb űrmérettel a nehéz, a kisebbikkel a közepes és lovas, a 7 cm-esekkel a hegyi ütegeket kívánták ellátni.⁷ Mindhárom 1875 M löveg csöve azonos felépítésű volt, csak az űrméretben tértek el egymástól.

Báró Franz Ritter von Uchatius császári és királyi tábornaszernagy

A világhírű hadmérnök Theresienfeldben (Alsó-Ausztria) született 1811. október 20-án. Gazdag katonai pályafutását 1829-ben hadapródként kezdte a tüzér fegyvernemnél, ahol abban az időben is a képzetesebb és elméjüket produktív módon használó katonák szolgáltak. Uchatiuist 1841-től tűzmesterként

6 *Sándor Vilmos*: Nagyipari fejlődés Magyarországon, 1867–1890. Budapest, 1954. 212. p.

7 *Csesznák Benő*: Uchatius-Ágyúk Leírása és Hatása. Budapest, 1877. 7. p.

A császári és királyi 11. hadosztály-tüzérezred 4. ütegeinek állásváltása Ürömtől nyugatra, 1902. szeptember 1.

az ágyúöntödébe helyezték, 1842-ben pedig tisztté nevezték ki. Részt vett az 1848–49-es magyar szabadságharc elleni hadműveletekben, később az itáliai hadjáratban. 1861-ben őrnaggyá léptették elő és a bécsi Tüzérségi Felszerelési Gyár igazgatója lett. Az úgynevezett Bombardier-Corps iskolán belül a róla elnevezett feketelőpor fajtát dolgozta ki, s később e lőpor ballisztikai hatásának megvizsgálására az Uchatius-lőporpróbát.⁸ A bronz ágyúfém tanulmányozására rendkívül sok időt fordított, melynek eredménye az 1875 M löveg, a korszak egyik legmodernebb ágyúja lett. Az acélbronz lövegek számára szerkesztette később a Németországban is elfogadott vezetőgyűrűs lövedékeket. Az osztrák tábortüzérség újjászervezésének érdemeiért bárói rangra emelték.

A bécsi tudományos akadémia a tagjává választotta. Elismerései között megtalálható a Vaskoronarend II. osztálya, a Szent István Rend középkeresztje is.⁹

Az osztrák–magyar tüzérség fejlesztéséért oly sokat tett tábornok mindemellett más tudományokban is jártas volt. Ő volt az, aki fiatal tisztként megtervezte és előkészítette a világ első léggömbről a hátszág ellen végrehajtott sikeres bombatámadását 1848-ban, Velence ellen. De szintén ő volt, aki a mozgókép fejlődésében is maradandót alkotott. 1853-ban – oktatási célból – állóképek soro-

⁸ *Arday Géza*: A Lőpor és robbanóanyagok technológiája és történeti fejlődése. Kassa, 1910. 57. p.

⁹ Előmenetelét, kitüntetését ld. a szolgálati ideje alatti katonai névkönyvekben: Schematismus für das kaiserlichen und königlichen Heer und für die kaiserlichen und königlichen Kriegs-Marine; Schematismus der kaiserliche-königlichen Armee.

A VII. és XII. hadtest hadgyakorlatán az uralkodó megszemlél egy 1875 M lövegekkel felszerelt tüzéruveget. Buziás, 1908. szeptember 1–7. (F. Kossak temesvári udvari fényképész felvétele)

zatát fényekkel tette mozgóvá, úgy, hogy azt egyben egy általa feltalált szerkezettel a falra is kivetíthette. A mozgókép történetével foglalkozó történészek szerint ezzel jelentősen hozzájárult a filmtechnika kezdeti lépéseéhez.¹⁰

Legjelentősebb találmánya mégis a róla elnevezett tüzérségi rendszer volt, amely Európában és Amerikában egyaránt híressé tette. Az Egyesült Államok egyik legjelentősebb napilapja, a *New York Times* az 1875. július 12-i számában, *The New Austrian Cannon* címmel jelentetett meg egy érdekes cikket a lövegről, melyben méltatja az új 1875 M tüzérségi rendszer előnyeit. A lap bécsi tudósítója által jegyzett cikk azt boncolgatja, hogy milyen viszonyban volt a Krupp-féle modell és az új osztrák ágyú, ugyanis annak rendszeresítése után a német fél komolyan felvetette a Krupp-ágyú másolásának lehetőségét, megvádolva ezzel Uchatius.¹¹ A hasonlóság ténye tagadhatatlan, ám az osztrák hadmérnök tüzérségi rendszere csak az acélbronz ágyúra jellemző előnyökkel később meggyőzte a kételkedőket. Az osztrák–magyar bizottság, amely az Uchatius-ágyúk rendszeresítését javasolta huszonnét az egy arányban ítélte jobbnak azt a Krupp rendszernél.

Az Uchatius-ágyúk jelentőségét mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy az abban rejlő újítások több évtizedre meghatározták az osztrák–magyar tüzérség fejlesztésének alapjait.

10 *Koltai Magdolna*: Képmutogatók, a fotografiai látás kultúrtörténete. Budapest, 2003.

11 *The New York Times*, 1875. július 12. sz.

*Báró Franz Ritter von Uchatius
császári
és királyi tábornag*

Franz Ritter von Uchatius báró tisztázatlan indítékból Bécsben, 1881. június 11-én saját kezével vetett véget életének. Halála megrázta a közvéleményt, amely élete során elismerte és végig szimpátiával viseltetett iránta. A Vasárnapi Újság így emlékezett meg róla: „Ő egy tekintetben a legritkább jelenségek közé tartozott, tudniillik, olyan osztrák generális, a kiről el lehet mondani, hogy nem volt a birodalom megszámlálhatatlan politikai pártárnyalatai között egyetlen egy sem, amely tehetőségét el ne ismerte, és iránta rokonszenvet ne éreztet volna.”¹²

Az 1875 M tüzérségi rendszer elemei

Az Uchatius-féle rendszerben számos, merőben új, korszerű technikai megoldást alkalmaztak.

Maga a cső ugyan bronzból készült, de kivételes szilárdsága miatt az acél-bronz jelzöt kapta. A gyártás során a 8 cm-esre öntött ágyúcsövet rendre nagyobb és nagyobb acéltüske alkalmazásával tágitották 8,7 cm űrméretre. A 30 tonnás prés nyomására az öntvény egyre szilárdabbá vált, és így a lövegcső is ellenállóbb lett. A fémötvözet 92% rezes és 8% önt tartalmazott (szemben az addig jellemzően használt 90–10%-os aránnyal). A hátul nyitott cső már zárszerke-

¹² *Vasárnapi Újság*, 1881. június 12. 382. p.

1875 M 9 cm tábori ágyú magasított sánc-lövegtalpon

zettel volt ellátva és huzagokat kapott. Űrmérettől függetlenül 24 párhuzamos ormózat forgatta meg a lövedékeket az óramutató járásával megegyező irányban.

A korabeli harcászat szellemében a gyalogosok harcrendjének kialakítása a védő tüzérségi lövegektől kb. 3000 lépés távolságra kezdődött. Ez az a távolság, ahol a támadó gyalogság zárt oszlopokból kisebb, vonalszerű formációba fejlődött, abból a célból, hogy a lövegek tűzhatását minél jobban csökkentsék, illetve felvegyék a harc előtti alakzatot. A gyalogság a második harckörletét 1800-2300 lépés között érte el, amely nagyjából megfelelt az akkor rendszeresített puskák maximális – nem irányzott – lőtávolságának. Ezen a távolságon a gyalogság harcalakzatba bontakozott szét és így érte el a puskák célzott lőtávolságát, amely általában a 600-800 lépés volt.¹³ Az osztrák–magyar 1867 M 11 mm-es Werndl-puska irányzéka 1200 lépésig volt kalibrálva.¹⁴

Nyilvánvaló, hogy a korszerű tüzérségnek alkalmazkodni kellett mind lőtávolságában, mind pedig lőszerével ezekhez a távolságokhoz, hiszen mindegyik alakzat más-más tüzérségi harcéljárás használatát igényelte. A tüzérség számára elsődleges feladatként jelentkezett, hogy a puskák lőtávolságán felül is jelentős tűzhatást fejthessenek ki a támadókkal szemben. Az 1860-as évek közepén rendszeresített, 1863 M négy- és nyolcfontos tábori ágyúk egyre kevésbé

13 Csesznák: i. m. 5–6. p.

14 *Bulyovszky Károly, gyulafalvi: Fegyvertan.* Budapest, 1873. 198. p.; HM HIM HTM Lőfegyvergyűjtemény, leltári szám: 1175/Fe

tudtak megfelelni ennek a követelménynek. Sokkal hatásosabb tüzéri rendszerre volt szükség, amely lépést tudott tartani a gyalogság fegyvereinek és harcéljárásainak fejlődésével. Az 1875 M Uchatius-ágyú jelentősége abban rejlik, hogy az osztrák–magyar tüzeréség képességeit, használhatóságát, harcértékét nagyban megnövelték, ezáltal kiállták bármely európai állam tüzeréségi rendszerével való összehasonlítást.

Az 1875 M tüzeréségi rendszer szinte minden elemében:

- a cső a zárral;
- a lövegtaalp;
- a mozdony és a löszerkocsi;
- a löszerek

esetében újat hozott az 1863 M lövegekhez képest.

Az Uchatius hátultöltő **ágyúcsövek** acélbronzból készültek, ékzárral szerelték őket. A cső speciális öntési eljárással készült, amelynek segítségével nagy tartósságot és rugalmasságot értek el. Bár az 1861 M tüzeréségi rendszernél már alkalmaztak átfúrt hátultöltő csövet, az ott használt Wahrendorf-féle dugasztás¹⁵ nem bizonyult kielégítőnek. Így az 1875 M rendszer volt az első olyan hátultöltő tüzeréségi rendszer az Osztrák–Magyar Monarchiában, amelynek tartóssága és alkalmazhatósága beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A csőfurat végének lezárásához Broadwell-zárkarikát alkalmaztak. Ez a rendszer volt hivatva megoldani a lövéskor keletkező lőporgázok hátrafelé való kiáramlásának problémáját. A lövéskor a gáznyomás a zárkarika peremét a csőfarhoz nyomta és ezzel lezárta a lőporgázok útját. Ez az új tömítési rendszer lehetővé tette a lövegcső hátsó töltését a zárkarika elmozdítása nélkül. A Broadwell-gyűrűt – elhasználódása miatt – általában 300-400 lövés után kellett cserélni.¹⁶ A cső részeként feltétlenül meg kell említeni a közvetlen irányzáshoz használt csúcsirányzékot, illetve azt az előre elkészített tartót ahova a nagyobb lőtávolságoknál használt rúdirányzékot be lehetett helyezni. 1875 M táborigyűknél alkalmazott sárgarézből készült irányzék több beosztással is rendelkezett. Lehetőség volt 400-6000 lépésig űrlövedékek (gránátok), 600-3000 lépésig srapsapnelek lövésére, 500-2500 lépésig űrlövedékek „hajítására”. A meredekebb röppályát a kor terminológiája szerint nevezték hajításnak, amelyet akkor alkalmaztak, amikor a saját csapatok fölött, illetve terep fedezékek mögött elhelyezkedő ellenségre kellett tüzelni.

15 A svéd eredetű zárral ellátott 1861 M rendszer volt az osztrák–magyar haderő első hátultöltő lövege, de a táborigyűknél nem alkalmazták, az erőd és a partvédő tüzeréségnél viszonylag sokáig rendszerben maradt.

16 *Csesznák*: i. m. 10. p.

A lövegcsövek főbb adatai¹⁷

A lövegcsövek tulajdonságai	Az 1875 M Uchatius-ágyúcsövek		1863 M nyolcfontos ágyúcső
	9 cm-es	8 cm-es	
pontos úrmérete (mm)	87	75	100,4
a cső hossza (mm)	2060	1950	1686
a huzagolt csőrész hossza (mm)	1460	1425	1330
A huzagolás hossza (mm)	3915	3375	2122
Csavarzathossz úrméretben megadva	45	45	21
Huzagok száma (db)	24	24	8

Az Uchatius-ágyúcsövek felépítése pontosabb lövést tett lehetővé, mint elődje. Erre utal a huzagolás kifinomultsága és hossza, valamint cső hosszúsága.

Az Uchatius-ágyú **lövegtalpa** is sok technikai újítást hozott. Ez volt az első típus az osztrák-magyar tüzérségben, melynek lafettáját¹⁸ teljes egészében fémből készítették. A fémlemezok, szögvasak és szegecsek alkalmazásával készült vázszerkezet nagy stabilitást adott a lövegnek, amelyre a megnövelt lőportöltet miatt volt szükség. A lövegtalp fémszerkezetéhez, tonet szerkezetű¹⁹ fából készült, acél abroncsos kerekek illeszkedtek, a kerékagy bronzból készült, kenését célszerűen egy furattal úgy oldották meg, hogy ne legyen szükség a komolyabb szerelésre. A kerekeket úgy alakították ki, hogy egy küllő törésekor az egész szerkezet szétzedése nélkül elemenként is cserélhető legyen. A lövegcsövet a csőcsapoknál fogva illesztették a lafettához. A cső két oldalán a tengelyek fölött mindkét oldalon egy-egy ülést alakítottak ki a kezelők számára. A lövegcső irányzásához egy csavarorsót helyeztek el, amely kapcsolatot hozott létre a csőfar és lövegtalp között, így az irányzék csavarjának mozgatásával, a cél távolságnak megfelelően emelni, illetve süllyeszteni lehetett a lövegcsövet. Az 1875 M ágyúnál még nem tudták megoldani a löveg lövés utáni elmozdulásának csillapítását, így azok – annak ellenére, hogy a kerekeket kikötötték a lövegtalphez – a nagy töltettel tüzelés után két-három métert is hátrazodtak, lassítva az újratöltést, pontatlanabbá téve az irányzást.²⁰

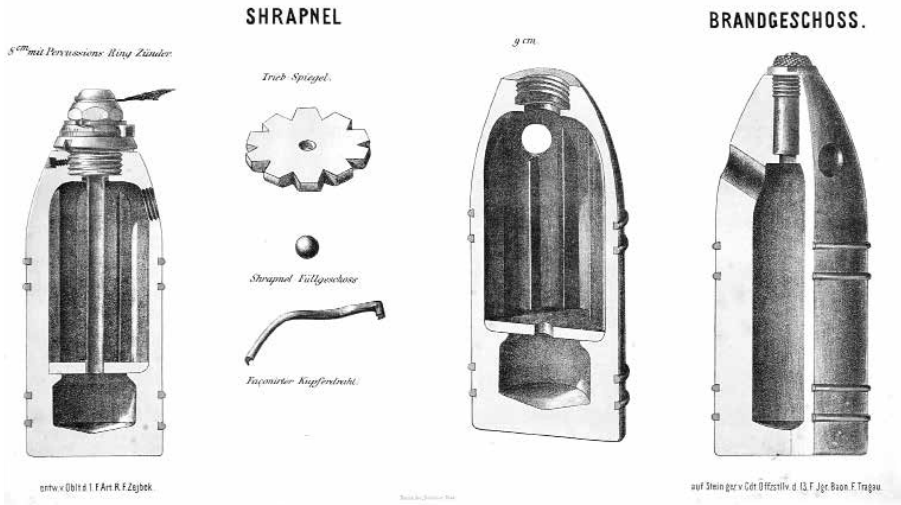
A löveg fogatolt vontatását a hozzá rendszeresített **mozdony** tette lehetővé. A löveghez, illetve a **lőszerkocsihoz** készített mozdonyok egyaránt szegecselt acéllemezekből készültek. A mozdonyszekrényt felső részében párnázott ülőrészrel látták el, amely a 9 cm-es ágyúnál három, a 8 cm-es könnyű ágyúnál

17 *Csesznák*: i. m. 79. p.

18 Franciából átvett szó, lövegtalpat jelent, napjainkban is alkalmazzák. A lövegtalp a löveg azon része, amely tartja a csövet, biztosítja annak mozgatását, irányzását és stabil elhelyezését.

19 Michael Thonet német asztalos és bútortervező. Hajlított fa bútora világhírűek. A kerék faszervezete az ő eljárása alapján készült Bécsben.

20 *Marschner Éde*: Fegyvertan a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia számára. II. Budapest, 1899. 187. p.

1875 M 8 cm srapnel és 9 cm gyújtólövedék metszete, középen srapnel töltelékgyöly és réz vezetőgyűrű ábrázolása

pedig két kezelő elhelyezését tette lehetővé. Az ülések mögött kialakított vashálós kosár a legénység köpenyeinek és egyéb felszerelési tárgyainak szállítására szolgált. A kosár felső vasrúdjához pedig a főzőedényeket erősítették. A mozdonysekrény 12 egyenlő fiókra osztották, melyek mindegyikébe egy-egy fából készült lőszeres ládát helyeztek el. Ugyanezt a felépítést alkalmazták a lőszerkocsi mozdonyánál is. A mozdonyokban 20-20 gránátot, 10-10 srapnelt és 4-4 kartácsot szállítottak. A lőszerkocsiban a szállítandó lőszer mellett lehetőséget adtak a lövegszerelések, kisebb mennyiségű lőtáp, valamint a legénység felszerelésének szállítására is. A kocsiszekrény elöl és hátul is ajtókkal rendelkező belső terület mindkét oldalon 11-11 fiókra osztották be, melyekben a faladákban elhelyezett lőszeret tárolták, szállították összesen 45 gránátot, 10 srapnelt és 5 gyújtó lövedéket a hozzá való indítótöltetekkel együtt.²¹

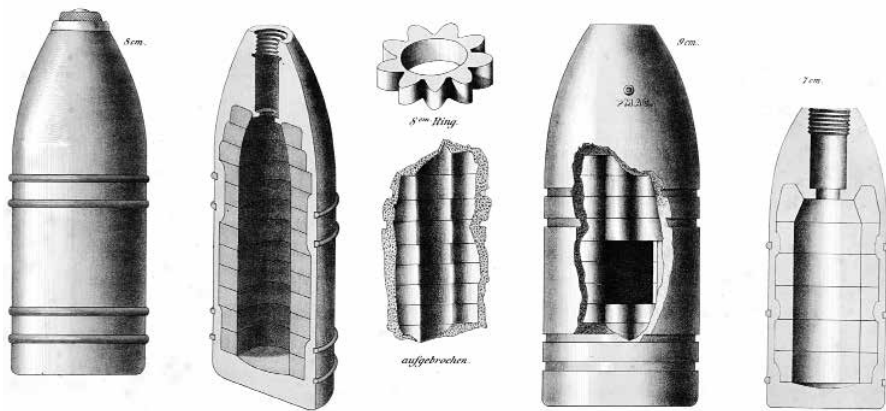
Az 1875 M tüzérségi rendszer lőszerei

Az 1875 M ágyúk már elérték a 6000 lépés (4500 m) lőtávolságot, vagyis hatékonyan pusztíthatták az ellenséges gyalogságot már a felvonulás időszakában is. Az optikai eszközökkel történő tüzmegfigyelés viszont csak 3000-3500 lépésre biztosította a javítások pontos meghatározását, illetve tűzvezetést. Ebben az időszakban az ütegek tüzét még a tüzelőállásból a lövegek mellől irányították.

A tüzérségi rendszerek kortól és helytől függetlenül évszázadok óta két fő elemből álltak, a célba juttató eszköz, a löveg, és a legalább olyan fontossággal

21 Csesznák: i. m. 53. p.

RING-HOHLGESCHOSSE.

mtwvÜbld.1.F.Art.R.F.Zejbek.

From the collection of the...

auf Steinger v. d. d. Offizier d. 13. F. Jgr. Bann f. Trappu.

Különféle űrméretű 1875 M repeszgránátok metszetei belső, a repeszhatást növelő gyűrűkkel

bíró lőszer pótolhatatlan egységéből. Arra nézve, hogy a két rendszer elem közül melyik az elsődleges, leginkább az a válasz adható, hogy egyenrangúak, egyik a másik nélkül működésképtelen. Az Uchatius-féle tüzérségi rendszer lőszerei lövedékekből, hajtó töltényekből és a hozzá kapcsolódó, indításra szolgáló dörzsgyutacsokból álltak.

Az elvárt hatást a különféle a pusztítandó céllal szemben a leginkább hatásos lövedékek képesek biztosítani. A korabeli ütközetek során a tüzérség jórészt nyíltan elhelyezkedő célok pusztítási feladataival találkozott. A három fő fegyvernem, a gyalogság, a lovasság és a tüzérség célként jobbra fedezék nélkül, felülről és oldalról fedezetlenül jelentkezett a harcmezőn. Kevésbé volt jellemző, hogy akár védelemben, akár támadásban a gyalogság fedezéket keresve nyomult volna előre, vagy hártotta volna el a támadást. A lovasság olyan, jobbra gyorsan mozgó célcsoportot alkotott, amely szintén fedetlenül jelentkezett a tüzérség számára. A harmadik meghatározó fegyvernem, a tüzérség abban az időben viszonylag könnyen sebezhető volt. A lövegeken elhelyezett védőpajzsok csak a XIX. század végén jelentek meg a harctéren. A tüzérütegek műszakilag kiépített tüzelőállásai csak a XX. század elejétől, főleg az első világháború során váltak általánossá a harcmezőn.

1875 M Uchatius-ágyúk lőszerei – az 1863 M ágyúkhöz hasonlóan – **repeszgránát, gyújtólövedék, srapel és kartács** voltak, de ezek alakjai küllballisztikai szempontból már sokkal előnyösebb formát mutattak. Elhagyták a légellenállás miatt rendkívül hátrányos vastag ólomköpenyt és helyette négy vékony rézgyűrű végezte a lövedékek vezetését a csőben. Ez a megoldás jóval nagyobb pontosságot eredményezett.

Az 1875 M Uchatius-féle tüzérségi rendszer fő lövedéktípusa a **gránát (régiben gyűrűs űrlövedék)** volt. Ez a lövedékfajta nemcsak élőerő, hanem

védelmi építmények és tartósabb célok ellen is hatásos volt. A lövedék felépítését illetően újszerű volt, hogy az öntöttvas lövedéktesten belül előre elkészített bordázott gyűrűket szereltek, amely a töltet felrobbanásakor jelentősen megnövelte a repeszhatást. A 9 cm-es űrméretű lövedékekbe 12, a 8 cm-esbe pedig 8 bordázott gyűrűt helyeztek el.²² A robbanóanyagként használt feketelőpor töltet (űrmérettől függően 170, illetve 100 gramm) robbanásakor optimális esetben 142, illetve 92 darabra hasította szét a belső hatásművelő bordázott gyűrűket. A pusztító erő meghatározásához természetesen hozzá kell még számolni az öntöttvas lövedéktestből származó repeszeket is. A gránátot Kreutz-féle²³ pillanatgyújtóval szerelték, amely a céllal való találkozásakor azonnal felrobbantotta a robbanóanyag töltetet. Az Uchatius-féle repeszgránát elődjeinél jóval hatásosabbnak bizonyult, a lőkísérletek eredményei alapján 1000 lépés távolságon a földből épített mellvédekbe (a talaj minőségétől függően) másfél-két méter mélyre hatolt. Keményebb célokra való tüzelésnél az egy méter vastag téglafalat is képes volt átütni. A romboló hatáson kívül jelentős repeszhatása biztosította, hogy nagyobb becsapódási sebesség esetén távolságban 700, szélességben 400 lépés távolságban okozhatott jelentős sérülést. Kisebb becsapódási sebesség esetén a repeszdarabok 450 méter hosszú, és 300 méter széles területen voltak veszélyesek. Az Uchatius-féle tüzérségi lövegek rendszeresítésekor különös tekintettel voltak a lövedékek hatásosságának vizsgálatára, ennek során összehasonlító próbákat végeztek más, akkor már alkalmazott tüzérségi lőszerrel.²⁴

Összehasonlító táblázat (gránátok)

A lövedék típusa	Hatásos repeszdarabok száma	Repszötöltet tömege (gramm)
Osztrák-magyar 1875 M 9 cm-es ágyúgránát	142	170
Osztrák-magyar 1875 M 8 cm-es ágyúgránát	92	100
Német 1873 M Krupp 9 cm-es ágyúgránát	62	280
Orosz kilenc fontos ágyúgránát	30	410
Osztrák-magyar 1863 M nyolc fontos előltöltő ágyúgránát	28	438

Az Uchatius által tervezett belső bordázott burok ugrásszerűen megnövelte az 1875 M gránát repeszhatását, messze túlszárnyalva a külföldi mintákat.

A **srapnel** kiemelkedően fontos, sőt egyes időszakokban egyeduralkodó lövedékfajta volt, külsőleg hasonlít a repeszgránátra. A lövedéktest öntöttvasból készült, négy vezető bronzgyűrűvel látták el, amely a csőben haladva belesajtolódott a huzagokba, amely megadta a röppályán a stabilitáshoz szükséges forgómozgást. A köpenyen belül egy belső kamrafal kettéválasztja a lövedéktestet,

22 HM HIM HTM Lőszergyűjtemény 1875 M 8 cm-es gránát metszet, leltári szám: 73,234.1.

23 Osztrák tüzér ezredes, a róla elnevezett tüzérségi gyújtó tervezője.

24 *Csesznák*: i. m. 40–41. p.

melynek alsó részében helyezték el a feketelőporos indítótöltetet, a felsőben pedig az ólomgolyókat, amelyek közeit kénnel töltötték ki. A srapelnt 1875 M időzíthető gyújtóval látták el. A gyújtó állíthatósága eredményezte, hogy a lövedéket a röppálya alsó szakaszában is működésbe lehetett hozni, de alkalmas volt robbanó hatást kifejteni a célba csapódáskor is. Ez esetben az időzítést a valós lőtávolságnál hosszabbra kellett állítani.²⁵

A gyújtókezelő a lőtávolságnak megfelelően kilövés előtt gyújtóállító kulcs segítségével állította be a lőporkorongos időzítéssel működő gyújtót, amely a röppálya utolsó szakaszában mintegy 10-15 méterre a cél fölött hozta működésbe a lövedéket. A lőtávolságnak megfelelő gyújtóállás biztosította, hogy a gyújtó a megadott időben, a röppálya alsó szakaszában működésbe lépjen. A szűrőláng a lövedék hüvely közepén húzódó közvetítő csövön keresztül elérte a srapelnhüvely alsó részébe töltött feketelőport, és az a láng hatására felrobbant. A fölötte elhelyezett lökő lemez, a lőporgázok hatására a golyókat kiteszította a robbanás hatására szétnyílt lövedéktestből.²⁶

A 9 cm-es srapelbe töltött 163, a 8 cm-esbe elhelyezett 109 darab 13 gramm kemény ólomgolyó nagy pusztítást okozott a célban. Az Uchatius-féle srapelnek hatása az optimális magasságú robbanási ponthoz képest hosszúságban maximum 900 lépés, szélességben 200 lépés nagyságú területre terjedt ki, amely jelentősen meghaladta az 1863 M srapelnél tapasztalt hatást.²⁷

Összehasonlító táblázat (srapelnek)²⁸

A srapel típusa	A betöltött golyók száma	Feketelőpor repesztöltet tömege (gramm)	A srapel tömege (kg)
Osztrák–magyar 1875 M 9 cm-es srapel	163	83	7,042
Osztrák–magyar 1875 M 8 cm-es srapel	109	42	4,745
Német 1873 M Krupp 9 cm-es srapel	209	22	8,15
Orosz kilenc fontos srapel	210	204	13,49
Osztrák–magyar 1863 M nyolc fontos srapel	140	127	7,367

Az Uchatius-srapelnek nem rendelkeznek olyan kiemelkedő mutatókkal, mint ahogyan azt az ágyúgránátról el lehet mondani, hatásadatai jórészt megegyeznek az egyéb vizsgált lövedékekkel. A 2,54 cm (egy collos) vastagságú deszkában elért találatoknál, a golyók 80 százaléka áthatolt, 20 százaléka pedig a deszka anyagában maradt. Ezt a lövedékfajta általában 3000 méter lőtávolságon belül alkalmazták.

Fontos kiegészítő szerepet játszott a **gyújtólövedék**, amelynek rendeltetése

25 HM HIM HTM Lőszergyűjtemény 1875 M időzíthető gyújtó metszet. Leltári szám: 2002.350.1.

26 HM HIM HTM Lőszergyűjtemény 1875 M 8 cm-es srapel metszet. Leltári szám: 92.2.1.

27 *Csesznák*: i. m. 45. p.

28 *Csesznák*: i. m. 45. p.

az éghető anyagból készült célok pusztítása, felgyújtása volt. A repeszgránáthoz külsőleg nagymértékben hasonlító lövedéktest heves lánggal égő gyújtóanyaggal töltötték meg. A lövedék töltetét célba csapódáskor a pillanatgyújtó²⁹ indította el. A fekete lőporból, salétromból, kénből, kenderszálakból, terpentintből és fekete szurokból álló gyújtóanyag a lövedéktesten kiképzett nyíláson keresztül intenzív égéssel tört elő.

Minden tüzérségi löveg számára létfontosságú volt a meglepetésszerű, gyalogsági és lovassági támadások elhárítása. Erre a célra az 1875 M lövegekhez – elődjéhez hasonlóan – **kartácsot** rendszeresítettek. Az úrméretnek megfelelő bádóg kartácsszelence a benne foglalt golyók összetartására szolgált, addig, amíg a lőporgázok szétnyitották azt. A szelencében elhelyezett 120, illetve 72 db ólomgolyó a lövés kiváltása után az ágyúcsövet elhagyva szétnyíló kéve alakban pástázta az üteg előtti terepet. Általában 300-400 lépés távolsáig volt hatásos. A kartácsok hatásossága nagymértékben függött a célterület talajának minőségétől. A kemény, sziklás, köves talajon a kartácsgolyók megpattanva még további sérüléseket is okozhattak, szemben a laza talajjal, amely elnyelte a becsapódó golyókat.

Az 1875 M tüzérségi rendszer lövedékei mellett a lőszer másik fő alkotóeleme az indítótöltet. A rendkívül sok korszerű, és korszakában előremutató technikai megoldás mellett az Uchatius- rendszer továbbra is a már évszázadok óta használt fekete lőport alkalmazta indítótöltetként. A lőportöltet 6-10 mm átmérőjű szemcsékből állt, melyből a 9 cm-es ágyúhoz másfél kg-ot, a 8 cm-eshez 0,95 kg-ot használtak.³⁰ A szemcsenagyságot úgy határozták meg, hogy az hosszabb ideig égjen el, mint a por alakú lőpor. Az így keletkező gázok folyamatos nyomása gyorsította föl a lövedéket a cső elhagyásáig. A lőportöltetet előre kimérték, nyers selyemből varrt zsákocskákba töltötték. A zsákok selyem anyaga a lövéskor teljes mértékben elégett, így nem maradt a csőben izzó szövetdarabka, amely a továbbiakban balesetet okozhatott. Külön lőportöltetet használtak az ún. hajítási feladatok végrehajtására. Ennek érdekében 0,42 kg és 0,30 kg lőportölteteket töltöttek az előre szerelt zacskókba. A Monarchiában ekkor a jól bevált löveglőpor 74% salétromot, 10% kén, és 16% szenet tartalmazott.³¹ A lövészi lőportöltet indítására az 1859 M. modernizált gyutacsot alkalmazták.

A manőverező-képesség

Minden tüzérségi rendszer egyik meghatározó tulajdonsága a mobilitás. A mozgékonyág nagyban függ a löveg súlyától, a vontatás módjától és a tereptől. Ez utóbbit befolyásolni nem lehet, ezért a másik két tényező az, ami pozitív irányba változtatható. A lövegtervezők, és -szerkesztők mindig úgy próbálják meghatározni egy tüzérségi eszköz súlyát, hogy az a lehető legkisebb anyagfel-

29 HM HIM HTM Lőszergyűjtemény 1875 M pillanatgyújtó, leltári szám: 03.77.1

30 *Langer Albert*: Az Osztrák–Magyar löveg-anyag, fordította: *Gyalóka Jeno*, II. Budapest, 1913. 17–18. p.

31 *Arday*: i. m. 41. p.

használással tegyen eleget a ballisztikai és stabilitási követelményeknek. A lövegeknél súly tekintetében meghatározó elemek a cső a zárszerkezettel, illetve a lövegtalp. Az Uchatius-féle tüzérségi rendszereknél is tekintettel kellett lenni a löveg lövés és vontatás közbeni stabilitásának megőrzésére, illetve a cső esetében annak a keletkező gáznyomással szembeni ellenállására, illetve tartósságára.

Összehasonlító táblázat³²
(mozgékonyosság)

A löveg típusa	Cső súlya (kg)	A hámos lovak száma a fogatban	Az ágyú súlya (kg)	Egy hámos ló leterheltsége (kg)
Osztrák–magyar 1875 M 9 cm-es ágyú	487	6	1870	372
Német 1873 M Krupp 9 cm-es ágyú	450	6	1915	380
Orosz kilenc fontos ágyú	622	6	1735	350
Osztrák–magyar 1863 M nyolc fontos ágyú	498	6	1728	349

Az öntési technológia, valamint az acélbronz tulajdonságai lehetővé tették, hogy az Uchatius-ágyú csöve jelentősen könnyebb legyen, ezzel szemben a löveg stabilitása megkívánta egy erős lövegtalp létrehozását, amely viszont nehezítette az ágyú vontatását.

A mobilitás vizsgálatánál nem elhanyagolható elem a lőszer szállítása, ugyanis minden harcfelelet végrehajtásánál számolni kell a megfelelő lőszer mennyiség mozgatásával.

Összehasonlító táblázat³³
(a löveggel együtt szállított lőszerjavalmazás)

A löveg típusa	Gránát (űrlövedék)	Srapnel	Kartács	Gyújtó-lövedék	Teljes javalmazás
Osztrák–magyar 1875 M 9 cm-es ágyú	85	30	8	5	128
Osztrák–magyar 1875 M 8 cm-es ágyú	102	36	8	6	152
Német 1873 M Krupp 9 cm-es ágyú	70	35	5	–	110
Német 1873 M Krupp 8 cm-es ágyú	80	40	5	–	125
Orosz kilenc fontos ágyú	59	48	10	12	120

32 *Csesznák*: i. m. 52. p.

33 *Csesznák*: i. m. 55. p.

1875 M 9 cm srapnel és 8 cm srapnel metszet (HIM Lőszergyűjtemény)

A táblázatban foglaltak – amellet, hogy megmutatják azt az óriási, tonnában kifejezhető értéket, melyet az igáslovaknak mozgatni kellett – hűen tükrözik a korszak hadászati meglátásait, illetve elgondolásait is. A lőszerkészlet összeállításából kitűnik, hogy a Monarchia tüzérsége jórészt a gránátokkal operált. Ennek egyik oka lehetett, hogy az új gránátok kiváló repeszhatása részben alkalmas volt nyílt célok pusztítására is. Ezért lehetett arányuk közel 2:1-hez a srapnellal szemben. Másrészt az osztrák–magyar hadvezetőség számolt a harctéren megjelenő keményebb célokkal is, ennek megfelelően a lőszerkészlet tükrözte a tüzérség előtt álló feladatokat. Az újfajta gránát tágabb teret adott a tüzzel való manővernek és ezzel emelte a tüzérség értékét is.

A német táborig tüzérség lőszer javadalmazását vizsgálva hasonló következtetés vonható le, az arányok nagyon hasonlatosak a Monarchiáéhoz.³⁴ Az orosz táborig tüzérség viszont fontosnak tartotta széleskörű alkalmazhatóságát arányokban kifejezni. Így a gránát-srapnel arány közel 1:1 és szokatlanul nagyrészt (10%) képviselt javadalmazásában a gyújtólövedék. Ez egyrészt visszavezethető a régebbi típusú, kilenc fontos ágyúgránát viszonylag gyengébb repeszhatására (lásd: összehasonlító táblázat, gránátok), másrészt érezhető védelmi építmények felgyújtásának szándéka.³⁵

34 Az 1870–71 évi porosz–francia háború lőszer felhasználási statisztikája szerint a németek sokkal több gránátot, mint srapnelt használtak fel.

35 Az orosz tüzérség néhány éven belül, alkalmazkodva a kialakult trendhez, lecserélte a táborig ágyúit, a Krupp-eredetű 1878 M 8,7 cm-es lövegekre, melynek lőszerai nagyon hasonlítottak az 1875 M rendszeréhez.

A tüzérségi tűz vezetése

Az Uchatius-rendszerű ágyúk is a szokásos ütegszervezetben működtek, a tűzevezetésért az ütegparancsnok volt a felelős. Ő határozta meg a célt, valamint annak pusztításához szükséges kezdőelemeket, ezen belül a lőtávolságnak megfelelő irányzékállást, a lövedék típusát és a lövés fajtáját. Az ütegparancsnok a tüzelőállásból, a lövegek mellől vezényelte a tüzet, a cél belövését általában egy löveggel végezte. Az első lövés robbanópontjának megfigyelése az ütegparancsnok feladata volt, ő a robbanás jellegéből, távolságától és oldaleltérésétől függően meghatározta a robbanópont céltól való eltérését. Ennek értékeit szabad szemmel, vagy optikai műszerrel állapította meg. Az első robbanópont megfigyelése során rögzítette, hogy a lövés hosszabb, vagy rövidebb a célhoz viszonyítva. Ezt a legegyszerűbben úgy figyelték meg, hogy rövid lövés esetén a robbanófelleg általában eltakarja a célt, míg hosszú lövés esetén a robbanófelleg a cél háttéréként jelenik meg.³⁶

Az oldaleltérés megállapításánál az ütegparancsnok nagy tapasztalatára volt szükség. Természetesen az eltérések megfigyelése függ a lövedék nemétől is, hiszen egy ágyúgránát becsapódása más jelenségekkel jár, mint ugyanazon lövegből kilőtt srapel robbanása. Az ütegparancsnok a lövegkezelőkkel állította az új elemeket, majd leadták a második lövést. (Általában az első lövés megfigyelése után 400 lépéssel változtattak az ellenkező irányba.) Amennyiben ez a lövés a célhoz viszonyítva ellentétes előjelű volt, akkor a belövés a képződött villa szűkítésével folytatódott. Amennyiben a második lövés megegyezett az előző előjelével (vagyis a célhoz viszonyítva a második is rövid vagy hosszú volt), úgy kellett emelni vagy csökkenteni az irányzéken, amíg meg nem találta a villa másik határát (Az emelés, vagy csökkentés mértéke ekkor 200 lépés volt.) a cél villába zárása után annak távolabbi határát felezéssel közelítették a cél felé, és amennyiben megtalálták a lehetséges 100 lépés nagyságú ún. „szűk villát” (a célhoz képest egy rövidebb és egy hosszabb lövés alkotja a szűk villa határát), annak közepével már az üteg többi lövege is megkezdhette a tüzelést.

A cél belövése, vagyis az optimális löelemek a tűz megfigyeléséből levont következtetések alapján való megállapítása, ettől kezdve a fél üteggel (négy löveg) folytatódott. A hatástűz elemeinek meghatározásához a fél üteg lövegei négynégy lövést adtak le. A tizenhat lövés célhoz viszonyított középpontja alapján az üteg parancsnoka – amennyiben szükséges volt – végrehajtotta a löelemek javítását, azt követően az üteg áttért a hatástűzre. A cél pusztításakor az ütegek különféle tűznemeket alkalmaztak:

Az **ütegtűz** során mind a hat vagy nyolc löveg egymás utáni sorrendben, meghatározott, néhány másodperces időközökkel tüzelt. Ezt a tűznemet a nem mozgó célok ellen alkalmazták.

A **félütegtűz** akkor volt időszerű, ha a tűzsűrűség növelése megkívánta a gyorsabb tüzelést. Így a két félüteg fele annyi idő alatt lőtte ki az előírt lövedékeket.

Az üteg, vagy félüteg **össztűz** egy időben kilőtt lövedékekkel meglepetésszerűen

36 *Csesznák*: i. m. 61–62. p.

pusztította a célt. Olyan célok ellen alkalmazták, ahol fontos volt az erős összefogott tűzcsapás. Ide tartoztak a csapatok csoportosításai, vagy a fedezékben lévő célok.

A **kitüzelő ösztűz** a menetoszlopok, mozgó célok ellen alkalmazott tűznem, az üteg töltött csővel várta az ütegparancsnok „Tűz!” vezényszavát, amikor a cél a már „belőtt” terepszakaszhoz ért. Nagy tűzsűrűséget és váratlanságot biztosító tűznem volt.

Az **egyes tűz** csak a lövegeknél volt használatban. Ebben az esetben az löveg állománya önállóan, az irányzás végrehajtása után a löveg irányójának parancsára lött. Csak srapel-, vagy kartácslövésnél, közeltámadás elhárítására alkalmazták.³⁷

Az Uchatius-ágyúk pontossága, lövedékeinek jól megfigyelhető becsapódása, irányzóeszközeinek precizitása lehetővé tette, hogy a tüzérségi tűz vezetése, az alkalmazott belövési eljárások kifinomultabbá váljanak. Az osztrák–magyar tüzérség ebben az időszakban rakta le azokat az alapokat, melyre több évtizeden át lehetett építeni a fejlesztés során. Sőt az itt kimunkált lövéstani eljárások még száz év elmúltával is kitapinthatók a tüzérség alkalmazásában.

Az osztrák–magyar, német és orosz tábori tüzérség számadatai (1878)

1878-ban, az Uchatius-ágyúk teljes körű rendszeresítése után az osztrák–magyar tüzérség 13 tábori tüzér ezreddel rendelkezett, melyek mindegyike egy-egy hadtest alárendeltségébe volt rendelve.³⁸ Ezen felül öt tüzér ezred tartozott az öt lovas hadosztály tüzérségébe. Az ezredek osztályokból (egy osztály két-három vagy négy üteg) a tábori tüzér ütegek nyolc lövegből álltak. A lovas üteget hat ágyúval szerelték föl. A tábori tüzérség mozgósított állománya összesen 1540 ágyúból állt.³⁹ Ezen belül:

159 nehéz üteg,	1272 db 1875 M 9 cm-es ágyú
26 könnyű üteg,	208 db 1875 M 8 cm-es ágyú
10 lovagló üteg,	60 db 1875 M 8 cm-es ágyú

Ez a lövegmennyiség ezer katonára vetítve nagyjából három-négy ágyút jelentett, amely megfelelt a korban elfogadott nemzetközi átlagnak. A német és az orosz haderőben ez az arány a háromhoz közelített.

A német tüzérség löveganagya az 1873 M Krupp 9 és 8 cm-es ágyúkra épült, amely nagymértékben hasonlított az osztrák–magyar Uchatius-rendszerre. A német tüzérség szervezetenként hasonlóképpen épült föl, azzal a különbséggel, hogy ütegenként 6-6 lövegből állt, melyeket osztályokba, illetve ezredekbe szerveztek. Összességében a német haderő 300 üteggel, vagyis mintegy 1800 tábori ágyúval rendelkezett.

Az orosz tábori tüzérség ebben az időszakban szintén hátultöltő ágyúkkal rendelkezett, kilenc illetve négyfontos űrméretben. Az Uchatius rendszerhez hasonlóan a lövegsövek bronzból készültek, amelyek végét ékzár zárta le. Mind

37 *Marschner*: i. m. 367–374. p.

38 A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. *Felszeghy Ferenc–Reé László*. Budapest 103. p.

39 Nem tartozott hozzá a hegyi-, vár-, és partvédő tüzérség.

a német, mind az orosz tüzérség rendelkezett a korszak általánosan elfogadott és használt lőszerével; gránátokkal, srapnelekkel, gyújtólövedékekkel, valamint kartácsokkal.

Az orosz hadsereg a lövegeken kívül nagy mennyiségben alkalmazott rendszeresített szórólövegeket is, Berdan-puska töltényéhez alakított űrméretben. Összességében az orosz tüzérség 1944 tábori ágyúval, és 312 szórólöveggel volt felszerelve.⁴⁰

Az 1875 M ágyúk jelentősége, modernizálása és utóélete

Az 1875 M ágyúk már elérték a 6000 lépés (4500 m) lőtávolságot, vagyis hatékonyan pusztíthatták az ellenséges gyalogságot már a felvonulás időszakában is. Az optikai eszközökkel történő tüzmegfigyelés viszont csak 3000-3500 lépésre biztosította a pontos tűzvezetést. Ebben az időszakban az ütegek tüzét még a tüzelőállásból a lövegek mellől vezették. A lőtávolság tekintetében ezek a lövegek megelőzték az optikai, távolságmérő rendszerek, valamint a katonai kommunikáció fejlettségét. Így állt elő az a sajátos állapot, hogy az ágyúk távolsági tüzében több lehetőség rejlett, mint amelyet képesek voltak kihasználni. Később az optikai, tűzvezető és híradó eszközök nagymértékű fejlődése tette lehetővé a tüzérségi rendszerek sokkal hatékonyabb alkalmazását. Az 1875 M ágyúk ballisztikai jellemzői jóval nagyobb pontosságot biztosítottak, mint az azt megelőző 1863 M lövegeké. A 9 cm-es Uchatius-ágyú lövedékének maximális kezdősebessége 453 m/sec, míg elődjéé 349 m/sec volt. Lőkísérletek bizonyították, hogy az újfajta lövegek kedvezőbb szórásképpel rendelkeznek minden vizsgált lőtávolságra. Az új típusú ágyúk lövedékei jóval nagyobb hatást fejtettek ki a célban, mint elődeik. A belső bordázott burokkal megnövelt hatású 9 cm-es repeszgránát ötször annyi hatásos repeszt termelt, mint a nyolcfontos (10,4 cm) 1863 M lövedék. Mindezek mellett az Uchatius-ágyúk még mindig feketelőporral tüzeltek és a lövedékek robbanótöltetei is a régi hagyományos keverékből álltak.

A gyakorlati tapasztalatok igazolták, hogy az irányzék legkisebb – egy milliméteres – állítására a becsapódási pont is érzékenyen reagált. Nem kétséges, hogy az 1863 M tüzérségi rendszer több mint egy évtizedes szolgálati ideje alatt 1500-2000 lépés lőtávolságon belül feltétlenül hatásosnak bizonyult, de az Uchatius ágyúk hatásos lőtávolsága – ahogy azt a lőkísérletek is igazolták – a 8 és a 9 cm-es űrméreteknél egyaránt elérte a 6000 lépést, amely ebben az időszakban maximálisan megfelelt a követelményeknek. Az 1875 M 7, 8 illetve 9 cm-es ágyúk az 1880-as esztendőkből a tábori tüzérség alaplövegét képezték, de az 1890-es évek – az európai fejlődés irányának megfelelően – az osztrák-magyar tüzérségnél is jelentős változásokat hoztak. Megjelent a gyérfüstű lőpor, mely hatékonyabbá tette a lövegeket, a kísérleti műhelyekben megalkották az első csőhátrasiklást fékező berendezések válfajait, valamint az új típusú lövegzárakat, amelyek a gyorsabb tüzelést tették lehetővé.

⁴⁰ *Csesznák*: i. m. 70–78. p.

Az Uchatius-féle tüzérségi rendszer mégis időtállóan bizonyult!

Az 1890-es évek elején az osztrák-magyar KTB szakemberei lefektették a korszerű tábori lövegekkel szembeni kívánalmakat, a modernizáció irányát. A hosszabb távú program, egyik közbeeső megoldásként szóba jött az 1875 M ágyúk átalakítása is.⁴¹ Az addig kitűnően bevált lövegek átalakítása technikailag magasabb szintre hozhatta a tüzérséget, gyors választ adhatott a német, francia, vagy az orosz löveg-modernizációs lépésekre és – nem utolsósorban – gazdaságosabb volt.

Az átalakítások eredményeképpen az Uchatius-löveg stabilabb és biztonságosabb lett. A löveg lövés utáni több méteres hátramoszgását, egy földbe süllyeszthető, tekercsrugókkal szerelt sarkantyú csökkentette. Ez a megoldás, a tűzkiváltásnál 80-100 cm-re redukálta az ágyú hátramoszgását, sőt a rugóerő jórészt az eredeti állásba tolta vissza a löveget, így optimális talajon csak 10-30 cm-es volt a tartós elmozdulás az eredeti állapothoz képest. Köves sziklás talajon viszont a sarkantyút alkalmazni a törés veszélye nélkül nem lehetett. Az új alkatrész alkalmazása megkönnyítette a lövegek kezelését, megtakarította a kezelők energiáját, amellyel az ágyúkat minden lövés után a helyükre tolták. Az üteg ezáltal időt is nyert, így a töltések közötti intervallum is jelentősen csökkent, az új löveg elérte a percnkénti hat lövés tűzgyorsaságot, amely megfelelt a nemzetközi elvárásoknak is.

Jelentős technikai újítás volt a Broadwell-dugasztás átalakítása az új gyérfüstű lőpor követelményeinek megfelelően. Ennek – valamint az idő előtti lövést kizáró átalakításnak – köszönhetően a zárás biztonságosabb lett. A lövegcső szerkezetét és anyagát nem változtatták, de a falának vastagságát – a gyérfüstű lőporhoz alkalmazkodva – csökkentették, amely 70 kg-os könnyítést eredményezett.

A lőszerterén lényeges változást vezettek be az új, hegyes acélsüveggel rendelkező „vérttörő” gránát rendszeresítésével. A viszonylag vastag falú rombolási feladatra megalkotott gránátot por alakú feketelőporral töltötték. A külső felépítésében a repeszgránáthoz hasonló lövedéket gyújtóval nem látták el, mert a becsapódáskor keletkezett hőenergia belobbantotta a töltetet.⁴² A „vérttörő” gránátot masszív célok, elsősorban védelmi építmények ellen alkalmazták.

A lőszerterek között a srappelt is átalakították, a robbanótöltetét 120 grammra, a töltelékgyölyök számát 250 darabra növelték, úgy hogy közben a lövedéktest súlyát csökkentették. Így annak ballisztikai jellemzői nem változtak. A srappelt falvastagságának csökkentésénél az öntöttvasat acéllal helyettesítették.⁴³ A hatásosabb lövedéket korszerűbb 1896/a típusú kettősgyújtóval látták el, amely 600-4500 lépésig időzített, 6000 lépésig csapódó gyújtóként működött.⁴⁴

A kartácsok az 1890-es évek közepére kikoptak a rendszerből, helyettük, önvédelmi célból alapidőzítésű srappelt használtak, amely hatszáz lépésre a lövegcső elhagyása után robbant, így megfelelt az önvédelmi feladatnak.

A modernizált löveg lőszeréhez már nem a nagy füsttel égő feketelőport, hanem az 1893M ¼ mm-es nitroglicerines, nitrocellulóz, csövecske formájú gra-

41 *Ortner*: i. m. 174. p.

42 HM HIM HTM Lőszergyűjtemény 1896 M ágyúgránát, leltári szám: 3984/Fe

43 *Ortner*: i. m. 177. p.

44 *Marschner*: i. m. 189-195. p.

fitozott lőport használták.⁴⁵ Így a töltet apró, 1 mm átmérőjű 4 mm magas kis darabokból állt, amely már a korszerű hadilőpor jellemzőivel bírt. A 9 cm-es ágyú indító töltete 440 gramm, újfajta lőport tartalmazott.

A számos újítással modernizált 1875 M 9 cm-es tábori ágyú, a tartóssági- és lőpróba után, 1897 júliusában egy magas szintű parancsnoki szemlebizottság elé került, amelynek pozitív javaslata alapján az uralkodó október 30-án elrendelte az 1875/96 M. 9 cm-es tábori ágyú rendszeresítését. Ezt követően még 1897 decemberében egy osztrák-magyar közös bizottság engedélyezte a sorozatgyártást.⁴⁶

Az áttervezett 9cm-es Uchatius ágyúk a sok pozitív változtatás ellenére, csak átmeneti megoldás lehetett a tábori tüzérség számára. Az európai nagyhatalmak tüzér fegyverneme rohamosan fejlődött, így az osztrák-magyar löveg átalakítása csak enyhített a lemaradáson. a Monarchiában, abban az időszakban folyó, új lövegek érdekében végzett fejlesztéseknek kellett meghozniuk az igazi megoldást.

Az 1875 M 7, 8 és 9 cm-es ágyúkat – kivonásuk után - az erődökben, várakban raktározták és tartalékként számoltak velük. A tábori tüzérségnél már elavult lövegek magasított sánc lövegtalpat kaptak, (annak érdekében, hogy falak és fedezékek mögül is tudjanak tüzelni) illetve az eredeti lafettán, mint az erődből kitámadó gyalogságot támogató lövegek szerepeltek a háborús tervekben. Ezeket nevezték „kirohanó” lövegeknek. Ezen felül az egyes erődlemek közötti ideiglenes erődítések védelme is a régi ágyúk feladata volt.⁴⁷

Az 1875 M Uchatius tüzérségi rendszer 30 évvel rendszeresítése után – ha csak az erődraktárakban is - még mindig megbízható fegyverzetnek számított.

THE UCHATIUS GUN
THE FIRST MODERN BREECH-LOADING FIELD GUN
OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

Imperial and Royal Artillery General Baron Franz von Uchatius, gun designer and inventor, was a key figure in the development of the Austro-Hungarian artillery in the 1870s. The artillery system named after him made him famous in both Europe and America.

The M1875 Uchatius “steel bronze” gun greatly improved the capabilities, the practicability and the combat value of the Austro-Hungarian artillery, and therefore it bore comparison with any European artillery system of that period. Introduced in 1875, this was the first breech-loading artillery system of the Austro-Hungarian Monarchy that fulfilled expectations regarding durability and applicability.

General Uchatius was skilled in other sciences, too. As a young navy officer, together with his brother, he planned and prepared the first successful bombing ever of an

45 *Arday*: i. m. 299. p.

46 *Ortner*: i. m. 177. p.

47 *Marschner*: i. m. 269–270. p.

enemy hinterland from a balloon, against Venice in 1849. He also made his mark on the development of the motion picture. In 1853, for educational purposes, he set a series of still pictures in motion with the help of light, and he even projected them on a wall with the aid of an apparatus that he had invented. According to historians dealing with the story of the motion picture, these were the first steps taken in the field of film technology.

The Uchatius guns served as a basis for the development of the Austro-Hungarian artillery for several decades. The M1875 artillery system was such a good design that 30 years after its introduction, somewhat modernised, it was still considered reliable by the Austro-Hungarian artillery.

DAS UCHATIUS GESCHÜTZ. DAS ERSTE MODERNE HINTERLADERFELDGESCHÜTZ DER ÖSTERREICHISCHEN-UNGARISCHEN MONARCHIE

Freiherr Franz Ritter von Uchatius kaiserlicher und königlicher Feldzeugmeister, Geschützentwerfer und Entdecker galt als die Schlüsselfigur der Entwicklung der österreichischen-ungarischen Artillerie in den 1870-er Jahren. Das von ihm benannte Artilleriesystem machte seinen Namen sowohl in Europa als auch in Amerika bekannt.

Die Bedeutung der 1875M Uchatius „Stahlbronzekanon“ lag darin, dass sie die Fähigkeiten, Verwendbarkeit und Kampfwert der österreichischen-ungarischen Artillerie vergrößerten, und diese Artillerie konnte dank dieser Entwicklung mit dem Artilleriesystem von jedem anderem europäischen Staat verglichen werden. So bedeuteten die 1875 eingeführten Geschütze das erste Hinterladeartilleriesystem der Österreichischen-Ungarischen Monarchie, dessen Dauerhaftigkeit und Verwendbarkeit die auf ihm gesetzten Hoffnungen erfüllen konnten. General Uchatius galt weiterhin als ein Experte von vielen weiteren Wissenschaften. Als ein junger Offizier der Kriegsmarine entwarf und vorbereitete er 1849 mit seinem Bruder den ersten erfolgreichen Bombenangriff der Welt aus einem Luftballon gegen das Hinterland in Venedig. Er schuf auch auf dem Gebiet der Entwicklung der sich bewegenden Bilder etwas dauerhaftes. 1853. brachte er die Serie von unbeweglichen Bildern mit Licht zur Bewegung für den Unterricht, und zwar auf eine Weise, dass er die Bilder mit einem von ihm entworfenen Apparat an die Wand projizieren konnte. Die Experten der Geschichte der sich bewegenden Bilder vertreten die Meinung, dass er mit dieser Entdeckung eine wesentliche Rolle in den ersten Schritten der Filmtechnologie spielte.

Die Uchatius Geschütze bestimmten für mehrere Jahrzehnte die Grundzüge der Entwicklung der österreichischen-ungarischen Artillerie. Das 1875M Artilleriesystem galt als so vollkommen, das auch 30 Jahren nach seiner Einführung – nach einer leichten Modernisierung – immer noch als ein zuverlässiges Waffensystem der österreichischen-ungarischen Artillerie galt.

KÖZLEMÉNYEK

Süli Attila

A TORDA MEGYEI NEMZETŐRSÉG ZÁSZLÓI

Bevezetés

A Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményének kiemelkedő darabjait képezi az a két zászló, amelyeket a rajtuk lévő címer alapján az 1848 áprilisában létrejött Torda megyei nemzetőrséghez köthetünk.¹ A két fehér selyemzászlóra először Kerekes Zoltán, a múzeum néhai főosztályvezetője hívta fel a figyelmet az 1971-ben megjelent tanulmányában. A két zászló, melyből az egyik gyalogsági, míg a másik lovassági volt az Országos Nemzetőrségi Haditanács által 1848. július 10-én kelt rendeletben meghatározott szabvány szerint készült.² Ennek alapján mindkét zászló egyik oldalára Torda megye címerét, míg a másikra a koronás magyar címert hímezték. Az ország címert az egyik zászlón jobbról tölgy, balról olajág, míg a másikon mindkét oldalon olajág övezi. Szegélyezésük a többi 1848-as zászlóétól annyiban tér el, hogy a szorosan egymás mellé helyezett piros, illetve zöld lángnyelvek csúcsai ellentétes irányban helyezkedtek el.³ Kerekes szerint a zászlók 1941-ben a Moszkvai Forradalmi Múzeum állományából kerültek Budapestre a Hadimúzeumhoz.⁴ A lovassági zászlót először Tóth Márta restaurálta 1998-ban a Hadtörténeti Múzeum készülő állandó kiállításához, a munkálatok során Vágó Erzsébet, a múzeum néhai textilrestaurátora a zászló két lapja között egy szerencsét hozó Madonnás szentképet és egy, a készítőik által aláírásukkal is hitelesített certifikációt talált.⁵

Cs. Kottra Györgyi a múzeum zászlógyűjteményének vezetője a lovassági zászlót – utalva a moszkvai múzeum leírására – a 11. (Székely), vagy a 15. (Mátyás) huszárezredhez köti, feltehetőleg azért, mivel ezek voltak a VI. (erdélyi) hadtest tisztán erdélyi kiegészítésű huszáralakulatai. Az orosz leírás szerint a zászlók Szőlősnél (Világosnál), a Bem-hadtesttől⁶ kerültek a cári csapatok zsákmányába.⁷

1 Leltári számuk: 0021. és 0022/ZI. Magyar királyi leltári számuk: 48.543-48544.

2 *Közlöny*, 1848. július 10. Közli: *Urbán* 1999. II. 807.

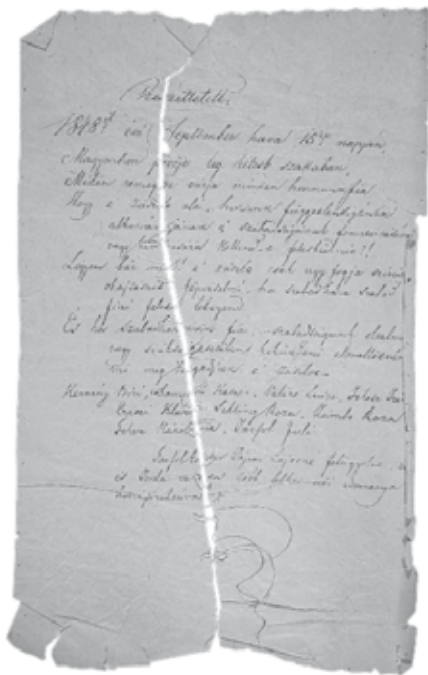
3 *Kerekes*, 1971/a. 106–108. p.; *Kerekes*, 1971. 624. p.; *Cs. Kottra*, 2002. 69. p.; *Győrkei–Cs. Kottra*, 2000. 50. p.

4 *Kerekes*, 1971. 624. p.; *Győrkei–Cs. Kottra*, 2000. 13–37. p.

5 *Győrkei–Cs. Kottra*, 2000. 31. p.; *Vágó*, 2000. 147–153. p.; Vágó Erzsébet munkásságát ismerteti: *Cs. Kottra*, 2008. 201–204. p.

6 Az erdélyi magyar csapatok parancsnoka 1848 decemberétől 1849 augusztusáig a lengyel József Bem altábornagy volt.

7 *Cs. Kottra*, 2002. 69. p.

A címer mögött talált, a zászló eredetét bitelesítő irat

A fenti magyarázat azonban számomra több megválaszolatlan kérdést is felvet. Tény, hogy az említett alakulatok a VI. (erdélyi) hadtest tisztán erdélyi kiegészítésű huszárezredei voltak, de közülük egyik sem kapitulált Szőlősnél (Világosnál).⁸ A 11. (Székely) huszárezred határőr alakulat volt, az ezredesi és alezredesi osztályai Háromszékben, az első őrnagyi Csíkban és Gyergyóban, míg a második őrnagyi első százada Aranyosszékbén, a második százada Alsó-Fehér, Torda és Hunyad megyéből nyerték a kiegészítésüket. A vármegyékben állomásozó század szinte teljes egészében, míg az aranyosszéki század a hidasi szakasza románokból állt. Az alakulat egysége 1848 novemberében felbomlott, mert a román huszárok többsége az erdélyi osztrák hadtesthez csatlakozott.⁹ Az ezred alezredesi osztálya 1848 augusztusában a délvidéki hadszíntérre került és csak novemberben vezényelték haza.¹⁰ 1849-ben az ezred osztályai Erdélyben és a Bánságban állomásoztak. Az ezred összes osztálya rendelkezett zászlóval, tehát nehezen tudom elképzelni, hogy pont egy olyan város nemzetőrségi lobogóját kapták volna meg, amelyhez az alakulatnak semmiféle kötődése sem volt.¹¹

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdte meg Mikes Kelemen gr.¹² és Bethlen Gergely gr.,¹³ míg a székelyföl-

8 A fegyverletételre 1849. augusztus 13-án került sor.

9 *Treuenfest*, 1878. 327. p.; TL, 1892/1. és 1895/2.

10 *Kedves*, 2008. 85–144. p.

11 Még a kettészakadt második őrnagyi osztály zászlója sem került az ellenség birtokába. (*Vay*, 1758.; *Szilágyi*, 1898, 109. p.)

12 Életrajza: *Bona*, 2000. 517–518. p.

13 Életrajza: *Bona*, 2000. 247. p.

diekét szeptembertől Berzenczey László¹⁴ kormánybiztos.¹⁵ Az ezred – amelynek tordai kötődése szintén nem igazán volt – végigharcolta az erdélyi hadjáratot, 1849 áprilisában egy osztályuk Bem altábornaggyal a Temesközbe vonult és részt vett annak felszabadításában. Ezután az osztály a IV. hadtest kötelékébe került és augusztusban ennek részeként tette le a fegyvert. A többi osztály Erdélyben harcolt, többségük Zsibónál kapitulált.¹⁶ Erről az alakulatról számos visszaemlékezés jelent meg, ezekben azonban nyoma sincs annak, hogy az ezred a tordai nemzetőrség lovassági zászlaját megkapta volna.¹⁷

A zászló, mint jelkép mindig szimbolizálja az adott alakulatot. Véleményem szerint a két tordai zászló nem kerülhetett a fenti két huszárezredhez, mivel semmiféle átalakítást sem végeztük rajtuk. Nincs felirat, vagy bármifajta ráutaló szimbólum. E mellett azt is tudjuk, hogy egyik alakulatnak sem volt semmilyen tordai kötődése.¹⁸

Ahhoz, hogy a zászlók történetét megérthessük, röviden fel kell vázolni az erdélyi és ezen belül különösen a tordai nemzetőrség történetét.

Az erdélyi nemzetőrségek szervezése 1848-ban

A nemzetőrséget Magyarországon a polgári átalakulást biztosító áprilisi törvények teremtették meg. Ennek a jogszabálynak a XXII. cikkelye nemzetőri szolgálatra kötelezett minden olyan személyt, akik a meghatározott vagyoni cenzusnak megfeleltek, illetve az értelmiségeket (orvos, ügyvéd, mérnök... stb.).¹⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar kormányzat hatásköre Erdélyre még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a maga uniós jogszabályát.²⁰ A polgári ügyeket a Kolozsváron székelő Erdélyi Főkormányzóság (Gubernium), míg a nagyfejedelemség területén állomásozó sor és határőr katonaságot a nagyszebeni erdélyi főhadparancsnokság (General Commando) irányította.

Az anyaországi példákön felbuzdulva Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrségeket állítsanak fel. Március 21-én, Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrséget.²¹ A „kincses város” példája a vármegyék többségében gyorsan követésre talált. Belső-Szolnok közgyűlése már március 25-én határozatot hozott

14 *Egyed*, 2004. 20–37. p.

15 Az alakulat szervezéséről: *Süli Attila*: Kossuth Lajos szabadsapatának szervezése Erdélyben 1848-ban. (Megjelenés alatt: HK. 2009/3.)

16 *Kedves*, 1992. 60. p.

17 *Jakab*, 1880.; *Dercsényi*, 1896.; *Szalai*, 1993.; *Imreh*, 2003.; *Koós*, 1890.; *Székely*, 1893.

18 Bár zászlómódosításra léteztek példák (Pl. 50. Hunyadi honvédszászlóalj), de itt megjelent a felirat.

A 17. (Bocskai) huszárezred zászlóján a Hajdú-kerület címere található, kifejezve azt, hogy az ezred zömében innen nyerte az állományát. (*Győrkei-Cs. Kottra*, 2000. 38. p.)

19 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikk. Pest. 1848. 68–71. p.

20 Erre csak a május 31-én Kolozsváron összeülő országgyűlésen került sor. (*Kővári*, 1861. 47. p.)

21 *Kővári*, 1861. 7. p.

az ügyben,²² a szervezéssel Makrai László²³ kilépett huszár főhadnagyot bízták meg. Alsó-Fehér március 30-án,²⁴ Kolozs április 3-án,²⁵ Torda pedig április 10-én hozott döntést²⁶ a nemzetőrség felállításáról. A szász székek még március végén javaslatot nyújtottak be Nemzeti Egyetemük felé a nemzetőrsegek megszervezésére.²⁷ Hunyad, Felső-Fehér, Küküllő megyék és a Fogaras-vidék csak májustól látott neki az érdemi szervezésnek.²⁸ A székely székek közül Háromszék²⁹ és Aranyosszék³⁰ még áprilisban határozott a nemzetőrsegek felállításáról, míg Csík-, Udvarhely- és Marosszékben a tényleges szervező munka csak a nyár folyamán kezdődött meg.³¹

A törvényi háttér hiánya ellenére a Gubernium támogatta a fenti önkéntes szerveződések és a magyarországi XXII. tck. előírásait próbálta meg a lehetőség szerint alkalmazni. A Főkormányzók törekvéseit a magyar kormány is figyelemmel kísérte, Eszterházy Pál hg. külügyminisztert pedig utasították, hogy eszközölje ki az erdélyi magyar nemzetőrsegek számára a gyulafehérvári várban raktározott fegyverekészletek kiutalását.³²

Összességében elmondhatjuk, hogy szervezés a szabad-királyi, illetve a nemesi³³ és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, ugyanakkor a román többségű vármegyékben elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrsegek létrehozásában. A vegyes lakosságú városok többségében kezdetekben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőr csapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíkban és Háromszékben nagyban nehezítette az organizációt a határőrtestek ellenállása, akik félték alakulataik felbomlásától.³⁴ Maros és Udvarhelyszékben pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíraskodást vezettek be.³⁵ Júniustól az erdélyi nemzetőrsegek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, Vay Miklós br. királyi biztos. Az egyes települések felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt többnyire kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Egy augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27 732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gond az volt, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált, vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobban felszerelt és kiképzett a 1400 fős kolozsvári nemzetőrseggel volt, amelynek lovas és vadászszázada is volt.³⁶

22 *Kövári*, 1861. 11. p.

23 Életrajza: *Bona*, 2000. 492. p.

24 *Szilágyi*, 1898. 21–22. p.

25 *Kövári*, 1861. 11. p.

26 *Kövári*, 1861. 12. p.

27 *Göllner*, 1967. 75–76. p.

28 *Süli*, 2000. 614., 616. és 619. p.

29 *Egyed*, 1979. 56. p.

30 MOL F37. 934/848. A főkirálybíró levele Teleki József gr. kormányzóhoz. Kövend, 1848. április 30.

31 *Süli*, 2000. 619–621.

32 *F. Kiss*, 1989. 39. p.

33 Torda, Dés és Nagyenyed.

34 *Süli*, 2000. 621–624. p.

35 *Süli*, 2000. 619–621. p.

36 *Süli*, 2000.; *Egyed*, 1998. I. 192. p.

A szász nemzetőrsek a magyarokéval együtt jöttek létre, azonban különállásukat mindvégig megőrizték, többnyire – a vezetők elvárásainak megfelelően – a szász egyetem fegyveres milíciái maradtak. Áprilistól a székek többsége engedélyezte a királyföldi románok belépését is a települések nemzetőrségeibe,³⁷ biztosítva ezzel a két nemzet között létrejött szövetséget a magyarok ellenében.³⁸

A románok által a külön nemzetőség igénye az I. balázsfalvi gyűlésen fogalmazódott meg. Nemzetőségeiket a szászokhoz hasonlóan az osztrák kormány alá akarták rendelni, román vezényleti nyelvvel és román származású tisztekkel. A vegyes lakosságú városok többségében (Vízakna, Zalatna..stb.) a románok külön nemzetőséget alakítottak. Az igazi katonai szerveződésük azonban csak a III. balázsfalvi gyűlés után indult meg. (1848 szeptember közepe.³⁹)

Noha a magyar nemzetőségek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei nemzetőségek az ősszel többször is sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel,⁴⁰ a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőség – hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz – tartós harctéri szolgálatra alkalmatlan volt.

Természetesen a szerveződő nemzetőségek részéről nagyon korán megfogalmazódott az alakulatot és a törvényhatóságot szimbolizáló zászló igénye is. a kolozsvári nemzetőség zászlója május első felében készült el,⁴¹ mellyel a zászlóalj díszszemlét tartott a városháza előtt.⁴² A nagyszebeni nemzetőségnek már áprilisban minden százada rendelkezett külön zászlóval. Ezeknek a zászlóknak az egyik oldalán egységesen az „*Ad retinendam Coronam*”, míg a másikon a „*Für Fürst, Recht und Vaterland*” felirat volt. Erdély és Magyarország uniójának elutasítására utalt, hogy a zászlón sem a magyar, sem az erdélyi címer nem szerepelt.⁴³ A dési nemzetőség zászlaját április 25-én szentelték fel a város főterén. A város hölgyei Csanády Zsófia úrhölgy⁴⁴ vezetésével egy nemzeti színű lobogót hímeztek. A nemzetőség Makrai László parancsnokkal az élen a város főterének egyik oldalán sorakozott fel, míg velük szembe a megyei tisztviselők és városi polgárok voltak. a különböző felekezetek papjai és lelkészei megáldották a zászlót, majd a hölgyek közül Pataki Emília kilépett, átvette a zászlót és felemelte, meglengette és kiáltotta: „mindég fenn és magasan lobogjon.” Ezután átnyújtotta azt Makraynak, majd dobpergés közben a közönség azt kiáltotta: „Éljen az UNIÓ!”⁴⁵ Ezután a nemzetőrök elmondták az eskü szövegét, mely a következőképpen hangzott: „Én, N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy királyom, hazám és városom kormányához hű leszek, előljároimnak a törvények szerint engedelmeskedni fogok; a közcsendet, békét, nyugalmat, személy és vagyonbátorságot meg nem háborítom, s általában nemzeti polgárőri kötelességemet a kitelhető legnagyobb pontossággal teljesítem

37 Miskolczi, 1988, 1359. p.

38 A szász nemzetőségről összefoglalóan: Göllner, 1967. 75–85. p.

39 Miskolczi, 1988. 1395. p.

40 Pl.: Alsó-Fehér, Torda és Kolozs megyékben.

41 *Ellenőr*, 3. sz. dátum: május 9.

42 *Ellenőr*, 6. sz. dátum: május 14.

43 *Jakab*, 1880. 76. p.

44 Férje Weér Sándor ellenzéki politikus és dési lovas nemzetőség parancsnoka. (*Kádár*, 1890. 28. p.)

45 *Kovács*, 1887. 117. p.

és polgári választott elöljáróim vezérlete alatt hű öre leszek az alkotmánynak, törvénynek és városnak. Isten engem úgy segítjen, s úgy adja lelkem üdvösségét!”⁴⁶ Az Alsó-Fehér megyei nemzetőrség zászlajának szentelésére augusztus 22-én került sor Nagyenyeden.⁴⁷ Az aranyosszéki Felvinc mezőváros nemzetőrségének szépen hímzett zászlaját „adta Zudor Károlyné Antal Klára”,⁴⁸ melynek felszentelésére május 14-én a szabad ég alatt került sor.⁴⁹ A zászló selyemből készült, piros és zöld szegéllyel, gazdag aranyozással, egyik felén bársony, másik felén zöld selyemhímzéssel. Rajta az alábbi felirat szerepelt: „N-F-Vintz őrsérgéé 1848”.⁵⁰ A szórványban élő láposvidéki magyarság (Magyarláros és Domokos) nemzetőségeinek eskütételét és zászlószentelését június 4-én tartották meg.⁵¹ A háromszéki Nagyborosnyó község 200 fős nemzetőségeinek zászlószenteléséről nagyon szép leírás maradt az utókorra. Az egy századba szerveződött alakulat június 4-én a református templom előtt sorakozott fel, ahol a helybeli református lelkész szentelte fel a választott százados és főhadnagy által adományozott zászlót. Érdemes szó szerint idézni a szónoklat egyes részeit: „Üdvezlem ez innepélyes órában – így szólván végül – a háromszínű lobogót, mint jelképét a magyar nemzet felujult életének. [...] Patyolatfehére emlékeztessen a magyar őszinteségre, király iránti mocsoktalan hűségre, szenyetlen honszeretetre, miszerint az egyesült Magyarhon még nagy és dicső lesz; még Lajosok és Mátyások derülendek, bilincseit széttört nemzetünkre. Veres színe jutassa mindannyiszor eszünkbe, miként a’ hon oltárának vagonunkkal s ha kell, vérünkkel is áldozni kötelesség.”⁵² A Torda megyéhez tartozó Marosjára magyarsága 100 fős nemzetőséget alakított, mely részére „Miriszlai Sándor polgártárs, ki a nemzetőségnak igen csinos készületű lobogót ajándékozott.”⁵³ A Felső-fehér megyéhez tartozó Hídvéd 140 fős nemzetősége számára vezetője és patrónusa, Nemes Ábrahám gr. zászlóval és dobbal ajándékozta meg.⁵⁴ A fent ismertetett adatsor kellőképpen bizonyítja, hogy a zászló az erdélyi magyar nemzetőségek számára meghatározó szimbólum volt.

A Torda megyei nemzetőség története a város osztrák megszállásáig

A túlnyomórészt románok lakta Torda megye székhelye a nemesi városi jogállással rendelkező Torda volt. E mellett 7 mezővárossal és 164 faluval rendelkezett, a járások száma 12 volt. A megye magyarsága Tordán és környékén, a megye felső járásában, illetve Torockón és környékén összpontosult.

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy a nemzetőség létrehozásában a megye tehát az élenjárók közé tartozott. A főkormányzó már április végén java-

46 *Kádár*, 1890. 26. o.

47 *Ellenőr*, 68. sz. 1848. augusztus 31.

48 *Orbán*, 1872. XVI. Aranyosszéknak a Keresztesmező felső részén fekvő falui.

49 *Ellenőr*, 11. sz. 1848. május 23.

50 TL, 1893. 20. sz.

51 *Ellenőr*, 27. sz. 1848. június 20.

52 *Kolozsvári Híradó*, 19. sz. 1848 július 2.

53 *Kolozsvári Híradó*, 21. sz. 1848. június 7.

54 *Kolozsvári Híradó*, 32. sz. 1848. június 25.

solta, hogy a II. (román) határőrezred naszódi fegyverraktárából 200 db kovás puskát utaljanak ki a tordai nemzetőrség számára.⁵⁵ Erre azonban még egy ideig nem került sor, így május elején a város 300 lándzsát és 3 dobot készített alakuló nemzetőrsége számára.⁵⁶ A fegyverigény mellett gondoskodni kellett a kiutalandó és meglévő lőfegyverekhez szükséges lőszerokról is, így Teleki kormányzó a város számára 6000 db töltény vásárlását engedélyezte a gyulafehérvári fegyvertárból.⁵⁷ Erre pedig annál inkább is szükség volt, mert a gyorsan szerveződő nemzetőrség létszáma május első felében meghaladta 400 főt.⁵⁸ A nemzetőrség tiszteletbeli ezredese Thorotzkay Miklós főispán volt.⁵⁹ Szervezetileg három századra tagolódtak, emellett létezett kevés számú lovas nemzetőrség is. A nemzetőrök saját lőfegyverükkel és lándzsákkal voltak felszerelvek, lőporról választott őrnagyuk, Kemény Farkas br.⁶⁰ gondoskodott. Kiképzésüket Szíjártó Károly alhadnagy,⁶¹ az 51. (Károly Ferdinánd) sorfővezető tisztje irányította, aki az állomáshelyéről, Kolozsvárról utazott a városba. A székváros ösztönzésére a megye több helységében is akartak a lakosok nemzetőrségeket alakítani,⁶² így felmerült a szétszórt nemzetőrségek Torda központú szervezésének, illetve az aranyosszéki nemzetőrséggel történő egyesülésnek az igénye is.⁶³ A város nemzetőrsége július elején, a főtéren felsorakozva fogadta az Erdélyben körutat tevő Vay Miklós br. királyi biztost. Erdély első számú politikai vezetőjét a lovas nemzetőrök kísérték a város határától a megyeházára.⁶⁴ A nemzetőrség létszáma ebben az időszakban 684 fő volt, összesen 200 szuronyos és 184 vadászfegyverrel rendelkeztek.⁶⁵ A nemzetőrség fegyverzete még augusztusban is hiányos volt, mivel a miniszterelnöktől 1000 forint kiutalását kérték lándzsák készítése céljából. Bár Batthyány a pénz biztosította, a lándzsák készítése helyett inkább lőfegyverek vásárlását javasolta a városnak.⁶⁶ Szintén ebben az időszakban kérte a város az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy választott őrnagyukat, Kemény Farkast a tisztségében erősítsék meg.⁶⁷

A nemzetőrök rendszeresen gyakorlatoztak, melynek kezdetén a zenekaruk a Rákóczi-indulót játszotta. Egy visszaemlékezés szerint: „Tordán 1848 év nyarán lett szervezve a nemzetőrség és alakult egy zászlóalj gyalogság és egy szakasz lovasság, Br Kemény Farkas parancsnoksága alatt. Folytak szorgalmasan a gyakorlatok. Századosok voltak: Kovácsi János, Tarsoly Gergely, Lengyel Ádám, Csipkés Albert és Velits Károly, a lovasságnál Pápai Lajos. Mindenki igyekezett

55 Documente, II. 240. Teleki levele a kolozsvári főbíróknak. Kolozsvár, 1848. április 27.

56 Documente, III. 66. Mezei István főhadnagy levele a Guberniumhoz. Torda, 1848. május 2.

57 Documente, IV. 73. Teleki levele az erdélyi főhadparancsnoksághoz. Kolozsvár, 1848. május 18.

58 *Pesti Hírlap*, 59. sz. 1848. május 18.

59 *Orbán*, 1986. I. 404. p.

60 Életrajza: *Bona*, 2000. 432–433. p.

61 Életrajza: *Bona*, 2009. 416. p.

62 Túron, Komjátszegen, Járában, Egerbegyen, Gyéresen és az alsó járásban öt század. (*Orbán*, 1986. I. 402. p.)

63 *Ellenőr*, 12. sz. 1848. május 25.; *Orbán*, 1986. I. 402. p.

64 *Ellenőr*, 39. sz. 1848. június 11.

65 GT. Pr. 299. csomó. 2032. Mezei István tordai főhadnagy levele Teleki kormányzóknak. Dátum: július 28.

66 ONHT. 2678/nő.

67 ONHT. 3097/nő.

azokban részt venni és a legnagyobb készséggel feladatának megfelelni. Egy pár hét alatt teljesen kiképzett s csatára kész őrséggel rendelkezett Torda városa. A lelkesedés folyton nőtt s nemsokára zenekarunk is alakult. Főhadnagy Vajna Miklós és Salamon József ügyvédek nagy zenészek is lévén az akkori polgári zene- és dalkör tagjaiból szerveztek egy katonai zenekart s azután amellet vonultak kis naponta a gyakorlatokra s minden más alkalmi ünnepélyes felvonulásokra a nemzetőrök.⁶⁸

Az erdélyi belpolitikai helyzet szeptemberre kiéleződött. Az erdélyi főhadparancsnokság – bár a nyílt színvallástól még tartózkodott, erre csak októberben került sor – a Bécsből kapott titkos utasítások alapján nem működött együtt az erdélyi magyar kormányzervekkel. A két román határőrezred nyíltan felmondta az engedelmisséget. Szeptember 17-én Puchner megtiltotta a császári alakulatoknak, hogy segítséget nyújtsanak a törvényhatóságok tisztségviselőinek az újoncösszeírást megtagadó települések ellenében.⁶⁹ Szeptember 18-án leállította a Gyulafehérváron már szállításra előkészített hatfontos ágyúütegnek a honvédek részére történő átadását. A magyar hadügyminisztérium által Pestre rendelt Uracca-gránátoszászlóalj⁷⁰ pedig visszavezényelte Erdélybe, és az alakulat tisztjei sem a hadügyminisztérium, sem a budai főhadparancsnokság követelésére nem voltak eltérni Puchner rendeletétől.⁷¹ A II. (nászódi) román határőrezred parancsnokának felhívására a Torda megyei románság is küldött követeket Naszódra, és egyre többen mondták fel az engedelmisséget a megyei kormányzatnak. E forrongó helyzetben nem lehetett végrehajtani a magyar belügyminisztérium által elrendelt újoncösszeírást sem. Szeptember 11-én a megyei tisztviselők kétszer is megpróbálták a sorkatonaság és a nemzetőrök bevetésével engedelmisségre bírni az összeírásnak ellenálló aranyoslónaiakat, a halálos áldozatokat is követelő sortűz azonban csak olaj volt a tűzre.⁷² Az összeírások elől menekülők Tordai-hasadéokban húzták meg magukat, veszélyeztetve ez által a közbiztonságot.⁷³ Urban⁷⁴ lázító tevékenysége miatt a megye szeptember végén már sorkatonaságot kért Vay királyi biztostól.⁷⁵

68 TL, 1895. 5–6. sz.

69 A 200 000 újonc és 42 millió forint kivetését az országgyűlés elfogadta, de a király nem szentesítette. Ennek ellenére Szemere Bertalan belügyminiszter augusztus 29-én elrendelte a törvényhatóságok számára az összeírások végrehajtását, amely Erdélyben a román lakosság heves ellenállását váltotta ki, de az újoncozás a székelység körében sem örvendett nagy népszerűségnek. (*Úrbán*, 1986. 546–548.; Erdélyre: *Deák*, 1943. 157; 171–172.)

70 Az erdélyi császári hadtest elit alakulatának számító zászlóalj a három erdélyi kiegészítésű sorezred (Leiningen, Turszky és Károly Ferdinánd) két-két gránátos századaiból épült fel.

71 *Heydte*, 1863, 46. p. 52–61. p.; *Bauer*, 1870. 18–19. p.; KLÖM, XIII/I. 22.

72 *Erdélyi Híradó*, 63. sz. 1848. szeptember 17. Az akcióban a 41. (Sivkovich) sorgyalogezred 50 katonája, az aranyosszéki székely huszárszázad és 130 gyéresi nemzetőr vett részt.; *Vay*, 1001. Thorotzkay Miklós főispán jelentése. Torda, 1848. szeptember 13.

73 *Vay*, 1018. Dindár Antal aranyosszéki főkirálybíró jelentése. Kövend, 1848. szeptember 13.

74 Karl Urban alezredes, a II. román határőrezred megbízott parancsnoka volt. 1848 szeptemberétől nyíltan felmondta az engedelmisséget a magyar kormányznak, Észak-Erdély és a Partium román lakosságát felkelésre szólította fel.

75 *Vay*, 1262. Tarsoly Gergely főjegyző levele Mikó Imre gr.-nak. Torda, 1848. szeptember 30.; *Vay* 1477.

E viharokkal teli helyzetben ült össze a megye közgyűlése szeptember 15-én. Itt kimondták, hogy a pártharcokat felfüggesztik és politikai egységfrontot hoznak létre.⁷⁶ Urban proklamációja nyomán elrendelték a megyei nemzetőrség harcászultságba helyezését is.⁷⁷ Ebben az időszakban érkezett meg Kemény Farkas őrnagy és megyei nemzetőrprancsnoki kinevezése is, aki nagy energiával fogott neki a szervezésnek.⁷⁸ Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az általunk vizsgált zászlók egyikében talált certifikáció szerint szeptember 15. A zászlók készítésének napja is. Az irat a következőket tartalmazza:

„Készítettett:

1848=ik évi September hava 15=ik napján,

Magyarhon jövője leg kétesb szakában,

Midön remegve várja minden honunkfia

Hogy e'Zászló alá, hazánk függetlenségének

alkotmányainak és szabadságának fenntartására,

vagy kivívására Kellend-e felesküdnie?

Legyen bár m[int] e zászló csak úgy fogja szívünk

Obajtásait képviselni, ha szabad haza szabad

Fiai felett lebegend.

És ha szabadhazánk fiai szabadságunk oltalman

vagy szükségestében kiküzdeni elmellőznék, mi meg[ra]gadjuk e' zászlót.

Kemény Biri, Domjén Kata, Velics Luiza,⁷⁹ Fekete Trézso

Ercsei Klári,⁸⁰ Selting Roza, Zámbo Roza

Fekete Karolina, Tarsol Juli⁸¹

[?.] Pápai Lajosné⁸² felügyelte [a leány]okat,

És Torda varosa több lelkes női adományá

Hozzájárultával⁸³

Az irat tartalma és hangvétele teljesen megegyezik a szeptemberi vészterhes helyzet közhangulatával Bár a benne szerelő személyek közül csak négyet sikerült beazonosítanom, a nevek tősgyökeres tordai családoktól erednek, álláspontom szerint a forrás eredetiségével szemben kétely nem merülhet fel.

Közlöny tudósítása szerint a nemzetőrök az esküt október 11-én tették le. A nemzetőrség a városban eddig is létezett, de ez inkább önkéntes szerveződés, mintsem a törvények alapján felállított szervezet volt. A XXII. tck. szerinti

76 A Torda megyei politikai elit már augusztus közepén egységbe tömörült. Politikai hitvallásuk a magyar alkotmányosság védelme volt. „Így értvén a' szabadságot, ennek zászlója alatt alóírtak ezennel egy nyilvános POLITIKAI KÖR-be hívjuk meg polgártársainkat. Főfeladatul tűztük ki magunknak Tordamegyénk és városunk politikai irányát teljes összhangba bozni a' szabadság ama szent lelkével, melly a' népeket megszállván, magyarhazánk összes polgáraitra átsugárzott.” az aláírók között számos nemzetőrtiszt is volt. (MOL R. 32. 5. csomó. A Torda megyei politikai kör programja. Torda, 1848. augusztus 15.)

77 *Erdélyi Híradó*, 69. sz. 1848. szeptember 28.

78 ONHT 6543/nő

79 Csehi Szigethy Miklós honvéd őrnagy jegyese, majd felesége. (*Orbán*, 1986. II. 141. p.)

80 Feltehetőleg Ercsey József megyei főerdész, nemzetőr százados lánya. (*Orbán*, 1986. II. 446. p.)

81 Cspikés Albert nemzetőr százados felesége. (*Bona*, 2008. I. 257. p.)

82 Pápai Lajosnak, Torda megye főszolgabírójának, majd alispánjának felesége. (*Bona*, 2000. 561. p.)

83 *Vágó*, 2000. 149–150. p. Kincses Katalin Mária átírása.

összeírást a megyében megkezdték, az ügyben Kemény Farkas nagy buzgalmat tanúsított, de a munkát a nemzetiségi ellentétek miatt elvégezni nem lehetett. A megye 173 helységéből csak 8-10 működött együtt a hatóságokkal, a törvény szerinti összeírást csak Tordán hajtották végre. Az összeírt 900 nemzetőr négy századba szerveződött, de a rossz hangulat és bujtogatás miatt csak 600-an jelentek meg az eskütételen. Először a főispán és a nemzetőrség őrnagya, majd a város főhadnagya tették le az esküt, majd pedig a nemzetőrök. A feszült hangulatú ünnepély két óráig tartott, ráadásul az égiek sem voltak kegyesek, mivel végig esett az eső. Arról a tudósítás nem szól, hogy zászlószentelés történt-e.⁸⁴ Valószínűleg az összeírás után választották meg a tiszteket a város főterén az alábbiak szerint:⁸⁵

Század	Városnegyed	Százados	Főhadnagya	Hadnagya	Megjegyzés
1.	Piac	Velits József ⁸⁶	Schilling József	B. Nagy Ferenc, Székely László	–
2.	Varga utca	Gálfy József	Tarsoly Gergely ⁸⁷ , Nagy Miklós	Tóth Károly, Vajna Miklós ⁸⁸	Gálfy lemondása után Tarsoly Gergely százados lett
3.	Újtordai	Szabó Lajos ⁸⁹ , majd Lengyel Adám ⁹⁰	Lengyel István	Kóródi László és Vajna László	–
4.	Újtordai	Kovácsi János ⁹¹	–	–	–
5.	A megye felső kerülete	Csipkés Albert ⁹²	–	–	Velits Károly, ⁹³ Velits György, ⁹⁴ Salamon József ⁹⁵ Szigethy Sándor ⁹⁶
Lovas	–	Kemény István br. ⁹⁷	–	–	Lendvay István ⁹⁸

A nemzetőrség parancsnokának segéd tisztje Szász Mózses főhadnagya volt.⁹⁹

84 Közlöny, 133. sz. 1848 október 21.

85 Az összeállítás alapja: *Orbán*, 1986, I. 404. p.

86 *Bona*, 1999. III. 447. p.

87 *Bona*, 2009. II. 442. p.

88 *Bona*, 2000. II. 499. p.

89 *Bona*, 2000. 641. p.

90 *Bona*, 2009. II. 28. p.

91 *Bona*, 2008. I. 594. p.

92 *Bona*, 2008. I. 257. p.

93 *Bona*, 2009. II. 518. p.

94 *Bona*, 1999. III. 447. p.

95 *Bona*, 1999. III. 82. p.

96 *Bona*, 1999. III. 272. p.

97 *Bona*, 2008. I. 538–539. p.

98 *Bona*, 1999. II. 382. p.

99 *Orbán*, 1986. I. 404. p.; ONHT 6543/nő. Emellett a város szeptember 2-án kérte Vay királyi biztostól, hogy Pénteki Lajos kilépett székely huszár főhadnagyt nevezze ki a nemzetőrség tiszt-

Október 18-tól kezdve Erdély ostromállapotban élt. Puchner főhadparancsnok kiáltványban jelentette be, hogy saját kezébe veszi a tartomány kormányzását, a nemzetőrséget saját parancsai alá rendeli, a honvédtoborzást leállítja, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja.¹⁰⁰ A főhadparancsnok a magyar helységek nemzetőrségeinek lefegyverzésében igénybe vette a román bizottságok segítségét, akik sok helyen módszeresen legyilkolták és kifosztották a magyar lakosságot. Szeptember végétől Torda megye és Aranyosszék élére a miniszterelnök Zeyk József kormánybiztost állította, aki október elején mindkét törvényhatóság nemzetőrségét megszemlélte és azokat rendben találta.¹⁰¹ A kormánybiztos a tordai nemzetőrségből egy 200 fős önkéntes, bárhol bevethető csapatot kívánt létrehozni. Több magyar lakta településen lánzsák készítését kezdték meg, melyekre Zeyk 4000 Ft-t kért Vay királyi biztostól.¹⁰² A sorkatonasággal való konfliktus első jele volt, hogy a városon átvonuló Uracca gránátos zászlóalj megkezdte a katonai készletek elszállítását.¹⁰³ A megye havasi vidékein, október közepén a nyílt lázadás is megkezdődött, különösen Torockón és környékén volt kritikus a helyzet. A megye főispánja az aranyosszéki huszárszázadot és egy tordai nemzetőregységet küldött Torockóra, egyben kérte a királyi biztost, hogy az ottani magyarság veszélyeztetett helyzete miatt néhány század önkéntest is vezényeljen a régióba.¹⁰⁴

Az október 18-án tartott megyegyűlésen a törvényhatóság katonai segítséget kér Vaytól, mivel a lázadás megfékezésére nemzetőrségüket nem tartották elegendőnek.¹⁰⁵ A román felkelés a megye két magyar lakta települését, Egerbegyét és Gyérest is fenyegette. A két község 400 fős „lelkes” nemzetőrsége, amely a megyei zászlóalj 5. századát képezte, teljesen fegyvertelen volt, így számukra fegyvert is igényeltek Vay királyi biztostól.¹⁰⁶ Október 18-án 120 tordai nemzetőr érkezett Nagyenyedre, hogy a román felkelők ellenében védelmezzék a várost.¹⁰⁷

Október 22-én Vay királyi biztos a román felkelés és a császári sorkatonaság ellenében általános népfelkelést rendelt el Erdély lakosai számára.¹⁰⁸ Ennek szellemében Torda és Gyéres között egy népfelkelő tábort állítottak fel, melynek élére először Kemény Farkast, majd Mikes Kelemen gr. ezredest¹⁰⁹ állították.¹¹⁰

jének. (Vay, 28/1848. Életrajza: Bona, 2009. II. 212. p.)

100 A proklamációt közli: *Kövári/a*, 1861. XLVII.; *Kovács*, 1979. 18. p.

101 A kinevezésére: *Deák*, 1943. 181.

102 *Vay*, 1344. Zeyk levele. Kolozsvár, 1848. október 11. vö. *Vay*, 1466.

103 *Vay*, 1365.; 1384.

104 *Vay*, 1435. Torda, 1848. október 15.; *Vay* 1519. Az aranyosszéki huszárszázad parancsnoka, Baumgarten József főszázados azonban kijelentette, hogy Avram Iancu lázadása miatt egységével csak a katona falvait képes megvédeni. (Vay, 1564. *Bágyon*, 1848. október 20.) a megye kritikus helyzetére: *Deák*, 1943. 203.

105 *Vay*, 1516.; 1517. Ezzel egyidejűleg segítséget kértek a székely tábortól is. (Vay, 1561.)

106 *Vay*, 1564. Dátum: 1848. október 20. Aranyosszéket Székelykocsárd felől 12000 román felkelő tervezte lerohanni. (Vay, 1620.)

107 *Szilágyi*, 1898. 108. p. A tordai nemzetőrök csak helyőrségi szolgálatot láttak el, az Alsó-Fehér megyei harcokban nem vettek részt.

108 *Kövári*, 1861/a, L.

109 *Bona*, 2000. 517–518. p.

110 *Vay*, 1764.

A tordai tábor október végén az alábbiak szerint épült fel:

Helység	Létszám	Fegyverzet
Torda	1080 gyalogos, mely négy századba (1 zászlóalj) szerveződik. A város szükség esetén még 600 főt ki tud állítani. A városnak van egy 80 fős lovas százada is.	400 szuronyos, 300 vadászpuska, 400 lándzsa
Egerbegy és Gyéres	370 fő (1 század), a két helység teljes mozgósítható ereje 800 fő.	120 vadászpuska, 50 karabély, 200 lándzsa
Torockó és Torockószentgyörgy	600 fő (1 század)	100 vadászpuska, a többi lándzsa
Szentlászló és Léta	180 fő (1 század)	30 vadászpuska, a többi lándzsa
Túr, Sint és Komjátság	100 fő (1 század)	60 vadászpuska, a többi lándzsa

Összesen: 2170 gyalogos, amely 1060 lőfegyverrel és 1150 lándzsával rendelkezett, valamint 80 lovas.

A fent ismertetett forrás azért is tanulságos számunkra, mert ebből kiderült, hogy a városnak a teljes fegyverre fogható lakosságát nemzetőrségbe akarták szervezni, amelyet a román felkelés jelentette veszély tett indokoltá. Tordán a XXII. tck. kritériumai alapján csak 900 személyt írtak össze nemzetőrnek, de a gyalogos és lovas nemzetőrök száma 1160 fő volt, sőt még 600 személyt is mozgósítani akartak. Ez azt jelenti, hogy éltek a törvény azon lehetőségével, hogy indokolt esetben a törvényhatóság eltekinthetett a vagyoni cenzustól a nemzetőrség szervezésénél.

Október 27-én a tordai nemzetőrök lefegyverezték az 51. Károly-Ferdinánd sorgyalogezred 2. zászlóaljának 9. századát. Vay királyi biztos felháborodtan követelte a fegyverek visszaadását őrnagyuktól, Kemény Farkastól. A lépés a nemzetőrök és a sorkatonaság közötti bizalomvesztés első megnyilvánulása volt.¹¹¹

November elsején a tordai és aranyosszéki nemzetőrség újabb erőit akarták Nagyenyedre rendelni, erre azonban a két törvényhatóság fenyegetettsége miatt nem kerülhetett sor.¹¹² Alsójára felől ugyanis Iosif Moga tribun felkelői gyülekeztek, akik ellenében a főispán egy erős nemzetőr századot vezényelt ki. Az expedíció célja a Torockó környéki magyarság megóvása volt.¹¹³

A székely tábor radnóti dandárának veresége után¹¹⁴ mintegy 800 marosszéki mozgó nemzetőr először Egerbegyre, majd Tordára szorult, fegyverzetük azonban többnyire csak lándzsából állt.¹¹⁵

111 *Orbán*, 1986. I. 519–520. p.; *Vay*, 2025. Vay Miklós levele a tordai honvédelmi bizottnáynak. Kolozsvár. 1848. november 8. Vay, 2040. és 2065.; Ugyanakkor más helyen Orbán Balázs a marosszéki mozgó nemzetőrségnek tulajdonítja a Károly-Ferdinánd század lefegyverzését. (*Orbán*, IV. 166. p.) *vö.: Maendl*, 1899. 301. p.; a városban az ezrednek hadfogadó helye is volt, és az itt lévő katonai készleteket Nagyszébenbe szállították.

112 *Vay*, 1837.

113 *Vay*, 1843.; *Orbán*, 1986. I. 406. p.; a megye nemzetőrségének mezőszéki tevékenységére: *Deák*, 1943. 205.

114 1848. november első napjai.

115 *Vay*, 1884. a tordai védelmi bizottnáynak levele. Torda, 1848. november 1. A marosszéki mozgó nemzetőr zászlóaljat 1848 szeptemberétől szervezték, parancsnoka Tolnai Gábor őrnagy volt.

Közben Urban alezredes vezetésével császári csapatok közeledtek Beszterce felől Kolozsvár irányába.¹¹⁶ A székely tábor szétverése után félő volt, hogy a kis sereg elől a Kolozsvárra történő visszavonulás útját elvágják, ezért Baldacci Manó¹¹⁷ br. tábornok is jóváhagyta Nagyenyed kiürítését.¹¹⁸ A Marosvásárhelyt elfoglaló császári királyi csapatok szemmel tartására pedig egy szakasz Mátyás-huszárt vezényeltek Csánra, akiknek a környéken cirkálva kellett információt szerezni az ellenséges alakulatok mozgásáról.¹¹⁹

A Nagyenyed feladása után a visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára,¹²⁰ egyesülvén a Torda megyei nemzetőrsgel. A csoportosítás parancsnoka továbbra is Mikes Kelemen ezredes maradt, aki a város körül akarta berendezkedni tartós védekezésre. Ennek szellemében sürgette Vay királyi biztost, hogy küldjön kettő hatfontos és egy háromfontos felszerelt ágyút tüzérekkel erősítésképpen.¹²¹ A helyi nemzetőrsg fegyvertelen tagjai számára Vay királyi biztos elrendelte, hogy a Mátyás-huszárok kezelésében lévő karabélyokat osszák ki.¹²² A tordai pozíció sem volt túl erős, mivel november 6-án már Vay az összes nemzetőri erőt Kolozsvárra rendelte.¹²³ A tordai nemzetőrök az aranyosszéki, kolozsvári nemzetőrökkel¹²⁴ és a Mátyás-huszárokkal közösen részt vettek az álladalmi javak kimenekítésében és azok Kolozsvárra történő szállításában.¹²⁵ Ezután a négy Torda városi nemzetőrszázad Kemény Farkas vezetésével Kolozsvárra vonult.¹²⁶ Ezután kivették a részüket az Urbannal vívott szamosfalvi ütközetből,¹²⁷ majd Kolozsvár feladása után Csucsára vonultak. Kemény Farkas a tordai, aranyosszéki és nagyenyedi nemzetőrökből itt egy

(TL, 1895/1)

- 116 Urban alezredes a következő csapatok felett rendelkezett: 2 század gránátossal (51. Károly Ferdinánd sorgyalgezred), 2 zászlóalj az 51. Károly Ferdinánd sorgyalgezredből, 1 zászlóalj a 41. Sivkovich sorgyalgezredből, 2 század a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezredből, és 3 század az 5. Savoya Jenő dragonyosezredből. Ez összesen 1800 gyalogos, 260 lovas és 18 ágyú. (*Heydte*, 1863. 167. p.) Természetesen a seregéhez tartozott még a naszodi román határőrezred, valamint nagyszámú román népfelkelő.
- 117 Baldacci Manó br. cs. k. ezredes az 51. gyalgezred parancsnoka volt. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökségéről lemondva, szeptember 22-én ezrede parancsnokságát veszi át. Október 27-től tábornok, a felső-erdélyi honvédsapatok főparancsnoka. (*Bona*, 2000, 144–145. p.)
- 118 *Szilágyi*, 1898. 187–194. p.; *Szigethy*, 13–15. p.; *Vay*, 1994. Baldaccit Vay november 8-án a teljes erdélyi magyar haderő (sorkatonaság, honvédek, nemzetőrök és népfelkelők parancsnokává nevezte ki. (*Vay*, 2007.)
- 119 *Vay*, 1960. Rendelet a Mátyás-huszárok kolozsvári parancsnokához. Kolozsvár. 1848. november 6.
- 120 *Vay*, 2040. Mikes Kelemen levele. Torda, 1848. november. 9.
- 121 *Vay*, 2061.
- 122 *Vay*, 2062. Rendelet Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár, 1848. november 10. Tekintettel arra, hogy a tordai nemzetőrsg a lőszerből is kifogyott, Vay intézkedett, hogy a Radnán lefoglalt lőporból utaljanak ki számukra. (*Vay*, 1902 és 1907.)
- 123 *Vay*, 1958.
- 124 Tordára erősítésképpen két század kolozsvári nemzetőrt rendeltek. (*Vay*, 1988.)
- 125 *Berde*, 149/Sz.K.B. Berde levele Ugron István tordai kormánybiztosnak. Nagyszében, 1849. április 26. Az akciót Pócsa János őrnagy, a székely huszárok osztályparancsnoka irányította. Pócsa a város lakosságának a kapitulációt ajánlotta, mivel erőiket a román felkelőkkel szemben igen, de a sorkatonasággal szemben elégtelennek ítélte. (*Orbán*, 1986. I. 408. p.)
- 126 *Orbán*, 1986. I. 407. p.
- 127 A szamosfalvi ütközet november 15-én történt.

honvédszászlóalj szervezett, mely később a 75. számot kapta. Jogosan merült fel bennünk, hogy a tordai nemzetőr zászló nem került-e ehhez a zászlóaljhoz? Orbán Balázs szerint azonban a zászlóalj zászlaját Zilahon szentelték fel és azt Szilágy „lelkes hölgyei” varrták.¹²⁸

A magára hagyott város lakossága egyezkedni kezdett a császári csapatok és román felkelők parancsnokával, egy Nagyszebenből érkezett századossal, majd rövid mérlegelés után megadták magukat.¹²⁹ A nemzetőrség lovas százada ezután feloszlott.¹³⁰ A városra a Károly-Ferdinánd század lefegyverzése miatt 11 ezer Ft hadisarcot vetettek ki.¹³¹ A tordaiak egyébként sok lőfegyvert rejtettek el a császári csapatok elől, amelyeket a város visszafoglalásakor vettek ismét elő.¹³²

A tordai nemzetőrség zászlai a városban maradtak, azonban november 18-án mindkét zászló eltűnt. Az ügyben Egloffstein Albert¹³³ br., nemzetőr alezredes, térparancsnok 1849. február 26-án vizsgálatot rendelt el, mivel a városi nemzetőrség két „nagybecsű” zászlója a románok betörése után „elsikkasztattak”. A városi hatóság az ügyben tanúk meghallgatását rendelte el. A város február 24-én kelt levele szerint a zászlók, „azok a nők szorgalma és pénzbeli adakozások után elkészültek”, a gyalog és lovas nemzetőri csapatoknak, ezután pedig azonnal átadták őket. Az egyik megkérdezett személy, Silling Józsefné vallomása szerint a város elfoglalásakor a két zászlót Dániel Miklós, a kaszinó gondnoka a városháza tornyába rejtette, ezalatt ő az ajtónál állt és nem látta, hogy azok pontosan hova kerültek.

Az egyik zászlónak tokja nem volt, ezért Sillingné a rejtékhelyre másnap lepedőt vitt, de Dániel ekkor nem jelent meg. Sillingné a férjével arra a véleményre jutott, hogy a zászlókat jó lenne „a Catholicum templomba az oltár előtti nagy faoszlopokba feldugni az illető pap engedelmével.” A férje Dániellel is tanácskozott, aki a következőket mondta nekik: a zászlóknak a templomba már helyet nézett. Ugyanakkor a zűrzavar elmúltával Dániel már nem tudta azokat előadni, azzal védekezve, hogy nem emlékszik semmire. Dániel a vallomásában azt nyilatkozta, hogy a zászlókat már nem volt ideje a templomba elrejtetni, mert november 18-án a városba ellenséges csapatok érkeztek, és ő a tiszték elszállásolásával volt elfoglalva. 19-én Sillingnéval a városháza tornyához mentek, de a zászlóknak csak a hült helyét találták, csak a két rúd volt ott. Megkérdezték az órahúzó is, ő azonban nem tudott érdemleges felvilágosítást adni.¹³⁴

128 *Orbán*, 1986. I. 522. p.; TL 1895. 5–6.

129 *Vay*, 2225., 2230.

130 *Orbán*, 1986. II. 446. p.

131 *Orbán*, 1986. I. 526. p.

132 *Orbán*, 1986. I. 526. p.

133 Életrajza: *Bona*, 2000. 317–318. p.

134 MTA Csány-levéltár. 459. Egloffstein alezredes Csány Lászlóhoz. Torda, 1849. február 26. Mellette: a város levele Egloffsteinhez. 203/849. Torda, 1849. február 24.

A tordai nemzetőrség újjászervezése és harcai 1849-ben

Az Erdélyből kiszorult magyar csapatok parancsnokságát 1848. december elején Józef Bem tábornok vette át, akinek hadtestét harcedzett alakulatokkal és tüzérsséggel erősítették meg. A magyar ellentámadás rövidesen kiszorította a császári csapatokat Észak-Erdélyből, Bem december 25-én, karácsony első napján visszafoglalta Kolozsvárt. December 29-én dandár parancsnokát, Czetz János alezredest¹³⁵ Torda elfoglalására küldte.¹³⁶ Czetz a várost még aznap megszállta és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.¹³⁷

Torda város monográfusa, Orbán Balázs szerint Czetz megjelenése után a tordaiak és aranyosszékiek „önként tódultak a zászló alá”. Ennek ellentmond azonban Czetznek egy január 16-án kelt, Beöthy Ödön erdélyi kormánybiztoshoz intézett levele, amelyben a tordai lakosságot egyenesen gyávának tartja, akik Nagyenyed felgyújtása miatt¹³⁸ félnek a románok bosszújától.¹³⁹

A megye és Aranyosszék kormánybiztosa Ugron István, míg a tordai térparancsnok Egloffstein Béla br. alezredes,¹⁴⁰ a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség parancsnoka lett.

Czetz és alakulatait Bem rövidesen magához rendelte erősítésképpen, így a város és környékének biztosításáról a helyi erőknek kellett gondoskodni. Megkezdődött a nemzetőrség újjászervezése illetve ennek harcképesebb részeiből négy vadászszázadot szerveztek, amelyeknek a feladata, hogy biztosítsák a közbiztonságot és fegyverezzék le a román felkelőket.¹⁴¹ Január 16-án egy portyázó csapat már kiindult a városból a román felkelők ellen.¹⁴² A négy hónapra alakuló mozgó csapatokkal azonban sok probléma volt. Mivel zsoldot nem kaptak, csak a beszedett fegyverek és a visszaszerzett javak után jutalmat, többször sanyargatták indokolatlanul a lakosságot.¹⁴³ Ugron kormánybiztos ezért javasolta Beöthynek, hogy helyezték őket a katonai igazságszolgáltatás hatálya alá, illetve ne négy hónapra, hanem legalább egy évre hozzák létre őket.¹⁴⁴ Egloffstein pedig egyik levelében egyenesen így fogalmazott: „miután a’most alakult szabad mozgó századokban gyakorlatlanságok, próbálatlanságok miatt igen keveset, a’ helybeli nemzetőrökben és polgároknak pedig egy átaljában semmit se lehet bízni, kik

135 Bona, 2000. 148–149. p.

136 Czetz az alábbi erőkkel szállta meg a várost: 11. honvédszászlóalj, egy osztály Mátyás-husár, 80 Kresssvalizsér és négy hatfontos löveg. (MTA Kt. Történelem. Ívret 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója.)

137 Kovács, 1979. 79. p.

138 Nagyenyedet 1849. január 9-én gyújtották fel Axente Xever román prefekt felkelői.

139 H2. 49:718.

140 Kinevezésében az is szerepet játszhatott, hogy a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség egy zászlóalját éppen Tordára vezényelték.

141 Erdélyben a szabad és vadászcsapatok szervezését Beöthy Ödön országos biztos 1849. január 6-án kelt rendelete alapján kezdték meg. (Közl.: *Kövári*, 1861/a, LXVII.) Ezen századok négyhavi szolgálatot vállaltak.

142 H.2. 701/E. Beöthy Ödön Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1848. január 16.

143 Pl. Tarsoly Gergely százados egységével a lakosság szabadon legelő marhái is lefoglalta, ami Ugron kormánybiztos szerint bosszúra adhat okot. (Csány lt. 537/849.)

144 Csány lt. 119/849. Ugron István levele Beöthy Ödönhöz. Torda, 1849. február 8. Hasonló javaslatot tett április elején a tordai térparancsnokság is. (Csány lt. 1446/849.)

most is oly szellemben mutatkoznak, igen csekély kivétellel, hogy ügyünknek nem szíves jóakaroji.”¹⁴⁵ A vadászszázadok tisztikara februárban az alábbiak szerint alakult:¹⁴⁶

Század	Százados	Főhadnagy	Hadnagy
I.	Tarsoly Gergely	Vajna Miklós	Szigeti Cseh Károly, ¹⁴⁷ Mara Károly
II.	Lengyel Ádám	Kórodi János ¹⁴⁸	Lengyel István, Vízi Endre ¹⁴⁹
III.	Velits Károly	Csíki Antal ¹⁵⁰	Ambrus József ¹⁵¹ , Székely Antal
IV.	Csipkés Albert	Nagy Lajos	Boócz Samu, Jakab István ¹⁵²

Ezek a századok március elejétől a havasok zárolásában vettek részt.¹⁵³

Később ez a négy század beolvadt a II. honvéd vadászrezredbe, melynek 7-8. osztályát képezték, ezzel az alakulatok regularizálódtak. A tordai vadászszázadok kivették a részüket a román felkelés felszámolására indított hadjáratokból.¹⁵⁴

145 Csány lt. 1446/849. 317/849. Egloffstein levele Csány Lászlóhoz. Torda, 1849. február 19.

146 Az összeállítás alapja: *Orbán*, 1986. I. 414. p.

147 *Bona*, 1999. III. 271. p.

148 *Bona*, 1998. II. 268. p.

149 *Bona*, 1999. III. 480. p.

150 *Bona*, 1998. I. 278. p.

151 *Bona*, 1998. I. 32. p.

152 *Bona*, 1998. II. 111. p.

153 Uo. 415. p. A havasok zárolásán az érchegyégi román felkeléssel szemben felállított védelmi rendszert értjük. A rendelkezésre álló reguláris erő kevés volt a román felkelés leveréséhez, a helyi terepviszonyok pedig nagyban megnehezítették egy támadó különítmény utánpótlását. A havasok zárolásának az volt a célja, hogy a lázadást elszigeteljék és így kényszerítsék fegyverletételre a felkelőket. Meg kell jegyeznünk, hogy a feladat tökéletes végrehajtásához nem állt rendelkezésre elegendő erő, ráadásul a román felkelők rendszeresen kaptak utánpótlást a gyulafehérvári erődből. Emellett a zárolás nem volt teljes, mindig voltak olyan pontjai melyeket már nem tudtak alakulatokkal megszállni.

154 A harcok részletes ismertetése: *Orbán*, 1986. I. 527–532. p.; TL 1895. 5–6.; *Kövári*, 1861. 226–238. p. Ezek a hadjáratok lényegében eredménytelenül végződtek, ugyanakkor jelentős erőket kötöttek le, melyekre az orosz támadás megindulásakor más hadszíntereken is nagy szükség lett volna.; az erdélyi hadtest az 1849. június 21-én kelt létszámkimutatásában a tartalék erők között megemlíti egy tordai zászlóaljat is, amely a románok ellen van kivezényelve. Azt, hogy ez melyik alakulatra vonatkozik nem tudtuk megállapítani. (TL 1894. 23. sz.)

Tisztikaruk és állapotuk 1849. június 12-én az alábbiak szerint alakult:¹⁵⁵

Osztály	Század	Százados	Főhadnagy	Hadnagy
7.	I.	Tarsoly Gergely	Szigethy Sándor ¹⁵⁶	Halfaludy József, Lengyel József ¹⁵⁷
7.	II.	Lengyel Ádám	Kórodi János	Gámán Zsigmond, Vízi Endre
8.	I.	Csipkés Albert	Bok Samu ¹⁵⁸	Jakab István, Nagy József ¹⁵⁹
8.	II.	Velits Károly	Csíki Antal	Derzsi József, ¹⁶⁰ Ambrus József

Osztály/század	Állomáshely	Létszám	Puska	Lándzsa
7/1.	Torda	196	88	107
7/2.	Torda	154	36	114
8/1.	Torda	155	28	123
8/2	Torda	156	28	124

1849. július végén a tordai vadászszázadok Egloffstein vezetésével Kolozsvárra, Bánffyhunyadra,¹⁶¹ majd Zsibóra vonultak vissza és itt tették le a fegyvert az orosz csapatok előtt. a tordaiak a kapitulációt ellenezték, Egloffstein öngyilkos lett.¹⁶²

Az ötven év feletti és a tizenhat év alatti korosztályokból három tartalék nemzetőri századot szerveztek, akik gondoskodtak a rend fenntartásáról és ellátták a karhatalmi feladatokat.¹⁶³ Újjáalakult a lovas nemzetőrség is, melynek 200 fős állományát Pápai Lajos alispán képezte ki, aki a parancsnokságot rövidesen Técsi Sámuel századosnak adta át.¹⁶⁴ A század kezdetekben postai küldeményeket és katonai szállítmányokat biztosított, majd egyik részük a gyulafehérvári ostromsereghez,¹⁶⁵ míg a másik Alsójárára került, ahol kivette részét a román felkelők elleni harcokból.¹⁶⁶ A szabadságharc leverése után hazatértek.¹⁶⁷

155 *Gyalóky*, 1933. 105–108. p.

156 *Bona*, 1999. III. 272. p.

157 *Bona*, 1998. II. 383. p.

158 *Bona*, 1998. I. 178–179. p.

159 *Bona*, 1998. II. 551. p.

160 *Bona*, 1998. I. 307. p.

161 Itt az orosz csapatokkal harcot is folytattak. (*Orbán*, 1986. II. 116. p.)

162 *Orbán*, 1986. I. 532. p.

163 *Orbán*, 1986. I. 413. p. Az első (piaci) század parancsnoka Ercsey József százados megyei főerdész, a második (Varga-utcai) Gálfi József százados és a harmadiké (újtordai) Márkó Sámuel százados volt. (*Orbán*, 1986. II. 446. p.)

164 A század tisztjei közé tartozott Nemes Miklós főhadnagy, Finta Miklós és Szentkirályi Dániel hadnagyok. (*Orbán*, 1986. II. 446. p.)

165 Pontosabban a gyulafehérvári ostromsereg Borbándon állomásozó 1. dandárához. Létszámuk 71 fő volt. (P. 876. 1. cs. 2. tét. No. 13.) 7 lovas kiküldönitve Csügeden, (ÖNB HSS Series nova 358. Bd. II. 365–366. f.) 4 pedig Tövisen. (H.75. 1849:26421.)

166 *Orbán*, 1986. II. 446. p.

167 *Orbán*, 1986. I. 526. p.

Torda megye felső kerületében Szabó Lajos ügyvéd, a megyei liberális ellenzék egykori vezetője egy 459 főből álló szabadcsapatot szervezett 1849 februárjában. A csapatba feltehetőleg több nemzetőr is belépett, akik a vadászokhoz hasonlóan négyhavi szolgálatot vállaltak. A csapat, amely Sárpataktól Egerbegyig tevékenykedett a Mezőségben, rosszul volt felfegyverezve, csak száz vadászpuskájuk volt, a többiek pedig lándzsával rendelkeztek.¹⁶⁸ A négy hónap letelte után Szabó az alakulatával beállt a III. honvéd vadászezredhez, melynek 6. osztályát képezték.¹⁶⁹ Szabó feltehetőleg több túlkapást is elkövetett a polgári lakosság kárára, mivel Bem haditörvényszék elé állította és a vizsgálatot csak Kossuth közbenjárására szüntették meg.¹⁷⁰

A Dyck vezérőrnagy¹⁷¹ orosz csapatok 1849 augusztusában foglalták el Tordát, amelyet többször is megvédték a román felkelők pusztításától.¹⁷² Orbán Balázs szerint Dyck még ahhoz is hozzájárult, hogy a beszedett fegyvereket ismét kiösszák a tordaiak között, hogy így polgári őrsereget szervezzenek a románok ellenében.¹⁷³

Az általunk vizsgált forrásokban nincs adat a zászlók további sorsát illetően, így továbbra is rejtély, hogy azok hogyan kerültek a cári csapatok birtokába. Természetesen ez még mindig nem ad arra magyarázatot, hogy az egyébként jól értesült Orbán Balázs, vagy a visszaemlékezéseit megíró Lászlófalvi Velits Károly miért nem tesznek róluk még csak említést sem. A zászlók rejtélyének megoldása további kutatásokat tesz szükségessé.

168 Csányi lt. 373/849. Szabó Lajos százados Ugron Istvánnak. Egerbegy, 1849. február 21. Szabó elsősorban lőfegyvereket igényelt, a kérést Ugron továbbította Csányihoz.

169 *Gyalóky*, 1933. 109. p.

170 *Orbán*, 1986. II. 126. p.

171 A 15. cári gyalogoshadosztály 1. dandárának parancsnoka.

172 *Dragomir*, I. 110. Dyck tábornok levele Clam-Gallas gr., osztrák altábornagyhoz. Torda, 1849. augusztus 16. Dyck a román felkelők ellenében egy kozák különítményt rendelt ki az osztrák csapatok megérkezéséig.; *Dragomir*, I. 111. Stein alezredes Clam-Gallaszhoz. Torda, 1849. augusztus 17.; *Orbán*, 1986. I. 519. p.

173 *Orbán*, 1986. II. 135. p.

MELLÉKLET

A Tordai városi nemzetőrség létszámkimutatása 1849. február 5.¹⁷⁴

Alakulat	Létszám	Lőfegyver	Szűrő és vágófegyver
I. szabad vadász század	199	11 gyutacsos, 43 kovás, 81 vadász	69 lándzsa
II. szabad vadász század	141	3 gyutacsos, 49 kovás, 39 vadász	44 lándzsa
szabad lovas század	137 fő, 137 ló	50 pisztoly, 13 karabély	74 kard
I. nemzetőr század	302	1 gyutacsos, 4 kovás, 68 vadász	121 lándzsa
II. nemzetőr század	224	1 kovás, 26 vadász	190 lándzsa
III. nemzetőr század	221	2 gyutacsos, 3 kovás, 64 vadász	100 lándzsa

Összesen

6 század	1224	17 gyutacsos, 100 kovás, 248 vadász, 50 pisztoly, 13 karabély	523 lándzsa, 74 kard
-----------------	-------------	--	-----------------------------

A Torda megyei nemzetőrség létszámkimutatása 1849. március 22.¹⁷⁵

Alakulat	Létszám	Állomáshely	Tisztek
mozgó csapat 3. század	230 fő	–	1 százados, 1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester

A Torda megyei nemzetőrség létszámkimutatása 1849. március 25.¹⁷⁶

Alakulat	Létszám	Állomáshely	Tisztek
Lovas mozgó csapat	168 fő	Borbánd	Pápai Lajos százados, Lendvay István főhadnagy, Nemes Miklós, Técsi István hadnagyok

A Torda megyei nemzetőrség létszámkimutatása 1849. március 30.¹⁷⁷

Alakulat	Létszám	Lőfegyver	Szűrő és vágófegyver
Egerbegyi-gyéresi század (Torockón)	300	47 gyutacsos, 27 kovás, 30 vadász	75 lándzsa

a megye felsőkerületének nemzetőrsége

Alakulat	Létszám	Lőfegyver	Szűrő és vágófegyver
mozgó lovas század	35	36 pisztoly, 2 karabély	27 kard
mozgó I. század	245	3 gyutacsos, 3 kovás, 98 vadász	132 lándzsa
mozgó II. század	227	2 gyutacsos, 1 kovás, 50 vadász	178 lándzsa

174 Csány lt. Szn.

175 Csány lt. Szn.

176 Csány lt. Szn.

177 Csány lt. Szn.

Összesen

3 század	507 fő	5 gyutacsos, 4 kovás, 148 vadász, 36 pisztoly, 2 karabély	310 lándzsa, 27 kard
----------	--------	--	----------------------

A Torda városi nemzetőrség létszámkimutatása 1849. március 30.¹⁷⁸

Alakulat	Létszám	Lőfegyver	Szűrő és vágófegyver
Tordai mozgó I. század	195	2 kovás, 186 vadász	–
Tordai mozgó II. század	150	4 kovás, 140 vadász	1 lándzsa
Tordai mozgó III. század	196	136 vadász	53 lándzsa
Tordai mozgó IV. század	173	3 kovás, 165 vadász	–
Tordai I. nemzetőrszázad	145	50 vadász	95 lándzsa
Tordai II. nemzetőrszázad	107	26 vadász	81 lándzsa
Tordai mozgó lovas század	161 fő, 159 ló	130 pisztoly, 65 karabély	155 kard

Összesen

7 század	1127 fő, 159 ló	8 kovás, 703 vadász, 130 pisztoly, 65 karabély	230 lándzsa, 155 kard
----------	-----------------	--	-----------------------

A Torda megyei nemzetőrség létszámkimutatása (1849. április 18.)¹⁷⁹

Alakulat	Létszám	Állomáshely	Tisztek
Egerbegyigyéresi század	199	Torockó	Zudor Károly százados ¹⁸⁰ , Veres József főhadnagy, Simonfi Miklós ¹⁸¹ , Bíró Sámuel hadnagyok

A Torda megyei nemzetőrség létszámkimutatása 1849. május 8.¹⁸²

Alakulat	Létszám	Állomáshely	Tisztek
Lovas mozgó csapat	168 fő	–	Lendvay István főhadnagy, parancsnok

178 Csány lt. Szn.

179 Csány lt. Szn.

180 *Bona*, 2009. II. 585. p.181 *Bona*, 1999. III. 148. p.

182 Csány lt. Szn.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

Bauer, 1870

Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből.
Közlő: Makray László képviselő és volt honvédeztudós. Pest, 1870.

Berde,

MOL Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F. 247.

Bona, 1998–1999

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban.
Budapest, 1998–1999. I–III. k.

Bona, 2000

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban.
Budapest, 2000. (3., bővített, átdolgozott kiadás)

Bona, 2008–2009

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009.

Csány lt.

HL. VII. 203. Csány-levéltár. Mikrofilm.

MTA Csány-levéltár

Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok.

Cs. Kottra, 2002

Cs. Kottra Györgyi: A szabadságharc zászlói. In: „Fényesebb a láncnál a kard...”
Kiállítási katalógus. Budapest, 2002. 35–39. p.; 69–80. p.

Cs. Kottra, 2008

Cs. Kottra Györgyi: Emlékezés egy restaurátorra. (Vágó Erzsébet 1950–2006.)
In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 10. Budapest, 2008. 201–204.

Deák, 1943

Deák Imre: 1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Budapest, 1943.

Dercsényi

Dercsényi Kálmán: Bem tábornok erdélyi hadjárata. 1848–49. é. n.

Documente, II

Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. Vol. II. Redactat de Acad. Ștefan Pascu. București, 1979.

Documente, III

Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. Vol. III. Redactat de Acad. Ștefan Pascu. București, 1982.

Documente, IV

Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. Vol. IV. Redactat de Acad. Ștefan Pascu. București, 1988.

Dargomir, I.

Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Publicate de Silviu Dragomir. Vol. I. Cluj-Sibiu, 1944.

Egyed, 1998

Egyed Ákos: Erdély 1848–1849. I–II. Csíkszereda, 1998–1999.

Egyed, 2004

Egyed Ákos: 1848 Erdély magyar vezéralakjai. Marosvásárhely, 2004.

Ellenőr

Ellenőr. Kolozsvár. 1848. Szerk. Kővári László, Dózsa Dániel.

F. Kiss, 1989

Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

Szerkesztette és bevezető tanulmányt írta: F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai.

II. Forráskiadványok. 15.)

Göllner, 1967

Carl Göllner: Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848-1849. Bukarest, 1967.

GT. Pr

MOL Gubernium Transylvanicum. Elnökségi iratok. F. 37.

Gyalókay, 1933

Gyalókay Jenő: A honvéd vadászrezredek állománya és tisztikara 1849. június 12-én. HK. 1933/1–2. 103–110. p.

Györkei-Cs. Kottra, 2000

Dr. Györkei Jenő–Cs. Kottra Györgyi: Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Budapest, 2000.

Heydte, 1863

August Heydte: Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1863. (2. kiadás)

H.2.

MOL Miniszterelnökség, OHB, Kormányzó-elökség. Általános iratok.

H.75.

MOL Honvédelmi minisztérium. Általános iratok. H. 75.

HK

Hadtörténelmi Közlemények. Budapest.

HM

Hadügyminisztérium.

Imreh, 2003

Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r.: Pászti László. Budapest, 2003. (Nemzeti Téka Sorozat)

Jakab, 1880

Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880.

Kádár, 1890

Kádár József: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dés, 1890.

Kedves, 1992

Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. Budapest, 1992.

Kerekes, 1971

Kerekes László: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. I. rész. HK. 1974/4. 611–649. p.

Kerekes, 1971/a

Kerekes László: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője. I. Budapest, 1971. 72–161. p.

K. Horváth, 2003

K. Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokból. S. a. r.: Demeter Lajos. In: Határvidék. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. p.

Koós, 1890

Koós Ferenc: Életem és emlékeim. 1828–1890. I. Brassó, 1890.

Kolozsvári Híradó

1848. június 1-ig Erdélyi, majd Kolozsvári Híradó. Kolozsvár, 1848.

Kovács, 1887

Kovács Samu: Visszaemlékezések. 1830–1850. Dés, 1887.

Kovács, 1979

Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.

Kővári, 1861

Kővári László: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.

Kővári, 1861/a

Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Szerk. Kővári László. Pest, 1861.

Közlöny

Közlöny. 1848. Szerk. Gyurmán Adolf.

Maendl, 1899

Maendl, Maximilian, Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51. Klausenburg, 1897–1899.

Miskolczi, 1988

Miskolczi Ambrus: Erdély a forradalomban és szabadságharcban. (1848–1849) In: Erdély története három kötetben. Budapest, 1988. III. k. 1346–1425. p.

MOL

Magyar Országos Levéltár. Budapest.

MTA Kt.

Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár.

ONHT

MOL Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok. H. 92.

Orbán

Orbán Balázs: Székelyföld leírása. I–IV. Pest, 1868–1870.

Orbán, 1872

Orbán Balázs: Székelyföld leírása. Aranyosszék. Pest, 1872.

Orbán, 1986

Orbán Balázs: Torda város és környéke. I–II. S. a. r. Lászlóffy Aladár. Budapest, 1986.

ÖNB HSS

Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften-Sammlung. Wien.

Pesti Hírlap

Pesti Hírlap. Pest, 1848.

P. 876.

MOL Gyalókey-levéltár. P. 876.

R. 32.

MOL. Az 1848–49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. R. 32.

S. a. r.

Sajtó alá rendezte.

Süli, 2000

Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. HK. 2000/3. 605–628. p.

Szalai, 1993

Szalai Elek visszaemlékezései 1848–49-re. Közli: Lenkefi Ferenc. HK. 1993/1. 145–173. p.

Székeley, 1893

Székeley Gergely: Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.

Székeley határőrök, 2008

Csikány Tamás–Demeter Lajos–Egyed Ákos–Kedves Gyula–Urbán Aladár: Székeley határőrök a magyarországi hadszíntereken. Budapest, 2008.

Szilágyi, 1898

Szilágyi Farkas: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898.

TL

1848–1849. Történelmi Lapok. Kolozsvár. 1892–1904. Szerk. Kuzsók István.

Treuenfest, 1878

Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte des k. k. 11. Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren. Wien, 1878.

Urbán, 1999

Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készített, az előszót írta: Urbán Aladár. Budapest, 1999. I–II. k.

Vay

MOL. Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H. 113.

Vágó, 2000

Vágó Erzsébet: Zászlók, zászlószalag, egyenruha. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. Budapest, 2000. 147–150. p.

THE INFANTRY AND CAVALRY FLAGS OF TORDA COUNTY'S NATIONAL GUARD IN 1848

The Hungarian Military History Museum's Flag Collection holds two outstandingly significant flags of Torda County's National Guard, which was set up in April 1848. Both flags, one infantry and one cavalry, were manufactured according to the regulations issued on 10 July 1848 by the National Military Council of the National Guards, and accordingly the coat of arms of Torda County was embroidered on the obverse, and the Hungarian coat-of-arms with the Holy Crown on the reverse of each flag. One of the two flags portrays the national coat of arms with an oak branch on its right and an olive branch on its left, whereas on the other it is bordered by two olive branches. The two flags differ from other flags of the 1848-1849 Revolution and War of Independence in their trimmings: the tips of the red and the green tongues of flame point in opposite directions. The flags were handed over to the Hungarian Military History Museum by the Museum of Revolution in Moscow in 1941. The cavalry flag was first restored by Márta Tóth in 1998 to be put on display in the permanent exhibition of the Museum. In the course of the conservation process, the late Erzsébet Vágó, from the Museum found an image of The Virgin Mary, Hungary's patroness, and a certificate signed by the makers of the flag between the standard's two layers of silk.

In the study, the author discusses the historical background to the manufacture of the flags: the organisation and the deployment of Torda County's National Guard, presenting the issue in the context of events in Transylvania during the 1848-1849 Revolution and War of Independence.

DER GESCHICHTLICHE HINTERGRUND EINES FAHNENPAARES AUS DEM JAHRE 1848: DIE
INFANTERIE- UND KAVALLERIEFAHNE DER NATIONALGARDE VON TORDA

Die zwei Fahnen, die man durch ihre Wappen mit der Bürgerwache, die im April 1848 im Komitat Torda aufgestellt wurde, in Verbindung bringen kann, bedeuten außerordentlich wichtige Stücke der Fahzensammlung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte. Die eine Fahne gehört zu der Infanterie, die andere dagegen zu der Kavallerie. Beide wurden aufgrund der von dem Landeskriegsrat der Nationalgarde im Beschluss vom 10. Juli 1848. entworfen. Dementsprechend wurde auf die eine Seite das Wappen vom Komitat Torda und auf die andere Seite das ungarische Landeswappen mit der Königskrone gestickt. Auf der ersten Flagge wird das Landeswappen von rechts durch einen Eichenzweig, auf der linken Seite von einem Ölweig umgerahmt, auf der anderen Flagge wird das Wappen auf den beiden Seiten von Ölzweigen umgerahmt. Ihre Bordierung weicht von den anderen Flaggen von 1848 nur sofern ab, dass die Spitzen der eng nebeneinander gereihten roten, beziehungsweise grünen Flammen in entgegengesetzten Richtung liegen. Der Museologe Zoltán Kerekes vertritt die Meinung, dass die beiden Flaggen 1941 aus dem Bestand des Moskauer Revolutionsmuseum nach Budapest, in das Kriegsmuseum gelangten. Die Kavallerieflagge wurde 1998 zum ersten Mal von Márta Tóth restauriert für die ständige Ausstellung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte. Während der Restaurationsarbeiten entdeckte Erzsébet Vágó, die

ehemalige Textilienrestauratorin des Museums zwischen den beiden Blättern der Flagge ein glückbringendes Heiligenbild mit der Madonna und eine Zertifikat der Hersteller, die mit ihrer Unterschrift versehen wurde.

Die Abhandlung stellt die historischen Hintergründe der Herstellung der beiden Flaggen, sowie das Aufstellen der Nationalgarde im Komitat Torda und ihre Kämpfe dar. Sie sucht die Erklärung für die Abstammung der Flaggen und die Fakten werden in die Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848-1849 eingebettet aufgeführt.

Prohászka László

BALASSAGYARMAT VISSZAFoglalásának EMLÉKTáBLÁJA,
PLAKETTJE ÉS JELVÉNYE

Az első világháborút követően Magyarország szomszédjai kész helyzetet kívántak teremteni a békekonferenciára. A románok megkezdték Erdély katonai birtokbavételét, délen a szerbek nyomultak előre. A cseh és szlovák fegyveres egységek 1918 novemberétől kezdve fokozatosan megszállták a Felvidéket.¹ Az eredetileg kijelölt demarkációs vonalat immár többször túllépve, 1919. január 15-én elfoglalták Balassagyarmatot is. A városnak stratégiai jelentősége volt. 1896-ban adták át az Aszód–Balassagyarmat–Losonc vasútvonalat, amelyhez csatlakozott az Ipolyság–Balassagyarmat szárnyvonal. A csehek maguknak akarták megszerezni a teljes Ipolyság–Losonc vasútvonalat és ezzel együtt Nógrád vármegye székhelyét. Balassagyarmat fontosságát növelte a közeli Salgótarján és a mellette lévő szénmező, amelynek birtoklása magyar szempontból kiemelt jelentőségű volt.²

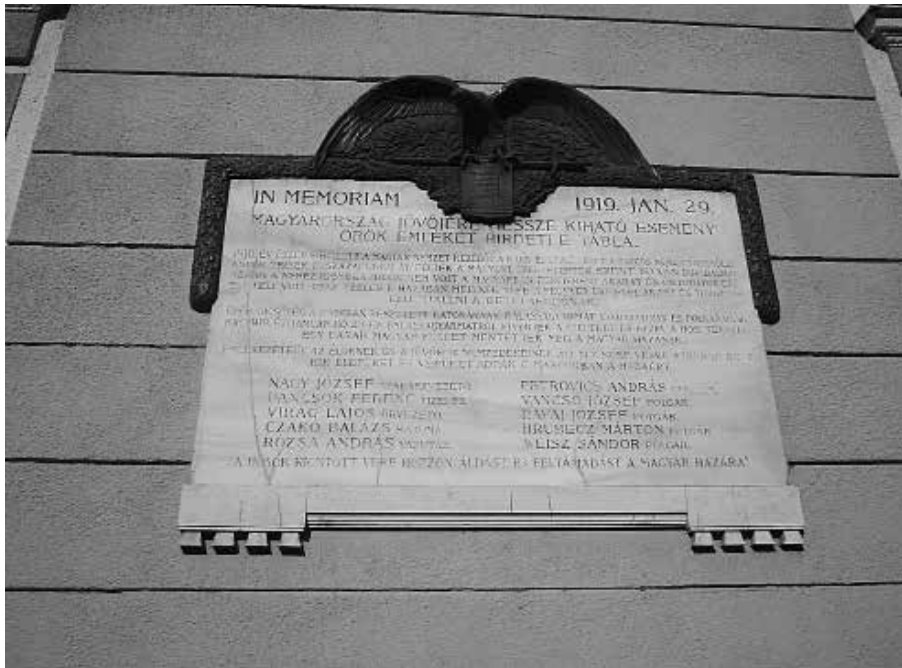
1919. január 29-én hajnalban a (korábban cs. és kir.) 38. „Mollináry” gyalogezred karhatalmi százada Bajatz Rudolf százados vezetésével és a (korábban szintén cs. és kir.) 16. besztercebányai gyalogezred karhatalmi különítménye Víz Zsigmond százados parancsnoksága alatt, valamint a 13. huszárezred nyolcfőnyi járőre a helyi vasutasokkal és polgárokkal együttműködve harcot kezdett a város visszafoglalásáért. A Kattauer Rudolf főhadnagy vezetésével délután erősítésként beérkezett iglói géppuskás egység végleg eldöntötte a küzdelem kimenetelét. A támadók megadták magukat, illetve visszavonultak. A csehek néhány nappal későbbi újabb támadását magyar páncélvonat segítségével Dejtárnál sikerült visszaverni.³ Az ezt követő hadműveletek révén 1919. január 31-ére a Vámosmikola és Litke közötti szakaszon ismét magyar fennhatóság alatt volt az Ipoly bal partja.⁴ (Ekkor magyar kézen volt Rapp és Fülek is.) A csehek 1919. februárban és

1 Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Budapest, 1935. 54–58. p.; Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, 1983. 103–111. p.; Borsányi György: Októbertől márciusig. Budapest, 1988. 96–97. p.

2 Tyekvicska Árpád: A legbátrabb város. Civitas Fortissima. A csehek kiverése Balassagyarmatról. *Rubicon*, 2008/4. sz. 38. p.

3 Az események részletes feldolgozásáról lásd: Balassagyarmat története 896–1962. Főszerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat, 1977. 286–291. p.; Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma. Szerk. Bartó Zsuzsanna–Tyekvicska Árpád. Balassagyarmat, 2000.

4 Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán, szerk. Ravasz István. Budapest, 2000. 180. p.

A balassagyarmati emléktábla

márciusban szórványosan próbálkoztak területszerző akciókkal a térségben, de ezeket sikerült visszaverni.⁵

A Wälder Gyula tervei szerint, 1914-ben eklektikus stílusban épült⁶ városháza falára Balassagyarmat vezetése 1921-ben emléktáblát készíttetett a csehekkel szemben a városért vívott harcokban elesettek emlékére. A bronzból öntött turulmadárral díszített emlékjel Keviczky Hugó alkotása.⁷ Az emléktábla tetején lévő turul balra tekintő feje lendületet ad a kompozíciónak, amelyet finoman zár le az alkotás alsó részének klasszicizáló stílusú építészeti motívuma. A fehér márványtáblán a következő szöveg olvasható:

IN MEMORIAM 1919. JAN. 29.
MAGYARORSZÁG JÖVŐJÉRE MESSZE KIHATÓ ESEMÉNY
ÖRÖK EMLÉKÉT HIRDETI E TÁBLA.

*1918 őszen kibullott a magyar nemzet kezéből a kard és leáldozott
a harcos nemzeti becsület.*

*Népek, melyek évszázadokon át félték a magyart, szertették Szent István birodalmát.
Ebben a nehéz időben, midőn nem volt a magyarban férfierény, akarát és öntudatos erő,*

⁵ Balassagyarmat története 896–1962. i. m. 290. p.

⁶ *Flórián Mária–Zólyomi József*: Balassagyarmat. Salgótarján, 1975. 32. p.

⁷ Művészeti Lexikon. Szerk. *Éber László* Budapest, 1935. I. 551. p.

A balassagyarmati emlékjelevény

egy hely volt csak széles e hazában, melynek népe fegyver erejével akart és tudott ellentállni a betolakodóknak.

Örök dicsőség a harcban részt vett katonáknak, Balassagyarmat vasutasainak, és polgárainak

kik 1919. évi január hó 29-én Balassagyarmatról kiverték a csebeket és ezzel a hősi ténnyel egy darab magyar földet mentettek meg a hazának.

Emlékezetéül az élőknek és a jövőkor nemzedékeinek áll itt kőbe vésve azoknak neve, kik életüket és vérüket adták a harcban a hazáért.

NAGY JÓZSEF szakaszvezető, PETROVICS ANDRÁS vasutas

DANCOS FERENC tizedes, VANCÓS JÓZSEF polgár

VIRÁG LAJOS őrvezető, HAVAJ JÓZSEF polgár

CZAKÓ BALÁZS katona, HRUBECZ MÁRTON polgár

RÓZSA ANDRÁS vasutas, WEISZ SÁNDOR polgár.

A hősök kiontott vére hozzon áldást és feltámadást a magyar hazára!

A szöveg Huszár Aladár főispántól származott. (A felvéselt nevek között egy elírás is található: Petrovics keresztnéve helyesen József.⁸) Az alkotás költségeihez hozzájárult a város képviselőtestülete, a törvényhatóság és többen támogatták

⁸ Reiter László: Hirdesse e márvány... Balassagyarmat emléktábláinak története. Balassagyarmat, 1998. 34. p.

A balassagyarmati emléktábla 1945 után

közadakozással. Keviczky műve 1921-ben elkészült, de 1921-ben nagy fontosságú események (nyugat-magyarországi felkelés, IV. Károly két visszatérési kísérlete, soproni népszavazás) történtek az országban, ezért érthető, hogy az államfő részvételével tervezett avatást csak a következő évben tartották meg. Horthy Miklós kormányzó 1922. október 29-én avatta fel ünnepélyesen az emléktáblát,⁹ amely-nél a későbbi években is rendszeresen tartottak megemlékezéseket.¹⁰

1945-ben az emléktáblát levették a helyéről, és visszafordított állapotban, a hátoldalra vésték új szöveggel építették be az épület falába.¹¹ A márványtábla hátoldalára a következő felirat került:

IN MEMORIAM 1919. JAN. 29.

Emlékeztetésül az élőknek és a jövő kor nemzedékének áll itt kőbevésvé azoknak a neve, kik életüket és vérüket adták a hazáért 1919. január 29-én az imperialista betolakodók ellen vívott harcban.¹²

A szöveg alá a hősi halottak nevét vésték fel. (Petrovics József nevét ezúttal is hibásan írták.) A turulmadaras bronzdíszítést eltávolították, s végleg nyoma veszett.

9 Civitas Fortissima. i. m. 299. és 388. p.

10 Balassagyarmaton megünnepelték a csehek kiverését. *Magyarság*, 1925. február 1.

11 Demus László közlése.

12 Reiter László közlése.

A rendszerváltozás után 1991. novemberben visszafordították az emléktáblát. Ezt követően a balassagyarmati Civitas Fortissima Kör kezdeményezésére a fennmaradt minta alapján a Fémipari Vállalatnál újra elkészítették a turulmadaras bronzdíszítést.¹³ A teljesen helyreállított emlékjelet 1994 januárjában avatták újra a városháza Madách utcára néző oldalfalán.¹⁴

1921-ben Keviczky Hugó kisméretű bronz plakettet is mintázott, amelyből ezer példányt vertek.¹⁵ A fekvő téglalap alakú plakett felső részét babér- illetve tölgyfalombok díszítik. Középen fent kiterjesztett szárnyú turulmadár látható, karmai közt karddal. A madár lába Balassagyarmat városcímerén nyugszik. Alattuk képi ábrázolás nincs.

Mivel az emléktábla teljes szövege nem fért volna el, csupán a következő felirat került a plakettre:

IN MEMORIAM
1919. JAN. 29.
BALASSAGYARMAT.

Jobbra lent, egészen apró betűkkel a *KEVICZKY H. 1921* jelzés utal a szerzőre és a készítés évére. A plakett 51x43 milliméteres (a felső részen lévő turul nélkül mérve 51x35 milliméter). Vastagsága 2 milliméter, felső plasztikai részénél, a turulmadárnál 3 milliméter.

A plakett esztétikus megjelenésével üdítően különbözik a két világháború közötti időszak nemegyszer túlzottan patetikus hangvétellű alkotásaitól. Az enyhén szecessziós stílusú betűkkel írt felirat rövid és tömör. Magyarázó, narratív elem nélkül is pontosan kifejezi a lényegét. A legjelentősebb hazai közgyűjtemények közül a Magyar Nemzeti Galériában található példány a plakettből.¹⁶

A bronzplakettel azonos feliratú és hasonló méretű, rézötövezetből préselt jelvényt is sokszorosítottak, amelynek jobb alsó sarkában szintén ott látható a *KEVICZKY H. 1921* jelzés. Ebből a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye is őriz példányt.¹⁷ Érdekesség, hogy a jelvény préseléséhez szükséges eredeti verőtövek egyike ugyancsak megtalálható a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében.¹⁸

Az emléktáblához és a plaketthez személyes kötődés fűzte Keviczky Hugót. A művész 1879-ben született Nógrád megyében, a most Szlovákiához tartozó Nagyhalom községben (ma Velké Straciny). A felvidéki Zayugrócon (ma Uhrovec) fafaragó iskolában tanult, majd Balassagyarmaton járt középiskolába. Budapesten elvégezte az Iparművészeti Iskolát, mestere Fadrusz János és Stróbl Alajos

13 Reiter: i. m. 34. p.

14 „A visszavonulás mindig kudarccal jár.” Emléktábla a bátor városban. *Magyar Nemzet*, 1994. január 31.

15 Lajos, Huszár–Béla, v. Procopius: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 3067. sz.

16 Magyar Nemzeti Galéria Éremtár lt. sz.: 55.622–P.

17 HM HIM Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban HTM) Numizmatikai Gyűjtemény lt. sz.: 4373/É.

18 HTM Numizmatikai Gyűjtemény lt. sz.: 2008.141.1./É.

volt.¹⁹ Legismertebb nagyplasztikai alkotása a Berán Lajossal közösen készített első világháborús dombormű a budapesti Főposta épületének Párizsi utcára néző falán. További művei a vadkerti, a ludányi és az ercsi hősi emlékmű, valamint az Országgyűlés hősi halottainak turuldomborműves emléktáblája az Országház épületében, Péterfy Jenő, illetve Kisteleki Ede domborműves emléktáblája Szegeden. Balassagyarmat számára 1925-ben Madách- és Mikszáth-emléktáblát, 1929-ben oroszános első világháborús emlékművet készített.²⁰ Keviczky nevéhez több éremművészeti alkotás is fűződik, köztük a Lajtabánsági Emlékérem.²¹

A Balassagyarmat-emlékjelvényről az 1990-es évek elején több másolati példány készült. Az 1919. januári harcokban részt vett Abonyi Fülöp vasutas fia, Abonyi László kezdeményezésére, olyan jelvényváltozatot gyártottak, amelyen a szöveg egy további sorral bővült:

IN MEMORIAM
1919. JAN. 29.
BALASSAGYARMAT
CIVITAS FORTISSIMA.

Ennek a változatnak a mérete megegyezik az eredeti jelvényével: 50x45 milliméter (a turul nélkül mérve 50x36 milliméter), de a művészre és az évszámra utaló feliratot elhagyták róla. Ez a jelvény 1995-ben Budapesten készült 500 példányban, gyártásukat a Balassagyarmaton élő Honti Ferenc finanszírozta.²² A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye ez utóbbi változathoz is őriz példányt.²³ (A négy soros szövegű jelvénynek magángyűjteményben található olyan példányai, amelyeknek a színárnyalata érezhetően eltér egymástól.)²⁴

Balassagyarmat hivatalosan 1998-ban vette fel a *Civitas Fortissima* (Legbátrabb Város) címet,²⁵ amit az Országgyűlés a 2005. évi XXXIX. törvénnyel erősített meg.²⁶ A *Civitas Fortissima* szöveg 1999-ben bekerült a város címerébe,²⁷ és ott látható a városháza homlokzatán is. 2009-ben a Köztársaság tér neve *Civitas Fortissima* térre változott.

A település visszafoglalását megörökítő, helyreállított emléktábla, a plakettek és jelvények híven őrzik Balassagyarmat megvédésének emlékét, amelyről 1945 után kevés szó esett. A teljességhez tartozik, hogy 1994-ben a vasútállomáson emléktáblát avattak az elesett két vasutas, Rózsa András és Petrovics József tiszteletére. (Eredetileg 1931-ben emeltek az állomáson emléktáblát,²⁸ ez azonban

19 *Huszár-Procopius*: i. m. 270. p.

20 *Hausel Sándor*: Balassagyarmat köztéri alkotásai. Balassagyarmat, 2006. 8–9., 12–13. p.

21 *Makai Ágnes*: A Lajtabánsági Emlékérem. *Soproni Szemle*, 1977/4. sz. 329–339. p.

22 Demus László közlése.

23 HTM Numizmatikai Gyűjtemény lt. sz.: 2009.69.1./É.

24 Hajdu Béla közlése.

25 Balassagyarmat Város Önkormányzatának 7/1998. (III. 11.) rendelete.

26 *Magyar Közlöny*, 2005. június 4. 3608. p.

27 Balassagyarmat Város Önkormányzatának 3/1999. (II. 19.) rendelete.

28 *Sulacsik [Antal] Zoltán*: A balassagyarmati csehkiverés története. In: *Civitas Fortissima*. i. m. 389. p.

1945 után eltűnt.) 2002-ben a városközpontban Párkányi Raab Péter impozáns szobrát állították fel Balassagyarmat visszavételének emlékére.²⁹

Napjainkra a hazai katonai oktatásba is bekerült a város visszavételének története.³⁰ Az 1919. januárban történt eseményekről *A legbátrabb város* címmel Matúz Gábor készített filmet, amelyet 2009. január 28-án mutattak be Balassagyarmaton,³¹ majd DVD-változatban is megjelent. 2009. szeptember 19-én a Magyar Örökség díjat kapta Balassagyarmat „hősies és sikeres küzdelme az idegen megszállókkal szemben”.³²

THE COMMEMORATIVE PLAQUE AND BADGE OF THE RECAPTURE OF BALASSAGYARMAT

Following the First World War, the countries surrounding Hungary wanted to present a *fait accompli* before the peace conference was opened. The Romanians started the military occupation of Transylvania; the Serbs advanced in the south. Czech and Slovakian armed troops gradually occupied Upper Hungary from November 1918. Crossing the demarcated borders repeatedly, on 15 January 1919, the Czechs captured Balassagyarmat. On 29 January, however, a special company organised from the former Imperial and Royal 38th and 16th Infantry Regiments, joining forces with a machine gun unit from Igló and local railwaymen and civilians recaptured the town.

In commemoration of the Hungarians who were killed during the action artist Hugó Keviczky created a plaque ornamented with a *turul* (the mythical bird of the Hungarians) cast in bronze and the names of the fallen engraved into the marble surface. The plaque was placed on the City Hall of Balassagyarmat in 1921. In 1945, it was removed, turned around and fixed on the wall of the building again with an altered inscription. At the same time, the superimposed *turul* disappeared for ever. In November 1991, the plaque was set in its original position and in January 1994, the *turul* ornament was cast again using the original mould and attached to the plaque.

In 1921, the artist also modelled a small sized version of the plaque, which was produced in a thousand copies. The upper part of the rectangular bronze medal is framed by laurel and oak leaves, with the *turul* with outstretched wings in the centre, holding a sword. The bird's feet rest on the escutcheon of the town. Below the bird and the coat-of-arms a shortened version of the original plaque's inscription can be read: IN MEMORIAM / 1919. JAN. 29. / BALASSAGYARMAT. This small version of the plaque measures 51×43 millimetres.

A badge with the same inscription and of similar size (50×45 mm) was also produced, stamped out of bronze. One of the original dies of the badge is preserved in the Numismatic Collection of the Hungarian Military History Museum.

29 *Fejér György*: Nógrádi tájakon. Budapest, 2005. 130. p.

30 *Négyesi Lajos*: Hadtörténelmi példák felhasználása a katonai oktatásban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. sz. 226–230. p.

31 *Ablonczy Bálint*: Jönnek a csehszlovákok! www.hetivalasz.hu. 2009. január 31.

32 *Lőcsei Gabriella*: A bátor város, Balassagyarmat Magyar Örökség díja. *Magyar Nemzet*, 2009. szeptember 19.

In the early 1990s, several copies of the above badge were made, including a version with an extended inscription (IN MEMORIAM / 1919. JAN. 29. / BALASSAGYARMAT / CIVITAS FORTISSIMA), of which 500 copies were produced in Budapest in 1995, on the initiative of László Abonyi, son of railwayman Fülöp Abonyi who took part in the fights in January 1919. The project was financed by Ferenc Honti, a resident of Balassagyarmat. There are copies of each badge in the collection of the Military History Museum.

Balassagyarmat officially adopted the title *Civitas Fortissima* (The Bravest City) in 1998, which the Parliament endorsed by Act XXXIX of 2005.

The story of the town's recapture is now also part of the curriculum in military education. A film directed by Gábor Matúz was also made about the events of January 1919, titled *The Bravest City*. Released in Balassagyarmat in January 2009, the film is now available on DVD.

DIE GEDENKTAFEL, PLAKETTE UND ABZEICHEN DER RÜCKEROBERUNG DER STADT BALASSAGYARMAT

Nach dem Abschluss des Ersten Weltkrieges beabsichtigten die mit Ungarn benachbarten Länder, für die Friedenskonferenz eine fertige Tatsache zu schaffen. Die Rumänen fingen mit der militärischen Besetzung von Siebenbürgen an, und im Süden drangen die Serben vorwärts. Die tschechischen und slowakischen Militäreinheiten besetzten von November 1918 schrittweise Oberungarn. Nachdem die Tschechen mehrmals die festgelegte Demarkationslinie überschritten, besetzten sie am 15. Januar 1919 die Stadt Balassagyarmat. Am 19. Januar 1919. wurde die Stadt von dem ehemaligen k. u. k. Mollináry Infanterieregiment Nr. 38., von der Brachialkompanie des ehemaligen k. u. k. Infanterieregiments Nr. 16., sowie von der am Nachmittag in der Stadt angekommenen Maschinengewehreinheit von Igló und von den örtlichen Eisenbahnangestellten und Bürgern zurückerobert.

Hugó Keviczky (1879–?) entwarf 1921 an die Mauer des im Jahre 1914 gebauten Rathauses von Balassagyarmat eine mit einem Vogel Turul geschmückte Gedenktafel. In diese Tafel wurden die Namen derjenigen Personen eingraviert, die während der Zurückerobertung der Ortschaft ihr Leben heldenhaft im Kampf verloren. (Die Marmortafel wurde 1945 von ihrem Platz entfernt, und sie wurde umgedreht und auf der Rückseite mit einem veränderten Text in die Mauer zurückgebaut. Von ihrer Oberseite verschwand der Vogel Turul endgültig. Die Gedenktafel wurde dann im November 1991 wiederhergestellt, und im Januar 1994 kam auch die aufgrund von einer ehemaligen originalen Vorlage wieder gegossene Bronzeverzierung mit dem Vogel Turul zurückgelegt.)

Der Künstler entwarf 1921 eine kleinere bronzene Plakette, die dann in einer Stückzahl von 1000 geschlagen wurde. Die Oberseite der liegend rechteckigen Plakette ist mit Lorbeer- und mit Eichenlaub geziert. In der Mitte, oben kann der Vogel Turul mit ausgestreckten Flügeln und mit einem Schwert in seinen Krallen gesehen werden. Der Fuß des Vogels ruht auf dem Wappen der Stadt. Unter dem Turul und dem Wappen gibt es keine weitere Bildarstellung. Da der ganze Text der Gedenktafel für die Plakette zu lang gewesen wäre, kann man nur den folgenden Text auf der Plakette lesen: IN

MEMORIAM / 1919. JAN. 29. / BALASSAGYARMAT. Rechts unten befindet sich der folgende kurze, mit kleinen Buchstaben geschriebene Text: KEVICZKY H. 1921 , der auf den Verfasser und auf die Zeit der Herstellung hinweist. Die Grösse der Plakette beträgt 51×43 mm. Ihre Dicke ist 2 mm, und oben, bei der plastischen Verzierung, bei dem Vogel Turul ist sie 3 mm.

Ein aus Kupferlegierung gepresste Abzeichen wurde auch vervielfältigt, das den gleichen Text trägt und seine Dimensionen fast der Plakette (50×45 mm) entsprechen. Das eine originelle Schlagwerkzeug befindet sich in der Numismatischen Sammlung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte. Von diesem Abzeichen wurden am Anfang der 90-er Jahre mehrere Kopien gefertigt. 1995. veranlasste László Abonyi, der Sohn des in den Kämpfen von Januar 1919 beteiligten Eisenbahnangestellten Fülöp Abonyi die Herstellung einer neuen Version des Abzeichens, wo der Text mit einer neuen Zeile ergänzt wurde: IN MEMORIAM / 1919. JAN. 29. / BALASSAGYARMAT / CIVITAS FORTISSIMA. Die Größe dieser Version entspricht der Größe des originalen Abzeichens, aber der Hinweis auf den Künstler und die Jahreszahl wurde weggelassen. Diese Abzeichen wurde in Budapest in einer Stückzahl von 500 hergestellt. Die Finanzierungskosten trug Herr Ferenc Honti, ein Bürger der Stadt Balassagyarmat. Die Numismatische Sammlung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte besitzt von allen Versionen des Abzeichens Exemplare.

Balassagyarmat erhielt 1998 offiziell den Namen Civitas Fortissima (die bravste Stadt) und der Name wurde von dem ungarischen Parlament im Jahre 2005. Mit dem Gesetz Nr. XXXIX. bekräftigt.

Die Geschichte der Zurückeroberung der Stadt wird schon in dem militärischen Unterricht gelehrt. Von den Ereignissen im Januar 1919. drehte Gábor Matúz einen Film mit dem Titel: Die bravste Stadt. Der Film wurde am 28. Januar 2009. in Balassagyarmat uraufgeführt, dann erschien er auch in einer DVD-Version.

Illésfalvi Péter

SAJÁTOS HONVÉDTISZTI PORTRÉ A XX. SZÁZADBÓL
SOMOGYI ISTVÁN EZREDES ÉLETÚTJA

Különös kihívás az, ha a történésznek a majdnem semmiből kell írnia valamit. Például megalkotni egy ember élettörténetét – még ha vázlatosan is – úgy, hogy kezdetben a nevét sem tudja. Többek között ezért határoztam úgy, hogy az az életút, amelyet a következő néhány oldalon olvashatnak, nem csak a tényszerű adatokat fogja tartalmazni, hanem – rendhagyó módon – részben, vagy helyenként a kutatás menetét is bemutatja, annak minden nehézségével és szépségével.

Hét esztendeje, a 2004. év végén Solymosy Lajos, a Timp Kiadó igazgatója élem tolt egy vaskos, barna bőrbe kötött albumot, benne sűrűn beragasztott, zömében 1945 előtt készült fényképekkel, melyek láthatóan egy magyar királyi honvédtiszt életútjának fontosabb állomásait örökítették meg. Kinek az emlékei ezek? Mit tudunk a keletkezés körülményeiről? – tettem fel a legalapvetőbb kérdéseket. Semmit – hangzott rögvest a lakonikus felelet. Egy idősebb úr „botlott bele” a bolhapiacon, s mivel belelapozgatván sajnálta otthagyni, megvásárolta és hazavitte. Az eladó semmit sem tudott mondani az album tulajdonosáról, már nyilván hozzá is több áttétellel került valami hagyatékból, poros szekrény mélyéről, vagy éppen egy padlás kacathalmazából megmentődve. Meg kellene tudni, kinek a személyéhez kötődnek a fotográfiák, s meg kellene írni ennek az embernek a történetét, amennyire az lehetséges – hozakodott elő a kéréssel Solymosy úr.¹

Be-bepillantva az album széthulló lapjai közé, igen rövid idő alatt rábólintottam a feladatra. Gondoltam, szép munka lesz ez nekem, aki történész-muzeológusként dolgozom a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában. Persze sejtettem, hogy nem kis erőfeszítésbe fog kerülni, hogy akár csekélyke eredményt is fel tudjak mutatni. Nos, ami az erőfeszítéseket illeti, nem is csalódtam, de azért sikerült valamit a papírra is vetni.

Mint említettem, a Múzeumban katonai témájú fényképfelvételekkel foglalkozom elsősorban, így arra néhány percnyi vizsgálódás után rájöttem, hogy az illetőnek komoly kötődése kellett legyen az egykori kaposvári „Nagy Lajos király” 6. honvéd gyalogezredhez. Ez a csapattest azon kevés alakulat közé tarto-

1 A tanulmányt illusztráló fényképek közlése Solymosy Lajos hozzájárulásával és engedélyével történt, minthogy a fotók digitális másolatai az ő birtokában vannak. Szívességgéért ezúton is köszönetet fejezem ki.

A 6. honvéd gyalogezred zászlószalag-adományozási ünnepsége. Kaposvár, 1938.

zott, amelyek megtartván a monarchiabeli hagyományokat, úgynevezett *ezredtulajdonossal*² rendelkeztek. E tulajdonos pedig nem volt más, mint III. Viktor Emánuel, az olaszok királya. Ő volt a Magyar Királyi Honvédség egyetlen olasz ezredtulajdonosa, s az ezred két legnagyobb ünnepségén (az ezredtulajdonosi cím adományozása és a csapatzászló-szentelés alkalmából rendezettek egyaránt) képviseltette is magát. Ezekről az ünnepélyekről számos ismert felvétel született. Ezen túl feltűnő volt, hogy az albumban látható portrék jelentős részét kaposvári műtermekben, vagy Nagyatádon készítették, ahol az ezred egyik zászlóalja állomásozott.

A következő dolog, amit azonnal vizsgálni kezdtem, hogy az albumban milyen korabeli bejegyzések, vagy más szöveges információk találhatóak, amelyek segíthetnek az egyébként sem egyszerű azonosító munkát. A jellegzetes, fekete fotóalbum-papírra kézzel írt kevés szöveg elenyésző forrásértékkel bírt, így attól nem lettem okosabb. Bár a többségében 6x9-es méretű fekete-fehér fényképek az albumlapokra rá voltak ragasztva, mégis volt lehetőségem nem egynek a hátlapját óvatosan megnézni. Örömmel vettem észre: néhány képet úgy helyeztek el, hogy előtte ráírták az ábrázolt témát, személyt, eseményt.

Hamarosan fel is fedeztem egy portrét, amelyen jól olvasható aláírás szerepelt: Fonyó Jenő. Elkezdtem nagyítóval nézegetni a többi képet: vajon felfedezem-e ezt az embert más fotográfiákon is? Az ember természetesen szeretne mielőbb eredményre jutni, s egy ilyen kevésbé adatolt anyag esetében különösen is hajlamos belekapaszkodni minden segítséget nyújtó apróságba. Így aztán rá is futottam a vakvágányra: a portrén szereplő egyenruhás férfi arcvonásait több

2 Az ezredtulajdonos intézménye és elnevezése még az állandó hadseregek előtti korba nyúlik vissza, amikor a csatába induló had egyes seregrészei még valóban az adott alvezér (többnyire földesúr, aki egyszersmind általában magas rangú egyházi, vagy világi tisztségviselő is volt) tulajdonát képezték, hiszen tisztjei hűbéresei, vazallusai voltak, gyalogos közemberei pedig nem ritkán saját jobbágyai közül kerültek ki. A modern tömeghadseregek időszakában a katonai alakulatok természetesen össznemzeti (vagy összbirodalmi) tulajdonban voltak, de az ezredtulajdonosi cím megmaradt, s többnyire uralkodók, uralkodóházak családtagjai, hadvezérek birtokolták.

fényképen is felbukkanni véltem, mégpedig családi, „civil” képeken is. (Mint később kiderült, karakterében tényleg volt valami hasonlóság a valódi tulajdonos és Fonyó Jenő között.)

Egyértelmű volt a következő lépés: a Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattárában utánanézni, hogy nevezett személynek van-e személyi anyaga? Ezt a lépést is siker koronázta, s az okmányokból hasznosítható adatok megerősítették feltételezésemet. Fonyó Jenő csapatszolgálatának jelentős idejét a 6. gyalogezrednél töltötte, s 1942/43-ban kint volt a Donnál is. Ez utóbbi azért lényeges, mert az album legtöbb fényképe ehhez az eseménysorhoz kötődik. Ráadásul néhány felvételtől nemes mraczlini Krisanich Andor ezredes nézett rám, akit egy korábbi kutatásomból már ismertem, s aki a 2. hadsereg kötelékébe tartozó 10. könnyű hadosztály³ 36. gyalogezredének volt a parancsnoka. Ez az ezred pedig a 6. gyalogezred ún. *ikerezrede*⁴ volt. Volt egy apró szépséghiba, nevezetesen létezett néhány fénykép az utolsó oldalakon, amely „főhősömet” az 1945 után újjáalakult hadsereg egyenruhájában ábrázolta, Fonyó őrnagy pedig biztosan nem szolgált abban az időszakban.

Mivel a katonai iratokból kiderült, hogy Fonyó Jenőnek gyermekei is vannak, s ő maga valószínűleg már nem él, megpróbáltam felkutatni őket. Ez is eredményes volt, így a családdal felvettem a kapcsolatot, hogy a részletes életrajz megírásához tőlük is segítséget kérjek. Persze az albumot is meg szerettem volna nekik mutatni, amelynek történetéről előzetesen már beszámoltam. Ennek közös végiglapozásakor ért a „hidegzuhany”: azon az egy portrén kívül, ami egyértelmű volt, más fényképet nem találtak édesapjukról. Akit én Fonyó Jenőnek tartottam, az nem volt azonos velem.

A fiasco után még tüzetesebb vizsgálatnak vettem alá az anyagot. Majd minden egyes fénykép hátlapját megnéztem, minden látható feliratot nagyítóval vizsgáltam. Találtam is másik kiindulópontot. Immár egyetlen lehetőségnek mutatkozott, hogy az album egy Somogyi István nevű törzstiszt életének, vagy legalábbis bizonyos életszakaszainak képes „beszámolója”. Mint kiderült, ezúttal jó lóra tettem. Most már csak a több számba jöhető Somogyi István közül kellett kiszűrniem az „igazít”, amely művelet, ismét csak a Központi Irattár dokumentumaival, sikerült is. A jó nyomra vezető úton többek közt találtam egy olyan képet is, amelyen az alábbi mondat volt kibetűzhető: „*Somogyi őrgy. úrnak megemlékezésül az Oroszországban töltött hónapokra a hadosztály fotográfusa Ruzsits.*” Ezek után lássuk most már hőszünetet:

3 A könnyű hadosztály megnevezést 1942 februárjában kapták az addig gyalogdandárnak nevezett seregtestek. Ezek mozgósítás után két gyalogezreddel és egy fogatolt tábori tüzezzreddel, valamint a hadosztályközvetlen alakulatokkal rendelkeztek. Az átnevezés oka a három gyalogezredes német gyaloghadosztályoktól való megkülönböztetés volt.

4 A Magyar Királyi Honvédségnél békeidőben is létező katonai alakulatok, így a gyalogezredek is, mozgósítás esetén ikerezdtek. Ez azt jelentette, hogy az anyaalakulat – esetünkben a 6. gyalogezred – felállította ikerezredét, amely 1939 őszétől mindig harminccal nagyobb hadrendi számot viselt az eredeténél. A megalakulás úgy történt, hogy a felriasztás elrendelésekor a békealakulat ketté osztotta hivatásos tisztí és altisztí, valamint ténylegesen szolgáló légénységi állományát, s a feltöltendő helyekre pedig mind az anya-, mind pedig az ikeralakulat esetében tartalékosokat hívott be. A fegyverzet és felszerelés esetében értelemszerűen ugyanez az elv érvényesült.

Somogyi István a viharos XX. század első esztendejében, egészen pontosan 1900. február 19-én látott napvilágot a Somogy vármegyei Csurgón. Édesapját Somogyi Mátyásnak, édesanyját pedig Fischl Józsnak hívták. A gyermeket római katolikus szertartás szerint tartották keresztvíz alá, bár ennek időpontja ismeretlen.⁵ Megkereszteléséről semmilyen bővebb információval nem rendelkezem, jelenleg a csurgói plébánián nem található olyan irat, amelyből e tekintetben tájékozódni lehetne, a születési anyakönyvben mindenesetre az adott időpontban nem szerepel bejegyzés.⁶ Az bizonyosra vehető, hogy egyik szülője – vagy talán az apa és az anya is? – kikeresztelkedett zsidó volt, s e ténynek a későbbiekben még komoly szerepe lesz. Ugyancsak tényként könyvelhetjük el, hogy édesapja, vagy nagyapja eredeti neve nem Somogyi volt, hiszen ez tipikus magyarosított név.

Édesanyjáról nem tudunk semmit, s arról sincs adat, hogy voltak-e testvérei. Édesapjáról azonban némileg többet árul el a múlt. Ő 1866-ban (egy más adat szerint 1868-ban) született ismeretlen helyen, 1892-től biztosan járási állatorvos volt a Somogy megyei Igalon. A Millennium évében, 1896-ban átkerült Csurgóra, ugyanilyen beosztásba. 1902-ben Szatmárnémetibe helyezték városi állatorvosnak, majd 1905-ben Nyitrára, ahol városi és járási állatorvos lett. A Zobor tövében elterülő kies városkában 1918-ig töltötte be hivatalát, bár 1915. január 14-e óta katonai szolgálatot teljesített. Egy év harctéri működés után kitüntették az Arany Érdemkereszttel a Vitézségi Érem szalagján. 1917-ben már 12 év megyei és 17 év állami szolgálat volt a háta mögött. Az összeomlás utáni időszakra vonatkozóan semmi biztosat nem lehet tudni felőle.⁷

A fentiekből kiindulva egyet máris megállapíthatunk: a gyermek Somogyi István édesapja munkája miatt, nyilván a családdal együtt, többször költözött. Az elemi iskolát bizonyára Nyitrán kezdte, ám hogy a középiskolát hol végezte, arra nem sok utalás van.⁸ Az a felvételi kérelem, melyet édesapja írt fia érdekében a m. kir. honvédelmi miniszterhez 1917. április 27-én, s amelyben kéri gyermeke felvételét a Ludovika Akadémiára, teljesen államköltséges helyre, tartalmaz egy érdekes iratot. Csatolva van ugyanis a 14 éves Somogyi István újraltatási bizonyítványa, melyet 1914. december 20-án kelteztek Vácon. Ezt a bizonyos újraltatást dr. Magas Árpád, a váci irgalmasrendi kórház főorvosa, egyben iskolaorvos végezte el a fiún, aki akkor a főgimnázium V. osztályos tanulója volt. Ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy a gyermek ekkor a váci piaristáknál tanult. A felvételi kérvény megírása előtt négy nappal, 1917. április 23-án zajlott le a fiú

5 Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattára, Somogyi István 2044. számú tiszti személyi okmánygyűjtője (továbbiakban: HL KI 2044. sz. ti. szem. ogy.).

6 A csurgói Jézus Szíve Római Katolikus Plébánia esperes-plébánosának, Maczkó Gyulának szóbeli közlése a szerzővel.

7 HL Ludovika Akadémia Felvételi kérelmek 161. doboz (továbbiakban: L. A. Felvételi), valamint Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1892. 126. p., 1893. 126. p., 1894. 131. p., 1895. 131. p., 1896. 137. p., 1902. 514. p., 1904. 271. p., 1905. 287. p., 1918. 338. p.

8 A kutatás kezdetén, amikor még csak a csurgói születési helyet ismertem, természetesen megpróbáltam megtudni, hogy Somogyi István nem éppen a nagynevű csurgói református gimnáziumba járt-e. Az iskola nyugalmazott tanára és történetének legalaposabb kutatója, dr. Horváth József azonban egyetlen osztálykönyvben, vagy érettségi tablón sem találta ezt a nevet.

orvosi alkalmassági vizsgálata Nyitrán. Ennek során csak mérsékelt térdszúrás jegyeztek fel róla, egyébként jól fejlettnak és erős testalkatúnak írták le.⁹

Az apa kérését a legfelsőbb helyen is akceptálták és Somogyi István 1917. szeptember 1-jétől a híres Ludovika Akadémián tanult. Igaz, nem tüzér akadémikusként, ahogy azt eredetileg kérte, hanem gyalogosként, de valóban teljesen ingyenes, államköltséges helyen. A rá vonatkozó egyetlen megmaradt osztálykönyv szerint az iskola növendékébe „magán nevelésből” jutott, tehát feltételezhető, hogy az utolsó gimnáziumi éve(ke)t magánúton végezte el.¹⁰ Egy forrás szerint a reál érettségi vizsgát – amely ún. hadiérettségi volt, hiszen 17 éves volt, amikor sor került rá – a budapesti tisztviselőtelepi gimnáziumban tette le, eredménye ismeretlen.¹¹ Az I. évfolyamban a „d” osztályba került és az utókor szerencséjére az osztálykönyvben fennmaradt néhány félévi és év végi bejegyzés, amelyekből nemcsak tanulmányi eredményét tudhatjuk meg, de következtethetünk jellemére, személyiségjegyeire is. A tanév folyamán igen hullámzó teljesítményt nyújtott, összeredménye félévkor jó, azonban év végén már csak elégséges. Magaviseletét mindvégig jónak és katonásnak minősítették, viselkedését alkalmazkodónak. Jellemzésében több negatív tulajdonság szerepelt, mint pozitív. Kissé beképzeltnek, felületesnek, gyerekesnek tartották, aki kevés akaraterővel rendelkezik. Nem eléggé iparkodó, de jó eszű, bár ez utóbbival kapcsolatosan a tanári vélemények megoszlottak. Kettőn így fogalmaztak: „Gyenge felfogás, kevés szorgalom”, vagy „Gyenge tehetség, nem elég szorgalmas”, ugyanakkor két másik pedagógus ettől eltérő véleményt alkotott: „Egy elég tehetséges, de lusta akadémikus”, valamint „Felületes, elhamarkodó, kapkodó. Szorgalom terén nem fejt ki annyi igyekezetet, mint esze után várható volna.” Volt, aki nem látta eléggé komolynak, sőt, inkább fecsegőnek és puhának. Ez utóbbi jelző inkább lelki tulajdonság lehetett, mert a 178,5 cm magas, fekete hajú és szemöldökű, barna szemű, ovális arcú, rendes orrú és állú fiatalember, mint már jeleztem, egyébként jól fejlett, erős testalkatú volt, rendszeresen úszott és evezett. Bár öltözködésében rendetlennek és felületesnek ítélték meg, azt is feljegyezték róla, hogy testét tisztán tartja.¹²

Az összeomlás az Akadémia rendjét is felborította. 1918. november 1-jén a legénység is megszökött, így a legmegalázóbb munkát is a tisztisarjadékoknak kellett végezni. Ez magyarán körlettakarítást, konyhamunkát, a lovarda rendbeteletét, s az istállókból a trágya kihordását jelentette. Nem tudjuk, hogy milyen okból, de az ekkor II. évfolyamos Somogyi István akadémikus november 21-én a Ludovika irattárából keresztlevelét és érettségi bizonyítványát kikérte és elvitte, amiről elismervényt is kapott.¹³ Az események miatt az akadémikusok 1918. december 7. és 1919. január 6. között szabadságot kaptak. Az épületben annyira kevesen maradtak, hogy az őrszolgálat maradéktalan ellátására egy majdnem 50 főből álló őrkülönítményt kellett vezényelni a budapesti kerületi parancsnokság-

9 HL L. A. Felvételi.

10 HL L. A. Osztálylajstromok, 560. I. évf. „d” osztály, 1917/1918. tanév (a továbbiakban: L. A. Osztálylajstromok).

11 HL HM Felülvizsgáló Bizottság, Somogyi István I. őrnagy anyaga (a továbbiakban: FÜV).

12 HL L. A. Osztálylajstromok és FÜV.

13 HL L. A. Felvételi.

tól. A bolsevikok hatalomra jutása után, 1919. április 12-én a szovjet mintára átnevezett Hadügyi Népbiztosság megszüntette a Ludovika Akadémiát és „vörös parancsnokképző tanfolyamot” állított fel. Elrendelték, hogy az I. évfolyamos akadémikusokat haladéktalanul bocsássák el, a II. évfolyamosokat pedig fel kellett szólítani, hogy *„tetszésük szerint más életpályát választhatnak.”* Nekik azt is megengedték, hogy belépjenek a Vörös Hadseregbe. Proletárok jelentkezését várták az új tanfolyamra, amely azonban sosem indult meg. E csúfos bukás után június 15-étől november 30-ig tartó „Katonai Főiskolai Tanfolyam” indítását határozták el, amelyre a II. éves ludovikások mellett a IV. évfolyamos hadapródiskolások is jelentkezhettek. Belőlük egy háromszázados gyalogos csoportot, valamint egy tüzér és műszaki csoportot képeztek. Az a feltételezésem, hogy eme zűrzavaros időszak alatt Somogyi István mindvégig az Akadémián tartózkodott és oly sok bajtársával együtt ő is várta a fejleményeket, a világ jobbra fordulását. Ámde nem tétlenül. Érthető, hogy a kommunista hatalomnak szúrta szemét a régi vágású, hazafias, „militarista” szellemű neveltetést adó intézmény. A Ludovika tisztikara és akadémikusai pedig a vörös csőcselék garázdálkodását tartották egyre tűrhetetlenebbnek. Ezért június 24-én délután négy órakor a Ludovikán szolgáló-tanító honvédtisztek vezetésével fegyveres felkelés tört ki a budapesti kommunista rémuralom ellen, amely „ludovikás ellenforradalom” néven vonult be a történelembe. Ez a Ludovika Akadémia épületére, a környező utcákra és a József-telefonközpontra terjedt ki, amelyet a felkelők megpróbáltak elfoglalni – sikertelenül. Az elszigetelt, nem kellőképpen szervezett akciót másnap reggelre a hatalom leverte. Bár nem tudni, hogy melyik csoport kötelékében, de ezekben az eseményekben Somogyi István is részt vett. Őt június 25-én reggel minden elfogott akadémikus bajtársával egyetemben szuronyos vöröskatonák fogolyként kísérték a Mária Terézia-laktanyába.¹⁴ Útközben a felheccelt alvilági elemekből és a külvárosi söpredékből összeverődött tömeg a ludovikások kivégzését követelte. Július 8-ától kezdődött meg kihallgatásuk, s a vörös vádbiztos is a legsúlyosabb ítéletet követelte – az államrend megdöntésére irányuló fegyveres lázadás, zendülés miatt. Július 12-én átkísérték őket a Horánszky utcai jezsuita rendházba, majd 22-étől a Ranolder-intézetben¹⁵ voltak internálva. Időközben a védelem javaslatát fogadták el a rögtönítélő bíróság tagjai: szigorú őrizet alatt kell tartani a fiatalokat, s átnevelni őket kommunistákká! Végül augusztus 3-án, a kommün bukásakor szabadultak, s meneteltek vissza zártrendben az Alma Materbe, ahol ismét a régi kerékvágásban folytatódott az élet.¹⁶

14 Az Üllői út és a József körút sarkán álló épület, 1918-ig a főváros háziezrede, a cs. és kir. 32. gyalogezred laktanyája volt, majd 1919-ben a 32. vörös gyalogezredé. 1956-ban a szovjet harcokcsígyúk rommá lótték. Mára az eredeti épülettömbből már nem sok maradt, s nem is katonai objektum.

15 Ranolder János veszprémi püspök, a magyar nőnevelés kiemelkedő alakja által 1875-ben létrehozott intézmény, amely a fent jelzett időszakban az Irgalmas Nővérek által vezetett óvodát, elemi- és polgári leányiskolát, valamint tanítónőképzőt és internátust foglalt magában. A ma is a IX. kerületi Thaly Kálmán u. 23. szám alatt álló épületet a tanácskormány fogházáá nyilvánította.

16 A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia története. Szerkesztette: dezséri Bachó István (Bp., 1930.) 663-749. p. és HL HM Igazoló Bizottságok anyaga (a továbbiakban: IB) 8927. sz.

Lóháton

1920. augusztus 20-án avatták gyalogos hadnaggyá 84. rangszámmal.¹⁷ Érdekes, hogy még ezen időpontban is nyitrai illetőségüként szerepel a hivatalos iratokban. Az avatási lajstrom bejegyzése szerint hivatásos tiszti szolgálatra maradéktalanul alkalmas volt, bár idegen nyelvet nem beszélt.¹⁸ Az avatáskor a veszprémi gyalogezredhez osztották be, mégpedig az ezred Győrben állomásozó zászlóaljához, ott is az 1. század kötelékébe.¹⁹ Ettől kezdve viszonylagos részletességgel követhetjük nyomon katonai pályafutását, a különféle beosztások, áthelyezések és vezénylések fényében. Ugyanakkor szinte semmit sem tudunk meg szolgálati viszonyon kívüli létéről, magánéletéről, emberi kapcsolatairól, lakáskörülményeiről, baráti és érdeklődési köréről, kedvteléseiről, Istenhez és a világhoz való viszonyáról, szóval mindarról, ami egy embert emberré tesz. Ha valami mégis támpontot jelenthet e „civil” dolgokra nézvést, azok éppen azok a fotográfiák, amelyek a már említett, s ezen tanulmány megszületésének „indítóokaként” szereplő albumban vannak beragasztva.

Ifjú szakasparancsnokként – ahogy akkoriban mondták, alantostisztként – évi 3 360 korona fizetésre volt jogosult. November 26-án áthelyezték a 2. századhoz, majd létszámrendezés folytán 1921. március 10-én az I. géppuskás századhoz. Június 1-jén az addig csak az ezredparancsnokságok székhelyéről elnevezett csapattek hadrendi számot kaptak: a veszprémi lett a 4. gyalogezred. 1922. szeptember 1-jén átkerült Veszprém helyőrségbe, a II. zászlóalj géppuskás századához. Hét hónappal később, 1923. április 10-én csurgói illetőséget nyert, feltehető, hogy az idegen megszállás alá került Felvidékről ide, tehát korábbi szolgálati helyére települt vissza édesapja és édesanyja is. November 26-án a 4/I. zászlóalj 1. századához helyezték át, 1924. január 1-jén pedig főhadnaggyá nevezték ki (1923. szeptember 1-jei rangnappal). Október 7-étől a III. gyalogzászlóalj 7. századának

17 A katonai oktatási intézményekben a növendékeket, akadémikusokat tanulmányi eredményük, katonai teljesítményük alapján rangsorolták. Ez a rangsor aztán egész szolgálatuk ideje alatt végigkísérte őket, s abban a körülményektől függően lehetett előrébb, vagy hátrébb is kerülni.

18 HL L. A. Avatási lajstrom 1920. 135. sorszám alatt.

19 HL FÜV.

lett a tisztje. 1925 novembere és 1926 márciusa között a főtiszti tanfolyamot²⁰ „igen jó” eredménnyel végezte el Budapesten.²¹

Visszatérvén ezredéhez, egy darabig még a 7. századnál maradt, majd 1926. október 20-án áthelyeztetett a III. géppuskás századhoz. 1927. január 1-jén már az új, erős pénznemben határozták meg havi illetményét: 200 pengőt volt jogosult hazavinni, amely akkoriban egyáltalán nem számított rossz jövedelemnek. 1928. március és július vége között Győrben, a vámőr-kerületparancsnokság²² állományában végzett közelebről meg nem határozható tanfolyamot. 1928. augusztus 1-jén a 8. századhoz osztották be, pontosan egy hónappal később pedig az ezredközvetlen aknavető szakaszhoz. Ott minden valószínűség szerint parancsnokként tevékenykedett, 1929. november 1-jétől (ugyanaznapi ranggal) már századosként, amelynek okán immár 240 pengő ütötte a markát havonta. Feltételezhetően a ludovikás ellenforradalomban való részvételéért kapta meg a Magyar Háborús Emlékérmét, de a kardok és a sisak nélküli változatot, mivel harctéri cselekményben nem vett részt. Az adományozás 1930. február 14-én történt. 1932. augusztus 1-jén az 5. pótszázad parancsnoka lett Győrben,²³ bár ez csak néhány hétig tartott.²⁴

1932. szeptember 25-én ugyanis örökre megvált az időközben nevet is kapott m. kir. „Szent László” 4. honvéd gyalogezredtől.²⁵ E naptól Budapesten, a m. kir. „József nádor” 2. honvéd gyalogezrednél szolgált a 2. század parancsnokaként, majd november 1-jétől az ezred visszamaradó különítmény²⁶ parancsnokának segéd tisztje. E beosztás mellett 1933. április 1-jétől még a törzsalosztály parancsnoki teendőit is el kellett látnia. Mivel a Honvédségnél abban az időben más Somogyi István nevű hivatásos tiszt is létezett, ezért 1933. július 14-én elrendelték számára, hogy neve után egy római „I”-est is kötelező kitennie.²⁷

Nem sokkal ezután, legalábbis a papírforma szerint a Honvédségtől is megvált, mivel 1934. május 1-jén áthelyezték a Határőrséghez és a 6. határőrkerületi

20 A M. Kir. Honvédségben a tisztek továbbképzésének meghatározott rendje volt. Így például a főtiszteknek (hadnagy, főhadnagy és százados) kivétel nélkül ún. főtiszti, a törzstiszteknek (őrnagy, alezredes, ezredes) pedig törzstiszti tanfolyamot kellett végezniük.

21 HL FÜV és KI 2044. sz. ti. szem. egy.

22 Magyarországon 1921. szeptember 1. és 1932. október 1. között az államhatár őrizetét a M. Kir. Vámőrség látta el. Az ország területe vámőrkerületekre volt osztva, amelyek megegyeztek a honvédség vegyesdandárainak hadkiegészítési és katonai közigazgatási területeivel. A vámőr alakulatok a rejtésben is komoly szerepet vállaltak, hiszen a hivatásos honvéd tiszti- és altiszti kar, valamint a legénység egy részét ott bújatták.

23 Feltehetően egy mozgósítási gyakorlat során került erre sor, mert a pótszázadok csak akkor alakultak meg.

24 HL FÜV.

25 1937. október 1-jétől a lovagkirályról elnevezett gyalogezred a 3. hadrendi számot viselte, a 4.-et pedig az új soproni ezred kapta.

26 A visszamaradó különítmény a csapatost (zászlóalj, osztály, vagy ezred) törzséhez tartozó szervezet volt. Békeidőben gondoskodott a tartalékállományba tartozók szigorú nyilvántartásáról. Felriasztás, ill. mozgósítás és háború esetén póttészté (pótzászlóalj, pótosztály, pótezred) alakult át, bevonultatta a tartalékosokat, őket felszerelte és kiképezte, a harctéren küzdő anyaalakulat személyi és anyagi utánpótlási ügyeit intézte.

27 HL FÜV.

A római gyors előtt. Bal szélén Somogyi István

parancsnokhelyettes alakulatának állományába került.²⁸ Ott a 6/I. osztály parancsnokhelyettesének lett a segédtszjtje Berettyóújfalu helyőrségben. 1935. március 11-én megkapta az Osztrák Háborús Emlékérmét (a kardok nélkül). Ugyanezen esztendőben július 31. és augusztus 13. között a 6. határőrkerület árkászsárnánál „kiváló” eredménnyel végezte el a robbantó tanfolyamot. 1935. október 1-jétől átszervezés következtében a 6/I. határbiztosító osztály segédtszjtje lett, november 18-án pedig még az osztály anyagi tisztje teendőinek ellátásával is megbízták. Bö fél év elteltével, 1936. augusztus 1-jén kinevezték 6/9. határügyi tisztnek²⁹ Tiszabecsrre. 1937. október 1-jén megszűnt a 6. határőrkerület-parancsnokság, ezért az újonnan megalakuló 6/III. határbiztosító osztály állományába került, de feladata és békeelhelyezése változatlan maradt.³⁰

Itt kell közvetnem néhány személyes vonatkozást. Az egyik az, amint az albumból kiderül, hogy az 1930-as években Olaszországban járt, s hogy ez

28 Az 1932. október 1-jén létrejött M. Kir. Határőrség kettős célt szolgált. Egyfelől a határbiztosító osztályok, határőrszárnyak (századok) és őrsők segítségével valódi határőrizeti tevékenységet folytattak, másfelől a hét határőrkerületben (amelyek a honvéd vegyesdandárok hadrendi számait viselték) felállt egy-egy határőrezred – e csapattest parancsnokának volt a rejtés alatti megnevezése a határőrkerületi parancsnokhelyettes is –, amelyek valójában a vegyesdandárok rejtett gyalogezredei voltak, így játszván ki a trianoni békediktátum rendelkezéseit.

29 Századparancsnoknak megfelelő beosztás, közleletű rövidítése hűti. A hűti alárendeltségébe általában kettő-öt határőr őrs tartozott, így képeztek együtt egy alosztályt.

30 HL FÜV.

az itáliai út bizonyosan nem katonai, hanem magánjellegű volt. A másik, hogy – legalábbis tiszt bajtársai között – nagy valószínűség szerint népszerű, szeretnivaló ember volt. 1938. június 30-i keletkezéssel látható egy portré „*Somogyi Pistának búséges baráti szeretettel vitéz Fonyó Jenő³¹ fbdgy.*” Aztán egy zászlós képe néz ránk néhány lappal későbből: „*A legkedvesebb Parancsnokomnak őszinte barátsággal Miska, Nagyatád, 1940. aug.*” Ilyen szavakat protokoll gyanánt nem ír le az ember, ezek szívből jönnek.

A legmagyarabb folyó menti kicsiny faluban azonban már csak egy hónapot töltött, mert 1937. november 1-jével be kellett vonulnia Nagyatádra, a m. kir. „Nagy Lajos király” 6. honvéd gyalogezred III. zászlóaljához. Ott rögvest rábízták a 8. puskásszázad irányítását. 1938. október 13-án megkapta az egykori első világháborús szövetséges, Bulgária kitüntetését, a Bolgár Háborús Emlékérmét.³² az ezredet feltehetően részlegesen, vagy akár teljes egészében is mozgósították a felvidéki bevonulás és a Kárpátalja visszafoglalására indított hadművelet előtt, de azokban nem vett részt. Mintegy kétesztendei szolgálat után, 1939. november 14-én a 6/III. zászlóalj törzsébe helyezték át, ahol a visszamaradó különítmény parancsnoka lett. A következő évben Szent István király ünnepén 20 éves szolgálatáért a III. osztályú Tiszti Szolgálati Jelet tűzték fel a mellére.³³ Előzetesen, még június 4-én igazolta, hogy nagyszülőikig tiszta keresztény származású.³⁴

Magyarország 1940 nyarán a Románia elleni háborúra, Erdély fegyveres erővel történő visszaszerzésére készült. E feladat keretében július elejére a kaposvári 10. gyalogdandárt is feltöltötték hadilétszámmra. Kötelékében a 6. és 36. gyalogezredek is elhagyták békehelyőrségeiket és a román–magyar határ mentén készülődtek a harcfeladatra. A kialakuló súlyos konfliktus szerencsére békés úton rendeződött, így 1940. szeptember 5-étől 13-ig a somogyi bakák is részt vehettek a felejthetetlen erdélyi bevonulásban. A hazautat 24-én kezdték meg, miután néhány napos pihenőt töltöttek a festői Nagy-Szamos völgyében. Onnan menetet hajtottak végre a Szálva, majd az Iza folyócskák mentén és Máramarosszigeten vagoníroztak be. A csapatokat több szerelvény szállította, amelyek október 1-je és 3-a között érkeztek meg Kaposvárra és Nagyatádra. A hazatérő honvédeket diadalkapu várta „Isten hozott” felirattal. Az első szállítmány október 1-jén, éjjeli 1 óra 31 perckor gördült be a kaposvári pályaudvarra. A dandártörzset dr. Kaposváry György m. kir. kormányfőtanácsos, polgármester fogadta ünnepélye-

31 Nevezett a 6/III. zászlóaljbeli bajtársa volt Somogyi Istvánnak, kiemelkedően vitéz katona. Már az I. világháború idején az 1918. évi, Piave menti harcokban végrehajtott egészen kiváló, hősi és önfeláldozó tettéért Tiszti Arany Vitézségi Érmét kapott, mint a veszprémi 31. honvéd gyalogezred zászlósa. 1943. január-februárban mint a kaposvári 36/1. és nagyatádi 6/III. zászlóalj parancsnoka a Donnál, majd a nyíregyházi 12. gyalogezred zászlóaljparancsnokaként 1944 szeptemberében Aradnál harcolt nagyszerűen, újabb magas kitüntetések érdemelve ki ezzel.

32 HL IB 8927. sz. A kitüntetés megszerzéséért kitöltendő beadvány Nagyatádon, a 6/III. gyalogzászlóalj parancsnokságán kelt 1938. március 23-án. A honvédelmi miniszternek címzett okiratban indoklásul az szerepelt, hogy Somogyi István részt vett a kommunizmus alatti ellenforradalomban és azért börtönbüntetést szenvedett. A kitüntetést a fehércsíkos szalagon igényelte.

33 Ez azért érdekes, mert a kitüntetést már 1937-ben meg kellett volna kapnia, hiszen a hivatásos tisztek szolgálati idejébe rendszeren az akadémikusi éveket is beszámították, ő pedig a Ludovikát 1917-ben kezdte.

34 HL FÜV.

A 6/III. gyalogzászlóalj tisztikara. Balról a harmadik ülő személy Somogyi István százados

sen. 2-án koszorúzásra került sor a 44-es szobornál,³⁵ ugyancsak fényes külsőségek között. Hogy Somogyi István kapott-e valamilyen beosztást a hadrakelt ezrednél, vagy pótzászlóalj-parancsnokként maradt Nagyatádon, kimaradván így az euforikus hangulatú bevonulásból, nem tudjuk.³⁶

Erdélyből történt visszatérésük után, 1940. december 5-én áthelyezték Kaposvárra a 6/II. gyalogzászlóaljhoz, ahol két nappal később kinevezték az 5. puskásszázad parancsnokául. 1941. április 12-étől ezredével részt vett a délvidéki hadműveletekben. A tűzkeresztségen a zombori utcai harcokban esett át. A dél-bácskai hadműveleti területről csapatteste április 27-én késő este tért vissza Kaposvárra.³⁷ A kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós születésnapján, 1941. június 18-án adományozták részére az Erdélyi Emlékérmét. Még ebben az esztendőben elvégezte a törzstiszti tanfolyamot, mégpedig „jeles” eredménnyel.³⁸ Augusztus 11-én a 6/I. zászlóalj nehézfegyverszázadához, október 1-jén pedig ugyanazon zászlóalj 2. puskásszázadához került parancsnoknak. November 1-jén (március 1-jei ranggal) őrnaggyá nevezték ki, december 6-án megkapta a Délvidéki Emlékérmét is. Egy adat szerint 1942. január 1-jétől ezredénél

35 A kaposvári 6. gyalogezred elődje az 1918-ig létezett cs. és kir. 44. gyalogezred volt, amelynek parancsnoksága a béke idején a városban székel, s az ezredet Somogy vármegye területéről egészítették ki. Ők voltak a Monarchia-szerte méltán híres „rosszebakák”. Az ő elesettjeik emlékére állított szobor ma is látható a vasútállomás előtti téren.

36 *Somogyi Ujság*, 1940. szeptember 30-október 3. 2.; 1.; 1–2. és 2. p.

37 *Somogyi Ujság*, 1941. április 28. 2. p.

38 HL KI 2044. sz. ti. szem. ogy.

*A 10. könnyű hadosztály
csapatainak búcsúztatása
Kaposváron*

zászlóalj-parancsnok,³⁹ az azonban bizonyos, hogy március 1-jétől az I. zászlóalj 3. puskásszázadának parancsnoka, ami nem törzstiszti beosztás, oda elég lett volna egy főhadnagy, vagy százados is.⁴⁰ Ez a kínos szituáció minden bizonnyal Somogyi őrnagy zsidó származása miatt állt elő és ránézve a nem túl távoli sötét jövő képét vetítette előre.

A kellemetlen helyzetet nyilván érezték elöljárói is, és 1942. április 19-én áthelyezték a kaposvári 10. könnyű hadosztály parancsnokságára, amely éppen mozgósítás alatt állt. Ott a hadosztály-parancsnok, Tanító Béla ezredes személyi segédtszjtje lett, s maga is a mozgósítással kapcsolatos teendőket végezte. Május 28-án vonult el a hadosztály-törzsszel szovjet hadműveleti területre.⁴¹

A harctérre induló csapatokat a város ünnepélyesen búcsúztatta május 28-án és 29-én, ahol, III. Viktor Emánuel ezredtulajdonosi címe okán, Voli gróf, budapesti olasz katonai attasé is jelen volt királya képviselőjében, sőt, az aktusról a Magyar Rádió helyszíni közvetítésben számolt be.⁴² (59)

Bár a doni hadműveletek alatti tevékenységét részleteiben nem ismerjük, alulkatáról mégis néhány szót kell ejteni. A 6. és 36. gyalogezredekéből, a 10. tábori tüzérezredéből és a hadosztály-közvetlenekből álló 10. könnyű hadosztály a pécsi IV. hadtest kötelékébe tartozott, s így kijelöltetett arra, hogy a 2. hadsereggel részt vegyen a Szovjetunió ellen folyó hadműveletekben. A seregetest a második szállítási lépcsőben indult kelet felé. A szerelvények általában az Érsekújvár – Galánta – Zsolna – Csaca – Kattowitz (Katowice) – Radom – Brest-Litowsk – Pinszk – Kalinkovicsi – Resica menetvonalon gördültek. A hadosztály élszállítmánya

39 HL KI 2044. sz. ti. szem. ogy.

40 HL FÜV.

41 HL FÜV.

42 *Somogyi Ujság*, 1942. május 29. 1–2. p.

június 2-án, az utolsó vonat pedig június 14-én rakodott ki a resicai pályaudvaron, Kurszktól 400 km-re nyugatra. A 10. könnyű hadosztály csapatainak mintegy 1 000 km-t kellett még megtennie gyalogmenetben, amíg elérték a kijelölt Don menti védőkörletet. Addig harcokban nem vettek részt, csak egy gyalogzászlóalj lett bevetve partizánbandák ellen, az viszont rögtön a kiérkezéskor, 1942. június 8-án Resica térségében.⁴³

Alakulatai a Don menti arcvonalhoz majdnem kéthavi menetelés után értek, s Korotojak térségében július 26-án és 27-én felváltották a német 75. gyaloghadosztályt. A IV. hadtest a doni védőkörlet közepén helyezkedett el, tőle északra a szombathelyi III., délre pedig a miskolci VII. hadtest csapatai védtek. A kaposvári 10. könnyű hadosztály a IV. hadtest jobbszárnyán helyezkedett el, 52 km-es frontszakaszon. Ez azt jelentette, hogy egy gyalogezredére 26 arcvonal-kilométer jutott, ami ténylegesen csak folyammegfigyelésre tette alkalmassá ezeket az egységeket. Ennek ellenére 1942. augusztus 6-ától súlyos harcokban voltak kénytelenek részt venni. A szovjetek 174. lövészhadosztálya átkelt a folyón és harcokcsik, valamint jelentős tüzéség támogatásával elkeseredett rohamokat hajtott végre Korotojak birtokbavételére. A több napon át folyó küzdelemben a kaposvári seregtest komoly veszteségeket szenvedett, különösen a 36. gyalogezredet tépázták meg. Időközben bekapcsolódott a harcokba a folyamatosan kiérkező 12. könnyű hadosztály is, amely Korotojak térségében rendezkedett be védelemre. Így a 10. könnyű hadosztály védelmi terepszakasza keleti irányba toldott el, nagyjából a Peski–Szeljavnoje–Liszki-vonalra, illetve attól keletre, egészen a scsucsjei szovjet hídfő⁴⁴ nyugati határáig. A hídfőcsaták első szakaszának befejezése után némi nyugalom következett, de augusztus 26-ától szeptember 16-ig tomboltak a második és harmadik szakasz küzdelmei. Ezalatt felszámolták a szovjetek korotojaki hídfőjét, és sikertelenül próbálkoztak a scsucsjei megsemmisítésével. Mivel a 10. könnyű hadosztály éppen a kettő közt helyezkedett el, a harcok súlya nem rajtuk feküdt. A seregtest balszárnya így a német 336. gyaloghadosztályt támogatta, amely szeptember 3-án estére Korotojak térségében kijutott a Donhoz. A jobbszárny-csapatok pedig a Scsucsjénál küzdő és nagy veszteségeket szenvedő 19. könnyű hadosztályt biztosították. Az arcvonal-közép ez idő alatt tüzéségi tűzzel és vállalkozásokkal, kisebb erejű támadásokkal folyamatosan zavarta a szemben álló szovjet erőket.⁴⁵

Ezt követően egészen a nagy szovjet támadásig, 1943. január 12-ig egy viszonylagos nyugalmi időszak állt be, amelyet a szakma hadműveleti szünetnek nevez. Természetesen ezen idő alatt is voltak fogolyszerző, felderítő vállalkozások, harcjárőrök, vagy tábori őrsők közötti csetepaték, tüzéségi tűz

43 Szabó Péter: Don-kanyar. Budapest, 1994. 74. és 96. p.

44 A magyar 2. hadsereg mintegy 200 km hosszan rázárkózott a Don folyóra, s valójában folyamvédelemre rendezkedett be. A magyar állások majdnem mindenütt a Don jobbpartján húzódtak, két komoly kivétellel. Az egyik nagy szovjet hídfő a nyugati parton Voronyesztól mintegy 60 km-re délre kezdődött, s északi törésében Sztorozsevoje község, déli törésében Uriv városa terült el. Ez volt az urivi hídfő. A másik innen mintegy 50-60 km-re délkeletre feküdt, Scsucsje és Perejezsaja községekkel. Ez volt a két legnagyobb, ezek egyikét sem sikerült felszámolnia a magyar csapatoknak, még német segítséggel sem, noha több ízben is megpróbálták.

45 Szabó: i. m. 107–138. p.

Tiszti fedezéke előtt egy MP 40-es német géppisztolyal

mindkét fél részéről, de ez mégis nyugalomnak számított ahhoz képest, amely ezt megelőzte, s különösképpen ahhoz képest, ami következett. Napi kiképzés, anyagkarbantartás folyt, felkészülés a téli védelemre, bunkerépítés, sí-kiképzés, állások megerősítése, szemlék, no és a harctapasztalatok kiértékelése. Somogyi Istvánról személy szerint újfent nem tudunk meg semmit.

Sokmindent leírtam már katonai szolgálatáról a rendelkezésre álló források által lehetővé tett aprólékossággal, de hogy milyen katona volt, hogy szerette-e hivatását, hogy „szakmai” területen voltak-e példaképei, erre nem tudtam volna választ adni, ha nincs a fotóalbum. A fénykép rendkívül komoly történeti forrás lehet, s különösen akkor értékelődik fel, ha más nincs, vagy ha jelentős mértékben kiegészíti az írásos hagyatékot. Nos, van egy felvétel, amely őt oroszországi szálláskörletében ábrázolja. A falon felakasztva egy 9 mm-es Parabellum-lőszert tüzelő MP-40 típusú német géppisztoly, a híres Schmeisser és még egy érdekesség: egy Rommel-kép. Egy zsidó származású, bár igen nagy valószínűséggel nem zsidó identitású magyar királyi őrnagy, aki kitette a világ egyik legtehetségesebb hadvezérének újságból kivágott fényképét barakkja falára.⁴⁶

Somogyi István 1942. november 15-én új előljárót kapott, mivel az időközben vezérőrnaggyá előlépett Tanító Béla helyébe, akit a 2. hadsereg zsidó munkaszolgálatos alakulatainak felügyelőjévé neveztek ki,⁴⁷ Molnár László I. ezredes került hadosztályparancsnokul. Somogyi őrnagy beosztása nem változott, ami azt jelentette, hogy Tanító tábornoknak személye teljes mértékben megfelelt, s ez ajánlás lehetett az új parancsnoknak is, aki ugyancsak elfogadta őt, pedig személyi segédtisztnek lenni bizalmi beosztás volt.⁴⁸

Az új esztendő januárjának első napjaiban jelentős harccselekmények még nincsenek, zavartalanul folyt a 6. gyalogezred leváltásának előkészítése. Ezt a hadosztály terv szerint január 8-13. között szerette volna megtenni. Ennek

46 A kép sajnos több okból is annyira gyenge minőségű, hogy nem volt értelme nyomtatásban közölni.

47 Ez az intézkedés nagybacsoni Nagy Vilmos szolgálaton kívüli viszonyban lévő vezérezredes, honvédelmi miniszter lépései nyomán történt, aki igyekezett mérsékelni a zsidókkal szembeni durva bánásmódot és feljavítani a rossz ellátást.

48 Szabó: i. m. 149. és 153. p.

*Tábori öltözetben
a hadosztály-
parancsnokság előtt*

okán intézkedés történt a hadműveleti területre már kikerkezett új alakulat, a 12. gyalogezred törzsének, közvetlenjeinek, továbbá II. és III. zászlóaljainak előrevonására. Január 7-étől a hadosztály jobb- és balszomszédja előtt megélénkült az ellenséges harctevékenység, erőszakos felderítések és vállalkozások sora kezdődött. 9-én a német Cramer-hadtest megalakulásával összefüggésben a hadosztály védőkörletéből kivonták a német 248. tüzérezred I. és III. osztályát, ami által jelentősen meggyöngült a hadosztály-tüzérség és a páncél-elhárítás.⁴⁹

1943. január 12-én rövid tüzérségi előkészítés után megindult a szovjet 40. összefegyvernemi hadsereg támadása az uriv-sztorozsevojei hídfőből, majd két nappal később a megerősített szovjet 18. önálló lövészhadtesté a scsucseje hídfőből. Ekkorra a szovjet főerők előretörése következtében az északon védekező III. hadtesttel és csapataival egyre inkább megszűnt az összeköttetés. A kaposváriak balszárnyán védő 13. és jobbszárnyán harcoló 12. könnyű hadosztályok is kritikus helyzetbe kerültek, s ennek okán a 10. könnyű hadosztályt a bekerítés veszélye fenyegette. Már 13-án a IV. hadtest-parancsnokság beszüntette a folyamatban lévő váltásokat. 14-én a 12. könnyű hadosztály balszárnyán küzdő, éppen váltásra kikerkezett 8/III. gyalogzászlóaljat elvágták a hadosztályzömtől, így ez a csapat a kaposváriakhoz csatlakozott. Ezzel a hadosztály addigi 29 km-es arcvonalhossza még 12 km-rel növekedett.⁵⁰

Január 15-ére a 10. könnyű hadosztály helyzete tovább romlott a szovjet 129. lövészhadosztály erőteljes támadása és a 8/III. gyalogzászlóalj felső parancs nélküli visszavonulása következtében. Bár Pallay alezredes csoportja átmenetileg visszafoglalta Kolomejcovót, a kemény hidegben harcoló 6. gyalogezred katonái komoly téli felszerelés nélkül sokáig nem állhatták a sarat. Másnap az addig vitézül kitartó 36. gyalogezredet is vissza kellett venni Don menti védőállásából, mert a teljes bekerítés veszélye fenyegette. Petrenkovón 19 órakor az ellenség egy-két

49 HL M. kir. 2. hadsereg iratanyaga. II. 1453. 24. doboz (a továbbiakban: 2. hds.). A 10. könnyű hadosztály rövid harcjelentése 1943. január 1-24.

50 HL 2. hds. A 10. könnyű hadosztály rövid harcjelentése 1943. január 1-24., továbbá Szabó: i. m. 177., 192-193. p.

A hadosztály-parancsnok úr szánon érkezik a kitiüntetések átadására

síszázad erőben és a környékbeli partizánbandák segítségével rajtaütésszerű támadást intézett a hadosztály-parancsnokság harcálláspontja ellen. Az aknavetőkkel és nehézpuskákkal is támogatott csoport támadását közelharcban verte vissza a hadosztály-törzs. A veszteségek nagyok: a hadosztály-vonatparancsnok segéd-tisztjével és több más bajtárssal együtt esett el, számosan megsebesültek, vagy szétszóródtak. Elveszett és megsemmisült a hadosztály teljes iroda-felszerelése és a mozgósítás első napjától vezetett hadosztály-napló is. A szépen helytállt honvédtisztek közül többeket név szerint említ a harcjelentés, de Somogyi őrnagy nem szerepel köztük.⁵¹

Január 17-én a hadosztályparancsnok gépkocsival Osztrogozsszka ment, ahol a német 168. gyaloghadosztály és a magyar 13. könnyű hadosztály parancsnokainál tájékozódott a helyzet felől. Ezek után intézkedést adott ki a 12. és 36. gyalogezredek részeinek összegyűjtésére, amelyek az Osztrogozsszkból dél felé vezető vasútvonal mentén, ugyancsak déli irányban vonultak vissza. 18-a és 20-a között a meglévő csapatrészekkel támadás indult az Ilovskojénál körülzárt 2. repülődandár földi részeinek kimentése érdekében. Ezt részben siker koronázta, mivel egy kisebb csoport ki tudott törni a szorosra zárult szovjet gyűrűből. Január 22-én a IV. hadtest-parancsnokságtól kapott utasítás értelmében a 10. könnyű hadosztály parancsnoksága Kiszjeljevára menetelt azzal a feladattal, hogy ott a IV. hadtest visszavonulásban lévő csapatait gyűjtse. A következő napon ez úgy módosult, hogy a kaposvári seregtest parancsnokságát a pécsi IV. hadtesttől közvetlenül alárendelték a 2. hadsereg-parancsnokságnak. Feladatául azt szabták, hogy a súlyos harcok helyszínétől nyugatabbra, Prohorovka térségében gyűjtse a töredékalakulatokat és irányítsa azok rendezését. 25-én és 26-án a parancsnok szűkebb és tágabb törzse⁵² be is érkezett a községbe. Január 29-én parancsot

51 HL 2. hds. uo., továbbá a 10. könnyű hadosztály 6. számú harctudósítása 1943. január 1-február 28. között, valamint Szabó: i. m. 199–200. p.

52 A hadosztály-parancsnok szűkebb törzséhez önmagán kívül a hadosztály vezérkari főnöke, az I. a. (hadműveleti) és I. c. (anyag) osztályok vezetői, az összekötő tiszt, a gépkocsi tiszt, az írnokszemélyzet, s néhány legénységi állományú küldönc és lóápoló, valamint a tisztiszolgák tartoztak.

A 10. könnyű hadosztály csapatainak ünnepélyes fogadása a Turul-sportpályán. Kaposvár, 1943. május 21.

kaptak a hátramenet meggyorsítására, ezért folyamatos hátravonulásba kezdtek az Obojan–Szudzsa–Barilo–Konotop–Nyezsín–Janovka útvonalon, ahová február 20-án meg is érkeztek. Ott a szálláskörletek elfoglalása után folytatódott a gyülekeztetés, újjászervezés. Lassan megérkeztek a hadosztály volt csapatainak megmaradt részei is.⁵³ Közben Somogyi őrnagy 1943. március 4-én kilenc havi szakadatlan frontszolgálatáért a Tűzkereszt I. fokozatát kapta meg.⁵⁴

Március 6-án a hadosztály-parancsnok Csernyigovon át Kubisevbe, másnap pedig Pakul faluba érkezett. 7-én este 19 órakor engedélyezték Somogyi István őrnagy szabadságát, de annak időtartamát az okirat nem tudatja, sőt, azt sem tudjuk meg belőle, hogy hazajöhetett-e Magyarországra ez alkalommal, vagy esetleg csak valahova a hadtápkörletbe szólt a szabadságos papír, esetleg éppen egészségügyi céllal. 8-án mindenesetre a hadosztály és csapatai átkeltek a Dnyeper jegén. Nem tudható biztosan, de valószínű, hogy főhősünk március 27-ére már visszatért beosztásába és részt vett a Donnál elesett hősök megemlékezésére tartott ünnepségen, amelyet Jány Gusztáv vezérezredes, hadsereg-parancsnok parancsára minden alakulatnál megtartottak. Ez a 10. könnyű hadosztály esetében Szubovacsnije és Kalauszkije települések között, a mezőn került megrendezésre. A hadosztály-parancsnok segédtisztje felolvasta Jány ez alkalomra szövegezett parancsát,⁵⁵ az egyperces néma vigyázz-állás után a had-

A hadosztály-parancsnok személyi segédtisztje, esetünkben tehát Somogyi István I. őrnagy a tágabb törzshöz tartozott.

53 HL 2. hds. A 10. könnyű hadosztály rövid harcjelentése 1943. január 1. és 24. között és 6. számú harctudósítása 1943. január 1. és február 28. között.

54 HL FÜV. A Tűzkereszt adományozása Somogyi István számára azért rendkívül érdekes, mert hősünk az adományozáskor a már mintegy két éve érvényben lévő harmadik zsidótörvény (1941. évi XV. tc.) szerint zsidónak minősült, márpedig a kitüntetés statútuma szerint zsidók azt nem nyerhették el. Vö. A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Szerk. biz. eln. *Felszeghy Ferenc*. Budapest, é. n. [1943.] 483. p.

55 „Hadseregparancsnoki parancs. Örömmel állapítom meg, hogy a csapatok megint azt a képet mutatják, amit tőlünk honvédekéntől magyarságunk és annak legfemnköltebb képviselője, Kormányzó Urunk Ó Főméltósága, a Legfelsőbb Hadúr jogosan elvár. De megköveteli tőlünk azt, hogy becsülettel álljunk

osztály-parancsnok beszéde következett. Az ünnepséget a Himnusz, majd díszmenet zárta.⁵⁶

Még egy hónapos tartózkodás következett ezután, amikor 1943. április második felében megkezdődtek a hazaszállítások. Somogyi István május 1-jén érkezett haza Kaposvárra a hadosztálytörzsszel, ahol bajtársaival egyetemben azonnal zárlat alá helyezték a Baross-laktanyában, amely három hétig tartott. A hadosztály visszatért csapatainak méltó külsőségek között történt hivatalos fogadása 1943. május 21-én 10 óra 30 perctől zajlott le a Turul-sporttelepen.⁵⁷ (82)

A személyével kapcsolatos származási problémák előtérbe kerülésének konkrét időpontja nem ismert. Az első kézzelfogható bizonyíték egy ránk maradt előjegyzési lap a minősítéséhez, amely az 1942. május 4-étől szeptember 30-ig terjedő időszakot taglalja. A „Rövid katonai jellemzés” rovatban egy igen érdekesítő bejegyzés olvasható: „*Erélyes, öntevékeny, jó elméleti és gyakorlati képzettséggel. Megjelenéséből [sic!] is kiütköző származásánál fogva a tisztikarral való érintkezésben gátlásokkal küzd. Emiatt tisztikar vezetésére nem alkalmas. Szolgálatát mint k. hóp. sgt.*⁵⁸ *a Don menti harcok alatt »igen jól« látta el.*” Legközelebbi magasabb parancsnoki beosztásra nem javasolták, mivel „*Származásánál fogva zlj. pk.-ul nem alkalmas.*” Ez a minősítési laphoz csatolandó előjegyzés a hadosztály-parancsnokság harcálláspontján, Demcsenkovóban kelt és Boróczy Dénes vezérkari százados, a hadosztály vezérkari főnöke szerkesztette. Az iratot még aznap egyetértőleg aláírta Tanító vezérőrnagy is. Az egész eljárásban a legmegalázóbb az lehetett, hogy mindezt Somogyi Istvánnak saját kézjegyével is el kellett látnia.⁵⁹

1943. január 24-én, bár ő még hadművelleti területen volt, áthelyezték a szekszárdi 36. bevonulási központhoz. Ezen intézkedés hátterében ugyancsak a származási okok húzódhattak meg. Harcoló csapatnál megtartani egy zsidó származású honvédtisztet nem lehetett, de valószínűsítem, hogy valakik próbálták menteni, s kvázi „eldugni” egy bevonulási központnál. A bevonulási központok ugyanis békehadrenden kívüli szervezeti elemnek számítottak a Honvédségnél, aki ott szolgált, az nem volt annyira „szem előtt”, nem kellett annyit reprezentálnia, illetve a társadalmi életben oly kötelező jelleggel részt vennie, mint egy csapatistiztnek.

az elkövetkező harcokat, a küzdelmeket, nélkülözéseket, vérünk ontását ha kell, a Don mentén nyugvó hősi balottaink, sebesülteink ezrei, kik példaként csillagfényben ragyognak a magyarság egén, mert életüket, vérüket áldozták a jövődóért. Büszkén emeljétek magasra fejeteket, mert a Don-parti hősök testvéreink voltak és szorítsátok keményen öklötökbe a fegyvert, hogy odacsapjatok azokra, akik a szabad Magyarországot gyarmattá, családjainkat rabszolgákká akarják tenni. Szép ígéreteknél ne higgyen senki, aki nincs mellettünk, az esküdt ellenségünk és azt el kell tiporni, ha még oly jámbor képpel jön is felénk és mézes-mázos szavakkal fest boldog jövődőt. Magatok láttátok, hogy élnek a bolsevista paradicsom lakosai, korbáccsal, pisztollyal kényszerítik munkára szakadásig. Nem hiszem, hogy akadna közöttünk olyan gyáva korszak, aki ezt a sorsot kívánja magának, szeretteinek. Amikor most hódolunk a Don-parti hősök és Legfelsőbb Hadurunk előtt, fogadjuk meg újból, hogy minden feladatot maradék nélkül bünen teljesítsünk és becsülettel élünk és halunk. Hódolatunk jeléül »vigyázz«. Törzsszállás, 43. III. 23. vitéz Jány Gusztáv vezérezredes sk., hadseregparancsnok.”

56 HL 2. hds. A 10. könnyű hadosztály 7. számú harctudósítása 1943. március 1–31.

57 HL FÜV, továbbá *Somogyi Újság*, 98. sz. 1943. május 3. 1–2. p., valamint 114. sz. 1943. május 21. 1–2. p.

58 Értsd: a könnyű hadosztály parancsnokának segédtsitzje.

59 HL FÜV.

Egyszerű nyilvántartóként feltehetően tiszti rendfokozatú beosztottai sem lettek volna. Ez a próbálkozás végül nem volt sikeres, mert a rendelkezést a IV. hadtest parancsnoka július 24-én visszavonta. Az említett bevonulási központnál sem látták szívesen: egy 1943. június 29-én kelt parancsnoki véleményen a kissé magyartalan „*Származásánál fogva más szolgálati alkalmazásra sem alkalmas.*” mondat szerepel. Mindezen túl azonban arra a következtetésre jutottam, hogy ilyen körülmények között már ő maga sem akart a hadsereg kötelékében maradni, hiszen a hírek gyorsan terjednek, a tisztek és legénység háta mögötti pusmogását, vagy akár a nyílt provokációt – teljesen érthető módon – nem akarta elviselni, felvállalni.⁶⁰

Erre mi sem jobb bizonyíték, mint a saját felülvizsgálati kérelme, amelyet előrehaladott betegségére való tekintettel kért 1943. május 4-én nyugállományba helyezése végett. Az orvosi vizsgálatot ugyanazon a napon végezte el rajta dr. Marosi Miklós orvos alezredes, a 10. könnyű hadosztály vezető orvosa. A kórvázlatban leírja, hogy páciensének már 1942 augusztusától folyamatos panaszai vannak. Betegsége miatt 1942. augusztus 20-ától 29-ig, október 2-től 10-ig és 1943. január 1-jétől 10-ig a harctéren is gyengélkedett. A kórisme szerint Somogyinak baloldali vesekőbetegsége, idült vesemedence-gyulladás és jobboldali idült ülőidegzsabája volt. A vesekő-kólika erős rohamokban jelentkezett, nagy fájdalommal járt, amely a húgycsőbe is kisugárzott. Vizeletében ilyenkor véres üledék volt kimutatható. Állandó fájdalmai voltak a bal ülőidege mentén, amely gyakori zsibbadással párosult. További katonai szolgálatra ezek miatt már nem érezte magát alkalmasnak. Az orvos is a „mindennemű szolgálatra alkalmatlan” megjegyzést húzta alá a hivatalos nyomtatványon. Az orvosi vélemény alapján a pécsi IV. hadtest-parancsnokság, mint előljáró szerv 1943. június 2-án rendelte el felülvizsgáló bizottság elé állítását. Az július 20-án megállapította a teljes alkalmatlanságot a további szolgálatra, s nyugállományba helyezendőnek jelentette ki. Ezt a hadtestnél augusztus 3-án hagyták véglegesen jóvá.⁶¹

Hogy a betegségekből, azok komolyságából mennyi volt igaz, pontosabban indokolt volt-e a teljes szolgálatképtelenség meghatározása és végérvényesen történő nyugállományba helyezése, több mint 60 esztendő elteltével lehetetlen megállapítani, de gyanítom, hogy akkor is nehéz lett volna. Bár a ránk maradt hivatalos papírok között egyértelmű utalás van Somogyi István zsidó származására, a nyugalmazás mégis orvosi javaslatra, egészségügyi okokból következett be. Nem is lehetett sok választás, hiszen az 1943-ig megjelent négy zsidótörvény szigorú, betűszerinti értelmezése alapján erre valójában nem is lett volna lehetőség.⁶² Viszont az egész felülvizsgálati eljárás példa lehet arra, hogy azokat a régóta szolgáló honvédtiszteket, akiket a zsidótörvények alapján tulajdonképpen egyik napról a másikra kitehettek volna a hadseregből, a testület milyen módon próbálta védeni. Bár a kellemetlenségektől, a szegénytől és a megaláztatástól megmenteni az adott körülmények között nem lehetett őket, a nyugalmazással legalább biztos anyagi háttérrel akartak teremteni számukra.

60 HL FÜV.

61 HL FÜV.

62 Orvosi alkalmatlanságon kívül csak a meghatározott szolgálati idő elérése után lehetett nyugállományba kerülni a M. Kir. Honvédségnél.

Somogyi István őrnagy portréja

Huszonhárom év és 10 nap hivatásos honvédtiszti szolgálat után, 1943. szeptember 1-jén származási okok miatt, de egészségügyi állapotának ürügyén leszerelték, pontosabban nyugállományba helyezték. Akkor Budapesten élt az V. kerületi Hollán Ernő utca 51. szám alatt.⁶³ A következő év elején, már civilként tudta meg, hogy harctéri tevékenységéért a korábban már említett Tűzkereszt I. fokozata mellett megkapta a Honvéd Vezérkar főnökének okirati dicsérő elismerését a Szovjet elleni hadműveletek alkalmából, az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálataiért (az ő saját megfogalmazása szerint: kimagasló harctéri teljesítményért és személyes bátorságért).⁶⁴ Kényszerű polgári életéről igen keveset lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy 1944. október 15-én a budapesti „Philantia” virágkereskedés cégvezetője volt.⁶⁵

Egy töredékes adat szerint Somogyi István édesapja a második világháború időszakában Budapesten élt, s ott tűnt el/halt meg ismeretlen körülmények között 1944-ben, feltehetően a nyilas hatalomátvételt követően. Ezt sógornője jóval később, 1956. október 28-án mondta jegyzőkönyvbe.⁶⁶

Még ropogtak a fegyverek Budán, s az elcsigázott védősereg legelszántabbjai még küzdöttek a gyűrűt egyre szorosabbra húzó szovjet csapatokkal, amikor Somogyi István 1945. február 7-én már jelentkezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben megalakult Honvédelmi Minisztériumának budapesti kirendeltségén, amely az összelőtt Üllői úton kezdte meg működését. Ott azonnal beosztották tiszti személyügyi nyilvántartóul. Nem csak azért ment minden ilyen gördülékenyen, mert tisztihány volt, hanem azért is, mert bizonyára jó

63 HL FÜV.

64 Honvédségi Közlöny 1944. évi 2. szám (január 19.) 31. p. Ez a kitüntetés, melynek egyenruhán, vagy polgári öltözeten viselhető, látható jele nem is volt, lévén szó egy oklevélről, nem számított komoly elismerésnek.

65 HL KI 2044. sz. ti. szü. ogy.

66 Sőregi Zoltán kutató közlése a szerzővel, melyet ezúton is megköszönök.

Újjáépítés, 1945/1946

ajánlólevél volt az új vezetés számára Somogyi múltja, nevezetesen, hogy származási okokból távolították el korábban a Honvédségből.

A HM fővárosba településétől, április 16-ától a személyügyi osztályon nyert beosztást, ahol rehabilitációs előadóként feladata a rehabilitációs ügyek intézése, továbbá a hivatásos állományba történő átvételek, valamint a ranghelyesbítési és nősülési ügyek intézése volt. Közben 1945. március 15-i hatállyal nyugállományból őt magát is visszavették hivatásos állományba, s őrnagyi rendfokozatából 1942. november 1-jei ranggal alezredessé nevezték ki. Természetesen neki is át kellett esnie az igazolási eljárásnak, amelynek során minden volt magyar királyi csendőr-, katona- és rendőrtisztnek, de közigazgatási tisztviselőnek, egyszóval az egész „rég Magyarországon” állami alkalmazottainak számot kellett adnia arról, hogy nem volt-e nyilas, nem követett-e el háborús, vagy népellenes bűntettet, hazaárulást. Somogyi alezredesnek nem volt mitől tartania, így 1945. június 6-án a HM állandó igazoló bizottsága 49/ig. biz.–1945. számú határozatában „Igazolt”-nak jelentette ki. Kilenc nap múlva, június 15-én később meghatározandó rangszámmal előléptették ezredessé. Mindezt még azzal is megtoldották, hogy „a Demokratikus Magyarország érdekében a Honvédségen belül kifejtett tevékenység jutalmául” 1945. november 6-án egy év rangelönyzésben részesült, amelyet az aktuális Honvédségi Közlöny is kihirdetett.⁶⁷ 1946. március 1-jén az ún. „ötös bizottság” szerint beosztható a Honvédség alakulataihoz: ez a tel-

67 1945. évi 23. szám 225. p.

jes megbízhatóságot jelentette akkoriban. Március 12-én letette a honvéd esküt a Magyar Köztársaságra.⁶⁸ Június 7-én egy, a főnöke, a később felakasztott Illy Gusztáv ezredes HM személyügyi osztályvezető által aláírt okiraton demokratikus magatartását „megfelelő”-nek tartották, szolgálatra való rátermettségét „jó”-nak, szorgalmát „kiváló”-nak, fegyelmezettségét „igen jó”-nak, szakképzettségét pedig ugyancsak „kiváló”-nak nyilvánították. Ekkor a tényleges szolgálatban továbbra is meghagyták. Ezt a véleményezést a Honvédség felügyelője, Kuthy altábornagy 1946. augusztus 30-án helybenhagyta, majd október 14-én véglegesítették 23.638/el. szü.–1946. szám alatt.⁶⁹

Ez nagy szó volt az idő tájt, különösen, ha az illető Ludovikát végzett tiszt volt. Ugyanis az előbb taglalt eljárás nem volt más, mint az oly sokak által ismert, hírhedt „B”-listázás. Az 5000/1946. M. E. számú rendelethez nyomtattak egy 28 kérdésből álló adatlapot, amelyen minden, akkor szolgálatot teljesítő hivatásos és nem hivatásos tisztnek, tiszthelyettesnek nyilatkoznia kellett háborús katonai tevékenységéről, legkésőbb 1946. június 10-ig. Somogyi István kitöltött kérdőívét vizsgálva megállapítható, hogy emberségből jól vizsgázott egy olyan korszakban, amikor nem mindenkire volt ez jellemző. A kérdőív 28. kérdése ugyanis így hangzik: *Legutolsó beosztásában volt előjárói (osztály, csapattest, magasabb parancsnokok) nevei.* Mint a korszak kutatójának, sok száz, ha nem több ezer ilyen kérdőív ment már át a kezemen, s azt tapasztaltam, hogy többnyire kitöltötték ezt a rovatot – megjegyzem: az esetek zömében minden hátsó gondolat, vagy a kialakulóban lévő rendszer előzetes és alapos ismerete nélkül –, ami a történésznek ma hasznos többletet, értékes adalékot jelenthet. 1946-ban azonban másként volt ez, hiszen a HM Katonapolitikai Osztályának nyomozói egy-kettőre begyűjthették az így felfedett személyt, s az egykori Hadik (később Zalka Máté)-laktanyából nem mindig lehetett élve előkerülni. Nos, egy akkor a HM-nél szolgálatot teljesítő honvédtiszt, így Somogyi István is tudhatott valamit ezekről a sötét dolgokról. Ez nem bizonyos, de lehetséges, ezt nem győzöm eléggé hangsúlyozni. Ezért azt írta be válaszul a 28. ponthoz, hogy *„Nyugatról ezideig még nem tértek vissza, részben orosz hadifogságban vannak.”* E mondat nyilvánvalóvá teszi számomra, hogy egykori hadosztálybeli és ezredtársait, előjáróit nem kívánta semmilyen esetleges megtorló intézkedésnek kitenni, pedig lehet, hogy olyanok is akadtak köztük, akik 1943. szeptember 1-je előtt hangot adtak származása miatti nemtetszésüknek. Egyszóval megalázták, megbélyegezték őt, netalán részt vettek katonai karrierjének kettőtörésében. Persze ez csak feltételezés, de akkoriban nagyon is előfordulhatott az ilyesmi. Az viszont biztos, hogy nem akarta bajba sodorni volt bajtársait.

A kérdőívre adott válaszokból még néhány apróság kiderült. Egyfelől az, hogy a kitöltés napján, 1946. június 1-jén felesége biztosan egy Bakos Livia nevű hölgy volt, házasságukból gyermek – legalábbis ezen időpontig – nem született, másfelől pedig az, hogy az illetmény mellett volt egyéb jövedelemforrása is, de abból megélni nem tudott (volna, ha csak az állt volna rendelkezésére).

68 Az új államformát 1946. február 1-jén kiáltották ki.

69 HL KI 2044. sz. ti. szü. ogy.

*Az új hadsereg ezredeseként,
második feleségével (?)*

Bár a fentiek szerint nem kellett mitől tartania, ennek ellenére – ki tudja milyen folyamatok eredményeként – 1947. május 1-jén mégis nyugalmazták. Ekkor már szép sorjában bocsátották el az 1945/46-ban még megbízhatónak, „demokratikus” szelleműnek tartott katonatiszteket. Hiába távolították el zsidó származása miatt 1945 előtt a M. Kir. Honvédségtől, azért mégiscsak Ludovikát végzettként tartották számon, akinek az egyre erősödő kommunista vezetés alatt álló új, szovjetizálódó népi hadseregben nem volt, nem lehetett keresnivalója... 1948. február 4-én orvosi felülvizsgálat folytán hadiszolgálatból eredő 40%-os fogyatkozását állapították meg (az 1948. évi Népszámlálási Nyilvántartólapon saját kezűleg 60%-os rokkantságot jelölt), illetve minden szolgálatra alkalmatlannak minősítették. Részére a sérülési pótdíjat 1948. január 1-jével ítelték oda, s a Hadirokkant Jelvény viselésére is jogosult lett. Mindennek következményeként 1948. február 3-ával fogyatéki csoportba helyezték, ami azt jelentette, hogy háború esetén sem rendelték volna már harctéri szolgálatra. Annak ellenére, hogy a hadseregből történt végleges távozása mögött nagy valószínűséggel politikai okok rejlettek, 1948-ban még megkapta a Magyar Köztársasági Érdemérem arany fokozatát.⁷⁰

70 HL KI 2044. ti. szü. ogy.

Ludovikásként, polgári származással, állami tisztviselő édesapával semmi jóra nem számíthatott a kommunista Magyarországon. Mindezzel együtt bizonyára őt is megrendítette – mint oly sokan másokat –, hogy mindössze néhány száz kilónyi holmival kell elhagynia XIII. kerület Rudolf tér 4/a.⁷¹ szám alatti otthonát. Második emeleti lakásának zárjában még egyet csikordult a kulcs, aztán elvitte őt is a kitelepítő-vonat, amely csak Békés megyében állt meg, ahol Kamut községet, ott is a X. tanyakerület 379-es számú tanyáját jelölték ki számára kényszerlak-helyül.⁷² Ez minden bizonnyal az 1951-es esztendőben történt, de annak nem jutottam nyomára, hogy mivel foglalkozott nyugalmazásától eddig az időpontig. Nem tudni milyen okból, de 1952. január 18-ára behívót kapott az eredeti budapesti lakóhelye szerint illetékes kerületi hadkiegészítő parancsnokságra. Február 20-án keltezett levelezőlapján jelezte, hogy ennek kitelepítése miatt nem tud eleget tenni, s ha az új katonakönyvvel való ellátásról volna szó, akkor okmányait küldjék meg a gyomai hadkiegészítő parancsnokságnak. Még egy arculcsapás gyanánt 1952. július 12-én, mint kitelepítettet lefokozták tartalékos honvéddé a HM 02570/Min. Ir. 951. számú rendelet 3. pontjának 5. bekezdése alapján.⁷³

Feltehetően, mint oly sokan mások, a Nagy Imre 1953-as miniszterelnöki kinevezése után némileg enyhülő belpolitikai helyzetben hagyhatta ott a szegényes tanyát. További sorsa, beleértve halála körülményeit és időpontját is, teljességgel a homályba vész.⁷⁴

AN UNUSUAL PORTRAIT OF A HUNGARIAN OFFICER IN THE 20TH CENTURY THE CAREER OF COLONEL ISTVÁN SOMOGYI

This study gives an account of an exciting “inquiry” that aimed at identifying the onetime owner of a photo album found in the flea market, and exploring his career. Upon discovering the identity of the person in question, the following story unfolded. István Somogyi served as a commissioned officer of the Royal Hungarian Defence Forces. He graduated at Ludovika Academy in 1920 as second lieutenant of the infantry and subsequently saw service as a company officer at various garrisons. At the end of the 1930s, his life and career took a peculiar turn. Due to his Jewish origins, on the strength

71 Ma VI. kerület Jászai Mari tér. Ilyen számozású háztömb már nem létezik.

72 HL KI 2044. sz. ti. szü. ogy. Laurinyecz Pál polgármester úr segítségével próbáltam megtudni, hogy a tanya létezik-e még, s főleg, hogy él-e még olyan személy, aki Somogyi Istvánt ismerhette, s akitől személyére vonatkozóan kaphatok információkat. Hosszas kutakodás után nyomára bukkantunk egy öregúrnak, aki jelenleg a békési szociális otthonban él, de róla kiderült, hogy egy másik tanyán lakott, ahová egyébiránt ugyancsak került egy budapesti kitelepített Hajdú Dezső m. kir. rendőr őrnagy személyében. E tanya egykori lakója, Somlyai István szerint az általam keresett Kamut X. kerületi 379. számú tanyát régen elvitte a belvív.

73 HL KI 2044. sz. ti. szü. ogy.

74 Az Országos Széchenyi Könyvtár Gyászjelentés Gyűjteményében nem találtam rá és feleségére vonatkozó egyértelmű információt. A Belügyminisztériumnak létezik egy központi halotti anyakönyv-nyilvántartó rendszere, de abból adatokat személyiségi okokra hivatkozva tudományos kutatók részére sem szolgáltatók.

of the anti-Jewish laws that were modelled on the German system, he should have been discharged from the army immediately. However it only took place on 1 September 1943, but rather than being expelled from the armed forces, he was officially retired with reference to health problems, and he was also allowed to keep his rank. His last appointment, in the rank of major, was that of the adjutant of the commander of the 10th (Kaposvár) Light Division, which was deployed as part of the Hungarian 2nd Army on the Easter Front.

Somogyi rode out the reign of the pro-Nazi Arrow Cross Party, and then from 1945 he served in the new Hungarian army, where he was promoted to the rank of colonel in 1948, the year of his retirement. In 1951, the communist regime relocated him from Budapest as a former Royal Hungarian officer and therefore an unreliable element of society. The available sources do not provide any further information concerning his later life nor the date of his death.

EIN EIGENARTIGES PORTRÄT VON EINEM OFFIZIER DER HONVÉDEN-ARMEE AUS DEM 20.
JAHRHUNDERT – DER LEBENSWEG VON OBERST ISTVÁN SOMOGYI

Die Abhandlung versucht aufgrund eines Fotoalbums, das auf dem Flohmarkt gefunden wurde, das Leben des ehemaligen Besitzers des Albums aufzuklären. Die Geschichte der spannenden Ermittlungen wird auch beschrieben. Als die persönlichen Daten des ehemaligen Besitzers festgestellt wurden, konnte man festsetzen, dass die betreffende Person als Berufsoffizier in der Ungarischen Königlichen Honvéd-Armee diente. Er wurde 1920 als Student von Ludovika Akademie zum Leutnant der Infanterie befördert, später diente er in mehreren Truppenoffiziersposten in verschiedenen Garnisonen. Sein Leben nahm eine eigenartige Wende, als er von dem Ende der 30-er Jahre wegen seiner jüdischen Abstammung aufgrund der nach deutschen Beispielen eingeführten damaligen Gesetzen aus der Armee hätte entfernt werden müssen. Er wurde am Ende doch entfernt, aber erst am 1. September 1943. István Somogyi wurde aber aus der Armee nicht ausgeschlossen, er konnte sogar seinen Rang behalten. Mit der Berufsnahme auf gesundheitliche Gründe wurde er in dienstlichen Ruhezustand versetzt. Bevor er von seinem aktiven Dienst Abschied nehmen musste, hatte er im Verband der am Don kämpfenden 2. Ungarischen Armee als Adjutant des Befehlshabenden der 10. Leichten Division von Kaposvár im Rang eines Majors gedient.

Somogyi überlebte die lebensgefährliche Pfeilkreuzler-Herrschaft, und ab 1945 diente er in der neuen Armee weiter. Bis 1948 wurde er zum Oberst befördert. Danach wurde schon wieder in Ruhezustand versetzt, dann 1951 wurde er als ehemaliger Ludovika-Student und unzuverlässiger Element der Gesellschaft aus Budapest zwangsausgesiedelt. Sein weiteres Schicksal und der Zeitpunkt seines Todes konnte aufgrund der zur Verfügung stehenden Quellen nicht rekonstruiert werden.

Baczoni Tamás

A „SORÁLLOMÁNY” KIMENŐ-EGYENRUHÁI 1926 ÉS 1989 KÖZÖTT

Jóllehet a katonához elsősorban a harcos fogalmát szokás társítani, vagyis egy olyan „speciális” embertípust, akinek legfontosabb működési területe a harcmező és a gyakorlótér, ne feledjük, hogy a sorkatonai szolgálatra behívott fiatalemberek általában jóval szívesebben töltötték az időt a laktanya kapuján kívül, mint belül, s szívesebben foglalkoztak a helybéli lányok szívének meghódításával, mint „hivatalos menyasszonyuk” (vagyis rendszeresített fegyverük) ápolásával.¹ Míg azonban a hadsereg tisztikarának gyakorlatilag már a XVIII. században kialakult egyfajta társasági ruházata, mely a megfelelő polgári öltözetekkel egyenértékű viseletet jelentett, s melyben az udvari bálokon, a színházak páholyaiban, a divatos fürdőhelyek sétaterein, délután és este a kávéházakban egyaránt megjelenhetett az illető tiszt, a legénységet korántsem kényeztette el ezen a téren a kincstár. Igaz, az általános hadkötelezettség bevezetése előtt erre nem is nagyon volt szükség, utána viszont annál inkább. Amikor megjelentek a modern tömeghad-seregek, melyek olyan fiatalokból álltak, akik számára a katonáskodás már nem életforma volt, csak egy többé-kevésbé kellemetlen, vagy éppen dicsőséges kitérő (attól függően, ki hogyan élte meg katonai szolgálatát), megjelent az igény is olyan egyenruházati változatokra, melyeket a sorozott állomány kimenő, eltávozás, vagy szabadság alkalmával viselhetett. Ráadásul ennek az egyenruhának reprezentálnia kellett a hadsereget is, biztosítania kellett a viselő önbecsülését és természetesen elvárás volt az is, hogy ne terhelje meg túlságosan a kincstárt.² A megoldást a meglévő egyenruházati cikkek megfelelő átcsoportosítása jelentette, illetve az a lehetőség, hogy a rendszeresített ruhadarabok szabásában (esetleg finomabb anyagból, testhez igazítva stb.) az illető katona „extra” ruházatot készíttessen magának. Az efféle kedvezmények elsősorban a „kiváltságos” kasztokra – továbbbszolgálókra, egyévi önkéntesekre – vonatkoztak. 1945 után a tömegkonfekció végleg „gleichschaltotta” a sorállomány viseletét, saját ruházat használatára sem lehetőség, sem igény nem volt már. A hatvanas-hetvenes évektől a sorkatonaság népszerűségének csökkenésével egyenes arányban csökkent a legénységi kimenő-egyenruha iránti megbecsülés is, jóllehet a hadse-

1 A témát számtalan film dolgozta fel, például Fehér Imre 1957-es „*Bakarubában*”-ja, amelyben a fő konfliktusforrást éppen az okozza, hogy a katonai szolgálatra bevonuló újságíró (Darvas Iván) „*álruhában*” meghódítja egy cselédlány (Bara Margit) szívét.

2 Ezért olysmi, mint a társasági ruha: a legénység számára természetesen sosem létezett, még ötlet szintjén sem.

Őrvezető, átalakított csehszlovák zubbonyban. Érdekeség, hogy a kép kedvéért (szabálytalanul) viseli a csehszlovák hadseregben megszerzett ügyességi jelvényét (Horváth Tibor gyűjteménye)

reg vezetése még a rendszer utolsó éveiben is kísérletezett a presztízsnöveléssel. A légénységi kimenő-egyenruhák történetének hivatalosan a sorkatonaság megszüntetése vetett véget, bár gyakorlati használatuk már korábban véget ért, hiszen a rendszerváltás után egyre liberálisabb szabályozások léptek életbe, végül a sorkatonák már körletükben tarthatták civil ruházatukat, s abban járhattak haza – ez 1989 előtt elképzelhetetlen lett volna.

I.

1926–1945

Mint említettük, a mindenkori hadsereg nem sok gondot fordított a sorkatonák szolgálaton kívüli megjelenésére, a bakák 1918-ig tábori sapkában és zubbonyban vonultak kimenőre, vagyis a drága díszruhát ilyen célra nem adták ki. A harmincas években vált külön a kimenő és a gyakorló ruházat, mégpedig takarékossági okokból, a katona két zubbonya közül a jobb állapotú lett a kimenőre való, a másikat használta gyakorlóruhaként. A két zubbony összekeverését elkerülendő, 1937-ben elrendelték, hogy csak a kimenőzubbony vállszalagján lehet hajtókaposztó-borítás, a gyakorlózubbonyén nem. Amikor a kimenőzubbony már olyanira elhasználódott, hogy eredeti rendeltetésére alkalmatlanná vált, a vállszalag hajtókaposztó-borítását az ezredszabó lefejtette, s a zubbony még kiszolgált jó néhány honvédet gyakorlóruhaként.

Kimenő-egyenruházat szempontjából külön kategóriát alkottak a karpaszományosok, vagyis az érettségivel (vagy azzal egyenértékű iskolai végzettséggel) rendelkező önkéntesek – akik természetesen csak nevükben voltak önkéntesek, valójában ugyanúgy sorkatonai szolgálatot teljesítettek, de az újonckiképzés befe-

Huszár tizedes, 1926 M kimenőzubbonyban, hajtókaposztóval borított vállszalagokkal (Pirisi Tibor gyűjteménye)

jeztével karpaszományos őrzetűvé, fél év múlva tizedessé vagy szakaszvezetővé léphettek elő, majd zászlósi tanfolyamra mehettek. Ennek sikeres elvégzése után a karpaszományosokat zászlóssá léptették elő. Azok, akik a képzést teljesítették ugyan, de egyébként a tartalékos tiszti kinevezés követelményeinek nem feleltek meg, a képzésben elért rendfokozatuk (általában őrmesterig léptek elő) előtt a „hadapród” jelzőt viselhettek.

Az önkéntesek öltözeti előjogokkal is rendelkeztek,³ ezek közül a legismertebb maga a karpaszomány viselése volt, melyről nem hivatalos nevüket is nyerték. Ezt a Monarchia korából örökölt megkülönböztető jelvényt a zubbony és a köpeny ujjára kellett felvarrni, a korábbiakhoz képest mindössze annyit változtattak rajta, hogy a 15 mm széles paszomány fegyvernemi színben készült, középen 2 mm széles arany- (hadapródjelölteknek) illetve ezüstsínű (egy évi önkénteseknek) beszövessel felezve.⁴ A Rendőr Újonciskola (valójában rejtett páncélos kiképző keret) karpaszomány viselésére jogosult egyénei karpaszomány helyett vállpaszományt viseltek.⁵ A tábori barna ingek 1938-as kiadásakor elrendelték, hogy az ing zubbony nélküli viselése esetén a karpaszományosok a bal ingujj kezelője fölé egy 50 mm-es paszománydarabot varrjanak.⁶ A hadapródok számára 1943-ban rendszeresítették megkülönböztető karpaszományt, ez sárga selyemből készült, piros

3 Leggyakrabban idézett előjoguk mégis az volt, hogy a kiképzők nem tegezheték őket, így az anekdota szerint nem marházhatták le őket, csak ilyen formában: „Önkéntes úr, maga marha” – ami mégiscsak más ...

4 Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról. Pallas. Bp. 1920. 25. p. Ugyanitt közlik, hogy a „zubbony és a köpeny hajtókapján (dolmánygalléron) eddig előírva volt félgömb alakú pityke elmarad.”

5 Rendőriskola tananyagának tára, V. kötet. 1936. idézi: Barcy Zoltán gyűjtése (kéziratban), 125. p. 6 14.872/eln. 2. r. – 1938. 8/1938. sz. *Honvédségi Közlöny*.

*Karpaszományos tűzér őrvezető
kimenőöltözetben, 1939–1945
(rekonstrukció)*

beszövessel (ugyanolyan kivitelben, mint a hadapródiskolai növendékeknek), s ugyanúgy a zubbony mindkét ujjára kellett varrni (ék alakban), mint a fegyvernemi színű karpaszományt.⁷

Egy 1944-es szabályozás azután megszüntette a csapatoknál már szolgáló és tartalékos viszonyban lévő katonák karpaszomány-viselési jogát 1945. január 1-jével. Ettől kezdve elvileg a karpaszományt – tisztjelölti jelvényként – csak azok tarthatták meg, akiket tartalékos tiszti kiképzésre javasolt az illető alakulat parancsnoka.⁸

Mint említettük, a karpaszományosok saját költséjükre készíttethettek maguknak kimenő-egyenruhát, elvileg félfinom posztóból (vagyis altiszti minőségben), gyakorlatilag azonban sokan a tisztekével megegyező anyagból, vagyis fésűsszövetből varrattak ruhát. A hadsereg illetékesei nem is győztek panaszkodni a sok szabálytalanság miatt, mert a fránya „karpok” (ahogy a katonai köznyelv elkeresztelte őket) ahelyett, hogy a szabványos kincstári anyagokból készítették volna el egyenruhájukat, nem átalloztak mindenféle – a hivatalos tábori barnára néha csak távolról hasonlító – polgári kereskedelembe beszerezhető anyagokból dolgoztatni, s így súlyosan vétettek az oly kívánatos kincstári egyöntetűség ellen. Jelentős lépés volt a karpaszományosok részére az „úriember-külső” eléréséhez, amikor 1929-ben engedélyezték számukra a fekete pantalló szolgálaton kívüli viselését, így a sétatereken, társaságban megjelenő önkéntesek tábori barna zubbonyban, fekete pantallóban és fekete cipőben, fehér kesztyűben, szinte már tiszti külsőt nyertek.⁹ A Magyar Királyi Honvédség megszűntével az egyévi önkén-

7 20.935/el. 2. r. – 1943. 38/1943. sz. *Honvédségi Közlöny*.

8 59.547/el. 5. vkf. – 1944. 67/1944. sz. *Honvédségi Közlöny*.

9 114.08/el. 14. – 1929. 2/1929. sz. *Honvédségi Közlöny*.

Ejtőernyős őrvezető, átalakított vállszalagos zubbonyban, ejtőernyős csapatjelvénnel és Délvidéki Emlékéremmel

tesség is odaveszett, a „demokratikus” Honvédségben, majd a Néphadseregben az efféle kiváltságok megszűntek – már csak öltözködési szempontból sem lett volna kívánatos egy szocialista tömeghadseregben az ilyesmi.

II.

1945–1965

„F. I. bajtárs ma már büszkén viseli a három csíkot

F. I. szakaszvezető bajtárs őszintén bevallja: amikor a felszabadulás után katonának jelentkezett, főleg az egyenruha vonzotta. Mint mondja: »mindenem volt ez a katonaruha, nem is képzeltem el másképp az életemet«.

Azóta nagyot változott a véleménye. Egy esztendő múlva jelentkezett továbbszolgálatra. Őrvezetővé, tizedessé, majd szakaszvezetővé léptették elő, nem kis örömeire. Közben a nevelőórákon megtanulta, hogy a katonaelethez nem elegendő az egyenruha szeretete. Sokkal több az ennél: hivatás, kötelezettség dolgozó népünkkel szemben. És ha most megkérdezzük tőle, hogy milyen tapasztalatokat szerzett azóta, így válaszol: – Sokért nem adnám ezt a három csíkot a zubbonyomról!”¹⁰

Az 1945 utáni években visszatértek ahhoz a gyakorlathoz, hogy a sorállománynak csak egyféle egyenruhája legyen, így a különböző öltözeti kategóriák között csak a ruházat állapota jelentett különbséget. A veszített háború magával sodorta az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének viseleti hagyományain kialakított egyenruházati rendszert, és 1945-ben, a katasztrofális gazdasági helyzet elle-

¹⁰ *Néphadsereg*, 1949. október 20. 3. p.

Honvéd (lövész), 1951 M ingzubbonyban

nére a Honvédség vezetése is érezte: ez a megfelelő pillanat egy új egyenruha bevezetésére. Olyan egyenruhát szerettek volna amely modern, szakít a „vesztes” hagyományokkal és tükrözi a „demokratikus hadsereg” új szellemiségét. Jelentős változásokon ment keresztül a legénységi egyenruha is, a már 1943-ban bevezetett pantallószabású nadrághoz utászcsizmát társítottak, s egy kettős funkciójú zubbonyt terveztek bevezetni, fazonos (kihajtott) gallérral, melyet azonban a legfelső gomb begombolásával zártnyakúvá lehetett változtatni. Így a zubbonyt kimenőn a legénység is viselhette volna inggel és nyakkendővel is.¹¹ Az általános rendszerbeállítás előtt az új ruházatot 1946 folyamán csapatpróbára bocsátották a Határőrségnél, melynek eredményeképp a pantalló és az utászcsizma maradt, de a fazonos zubbony helyett a régi zártnyakú formát tartották megfelelőbbnek, így 1947 M legénységi zubbony néven egy zártnyakú, fekvőgalléros, négyzsebes (egyenes zsebfedőkkel ellátott) zubbonyt vezettek be, s az eredetileg vállszalagra tervezett tisztes rendfokozati jelek visszakerültek a gallérhajtókára.¹²

A „demokratikus” Honvédség helyét az 1948-as rendszerváltás után nem sokára a Néphadsereg vette át, s az új vezetésnek természetesen a túlságosan is angolszász formákra emlékeztető 1945M egyenruha egyáltalán nem tetszett. 1949-ben új egyenruhát vezettek be a tiszti és tiszthelyettesi állomány részére, visszatért a zártnyakú zubbony, így a legénységi és a tiszti-tiszthelyettesi ruházat immár ismét jobban hasonlított egymásra.¹³ A fegyverzeti változások is kihatottak az öltözködésre. Az 1948 M (szovjet Moszin–Nagant) puska rendszeresítése kapcsán eltörölték a legénységi köpeny és zubbony jobboldali vállszalagjának visszahajtását, mivel a korábban használt válltekercs feleslegessé vált.¹⁴

11 Ahogyan ez pl. A Brit Hadseregben elterjedt 1944–45-ben.

12 Az 1945 M egyenruha bevezetéséről a HM 5000/III. – 1945. számú körrendelet intézkedett. A körrendelethez kiadott melléklet tartalmazta szövegben és rajzban az új egyenruha leírását.

13 615.600/afcsf. 2. b. – 1949. sz. körr. 14/1949. sz. *Honvédségi Közlöny*.

14 614.344/afcsf. 2. b. – 1949. sz. körr. 20/1949. sz. *Honvédségi Közlöny*.

Az 1949-es szabályozás értelmében egy legénységi állományú honvédegyént az alábbi ruházati cikkekkel láttak el:

egység	megnevezés	viselési (kihordási) időtartam
2 db	tábori sapka	2 év
2 db	tábori zubbony	2 év
2 db	tábori nadrág	2 év
1 db	tábori köpeny	5 év
2 pár	rövidszárú csizma, bokacsatoló szíjjal	2 év
3 db	zöld ing	1 év
3 db	legénységi gatya	1 év
6 pár	kapca	1 év
1 db	nyári sapka	1 év
1 db	nyári zubbony	1 év
2 db	nyári pantalló	1 év

Ezekből gyakorlatilag egy öltözet került új állapotban (I. értékcsoport, vagyis új, még nem használt, nem mosott) a bevonuló sorkatonára birtokába, és azt használhatta kimenő ruházatként. Nemsokára azonban rendeletben szabályozták, hogy katonánál egyidejűleg csak 1 rend ruházat (1-1 db sapka, zubbony, nadrág és köpeny), 1 rend fehérnemű (1-1 ing és gatya, 2 pár kapca) és 1 pár lábbeli maradhat, a kimenő ruházatot pedig az alosztály raktárában (kimenőruharaktár) kell tárolni és csak indokolt esetben (kimenő, szabadság, díszelgés stb.) szabad használatra kiadni, utána azonnal be kell vonni, mert a katonák nem tudják megfelelően kezelni a „túlságosan sok” ruhát és nem takarékoskodnak

*Tizedes (gépesített lövész)
úttörők társaságában – beállított
propaganda-felvétel 1954–1956
(HM-HIM Fotótár 49.837)*

*Híradó tizedes és folyamőr stúdióképe
1960 körül (Thiesz János gyűjteménye)*

kellőképpen a „nép vagyónával”. Kimenő ruházat őrszolgálatban való viselése – díszőrségeket kivéve – a legszigorúbb tilalom alá esett.¹⁵

1950-ben a Folyamőrség állománya tengerész jellegű, sötétkék egyenruhát kapott, így a sorállományú folyamőrök – önmaguk és a civil társadalom legnagyobb örömeire – ettől kezdve matrőzgalléros sötétkék blúzban és szalagos matrőzspakában mehetett kimenőre,¹⁶ sőt 1953-tól kezdve nyáron még fehér sapkahuzatot és hozzá illő fehér matrőzgallért is ölthettek.¹⁷ Kissé megmosolygatónak, sőt groteszknek tűnhet ma már, hogy egy tenger nélküli ország katonái tengerészruhát viseljenek, de kétségtelen, hogy a flotillás egyenruha még akkor is megőrizte nimbuszát, amikor a katonai egyenruha már egyáltalán nem számított sikknek.¹⁸

A fokozódó „szovjetizáció” igényeit azonban az 1949 M egyenruha sem elégítette ki, így már 1950-től elkezdődött egy újabb ruházati rendszer bevezetése, mely végső formájában csak apró részletekben különbözött a mintául szolgáló aktuális szovjet katonai egyenruhától.

A legénységi ruházat teljes átalakítása 1951 decemberében ért véget, ekkorra alakult ki az új öltözeti rendszer, mely végleg szakított az addig ismert magyar katonai viseleti hagyományokkal, s olyan „internacionalista” stílust kívánt megteremtteni, ahol a szocializmus eszméje iránti elkötelezettség, a szocialista világtrendhez való tartozás külsődleges jegyei teljesen elfedték a nemzeti jelleget. Az már csak a „hab volt a tortán”, hogy ezek a vélt internacionális külsőségek valójában

15 16.800 Hbs. Csf. ruh. HL MN 1951/Ny/41. d.

16 370/Htpszf. 1/a. – 1950. sz. körr. in: 6/1950. sz. *Honvédségi Közlöny*.

17 Öltözködési Szabályzat a Magyar Néphadsereg katonai állománya részére. HM. Bp. 1954.

18 A kék flotillás egyenruha megszüntetését már 1965-től tervbe vették, valójában valószínűleg 1968-tól nem hordták tovább, majd 1985-ben újra bevezették. A késő Kádár-kor talán egyetlen népszerű katonai ruházata volt, amit a sorállomány is szívesen viselt kimenőn.

Honvéd (gépesített lövész), légénységi kimenő ingblúzzá átalakított 1958 M tiszti-tiszthelyettesi ingblúzban, 1964

a cári hagyományokhoz visszanyúló szovjet birodalmi „design”-t másolták.¹⁹

Az ellátási rendszer a korábbihoz hasonló maradt, az I. értéksoportú kimenő ruházatot az alegység kimenőruha-raktárában tárolták, s csak meghatározott alkalmakkor adták ki az alegységparancsnok külön engedélye alapján.²⁰ A kimenőruházatot viselési időtartamának lejárta előtt egyáltalán nem volt szabad kimosni, nehogy idő előtt tönkremenjen. Igaz, egyrészt akkoriban a katonák nem jártak túl gyakran kimenőre, másrészt a silány minőségű anyagból gyártott „fagylaltosruha” állapotán már az egyszerű mosás is meglátzott.

Az új ruhákat először kimenő- és díszruházatként adták ki, majd az elhasználódás mérvében váltak gyakorló- majd munkaruházattá, hogy végül fegyvertisztító rongyként végezzék.

Az 1951 M egyenruhával a forradalom számolt le végleg, és még a restaurálódó kádári hatalom sem próbálta meg semmilyen formában visszaállítani, a hadsereg vezetői is rájöttek, hogy a teljesen szovjetre hasonlító egyenruha sem a katonák, sem a civil társadalom tetszését nem nyerte el. Helyette bizonyos változtatásokkal az 1949-es egyenruhához tértek vissza. Ez természetesen a sorállományt kezdetben nem érintette, a forradalom után elsőként bevonuló sorkötelesek a nagy mennyiségben megmaradt régi egyenruhákat viselték tovább.²¹

19 Lásd erről: *Békési László*: Cári időkből visszatérő patrióta, nacionalista elemek és szimbólumok a Nagy Honvédő Háború idején. PhD-értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. 2003.

20 Utasítás a Magyar Néphadsereg Ruházat és vonatanyag ellátó szolgálatára. HM. Bp. 1953. 21. p. „I. értéksoport – minden új ruházati anyag, valamint a raktárban lévő olyan ruházati anyag, amely viselési időtartamának legfeljebb egynegyed részéig volt használatban. Ezenkívül I. értéksoportba sorolandó a harcosok kimenő ruházata is (nyári sapka, ingzubbony, csizmanadrág).”

21 Gyakorló- majd munkaruházatként egészen az 1960-as évek elejéig.

Propaganda-felvétel a 60-as évekből: kimenős honvédek találkozása a „nép leányaival” (HM-HIM Fotótár 57.642)

A sorállományra vonatkozó öltözködési szabályzat 1959. október 1-jével lépett életbe.²² A legénységi kimenő egyenruha a tiszti gyakorló egyenruhához hasonlított, fegyvernemi színű állórésszel és szegéllyel ellátott tányérsapkából, zártnyakú, négyzsebes zubbonyból és pantallóból állt, melyet kincstári bakancsal, vagy saját tulajdonú félcipővel viselhettek a katonák.

A Néphadsereg 1958. március 16-i száma „Szépek az új honvéd egyenruhák” címmel közölt tudósítást az új egyenruha bevezetéséről.²³ „Az első próbaöltözésen – mondani sem kell – nagy vidámság kerekedett. Németh Lajos, Jenővári János és Babnai Károly tisztesek elsőként öltöztek be. Pillanatokon belül körülkvtették őket az érdeklődők. Rövidesen kialakult az általános vélemény: szép és jó is az új egyenruha. Am az örömben egy kis üröm is vegyült, mert – mint mindig – most is voltak ruhaproblémák. Ezt a »különleges méretű« harcosok okozták. Az egyiknek túl nagyra, a másíknak túl kicsire sikerült a nadrág, vagy a zubbony. Ezen is segítenek. Major Ernő szolgálatvezető egyenként megballgatta a »panaszosokat« – s akinek lehetett, máris kicserélte az egyes ruhadarabokat. A különleges méretűeknek pedig az alakulat szabói készítének testbezálló öltözéket” – szól a tudósítás.

²² Öltözködési utasítás II. rész (sortisztesek és honvédek számára). Melléklet a 27/1959. (H.K. 5.) sz. miniszteri parancshoz. HK 1959/5. 68. p.

²³ XI. évf. 64. sz. 8. p.

*Gépesített lövész tizedes nyári
kimenőöltözete, 1963–1965*

A kimenőruházatnak 1960-ban válik részévé a rövid, derékig érő ingblúz (egyelőre sárgás színben, miként a pamut gyakorlóruha) is, amelyet nyáron posztópantallóval hordhattak, ugyanakkor előfordult az is, hogy ingzubbony helyett nyári kimenőruhaként posztópantallóba tűrt egyzsebes inget hordtak, a nadrágba fűzött derékszíjjal.²⁴

Télen a kimenőruhához posztóköpeny járt, ezek jó részét a meglévő régi készletek felhasználásával alakították át, a gomb nélküli 1951 M köpenyek elejerészét gomblyukaszták és barna műanyag gombokkal látták el, a vállszalagon azonban gyakran megmaradtak a régi (1949 M) kisgombok. 1963 telén vezették be a sorállomány részére az addig egyéni beszerzésként engedélyezett kimenő félcipő helyett a rendszerített (barna) legénységi félcipőt, amelynek további újdonsága abban állt, hogy leszerelés után a katonák hazavihették, a nylon kimenő-zoknival együtt. A Néphadsereg 1963. február 16-i számában Kacsó Lajos tudósít „Új cipők – új örömök” című írásában:

„... az egyik tréfás találós kérdés például így hangzik: Barna bőrű, jóképű, fűzhető és örökre a tied lesz. Mi az?

Igen, a cipőről, az új kimenő cipőről van szó, amelyet katonai szolgálatuk letöltése után valóban hazavihetnek a viselői. D nemcsak ezt, hanem a kiosztásra kerülő új tornacipőt és a barna nylon zoknit is. Lássuk, hogyan vélekednek erről a témáról az ille-

24 *Ifjúság* [a Néphadsereg melléklete] 1958. június 22. 2. p.

A kimenő egyenruha mérethiányosságainak humoros megjelenítése a Néphadsereg karikatúrájában, 1961

tékesek, az új cipő gazdái: Kényelmes, könnyű, öröm benne táncolni... Épp a napokban akartam venni egy új cipőt, s most ezt a pénzt megtakarítottam ... Azt hiszem ilyen még nem volt, hogy felszerelési tárgyat örök használatra adtak volna ki a hadseregben. Ezekből is láthatjuk, hogy milyen körültekintően gondoskodnak rólunk.”²⁵

1964-ben végleg kivonják a rendszerből az elavult posztó ruházatot, helyébe az ingblúz-pantalló kombinációra alapozott legénységi kimenőruha lép, ezt egészítik ki különféle elemekkel, téli és nyári időszakra.²⁶ A Néphadsereg erről a változásról is tudósította olvasóit:

„Az új legénységi kimenőruha – válaszolta kérdésünkre Balázs György alezredes elvtárs – számúzi a napjainkra korszerűtlenné vált és számos esetben kényelmetlennek bizonyult posztó ruházatot. Az új ruha – véleményünk szerint –, izléses kivitelű és megfelel a 18-20 éves fiatal emberek igényeinek is. A kellemes és kényelmes viselet csinos külsőt kölcsönöz majd néphadseregünk valamennyi harcosának.

Miből áll az új ruha?

A harcosok már ismert tányérsapkájából, a barna félcipőből, kreppnylon zoknijból, fésűs-jellegű szövet pantallóból, és a már ugyancsak jól ismert nyári kimenő ingblúzból. Az időjárásnak megfelelően kiegészítő cikkek tartoznak a ruhához. Nyáron az ingblúz alá fehér trikót kell viselni. Az átmeneti évszakokban – tehát tavasszal és ősszel –,

25 XVI. évf. 7. sz. 2. p.

26 Különös módon sem az 1949 M egyenruha, sem 1959-es „reinkarnációja” nem volt hosszú életű, előbbit a politika söpörte el, utóbbit a kordivat.

modern szabású, merevíthető gallérú zöld inget és barna műanyagból készült nyakkendőt viselnek a barcosok. Télen ezt az öltözetet egészíti ki a köpeny és a téli fehérenemű.

Hogy történik a katonák ellátása, az új ruha gondozása?

A csapatok rubázati szolgálatvezetőinek minden katonát a legmegfelelőbb méretű ruházattal kell ellátniok. A kiadott öltönyöket a barcosok maguk gondozzák, maguk tisztítják. E rendelkezés azért vált szükségessé, mert a gőzmosodákban mosott ingblúzok gyorsabban kifakulnak, mint azok, amelyeket házi eszközökkel kezelnek. A barcosok méretének megfelelően kiadott ruházatot nem lehet elvenni a barcosoktól, az ingblúz is csak abban az esetben cserélhető, ha a többszöri mosás után elveszti színét.²⁷

III.

1965–1975

Az 1965-ös egyenruhareform a nemrégiben bevezetett új legénységi kimenőruhát annyiban érintette, hogy a fegyvernemi színeket tőlük is elvették (a sapka állórészéről és szegélyezéséről, illetve az ingblúz és a köpeny gallérjáról). A posztópantallót végleg kivonták, helyette az 1963-tól használt hajtókás fésűsszövet pantalló vált általánossá. A zöld ingblúz egyelőre változatlan maradt, színes hajtóká helyett barnított fegyvernemi jelvénnel viselték (ez megegyezett a hivatásos és továbbszolgáló állomány által a gyakorlóruhán viselt fegyvernemi jelvénnel).²⁸ Az ingblúz mind fehér trikóval, mind zöld inggel és nyakkendővel viselhető volt. Átmeneti időszakban az öltözetet bélés nélküli 1965 M kabát egészítette ki (saját anyagából készült, műanyag csatos övvel), télen pedig ugyanez a kabát, műszőrme-galléros béléssel. Ez a kabát megegyezett a tiszti-tiszthelyettesi állomány részére 1963-ban bevezetett gyakorlókabáttal. A sorállomány először kimenőkabátként viselte, majd 1967–68-tól a posztóköpenyeket bevonták, és a gyakorlóruházathoz is a zöld kabátot adták ki. A kabát nemsokára a mikádó becenevet nyerte a katonáktól, s évtizedeken keresztül a Magyar Néphadsereg összes kabátfajtáját mikádónak nevezték. Miként a zöld ingblúzokat takarékosági okokból felhasználták gyakorlózubbonyként (miután már elhasználdtak, és kimenőruházatnak nem voltak többé alkalmasak), ugyanúgy az 1965 M kabátok először kimenőkabátként szolgáltak, majd egy-két évfolyammal később gyakorlóruhaként folytatták „szolgálatukat”.

Az 1965 M kimenőruházat sem bizonyult túlzottan hosszú életűnek, jóllehet praktikus és tetszetős is volt, mindazonáltal a hadsereg vezetése úgy vélte, tovább kell „fokozni” a sorállomány megjelenésének „eleganciáját”, így az évtized végére kifejlesztettek egy teljesen új koncepción alapuló kimenő-egyenruhát, amelyben az ingblúz immár kizárólag nyári viseletként jelent meg, egyébként a tiszti-tiszt-

27 Néphadsereg. 1964. március 14. 14. p.

28 „A barna színű fegyvernemi jelvényeket a hivatásos és továbbszolgáló állomány a gyakorlóruházaton, a sorkatonák a kimenő öltözetben viselik.” Egyenruhánk. MN Térképészeti Intézet. Budapest. é. n. (1967?) 5. p.

Felkészülés az 1970-es díszszemlére. A sorállomány kimenő egyenruhát visel fegyverrel - ez akkoriban a díszszemlék „bevett” legénységi öltözete volt

helyettesi zubbonyra hasonlító fazonos, négyzeseb zubbony váltotta fel.²⁹ Az új kimenőpantallóról eltűnt a felhajtás, az ingblúz színe drappra, anyaga pamutról viszkóz-poliészter keverékre változik,³⁰ zsebeiről lekerült a középránc. A tányérsapka új, tombak sapkarózsát és gombokat kapott. A kabát maradt a régi, egyetlen változásként a bal karra MN feliratú stilizált pajzs került. Az új kimenőruházat bevezetéséről természetesen a katonai sajtó is tudósított, Barkovits István részletes leírásából képet alkothatunk egy új egyenruha bevezetésének különféle fázisairól:

„Új fazonú, jobb minőségű egyenruha

Már csak egy-két hét van a nagy eseményig: néphadseregünk honvédei és tisztesei korszerűsített új egyenruhában, vagy ahogy szaknyelven fejezik ki, az 1970 M kimenő ruházatban jelennek meg az utcán. Az újruhás katonákat minden bizonytalansággal nem csak a lányok, de a fiatalok és idősebbek egyaránt megcsodálják. Azok, akik az elmúlt negyedszázadban sokat fáradoztak és tettek textiliparunk fejlesztéséért, korszerűsítéséért, új technológia kidolgozásával segítettek a jó minőségű, izléses férfi felsőruházat kialakítását, különösképpen szemügyre veszik majd katonáinkat. Jogosan, mert a textil- és konfekcióipar korszerűvé fejlesztése nélkül nem születhetett volna ilyen tartós és csinos egyenruha.

Az óhaj, amely már évekkal ezelőtt fogalmazódott meg, így összegezhető: hozzanak létre a jelenleginél minden szempontból korszerűbb, tartósági, fiziológiai és esztétikai

29 Csak a tombak gombok, a vállszalagok és a karjelzés – illetve a legénységi ruházatra általában jellemző sötétebb barna szín - különböztették meg a sorállomány ruházatát. Összességében ezzel megjelenésük ugyan kifejezetten „tisztivé” emelkedett, mindazonáltal az említett különbségek miatt mégsem lehetett összekeverni egy kimenőruhás sorkatonát egy köznapit viselő tiszttel vagy tiszthelytessel. A fazonos zubbonyhoz természetesen ing és nyakkendő is dukált, ezek mind műanyagból készültek, s viselésük nem volt éppen kellemesnek mondható.

30 Az új ingblúzoknak kétségkívül voltak praktikus vonásai, a műszálas anyag gyorsan megszáradt és vasalást sem igényelt, mindazonáltal viseleti komfortja alatta maradt a pamut ingblúznak, illetve nem lehetett gyakorlózubbonyá alakítani, igaz ez utóbbi valószínűleg nem túl sok megtakarítást eredményezett, különösen a tömegöltöztetés szintjén.

1965 M kimenőruha – ingblúz,
inggel és nyakkendővel, 1970
(HM HIM Fotótár
MN-III-6163-11)

szempontból egyaránt jobb mutatókkal rendelkező kimenő ruházatot honvédeinknek és tiszteseinknek. A munka első fázisában megtervezésre került a szövet – terilén típusnak nevezik –, melynek 45 százaléka gyapjú és 55 százaléka poliészter. A katonai és a gyári szakemberek által kialakított szövet tartósságában több mint 50 százalékkal, fiziológiai jellemzőit tekintve – milyen érzetet kelt viselés közben, mennyire kényelmes, milyen a páraleadási-felvételi adottsága stb. – több mint 20 százalékkal haladja meg a jelenlegi kimenő ruházat mutatóit, s esztétikai szempontból is felülmúlja azt. A szövetet alapos ellenőrzésnek vetették alá, a laboratóriumban mérték, koptatták, szakították, hogy meggyőződjenek szilárdságáról. Az úgynevezett bőrözgítéssel eljárás technológiáját is laboratóriumban ellenőrizték. A munkák alatt a szövetből több ruhát készítettek, amelyet kiadtak viselésre. Az egyéves használat alatt, a ruha viselői adatlapra vezették a ruha »viselkedését«. A laboratóriumi vizsgálat és a viseléspróba együttesen igazolta, hogy a szövet minden kívánalomnak megfelel. Ekkor elkészült a teljes műszaki leírás és ennek alapján a Hazai Fésűsfonó megkezdte az alapanyag nagyüzemi gyártását. Közben jelentős munkálatok folytak a ruha előállításán. Nem fontossági sorrendben, ezek a következők voltak: próbaeljárások végrehajtása; díszítőelemek kialakítása; méretkutatás és próbaöltöztetés lebonyolítása különböző alegységeknél; s egyebek után legvégül a rendszeresítésre kerülő modell kiválasztása. A honvédek és tisztetek kimenő öltözetét – a döntőbe került – négy modell közül választották ki. A pálmát az a modell vitte el, amelyik 3 gombos, 4 zsebes, vállszalagos és öv nélküli zubbonyból áll, a pantalló felhajtás nélküli, s a sapka ugyanabból az anyagból készült, mint a ruha. (Megjegyezzük, hogy a ruházattal párhuzamosan javították a hozzá viselendő cipő minőségén is.) Sok tenni-valót kívánt a méretkutatás is. A szakemberek több ezer katona méretadatait gyűjtötték össze és ezek alapján – gépi adatfeldolgozással – elkészítették az úgynevezett testtípus-táblázatot. Ezután mintegy 45 bábun megkezdődött a ruhatervező munka. A kialakított méretű ruhákból számos helyen úgynevezett csapatpróba-öltöztetéseket hajtottak végre. A következő feladatot már a Szegedi Ruhagyár kapta s mintegy 40 méretben elkezdődött a ruházat tömeggyártása. A hadsereg választéka nagyon gazdag, hiszen a kereskedelem,

1970 M kimenőruha nyári, ingblúzós változata, „díszruhaként” viselve

például a Vörös Október Rubagyártól általában 28 méretet rendel. az új egyenruhának egyik nagyon jó tulajdonsága, hogy kiválóan tűri a vegytisztítást. A próbaeljárások során megállapították, hogy 11 vegytisztítás után is nyugodtan hordható, míg a jelenlegi egyenruhát ennyi vegytisztítás után a használatból ki kell vonni. Ebben nagy szerepe van a korszerű technológiai eljárásnak, a hőrogzítéssel megoldásnak. Eddig a Szegedi Rubagyárban ezt az eljárást a polgári fogyasztásra szánt ruhák készítésénél nem alkalmazták. A hőrogzítéssel készült ruha megtartja formáját, nem zsugorodik. A varratok nem fehérednek ki, mert a cérna is szintetikus anyagból készült. A rubagyárból vállfára téve, ötös csomagolásban kerülnek kiszállításra az egyenruhák. A dobozokon feltüntetik a ruhák méretét. Erre azért van szükség, mert az alakulatok – pontos méretet vesznek a katonákról és a méretkutató munka után elkészített mérettáblázat alapján – testre szabott ruhákat rendelnek. Az »egy csizma, egy nadrág, egy zubbony« öltöztetés helyett tehát 1970-től méret szerinti kimenőruhát hord a magyar katona.³¹

Nehezen lehet eldönteni, hogy az új kimenőruhát „sikeres” vagy „sikertelen” viseletnek tekinthetjük, ugyanis a bevezetését követő szűk két évtizedben a sorakatonai szolgálat népszerűsége (és ezzel együtt a legénységi kimenő egyenruha viselése) folyamatosan csökkent a sorköteles fiatalok körében. Elméleti síkon a legénység tisztí minőségű egyenruhához hasonlóval történő ellátása mindenképpen előrelépésnek tekinthető, hiszen korszerű, elegáns, tetszetős, tág méretválasztékú ruházatot kaptak a katonák.

31 *Népbadsereg*, 1970. március 21. 6. p.

1982/86 M legénységi kimenőruházat ábrái az 1987-ben kiadott „Öltözködési Szabályzat”-ból

A hetvenes évek közepének egyenruházati változásai a legénységi kimenőruházatot jelentős mértékben nem érintették, maradt az 1970 M kimenőöltöny, téli viseletként pedig a mikádó, melyet átmeneti időszakban (vagyis ősszel és tavasszal) a vattázott, műszőrme galléros bélés nélkül is lehetett hordani. Minden sorkatonára két mikádót kapott, egy újat (vagy legalábbis újszerűt) a kimenő öltözetéhez és egy többé-kevésbé használtat a gyakorlóöltözetéhez. A jól látható minőségi különbségen kívül – a sorállomány nagy részének gyakorlómikádóját nem lehetett éppen a „kifogástalan” jelzővel illetni, sőt az átlag katona kifejezetten rongyos és piszkos kabátban járkált – a kimenőkabát bal felkarjára varrt – zöld alapra nyomott – MN-jelvény különböztette meg a két kabátfajtát. Idővel azután, az elhasználódás mérvében a kimenőmikádókból gyakorlómikádó lett, aztán munkaruha, végül géprongy. A hetvenes években megváltozott a nyári időszakra megtartott legénységi ingblúz kivitele, színe a tisztí ingzubbonyéhoz hasonló sárgászöld lett, bal felkarjára felkerült az MN-jelvény. Újdonságot jelentett a kimenő egyenruhához rendszeresített barna műbőr legénységi kimenőtáska is, melyben a sorkatonák végre jogosultak voltak behordani a „hazait” a laktanyába (addig állandó konfliktust jelentett, hogy a katonák elvileg nem vihettek csomagot a kezükben). Ez az egyenruha majd másfél évtizedig boldogította a sorállományt (leginkább a kevésbé testbarát anyagból készült nyloninget utálták a katonák), azután az 1980-as évek elején megindult ruházati reform keretében egy újabb legénységi kimenő-egyenruhának adta át a helyét.

IV. 1982–1989

A nyolcvanas évek elejének egyenruházati modernizációja a legénységi kimenő egyenruhát is utolérte, s 1982-ben új kimenőöltözetet vezettek be.³² A leglényegesebb változás a zubbony rövidülése volt, az 1982 M legénységi kimenő öltözet zubbonya már nem négyzeseb, hanem csak kétszeseb kivitelben készült, a tervezők egy a kor hangulatát tükröző „lembérdzsek” szabású zubbonyt készítettek (ne feledjük, ekkor jöttek divatba a szabásukban tulajdonképpen hasonló farmerdzsekik), a ruházat többi eleme – műanyagtalpú félcipő, pantallószabású nadrág, tányérsapka – tulajdonképpen változatlan maradt. A sapka díszítését azonban összhangba hozták a zubbonyal, az eddigi legénységi (bronzszínű) gombok helyett nikkelezett gombokat kapott. A hadsereg rugalmatlanságára jellemző, hogy bár ettől kezdve a legénységi és a tiszthelyettesi sapkajelvény gyakorlatilag egyformává vált, mégis külön gyártatták, a legénységi változatot sárgaréz huzallal lehetett a sapkára rögzíteni, a tiszthelyettesit nikkelezett huzallal – a már fölerősített sapkajelvények között azonban nem volt különbség! a nikkelezett gombokkal talán a legénységi állomány „eleganciáját” kívánták növelni, csakúgy, mint a rövidéletűnek bizonyult selyem vállzsinórral, melynek egyik vége a vállszalagról lógott alá, másik végét a zubbony elejegombolásába kellett gombolni. A rendfokozati jeleket már nem közvetlenül a vállszalagokra helyezték, mint addig, hanem a legénységi állományt is ellátták ráhúzható barna plüss váll-lapokkal, melyen az esetleges rendfokozatjelző csillagokon kívül egy fémből préselt MN-jelvény is helyet kapott. A levehető válllap kétségtelen gyakorlati haszonnal is bírt, a leszerelők által leadott ruházatot könnyebb volt újrahasznosítani. Nyáron az öltözetet zubbony helyett inggel is lehetett viselni, ilyenkor a váll-lapokat az ing vállszalagjára kellett húzni, a vállzsinórt pedig az ingre gombolni. Ugyancsak megváltozott a téli kimenőruházat is, modernebb szabású, négyzeseb mikádót rendszeresítettek (az 1982 M kabátot a hivatásos állomány a gyakorlóruházatához viselte, a legénységénél a korszak végéig csak kimenőkabátként funkcionált, a készletben lévő tömérdek 1965 M kabát nem fogyott el), ehhez is járt a levehető plüss váll-lap, de az aranyszínű zsinórt a kabáton nem kellett viselni. A kivehető műszőrme galléros steppelt bélést tépőzárral lehetett a kabátba erősíteni. A kabát és a zubbony bal felkarján viselt pajzs alakú jelvénybe az M és N betűk helyett két keresztbetett puskakerült. Az egyenruhához új, divatosabb (vállra akasztható) kimenőtáskát is rendszeresítettek. Összességében az új kimenő egyenruha akár sikert is arathatott volna a sorállomány és a civil társadalom körében, csakhogy ezek már az egyre puhuló diktatúra évei voltak, s a sorkatonai szolgálat népszerűsége végleg odalett. Bár a hivatalos katonai sajtó továbbra is kötelezően optimista képet festett

32 Az új, „tetszetős kivitelű”, a „fiatalok öltözködési szokásainak megfelelő” legénységi kimenő egyenruha rendszeresítéséről a HM Katonai Tanácsa 1982. május 11-i ülésén döntött. Lásd: a Magyar Néphadsereg személyi állománya ruházati ellátásának fejlődése (1981–1985). MN Ruházati Szolgálatfőnökség 1987. 4. sz. melléklet.

Legénységi kimenőruha nyári változata a rendszerváltás utáni évekből – a váll-lapokon már „MH” betűk, a sapkarózsáról eltűnt a vörös csillag (Ujváry Sándor felvétele)

a néphadseregről, a fiatalok körében már nem az volt a „menő”, aki katonaidejét leszolgálva tért vissza civil közösségébe, hanem az, aki valamilyen kiskapu segítségével ki tudta kerülni a sorkatonai szolgálatot. A kimenő-egyenruha viselése jóformán csak a laktanyából (laktanyába) történő oda-vissza útra korlátozódott, otthon a sorkatonák első dolga volt levetni és civilbe bújni. Népszerű trükk volt a személyi igazolvány „ elvesztése” a bevonulás előtt, így még egy esetleges rendőri igazoltatás sem okozott nehézséget az engedély nélkül civilbe öltöző sorkatonáknak.

1986-ban még megpróbálkoztak egy újítással, a legénységi kimenő tányérsapkát a kimenő-egyenruha anyagából készült Bocskai-sapkára cserélték (szabásában megegyezett az 1965/75 M gyakorlósapkával), melyet nikkelezett gombok és sapkajelvény díszített.³³ az új sapka kétségkívül gazdaságosabb volt elődjénél, de a hanyatló rendszer katonáinak önbizalmát már nem adhatta vissza. Az új sapka bevezetésével egy időben engedélyezték a téli sapka viselését a kimenő öltözet téli változatához, ez természetesen azzal járt, hogy a sorkatonák részére egy külön kimenő téli sapkát kellett kiadni, új (vagy legalábbis újszerű) állapotban, ezt szintén a kimenő (nikkelezett) legénységi sapkajelvény díszítette. A nyolcvanas évek második felében a téli

³³ A honvédelmi miniszter 45/1986. (HK 20.) HM számú utasítása egyes egyenruházati cikkek módosításáról. HK 1986/20. 264. p.

sapkák kivitelét is modernizálták, a lehajtható fülvédőket egy tépőzárral ellátott szalaggal lehetett rögzíteni, az addigi gombos kivitel helyett. eltörölték – illetve az ünnepnapokra korlátozták – a népszerűtlen vállzsinór viselését.³⁴

A rendszerváltás után a vörös csillagos sapkajelvényeket csillag nélkülire, az MN rövidítést MH-ra cserélték, de talán már a szakemberek is érezték, hogy ennél nagyobb változtatásokra már kár lenne pénzt és energiát pazarolni.

A legénységi kimenő egyenruhák „hattyúdala” a kilencvenes évekre esett, amikor a sorállomány már bent tarthatta civil ruháját a laktanyában, s ettől kezdve a kimenő-egyenruha véglegesen értelmét veszítette. Mióta pedig már sorkatonák sincsenek, a kimenő egyenruhák végleg a múzeumok polcaira kerültek, s a jövő nemzedéke számára már maga a fogalom is értelmezhetetlen lesz, ki és hová megy ki egyenruhában...

ENLISTED SOLDIERS' WALKING-OUT UNIFORMS IN THE HUNGARIAN DEFENCE FORCES, 1926–1989

Although the concept of the military uniform is usually associated with the image of the warrior, the fighting man armed with “lethal weapons” and other accessories, another aspect also exists. Throughout the centuries of the conscript armies, lots of drafts joined the world of the military every year: young men, who wanted to continue their normal lives during their military service, as much as possible. Although officers had “social dress” uniforms since the 18th century, the enlisted soldiers had only parade and combat uniforms for a very long time, and it was only in the interwar period and especially since the Second World War that the enlisted “walking-out dress” was regularized. The name itself came from the term “walking outside of the military barracks (in the normal, civilian life).” The Hungarian armed forces were no exception. The first “walking-out dress” uniforms were introduced in the interwar period (prior to 1918, enlisted soldiers usually wore “barrack dress” as a walking-out uniform). In 1937, a distinction was made between the walking-out tunic and the combat-tunic, the latter having shoulder-straps without branch colours. One-year volunteers were allowed to wear “semi-officer-looking” uniforms, made of finer material, with black pantaloons and white gloves.

After the Second World War, several changes were made to the uniform system (following the rapid political changes), but the concept remained the same: conscript soldiers wore the same uniform as walking-out dress and for combat, the only difference being that the walking-out uniform was new, while the combat uniform was second-hand. The first changes came after the 1956 Revolution, when a new walking-out uniform was introduced for conscript soldiers, which had a different cut and was made from a different material than the combat uniform. The M1958 EM's walking-out uniform represented a completely new uniform-type. The ensemble of visor cap, tunic and pantaloons gave a more “elegant” look to the young conscripts. In the coming years, however, lots of changes were introduced.

34 Ált/205 a Magyar Néphadsereg öltözködési szabályzata. HM. 1987. 31. p.

First the tunic was replaced by a shirt-blouse, which was cheaper and “fresher” than the standard four-pocket tunic. Then in 1970, a completely new suit came into use, made from the modern synthetic materials of the time, and oddly reverting to the four-pocket tunic. Finally in 1982, a shorter tunic was introduced. Although the character of the uniform did not change too much throughout the Kádár-era, its “status” went through significant changes. Back in the 1960s, the EM’s walking-out uniform was highly respected in civilian society and soldiers wore it during their leave. In the 1980s, however, most soldiers wore civilian clothing outside the barracks, even if it was theoretically forbidden.

The soldiers of the Danube River Flotilla had a special walking-out uniform between 1950 and 1968, which was like a sailor’s uniform. That look was reintroduced in 1985 and it was the only popular EM’s uniform in the late Kádár-era.

The walking-out dress uniform became less important after the collapse of communism, when conscript soldiers were allowed to wear civilian clothing during their leave. When the conscript army was abolished in 2004, the EM’s walking-out uniform disappeared from the wardrobe of the Hungarian Defence Forces.

DIE AUSGEHANZÜGE DER WEHRPFLICHTIGEN DER UNGARISCHEN STREITKRÄFTE, 1926–1989

Obwohl die Vorstellung der Militäruniformen meistens mit dem Bild des Kriegers, mit dem kämpfenden Mannes der mit einer „tödlichen Waffe“ und mit verschiedenen Ausrüstungsstücken bewaffnet ist, in Verbindung steht, gibt es noch weitere Aspekte. Während der Jahrhunderte der wehrpflichtigen Armeen schlossen sich viele Einberufenen jedes Jahr der Militär an. Diese jungen Männer wollten aber, sofern es nur möglich war, während des Militärdienstes ihr normales Leben fortsetzen. Obwohl es für die Offiziere schon seit dem 18. Jahrhundert gesellschaftliche Waffenröcke gab, besaßen die Wehrpflichtigen für lange Zeit nur einen Paradeanzug und einen Feldanzug. Erst zwischen den beiden Weltkriegen und besonders nach dem Ende des 2. Weltkrieges wurde der „Ausgehanzug“ der Einberufenen reguliert. Der Name dieser Bekleidung stammt aus dem Begriff des „Ausgehens“ aus der Kaserne, dass heißt, zurück in die Welt des normalen Zivillenlebens. Die ungarischen Streitkräfte bedeuteten da auch keine Ausnahme. Die ersten Ausgehanzüge wurden in der Zwischenkriegszeit eingeführt, da vor 1918. die Wehrpflichtigen ihr Feldanzug als Ausgehanzug trugen. 1937 wurde der Ausgehanzug schon von dem Feldanzug getrennt. Der letztere hatte auf den Schulterstücken kein Farbzeichen für die einzelnen Waffengattungen. Die Einjährig-Freiwilligen durften solche Uniforme tragen, die dem Offizieranzug sehr ähnlich aussahen. Die wurden aus besseren Material hergestellt und schwarze Hosen sowie weiße Handschuhe durften auch getragen werden.

Nach dem 2. Weltkrieg gab es viele bedeutenden Veränderungen im Uniformensystem. Die folgten den schnellen politischen Veränderungen. Die Grundauffassung blieb das gleiche: die Einberufenen trugen weiterhin den gleichen Waffenrock des Feldanzuges als Ausgehanzug. Der einzige Unterschied zwischen den zwei Anzügen war die Tatsache, dass der Ausgehanzug immer neu war, der Feldanzug bestand dagegen aus schon gebrauchten

Kleidungsstücken. Die große Veränderung kam nach der Revolution von 1956, als ein neuer Ausgehanzug für die Wehrpflichtigen eingeführt wurde. Dieser hatte einen anderen Schnitt als der Feldanzug, und er war aus einem anderen Material hergestellt. Der M1958 Ausgehanzug für Wehrpflichtige bedeutet eine vollkommen neue Sorte der Militärbekleidung. Die Kombination von Schildmütze, Feldrock und Hosen gab ein „eleganteres“ Aussehen dem jungen Wehrpflichtigen. In den folgenden Jahren wurden aber noch viele Veränderungen eingeführt. Zuerst wurde der Waffenrock von einer Hemd-Bluse abgewechselt. Sie war billiger und „modischer“ als der gewöhnliche Viertaschenwaffenrock. Dann, in den 1970-er Jahren erschien eine vollkommen neue Bekleidung. Sie verwendete die modernen synthetischen Materialien und eigenartigerweise bedeutete eine Rückkehr zu dem Viertaschenwaffenrock. Am Ende wurde noch 1982 ein kürzerer Waffenrock eingeführt. Obwohl die Uniform sich während der Kádár-Ära nicht wesentlich veränderte, ging ihre Beurteilung durch eine bedeutende Veränderung. In den 1960-er Jahren genoss der Ausgehanzug der Einberufenen ein hohes Ansehen im zivilen Leben, und die Soldaten trugen ihn während ihres Urlaubs. In den 1980-er Jahren trugen aber die meisten Soldaten schon ihre zivilen Kleidungen, wenn nicht in der Kaserne, obwohl dies theoretisch streng verboten war.

Die Soldaten der Donau-Flottille hatten ihren eigenartigen Ausgehanzug zwischen 1950 und 1968. Der sah aus, als der Anzug der Seemänner aus. Dieses Aussehen wurde 1985 wiedereingeführt, und er erwies sich als der einzig populäre Waffenanzug der späten Kádár-Epoche.

Der Ausgehanzug verlor seine Wichtigkeit nach dem Zusammenbruch des Kommunismus, als die Wehrpflichtigen die Erlaubnis erhielten, ihre zivilen Kleidungen während ihres Urlaubs zu tragen. Als die Wehrpflichtigenarmee 2004 abgeschafft wurde, verschwand der Ausgehanzug aus der Garderobe der Ungarischen Verteidigungskräfte.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Soós Péter

HADIK ANDRÁS SZABLYÁJA*

Hadik András tábornok tárgyi hagyatékából viszonylag kevés maradt az utókorra, tekintélyesnek mondható gyűjteménye az idők folyamán leszármazottról leszármazottra szállt, a család terebélyesedése, emigrációja és a háborúk következtében sok darab elkallódott. Az eredeti anyag gazdagságára csak következtetni lehet, például Hadik András végrendeletből, vagy azokról a fényképfelvételekről, amelyek a Markó Árpád-féle életrajzi leírásban is illusztrációként szolgálnak.¹ A magyarországi Hadik-relikviák között két fegyver is található, méghozzá két remek mívű, XVIII. századi magyar huszárszablya, amelyeken a tábornok neve olvasható. A díszesebb példány a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárát gazdagítja,² míg a másikat itt, a Hadtörténeti Múzeum falai között őrzik.³ Előadásom tárgyául ez utóbbi kardot választottam, melyet a fegyvergyűjtemény gondozójaként már nagyon sokszor mutathattam be a Múzeum közönségének. Ezek az előadásokon, bemutatókon a kardot, mint valamikori használati fegyvert jellemeztem, és nem foglalkoztam vele, hogy a feliraton kívül hogyan köthető Hadik Andráshoz ez a műtárgy, életének mely szakaszában kerülhetett hozzá, esetleg használhatta-e valaha. E kérdések tisztázására a nem sokkal ezelőtt megnyílt kiállítás előkészületei nyújtottak lehetőséget.

Munkatársam, dr. Szoleczky Emese hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Hadtörténelmi Levéltárban megtalálhatók a szablya múzeumba kerülésével kapcsolatos iratok. A Magyar Királyi Hadimúzeum 1937-es aktájában fel is leltem a keresett anyagot, az akkori múzeumi vezetéstől szokott módon precíz rendben, újságcikkekkel, széljegyzetekkel bőségesen ellátva.⁴ Eszerint a fegyver adományozására a budavári Hadik-szobor avatásakor, 1937. április 29-én került sor, ünnepélyes keretek között, amely részleteire talán érdemes egy kicsit bővebben kitérni. Mivel a szobor egyszersmind a császári és királyi 3. huszárezred emlékműve, az avatás a legnagyobb állami protokoll keretében, katonai tiszteletadás mellett zajlott le. Az eseményen részt vettek a legmagasabb országos méltóságok, így Magyarország Kormányzója, József és József Ferenc főhercegek, Augustza főhercegnő,

* Elhangzott a gróf Hadik András tábornagy születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián, 2010. október 15-én.

1 *Markó Árpád*: Futaki gróf Hadik András. Budapest, 1944.

2 Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Történeti Tár, leltári szám: 53.461.

3 HTM Hídefegyver-gyűjtemény, leltári száma: 87.70.1.1–2.

4 Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Hadimúzeum iratanyaga, 300. sz./sgt. – 1937.

Hadik András egykori tulajdonai: Alt-Wien készlet a tábornok arcképével és a Berlin megrohanását ábrázoló vázlattal

az Országgyűlés képviselő- és felsőházának elnökei, alelnökei, több miniszter és államtitkár, a közigazgatás legfelsőbb vezetői, a Székesfőváros főpolgármestere, és természetesen a Honvédség vezetői. A meghívottak listáját jócskán gyarapította a Hadik család valamennyi tagja: özvegy Hadik-Barkóczy Endréné grófné, özvegy Hadik Jánosné grófné, özvegy Majláth Lászlóné Hadik Ilma grófnő, Hadik-Barkóczy Endre gróf, Hadik Antal, Béla és Mihály grófok feleségeikkel, Hohenlohe Lajos herceg és felesége, Hadik Ilma grófnő, Szapáry Gyula gróf és felesége, Hadik Etelka grófnő, és Hadik Éva grófnő. Az emlékmű talapzatánál alabárdos testőrök álltak sorfalat, előttük egy XVIII. századi huszárruhába öltöztetett rendőr állt díszőrséget, aki a régi ezred szalagokkal díszített standardját tartotta. Egyébként ez a rendőr a szablyáját az alkalomra a Hadimúzeumtól kapta kölcsönbe.⁵ A díszelgésre két huszárszázad sorakozott fel, a nyíregyházi Hadik András Huszárezredet külön tiszti küldöttség képviselte. Az ünnepségen nagy számban vettek részt az egykori 3. huszárezred tisztjei, altisztjei és legénységi állománya, őket az ezred utolsó világháborús parancsnoka, vitéz Csermőy-Schneidt Gyula nyugállományú tábornok vezette. A szobor leleplezése előtt ő adta át Hadik András szablyáját, a régi Hadik huszárok nevében, vitéz Aggházy Kamil alezredesnek, a Hadimúzeum parancsnokának. Az eseményről Fotóarchívumunk őriz egy fényképet, amelyen a pulpituson álló tábornok éppen átnyújtja

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Hadimúzeum iratanyaga, 300. sz./sgt. – 1937.

Csermőy-Schneidt tábornok átnyújtja a Hadik szablyát Aggházy Kamilnak

a kardot Aggházynek.⁶ Az ünnepség a sajtóban nagy publicitást kapott, a cikkekben természetesen a szablyáról is megemlékeznek.⁷ A levéltári dokumentum megőrizte, hogy maga Aggházy sem tudta pontosan, hogy tulajdonképpen kitől is kapta a Múzeum a kardot. Így felvette a kapcsolatot Csermőy-Schneidt tábornokkal, hogy kiderítse a donátor személyét. (Ezzel kapcsolatban egy újabb múzeumi műtárgyat tudok Önöknek bemutatni, a 3-as huszárok egykori parancsnokának névjegyét, amely szintén az ünnepség kapcsán került Aggházyhoz, onnan pedig múzeumunk gyűjteményébe.⁸) A tábornok egyébiránt a megkeresésre azt válaszolta, hogy a kard Hadik-Barkóczy Endre gróf ajándéka, az ő majorsági tulajdonát képezte. A legnagyobb dicséret illeti elődeinket, hogy 73 év elteltével is össze lehetett rakni az ajándékozás „mozaikdarabjait”: tökéletesen kiegészítette egymást levéltári irat, fotó és műtárgy.

Aggházy alezredes a szablyát a bevételezés után⁹ külön vitrinben kívánta elhelyezni, a legértékesebb relikviák között. A kard szerencsésen túlélte a Hadimúzeum anyagának II. világháborús kitelepítését, a háborús károkat és az '56-os eseményeket, ma is egyike legbecsesebb kincsünk.

6 HTM Fotóarchívum, leltári szám: pozitív: 88.912, negatív: 38.595/s.

7 *8 Órai Újság*, 1937. április 30. 5. p., *Új Magyarország*, 1937. április 30.

8 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár, leltári szám: 2000.330.1.

9 A műtárgy növekedési naplószáma a Hadimúzeumban (*M. kir. leltári szám*) 43.733–45 volt. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Hadimúzeum iratanyaga, 300. sz./sgt. – 1937.

A fegyvert, tipológiai jegyei alapján, a XVIII. század közepére lehet datálni. Formai világa és díszítő motívumai az ún. Fringia szablyák közé sorolják, azok egy keskenyebb pengetípusú változata.¹⁰ A szablya markolata fekete bőrrrel bevont keményfa, amelyet közepén aranyozott, vésett szegecs rögzít a pengetőhöz. az aranyozott, domború akantusz és más virág-, illetve levélmotívumokkal díszített kengyel és a markolatgerinc öntött bronzból készült. Az ívelt, kiváló minőségű acélból kovácsolt penge felső része fokéllal ellátott, a hegyén lévő bevágás a szúrt sebek súlyosbítására szolgált. A pengetőnél található vésetek, a nap, a hold, a felhőből kinyúló szablyát tartó kéz és a csillagok képe, általános XVIII. századi karddíszítő motívumok, amelyek egyaránt szolgáltak mesterjegyként, és a legmagasabb minőséget biztosító védjegyként. A penge közepén vésett latin felirat található: ANDREAS COMES HADIK GENERALIS CAMPI MARESCHALLUS EXCELSI CONSILII AULAE BELLICI SUPREMUS PRAESES, szabad fordításban: gróf Hadik András tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke. A szablya hüvelye lakozott, fekete bőrrrel bevont, két félből összeillesztett keményfából készült. A vésett és domborított, levélmintával díszített rézveretek szintén aranyozottak. A fegyvert két függesztő karika segítségével lehetett a kardkötőhöz rögzíteni.

A szablya díszítettségével ugyan kiemelkedik a korszak huszártiszti, illetve nemesi oldalfegyverei közül, de kis túlzással élve, a feliraton kívül egyéb nem árulkodik tulajdonosa előkelő voltáról. A pengére az írás értelemszerűen csak 1774-után kerülhetett rá, ami azt jelenti, hogy Hadik ezt a szablyát ezután már biztosan nem hordhatta. Önéletrajzából tudjuk ugyanis, hogy 1762. augusztusában Prágában a magyar huszártábornoki uniformisát császári-királyi tábornoki öltözetre cserélte,¹¹ amelyhez szablyát nem, csakis spádét, azaz törkardot lehetett viselni. A Georg Weikert-féle festményen¹² jól látszik ez a könnyű, aranyozott díszkard, amely sajnálatosan nem maradt ránk. Az Udvari Haditanács elnökeként így szinte kizárt, hogy bárhol is szablyával az oldalán jelent volna meg. Elvetve azt a gondolatot, miszerint maga Hadik vésette volna bele tulajdon nevét és címét egyik kedvenc kardjába, az válik valószínűvé, hogy ajándékba kapta ezt a fegyvert, de azt már sajnos nem tudni, hogy pontosan mikor és kitől. A névre szóló írással ellátott díszfegyverek ajándékozásának gesztusa éppen Hadik korában kezdett szokássá válni.¹³

Hadik végrendeletéből tudjuk, hogy fiaira egy damaszolt pengéjű magyar díszkardot, egy Báthory Zsigmond kardjából készült német kardot és két díszes spanyol kardot hagyott, tehát egyik múzeumi darabról sem tett említést.¹⁴ A Hadimúzeum kardjának eredetére így homály borul, valódiságát azonban kár lenne kétségbe vonni. Az adományozó gróf Hadik-Barkóczy Endre nem csak széppapja kardját hagyta ránk önzetlenül, 1935-ben Hadik András

10 Dr. Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. 84–85. p.

11 Markó: i. m. 217. p.

12 MNM Történelmi Képcsarnok.

13 Dr. Kovács S. Tibor fegyvertörténész, MNM Történelmi Társulat, tárigazgató-helyettes szíves szóbeli közlése.

14 Markó: i. m. 307. p.

iratgyűjteményének mintegy 5000 darabjával gazdagította a Hadtörténelmi Levéltárat.¹⁵

Az ezredforduló után a Honvédelmi Minisztérium vezetőiben felvetődött annak a gondolata, hogy az arra érdemeseknek, legmagasabb elismerésképpen, a magyar hadtörténelem nagyjainak fegyvereiről készült másolatokat adományozzanak. A Hadtörténelmi Múzeum szakembereit bízták meg a feladattal, hogy a választáshoz válogassanak össze, és szállítsanak a minisztériumba egy kollekciót a szóba jöhető fegyver-ereklyékből. Szinte borítékolható volt, hogy ezek közül a Hadik-szablya aratja majd a legnagyobb tetszést. Nem csak pusztán Hadik András személye miatt esett a választás erre a kardra, ez a fegyver méltán képviseli a legmagyarabb csapatnemet: a huszárságot, egyúttal hadtörténelmünk egyik fényes korszakát. 2001 óta több tucat Hadik-szablyamásolat került már ajándékozásra, amelyeket a beszállító, a megfizethető kézművesség otthonában, Indiában készített. Remélem ez a tény és a szaporodó ajándékozás idővel nem koptatja majd meg az eredeti Hadik kard nimbuszát. Hogy ez potenciális veszély, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a nyomtatott sajtóban megjelent hír, hogy a magyar honvédség egy tagja, gróf Hadik János huszárról (sic!) elnevezett szablyát kapott jutalmul afganisztáni helytállásáért.¹⁶

Végezetül szeretnék idézni Önöknek Aggházy Kamil Hadik-Barkóczy Endréhez írt gondolataiból:¹⁷ „...*elsősorban Méltóságodnak mondok köszönetet a magyar hadtörténelem eme értékes ereklyéjének átengedéséért. Ezt a kardot a vezetésem alatt álló Hadimúzeum egyik legméltóbb helyén fogja elhelyezni, s mint az intézet egyik nagyra becsült tárgyát fogjuk örök idők emlékeként megőrizni.*”

THE SABRE OF ANDRÁS HADIK

Only small parts of General András Hadik's once rich estate are preserved in Hungarian public collections today. Two 18th century Hungarian hussar sabres of fine quality and workmanship were preserved by his family for posterity. One of the two weapons was obtained by the Hungarian Military History Museum on 29 April 1937, on the occasion of the inauguration of the Hadik Statue in the Castle District of Buda. The equestrian statue of the general, which also serves as the memorial of the onetime Imperial and Royal 3rd "Count Hadik" Hussar Regiment, was inaugurated in the presence of government representatives and numerous members of the Hadik family. In the course of the ceremony, András Hadik's sabre was handed over to the director of the Hungarian Military History Museum by the last commander of the 3rd Hussars on behalf of the "one-time Hadik Hussars". In fact, the donation was made by the general's great-great-

15 *Farkas Gyöngyi*: „Virtuti nihil invium”. Hadik András katonai pályafutása. In: Mária Terézia hadvezére, Hadik András Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratainak levéltári segédlete. Budapest, 2000. 11. p.

16 *Délmagyarország*, 2010. április 19.

17 Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Hadimúzeum iratanyaga, 300. sz./sgt. – 1937.

grandson, Count Endre Hadik-Barkóczy, who offered the weapon and several other relics of the great commander to the public.

It is the etched wording on the blade of the elegant and richly ornamented Hungarian hussar sabre that connects the item to András Hadik, who is referred to thereon as head of the Court War Council, the highest position that he held. It is therefore presumed that the field marshal never wore this weapon, because at the time he held that position and for the ten years previous a straight edged sword rather than a sabre would have been part of his uniform.

The replica of Hadik's sabre preserved in the Military History Museum is one of the most popular gifts of the Hungarian Defence Forces, which has been given to the meritorious on several occasions during the past ten years.

DER SÄBEL VON ANDRÁS HADIK

Von dem ehemals so reichen Nachlass von General András Hadik befindet sich nur ganz wenig in den ungarischen öffentlichen Sammlungen. Unter den Reliquien die von den Nachfahren des Generals bewahrt wurden, gibt es zwei Waffen, und zwar zwei prächtige Husarensäbel aus dem 18. Jahrhundert. Der einen von den zwei Waffen gelang am 29. April 1937. in den Besitz des Museums für Heeresgeschichte, als die Statue von Hadik in der Budaer Burg enthüllt wurde. Die berittene Statue des Generals, die zugleich als ein Denkmal des ehemaligen k. u. k. Graf Hadik Husarenregimentes Nr 3. dient, wurde in Gegenwart der Leiter des ungarischen Staates und der Mitglieder der Familie Hadik enthüllt. Das Schwert von András Hadik übergab der letzte Befehlshaber der Husaren im Namen der „alten Hadik Husaren“ dem Direktor des Kriegsmuseums. Das Geschenk stammte von dem Urenkel des Generals, von Graf Endre Hadik-Barkóczy, der nicht nur diese Waffe, sondern viele Besitztümer seines großen Vorfahren der Öffentlichkeit zugänglich machte.

Der elegant gestaltete, reich verzierte ungarische Husarensäbel wird durch die Gravüre in der Klinge zu der Person von András Hadik gebunden. Die Gravüre nennt seine höchste Einstellung, als er der Vorsitzende des Hofkriegsrates war. Aufgrund dieser Tatsache kann man annehmen, dass der General dieses Schwert nie getragen hatte, da in seiner oben genannten Position sine Dienstwaffe schon seit 10 Jahren kein Säbel, sondern ein gerades Dolchschwert war, das er als eine Ergänzung zu seiner Uniform als ein Zeichen seines Ranges trug.

Die Kopien des Hadik Säbels des Museums für Heeresgeschichte gelten als die beliebtesten Geschenkartikeln der Leitung der ungarischen Landesverteidigung. In den letzten 10 Jahren wurden sie schon mehrmals an die darauf würdigen Personen verliehen.

Makai Ágnes–Szoleczky Emese

BONAPARTE NAPÓLEON „HALHATATLAN EMLÉKE”¹
NAPÓLEONHOZ FÜZŐDŐ ÉRMEK A MAGYAR HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNYÉBEN

Napóleonról több érmet vertek, mint a világtörténelem bármely más személyiségéről – véli a kölni Kreissparkasse pénztörténeti gyűjteménye keretében „*Napóleon és kora érmeken*” alcímű, 2005-ben megrendezett kiállítás ismertetőjének szerzője.² Döntő többségük Bonaparte Napóleon tetteit dokumentálja, egyúttal dicsőíti – olvashatjuk tovább a kölni kiállítás-ismertetőben –, s minden bizonnyal személyes befolyást is gyakorolt az érme készítésére, amelyek a legszélesebb propaganda céljait szolgálták.

Mi Magyarországon inkább a német–osztrák éremkészítés produktumait ismerjük, köz- és magángyűjteményeinkben ezek gyűltek össze nagyobb mennyiségben. Ezért különösen figyelemre méltó a Hadtörténeti Múzeum százas nagyságrendű Napóleon-éremkollekciója, amely jogelődünk, a Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum 1920–30-as évekbeli szerzeményei közé tartozott, s csodával határos módon átvészelte a II. világháború – gyűjteményeinket kiváltképp súlyosan érintő – viszontagságait.

Jogos kíváncsisággal kérdezhetjük, vajon mi indíthatta egykori kollégáinkat ilyen mennyiségű Napóleon-érem 1926-tól kezdődő, éveken át tartó folyamatos megvásárlására – egy részüket még koronában fizették, a későbbiek már pengőben –, több gyűjtőtől, kereskedőtől, bel- és külföldről, az akkor sem könnyű gazdasági körülmények között.³ Ez azt feltételezi, hogy céltudatos gyűjtés eredménye a sok eredeti, francia Napóleon-érmünk.

Külön tanulmányt érdemelne a XX. század elején, az első világháború előtt kétségtelenül meglévő magyarországi Napóleon-kultusz⁴ Franciaországgal való első

1 Jelen írás a Győrben és a Komárom-Monostori Erődben 2009. április 29–30-án megtartott „*Franciák Magyarországon 1809–2009*” nemzetközi konferencián elhangzott előadás nyomán készült.

2 *Schachern um die Macht. Napoleon und seine Zeit auf Münzen und Medaillen*. Kiállítás Dieter Schwing Napóleon-gyűjteményéből. Kreissparkasse, Köln, Geldgeschichtliche Sammlung. 2005–2006. Az ismertető előszavát írta: *Schwering, Gertrud – Geblen, Walter*. (http://www.geldgeschichte.de/downloads/6553/6559/6687/Das_Fenster_167.pdf) (Letöltve: 2009. 11. 06.)

3 Az első vásárlás Fejér József éremkereskedőtől (1926), majd többek között Wilhelm Trinks berlini cégtől (1928), Niklovits Károlytól (1929) – többször.

4 Kiragadott példaként hadd utaljunk az 1911–12-ben kiadott, „*A nagy francia forradalom és Napóleon*” című, ötkötetes sorozatra (A nagy francia forradalom és Napoleon. Szerk. *Borovszky Samu*, bev. *Pe-*

világháborús szövetségi szembenállásunk, illetve Trianon hatására történt esetleges változásának vizsgálata. Ha ugyanis kevésbé változott, akkor a kultusz alapja vélhetően a nagy francia forradalomban gyökerezve, múltunk szabadságküzdelmének jegyében, elsősorban a Habsburg-ellenességben keresendő, amelyet az első világháború, illetve a – helyileg mindenképpen – Franciaországhoz kötődő, hazánkat méltánytalanul megcsonkító trianoni béke döntően nem befolyásolt. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magyar tisztképzésben Napóleon személye, hadvezéri teljesítménye, annak értékelése a tananyag részét képezte.⁵ Lehet, hogy ez is befolyásolta a Hadimúzeum ez irányú érembeszerzéseit, amelyek a jó minőségre és a változatos tematikára: az első konzul, a császár és mindenek előtt a hadvezér tevékenységének minél szélesebb körű bemutathatóságára irányultak.

De mit tudunk e Napóleon-érmek keletkezéséről?

Az éremkészítés ókori divatját a reneszánsz virágoztatta fel Európában, s népszerűsége az uralkodók hatalmi reprezentációjának egyik eszközeként a XVI–XVII–XVIII. században fokozatosan zenitjére érkezett. A történelmi eseményeket, csatákat, várostromokat, szövetségeket, békekötéseket, de a fejedelmi családok eseményeit – házasságkötést, gyermek születését, halálozást – bőségesen kísérte az arany-ezüst, bronz, ón medáliák „piacra dobása”, gyakorta szó szerint kereskedelmi céllal is, de legalább olyan tömegben ajándékozás vagy éppen az ünneplő nép közé szórás propagandacéljával.

A mind tömegesebb gyártást az előállítás technikájának változása segítette: míg a kora reneszánsz évszázadaiban az érmekeket a szobrok megalkotásával azonos módon, öntéssel – majd a felület cizellálásával, tehát szinte egyedi módon – készítették, a XVI. század elejétől-közepétől a művészek – a pénzgyártás mintájára – egyre inkább veréssel sokszorosították érem-alkotásaikat.⁶ A verés előbb kalapáccsal, kézi erővel, a vastagabb érmek esetében több ütéssel történt. Forradalmasította a műveletet a verőgépek – hengeres, majd csavaros – feltalálása, amelyekkel pontosabb méretű érmek születhettek.⁷

A reneszánsz idején a művészi éremkészítés terén az itáliai mesterek verhetetlenek voltak. Azonban az éremművészetben is változások zajlottak le, amelyek során például az ábrázolt személy tökélyre vitt egyénítésével szemben inkább a történelmi események dokumentálása felé hajlott a társadalmi igény. E folyamatban a XVI. század végén és a XVII. század elején Franciaország vette át az éremgyártás vezető szerepét. Innen terjedt el Európa-szerte a szó szerinti for-

kár Gyula. Írták: Adorján Andor, Kéry Pál, Seress László, Zilahi Kiss Béla. Budapest, é. n.), vagy a Pesti Napló kiadásában történelmi nagyjainkról – Rákócziáról, Petőfiről, Jókairól kiadott díszes albumok sorában megjelentetett Napóleon Albumra, amely utal a Napóleonnal kapcsolatos magyar nemesi érzelmek egykorú ambivalenciájára is. Lásd: Fabó Bertalan: Napoleon és a magyarság. In: *Napoleon Album. I. Napoleon élete és kora, írók tanulmányaiban, festőművészek festményeiben és rajzaiban megvilágítva. A Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás.* Budapest, é. n., 148–159. p.

5 Lásd pl. *Vajna Viktor–Náday István*: Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára. Budapest, é. n. [1935.] 171–240. p.

6 Vö.: *Makai Ágnes–Héri Vera*: Kitüntetések. Budapest, 1990. 15–16. p., valamint: *Bernhart, Max*: *Medaillen und Plaketten*. Berlin, 1911. 4–5. p.

7 *Pallai Sándor*: Ötvösség, nemesfémipar, divatészer készítés. Budapest, 1966. 255. p.; *Huszár, Lajos–Procopius, Béla*: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 26–27. p.

dításban a fogalom lényegét messze nem tükröző jelenség, a „histoire métallique”, „a fémbe-érembe vert történelem”, az események érmek formájában való, hivatalos, sőt államilag szervezett megörökítésének divatja.⁸ Ha a miliót, a társadalmi közeget tekintjük, amelyben a műfaj létrejött, egyértelmű, hogy itt nem általában véve országok, városok, események, személyek történetéről van szó. A „histoire métallique” centrumában az uralkodó állt, az éremsorozat gondosan tervezett, szelektált tematikája minden vonatkozásával őt dicsőítette, ugyanakkor az ő mindenhatóságán átszűrve mégis a korra rendkívül jellemző, széleskörű történetiséget tükröznek ezek az iparművészeti remek.

A kiemelkedő éremművészekért versengés folyt. A francia királyi udvar a XVI. század második felében még kiváltképp külföldi művészeket foglalkoztatott, igaz, az idővel megszorodó francia éremkészítők nevesebbje úgyszintén vállalt külföldi munkát. Az ismert Rottier művészcsalád tagjai a XVII. század második és a XVIII. század első felében például a francia király mellett az angol és a spanyol uralkodónak is dolgoztak.⁹ XIV. Lajos az életét bemutató számos érem megalkotására saját érmészei mellé a pápai udvartartás első éremművésze címet viselő Cheront¹⁰ is Párizsba csábította hatalmának fényét hirdető további emlékérmek kivitelezésére. A XVIII. század folyamán az uralkodóház tagjai, a hozzájuk kapcsolódó események ábrázolása mellett számos más személy – pl. francia tudósok, művészek sora – is helyet kapott az érmeiken.¹¹

A „histoire métallique” jegyében megvalósuló éremgyártás szellemi hátterét a Richelieu által alapított francia Akadémia egyik részlege, az „Academie des Inscriptions et de Numismatique” biztosította.¹²

XIV. Lajos hatalmi-politikai reprezentációjának szerves részét képezte az uralkodása alatt kibocsátott igen sok érem, sőt, ezekről rendszeresen kiadványok – illusztrált katalógusok – is megjelentek.¹³ XV. Lajos alatt ez az irányvonal folytatódott, ám XVI. Lajos uralma idején kevésbé volt jelentős a hivatalos éremkészítés.¹⁴

A nagy francia forradalom előtti időben a francia éremgyártásnak két nagy területe különböztethető meg. Az egyik csoportot a művészek saját kezdeményezéséből,

8 Vö.: Ráth György: Az iparművészet könyve I. Budapest, 1902.257., 259. p., Káplár László: Ismerjük meg a numizmatikát. Budapest, 1984. 203–204. p.

9 Bernhart: i. m. 31–34. p.

10 Cheron, Charles Jean Francois (1635–1698): a XVII. századi francia érmészetet alapjaiban meghatározó Jean Warin (1604–1672) iskolájának legkiemelkedőbb művészeként Rómában IX. Kelemen és X. Ince pápák szolgálatában az itáliai barokk érmészet egyik legjelesebb képviselője lett. 1675-ben tért vissza XIV. Lajos udvarába, és mintegy tizenkét éven át állt a párizsi Verde alkalmazásában. – <http://www.historicalartmedals.com> (Historical and commemorative medals. Collection of B. Weiss. French medallists) (Letöltve: 2009. 11. 06.)

11 Bernhart: i. m. 34. p.

12 Ráth: i. m. 257. p.

13 Például: Menestrier, R.P. *Claude-François: Histoire du Règne de Louis le Grand par les médailles, emblemes, devises, jettons, inscriptions, armoiries, & autres Monumens publics.* Paris, 1700.; *Medailles Sur Les Principaux Evenemens Du Règne De Louis Le Grand, Avec Des Explication Historiques / Par l'Académie Royale des Médailles & des Inscriptions.* Paris, Imprimerie Royale, 1702.; Gros de Boze, Claude: *Medailles sur les principaux evenemens du regne entier de Louis le Grand, avec des explications historiques.* Paris, Imprimerie Royale, 1723.

14 Block, David: French commemorative medals and Napoleon. – <http://fortiter.napoleonicmedals.org/medals> (Letöltve: 2009. 11. 06.)

saját klientúra számára készítették. Ezen érmek témaválasztását a spontaneitás jellemezte, belőlük volt a legtöbb. A művészi érmek másik csoportja az uralkodó rendeletére készült, speciális műhelyekben, amelyek a Louvre-ban működtek. Az éremkészítő intézmény a „*La Monnaie des Médailles*” nevet viselte. Itt kiválasztott, hivatalos művészek dolgoztak megrendelésre. Az innen kikerülő darabok meglehetősen uniformizáltak voltak, készítőik a regnáló uralkodó gesztusait, hatalmi reprezentációját „verték fémbe”.¹⁵ Az érmek tervezésénél, készítésénél antik tradíciókhoz, illetve a korábbi – mindenek előtt a XIV. Lajos korabeli – francia hagyományokhoz nyúlhattak vissza.¹⁶

A francia forradalom és a köztársaság első éveiben sok érem készült, de kormányzati megrendelés kevés volt. A „hivatalos” francia éremverés 1797-ben, Itáliában éledt fel haló poraiból, Napóleon győzelmei hatására. Az ott készült első sorozat – amely „les cinq batailles” néven híresült el – öt éremből állt, ezek tervét Appiani¹⁷ készítette, ebből négynek a verőtövét Charles Lavy, a torinói verde metszője (1765–1813), egyét pedig a milánói verdében tevékenykedő Joseph Salwirck (1762–1819/20) véste. Kisebb változtatásokkal Lyonban és Párizsban ezekből második sorozat is készült.¹⁸

A milánói királyi palotában, a Palazzo Reale-ban levő monumentális freskón udvari festőként Appiani örökítette meg Napóleon apoteózisát (1807). Érdekesség, hogy a művész a Palazzo Reale freskó-együttese széles főrészei mellé medaillon formájú, dombormű hatású képeket is komponált, amelyekhez korábbi éremterveit használta fel. Az, hogy Appiani éremkompozíciói festményként, majd ezekről készült sokszorosított grafikaként is megjelentek, mutatja, hogy milyen jelentősnek tartotta Napóleon a műalkotások szerepét a nyilvánossághoz fordulás terén, s hogy ezáltal hogyan váltak már a korai napóleoni érmek egy nagyszabású propagandakampány részévé.¹⁹

Napóleon hatalomra jutása után az éremgyártás kormányzati monopóliuma újra előtérbe került. Már mint első konzul rendelkezett a belügyminiszterhez intézett, 1802. augusztus 8-án, Párizsban kelt memorandumában arról, hogy e naptól fogva minél több érmet bocsássonak ki az események széleskörű publicitásának biztosítása érdekében. Külön kiemelte, hogy ezeknek az érmeknek a forradalom eseményeit visszamenőleg, illetve az azóta eltelt időszakot is dokumentálniuk kell.²⁰

A korábban létezett különféle francia királyi akadémiai intézményeket – köztük az „*Académie royale des inscriptions et médailles*”-t – a konvent 1793. augusztus 8-án kelt

15 *Babelon, Ernest*: Les médailles historiques du règne de Napoléon le Grande Empereur et Roi. Párizs, 1912. A New Yorki Numizmatikai Társaság kiadványa. (A továbbiakban: *Les médailles*) XV. p.

16 *Blanchet, Adrien-Dieudonné, A.*: Manuel de numismatique Française III.köt. Blanchet, A.: Médailles, jetons, méreaux. Paris, 1930. 20–28. p.

17 Appiani, Andrea (1754–1817): itáliai, milánói művész és „designer”, 1805-től itáliai királyi udvari festő, aki számos portrét készített az uralkodóról és támogatóiról (pl. Beauharnais-család). A császár bukása után a művész teljesen elszegényedve halt meg. – http://de.wikipedia.org/wiki/Andrea_Appiani (Letöltve: 2010. február 10.)

18 *Block*: Article I.

19 *Zeitz, Lisa-Zeitz, Joachim*: Napoleons Medaillen. Petersberg, 2003. 20–21. p.

20 *Blanchet*: i. m. 1930. 78. p. – az eredeti szövegben az 1902-es évszám elírás. A helyes dátum Termidor X=1802.

végzésével megszüntette, de már 1795. október 25-én a Direktórium, mint *Institut National*-t, helyreállította. Folytatásképpen Napóleon 1803-ban átszerveztette a „L’*Institute nationale*”-t, az intézmény az egyes, már korábban létező akadémiák feladatkörét vette át.²¹ Négy nagyobb részlegének megjelölése is az akadémiái elnevezéseket követte. Ezek egyikének, a Történelmi és Régi Irodalmi Osztálynak a tevékenységi körébe tartozott többek között az érmek tervezése, megjelenítése, az ide besorolt „L’*Institution des Inscriptions et Medailles*” – „*Feliratok és Érmek Bizottsága*” munkálkodása révén.²² Ez a bizottság 1806. július 26-ától kezdte meg a működését – első ülését július 29-én tartották –, amely megszakítás nélkül folytatódott 1814. február 18-ig, gyakorlatilag Napóleon bukásáig.²³ Kézenfekvő, hogy – már csak a hagyományok jegyében is – e bizottság feladatai közé tartozott a Napóleon által feleleveníteni szándékozott „*Histoire Metallique*”, ez esetben az ő saját emlékérem-történetének megalkotása. Az évek hosszú során át tartó művészi tervezőmunka végül összességében nem tárgyiasult, csak nagyszabású tervként maradt az utókorra.²⁴

Az akadémiái éremtervezési tevékenységnek hamarosan egyre nagyobb jelentőségre és befolyásra szert tevő riválisa támadt: a – mondhatjuk, szinte önmagában is intézményként működő – Dominique Vivant Denon báró (1747–1822) személyében. A tudós Denon rendkívül kiterjedt történelmi, művészettörténelmi, régészeti ismereteihez hosszas gyűjtői tevékenysége révén tárgyi anyagismeret, továbbá rajztudás és íráskészség társult. Napóleon egyiptomi expedíciójában is részt vett, amelyről nagyszerű, több nyelven megjelentetett könyvet írt.²⁵ A polihistor tevékenysége felkeltette Napóleon érdeklődését, s nem csekély hatást gyakorolt rá. Mivel a Direktórium amúgy is azt tervezte, hogy a múzeumok vezetését egy kézben összpontosítja, a választás 1802-ben Denonra esett. Sőt, Napóleon döntése értelmében még további intézmények – köztük a Grafikai és Rézmetszet Kabinet, a Császári Könyvtár és a már említett La Monnaie des Medailles, a Louvreban működő éremkészítő manufaktúra, éremverde – vezetését is Denonra bízták.²⁶ Ez utóbbi különösen kedvére való, új kihívást jelentett számára, hiszen meggyőződése volt, hogy a dicsőség megörökítésének művészi eszközei – festmény, szobor, stb. – közül egyedül az érmek alkalmasak arra, hogy szinte az idők végezetéig fennmaradjanak.²⁷ Mindezzel Napóleon is egyetértett, így Denon minden támogatást megkapott. Mivel a Napóleon-múzeum gyűjteményei folyvást gyarapodtak, az éremverdét a Louvre-ból 1807-ben a párizsi Pénzverő épületébe („L’*hôtel du quai Conti*”) költöztették át, ezt is Denon szervezte.²⁸

21 Akadémiai kislexikon. Főszerk. Beck Mibály. Bp. 1989. I–II. köt. Hiv. r.: I. köt. 821–822. p.

22 *Les medailles*. VI. p. – a szerzők köszönetüket fejezik ki Krász Lillának a francia nyelvű szakirodalom és éremfeliratok lefordításához nyújtott segítségével.

23 *Les medailles*. XIII. p.

24 Vö. *Zeitz*: i. m. 23–24. és 30. p.; a tervet reprezentatív formában, tudományosan feldolgozva 1912-ben publikálta Jean Babelon. (Lásd *Les medailles*. 15. sz. jegyzet.)

fővénök (1674–1729). In: *Numizmatikai Közöny 1933–34*. Budapest 1936. 34–83. p., hiv. r.: 34. p.

25 *Les medailles* XVI. p.; Denon, *Vivant: Reisen durch Ober- und Unter-Egypten*. Berlin, Hamburg 1803. Hadtörténelmi Múzeum Könyvgyűjtemény, 38.399 sz. (A Ludovika Akadémia könyvtárából) Kreutzer Andrea szíves közlése.

26 *Zeitz*: i. m. 15–16. p.

27 *Zeitz*: i. m. 18. p.

28 *Les medailles*. XVI. p.; *Zeitz*: 16. p.

Az emlékérem-készítés szellemiségét és teljes gyakorlatát felügyelő, de a munkafázisokban gyakorta tevőleg is részt vevő Denon a korszak legjobb művészeivel dolgoztatott: köztük volt Andrieu, Duvivier, Brenet, Tiolier, Michant, Gayrard, Vincenzo Gocchi, Depaulis, Jaley, Jeuffroy, Domard, Droz, Dupré, Dumarest, Jouannin, Galle, Gatteaux, George, Lavaque, Montagny, Manfredini, Rogat és még vagy 20 más művész.²⁹ A művészek jól látható módon, általában vezetőkérvük teljes – nem a szokásos monogramos, rövidített – kiírásával szerepelnek az érme-ken, de alig-alig marad le egyikük-másikukról a „Denon direct”, „Denon dir.”, „Denon d.”, Denon „szervező, igazgató” jelzése, ami nem megszokott a korabeli érmészet világában. Egyértelműen azt volt hivatva dokumentálni, hogy az ő igaz-

29 *Les médailles*. XVI–XVII. p. – a művészek életrajzi adatait lásd függeléként.

gatása alatt, tartalmi- és minőségi felelősségvállalásával – talán azt is, hogy nem az akadémiai éremtervezés keretében – készült a műalkotás, s egyúttal azt, hogy a propaganda szempontjából milyen fontosnak, jelentősnek tartotta ő személy szerint a medálok szerepét.

Ráth György idézett művében értékelést is olvashatunk a művészekről. Egy korabeli hivatalos zsűri véleményét idézi, amely a legkiválóbbaknak a korán meghalt Dumarest mellett Duprét, Gallet és Andrieut tartotta, illetve Brenet, Droz és Gatteaux munkásságát emelte ki. Ráth szerint Galle csak a technikában volt kifogástalan, kompozíciói minden eredetiséget nélkülöztek. Ráth a bordeaux-i festészeti, szobrászati és építészeti akadémián tanult, majd Gatteauxnál gyakorlat szerző Bertrand Andrieut tartotta közülük a legkülönb művésznek. *„Collegái között jóformán ő volt az egyetlen, ki egyenlő tökélyvel képes volt emlékéremeinek képeit componálni, rajzolni vagy mintázni és ércbe vésni. ... Ha még figyelembe vesszük a könnyűséget, melyvel az elébe táruló százféle feladatba belé tudta magát élni: jogosultnak kell tartanunk biographusainak állítását, hogy ő tekintendő a napoleoni medailleuriskola fejének.”*³⁰

Az érmek akkoriban sokfajta funkciót töltöttek be. Napóleon például olyan személyeket jutalmazott velük, akik Franciaországnak polgári vagy katonai téren jelentős szolgálatokat tettek. Kiemelkedő, de már elhunyt személyek emlékére is vertek érmeket, hogy a köztudatban példakép-szerepük ne merüljön feledésbe. Nevezetes épületek, terek, emlékművek létesítésének megkezdése alkalmából alapkö-letéleti érmek készültek; de érmek ajándékozása esküvői ceremóniák részét is képezhette. Sőt, ha a büszkeséggel mutogatott Éremverdét nevezetes vendégek – pápa, uralkodók – keresték fel, a szemük láttára készültek el a látogatásuk történelmi jelentőségét méltató emlékveretek.³¹

Így évente több éremtípus került kibocsátásra, a veretek száma néhány száztól több tízezres nagyságrendig terjedhetett. Napóleon és Mária Lujza házasságkötése alkalmából például négyféle változat készült – 13 000 arany és 74 450 darab ezüst példány –, s ezeket az esküvő alkalmából 1810. április 2-án Párizs útjain, terein szórták szét a város népének.³²

Denon tevékenységét az éremkibocsátás ideológiai és technikai síkon történő, minél teljesebb megújításának szolgálatába állította, mindezt annak érdekében, hogy Napóleon dicső életművét – a kezdetektől – a lehető legkifejezőbb érmek népszerűsítsék és őrizték meg a jövő számára. A nagy gonddal kialakított érem-sor egyes darabjai nem mindig kronologikusan követték egymást. Előfordult, hogy egyes események érmészeti megjelenítése a „történelmi távlat” jegyében, hiányt pótolva, csak évekkel később realizálódott: az életműben Napóleon által is igen jelentősnek értékelt, 1796-os montenottei csatát megörökítő veretet például 1813-ban készíttette el Denon.³³ Úgy tűnik tehát, hogy Napóleon „császári éremtörténetét” az Akadémia lassan haladó, szinte csak tervezésre korlátozódott tevékenykedése helyett valójában a gyors és operatív Denon valósította meg.

30 Ráth: i. m. 264–265. p.

31 Zeitz: i. m. 21. p.

32 Blanchet: i. m. 1930. 87. p., Zeitz: 16. p.

33 Zeitz: i. m. 34. p.

Mint minden, a napóleoni propagandát szolgáló intézmény, a Verde is szigorú cenzúra alatt állt. A készítendő érmekek témáit Denon határozta meg és javasolta a művészeknek.³⁴ Minden vázlatot, elképzelést, áttekintést ellenőrzött, s mindenbe beleavatkozott. Sőt, a színvonal emelése érdekében például az érmen szereplő épületeket neves építésszel előrajzoltatta, Napóleon előlapi portréját szobrással alkottatta meg, az éremmetsző művészeknek tehát gyakorta effajta specialisták rajzai után kellett dolgozniuk, ami nem mindig volt ínyükre.³⁵

Denon az Éremverde konzervátorául – gyártást vezető felügyelőjéül? – a svájci vésnököt, Pierre Drozt nevezte ki, aki precízen nyilvántartotta a munkavégzést.³⁶ Napóleon általában tervrajzokat kapott megtekintésre, így eldönthette, a darab verhető-e, vagy sem. Az érmekek jelentős részének előlapján ugyanaz, a megörökítettnek különösen tetsző, Andrieu alkotta Napóleon-portré szerepel.³⁷

Az érmekek tematikája igen szerteágazó. Nagyobb egységei:³⁸

1. A Napóleon életével, tisztségeivel foglalkozóak: első konzul (1799); császárként koronázás (1804); milánói koronázás (1805); szuverenitás adása; koronának szétesztása (1806); esküvő Mária Lujzával (1810); fia, a római király születése (1811); Napóleon Szent Ilona szigetén (1821); Napóleon halála, hamvainak hazaszállítása (1840).

2. Hadjáratok, csaták, várak, városok bevétel, hódoltatása: az austerlitz-i ütközet (1805); Bécs, Pozsony bevétel (1805); a jénai csata (1806); Berlin bevétel (1806); Nápoly elfoglalása (1806); Hamburg megszállása (1806); Spandau, Stettin hódoltatása (1806); a Szász Királysággal való szövetség megszerzése (1806); az itáliai államok egyesítése (1806); Isztria meghódítása (1806); az eylaui csata (1807); Berlin, Varsó bevétel (1807); Illíria meghódítása (1809); Szilézia meghódítása (1809); a győri csata (1809); Vilnius bevétel (1812); átkelés a Dnyeperen (1812); a borogyinói csata (1812); az oroszországi visszavonulás (1812).

3. Békekötések: a campoformio-i béke (1797); a luneville-i béke (1801); a pozsonyi béke (1805); Dalmácia és a pozsonyi béke (1806); a tilsiti béketárgyalások (1807); a pozsonyi béke (1809) stb.

4. A győzelmekhez vezető és kapcsolódó, valamint más, kiemelkedő jelentőségű témák: a Nemzetek Intézetének megnyitása (1797); a polgári törvénykönyv megalkotása (1803–4); Baudin kapitány világgörülű útja (1800); az Arc de l'Etoile létesítése a hadsereg dicsőségére (1806–36); a Becsületrend szétesztása a boulogne-i táborban (1804); korábban zsákmányolt francia zászlók visszaadása Innsbruckban (1805); a bécsi Stephansdomban tartott Te Deum emlékére (1805); a Vendőmszobor leleplezése (1805); a Colonne Nationale alapkövetétele (1806); a vesztfáliai királyság létrehozása (1807); a Simplon út elkészítése (1807); az Ourcq-i csatorna megnyitása (1809); az itáliai államok egyesítése Franciaországgal (1809); új hadsereg toborzása (1813); a májusi seregszemle (1815) stb.

34 *Zeitz*: i. m. 16. p.

35 *Zeitz*: i. m. 23. p.

36 *Zeitz*: i. m. 16. p.

37 *Zeitz*: i. m. 22. p.

38 Az alábbi felsorolás a Hadtörténeti Múzeumban őrzött darabokra épül.

A Hadtörténeti Múzeum Napóleon-érmeinek zöme nyilvánvalóan a Denon-vezette intézményben készült, ezt mutatják a jórészt egységes – Napóleon profil portréjával, büszttjével³⁹ ellátott – előlapok,⁴⁰ a többé-kevésbé azonos méretek, a többségükben igen hasonló összetételű – a bronzszobrokra jellemző, speciális vegyi ráhatással elért, egységes, kávébarna bevonatú bronz – alapanyag.⁴¹ És nem utolsó sorban a ma már sokak számára talán kevésbé érthető jelképes ábrázolások rendszere, amely bő fantáziával burjánzik a szikár, kissé monoton előlapú medállok hátoldalain.⁴²

Az érmeek első katalógusát még 1815-ben egy angol tiszt, Laskey kapitány állította össze, ebben 141 tárgy leírása szerepelt.⁴³ Francia eredetije eltűnt, csak angol fordítása létezik. Egy második, 1820-ban publikált katalógus 137 érem leírását tartalmazta. James Millingen 1819–20-ban adott ki Londonban francia nyelvű jegyzéket a Napóleont ábrázoló érmeokről, ebben 500 db tárgyat szerepeltetett.⁴⁴ A Napóleon uralma alatt kibocsátott érmeek átfogó katalógusának elkészítése egy dán államférfi és üzletember, Ludvig Ernst Bramsen (1847–1914) nevéhez fűződik. Dacára annak, hogy 1904–13 között három részben közreadott műve⁴⁵ mindenfajta illusztráció nélkül jelent meg, 2300 darabot leíró tartalmával és a hozzájuk kapcsolt rövid leírásokkal máig megkerülhetetlen kézikönyv. Mindez jól mutatja, hogy ezen érmeek gyűjtése és feldolgozása megjelenésükkel szinte egy időben már megindult, s mint az alábbiakból is kiderül, azóta is töretlen.

Korunkban a Bonaparte Napóleon személyéhez kötődő érmészeti anyag feldolgozása a nemzetközi szakirodalomban és a külföldi gyűjtői társadalomban is kiemelt helyet foglal el. A megkülönböztetett érdeklődést mi sem mutatja jobban, mint ennek nagyarányú, elképesztően komoly tudományos feldolgozottsága nemcsak könyvekben, hanem különböző egyedi honlapokon⁴⁶ és összefoglaló

39 Büsztt: az emberi test felső részét, a fejet és a nyakat ábrázoló szobormű, amelyen a váll, a mellkas sok esetben hiányzik. Művészettörténeti ABC. Szerk. *Molnár Albert, Németh Lajos, Voit Pál*. Budapest, 1961. 71. p. Így nevezzük az érmeiken profilban megjelenő domborművű fej-nyak ábrázolást.

40 A rajtuk szereplő NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. felirat magyarázata: francia császár és Itália királya.

41 A Hadtörténeti Múzeum Napóleon-érmeinek többségét tisztítani, restaurálni kellett, ezért az eredetileg mindegyikén meglévő bevonatot is el kellett távolítani. A közölt fényképek már tisztított állapotban készültek.

42 E jelképekről lásd: *Szoleczky Emese*: Pax in nummis 1648–1748. – A béke megjelenítése emlékérmeken. In: *Folia Historica*. 1998/1999 (2000). 165–214. p.

43 *Laskey, [John] C[oombe], Captain*: A description of the series of medals struck at the National medal mint by order of Napoleon Bonaparte, commemorating the most remarkable battles and events during his dynasty. London, 1818. – A könyv világhálón elérhető: <http://www.archive.org/details/descriptionofser00laskiala>; (Letöltve: 2010. január 20.)

44 *Les medailles XVII*. p.

45 *Bramsen, Ludwig Ernst*: Médallier Napoléon le Grand, ou Description des médailles, clichés, repoussés et médailles-décorations relatives aux affaires de la France pendant le Consulat et l'Empire. Paris and Copenhagen, 1904–1913. Reprint: 1977.

46 Az általunk kiindulásként használt legnagyobb, interneten közzétett gyűjtemények: <http://www.napoleonicmedals.org/>, <http://blackwatch.napoleonicmedals.org/>. (Letöltve: 2009. 11. 06.)

website-okon.⁴⁷ A feldolgozás módszere a hazai gyakorlattól csupán kis mértékben tér el, viszont a megjelenített képanyag, az egyes emlékérem-megnevezések tudatos egységesítése⁴⁸ nagymértékben elősegíti, megkönnyítheti feldolgozó munkánkat.

A Nagy Francia Forradalom, amely véget vetett az Anciën Regime-nek, több olyan időponttal, eseménnyel ajándékozta meg az emberiséget, amelyet ma cezúrának tekinthetünk. Napóleon életpályája szempontjából azonban ezek az események még összemosódnak egy *prekonzuli időszakká* (1789–99) – ekkor vált tábornokká, szerzett hírnevet 1793-ban Toulon angol kézre került kikötőjének visszafoglalásával, 1795-ben már az itáliai front vezénylő tábornokaként jeleskedett. Eközben a tönkrevert és lezüllött hadseregből diadalmas francia fegyveres erőt kovácsolt, a Grande Armée segítségével térdre és békére kényszerítette a Habsburg-birodalmat, s 1798-as kalandos egyiptomi hadjárata oly mértékben megnövelte személyes politikai-katonai súlyát, hogy a párizsi helyőrség támogatásával nyíltan, államcsínnyel magához ragadhatta a hatalmat. 1799. november 9-én⁴⁹ a 30 éves korzikai tüzérsztről első konzulként – bár a köztársaság formális fenntartásával – Franciaország ura lett. E *konzuli időszakot* (1800–1804) Napóleon 1804. december 2-i francia császárrá koronázása zárta le. E minőségben uralmának *első periódusát* (1804–1808) a nagy szárazföldi hódítások és kikényszerített békekötések; *második szakaszát* (1809–1811) az európai hegemonia megtartásáért folyó kiegyenlítettebb küzdelem jellemezte. A *harmadik korszak* (1812–1815) a feltartóztathatatlan bukás felé sodródás jegyében telt, az 1812-es oroszországi hadjárat kudarcától a császár 1814-es lemondásáig, majd Elba szigeti száműzetéséig. A dicsőséges „száznapos uralom” már csak egy tündöklő karrier 1815. június 18-án Waterloo alatt véget érő utolsó fellángolása volt, melynek végpontjaként a törvényhozás június 22-én lemondatta Napóleont. A *császárság utáni periódus* (1816–) témánk szempontjából már csak néhány momentum erejéig figyelemre méltó: a franciaországi Bourbon-restauráció sem tudta figyelmen kívül hagyni Napóleon Szent Ilona-szigeti halálának (1821. május 5.) tényét; 1840-ben pedig sor került Napóleon hamvainak Párizsba szállítására, majd ünnepélyes elhelyezésére az Invalidusok templomában. Az emlékérmek sora innentől kezdve tetszés szerint bővíthető bármely Napóleon-évfordulóra készült darabbal. Figyelemre méltó azonban, hogy a politikai-történelmi fordulatok ellenére is a fenti periódusokban 1840-ig (!) az érmek megjelenésükben, sokszor készítőik személyében is homogén együtttest alkotnak. Ez indokolja együttes vizsgálatukat.

Bár e körhöz vitathatatlanul szorosan kapcsolódnak, egyelőre nem terjesztetük ki vizsgálódásunkat azokra az érmekre, amelyek a jeltett időszakban, sokszor

47 Pl.: napoleon.lap.hu, <http://www.napoleonica.org>, <http://www.napoleon.org/en/home.asp>, <http://www.chateau-malmaison.fr>, <http://www.invalides.org>, <http://www.napoleon-online.com>, <http://www.napoleon-series.org>, <http://www.napoleon-net.de/>. (Letöltve: 2009. 11. 06.) Ilyen módon vált számunkra felhasználhatóvá *David Block*: Napoleonic medals, a *Medallic History* című 16 részes cikksorozata is: <http://fortiter.napoleonicmedals.org/medals/history/index.html> (Letöltve: 2010. március 10.; továbbiakban: *Block Article*)

48 Az emlékirások előtt a megnevezéseket ezért is adjuk meg a közkeletű francia megnevezéssel.

49 A forradalmi naptár szerint Brumaire 18-án.

általunk is felemlített eseményhez kapcsolódóan keletkeztek, de a Franciaország ellen szövetkezett államok (Anglia, Habsburg-birodalom, Orosz Birodalom, Poroszország) uralkodóinak közös vagy egyéni hatalmi reprezentációját szolgálták.

Az emlékérmeknek – mint ezt már az előbbieken jeleztük – Franciaországban a királyság idején kiterjedt hagyományai voltak. Minden jeles alkalomra tömegével készültek, előlapjukon az uralkodó, a hadvezér vagy más ünnevelt személyiség portréjával, a hátlapon pedig – az általános európai gyakorlatnak megfelelően – általában bonyolult, metaforikus jelentéstartalommal az ünnepelni kívánt eseményt jelenítették meg szigorú ikonográfiai szabályok szerint, hogy az érem tulajdonosa a jelképeken keresztül, akár több rétegű szimbolikát is felfedve, értékelje a hozzákerült apró, gondosan kivitelezett műremek szellemességét.

Napóleon emlékérméi azonban több szempontból is különböztek a XVI–XVII. században megszokottaktól. Egyfelől tartalmi megújuláson estek át. Természetesen az eddig használt, megszokott ikonográfiai elemek nem tűntek el, jelentéstartalmuk sem változott, azonban erőteljesen és hangsúlyosan kiegészültek az új államhatalmi formák – a direktórium, a háromtagú konzulátus, majd császárság – antik megnevezéseit és ideológiai alapjait, gondolatiságát egyre inkább tükröző, – mi több, a politikai változások függvényében folyamatos jelentésmódosulással járó – speciális jegyeivel. Ezek közt pedig a különlegesen fényűző, napi hatalmi reprezentációban valóságosan is megjelenő római kultúra alkotórészei: a viseletek, a hatalmi jelképek, az építészeti elemek a korábbiaknál jóval nagyobb nyomatókat kaptak.

A XVII. század második felétől ugyanis Európa megújult érdeklődéssel fordult az antik tudományok, nemkülönben a régészet által feltárt, görög, római és etruszk kultúrával átítatott ókori tárgyi örökség felé. Pompeii feltárása,⁵⁰ az ókori kincsvadászat nagyarányú megindulása egyik eredményeképpen a kor művészetében, így a franciaországban is szinte minden téren divatba jött az ókori formanyelv, az egyszerű, áttekinthető struktúrák használata. A közölnivaló általában egysíkúbb, nincs mögöttes tartalom, csupán egy: a francia sasos hadijelvény, amely az új császár karizmatikus személyéhez kötődik, győzhetetlen, államérdeket képvisel, s bárhol is vessék be, csak a természeti elemek állhatják útját. A császár: a nép egyszerű gyermeke, aki a konzulból diktátorrá választott Fabius Maximus Cunctatorhoz hasonlítja magát, akit állhatatosságáért és bölcs

50 Az említett ásátásokat a nápolyi király rendeletére 1748. április 6-án kezdték meg hivatalosan Rocque Joaquín de Alcubierre spanyol mérnök vezetésével, – az ő nevéhez fűződik Herculaneum 1738-as feltárása is. Elsősorban szobrokat, ékszereket és freskókat kerestek, amelyeket az erre a célra Porticiben felépített múzeumban kívántak elhelyezni. A pompeji ásátások kezdetben nem hoztak nagy sikereket, 1763-ban következett be a nagy áttörés, amikor több épület romjait azonosították, majd a romterület a nagyközönség számára is látogathatóvá vált. Az első modern értelemben vett művészettörténész, Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) ásátásvezetői munkásságának köszönhetően megnőtt a leletek iránti érdeklődés, és a római kultúrát is sikerült az európai kultúra részeként elfogadtatni. Ebben az időszakban olyan hírességek látogattak el Pompeiibe, mint Johann Wolfgang Goethe és Wolfgang Amadeus Mozart. – A feltárás folytatását erősen elősegítette a Nápolyi Királyság francia megszállása 1806–1815 között. A francia mérnökök ugyanis tervszerűen megszervezték az ásátást, amin mintegy hétszáz munkás dolgozott. A távozásuk utáni időszakban az ásátáshoz sosem volt elég pénz, a munka lassan haladt. – *Amerly, Colin–Curran, Brian Jr.*: *The Lost World of Pompeii*. Los Angeles. 2002. 29–47. p.

óvatosságáért tisztel, s aki feladata végeztével – majd egyszer – visszatér az eke-
vassal jelképezett földműveléshez, lemondván a hatalomról. Az antik római pár-
huzamhoz hasonlóan a katonai diktatúra révén egyeduralomra törő Napóleon
a szélesebb társadalmi rétegek támogatását élvezve joggal hivatkozott az állam
és a nép érdekeire, legnagyobb erényének a saját személyes teljesítményei révén
megszerzett tekintélyt és tapasztalatot tartotta. Ezeket mindenképpen meg
kívánta jeleníttetni az uralma idején készült emlékérmeken, akár a köz érdekét
szolgáló építmények (csatorna, úthálózat) létrehozását, mint a hadseregszervezés
szélesebb körű logisztikájának kiemelkedő momentumait, vagy éppen a francia
expanszió kisebb-nagyobb állomásait.

Önmagát a római császárok utódának tekintette, egész uralmának arculatát
ennek megfelelően az antik példák másolásával és átültetésével igyekezett megfor-
málni; nem egy éremnek létezik – szinte egy az egyben – ókori előképe. E transz-
plantáció a XVIII. századi társadalmi környezettel összhangban történt, ez ered-
ményezi a semmivel nem keverhető összhatást. Új, klasszikus birodalmi (empire)
stílus jött létre, amelynek jellemzői az emelkedett komolyság és ünnepélyesség;
valamint a monumentális fényűzés érzékeltetése („telik rá...”). Az uralkodó pedig
messzemenően kihasználva azt a tényt, hogy a fémbe vert apró emléktárgyak
minden társadalmi réteghez, így „a nép egyszerű gyermekeihez” is eljuthatnak,
hatalmas összegeket ruházott be e speciális politikai propaganda-eszközbe, nem-
zedékekre biztosítva személyének ismertségét, emlékének megőrzését.

A másik nagy újítás mennyiségi és minőségi természetű volt. Napóleon ese-
tében mindenképpen ki kell emelnünk azt a tudatosságot, amellyel személyét és
törekvéseit kezdettől népszerűsítette. Vitán felül áll, hogy felemelkedése során
a propaganda egyik legavatottabb mesterévé és használójává vált: a közvélemény
előnyös befolyásolására az összes rendelkezésére álló eszközt megragadta: legyen
az színházi előadás, újsághír, híres bulletinjei,⁵¹ művészetpártoló tevékenysége,
a sajtó cenzúrája illetve a saját neve alatt megjelenő újságcikkei. Miként Napóleon
katonai zsenije sem átütő eredetiségében, inkább adaptáló képességében rejtett,
így volt ez a propaganda területén is: eddig soha nem látott mértékben és módon
alkalmazta a közvéleményformálás már korábban is létezett eszközeit és techni-
káit, mesterien teremtve meg uralmának egyedi, markáns arculatát.

51 Az említett újságok közül az első kettő kifejezetten katonaujságnak számított.

A Courrier de l'Armée d'Italie első száma 1797. július 20-án került ki a nyomdából – ([Le] courrier
de l'armée d'Italie, ou Le patriote français à Milan / par une Société de républicains. 1797–1798.,
198. N 1-248. (3 thermidor an V, -12 frimaire an VII.)

La France vue de l'Armée d'Italie: journal de politique, d'administration et de littérature française
et étrangère., 1797. 18. N 1–18. (16 thermidor an V–16 brumaire an VI.)

a Journal de général Bonaparte et des hommes vertueux azonban már nem helyben, hanem Párizsban
látott napvilágot, egyértelműen más célközönségnek.

Az 1798-ban megjelentetett *Journal de Malte*, a *Courier de l'Égypte*, és a *La Décade Égyptienne*
propagandahatásukat tekintve sokkal kisebb befolyással voltak a hazai francia politikai életre. –
Albigés, Luce-Marie: Bonaparte et la propagande pendant la campagne d'Italie. – http://www.histoire-image.org/site/etude_comp/etude_comp_detail.php?i=478; <http://www.paralumun.com/warnapoleon.htm>; Hanley, Wayne: The Genesis of Napoleonic Propaganda 1796 to 1799. New York, 2005. – elektronikus formában <http://www.gutenberg-e.org/haw01/frames/copyframe.html> (Letöltve: 2009. november 7.)

Kirívó mindebben személyes szerepvállalása is: már az első, 1796–97-es itáliai hadjárat során kialakította a közismert forradalmi hős megnyerő imázsát az általa fogalmazott kiáltványok, levelezés, sajtó és érmészet révén, itt érlelhette-finomította először tömeg-manipulatív technikáit – így már nevezetes hadfíként léphett ismét francia földre. Saját képére formálva a művészeteket és sajátos ízlésvilágot teremtve megnyerte Franciaország értelmiségi elitjének rokonszenvét, s ezzel magához kötötte a művelt francia középosztályt, amely később uralmának egyik legfontosabb pillérévé és támogatójává vált. Az erős cenzúra azonban az érmeek területén is megjelent: a hadvezér-császár fenntartotta magának a végső döntés jogát, ezért a tervekhez az egyes motívumok helyénvalóságát, az alkotás koncepciójának rövid leírását sem ártott mellékelni az indoklásban – amelyet aztán Napóleon vagy elfogadott, vagy nem.

A korábbiakhoz képest mindez új lendületet adott és meglehetősen tág teret biztosított a propaganda lassan sablonossá váló módjának, az éremkészítésnek is, mint az egyéni sikerek ünneplése legkifejezőbb, egyedi formájának. A Napóleon által megtestesített mítosz a feltörekvő háborús, ám béketeremtő hősről, annak az élet minden területén megnyilvánuló tettekrekszségéről – s ennek széles tömegek számára elérhető bizonyítékai, a minden jeles történést megörökítő medálok – egyaránt ösztönzőleg hatott a propagandaérmek készítésére, illetve azok felvevőpiacára. Miközben már az itáliai hadjárat során az általa fenntartott katonai újságok Bonaparte tábornok élete minden apró mozzanatát mint heroikus és zseniális intézkedést kommentálták, a kereskedők jó érzékkel árusították portréit és érmeit, hoztak forgalomba vele kapcsolatos emléktárgyakat, színdarabok és kávéházi dalok emlékeztek meg tetteiről és hatékony hadseregéről. Mire visszatért Franciahonba, győzelmi ikon volt a nemzet számára. Az emlékérmek készítése egyértelműen célozta a hadsereg imáznövelését is. Így a szín készen állt a Brumaire 18-i hatalomátvételhez. Ez a tartós tendencia egybeesett a kialakulófélben levő romantikus ízlésvilággal, amelynek pontosan olyan kiemelkedő individuumok szolgálhattak ideálul, mint Bonaparte Napóleon. Nem szabad elfelednünk, hogy Napóleon propagandáját kezdetben katonai szükségszerűség szülte, amely aztán növekvő politikai ambícióit táplálta és viszont.

Három tudatosan hangsúlyozott hatalmi/hadijelvény tűnik fel újra és újra az érmeken: a francia sas(os) hadijelvény, a francia királyi Main de Justice és egy trónoló császárfigurában végződő jogar, Nagy Károly jogara. – A rómaiak által használt hadijelvényen eredendően is a sas szerepelt, ugyanakkor a fölé helyezett négyyszögletű zászló, amelyen eredendően a légió sorszámát tüntették fel, megváltozott: Napóleonhoz kapcsolódóan kezdetben az „RF” (Republique Française), majd a „N” betűt helyezték el rajta. A francia sasos hadijelvény ilyen formában magát a hadsereget is jelképezi, így kítűzése a hódítás egy-egy fontos mérföldkővét jelöli (5., 23., 25., 27. érem). – A Main de Justice és a Nagy Károly-jogar teljesen más üzenetet közvetít: a francia föld feletti országlás jogfolytonosságát és legitimitását. A jogarszerű pálca, az „Igazság keze”, amelynek a végén esküre emelt két ujjal ábrázolt bal kézfej van, a tradicionális francia uralkodói

jelvények sorába illeszkedik, egy-egy példánya Nagy Károlyhoz, Szent Lajoshoz és IV. Henrik személyéhez kötődött, s a birodalom születésétől a XVIII. századig a Nagy Károlynak tulajdonított jogarral együtt elengedhetetlen kelléke volt a francia uralkodói reprezentációnak. A számos francia uralkodói jogar és királyi pálca közül csak Nagy Károly jogara⁵² és egy elefántcsont kezés Main de Justice pálca⁵³ „élte túl” a forradalmat; mindkettőt használták Napóleon koronázásán, s megjelentek a császári címeren is.⁵⁴ (7., 8. érem)

A győzelem palmaágát és babérkoszorúját kezében tartó, szárnyas győzelemistennő, Victoria századok óta megszokott és elfogadott jelképi elem volt, Napóleon pályafutásának kezdetétől, az 1796-os montenottei csatától elmaradhatatlan az általa kialakított jelképrendszerben is. (1., 4., 17., 20., 25. érem)

Első pillantásra szintén bevett ikonográfiai elem a főhősnek, esetünkben Napóleonnak a rettenthetetlen Herkulessele való azonosítása. (2., 4., 12., 24. érem) Azonban amíg az öt itáliai érmen a lernai hidrát, azaz a piemonti–osztrák hadsereget legyőző antik hőst ábrázolják, a forradalmi időkben Herkules a nemzeti egység, sőt a zsarnokság, majd a köztársaság-ellenesekkel szemben sikerrel harcoló francia nemzet jelképévé magasztosult, sőt Augustin Dupré (1748–1833) művészi munkája révén rákerült a 100, 2000, 10 000 címletű assignátákra is.⁵⁵ De már ekkor elkezdődött a herculesi jelkép átalakulása, inkább visszaformálódása: a „BONAPARTE GENERAL EN CHEF” körirat már nem a nemzettel, hanem egyetlen személlyel hozza ismét összefüggésbe az ókori hőst.

Az ókori római állam újraélesztésének hangulatát tükrözi a koronázás alkalmából kiadott emlékérmek egyikének hátlapja: az uralkodót a nép szándéka, a törvényalkotó polgárság és katonaság közös akarata juttatják hatalomra. Egy másik éremhátlap arra utal, hogy Napóleon császárként, noha sok tekintetben szakított a hagyományokkal és újakat teremtett helyettük, a forradalom után vállalható francia uralkodói tradícióknak külsőségeiben is meg kívánt felelni. (6. és 7. érem)

Klasszicista festményt juttathat eszünkbe a felfogásában igencsak realista éremlap, amely a császár Lech folyó hídján mondott lelkesítő beszédének patetikus pillanatait idézi fel. (10. érem) Azonban a híd több jelentésréteggel is felruhazza a jelenetet: a hídon való átkelés egyben egy életszakasz lezárására, valamiféle változás jelenlétére utal, a kor keresztény értelmezésében a híd köti össze az eget és a földet. Mindezt abban a korban, amelyben különösen népszerűek a római

52 A Nagy Károly-jogar VI. Károly megrendelésére készült 1370-ben, ma a Louvre-ban található. – In: *Duca di Salina*: „Les honneurs de Charlemagne” – a francia királyok uralkodói jelvényei. 1–2. rész. In: *Múltba néző portál* 2009. augusztus 25–26., <http://multbanezo.blogspot.com>. (Letöltve: 2009. november 6.)

53 A Nagy Károly-féle Main de Justice-pálca sorsa ismeretlen, lehetséges azonban, hogy Napóleon hasonló jelvényével azonos, vagy annak készítésekor felhasználták az elefántcsont kezét. – In: *Duca di Salina*: i. m.

54 A „*Les honneurs de Charlemagne*” néven emlegetett francia koronázási jelvények nagy részét a forradalom alatt – 1793–94-ben – összetörték és beolvasztották. A fennmaradtak sorsát a III. Köztársaság pecsételte meg véglegesen. Pár, művészettörténetileg értékesnek minősített darab kivételével, a koronázási jelvényeket 1875-ben összetörték, s az aranyat és az ékkövetet áruba bocsátották. A fennmaradtakat ma a Louvre-ban, illetve – a koronázással összefüggő egyházi tárgyakat – a reimsi érseki palotában (*Palais du Tau*) őrzik. – *Duca di Salina*: i. m.

55 <http://www.monnaieedeparis.com/musee/visite.htm#> (Letöltve: 2010. január 8.), *Hamley* 5. fejezet.

regék, a Tiberis hídját őrző Horatius Cocles, a Róma előtti Pons Milviusnál csatát nyerő Nagy Konstantin legendája. A forradalmi Párizs lakossága pedig tanúja az átalakításnak, melynek során a házakkal és boltokkal zsúfolt Szajna-hidakról letisztítják ezen építményeket, mint a múlt törmelékét, s a forradalom hidat épít a jövőbe. Ezt a hidat s vele együtt a jövőt a későbbiekben a kiemelkedő államférfi egyedül személyesíti meg.⁵⁶ A valószínű részletek közt az előző korok művészi felfogására mindössze a Lech híd alatt alig észrevehetően kuporgó, kis folyamisten emlékeztet.

A folyamistenek ábrázolása korábban is előfordult, de egy személyhez köthetően ekkora mértékben és ilyen változatosságban – a cseppnyi korszóval üldögélő apró alakoktól a teljes képmezőt uraló, vízben vagy parton támaszkodó méltóságos, fiatalabb-idősebb folyóurakig – szinte soha (10., 21., 23. érem). A Grande Armée határozott cezúrát jelentő folyamátkeléseinél, vízparton vívott ütközeteiben, vagy az ott kötött békék (pl. Tilsit) esetén újra és újra megjelennek az érmeiken. A folyón való átkelés minden esetben emblemikus jelentőséggel is bírt Napóleon számára, nem utolsó sorban a klasszikus toposzok felidezésére szolgált (Julius Caesar és a Rubicon, Nagy Sándor a Gangesszel). Arról nem beszélve, hogy a folyók mint természetes választóvonalak sokkal jobban érzékelték terjeszkedését, mint a gyorsan változó államhatárok...

A győzelmek megőrkítésénél az érmeiken gyakran keveredik a valóság és az ikonográfiai előírás: valós jelenetet ábrázolt a wurtcheni csata esetében a metsző (25. érem), amikor a földre dobott gyalogsági és lovassági haditrófeák – szétszórt katonai felszerelés – tömege fölé magasodó, zászlóhevederrel egybefogott, a legyőzöttek puskáiból rakott győzelmi gúlát ábrázolt, amelyen a szuronyok tetején kicsi „N” feliratos táblát helyeztek el. A gúla két oldalából két-két francia standard nyúlik ki, mindegyiken a francia sasos hadijelvény. A földön hátul dögölt ló fekszik. Az egész realista ábrázolás fölött azonban ott trónol a Győzelem, kinyújtott jobb kezében babérkoszorút felmutató, bal kezében pálmágot tartó nőalakja.

Hasonlóan vegyíti részletgazdag ábrázolásában a realitást és a szimbolikus elemeket a Grande Armée 1812-es novemberi visszavonulását idéző éremhátlap. (24. érem). A hideget fúvó felhőbe kapaszkodva repülő Boreas, az északi szél istene elűz egy antik görög sisakos és öltözetű, oroszlánbőrt viselő harcost – Herkuleszt? Mögötte a pusztaság: a kopár fa, a lángoló szekér és a lezuhant ágyúcső, a széttört lafetta égő részei, valamint egy felfordult, dögölt ló minden bizonnyal szomorúan ismerős volt a kegyetlen téli időjárást túlélő francia katonák számára. A kép azonban egyértelműen azt sugallja, hogy Napóleon seregét nem egy másik hadsereg, hanem csak az ellene összeesküvő elemek kényszerítették a visszavonulásra.

Ausztria és fővárosa meghódítása kapcsán a tradicionális ábrázolásmód nyert teret: az első érmen fejét tenyerébe hajtó, bánatos nőalak – Ausztria vagy Bécs város istennője – ül, mellette tropaion, azaz a győzelem helyén emelt ókori dia-

⁵⁶ Napóleon egyébként úgy tartotta, hogy a legbonyolultabb hadművelet a folyón való átkelés az ellenség szemé láttára. – *Block Article X.*

dalmi jel: leszúrt kardra erősített sisak, hozzáerősítve egy felsővért, elől pajzs, rajta a kétfejű sas és a legyőzött II. Ferencre utaló „F. II.” felirat. (11. érem) – Egy másik kapcsolódó érem jelképi jelentését tekintve igazodik a korábbi korokhoz: a bécsi Stephansdomot örökíti meg, s feliratával utal arra, hogy Napóleon a békekötés emlékére a hagyományoknak megfelelően Te Deumot⁵⁷ rendelt el hadserege számára. Megszokott dolog egy győztes hadvezér-államférfinél, meghökkentő annál, akit az egyházat felszámoló forradalom emelt a magasba... (14. érem)

A városábrázolásoknál a falkoronás istennőkkel való megjelenítés korábban is előfordult, de soha ekkora tömegben – igaz, ennyi hódítás is ritkán akadt... (4., 12., 16. érem) A legszebben feltornyozott falkoronasor, amelynek pántjaiban egy-egy elfoglalt település neve áll, Szilézia meghódításának stációit fogja egybe. (17. érem)

Külön csoportot képeznek a békekötések emlékét felidéző érmeek. Itt Denon és csapata nem törekedett újításra. Fő elemük a megszokott Janus-templom ábrázolás, zárt kapuja a korábbi századokban is a békesség jele⁵⁸ – például a pozsonyi békekötés éremhátlapján is. (12. érem) Hasonló ábrázolás őrzi Dalmácia, Isztria meghódításának emlékét, a különlegesség, hogy valóban ott álló antik építményeket mintáztak meg (Pola: Augustus-templom, a spalatói Jupiter-templom). – A pozsonyi béke megszegése (1809) viszont kivételes érem, hiszen a hátlap egyúttal két kisebb ütközetnek is emléket állít. Azonban az igazán ötletes és elegáns megoldás a békeszegés érzékeltetésére kitalált előlap: félig bezúzott kapujú oszlopos Janus-templom, a lépcsőkön az ajtó töredékeivel. (22. érem)

Szokatlan viszont, hogy külön bizottság, neves művészek egy igazgató – nevezetesen Denon – irányítása alatt egy témát nagy valószínűséggel több metszővel is kidolgoztatnak. Az elkészült érmeek sokszor csak nüansznvi apróságokban térnek el egymástól, egyébként pedig csak alaposabb meg szemlélés után, a szignókról derül ki, hogy – és ez sok esetben így van – az általunk birtokolt darab nem egyezik a szakirodalomban jegyzettel. Ilyen például az 1807-es Simplon-érem (18. érem), ahol csupán a testtartás, a vonuló kis alakok helyzete árulkodik arról, hogy nem Brenet, hanem Durand művéről van szó.

Két utolsó érmünk az emlékek szintjére emeli Napóleon uralmát. Bármilyen meglepő, ugyanaz a Brenet, aki végigdolgozta érmésként a vizsgált korszakot, az ex-császár 1815-ös száműzésekor még egyszer megcsillogtathatta képességeit – igaz, itt már Denon irányítása és szignója nélkül (26. érem). Az emlékérem a korábban megszokott méretben készült el, előlapján a szokásos büszttel, bár szignó nélkül. A hátlapon Napóleon nyakában a Becsületrend jelvényével ábrázolta a művész, felette a halhatatlanság szárnyas angyala áll. – 1840-ben egykori munkatársának, Montagny-nak adatott meg a másik esemény, Napóleon hamvai

57 Te Deum laudamus (latinul: Téged, Isten, dicsérünk), a Szentháromság tiszteletére ritmikus prózában íródott, 29 verssorból álló, latin nyelvű magasztaló és hálaadó liturgikus ének. Magát a győzelem tiszteletére tartott istentiszteletet is így szokták nevezni.

58 Janus ősi itáliai isten, templomának kapuja mindig nyitva állt háború idején, hogy bármikor segítséget vihessen – vagy pedig azért, hogy ő indítsa el és várja a hazatérő sereget. Béke beköszöntével a kaput becsukták. *Szoleczky*: i. m. 167–168. p.

Franciaországba szállításának emlékérembe örökítése. Az, hogy a Verde egykor milyen színvonalú művészeket foglalkoztatott, ebből a kompozícióból és a megvalósítás színvonalából is világosan látszik. Az előlapon Franciaország megszemélyesített nőalakja mellé babérkoszorúsan, de a háttérbe helyezve ábrázolta a francia sas kísérte uralkodót, szövegében is csak tömören utalva a nemzet és Napóleon összetartozására. A hátlap antik jelképrendszere köré pedig könnyen olvashatóan feljegyezte az életút legfontosabb mérföldköveit, amelyek feledhetlenné tették őt a Gloire-ra vágyó néptömegek, a hajdani katonák körében, s amelynek egykor maguk is részesei voltak, lehetnek. (27. érem)

A módosítások, Napóleon személyes véleményének kikérése, a megkívánt esetleges változtatások, tehát az „átfutási idő”, nemkülönben az éremkészítéssel propagálni kívánt események hatalmas mennyisége eredményezik azt, hogy sokszor több hónapos, átlagosan egy éves csúszással kezdődhetett az érme sorozatgyártása, ekkor fizették ki a művészeket is.⁵⁹

Írásunk következtetéseit, ténymegállapításait a múzeumi gyűjteményben megtalálható száznál több érem feldolgozása, illetve a rendelkezésünkre álló szakirodalom tanulmányozása révén alakítottuk ki. A továbbiakban az általunk legjellemzőbbnek, legérdekesebbnek, vagy éppen egyediségében különlegesnek talált érmekből közlünk fényképes válogatást, amely a tárgyak részletes leírását, a feliratok feloldását és magyar fordítását, továbbá az ábrázolásokhoz kapcsolódó történelmi ismeretek rövid összefoglalását is tartalmazza. Az éremleírásoknál az események megtörténtének évét adjuk meg.

MAGYARÁZAT

Rövidítések:

E: előlap

H: hátlap

K: készítő, tervező (előlap / hátlap)

T: történelmi háttér

Numerikus szám/É = a tárgy jelenlegi száma a HM HIM Hadtörténelmi Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében

M. kir. + sorszám = a tárgy 1945 előtti, a Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeumban kapott leltári száma

Fecit: készítette

⁵⁹ Zeitz: i. m. ezeket a kifizetéseket kutatta, részletezte.

1. A montenottei csata [Bataille de Montenotte] – 1796⁶⁰

- E: Bonaparte egyenruhás, jobbra néző mellképe. Felirata nincs. A mellrész alatt: GAYRARD F. [fecit]
- H: A földgömb európai része felett balról jobbra repülő Victoria szárnyas nőalak formájában – bal kezében pálmaág és babérkoszorú, jobb kezében kard. Lábujjhegye a montenottei sáncot érinti. Alul a szelvényben: BATAILLE DE MONTENOTTE MDCCXCVI. (*Montenotte-i csata 1796*) A perem mentén balra: JEUFFROY F. [fecit], jobbra: DENON DIR. [direxit].
- K: Gayrard / Jeuffroy és Denon
Anyaga: bronz, 40 mm
- T: Az északnyugat-itáliai Genova közelében levő kis falu, Montenotte mellett 1796. április 12-én aratta az osztrák hadsereg felett első győzelmét az akkor 26 éves, frissen kinevezett itáliai francia főparancsnok, Napóleon. Miután alakulatai napokig hősiiesen tartották állásaikat (sánc), frontális támadással szétzúzta és megsemmisítette a szembenálló osztrák haderőt, sok hadifoglyot ejtett. E győzelmét tekintette személyes sikerei kiindulási pontjának: „Ma noblesse date de Montenotte”⁶¹ (*Az én nemességem Montenottéről keletkezett.*) Megbecsülése jeléül 1805-ben, második itáliai hadjárata során 1814-ig fennálló közigazgatási egységet (département) szervezett e néven a területből. Mindazonáltal erről az ütközetről közvetlenül a hadjárat lezajlása után nem készült emlékérem. – az akkor Napóleon kíséretében levő Gayrard évekkel később készíthette el az előlapon látható idealizált portrét, akárcsak Jeuffroy a hátlapot. Jelen érem tehát azért is kivételes, mert bár szorosan kötődik a napóleoni életműhöz, annak mintegy visszavetített darabja (medaille restitué).⁶² Az utólagos pótlás miatt a napóleoni sorozat ténylegesen első darabjának a kutatás a millesimói csata (április 13.) és a degói csata (április 14–15.) összevont emlékét őrző érmet tartja.

60 6536/É (M. kir.: 34.267, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

61 Napóleon mondását idézi: *Savant, John: Napoleon et les Grecs. Sous les Aigles Imperiales*. Párizs, 1946. 186–187. p.; – Montenotténél Louis Alexandre Berthier tábornok (1753–1815), az itáliai hadsereg vezénylő tábornoka e delután folyamán azt üzente az elődrsöt irányító Andréa Massenának (1758–1817): „*Ma történelmet írunk.*”

62 *Zeitz: i. m.* 34–35. p.

2. A marengói csata [Bataille de Marengo] – 1800⁶³

E: Napóleon balra néző büszkje. Körirat: BONAPARTE PRIMVS CONSVL. ANNO VIII. (*Bonaparte első konzul a VIII. évben.*) a nyakrész alatt: LAVI

H: Az álló, meztelen Herkules, aki mögött a bunkója a földön hever, egy ülő, balra néző nőalak kezét fogja, aki mögött kiszáradt fácscska, mellette üres bőségszaru látható. Mögöttük szárnyas nőalak kőralakú pajzsot tart, amelyen HOSTIBVS // PROPE // MARENGVM // FVSIS (*Az ellenség legyőzése Marengonál*) felirat áll. Mindezek háttérében a kiterjesztett szárnyú sas, babérkoszorú és pálcmaág, legfelül gloriette. Jobbra felhő, alatta hegycsúcsok mögül sugárzó nap. Körirat: XII MVNITISSIMIS OPPIDIS VNA DIE AD DEDITIONEM COACTIS (*Tizenkét jól erősített város⁶⁴ megadásra kényszerítése ugyanazon napon*). Alul a szelvényben: RESPVBLICA CISALPINA RESTITVTA. (*A Ciszalpin Köztársaság⁶⁵ helyreállítatott.*) A szelvényben a perem mentén balra: A. APPL.NV[S] jobbra: L. F. (*fecit*)

K: Lavi /Appiani után Lavi

Anyaga: bronz, 53 mm

T: Az itáliai Piemontban, Alessandria városa mellett zajlott le 1800. június 14-én a marengói ütközet,⁶⁶ amelynek a tétje nem kevesebb, mint Napóleon párizsi pozícióinak megtartása, növelése volt. Az első konzul azt tűzte ki célul, hogy visszafoglalja a Direktórium által elvesztett itáliai tartományokat. A hadjárat meglehetősen merész és meglepő húzással, a Szent Bernát-hágón való tavaszi kockázatos átkeléssel indult. A francia főserég a rátámadó osztrákokkal szemben komoly számbeli hátránnyal kezdte a csatát, de az időben beérkező francia

63 6571/É (M. kir.: 34.278 , vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

64 A 12 város: Tortona, Alessandria, Milánó, Torinó, Pizzighitone, Ancona, Piacenza, Coni, Ceva, Savona, Genova és Urbano erődje.

65 A Ciszalpin Köztársaság (olasz nevén Republica Cisalpina, franciául République Cisalpin): 1797–1802 között fennálló államalakulat volt Közép-Itáliában, hivatalosan a Francia Köztársaság testvérköztársasága (République soeur), amelyet 1797-ben Napóleon Bonaparte tábornok hozott létre két korábban kreált állam – a Ciszpadániai és a Transzpadániai Köztársaság – megszüntetése és összevonása révén. Fővárosa Milánó volt. A ciszalpin állam 1802-ig maradt fenn, amikor Napóleon – ekkor már a Francia Köztársaság első konzulja – Itáliai Köztársasággá keresztelte át, ennek köztársasági elnökévé önmagát kiáltotta ki. – http://hu.wikipedia.org/wiki/Ciszalpin_K%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1g (Letöltve: 2010. január 25.)

66 *Itinéraire* 160–161. p.

különítmény megfordította a győzelmi esélyeket. Bár Marengónál az osztrákok egyharmados veszteségéhez képest a franciáké csekély volt, Napóleon kedvelt híve, Louis Charles Antoine Desaix (1768–1800) marsall is elesett az ütközetben. Sírjáról és haláláról az első konzul több emlékérmét és festményt⁶⁷ is készíttetett.

3. Baudin kapitány útja [L'expédition Baudin] – 1800⁶⁸

E: Napóleon balra néző mellképe egyenruhában. A karrész vastagságában: P.[ierre] Montag[ny] Körirat: BONAPARTE PREMIER CONSUL DE LA REP. FRANCE. (*Bonaparte a francia köztársaság első konzulja*) Alul a szelvényben: EXPEDITION DE // DÉCOUVERTES // AN 9. (*Felfedező expedíció 9. év*)

H: Hat soros felirat: LES CORVETTES // LE GÉOGRAPHE ET // LE NATURALISTE // COMMANDÉES PAR // LE CAPITAINE // BAUDIN (*A Baudin kapitány által irányított 'Geographe' és a 'Naturaliste'*)

K: Montagny

Anyaga: bronz, 38 mm

T: Nicolas-Thomas Boudin (1754–1803) francia felfedező, kartográfus, hidrográfus és természettudós kereskedelmi hajósként járta be az ismert világ nagy részét, vett részt az amerikai függetlenségi háborúban és több nemzetközi természettudományos expedícióban. Hazatérve 1791-ben sikertelenül próbált csatlakozni a francia haditengerészethez, majd a Museum National d'Histoire Naturelle számára a Karib szigetvilágban gyűjtött állatokat és növényeket. E sikeres kutatóútját követően bízták meg az ausztrál partvidék feltérképezését célzó és természettudományos gyűjtést végző expedíció vezetésével. – A francia expedíció 1800–1804 közt a GEOGRAPHE és NATURALISTE korvettekkel bejárta a déli féltekén a Csendes-óceánt és Ausztrália partvidékét, majd Tasmaniát. Az érmeiket út közben osztogatták, például egy angol kapitánynak, aki a Geographe fedélzetén járt Le Havreban. Ezen expedíció nyomán készült el az első használható térkép Ausztráliáról.⁶⁹ – A francia Gloire egyrészt tengeri nagyhatalmi és gyarmatosító

67 Jean Broc (1771–1850): Mort du Général Desaix en présence du Général Bonaparte sur le champ de bataille de Marengo le 14 juin 1800. című festményét 1806-ban állították ki a Salonban. Ma a Musée National du Château de Versailles tulajdonában van, ltsz. MV 6826.

68 6560/É (M. kir.: 20.858 , vétel Niklovits Károlytól, 1926.)

69 Lane, Peter: The Baudin Medals of King George Sound, Western Australia. In: *Journal of Numismatic Australia*. 1995, 21–29. p., http://en.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Baudin (Letöltve: 2010. január 21.)

igényeit akarta kinyilvánítani ezen érem kapcsán, másfelől tudományos reprezentációját és súlyát bizonyítani⁷⁰ egy olyan felfedezőút révén, amelynek vezetésére először az akkor 71 éves Louis Antoine de Bougainville (1729–1811), de résztvevői közé Alexander von Humboldt (1769–1859) is komolyan vágyott. Előbbi élemedett kora, utóbbit a háborús helyzet fosztotta meg a lehetőségtől. – Baudin 1803-ban hazafelé tartva meghalt, így beszámolójának és térképeinek kiadása François Auguste Péronra (1775–1810), az expedíció természettudósára maradt. A *Voyage de decouvertes aux Terres Australes* és az *Atlas I* kötete 1807-ben látott napvilágot. Francia helynevek kerültek feljegyzésre a „Terre Napoleon”-on. Péron 1810-ben szintén elhunyt, így az expedíció navigátora, Louis Claude de Saulces de Freycinet (1779–1842) folytatta a kiadást és publikálta hasonló szellemben 1811-re az *Atlas* második részét.⁷¹

4. Az amiensi béke [Paix d’Amiens] – 1802⁷²

- E: Napóleon balra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLÉON BONAPARTE PREMIER CONSUL. (*Napóleon Bonaparte első konzul.*) a nyakrész alatt: DUMAREST F. [fecit].
- H: A jobb oldalon álló, antik sisakos-köpenyes Herkules – bal kezében babérkoszorút magasba emelő Victoria-szoborral – jobbajával olajágot nyújt a tőle balra földön fekvő, oroszlánra könyöklő-támaszkodó falkoronás nőalak – Britannia – felé. Körirat: PAIX D AMIENS (*Amiensi béke*). Alul a szelvényben: LE VI. GERMINAL AN X. // XXVII. MARS // MDCCCII. (*A X. év Germinal³ 6-án // 1802. március 27.*) A szelvény felett balra: DUMAREST F. [fecit].

70 Baudin 1795-ös Nyugat-Indiákra tett gyűjtőútja a Musé National d’Histoire Naturelle részére nem várt hozadékkal is járt: visszatérésekor 1798. július 28-án gyűjteménye – exotikus gyümölcsök, fák, növények – annak az utcai felvonulásnak a része lett, amelyet Robespierre kivégzésének évfordulója [!] alkalmából rendeztek Párizsban. – <http://www.abc.net.au/navigators/captains/ baudin.htm> (Letöltve: 2010. január 22.)

71 <http://www.slsa.sa.gov.au/encounter/baudin/maps.htm> (Letöltve: 2010. január 21.)

72 6572/É (M. kir.: 34.300, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

73 A Germinal – Sarjadás hava – a francia forradalmi naptár hetedik, tavaszi hónapja, a március 21-étől április 19-éig terjedő időszak. A latin germen, „csíra, hajtás” szóból származik, mivel „márciusban és áprilisban a növényi nedvek megnönek és megpezsdiülnek”, olvasható Fabre d’Églantine (1750–1794) költő javaslatában. – <http://hu.wikipedia.org/wiki/Germinal> (Letöltve: 2010. január 21.)

K: Dumarest

Anyaga: bronz , 49,5 mm

T: A napóleoni háborúk során ez volt az egyetlen békekötés az angolok és franciák között, amely 14 hónapra békét teremtett Európában. 1802. március 27-én Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és a Batáviai Köztársaság (Hollandia) írták alá a franciaországi Amiens-ben.⁷⁴

A béke nem rendelkezett több olyan kérdésről, ami a francia-angol ellentétek okozója volt. A tengerentúli katonai kudarcok ellenére Franciaország és szövetségesei visszakapták gyarmataik többségét, de Anglia is megtartotta Trinidadot, amelyet a spanyoloktól; és Ceylont, amelyet a hollandoktól vett el s szabadon használhatta a Jó Reménység-fok kikötőit. – Franciaország elismerte a Jón-szigeteken létrehozott Hét sziget Köztársaságot, beleegyezett, hogy kivonja csapatait Nápolyból, Rómából és a többi pápai birtokról. Az angoloknak a franciák által elhagyott Egyiptomot az Oszmán Birodalomnak, Máltát pedig a Máltai Lovagrendnek három hónapon belül vissza kellett adniuk. Az Oszmán Birodalom, valamint Portugália jogait és területeit tiszteletben kellett tartani, igaz viszont, hogy Franciaország megtarthatta Portugál-Guineát. Mivel ezek a határozatok az angol közvéleményt sértették, 1803. május 18-án újra háborút üzentek a franciáknak.

5. A boulognei tábor [Camp de Boulogne] – 1804⁷⁵

E: Két babérmegsekorúval díszített emelvényen álló curulison⁷⁶ ülő babérmegsekorús egyenruhás férfi – Napóleon – kitüntetésekot ad át a vele szemben felsorakozó, négy különböző csapatnemhez (gránátos, dragonyos, huszár, mögöttük gyalogos) tartozó katonáknak, akik egyike a babérmegsekorúval díszített, N felíratú sasos hadijelvényt emeli a magasba. Az emelvényen Napóleon

74 Zeitz: i. m. 72–73. p., *Itinéraire* 180. p.

75 1092/É (M. kir.: 34.302, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

76 A francia királyok koronázási trónszéke a legérdekesebb királyi trón, az ún. „Dagobert trónja”. A legenda szerint Szent Eligiusz (*Eloy*, 558 k. –660) püspök – az aranyművesek (és az éremgyűjtők!) patrónusa – készítette a királynak bronzból, aki az apátságának adományozta. Egyes kutatók azt feltételezik, hogy a trón eredetileg egy római curulis szék, amelynek összecsukható formája az egyiptomiak korától egészen a XVI. századig a leggyakoribb szék-forma volt. A szék karfája és alacsony támlája későbbi, akár meroving kiegészítés is lehet. A trónt Napóleon koronázásán is használták, s Saint Denis apátjai is ezen ültek az ünnepi miséken. – *Duca di Salina*: i. m.

mögött két antik ruhás férfi, kezükben az átadandó kitüntetések tartják. Felirata: HONNEUR LÉGIONAIRE (!) AUX BRAVES DE L'ARMÉE (*Becsületrend a derék hadfiaknak*). Alul a szelvényben: a BOULOGNE LE XXVIII THERM[IDOR]. AN XII. // XVI AOÛT MDCCCIV.⁷⁷ (*Boulogne-nál a XII. év Thermidor*⁷⁸ 28-án // 1804. augusztus 16.) a perem mentén lent: DENON D. [direxit] JEUFFROY F. [fecit].

H: Az érem felső részében az ünnepségre felsorakozott hadsereg, zászlók, tábornoki kar, zenészek és a trón elhelyezési alaprajza, számozva. Az alsó fél megosztott; felül: SERMENT. DE L'ARMÉE. D'ANGLETERRE // a L'EMPEREUR NAPOLEON. (*Az angliai hadsereg esküje Napóleon császárnak*) Alul a szelvényben: N°. 1. CAVALLERIE. 2. INFANTERIE. 3. GÉNÉREAUX (!). 4. DRAPEAUX. 5. LÉ//GIONNAIRES. 6. GARDE DE L'EM//PER^{EUR}. 7. MUSICI^{ENS}. E^T. T^{[AM]BOURS}. // 8. E^T[AT]. M^{[AJ]OR}. D^[E]S. C^{[OR]PIS}. 9. E^T[AT]. M^{[AJ]OR}. G^{[ENER]AL}. // 10. LE TRONE. (*1. szám: lovasság; 2. gyalogság 3. tábornokok 4. zászlók 5. légiósok 6. A császári gárda 7. zenészek és katonakarmesterek 8. főtisztek, 9. tábornokok 10. A trón.*) A perem mentén lent: JALEY. F. [fecit].

K: Denon és Jeuffroy / Jaley

Anyaga: bronz, 40,6 mm

T: Az amiensi béke megszegését követően, 1803-ban Angliával kitört ellenségeskedés nyomán a római hódítók mintájára⁷⁹ Napóleon még mint első konzul a La Manche-csatorna mentén, francia oldalon egy angliai inváziós hadsereget állított fel. Az egyik legnagyobb tábor Moulin-Herbertnél, Boulognesur-Mer közelében volt, virágkorában 150–200.000 fős hadsereg – és több mint 2000 hajóból flotta koncentráldott ide. Az összevonást hatalmas műszaki munkálatok kísérték, hogy a haderő befogadására a környező területet, valamint a kikötőt és környékét csatornázással stb. alkalmassá tegyék. Itt, a boulognei táborban adományozta Napóleon először, már mint csá-

77 Az eseményt Victor-Jean Adam (1801–1866) is megrajzolta: „Première distribution de la Légion d'honneur au camp de Boulogne, le 16 août 1804.” Inventaire Armée 07840/N^o de cote Fd 550. Azonos címmel és az ő képe alapján készített színezett litográfiát Charles Étienne Pierre Motte (1785–1836) 1829-ben. – <http://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Premiere-legion-dhonneur.jpg>. – Az esemény a boulogne-i táborban való első adományozást örökíti meg, nem a Becsületrend legelső átadását! (vö. 81. lábjegyzet)

78 A Thermidor – a Hőség hónapja – a görög thermos, „forró, meleg” szóból származik, a július 19-étől augusztus 17-éig terjedő időszakkal. Az elnevezést a „júliusi és augusztusi, mind a levegőt, mind pedig a földet perzselő kánikuláról” kapta, olvasható Fabre d'Églantine költő már említett javaslatában, amelyet 1793. október 24-én, a „Naptárkészítő Bizottság” nevében nyújtott be a Nemzeti Konventnek. – <http://hu.wikipedia.org/wiki/Thermidor> (Letöltve: 2010. január 21.)

79 Valószínűleg nemcsak hadászati, hanem jelképi értékét tekintve is tudatosan választva ki azt az észak-franciaországi, római eredetű várost, ahonnan Julius Caesar (Kr. e. 100 – Kr. e. 44), majd Kr. u. 43-ban Claudius császár (Kr. e. 10 – Kr. u. 54) Britannia sikeres meghódítását indította, s amely egyben 296-ig a Classis Britannica, azaz a provinciális római hajóhad állomásozott, amely az ókori inváziós haderőt Britanniába vitte, majd azt logisztikailag folyamatosan támogatta és a Csatorna vizeit ellenőrizte. A hely stratégiai jelentőségét Caligula (Kr. u. 12 – 41) császár Kr. u. 39-ben egy az egyiptomi Pharos mintájára emelt világítótorony építésével jelezte, ezt 911-ben Nagy Károly megjavította, földrengés során összedőlt romjai 1930-ig láthatók voltak. – http://en.wikipedia.org/wiki/Classis_Britannica (Letöltve: 2010. január 22.)

szár, egy hozzávetőleg hétórás, zenéléssel megszakított ünnepség keretében a katonáknak tömegesen a Becsületrendet a mintegy százezer fős lelkes tömeg előtt. Ennek emlékére 1804. brumaire 18-án a településen egy oszlop alapkövét helyezték el, amely 1841-ben készült el, mint Colonne de la Grande Armée.⁸⁰ – Azt, hogy az általa még konzulként alapított, de már császárként adományozott legmagasabb francia állami elismerés első tábori, katonák közti kitüntetési ünnepségének Napóleon milyen jelentőséget tulajdonított, maga az a szerkezeti változás is érzékelteti, miszerint nem arcmásával, büsztjével díszítette a bemutatott érem előlapját, hanem magát a ceremónia részese-ként ábrázoltatta. Legalább ennyire egyedivé és különlegessé teszi az érem hátlapját a felvonultatott alakulatok és szereplők elhelyezkedésének, alaprajzi megörökítése, amelyre igen nehéz lenne mind a korábbi, mind a korabeli éremkészítési gyakorlatból hasonló fajsúlyú párhuzamot találni.⁸¹

6. Napóleon császárrá koronázása Párizsban [Le Couronnement à Paris] – 1804⁸²

E: Napóleon balra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLÉON EMPEREUR. (*Napóleon császár*) a nyakrész alatt: DENON D. (*direxit*) // DROZ F. (*fecit*)

H: Egy római öltözetű szenátor és egy oldalán kardot viselő francia katona pajzsra emeli az imperátori öltözetű, kezében a francia sasos hadijelvényt tartó Napóleont. A szenátor mögött nyitott könyv, oldalain LOIX LOIX⁸³ (*törvények*) felirattal. A harcos mögött ekevas. Körirat: LE SENAT ET LE PEUPLE. (*A szenátus és a nép*) Alul a szelvényben: AN XIII. (*a XIII. évben*) // DENON D. (*direxit*) GALLE F. (*fecit*)

K: Denon és Droz / Denon és Galle

⁸⁰ Zeitz: i. m. 16. p.

⁸¹ Noha az első elismerésekről, illetve a Rendbe történő felvételtől szóló dekrétumokat az 1802-es alapítás után kihirdették, az alapszabály kidolgozásával Napóleon megvárta, míg császárrá koronázzák. Az első átadóünnepségre 1804. július 15-én, a Bastille bevételének tizenötödik évfordulója kapcsán, az Invalidusok dómjában került sor. Az eseményt örökíti meg Jean-Baptiste Debret (1768–1848) a Musée National du Château de Versailles-ban látható 1812-es olajfestménye: Première distribution des décorations de la Légion d'honneur, par l'empereur Napoléon Bonaparte le 14. juillet 1804.

⁸² 6510/É (M. kir.: 19.916, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

⁸³ Recte: Lois.

Anyaga: bronz, 26 mm

T: 1804. február 16-án Franciaországban rojalista puccskísérletet és összeesküvést lepleztek le, amelyet a britek támogattak. Napóleon eltökélte: megakadályozandó a hasonló kísérleteket, monarchiát alapít. – A francia szenátus 1804. május 18-án „felajánlotta” neki és utódainak a császári címet, s május 28-án kikiáltották a császárságot. A Bonaparte-család tagjai császári hercegi címet kaptak, a császár új nemességet kreált, tábornokait marsallá nevezte ki. – A XIII. év Frimaire⁸⁴ 11-én, azaz 1804. december 2-án a párizsi Notre Dameban zajlott le a koronázási ceremónia. A pápa az állami és egyházi méltóságok, diplomaták, és az Itáliai Köztársaság küldöttei, valamint a család jelenlétében megáldotta Napóleont és feleségét, Josephine de Beauharnais (1763–1814), majd a koronát, ekkor Napóleon utóbbit saját fejére helyezte, aztán megkoronázta a császárnét is.⁸⁵ – Az eseményre négy különböző méretű érmet verettek a Párizsi Érmeverdében: a legnagyobb arany ill. ezüst példányokat a ceremónia résztvevői kapták; a legkisebbet a heroldok a nép közé szórták, utóbb pedig az alkalmazottak számára szükséges mennyiségben még verettek belőle. A hátlap annak a frank szokásnak állít emléket, hogy az új vezért pajzsra emelik. Ez esetben Napóleon szenátus és nép, civilek és katonák általi támogatottságára is utal.⁸⁶

7. Koronázási ünnepség [Fêtes du couronnement] – 1804⁸⁷

E: Napóleon jobbra néző hermelingalléros mellképe, fején babérkoszorú, mellén a Becsületrend láncon. Félkörirat: *NAPOLÉON VENIT VIDIT VINCIT* (Napóleon jött, látott, győzött)

84 Frimaire – Dér hava – a francia forradalmi naptár harmadik, őszi hónapja, a november 21-étől december 20-áig terjedő időszak. A francia *frimas*, „ködös, hideg idő” szóból származik, mivel „hol száraz, hol nedves hideget érzünk novemberben és decemberben”, olvasható Fabre d’Églantine költő már említett javaslatában. – <http://hu.wikipedia.org/wiki/Frimaire> (Letöltve: 2010. január 21.)

85 *Zeit*: i. m. 102–103. p. – Az eseményt 1806-ban, idealizálva a kor híres festője, Jacques-Louis David is megörökítette: *Sacre de l’Empereur Napoléon Ier et Couronnement de l’Impératrice Joséphine*. A festmény a Musée du Louvre tulajdonában van, Inv. 3699.

86 *Itinéraire* 221. p., *Block Article VI*.

87 6567/É (M. kir.: 19.977, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

H: Egy félig letakart talapzaton, díszpárnán korona és a keresztbetett két hatalmi jelkép, a Main de Justice és a Nagy Károly-jogar. Félkörirat: HONNEUR ET PATRIE. (*Dicsőség és Haza.*) Alul a szelvényben: COUR[ONNEMENT]. L.[E] II. FRIM[AIRE]. // AN XIII. (*Koronázás, a XIII. év Frimaire 11-én*) Alatta: IETTON [!]

K: ?

Anyaga: ezüstözött (?) bronz, kissé félrenyomva, 32,4-33,3 mm

T: Az új uralkodó által használt jelkép-rendszernek egyszerre kellett tükröznie a maga erejéből élre törő forradalmi ideált, a néptől kapott hatalmat (lásd az előlapnak a legismertebb latin nyelvű szállóigére visszavezethető fél-köriratát⁸⁸) egy új dinasztia alapításának jogosságával. Ezért szerepelnek a hátla-pon azok a hatalmi szimbólumok, amelyek a franciák szemében a Nagy Károly császár illetve utódai személyéhez kötődtek. – Napóleon Itália királyává tör-ténő koronázására 1805. május 26-án került sor. Itáliai alkirályá mostohafiát, Eugène de Beauharnaist (1781–1824) nevezte ki.⁸⁹

8. A boulognei tábor elhagyása – Átkelés a Rajnán [Levée du camp de Boulogne – Passage du Rhin] – 1805⁹⁰

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérbkoszorú övezi. Körirat: NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*) a nyakrész vastagságá-ban: ANDRIEU F. (*fecit*)

H: Napóleon üres trónszéke szemből, rajta keresztbe átvetve a hímezett szegélyű császári palást, amely alól előbújt a mindent látó sasmadár. A trónszékhez átlósan támaszkodik a törvényességet jelképező uralkodói pálca – a Main de Justice. Felette Jupiter villámai, középen jogarral. Körirata: L'EMPEREUR COMMANDE LA GRANDE ARMÉE. (*A császár vezényli a Nagy*

88 Az eredeti szállóige „Veni, vidi vici.” jelentése: „Jöttem, láttam, győztem.” A hagyomány szerint mindössze ennyit tartalmazott Julius Caesar a római szenátusnak küldött hadijelentése a Kr. e. 47-ben a zelai csatában a II. Pharnakesz pontoszi király felett aratott győzelemről.

89 *Itinéraire* 229. p.

90 6520/É (M. kir.: 34.304, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

*Hadsereget*⁹¹). Alul a szelvényben: LEVÉE DU CAMP DE BOULOGNE LE XXIV. AOUT MDCCCV. PASSAGE DU RHIN LE XXV SEP^{BRE}. MDCCCV. (*A boulognei tábor elbagyása 1805. augusztus 24. – Átkelés a Rajnán 1805. szeptember 25.*) Közvetlenül a szelvényt határoló vonal alatt bal szélén: BRENET F. (*fecit*), jobb szélén: DENON D. [*direxit*].

K: Andrieu / Brenet és Denon

Anyaga: bronz, 40,6 mm

T: 1803-05 közt Angliát a napóleoni megszállás fenyegette, egészen addig, amíg az angol Horatio Nelson (1758–1805) admirális 1805. október 21-én vereséget nem mért a francia-spanyol tengeri haderőre. A harmadik franciaellenes koalíció 1805. április 11-én jött létre az Egyesült Királyság, Ausztria, Oroszország és Svédország szövetségeként. Ez a koalíció politikailag és katonailag is erősebb volt, mint az előző kettő. – Felismerve, hogy a szárazföld felől támadás érheti, Napóleon az Anglia ellen szánt Grand Armée-t titokban, gyorsan tábornok bontva útnak indította: a szeptember végi Rajnán való átkelés Strassburg/Kehl magasságában körülbelül egy hetet vett igénybe. A Grand Armée a franciákkal szövetséges, ám az osztrákok által megtámadott Bajorország felé indult tovább. – Ez az érem az 1805-ös hadjáratról készült sorozat első darabja.⁹²

9. A párizsi tanács küldöttsége Schönbrunnban [Députation des maires de Paris à Schoenbrunn] – 1805⁹³

E: Szárnyas-fátylakba öltözött nőalak (Victoria?), fején kígyó tekerződik, jobb kezében IMP[ERATOR] // VRBI // SVAE (*A császár saját városáért*) feliratú irattekercs van. Baljával harsonát tart, amit fúj. Lábánál hadiszerek:

91 Eredendően az 1805-ben Anglia ellen a boulognei táborban összegyűlt hatalmas létszámú haderőt nevezték így, az elnevezés gyakorlatilag később az összes napóleoni hadjárat nemzetiségi összetételében vegyes fő haderejére vonatkozott. Az oroszországi hadjárat során pl. a katonaságnak csak felét alkották franciák, jobbára lengyelekből és németekből tevődött össze, jelentékeny számban pedig olaszok is harcoltak benne. Tovább erősítették őket különféle nemzetiségűek, mint svájciak, akiket Napóleon a legjobb katonáknak tartott. Más nemzetek fiai is szolgáltak a Grand Arméeban, így pl. spanyolok, horvátok, dánok, magyarok, csehek, hollandok, belgák, stb. – http://hu.wikipedia.org/wiki/Grande_Arm%C3%A9e (Letöltve: 2010. február 5.)

92 *Zeit*: i. m. 124–125. p., *Itinéraire* 234–235. p.,

93 2430/É (M. kir.: 19905)

sisak, zászlók, ágyúcső és -golyók, török, stb. Körirat: DE GERMANIS. (*A németekről.*) Alul a szelvényben: PRIMITIAE. BELLI. ARMA. ET. SIGNA. MILITARIA // E.[X] MANVBIIS. VERTINGENS[IBUS] // CIVITATI. DONATA // VI. ID[US]. OCT[OBRIS]. MDCCCV. (*A háború hozadéka, fegyverek és hadijelvények adattak a polgároknak a wertingeni⁹⁴ zsákmányból, hat nappal 1805. október idusa előtt⁹⁵*) a perem mentén balra: BRENET F. [fecit].

H: Balról két hajlongó, antik tógás férfi, a szélső kezében tollas kalap, a másikéban irattekercs. Szemben velük alacsony emelvényen álló két egészségpáncélos, fején babérkoszorút viselő, kezét kardján tartó férfi; az első – Napóleon – kezében babér- és olajág. A háta mögött Joachim Murat tábornok (1767–1815) áll, aki bemutatja a hódolókat. Lábuknál üres, száján SCHÖNBRUNN feliratú korszóra könyökölő istennő kuporog. Körirat: PANNONIA SVBACTA (*Leigázott Pannónia*) Alul a szelvényben: AEDILES. PARIS[IORUM]. IMP[ERATORI]. NEAPOLIONI. A. VICTORIA // REDVCI. IN. SVBVRBANO. CAESARVM // GRATES. AGVUNT. // PR[IDIAE]. ID[US]. DECEMBR[IS]. MDCCCV. (*A párizsi előkelők a győzelemből a császári elővárosba visszatérő Napóleon császárnak köszönetüket adják elő az 1805 március idusa előtti napokban.*⁹⁶) a szelvény elválasztó vastagságában: GALLE F. [fecit].

K: Brenet / Galle

Anyaga: bronz, 68 mm

T: A Bécs ellen vonuló francia sereg az Ulm és Augsburg közti Wertingennél ütközött meg először 1805. október 8-9-én az osztrák csapatokkal, ennek során nyolc zászlót és ágyúkat zsákmányoltak, amelyeket Napóleon Párizs városának adományozott, azzal, hogy Párizs kormányzója, Murat tábornok győzelme révén tettek szert ezekre. Ezt megköszönni érkezett a francia császári főhadiszállásként funkcionáló Schönbrunnba 1805. december 13-án a francia fővárosból a küldöttség, amelyet a 7. kerület polgármestere, Jean Dupont (1737–1819) vezetett. – Az érem elkészítését is a párizsi polgármesterek rendelték meg, s nem Denon szerkesztésében, hanem az Institut Érembizottsága egyik rendkívüli ülésén állapotok meg róla. – Az előlapon a trófeák megszerzésének körülményeit és a diadalt, valamint az adományozás tényét kívánták megörökíteni. A hátlapon a császár előtti hódolatot mutatták be. – Az érem latin nyelvű, ókori előképekre visszavezethető, több kapcsolódási pontú feliratozása egészen a Pannonia provincia felemlegetéséig briliáns művészeti játék.⁹⁷

94 Wertingen a Duna mellett fekvő bajorországi város, 1805-ben a franciák és Napóleon a szövetséges bajor, württembergi és badeni hadakkal itt győzte le Ausztriát és koalíciós partnereit, Orosz- és Svédországot, valamint Nagy-Britanniát. Ez az ütközet volt az előzménye az osztrákok austerlitz-i vereségének. Ennek emlékére a párizsi Diadalívén a város neve is őrzí. – <http://de.wikipedia.org/wiki/Wertingen#Geschichte> (Letöltve: 2010. március 11.)

95 1805. október 9.

96 Pontosán: 1805. december 12-én.

97 *Zeitz*: i. m. 136–137. p.

10. Beszéd a Lech hídján [Allocution sur le pont du Lech] – 1805⁹⁸

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. A perem mentén gyöngsorszegély. A nyak vastagságában: DROZ FECIT. A nyakrész alatt: DENON DIREXI. [direxit] // M.DCCC.VI.

H: Napóleon lóháton, római fegyverzetben, fején babérkoszorúval beszédet intéz a Lech fahídján a francia sáros, N jelű hadijelvény alatt vele szembenálló, kezüket előrenyújtva esküdő katonáihoz. A híd alatt üldögélő folyamisten LECH feliratú urnával. Alul a szelvényben négysoros szöveg: ALLOCUTION a L'ARMÉE. // L'ARMÉE FAIT SERMENT DE VAINCRE // XII OCTOBRE MDCCC.V. (*Rövid beszéd a hadsereghez, a hadsereg esküt tesz 1805. október 12-én*) Vonallal elválasztva alatta: DENON DIREC. [direxit].

K: Droz és Denon / Droz (?) és Denon

Anyaga: bronz, 41,6 mm

T: Az érem hátlapja a tipikus ókori adlocutio jelenetét eleveníti fel. Az ókori Rómában a hadvezér, gyakorta maga a császár szólította meg a hadsereg tömegét és az válaszul így tisztelgett előtte. Gyakran ábrázolták relief vagy szobor formájában a jelenetet, sőt úgy is, hogy csupán a hadvezér életnagyságú, kinyújtott kezű portréját készítették el (pl. Prima Porta Augustus). Gyakori motívum volt az ókori pénzekben is.⁹⁹ – Az érem történeti háttérét az adja, hogy Napóleon 1805 októberében a Felső-Duna körzetében csoportosította Boulogneból több részletben beérkező haderejét, 12-én Augsburgnál kelt át a Lech folyón. Az eseményt 1808-ban Pierre Claude Gautherot¹⁰⁰ olajfestményen is megörökítette: „A Grand Armée 2. hadtestének katonáihoz intézett beszéd Augsburg előtt a Lech hídján, 1805. október 12.” címmel.¹⁰¹

98 6558/É (M. kir.: 34305, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

99 *Zeitz*: i. m. 125–126. p. Hadrianus egyik sestertiusát hozza fel példának.

100 A művész 1769-ben Párizsban született, David tanítványa volt. Több képet is készített a császárról, így 1809-ben *A sebesült Napóleon Ratisbonne előtt* c. festményt. E műve a Musée National du Château de Versailles gyűjteményében található, ltsz. MV 1512.

101 *Itinéraire* 237. p., http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Napol%C3%A9on_%C3%A0_Augsbourg_-_Gautherot.png (Letöltve: 2010. március 23.)

11. Bécs elfoglalása [Prise de Vienne] – 1805¹⁰²

E: Napóleon balra néző büsztje, fején antikizáló, megkoszorúzott sisakkal, amelynek tetején kígyó tekerődik, a sisak felületén a francia sas és a villám-köteg-jogar ábrázolása, az ellenzón ötágú csillag. Körirat: NAPOLEO[N]. I. GALL[IAE]. IMP[ERATOR]. ITAL[IAE]. REX. GERMANICVS. RVTHENICVS. (I. Napóleon Gallia császára Itália királya. Német és Orosz [császár.]) A nyak vastagságában: L. M.

H: Bal oldalon földön ülő, fejét tenyerébe hajtó, bánatos nőalak – Ausztria? vagy Bécs város istennője? – hadijelvények előtt ül. Jobbra leszúrt kardra erősített sisak, hozzáerősítve egy felsővért, elől pajzs, rajta a kétfejű sas és F. II. felirat. Körirata: „VINDOBONA. CAPTA. ANNO. MCCCXV. (Elfoglalt Bécs 1805. év) Alul a szelvényben: MEDIOLANI (Milánó). A szelvényt határoló vonal mellett jobbra: L. M.

K: Manfredini

Anyaga: bronz, 42,5 mm

T: A hadműveleteket a harmadik koalíció tagjaként Ausztria indította ugyan Bajorország megszállásával, azonban Napóleon gyorsan átvette a kezdeményezést. Mint Block megállapítja: „az osztrákok alábecsülték a Napóleon által Németországba átirányított csapatok számát; rosszul mérték fel az átvéznélés gyorsaságát; a nekik segítséget nyújtó orosz csapatok beérkezésének idejét.”¹⁰³ Napóleon Ulmál mérte a villámháború első csapását az osztrák haderőre azzal, hogy Karl Mack von Leiberich tábornokot és 70.000 emberét szeptember 25. – október 20. közt kapitulációra kényszerítette. Ezzel megnyílt Napóleon előtt az út Bécs felé, a Duna-menti kisebb csatározások után november 13-án harc nélkül a kezébe került a császárváros. – E napon három marsall kelt át a Taborbrückén, Bécs egyetlen, megerősített Duna-hídján és fehér zászlóval meggyőzték az osztrák parancsnokokat, hogy az ellenállás értelmetlen. Eközben a francia csapatok be is szivárogtak a városba, ahol a lakosság kíváncsisággal vegyes rezignáltsággal fogadta őket. Érdekesség, hogy a bécsi Nationalgarde 10.000 emberét Napóleon fegyverben hagyta, s később, kivonulásakor az érintetlen Waffenarsenalt az ő felügyeletükre bíz-

102 6564/É (M. kir.: 20.807, vétel Niklovits Károlytól, 1926.)

103 Block Article VII.

ta.¹⁰⁴ – Az érem elő- és hátlapja egyaránt figyelemreméltó: az előlap jócskán eltér az általánosan megszokott, fedetlen fejű császári ábrázolástól, köriratában az „Imperator ... Germanicus Ruthenicus” igénycím feltüntetése arra utal, hogy az érem feltehetőleg a porosz területek jelentős részének francia kézre kerülését is szentesítő tilsiti békekötés után készült. A trófeumok mellett ülő nőalak pedig – szinte időtlenül – nemcsak városa/földje vesztét siratja, hanem az egész háborút és annak egyetemes veszteségeit.¹⁰⁵

12. Bécs és Pozsony bevétele [Prise de Vienne et de Pressbourg] – 1805¹⁰⁶

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. [fecit].

H: Napóleon mint a nemeai oroszlán bőrét vállára vetve viselő Herkules fejét felvetve áll a két város falkoronás, tőle jobbra-balra térdelő istennője között, akik lehajtott fejjel átnyújtják neki a városuk kulcsait. Alul a szelvényben: PRISE DE VIENNE // ET DE PRESSBOURG // MDCCCV. (*Bécs és Pozsony elfoglalása 1805*). A perem mentén alatta balra: DENON D. [direxit], jobbra: GALLE F. [fecit].

Anyaga: bronz, 40,4 mm

K: Andrieu / Denon és Galle

T: Az 1805-ös hadjárat során Bécs bevételét követően a magyar országgyűlés színhelye, Pozsony igen fontossá vált, különösen a három császár csatájaként elhíresült, véres december 2-iki austerlitz¹⁰⁷ megsemmisítő vereséget követően. A Prímási palotában írták alá a pozsonyi békét, amelyet francia részről december 26-án Charles-Maurice de Talleyrand herceg, Napóleon külügyminisztere (1754–1838), egy nappal később Schönbrunnban Napóleon szignált.¹⁰⁸

104 *Itinéraire* 237–239. p., http://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_Wiens (Letöltve: 2010. március 10.)

105 *Block* Article VII.

106 6534/É (M. kir.: 19.904, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

107 Ma: Slavkov nad Brno, Cseh Köztársaság.

108 *Itinéraire* 243–244. p.

13. A pozsonyi béke [Paix de Presbourg] – 1805¹⁰⁹

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyak vastagságában: ANDRIEU F. [fecit].

H: Zárt kapujú oszlopos Janus-templom, párkányán felirat: TEMPLVM. JANI. (*Janus temploma.*) az épület tetején háromnézetű Janus-fej. Alul a szelvényben: PAIX DE PRESBOURG XXVI. DÉCEMBRE MDCCCXV. (*A pozsonyi béke 1805. december 26.*). A perem mentén lent: ANDRIEU F^T. [fecit] DENON D^T. [direxit].

Anyaga: bronz , 40,3 mm.

K: Andrieu / Denon és Andrieu

T: A Napóleon ellen létrejött harmadik koalíció veresége, az austerlitz csata után Franciaország és Ausztria különbékét kötött egymással, ez a pozsonyi béke (1805. december 26.). Eszerint Ausztria Trieszt kivételével elvesztette minden itáliai birtokát, valamint Isztriát,¹¹⁰ Dalmáciát,¹¹¹ Tirolt és egyes német területeket. A pozsonyi békét az 1815-ös bécsi kongresszus hatálytalanította.

109 6552/É (M. kir.: 34.312 , vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

110 Az angol hajóhad egészen Dalmáciáig őrzőrázott a tengereken így a 1806. március 30-án a franciák által ténylegesen megszállt tartományt és „fővárosát”, Polát az Itáliai Királysághoz csatolták. Isztria meghódítását külön éremmel ünnepelték, ennek hátlapján a polai Augustus-templomot örökítették meg. – *Zeitz*: i. m. 144. p.

111 Dalmácia meghódítására ugyancsak a 110. lábjegyzetben taglaltak miatt került sor. Ide 1806. júniusában vonultak be a franciák, szintén az Itáliai Királysághoz csatolták és katonai kormányzóként Eugene de Beauharnais vette át a hatalmat. Az eseményt megörökítő érem hátlapján itt is a „főváros,” Split-Spalato legfontosabb ókori építményét, a Diocletianus-palotát, annak császári mauzóleum-részét ábrázolták. – Lásd: *Zeitz*: i. m. 145. p.

14. Te Deum a bécsi katedrálisban [Te Deum dans la cathédrale de Vienne] – 1805¹¹²

- E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. A perem mentén gyöngysorszegély. Körirat: NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyak vastagságában: DROZ FECIT. [fecit] A nyakrész alatt: DENON DIREXI. [direxit] // MDCCCVI.
- H: A bécsi Stephansdom ábrázolása. Körirat: ACTIONS DE GRACES POUR LA PAIX. (*Hálaadások a békéért.*) Alul a szelvényben: ORDONNÉES Á VIENNE // PAR L'EMPEREUR NAPOLÉON // LE XXVII. DÉCEMBRE MDCCCIV. (*Elrendeltetett Bécsben Napóleon császár által 1805. december 27-én.*) A szelvényt határoló vonal mentén balra: DENON D. [direxit] jobbra: ANDRIEU F. [fecit]
- K: Droz és Denon / Denon és Andrieu
Anyaga: bronz , 40,3 mm
- T: 1805. december 28-án a bécsi Stephansdomban az egy nappal előbb, 27-én aláírt pozsonyi béke örömeire Napóleon hálaadó istentisztelet tartását rendelte el. Denon szerint e kegyes cselekedet révén akarta kifejezni hatalmát és mértéktartását. – Tekintettel arra, hogy Bécs elfoglalása megkoronázta hadvezéri tevékenységét, egyben katonai parancsnokként a kor szokása szerint elvárható volt tőle egy Te Deum megtartása is. Ő maga nem vett részt az istentiszteleten, aznap elhagyta Bécsset és a melki apátságba utazott.¹¹³

112 6553/É (M. kir.: 34.315, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

113 *Zeit*: i. m. 141. p., Itineraire 244. p. – 1809. augusztus 15-én viszont a bécsi Stephansdomban a bécsi klasszikus zene első nagy mestere, Joseph Haydn (1732–1809) Te Deum-jának előadásával ünnepelték Napóleon 40. születésnapját. (Tán ennek tudható be, hogy a Mester élete utolsó napjaiban, Bécs 1809-es francia megszállása alatt Napóleon tisztelete jeléül díszőrséget állított a háza elé.) Természetesen volt tűzijáték, a városfalakról díszsortűzeket adtak le, az egész város kényszerűen a franciákkal ünnepelt. – Itineraire 322. p., <http://www.zeit.de/2009/23/A-Franzosenzeit?page=all> (Letöltve: 2010. március 10.)

15. A jénai csata [Bataille d’Jena] – 1806¹¹⁴

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NEAPOLIO IMPERATOR REX. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész alatt: ANDRIEU F. (*fecit*)

H: Napóleon fején babérkoszorúval, római fegyverzetben Jupiterként felemelt jobbjaival villámokat szór, jobbra vágató lovon; alatta két elesett harcos. A ló feje felett a francia sas száll. Körirat: BORVSSI DIDICERE NVPER. (*A poroszok megtanulták minap*). Alul a szelvényben: EXERCITV AD IENAM DELETO. XIV OCTOB. MDCCCVI. (*A hadsereg Jénánál megsemmisült. 1806. október 14.*). A szelvény felett a perem mentén jobbra: ANDRIEU F. (*fecit*).

K: Andrieu

Anyaga: bronz, 40,5 mm

T: Az érem egyedi érdekessége, hogy a Denon-féle szériával párhuzamosan tervezett akadémiai Institut-sorozat egyik megvalósult darabja. Ezt a sort többek közt a latin feliratozás is megkülönbözteti a Denon által felterjesztettektől. Felfogásában, megformálásában teljesen a korábbi korszakokéra hasonlít. Bár az előlap Andrieu klasszikus ábrázolását hordozza, annak feliratozása egyedülálló módon latin. A hátlap felirata Horatius egyik idézetére vezethető vissza, ókori hasonlóságot mutat a kompozíció is.¹¹⁵ – A jénai más néven jéna-auerstedti (jéna-auerstädti) csata a francia és porosz-szász csapatok között párhuzamosan zajlott le. A jénai 1806. október 14-én, nem sokkal virradat után kezdődött Napóleon támadásával, s kora délutánra legyőzték a porosz-szász csapatokat, sőt a beérkező erősítést is. Ezzel egyidőben Davout marsall¹¹⁶ a türingiai Auerstedtnél – Jénától mintegy 16-20 km-re északra – vereséget mért a létszámfölényben levő porosz fősegregre. A győzelmeket kihasználva

114 6556/É (M. kir.: 26.589, vétel Niklovits Károlytól, 1927.) – vö. 6519/É

115 *Zeitz*: i. m. 156. p. – Horatius: Énekek 4. könyve, 14. ének, címe: Augustus dicsérete. „quem legis expertes Latinae Vindelicis didicere nuper Quid Marte posses.” azaz: „Meggyőzted a törvénytudatlan Vindelicust a minap felőle, Mit érsz a hadban...” – Rónay György fordítása. Szó szerint: *Megtanulták minap a vindelicusok* [eredetileg kelták, itt: germánok – délnémet területen élők], *mire vagy képes Marsal [a harcban]...* – A fordításhoz nyújtott segítségért Érszegi Gézát illeti köszönet.

116 Másképp: Louis Nicolas d’Avout (1770–1823) – http://hu.wikipedia.org/wiki/Louis_Nicolas_Davout (Letöltve: 2010. március 20.)

Napóleon nem egész másfél hónap alatt meghódította Poroszországot, még mielőtt Oroszország segítséget küldhetett volna szövetségesének, a háborút lezáró tilsiti békében pedig Poroszország területe a korábbihoz képest felére csökkent.¹¹⁷

16. A három főváros megszállása [Occupation des Trois Capitales] – 1807¹¹⁸

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. [fecit]. A nyakrész alatt: DENON DIR^T. [direxit].

H: Három egymás mellett álló, szembenéző női alak – a három város istennője –, fejükön falkorona, kezükben az általuk szimbolizált városok kulcsai. A jobb oldalon álló Königsberg a fátylát igazgatja, a másik kettő őt figyeli. Felirata balra: BERLIN, fent: VARSOVIE, jobbra: KOENIGSBERG. (*Berlin, Varsó, Königsberg*). Alul a szelvényt határoló sávban: DENON DIR. [direxit] GEORGE F. [fecit]. Alul a szelvényben: CAMPAGNES DE MDCCCVI ET MDCCCVII. (*1806-os és 1807-es hadjáratok*)

K.: Andrieu és Denon / Denon és George

Anyaga: bronz, 40,4 mm

T: A jénai csata után 1806. október 25-én Davout marsall azonnal elfoglalta Berlint; 1806. november 8-án Varsót Murat herceg, Berg nagyfejedelem szállta meg; 1807. június 16-án a friedlandi csata után Königsberget Nicolas Jean-de-Dieu Soult marsall (1769–1851) vette be hadosztályával. Berlin III. Frigyes Vilmos (1770–1840) brandenburgi választófejedelem fővárosa; Königsberg a porosz királyé, Varsó a felosztott Lengyelország porosz részének fővárosa volt. – A hátoldal háromalakos ábrázolása beállításaiiban szinte teljes azonosságot mutat egy, a Borghese-gyűjteményből származó római márványdomborművel, amelyet Napóleon utasítására 1807 óta a Louvre-ban őriznek. Az antik műtárgy azonnali felhasználása igen jó példa a Napóleon-kori újrahaznosításra.¹¹⁹

117 *Itinéraire* 256. p., hu.wikipedia.org/wiki/Jénai_csata (Letöltve: 2010. március 10.), *Block* Article VIII.

118 6539/É (M. kir.: 34.329, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

119 Lásd *Zeititz*: i. m. 170–171. p.

17. Szilézia meghódítása [Conquête de la Silésie] – 1807¹²⁰

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Köirrat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész alatt: ANDRIEU F. [fecit] // DENON DIR. T. [direxit].

H: A babérkoszorús fejű szárnyas nőalakok – az ülő Victoria és az olajággal a kezében fölé hajló Pax – az elfoglalt városok egymásra rakott falkoronáiból álló oszlop előtt pajzs alakú táblára jegyeznek. A nyolcadik falkorona Pax lábánál a földön hever. A falkoronák pántjára írva a városnevek: GLATZ,¹²¹ KOSEL,¹²² NEISSE,¹²³ SCHWEIDNITZ,¹²⁴ BRIEG,¹²⁵ BRESLAW,¹²⁶ GLOGAW.¹²⁷ A Pax lábánál levő városneves korona: SILBERBERG.¹²⁸ Alul a szelvényben:

120 6540/É (M. kir.: 34.331, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

121 Ma: Klodzko, csehül: Kladsko, Alsó-Szilézia-tartomány, Lengyelország. Erődjét a franciák megostromolták, de Friedrich Wilhelm von Götzen, Szilézia főkormányzója sikeresen megvédelmezte. – http://de.wikipedia.org/wiki/Grafschaft_Glatz (Letöltve: 2010. január 25.)

122 Ma: Koźle, németül: Cosel, jelenlegi közigazgatási nevén négy település összevonásával: Kędzierzyn-Koźle. Az Oderán, KoDlében van Lengyelország egyik legnagyobb folyami kikötője. 1806–7 folyamán a napóleoni csapatok és bajor szövetségeseik ostromolták Bernhard Erasmus von Deroy (1743–1812) tábornok vezetésével. 1807. január 22-én parancsnoka, David von Neumann vezérőrnagy meztagadta az erőd feladását. 1807. április 16-án von Neumann meghalt, de utódja, Ludwig Wilhelm von Puttkamer ezredes továbbra is sikeresen védelmezte az erőseget az 1807. július 9-i tilsiti békéig. – <http://de.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%B4le>; <http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C4%99dzierzyn-Ko%C5%B4le> (Letöltve: 2010. március 11.)

123 Ma: Nysa, Opolei Vajdaság, Lengyelország.

124 Ma: Świdnica, csehül: Svidnice. Város Alsó-Sziléziában, négy külső védművel, erődítménnyel. A városnév többi részét a Victoria kezében levő pajzs alakú tábla takarja. – <http://en.wikipedia.org/wiki/Schweidnitz> (Letöltve: 2010. január 25.)

125 Ma: Brzeg, németül: Brieg, az Odera bal partján, Lengyelországban, az Opolei vajdaságban. Erődítéseit a franciák lerombolták. – <http://en.wikipedia.org/wiki/Brzeg> (Letöltve: 2010. január 25.)

126 Ma: Wrocław, magyarul: Boroszló, Alsó-Szilézia fővárosa az Odera partján, Lengyelországban. – <http://en.wikipedia.org/wiki/Wroc%C5%82aw> (Letöltve: 2010. január 25.)

127 Ma: Głogów, németül Glogau, csehül Hlohov; Alsó-Sziléziai város Lengyelországban. Az elfoglalt települések és erődök közül ez került először francia kézre 1806. december 2-án. – *Petre, Francis Loraine*: Napoleon's Campaign in Poland 1806–7. London, 2001., elektronikus formában előnézet: http://books.google.hu/books?id=7rnbFRpizvsC&printsec=frontcover&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q=&f=false; <http://hu.wikipedia.org/wiki/G%C5%82og%C3%B3w> (Letöltve: 2010. január 25.)

128 Ma: Srebrna Góra, Alsó-Szilézia-tartomány, Lengyelország. 1807. június 26–30. közt a falut lerombolták, a mellette levő erődöt azonban nem tudták bevenni. (Letöltve: 2010. január 25.)

CONQUÊTE DE LA SILESIE // MDCCCVII. (*Szilézia meghódítása 1807.*)

a perem mellett balra: ANDRIEU F. [fecit] jobbra: DENON DIR.[direxit]

K: Andrieu és Denon / Andrieu és Denon

Anyaga: bronz, 40,5 mm

T: A II. (Nagy) Frigyes porosz király által korszerűen megerősített sziléziai erődöket és településeket a francia hadsereg 1806 december elejétől 1807 nyaráig foglalta el, az erősségek egy részét elpusztították. – Zeitz szerint Napóleon külön kívánságára került az összes városnév felsorolásra, mert a hadjáratot legifjabb öccse, Jêrôme Bonaparte (1784–1860), a tilsiti béke révén létrejött, Kassel székhelyű Vesztfália királya tervezte és hajtotta végre.¹²⁹

18. A Simplon hágón át vezető út elkészítése [La route du Simplon terminée] – 1807¹³⁰

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király.*) a nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. [fecit]

H: A Simplon-hegy istenét megszemélyesítő, a hegyet mint trónszéket használó, szembeüelő idős, nagyszakállú, lehajtott fejű, ruhátlan férfi. Jobb lábát – amely egy kisebb hegycsúcsot érint – átveti a balon, amelyet az előtérben a hegy lábánál folyó gyors vizek mosnak. Két karjával a magasabb helycsúcsokon támaszkodik. A hegy aljából szerpentinút kanyarog felfelé, amelyen vonuló hadsereg és felszerelése látszik, akárcsak a hegyisten bal vállán és karján. Elöl, az isten jobb könyöke alatt az előőrs. Az ösvény kezdetén, a Simplon bokája magasságában 1807 évszám. Alul a szelvényben: SIMPLON. A perem mentén alul: A. DURAND FECIT.

A peremben „BRONZE” beütés.

K: Andrieu / Durand

Anyaga: bronz, 41 mm

T. 1800–1806 közt a 2010 m magas Simplon-hágón átvezető utat Napóleon parancsára építették. Hatalmas mérnöki teljesítmény volt több mint 600

[http://de.wikipedia.org/wiki/Srebrna_G%C3%B3ra_\(Niederschlesien\)#Festung_Silberberg](http://de.wikipedia.org/wiki/Srebrna_G%C3%B3ra_(Niederschlesien)#Festung_Silberberg)
(Letöltve: 2010. január 25.)

¹²⁹ Zeitz: i. m. 172–173. p.

¹³⁰ 6528/É (M. kir.: 19.922, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

kisebb-nagyobb áthidalás elkészítésével, összeen 63 km-en. Laskey szerint Napóleon 1800. november 12-én egy dekrétummal a svájci Wallis kanton – franciául: Valais – területét, Simplon tartomány (département du Simplon) néven Franciaországhoz csatolta. A Simplon nevet az Alpok egyik hegységéről vette. A Franciaországot és Itáliát összekötő Simplon ugyanis hatalmas kiadásokat okozott mindkét államnak azzal, hogy Valais nem tartotta magát a megegyezésekhez. – Az érem másik, Denon és Brenet által jegyzett változatán az isten egyenesen szembe tekint, testtartása, izomzata eltérő, akárcsak a menetelő hadsereg kidolgozottsága.¹³¹

19. Az itáliai államok egyesítése Franciaországgal [Paris, Rome] – 1809¹³²

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király.* A nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. [fecit].)

H: Két egymás mellett levő, balra néző, sisakos női mellkép. A Rómát jelképező nő¹³³ sisakján a dísz Romulus a farkassal. A nyakrész alatt: DENON D. [direxit]. Előtte Párizs jelképes nőalakjának haja a víz, fején egy vitorláshajó a sisak. A vállrész alatt: MDCCCIX. (1809) a vállrész vastagságában: DEPAULIS F. [fecit] Felirata: ROME PARIS (*Róma, Párizs.*)

Anyaga: bronz, 40,5 mm

K: Andrieu / Denon és Depaulis

T: Az Egyházi Állam területét folyamatosan apasztotta a francia szomszédság. 1791. szeptember 14-én az alkotmányozó gyűlés Franciaországhoz csatolta Avignont. 1796-ban Bonaparte tábornok megszállta az Egyházi Állam egy részét, 1797. február 19-én a torentinói békében Ferrarát, Bolognát és Romagnát a Ciszalpin Köztársasághoz csatolták. 1798-ban a Rómát megszálló Berthier tábornok az Egyházi Államot köztársasággá nyilvánította, február 20-án pedig a Francia Köztársasághoz csatolta. A francia forradalom

131 Utóbbi éremváltozatot közli: <http://www.napoleonicmedals.org/coins/l-93.htm> (Letöltve: 2010. március 22.)

132 6546/É (M. kir.: 34.349, vétel Niklovits Károlytól, 1929.) – Zeitz 197. p. „Rom zur zweites Hauptstadt erklärt” címmel mutatja be az érmet.

133 *Block* Article X. szerint a Tiberis folyóistenője, a másik női fej pedig nem Párizst, hanem a Szajnát ábrázolja.

idején sok francia papnak menedéket nyújtó Barnaba Luigi Chiaramonti (10742–1823) bíborost VII. Pius néven 1800-ban választották meg pápának. 1800-ban Bonaparte mint első konzul a torentinói békében megvont határok között visszaállította az Egyházi Államot. Előzőleg Chiaramonti bíborosként közelről tapasztalta meg az 1797-es észak-itáliai francia hadjárat eseményeit. Napóleonnal való viszonya meglehetősen ellentmondásosan alakult: a tábornok hiúságból és politikából azt kívánta, hogy VII. Pius koronázza császárrá Párizsban, viszont a koronázáskor a császár tette a saját maga és a felesége fejére a koronát. 1805-ben arra hivatkozva, hogy az Egyházi Államot Nagy Károly ajándékozta a pápaságnak, követelte, hogy a pápa minden téren támogassa politikáját. 1808. április 2-án Napoleon Urbinót, Camerinót és Maceratát, 1809. május 17-én a többi tartományt, 1810. február 17-én magát Rómát is Franciaországba kebelezte. A franciák 1809. május 17-én megszállták Rómát, megszüntették és anektálták az Egyházi Államot, mire VII. Pius pápa kiközösítette Napóleont. Válaszul Napoleon a pápát július 6-án fogolyként Savonába, később Fontainebleaubába vitette, s csak 1814 januárjában engedte szabadon. 1810-ben szenátusi határozattal kimondták, hogy a Francia Birodalom második fővárosa Róma és születése napján, 1811. március 20-án római királyi címmel Napoleon saját fiát ültette a trónra. A fogoly pápával Napoleon több ízben próbált konkordátumot kötni, de nem járt eredménnyel. A császár végül az elszenvedett katonai vereségek hatására engedékenyebbnek mutatkozott, megígérte, hogy részben visszaállítja a pápai államot. 1814-ben az egyházfőt Savonába vitette, majd március 24-én visszaadta szabadságát. VII. Pius a hívek örömmujongása közepett május 24-én ötévi száműzetés után vonulhatott be Rómába.¹³⁴

20. A pozsonyi béke megszégése; az abensbergi és eckmühli csaták [Rupture de la paix de Presbourg; batailles d’Abensberg et d’Eckmühl] – 1809¹³⁵

E: Félig bezúzott kapujú oszlopos Janus-templom, párkányán felirat: *TEMPLVM. JANI.* (*Janus temploma.*) az épület tetején háromnézetű Janus-fej, a lépcsőkön

134 *Zeitz*: i. m. 197. p.

135 1100/É (M. kir.: 18.498, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

az ajtó töredékei. Alul a szelvényben: TRAITÉ DE PRESBOURG // ROMPU PAR L'AUTRICHE // IX AVRIL MDCCCIX. (*A pozsonyi béke Ausztria által megszegve 1809. április 9.*) A szelvény felett a perem mentén balra: ANDRIEU F. [fecit] jobbra: DENON DIR. [direxit].

H: Római imperátori hadiöltözékben kiterjesztett karokkal álló babérkoszorús alak – Augustus-Napóleon – bal kezével a távolba mutat, arra is tekint. Kétoldalt harcosokat formázó haditrófea-összeállítás: fent sisak, egy-egy vértet, dobok, tarsolyok, tölténytáskák, kardok, zászlók, harci bárdok. Körirat: ABENSBERG * ECKMUHL. (*Abensberg * Eggmühl*). Alul a szelvényben: BATAILLES DES XX ET XXII. AVRIL // MDCCCIX. // XL. M.[ILLE] PRISONNIERS. (*Az 1809. április 20-i és 22-i csaták // 40.000 fogoly*). A szelvény felett a perem mentén balra: DENON D. [direxit] jobbra: BRENET F. [fecit]

K: Andrieu és Denon / Denon és Brenet

Anyaga: bronz, 40,6 mm

T: Vö. 6552/É hátlapjával, a pozsonyi béke emlékére készült érmen ugyanez a Janus-templom látható, ép kapuzattal. Denon úgy kívánta a béke és háborús állapot közti különbséget érzékeltetni, hogy a béke idején a rómaiaknál zárt ajtajú Janus-templom ajtaját betörtnek ábrázoltatta, mintha az isten mintegy kitört volna kényszerű bezártságából – ez az elképzelés nélkülöz minden előképet. A hátlap ezzel szemben meglehetősen szokványos az antik és kora-újkori éremábrázolásokon.¹³⁶ – A spanyol hadjárat miatt 1809 tavaszán Napóleon német földről kényszerült kivonni alakulatai egy részét. Ez az 1805-ös pozsonyi békekötés felrúgására serkentette az osztrákokat. Napóleon még felkészületlen volt a hadjárat kezdetekor, így az osztrákok kezében volt a stratégiai előny, amikor 1809. április 10-én, támadást indítottak. – Az első összecsapás, az alsó-bajorországi Abensberg melletti csata 1809. április 19–20-án zajlott le a Napóleon vezette francia és a Habsburg–Toscanai Károly Lajos főherceg vezette osztrák erők között és a franciák győzelmével ért véget. Ezt követte 1809. április 22–22. között az eckmühli (eggmühli) csata a mai Oberpfalz területén, Regensburgtól délre. A Louis Nicolas Davout marsall által vezetett III. hadsereg makacs ellenállásának és François Joseph Lefebvre bajor hadseregének köszönhetően Napóleon visszavette a kezdeményezést és ismét legyőzte az osztrákokat. A győztes összecsapásért a francia császár Davout marsallt Eckmühl hercegévé (*Prince d'Eckmühl*) emelte.¹³⁷

136 *Block* Article X.

137 http://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_von_Abensberg. http://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_bei_Eggm%C3%BChl (2010. január 22.)

21. A győri ütközet [Bataille de Raab, Eugene Beauharnais] – 1809¹³⁸

E: Eugene Beauharnais olasz alkirály balra néző büszkje. Körirat: EUGENE NAPOLEON VICE ROI D'ITALIE (*Eugen Napoleon Itália alkirálya.*)

H: Két tropaionra erősített, 14 JUIN 1800 (*1800. június 14.*) feliratú kendővel beborított haditrófea-összeállítás – zászlók, sisak, vért – közt ülő szárnyas nőalak, Victoria. Kinyújtott jobb kezében babérkoszorút tart. Félkörirat: ANNIVERSAIRE DE MARENGO ET DE FRIEDLAND. (*Marengo és Friedland évfordulója.*) a szelvényben alul: BATAILLE DE RAAB // XIV JUIIN MDCCCIX. (*Győri csata 1809. június 14.*) A szelvényt elválasztó vonal vastagságában: DEPAULIS F. [fecit].

K: Depaulis (?) / Depaulis

Anyaga: bronz, 41 mm

T: Eugène Rose de Beauharnais, Joséphine de Beauharnais fia, a forradalom és az Első Császárság tábornoka, 1806-tól Napóleon császár fogadott fia, az Itáliai Királyság francia alkirálya, Velence hercege (Prince de Venise) Napóleon egyik legtehetségesebb és legelkötelezettebb katonai vezetője volt. 1809-ben az Itáliai Hadsereg élén kapcsolódott be a hadműveletkebe, jutott el Magyarországra és vett részt a győri csatában. – Június 14-e nemcsak Napóleon, hanem Eugène de Beauharnais szempontjából is szerencsenapnak számított: 1800. június 14-én a marengói csata után századossá (*chef d'escadron*) léptették elő. 1804. június 14-én, a marengói csata évfordulóján Napóleon császári herceggé (*prince français*) emelte. 1809. június 14-én pedig a győri csatában is parancsnokként jeleskedett.¹³⁹ – Ezért jelen érem több szempontból is rendhagyó: előlapja nem Napóleont ábrázolja, s a hátlap Friedland¹⁴⁰ kivételével – ebben a csatában Beauharnais nem vett részt – egyben az ő jeles évfordulóira is emlékezett.

138 2433/É (M. kir.: 19.910, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926. – Ez a darab – több más egyéb társával egyetemben – szerepelt a múzeum Mária Terézia laktanya-beli raktárkiállításán (III. terem, 245. tárló, I. rekesz)

139 Az újdonsült főnemes jelszava „*Becsület és Hűség*” (*Honneur et Fidélité*) lett.

140 A Habsburg Birodalom és a Porosz Királyság legyőzése után Napóleon a negyedik koalíció utolsó, még harcoló állama, az Orosz Birodalom ellen fordult. A friedlandi csata (ma Pravgvinszk, Oroszország; 1807. június 14.) Napóleon császár győztes csatája, amely kárpótolta őt az Eylalaunál elszenvedett kudarcért.

22. A győri csata [Prise de Raab] – 1809¹⁴¹

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Köirat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. (*fecit*)

H: Jobb felé hátradőlve fekvő, maga elé tekintő, levelekkel koronázott szakállas folyamisten, a Rába. Bal karjával hordóra támaszkodik, amelyből hátul egy kis figura félalakja emelkedik ki.¹⁴² Jobb kezében, lábára helyezve ládát (?) tart. A kitöltetlen tér közepén a francia sasos hadijelvény R[epublic]. F[rançaise]. monogrammal, két babérkoszorúval kiegészülve emelkedik a magasba. Alul a szelvényben: LES AIGLES FRANÇAISES AU DELA DU RAAB. MDCCCIX. (*A francia sasok a Rába környékén 1809.*) A szelvényben a perem mentén balra: DUBOIS F. (*fecit*), jobbra: DENON D. (*direxit*).

K: Andrieu / Dubois és Denon

Anyaga: bronz, 40,3 mm

T: 1809. június 14-én, a marengói és friedlandi francia győzelmek évfordulóján a Győr melletti Kismegyeren zajlott le a napóleoni háborúk egyetlen, a Magyar Királyság területén végbement összecsapása, egyben az utolsó olyan csata, amelyben a magyar nemesi felkelés hadai részt vettek. A csata mementójaként a párizsi Diadalívre is felkerült Győr városának és a folyónak német neve, Raab.¹⁴³

141 6522/É (M. kir.: 21.629 , vétel Merzbacher Eugen cégtől, Németország, 1927.)

142 *Bramsen* 854 szerint a forrástól jobbra egy paraszt próbál szökni a hegyek irányába, látván a táborozó franciákat a folyó partján.

143 *Zeitz*: i. m. 192–193. p. – Napóleon 1809. augusztus 31-én Schönbrunnból Pozsony érintésével délután érkezett Győrbe, körülnézett és ott is aludt, majd másnap tért vissza Schönbrunnba. – *Itinéraire* 322–323. p.

23. A francia sereg eléri a Borysthenest¹⁴⁴ [L'Aigle Francaise sur le Borysthene] – 1812¹⁴⁵

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Körirat: NAPOLEON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*). A nyakrész vastagságában: ANDRIEU F. (*fecit*)

H: Jobb felé hátradőlve ülő, sáslevelekkel koronázott, szakállas folyamisten, a Dnyeper. Bal karjával vizeskorsóra támaszkodik, amelyből lábaihoz hullámzó víz ömlik. A korsó mellett sás/nádszál. Jobb kezét előrenyújtja. Bal tenyere a szíven nyugszik. Mögötte a francia sasos zászló N monogrammal (*Napóleon*) emelkedik a magasba, a folyamisten ezt nézi. A háttér kidolgozatlan. Alul a szelvényben: L'AIGLE FRANÇAISE // SUR LE BORYSTHÈNE // MDCCCXII" (*A francia sas a Dnyeperen*). A szelvényt határoló vonal felett a perem mentén balra: DENON D. (*direxit*) jobbra: BRANDT F. (*fecit*).

K: Andrieu / Denon és Brandt

Anyaga: bronz, 40,6 mm

T: Az oroszországi hadjárat során Moszkva felé vonulva Napóleon hadserege augusztus 13-ról 14-re virradó éjszaka kelt át a Dnyeperen és hajnalban már gyorsan közeledett a két oldalról bekerítendő Szmolenszk felé. A francia csapatok a településért hatalmas harcot vívtak a cári erőkkel, de csak a külvárosokat tudták elfoglalni tőlük. 1912 óta a százéves évfordulón állított, mindmáig ép Sas-emlékmű emlékeztet erre a véres küzdelemre a városban.¹⁴⁶ – Az érmet hátlapját készítő vésnöknek, Droz tanítványának: Henri François Brandtnak ez volt az első munkája a kormányzat részére.¹⁴⁷

144 A Dnyeper folyó a régi görög térképeken Borysthenes néven szerepel. Hérodotosz (Kr. e. 484 k. – Kr. e. 425 k.) a 4. könyvében (78–79. fejezet) ír a Borysthenes folyóról.

145 6526/É (M.kir.: 34.354, vétel Niklovits Károlytól, 1929.) – Korabeli törzslapi megjegyzés: „Igen ritka.”

146 <http://en.wikipedia.org/wiki/Smolensk> (Letöltve: 2010. március 10.) – Ugyanitt az emlékmű képe is megtekinthető.

147 *Zeitz*: i. m. 227. p.

24. Oroszországi visszavonulás [Retraite de Russie] – 1812¹⁴⁸

E: Napóleon jobbra néző büsztje, fejét babérkoszorú övezi. Köirrat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király*) a nyak vastagságában: ANDRIEU F. [fecit]

H: A hideget fúvó felhőbe kapaszkodva repülő Boreas, az északi szél istene elűz egy antik görög sisakos és öltözetű, oroszlánbőrt viselő harcost – Herkulest? Mögötte a pusztaság: kopár fa, lángoló szekér és ágyúcső, széttört lafetta égő részei, valamint egy felfordult, döglött ló. Alul a szelvényben: RETRAITE DE L'ARMÉE. // NOVEMBRE. MDCCCXII. (*A hadsereg visszavonulása 1812 november.*) A szelvény felett a perem mentén balra: DENON D. [direxit] jobbra: GALLE F. [fecit].

K: Andrieu / Denon és Galle

Anyaga: bronz, 40,6 mm

T. Napóleon 1812-es oroszországi hadjárata a napóleoni háborúk fordulópontjává vált. A hatalma csúcspontján levő császár, aki szinte egész Európát uralma alatt tartotta, félmillió inváziós hadsereget gyűjtött, hogy leszámoljon utolsó kontinentális ellenfelével, az Orosz Birodalommal, s benyomult Oroszországba, a cári csapatok azonban a felperzselt föld taktikáját alkalmazva húzódtak vissza előre, óvakodva az összecsapásoktól. A Grand Armée sikereit nem kis részben a korszerű felszerelésnek, a fegyvernemek kitűnő összehangolásának, illetve a hadoszlopok villámgyors áthelyezése, mozgása képességének köszönhetette. Napóleon azért tudta a több százezer katona ellátásához szükséges mennyiségű utánpótlást biztosítani, mert az adott hadszíntérről látta el őket (szervezett rekvirálás). Oroszország belsejében azonban ez nem volt véghezvihető. A keskeny, rossz minőségű, még nyáron sem elegendő kapacitású földutak ősszel sártengerré váltak, majd a sár télen kemény rögökké fagyott. Ilyen körülmények között a szállítás túlzott igénybevételnek tette ki a szekereket és a lovakat, Kutuzov orosz tábornok pedig kozákokat küldött a megmaradt francia szekerek elfogására és elpusztítására, és a vidék életben maradt parasztságát is partizánháborúra buzdította. Végül kisebb ütközeteket követően az oroszok Moszkva előtt csatára kényszerültek, és a mindkét fél számára óriási veszteségekkel járó borogyinói csata (szeptem-

ber 7.) után feladták ugyan a fővárost, de nem kértek békét. A francia megszállás alatt Moszkva porig égett, az utánpótlásból teljesen kifogyott császári hadsereg pedig megkezdte gyötrelmes visszavonulását a kemény orosz télben. A franciák elveszítették szinte az összes lovukat – azokat, amelyek nem pusztultak éhen a takarmányhiány miatt, az éhező katonák ették meg. A lovak hiánya miatt sorsukra kellett hagyni a tüzérséget és a megmaradt szekereket, a sebesültekről és betegekről nem is beszélve. Több egységben teljesen felbomlott a fegyelem, tömegessé vált a dezertálás. A hadjárat során a Grande Armée gyakorlatilag megsemmisült.¹⁴⁹

25. A wurtcheni csata [Bataille de Wurtchen] – 1813¹⁵⁰

E: Napóleon jobbra néző mellképe, feje fölött babérkoszorú. A perem mentén gyöngsorszegély. Körirat: NAPOLÉON EMP.[EREUR] ET ROI. (*Napóleon császár és király.*) a vállrész alatt: DENON D. [direxit] DEPAULIS F. [fecit]

H: Földre dobott gyalogsági és lovassági haditrófeák – szétszórt katonai felszerelés – tömege fölé magasodó, zászlóhevederrel egybefogott, a legyőzöttek puskáiból rakott győzelmi gúla, amelyen a szuronyok tetején kicsi N feliratos táblát helyeztek el, s ezen a Győzelem kinyújtott jobb kezében babérkoszorút felmutató, bal kezében pálmaágot tartó alakja trónol. A gúla két oldalából két-két francia standard nyúlik ki, mindegyiken a francia sasos hadijelvény. A földön hátul döglött ló fekszik. Körirat: INFANTERIE FRANÇAISE BATAILLE DE WURTCHEN. (*Francia gyalogság wurtcheni csata.*) A perem mentén lent: BRENET F. [fecit]

K.: Denon és Depaulis / Brenet és Denon

Anyaga: bronz, 41 mm

T: A 6550/É előlapjával azonosságot mutat az előlap, de ez Depaulis által szignált. – a párizsi Diadalíven Wurschen¹⁵¹ név alatt szereplő küzdelmet tulajdonképpen Bautzen mellett vívták meg 1813. május 20–21-én. Az előző évi orosz had-

149 *Zeits.*: i. m. 238–239. p., *Itinéraire* 371–399. p.

150 6563/É (M. kir.: 34.359, vétel Niklovits Károlytól, 1929.)

151 *Zeits.*: i. m. 238. p., *Itinéraire* 413. p. – Felsőszorb nyelven Wurschen. Ma mintegy 300 lelket számláló falucska Bautzentől 11 km-re keletre, 1994 óta Weißenberg városához tartozik. Mivel a csata alatt az orosz–porosz főhadiszállás a helyi kastélyban volt, innen vették a megnevezést.

járat katasztrofális következményein felülemelkedve Napóleon 1813. május 2-án a szászországi lützeni csatában (a großgörscheni síkságon)¹⁵² legyőzte az egyesült orosz-porosz hadakat, amelyek visszavonultak az Elba vonaláig. Napóleon mindenáron döntő győzelmet akart kicsikarni. A két napig tartó bautzeni csata során a franciák tüzérségi előkészítés után véres tusában elfoglalták a várost, a szövetségesek teljesen defenzívába szorulva védték állásaikat, végül visszavonulásra kényszerültek. – Ezt követően ellenfelei Pleischwitzben június 2-4. közt héthetes fegyverszünetet kötöttek Napóleonnal, amelyet még meg is hosszabbítottak – az időnyerés az újrafegyverkezéshez a franciaellenes erőknek sikerült, s a lipcsei népek csatájában (október 16–19.) a szövetségesek megsemmisítő vereséget mértek a francia haderőre.¹⁵³

26. Napóleon tartózkodása Szt. Ilona szigetén [Séjour de Napoleon a l'île Sainte Helene] – 1815¹⁵⁴

- E: Napóleon jobbra néző büsztje, fején babérkoszorú. Az ábrázolás megegyezik az Andrieu által jelzettel. Felirata nincs.
- H: Napóleon sziklán ülő, jobbra forduló alakja, nyakában a Becsületrend jelvényével; lábánál víz, az ölében tartott táblára jegyzetel. Mellette szárnyas angyal áll, ő fogja a táblát és egy babérágot. Körirat: SÉJOUR DE NAPOLEON A L'ILLE SAINTE HELENE (*Napóleon tartózkodása Szt. Ilona szigetén*) Alul a szelvényben: XVIII. OCTOBRE MDCCCXV. // JUSQU'A SA MORT (1815. október 18. haláláig). A szikla alatt: BRENET I[?]. F. [fecit]
Anyaga: bronz, 40,8 mm
- T: Napóleon az angol HMS BELLEROPHON hadihajó fedélzetén 1815. július 15-én indult el kis számú kíséretével Szent Ilona szigetére, ahol 1815. október 18-án kezdte meg száműzetését. Szent Ilonán a Longwood House-ban élt

152 *Itinéraire* 411–412. p. – A csatát követően III. Frigyes Vilmos I. Sándor cárral este részt vett az orosz hadsereg esti szemléjén. Ott tapasztalta először, hogy az orosz katonák a takarodó után még egy pravoszláv korált is elénekelnak ima gyanánt. Ez oly mély benyomást gyakorolt rá, hogy egy kabinetintézkedéssel augusztus 10-én bevezette a porosz hadsereg körében is a Zapfenstreich máig élő, híres formáját. – http://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_bei_Gro%C3%9Fg%C3%B6rschen (Letöltve: 2010. március 10.)

153 http://hu.wikipedia.org/wiki/Bautzeni_csata (Letöltve: 2010. március 11.)

154 6533/É (M. kir.: 25.132, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

haláláig. Itt halt meg 1821. május 5-én, este 6 órakor. Azzal a kabáttal takarták le a halottat, melyet 1800. június 14-én a marengói csatában viselt.¹⁵⁵ – A halál okát illetően eltérő vélemények láttak napvilágot, s ezeket mind a mai napig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Felmerült az arzén- illetve a ciánmérgezés lehetősége (a napóleoni hajminták elemzése egyértelműen bizonyította, hogy a császárt évek óta mérgezték.) A császár orvosának feljegyzései és sok más egyéb bizonyíték gyomorrákra utal, a mai kutatók többsége ezt fogadja el.

27. Napóleon hamvainak Franciaországba szállítása [Retour des cendres] – 1840¹⁵⁶

E: Félkörirata: LA FRANCE ET NAPOLEON (*Franciaország és Napóleon*), alatta egy görög tollforgós, koronás sisakot viselő, Franciaországot jelképező nőalak; mögötte a babérboszorús Napóleon jobbra néző mellképe, alulról felhővel övezve. A nő vállán lándzsa, Napóleon mögött a francia sas. A felhő alatt: MONTAGNY F. [fecit]

H: Középen a vesszőnyaláb, beleszúrva a sasos hadijelvény, az N betűs vexillum, balról tölgy-, jobbról olajággal övezve. Kétoldalt Napóleon tevékenységének kimagasló állomásai: TOULON // MONTENOTTE // CASTIGLIONE // ARCOLE // RIVOLI // LES PYRAMIDES // LE CAIRE // PAS DU MONT S[AIN]T. B[ERNARD]T. // MARENGO // PAIX DE LUNEVILLE // TRAITE DE'AMIENS // VIENNE // LEGION DE HONNEUR // BERLIN // CODE NAPOLEON. (*Toulon, Montenotte, Castiglione, Arcole, Rivoli, a piramisok,*¹⁵⁷ *Kairó, Szent Bernát-bágyó, Marengó, Luneville-i béke, Amiensi béke, Bécs, Becsületrend, Berlin, Napóleon Törvénykönyve*)
Jobbra: CONCORDAT AUSTERLITZ // CONQUÊTE DE VÉNICE // NAPLES // CONF[EDERATI]ON. DU RHIN // EYLAU // WAGRAM // PAIX DE TILSITT // MADRID¹⁵⁸ // LA MOSKOWA // DRESDE

155 *Itinéraire* 476., 488–489., 518–519. p., <http://www.tenyek-tevhitek.hu/> (Letöltve: 2010. március 22.)

156 6566/É (M. kir.: 19.927, vétel Fejér József éremkereskedőtől, 1926.)

157 Utalás Bonaparte egyiptomi hadjáratára (1798–1801) Egyiptom és Szíria ellen, amely során megpróbálta megtörni az angolok indiai uralmát.

158 Madrid 1808-as elfoglalásával az éremkészítő a spanyolok behódoltására utal, ami a gerillaharcok miatt sosem vált teljes mértékűvé.

// BRIENNE¹⁵⁹ // CHAMPAUBERT.¹⁶⁰ (*Austerlitz megegyezés*¹⁶¹, *Velece megbódítása, Nápoly, Rajnai Szövetség*,¹⁶² *Eylau, Wagram, Tilsiti béke, Madrid, a Moszkvai Fejedelemség?, Drezda, Brienne, Champaubert*)

Peremében CUIVRE beütés, anyaga a jelzés szerint vörösréz.

K: Montagny

Anyaga: vörösréz (?), 26,5 mm

T: Napóleon hamvainak Párizsba hozatalát 1821-es végakarátának megfelelően a vele száműzetését megosztó gróf Henri-Gatien Bertrand (1773–1844) tábornok kezdettől fogva többször kérelmezte a brit kormánynál illetve a Bourbonoknál, ezt azonban mindannyiszor elutasították. Az 1830-as júliusi forradalmat követően Lajos Fülöpnek azonban a tovatűnt Gloire visszanyeréséhez, a nemzeti közmegegyezés érdekében mindenképpen meg kellett tennie ezt a lépést. Hatalmas vita bontakozott ki a temetés lehetséges színhelyeiről. Szóba jött a Vendôme-oszlop töve – Trajanus római temetkezésének mintájára. Természetesen mint császárnál számításba kellett venni Saint Denis székesegyházát, a francia uralkodók hagyományos nyughelyét. Felmerült az Arc de Triomphe és a Pantéon. 1840. október 14-én a hamvakat Szent Ilona szigetén, a LA BELLE-POULE fregatton Joinville hercege, a király legifjabb fia hivatalosan is átvette az exhumálást végző britektől. December 15-én a temetési menet Párizsba ért, sor került az ünnepélyes újratemetésre az Invalidusok dómjában. Az urnát rejtő monumentális sülyesztett, központi emlékmű azonban csak 1861. április 2-ára készült el, akkor helyeztette III. Napóleon bensőséges ünnepség keretében az 1840-től a dóm Saint-Jérôme-kápolnájában őrzött hamvakat végső nyugalomra.¹⁶³ – Érdekesség, hogy Joinville herceg az út során a hamvak hazahozatalában részt vett tengerésztiszteket emlékéremmel jutalmazta.¹⁶⁴

159 1814. január 29-én összecsapás zajlott le Brienne-le-Château-nál a Napóleon vezette francia és Blücher vezette szövetséges (orosz–porosz) erők között és francia győzelemmel végződött. – http://hu.wikipedia.org/wiki/Brienne-i_csata (Letöltve: 2010. március 24.)

160 A Champaubert-i csata (jelenleg: Giffaumont-Champaubert) nyitotta meg Napóleon hatnapos hadjáratát 1814. február 10-én a Olszufjev tábornok vezette orosz–porosz erők ellen. A csata francia győzelemmel ért véget. – http://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_von_Champaubert (Letöltve: 2010. március 24.)

161 Az 1805. december 2-iki austerlitz-i csatát követően, két nappal később I. Ferenc osztrák császár beleegyezett a hadicselkmények beszüntetésébe és Napóleon megegyezett I. Sándor cárral, hogy visszavonja hadseregét Oroszországba.

162 A Rajnai Szövetség (*Rheinbund, États confédérés du Rhin*) átmeneti, 1806–1813 közt létező, eredetileg 16 német államból megalapított államalakulat. Ennek során a tagállamok elhagyták a Német-Római Birodalom kereteit, és konföderációt alapítottak. A szövetség védnöke Napóleon volt.

163 *Itinéraire* 521–523. p., http://en.wikipedia.org/wiki/Retour_des_cendres (Letöltve: 2010. március 25.)

164 http://fr.wikipedia.org/wiki/Retour_des_cendres#cite_ref-17 (Letöltve: 2010. augusztus 12.) – Az érem előlapján Lajos Fülöp portréja látható, míg a hátlapon a felirat: «LOI DU 18 JUIN 1840 ORDONNANT LA TRANSLATION DES RESTES MORTELS DE L'EMPEREUR NAPOLEON, DE L'ILE DE SAINTE-HELENE, A L'EGLISE DE L'HOTEL ROYAL DES INVALIDES DE PARIS, ET LA CONSTRUCTION DE SON TOMBEAU AUX FRAIS DE L'ÉTAT. S.A.R. LE PRINCE DE JOINVILLE, COMMANDANT L'EXPEDITION.»

Írásunk elsődleges célja az volt, hogy a magyar Hadtörténeti Múzeum jelentős mennyiségű, mindmáig teljesen publikálatlan Napóleon-érmeire a figyelmet felhívjuk, s egy részüket minél sokoldalúbban bemutassuk.

Feldolgozásunk során igyekeztünk rávilágítani, hogy Napóleon az uralma alatt intézményi keretek közt készített emlékérmekkel miként próbált hatni a kortársakra? Ha elnézzük Napóleon személyének mai napig tartó töretlen népszerűségét, a nevével jelzett periódus popularitását, akkor könnyű belátni: a hadvezér által véghezvitt céltudatos PR-munka – amelynek keretében minden nyilvánosságra kerülő információt az utókor szempontjából is mérlegeltek – minden szempontból meghozta gyümölcsét. Az arculat kialakítása – nem utolsó sorban az állandóan naprakészen tartott reklámnak és a folyamatos marketingnek köszönhetően – olyan tartósra sikerült, hogy nem sokat vesztett varázsából az eltelt kétszáz esztendő alatt.

A tanulmányban szereplő éremművészek adatai

NÉV	ÉLT	HIVATKOZÁS	ÉREMSZÁM
Andrieu, Bertrand	1765–1822	Zeitz 258. p. Nagler I. k. 113. p. ¹⁶⁵	8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24
Appiani, Andrea	1754–1817	Zeitz 258. p.	1
Brandt, Franz Heinrich	*1789, munkálkodott 1817–1845	Bernhart 123. p. ¹⁶⁶	23
Brenet, Nicolas-Guy-Antoine	Párizs, 1770–1846	Bernhart 123. p. Zeitz 260. p. Nagler II. k. 169. p.	8, 9, 22, 25, 26
Denon			1, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25
Depaulis, Alexis Joseph	1792–1867	Zeitz 261. p. Nagler III. k. 495. p.	19, 20, 25
Domard, Joseph François	1792–1858	Zeitz 262. p. Nagler IV. k. 30–31. p.	
Droz, Jean-Pierre	1746 –1823	Bernhart 129. p. Zeitz 262. p. Nagler IV. k. 86.87. p.	6, 10, 14
Dubois, Joseph-Eugène	1795–1863 ?.	Bernhart 129. p. Nagler IV. k. 90. p.	21
Dumarest, Rumbert (Rambert)	1750–1806	Bernhart 131. p. Zeitz 262. p. Nagler IV. k. 183. p.	4
Dupré, Augustin	1748–1833	Nagler IV. k. 203–204. p.	
Durand, Jean Nicole Louis	?–?	Nagler IV. k. 211. p.	18

165 Nagler, G. K.: Neues allgemeines Künstler-Lexikon Lipcse, 1835–52. I–XXV.

166 Reinis, J. G.: The Portrait Medaillons of David d’Angers. Ghent, 1999. 72. p.

Duvivier, Pierre-Simon Benjamin	1730–1819	Bernhart 131. p. Zeitz 262. p.	
Galle, André	1761–1844	Bernhart 137. p Zeitz 263–264. p. Nagler V. k. 256. p.	6, 9, 12, 24
Gatteaux, Jacques-Éduard	1788–1881	Zeitz 264. p. Nagler V. k. 299–300. p.	
Gatteaux, Nicolas Marie	1751–1832	Zeitz 264. p. Nagler V. k. 299–300. p.	
Gayrard, Raymond	1777–1858	Zeitz 264. p. Nagler V. k. 321. p.	1
George	?–?; 1798 óta működő, talán németalföldi felkérésra állt Napóleon szolgálatába	Zeitz 264–265. p.	16
Gocchi, Filippo és Vincenzo	?	?	
Jaley, Louis	1763–1838	Zeitz 265. p. Nagler V. k. 372. p.	5
Jeuffroy, Romain-Vincent	Róma, 1749–1826	Zeitz 265. p. Nagler V. k. 373. p.	1, 5
Jouannin, Julien-Marie	1781–1831 után?	Zeitz 265. p.	
Lavaque	?–?		
Lavi (Lavy), Carlo Michele	1765–1813	Zeitz 266. p.	2
Manfredini, Luigi	1771–1840	Bernhart 163. p. ¹⁶⁷	11
Michaut, Auguste François	1786–1879	Zeitz 266. p. Nagler II. k. 169. p.	
Montagny, Jean-Pierre	1789–1862	¹⁶⁸	3, 27
Rogat, Emil	1770–1850	Nagler XV. k. 63. p.	
Salwirck, Joseph	1762–1819/20		
Tiolier, Nicolas-Pierre vagy Pierre Joseph	1784–1843 1763–1819	Nagler XXI. k. 128–129. p.	
Vivier, Mathias Nicolas Marie	1788–1859		

167 http://it.wikipedia.org/wiki/Luigi_Manfredini168 http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Pierre_Montagny

NAPOLEON BONAPARTE “IMMORTALIZED”
 COMMEMORATIVE MEDALS RELATED TO NAPOLEON,
 IN THE NUMISMATIC COLLECTION OF THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

Napoleon Bonaparte, general, military leader and politician, First Consul between 1799 and 1804, and Emperor of the French between 1804 and 1814/1815, was one of the most outstanding figures in European history. His career was immortalized by a huge quantity of French commemorative medals issued in this period. These small pieces of fine workmanship giving account of and glorifying his life-work, served the dual purpose of ubiquitous propaganda on the one hand, and (in Napoleon’s opinion) proved to be the best means of commemorating his might and the fruits of his reign for centuries to come on the other. The design and production of the medals was supervised by Baron Dominique Vivant Denon (1747-1825), scholar and director of the Paris Mint. Denon employed the most excellent artists of the period in the course of this monumental enterprise.

The medals cover a great range of topics, but they were designed to provide a uniform appearance. Ever since they were issued, they have been valued items of public and private collections worldwide. Therefore, the authors of the study considered it important to draw attention to the Hungarian Military History Museum’s large, and so far unpublished, collection of Napoleonic medals. Most of the medals were obtained in the 1920s and 1930s, i.e. in the early period of the Museum. The study, which offers a selection of the unique collection, was written on the occasion of the 200th anniversary of the Battle of Győr (1809). The authors discuss the historical events behind the medals and provide an analysis of the portrayed symbols. The study also includes a catalogue with the detailed descriptions of the selected items.

„DIE UNSTERBLICHE ERINNERUNG VON NAPOLEON BONAPARTE” – DIE MIT NAPOLEON
 IM ZUSAMMENHANG STEHENDEN MEDALLIEN IN DER NUMISMATISCHEN SAMMLUNG DES
 UNGARISCHEN MUSEUMS FÜR HEERESGESCHICHTE

Bonaparte Napoleon: als General, Feldherr, Politiker zwischen 1799–1804 Erste Konsul und 1804–1814/15 als Napoleon I., Kaiser der Franzosen gilt er als eine der hervorragenden Persönlichkeiten der europäischen Geschichte, dessen Laufbahn von unzähligen zeitgenössischen französischen Medaillen verewigt wurde. Diese kleineren Werke der angewandten Kunst dokumentierten gleichermaßen seine Laufbahn als auch rühmten sein Leben und sie waren zugleich die Mittel eines sehr breiten Propagandafeldzuges. Napoleon glaubte daran, dass diese Medaillen sich als die besten Mittel dafür erweisen werden, dass die kommenden Jahrhunderte an seine Größe und an die Errungenschaften seiner Herrschaft erinnern sollten. Das Entwerfen und die Produktion dieser Gedenkmünzen wurden von dem gelehrten Baron Dominique Vivant Denon (1747–1825) dem Vorstehenden der Pariser Medaillenprägestalt verwaltet, obwohl Napoleon persönlich großen Einfluss ausgeübt hatte. Während dieses großangelegten Unternehmens arbeiteten hier die besten Künstler der Epoche.

Die mit vielartiger Thematik, aber in ihrem äußeren Erscheinen einheitlich gestalteten kleinen Kunstwerke galten und gelten seit ihrer Entstehung als wertvolle Stücke der

privaten und der öffentlichen Sammlungen in der ganzen Welt. Diese Tatsache betont aber die Wichtigkeit des Hinweises, dass es sich im Besitz des ungarischen Museums für Heeresgeschichte eine bisher noch nicht publizierte Napoleon-Medaillenkollektion in der Größenordnung von mehr als Hundert Stücken befindet. Die Mehrheit dieser Sammlung beruht sich auf der Sammlertätigkeit der früheren Zeiten des Museums, in den 1920–30-er Jahren. Der Aufsatz stellt anlässlich des 200. Jahrestages der Schlacht von Győr eine Auswahl aus diesen Materiellen dar. In ihm werden die Medaillen ausführlich beschrieben, und das verwendete Symbolsystem und der geschichtliche Hintergrund dargestellt.

Szoleczky Emese–Závodi Szilvia

„A VÉGZÉS ÚTJAIN...”

A VID, IHÁSZ, LEPOSSA ÉS KAPPLER CSALÁD HAGYATÉK-EGYÜTTÉSE, AVAGY
KALANDOZÁS EGY FAMÍLIA MÚLTJÁBAN TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Kappler Herta emlékére

A proveniencia

2007 őszén Baintner Károly egyetemi tanár írásban kereste meg intézményünket, hogy a múzeum számára megvételre felajánljon egy mind genealógiailag, mind a *militaria hungarica* szempontjából igen figyelemreméltó hagyatékot, amely négy, egymással rokonságban állt személy hagyatéka köré csoportosul. Az örökös az eladást azért kezdeményezte, mert a família történeti és tárgyi hagyományainak fenntartásáért édesanyja, dr. Horváth Zoltánné született Kappler Herta igen sokat tett és szerette volna, ha a család és az édesanya neve ily módon is fennmarad.

Az első helyszíni szemle nyomán kiderült, hogy a hagyaték összetettsége miatt számos gyűjteményünket érinti:

- az Adattárat;
- a Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményt;
- a Tárgyi Emlékanyag-gyűjteményt;
- a Plakát- és aprónyomtatványtárat;
- a Numizmatikai Gyűjteményt;
- a Fotóarchívumot.

Az izgalmasan összetett anyag végül a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollegiumának 2309–0656. számú pályázata révén került megvásárlásra.¹ A vételt követően megtörtént a tárgyak szétoztása a gyűjteményekbe. Az Adattár a nem csekély mennyiségű, századunkban létrehozott, a családi mikrotörténelem eddig szóbeliséggel megőrzött elemeiből összeállított dokumentumfüzért fogadta be, amelyhez még egy családfát is csatolt a szerző. Újságcikkeken és kivágatokon túl a hagyatékhoz adattári anyagként itt helyeztük el a *militaria hungarica* körén kívül eső, civil vonatkozással bíró képi háttéranyag nagy részét, elsősorban a rokonság nőtagjait ábrázoló albumba rakva.

A hagyaték érdekességét mindenekelőtt a családi összefonódások laza szövedéke adja: középpontjában négy személyiség életpályája áll, ám ezen, a leszár-

1 A pályázati anyag adattári száma: HTM Adattár/3021-2008.

mazottak szemszögéből nézve jeles férfiakat – nagy idők tanúit – nem egyenes ági leszármazás, sőt még csak nem is vérrokonság fűzi egybe. A dokumentumok, a családi anekdotákat tartalmazó jegyzetek, a megőrzött családi relikviák már csak azért is igen figyelemre méltóak, mert rájuk támaszkodva, őket kiegészítve és korrigálva hol egy nemzedékeken át formálódó családragény alkotóelemeit, hol pedig hadtörténelmünk, történelmünk egyes emberekre lebomló mozaikjait volt alkalmunk ezen írás keretében egységgé formálni, a mesés elemeket kiszűrve, a valós tényeket forrásmegjelöléssel megerősítve.

Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy a most felvázolt tablókép töredékes: mélyebbre nyúló család- és helytörténeti kutatások lennének szükségesek már csupán a szerteágazó családfa teljeskörű rekonstruálásához is, amelyhez az adatok jó része éveken át tartó szorgos munkával kikutatható. Az alább vizsgált négy személyiség mellett azonban a família további tagjai is karakteresebbé váltak kutatásaink során – reményeink szerint ez lendületet és kedvet adhat egy későbbi, egyes családtagokra vagy családágakra kiterjedő alaposabb, mélyenszántó család-történeti elemzéshez is, amelynek során a soproni, héthalmi, pápai, magyaróvári közgyűjteményekben, sírkertekben való bújárgódás számos életközeli adalékot, részeredményt hozhat a felszínre.

A komáromi kapituláns ükapa (1. kép)

Vid Károly 1824-ben születhetett² Pápán, evangélikus családban. Édesatyja, János Gottlieb³ kereskedő volt, az ő 1830 körül bekövetkezett halála után azonban

Vid Károly, Pápa 1863. augusztus

² Gyászjelentése szerint 1903-ban halt meg, 79 éves korában.

³ Az életrajz összeállításánál a családi krónikán túl a *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. (Budapest, 1988.) című munkájának 644. p.-n található adatokra támaszkodtunk. A család szerint az apa ugyancsak a Károly nevet viselte.

üzlettársa kisémmizte a családot. Az özvegy, Jentsch Zsuzsanna nem csüggedt el: kitanulta a bábaságot, ebből tartotta fenn magát és kiválóan hegedülő, csinos fiát, akit azonban annak kifejezetten jó zenei adottságai⁴ ellenére a biztos úri megélhetéshez alapot nyújtó pápai jogakadémiára járatott, s jogvégzett embert nevelt belőle. A fiatalember 24 évesen a magyar szabadságharcban vállalt részt: 1848. szeptember 7-én az 1. dunántúli, Veszprém megyei önkéntes nemzetőr-zászlóalj hadnagya lett,⁵ részt vett a Jellasics elleni harcokban. 1849. január 30-án

4 Egy több mesés-téves elemet, ugyanakkor valós tényeket is tartalmazó családi legenda szerint „Vid Károly muzsikáló társa volt ... gyulai Gaál Miklós, vagyos földbirtokos, hadmérnök... Később gyulai Gaál a remek olasz hegedűjét végrendeletében Vid Károlyra hagyta örökül. Fekete börtökben tartották és a tokra apró ezüst szegekkel az 1700-as évszám volt kiverve. Az utódokon keresztül a hegedű a Lepossa-családra szállt és Magyaróvárra került. Az I. világháború utáni nagy nyomorban ... A család kényszerből eladta a hegedűt.” – Mint ez a zalai közbirtokos, gyulai Gaál Miklós (Zalaszegvár, 1799. február 14. – Pest, 1854. november 30.) 48-as hadmérnök-honvédtábornok levelezéséből kiderül, a hegedűn, fuvolán kitűnően játszó katona valóban vágyott rá és vett egy igazi olasz hegedűt olaszországi szolgálata kapcsán, arra viszont semmiféle adat nincs, hogy ismerte és egy számára is nagyon becses hangszerrel megajándékozta volna Vid Károlyt – bár 1848 januárja–szeptembere közt szegvári birtokán tartózkodva találkozhatott vele. Ha ez igaz, akkor ez csak a szabadságharc előtt vagy alatt (?) történhetett, mert ezt követően a tábornok rabként halt meg. Mindenesetre egy kitűnő hegedűt – vélhetőleg Vid Károly sajátját – a leszármazottak, Lepossa Dániel és Mariann lánya az I. világháború végéig őriztek, végül eladni kényszerültek az inséges időkben („megettük”). – Bajzik László kutató gyulai Gaál Miklósról vonatkozó információit ezúton is köszönjük.

5 A vele a szabadságharcot jóformán teljes egészében megjáró Baráth Ferenc honvéd százados visszaemlékezése: „Ezután Veszprém megye állított egy 1200 főből álló zászlóaljat. Ennek gyűlbelye is Pápa volt. Ezen zászlóalj neve volt Önkéntes mozgó nemzetőr, de a schwechati ütközet után ezen zászlóalj mindenestől besoroztatott a bonvédségbe, Pozsonyban a koronázási templomban tette le a honvéd esküt, és kapta mint honvéd-zászlóalj a 71. számot [recte: 70. – SZ. E.], a főszerelés a községek költségen történt. Ehhez Pápa 76 embert adott és szerelt föl. Ehhez állt e sorok írója is, Tóth Dániel, Somodi József, **Vid Károly** stb., mint a követelt létszámon felüli önkéntesek. Ezen zászlóaljhoz a tiszteteket a törzstiszten kívül a megye hatósága nevezte ki. Ez a szó szoros értelmében Veszprém megyei zászlóalj volt, és szept. 7-én indult ki Pápáról Kosztolányi Mór vezénylete alatt; ekkor már Jelasich a Dráván átkelt és Somogyon keresztül tartott Budapest felé ... Zászlóaljunk Veszprémnek ment, above István főherceg nádor is szept. 8-án, mint a magyar király és kormány küldötte megérkezett ... A püspöki palotában volt szállva, a mi zászlóaljunk állt előtte, mint díszőrség. Veszprémből Kenesének tartva mentünk Jelasich elejbe, és midőn a kenesei dombokon haladtunk fölfelé, láttuk Siófoknál Jelasich táborát, melynek fegyverei odacsillogtak. Itt pillantottunk meg először ellenséges fegyvereket.

A nádor és Jelasich találkozása nem történt meg, ... Zászlóaljunk az iszka-szentgyörgyi mezőkön szállt először táborba, itt háltunk először szabad ég alatt, keserves egy éjszaka volt, nem voltunk bozszáztokva, de annál inkább kijutott ezután, mert betegig sem kerültünk föld alá. Ezután vonult a zászlóalj, már akkor a somogyiakkal egyesülve, Jelasich előtt Pest felé, ..., mígnem a pákozdi-sokorói határban a Velencei-tó partján valóságos csatarendbe állítottak bennünket táborba.

A pákozdi ütközetünk szeptember 29-én volt reggel 7 órától délután 2-3 óráig változó szerencsével; mind-egyik fél megtartotta badállásait. Délután 3 napra fegyverszünet kötetett, miatt Jelasich mindenestől megszökött Bécsnek tartva. Innen aztán vonult zászlóaljunk ütközetből ütközetbe.” – In: H. Szabó Lajos: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. Pápa, 1998. – Baráth Ferenc (Pápa, 1824 – Pápa, 1905) vagyontalan nemesi család sarjaként a pápai református főiskolán tanult, majd ugyanitt végzett jog- és teológiai akadémiát. Pesten királyi táblai jegyző volt 1847 őszétől. 1848 áprilisában hazatért Pápára, és a nemzetőr seregébe lépett. Mint nemzetőr főhadnagy, századparancsnokként részt vett a Dráva-vonal védelmében, s hazatérve önként jelentkezett a Kosztolányi Mór parancsnoksága alatt előbb Pápán, majd Veszprémbe szerveződő, úgynevezett I. Dunántúli Önkéntes Nemzetőr Zászlóalj katonái sorába. Mint főhadnagy részt vett a pákozdi csatában (tartalék), a schwechati ütközetben, majd a Morva-vonal védelmében. Időközben a 70. honvédzászlóalj alakult át, és a pozsonyi koronázási templomban tették le a honvéd esküt. E zászlóaljban Kun

az alakulatából létrejött 70. honvédszászlóalj főhadnagyává nevezték ki, s a komáromi várórségben teljesített szolgálatot a vár kapitulációjáig, akkor már századosi rangban. Mint a várvédők mindegyike, ő is menlevéllel, bántatlanul térhetett haza szülővárosába, később sem érte zaklatás. A kiegyezést követően természetesen a megyei honvédegyelet tagja lett, utoljára az 1890-es összeírásban szerepelt.

Nem sokkal a szabadságharc után megnősült. Egy a napóleoni háborúk idején (1796–1815) a gabona-konjunktúra révén jómódúvá lett, később Londonba is bort szállító pápai fűszerkereskedő, Bischitzky (Bisiczky/Bischiczky) József⁶ ötödik, legkisebb lányát, a csúnyácska Lenkét (Magdolnát) vette feleségül. Nem volt jó házasság: esténként a művészlelkületű férj szívesebben és gyakrabban ült a kávéházban, mint otthon.⁷ Egyetlen felnőttkort megélt gyermekükért,⁸ a szép és művelt Gizelláért viszont valósággal rajongott: lánya sokat olvasott, németül, angolul, franciául tanították – s ezen felül örökölte apja zenei tehetségét, kiválóan zongorázott.⁹ (2. kép)

1879. szeptember 23-én Pápán keletkezett Lepossa Józsefné Ihász Erzsébet levele „*Édes Fiam!*” megszólítással, amelyből kiviláglik, hogy az egyik ismerőssel beszélgetve szóba került Dániel fia Vid Gizellával kötendő házassága „*én szíveimből örülnék, hanem vigyáz ovatos légy mert az asszony [ti. Vid Károlyné – SZ. E.] igen főnbéjjázva köszön alig hogy el fogadja a’ köszöntésemet de a’ Gizella igen szívesen*

Géza parancsnoksága alatt, a komáromi várban szolgált honvéd főhadnagyként, majd áthelyezték a szintén Komáromban állomásozó 46. honvédszászlóaljba, melynek első századosaként harcolt a fegyverletételig. 1849 októberében menlevéllel tért vissza Pápara.

6 Bischitzky József egyike volt azon hat előkelő és vagyonos pápai polgárnak, akiket a városi tanács jelölt ki tiszul az 1849. július 17-én Pápara bevonuló császári katonaságnak, s felelt a városbeli biztonságért és a császári követelések teljesítéséért. – *Hudi József*: Pápa város önkormányzata 1848/49-ben. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András*. Pápa, 1994. 337. p. (<http://mek.oszk.hu/02100/02182>. lapszám nélkül.)

7 A józan, beosztó, dolgozó feleség, dacára annak, hogy milánói kereskedőcsaládból származó édesanyja, Marmai Jozefa kifejezetten szép asszony volt, „*szürke kis veréb*”-nek bizonyult. Életvidám férjével nem igazán lettek közös hangot. – a kávéházban Vid „*nem ivott, nem mulatott, egy pohár tej mellett elüldögélt éjfélig. Közben tanítgatta a cigányokat szebb, jobb, virtuózabb muzsikálásra, mégpedig sikerrel, mert az ő tanítványai még londoni szerződést is kaptak egy évadra és igen jól kerestek. Mikor 79 éves korában Vid meghalt, a pápai cigányok hálából zeneszóval kísérték ki a temetőbe.*”

8 A házaspárnak volt egy 1857 végén született Lenke nevű leánya, aki 1859. január 29-én, 17 hónapos korában meghalt. Gyászjelentés – OSZK Mikrofilm FM 8/35797 V130-138; 553 pozitív.

9 Vid Gizella 1853. május 22-én született Pápán, mindent megtanult, amit szülővárosában egy úri-lány elsajátíthatott. Egy magániskola növendékeként tett szert az általános műveltséghez szükséges ismeretekre. Mindamellert, hogy számos idegen nyelven tudott és jól zongorázott, nagyon jó háziasszony is volt. Értett a bonyolultabb ételek elkészítéséhez, a szép tálaláshoz és türelme is volt hozzá. Számos gavallér vette körül, köztük Lepossa Dániel is. Gizellának is tetszett a fess fiatalember, de aztán fülébe jutott, hogy mikor Lepossát kérdezték, mikor veszi el Gizellát, a fiú azt válaszolta, hogy ő ugyan nem vesz el egy „koldusleányt.” Gizella ekkor szívfájdalmában igent mondott másik kérőjének, a szigetvári származású Duchon Ivánnak. Az esküvő előtt azonban a vőlegényt hadgyakorlatra hívták be és onnan tüdőbajjá fejlődött tüdőgyulladással tért vissza. Gizella mégis hozzáment. Mikor unokája, Herta megkérdezte, miért ment hozzá egy beteg emberhez, Gizella azt válaszolta: „*nem mondbattam azt neki, hogy egészségesen kellettél, betegem meg már nem.*” Hamarosan megszületett leányuk, Erzsébet, de nemsokára meghalt Iván. Gizella apósával és gyermekével Szigetvárra költözött, ahol azonban gyermekét is elvesztette. Visszaköltözött Pápara a szüleihez, hiszen első, rövid házasságából csak a két halott emléke maradt meg neki. Így bukkant fel hamarosan életében immár másodszor Lepossa Dániel.

Vid Gizella, Pápa 1879. június

köszön, vigyáz hogy meg ne fogjanak és ki ne kosarazzanak, ... igaz a Gizella most igen szép...” az ismerősök pedig megmutatják Lepossa Dániel hozzájuk írt leveleit a lánynak, tehát olyat ne írjon, amit nem akar jegyese tudomására hozni – óvta fiát a leendő anyós.¹⁰ Mindazonáltal a frigy létrejött.

Vid Károly műkedvelő zenetanárként is ténykedett,¹¹ elismert zenei szaktekintélynek számított a városban.¹² Lányával közös házimuzsikálásukat tavasztól ősziig a nyitott ablakon át a pápai utcán sétálgatók szívesen hallgatták. Baráti körükhöz tartozott a pápai kollégium közjog- és történelemtanára, Bocsor Ist-

10 HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2008.467.1/KE – Sajnos, jelenleg Vid Gizella sem első, sem második házasságkötése időpontját nem ismerjük, így az 1879-es Lepossáné-féle levél keletkezésének körülményei is kissé tisztázatlanok.

11 Szinnyei József „*Magyar írók élete és munkái*” című művében említi, hogy Kálmán Farkas ev. ref. lelkész Vid Károlytól és a katolikus kántortól nyert „*alaposabb kiképzetetést és már ekkor annyira vitte a begedülést, hogy a pápai r. kath. nagy templomban a zenekarban rendszeren közreműködött.*”

12 A pápai református gyülekezet orgonáját 1859. január 9-én egy háromtagú bizottság: Vid Károly ügyvéd, Bocsor István tanár és Hasel János városi zenetanár, r. kat. tanító és orgonista vizsgálta felül a presbitérium jelenlétében – és teljesen kifogástalannak találta. – *Kövy Zsolt: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520–napjainkig)* In: *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig.* Főszerk. *Kubinyi András.* Pápa, 1994. 623. p. (<http://mek.oszk.hu/02100/02182.lapszám> nélkül.)

ván¹³ és felesége; az előbbi által tartott kollégiumi történelemórák egyikét idézi fel Kozma Andor¹⁴ „*A kátrhágói harangok*” című költeményben.¹⁵

Vid Károly egy ideig a Herendi Porcelángyár ügyészeként (jogtanácsosként) dolgozott, majd az 1866-ban visszaállított – törvényszék nélküli – városi bizottság (tanács) Pápán őt bízta meg a városi bírói teendők ellátásával.¹⁶ Végül azonban a hivattalal járó kötöttségek elől menekülve saját ügyvédi irodát nyitott, amiből, ha nem is fényesen, de eltartotta családját. Pápán hunyt el 1903-ban, az alsóvárosi sírkertbe temették.¹⁷

Az ükapával összefüggésbe hozott tárgyak jól példázzák, hogyan születnek a családi legendák, s miként illeszkedik be egy jelképes cselekedet – esetünkben például a honvédszászlók közismert feldarabolása, Vid Károly katonamúltja – egy família hagyományörzésébe.

A Vid Károly személyéhez kapcsolódó tárgyi emlékek közül öt került a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag-gyűjteményébe. Az egyik egy kés, amely a családi legenda szerint Vid Károly tiszti kardpengéjéből készült. A kés acélpengéjére elefántcsont nyelet erősítettek, amely a több évtizedes használat során megsárgult. A nyél és a penge találkozásánál az összeillesztést fémszalag takarja, ezenkívül egyéb díszítés vagy más jelölés nem található rajta. A Lepossa család kenyérvágásra használta nemzedékeken át.¹⁸

Ugyancsak a család tulajdonában volt egy zászlódarab,¹⁹ amelynek alapja fehér ripszelyem. A darabon vörös, fehér, zöld, sárga, szürke és barna olajfestékkel fes-

- 13 Bocsor István (Enying, 1807. október 19. – Pápa, 1885. június 3.) pápai református főiskolai tanár, királyi tanácsos. Pápán tanult teológiát és jogot, 1837-től, külföldi peregrinációját követően ugyanott a magyar közjogot és történelmet tanította. 1848-ban az enyingi választókerület részéről képviselőnek küldte a pesti nemzetgyűlésre, de már 1849 januárjában visszatért családjához. Ezen túl állásának és az irodalomnak élt. Sírja a pápa-alsóvárosi temetőben van.
- 14 Kozma Andor, leveldi (Marcali, 1861. január 12. – Budapest, 1933. április 16.) költő, műfordító. Középkorúkat Pápán, a református kollégiumban végezte. Abból a nemzedékből származott, amely kegyelettel őrizte 1848 emlékét, de elismerte a kiegyezés, a polgárosodás szükségességét. Egyik legismertebb verse „*A kátrhágói harangok*”, műfajilag verses novellának mondható, az egész századfordulón az egyik legszebb hitvallás volt 1848 emléke mellett. A pápai határban levő Kishegyen, a Bocsor István-féle szőlőben emelt nyaralóban töltötte diákéveit Kozma Andor. (A szőlő később Pulszky Ferenc birtokába került.) – *Ács Anna*: Fejezetek Pápa város népeletéből. In: Tanulmányok Pápa város történetéből: a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. *Kubinyi András*. Pápa, 1994. 565–566. p. (<http://mek.oszk.hu/02100/02182>, lapszám nélkül.)
- 15 A költeményben Bocsor István professzor Karthágó és Róma küzdelmével emlékezik és emlékeztet az 1848/49-es szabadságharcra.
- 16 Pölöskei Ferenc: Pápa a polgári korszakban (1867–1945) In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Főszerk. *Kubinyi András*. Pápa, 1994. 392. p. (<http://mek.oszk.hu/02100/02182>, lapszám nélkül.)
- 17 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.441.1/KE – Vid Károly hiteles ügyvéd, nyugalmazott királyi ítélőbíró, 1848-as honvéd százados magyar nyelvű, leánya: Lepossa Dánielné szül. Vid Gizella, annak férje és lányuk, Marianne nevében kiadott gyászjelentése. 1903. október 4. Pápa, Főiskolai nyomda.
- 18 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.13.1/TE; Mérete: hossz: 27 cm; legnagyobb vastagság: 3×13 cm.
- 19 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.14.1/TE; Mérete: 53×11,5 cm – a zászlódarab egy nem szabályszerű ripszszászli darabja. Alapanyaga és olajfestékkel készített mintázata arra enged következtetni, hogy valószínűleg nem eredeti 1848/49-es honvédszászló, hanem egy később – esetleg az 50. évfordulóra – készült emlékszászló részlete. Cs. Kottra Györgyi szíves szóbeli közlése.

*Lepossa Dániel, Pápa,
1872. szeptember 3.*

tett minta látható. Felső részén egy tölgylevelekből kötött koszorú, alul a magyar nemzeti színek farkasfogmintája látszik. Tény, hogy a komáromi vár feladásakor a tisztek az alakulatok zászlóit feldarabolták és szétosztották egymás között, hogy ne kerüljön az ellenség kezébe. A hagyomány és a családi legenda szerint a szóban forgó darabot Vid Károly vette magához és őrizte abban a reményben, hogy *„eljön majd egyszer az az idő, mikor a darabokat összeilleszthetik egy egészé.”*

Nagyon érdekesek azok a miniatűr emléktárgyak, amelyek szintén a hagyatékkal kerültek a múzeum gyűjteményébe. Az egyik egy csontból faragott apró, finoman kidolgozott kereszt corpussal.²⁰ Jézus teste alatt köpenybe burkolózó, imádkozó emberalak áll. A vékony, hosszúkás faragványt egy esztergályozott csontkorongra erősítették.

A másik két tárgy – mindkettő kifaragott cseresznye- vagy meggy- vagy málygaterítő párt alkot. Az első²¹ egyik oldalán egy ölelkező emberpár látható két kék-piros virágú, zöld leveles ág között. A bal oldali emberalak kék, a jobb oldali piros köpenyegyet visel. A magocska másik oldalán szintén két emberalak található,

20 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.15.1/TE; mérete: magasság: 6,2 cm, talp átmérője: 1,1 cm.

21 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.16.1/TE; mérete: 0,8x0,6x1 cm.

az egyik rózsaszín szárnyakkal egy bőségszarun ül, a másik kék ruhában előtte áll. Az ábrázolás két szélén zöld levelek és piros-kék virágok helyezkednek el. A műtárgy felső részén kis fület alakítottak ki. A második²² kifaragott mag egyik oldalán két rózsaszín szárnyas, mászó emberalak látható. A másik oldalon színes, zöld-piros-kék növényi motívumok között egy fejnélküli szárnyas, ülő alak található. A tárgy felső végén kialakított fülecskébe egy S-alakú fémkapcsot helyeztek.

A miniatűr emléktárgyakat a családi szájhagyomány szerint az 1848/49-es szabadságharc után bebörtönzött honvédek készítették. A magocskákat egy kartonpapírból kialakított, apró, henger alakú dobozkában őrizte az adományozó család. Arról, hogy a faragványokat ki készítette, nincs információ, mint ahogy arról sem, hogyan kerültek a család birtokába. Minden bizonnyal Vid Károly kapta ajándékba, ő nem készíthette – legalábbis börtönfaragványként semmiképpen sem –, mivel a szabadságharc után nem ítélték el.²³

Kiemelkedő darabja a hagyatékek-együttesnek a korra oly jellemző, díszes családi fotóalbum,²⁴ amely a Vid és az Ihász-Lepossa család összefonódásának idejéből tartalmaz képeket. A legtöbb abból az időből származik, mikor Ihász Erzsébet és Lepossa József fia, Lepossa Dániel (3. kép) megismerkedett leendő feleségével, Vid Károly és Bischitzky (Bisiczky/Bischiczky) Lenke (Magdolna) lányával, Vid Gizellával. A fényképeken számos rokon és barát feltűnik, s egy későbbi leszármazott, a házaspár unokája, a már említett dr. Horváth Zoltánné Kappler Hertának köszönhetően a legtöbb kép alá odakerült a rajta szereplő(k) neve is.

Maga a díszalbum egy álló formátumú, 27×21×5,2 cm nagyságú vaskos kötet,²⁵ amelyről a kötetzáró csat hiányzik. Gerince kék bársony, fedőtábláit világosbarna bőr borítja. Tetejére kartonból kivágott virágcsokor van ragasztva. A rózsák feje hímzett, a papírcsokor köré további virágszálakat, szalagokat és egy fecskét festettek. Az album 14 ablakos, aranyozott szélű karton berakólapot tartalmaz, amelyeken 8 vizitkártyának és 8 kabinetképnek alakítottak ki helyet. Benne 64 darab 6×9 cm-es kemény kartonlapra kasírozott vizitkártya fénykép és 8 darab 10×14 cm-es kabinetkép található. A fényképek kemény karton hátlapjáról, amely az 1860-as évektől a fotóműtermek reklámozására is szolgált, a fotográfus neve és műtermének címe mellett számos egyéb információ is leolvasható. Például itt láthatók azoknak az érmeknek a lenyomatai, amelyeket az adott fényképész a különböző kiállításokon nyert el.²⁶ A mi esetünkben a képek többsége az 1860-as és 1870-es években készült, az 1880-as és 1890-es évekből jóval kevesebb kép található az albumban. A legkorábbi 1861 júliusában készült Pápán Vid Gizelláról; a legkésőbbi 1898-ban Lepossa Vandáról, Lepossa Dániel és Vid Gizella lányáról, Magyaróvárott. A képek többsége magyarországi műtermekben kelet-

22 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.17.1/TE; mérete: 0,9×0,7×1 cm.

23 Felmerült, hogy a börtönfaragványok is, mint a családot az első világháborúban kiegészítő hegedű, a várfogságra ítélt gyulai Gaál Miklóstól származnak, de erre sincs semmiféle bizonyíték.

24 HTM Adattár/3017-2009.

25 Hasonló díszalbum bemutatása: *Szlabey Dorottya: Egy XIX. századi családi fotóalbum restaurálása. Papíripar.* 2004. 5. sz. 199–204. p.

26 Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban III. Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Szerk. Cs. Lengyel Beatrix–Stemlerné Balog Ilona. Budapest, 2007. 16. p.

keztek –, elsősorban helyi mesterektől: Graf J. (14 darab), a Skoff testvérek (9 darab) és Hanély Antal (4 darab), mindannyian pápai fényképészek voltak. Hat kép külföldi eredetű, ezekből hármat készített Le Lieure Turinban, azaz Torinóban. A többi felvétel szintén magyarországi fényképészekről származik, többek közt Sopronból (M. Rupprecht), Magyaróvárról (Aichinger S.), Székesfehérvárról (Pribék Antal és Bülch Ágoston) és Győrből (Molnár és Brodszky). Egy-egy kép készült Pesten, Keszthelyen, Pécsen, Komáromban és Pozsonyban.²⁷

A fényképalbum a következő képeket tartalmazza:

Vizitképek:

1. Lepossa Józsefné Ihász Erzsébet, 1878 után; M. Rupprecht – Ödenburg (Sopron)
2. Ihász Dániel, év nélkül; Ang Meylan – Turin
3. Lepossa Vanda, 1898; Aichinger S. – Magyaróvár
4. Salamon Gézáné Lepossa Carolina, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
5. Szita József, év nélkül; Istvánffy J. – Keszthely
6. Dr. Szita Elemér, év nélkül; Kozmata Ferenc – Budapest
7. Ihász Lajos, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
8. Vid Gizella, 1870. március 20.; Graf J. – Pápa
9. Salamon Ilona, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
10. Ismeretlen nő, év nélkül; készítő ismeretlen, hátlapján levelezőlapnyomattal
11. Salamon Géza, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
12. Salamon Gézáné Lepossa Carolina Salamon Ilonával, év nélkül; François Pierre – Güns (Kőszeg)
13. Hencz Honor²⁸ és Vid Gizella, év nélkül; Graf J. – Pápa
14. Molnár Lajos és Lepossa Dániel, 1869. február 8.; Graf J. – Pápa
15. Lepossa Dániel, Keserű Elek, Takács Ádám pápai joghallgatók, év nélkül; Graf J. – Pápa
16. Hirschfeld, Gonzalles, Lepossa Dániel, év nélkül; Tiefbrunner Sándor – Sopron
17. Czézár (Caesar) Gyula, katonaorvos, 1878 után; Zelesny Károly – Pécs
18. Czézár (Caesar) Gyuláné Ihász Emma,²⁹ 1878 után; Zelesny Károly – Pécs
19. Ihász Lajosné Jókay Etelka, év nélkül; Wittmann Nándor – Komárom
20. Ihász Lajos, 1866; Tiefbrunner Sándor – Sopron
21. Ihász Dániel, 1867. november 20.; Le Lieure – Turin
22. Mészóry Ferenc, év nélkül; Pribék A. és Bülch Á. – Székesfehérvár
23. Kossuth Ferenc, év nélkül; Le Lieure – Turin – hátoldalán felirat: Ihász Jánosnének

27 Fényképészek és műtermek azonosításához: *Szakács Margit*: Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon (1840–1945). Budapest, 1997.

28 Hencz pápai cukrász tehetséges leányát, Honort Vid Gizella tanította zongorázni. Ezért cserébe a cukrász beengedte műhelyébe, és számos fortélyra megtanította.

29 A családi elbeszélések szerint Ihász Emma a soproni Ihász-ágból származó Ihász Rezső/Rudolf és a házvezetőnő gyermeke volt. Czézár (Caesar) Gyula katonaorvoshoz ment feleségül.

24. Kossuth Lajos Tivadar, év nélkül; Le Lieure – Turin
 25. Pogáts Elek, Bischitzky Jozefa és ifjabb Pogáts Elek, év nélkül, Hanély Antal – Pápa
 26. Vid Károlyné Bischitzky Lenke (Magdolna), év nélkül; készítő ismeretlen
 27. Ihász Rózsa, év nélkül, Molnár és Brodszky – Győr
 28. Vid Károly, 1863. augusztus vége; Hanély Antal – Pápa
 29. Baranyai Kálmánné Lepossa Etelka és családja, év nélkül; Kozics Ede – Pozsony
 30. Lepossa Dániel, év nélkül; Graf J. – Pápa
 31. Lepossa Dánielné Vid Gizella, 1879. június; Skoff testvérek – Pápa
 32. Bischitzky Viktória, év nélkül; készítő ismeretlen
 33. Vid Károly, 1867. február 15.; Hanély Antal – Pápa
 34. Pogáts Elek, év nélkül; Hanély Antal – Pápa
 35. Vid Károly, 1869. december 4.; Doctor és Kozmata – Pest
 36. Pogáts Elekné Bischitzky Jozefa, év nélkül; készítő ismeretlen
 37. Ismeretlen nő, év nélkül; Istvánffy J. – Nagykanizsa-Keszthely
 38. Molnár Gyula, Záborszky Elek, Martonfalvay Géza, Lepossa Dániel, Lázár Benő, év nélkül; Graf J. – Pápa
 39. Ismeretlen nő, év nélkül; M. Rupprecht – Sopron
 40. Baranyai Kálmán és Lepossa Etelka, év nélkül; Molnár és Brodszky – Győr
 41. Lepossa Vanda, év nélkül; Kumpf Antal – Magyaróvár
 42. Lepossa Dánielné Vid Gizella, év nélkül; Graf J. – Pápa
 43. Hencz Honor és Vid Gizella, 1873. január; Graf J. – Pápa
 44. Miszóry Ferencné Bischitzky Anna,³⁰ év nélkül; J. Homolatsch – Wien (Bécs)
 45. Lepossa Dániel, év nélkül; készítő ismeretlen
 46. Miszóry Ferencné Bischitzky Anna, év nélkül; Gévay Béla – Pest
 47. Lepossa Dániel, Hencz Géza, Mille Ödön, 1872. február 13.; Graf J. – Pápa
 48. Kappler Mátyásné Hiller Alojzia, év nélkül; Skopall J. özvegye – Magyaróvár
 49. Két ismeretlen férfi, év nélkül; Molnár és Brodszky – Győr
- 30 Vid Károly apósa, Bischitzky József felesége, Marmai Jozefa halála után magára maradt egy nagy házzal és hat gyermekkel. A háztartás vezetése és az öt testvér nevelése a legidősebb lányra, az akkor 14-16 éves Annára maradt. Ő felnevelte testvéreit, férjhez is adta őket, csak ő maradt pártában. Nem volt szép és már a fiatalsága is elmúlt. Vagy nem akadt megfelelő kérője, vagy félt, hogy csak a vagyonáért akarják elvenni, így egyedül élt a pápai Bischitzky-házban, mígnem a városi bűtorület tulajdonosa a már ötven felé közeledő hajadonnak a figyelmébe ajánlotta egy tisztas gyógyszerész ismerősét. Miszóry Ferenc ugyanis úgy szeretett volna nősülni, hogy az asszony is hozzon pénzt a házhoz, mivel önálló patikát szándékozott nyitni. Így Bischitzky Anna és Miszóry Ferenc megismerkedett és összeházasodott. Megvettek egy patikát Kiscellben (Celldömölkön), ahol az 1872-es kolerajárvány révén meg is gazdagodtak. Nem sokkal utána eladták az üzletet és visszaköltöztek Pápra. A férj azonban rövidesen meghalt, Anna pedig felszámolta pápai otthonát és unokahúgához, Lepossa Dánielné Vid Gizellához költözött Magyaróvárra. Egy kikötése volt, hogy soha ne hagyják egyedül. Így is volt egészen haláláig.

50. Baranyai Kálmánné Lepossa Etelka, év nélkül; Graf J. – Pápa
51. Petiné Váli Mária,³¹ 1865; Canzi és Heller – Pest
52. Baditz Ottó, év nélkül; Garf J. – Pápa
53. Lepossa Vanda és Lepossa Mariann, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
54. Lepossa Mariann, 1882; Skoff testvérek – Pápa
55. Lepossa Vanda és Lepossa Mariann, 1893; Aichinger S. – Magyaróvár
56. Lepossa Mariann, 1898.; Aichinger S. – Magyaróvár
57. Vid Gizella, 1862. május; készítő ismeretlen – Pápa
58. Vid Gizella, 1867. február 15.; Hanély A. – Pápa
59. Ifjabb Pogáts Elek, év nélkül; Graf J. – Pápa
60. Vid Gizella, 1861. július; készítő ismeretlen – Pápa
61. Lepossa Dániel, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
62. Lepossa Dániel, év nélkül; Graf J. – Pápa
63. Lepossa Dániel, év nélkül; Aichinger S. – Magyaróvár
64. Lepossa Dániel, 1872. szeptember 3.; Graf J. – Pápa

Kabinetképek:

1. Lepossa Józsefné Ihász Erzsébet, év nélkül; M. Rupprecht – Ödenburg (Sorpron)
2. Miszóry Ferencné Bischitzky Anna, év nélkül; Pribék A. és Bülch Á. – Székesfehérvár
3. Ihász Lajos, év nélkül; Ellinger Illés (azelőtt Borsos József) – Budapest
4. Vid Gizella, év nélkül; R. Krziwanek – Wien (Bécs)
5. Lepossa Dániel, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
6. Lepossa Dániel, év nélkül; Skoff testvérek – Pápa
7. Lepossa Dániel, 1877; Skoff testvérek – Pápa (színezett)
8. Vid Gizella, Lepossa Dániel, Molnár Lajos, Lázár Janka, Dénes Sándor, Takács Ádám, Pogány István, Konkoly Thege Gyula, Oswald Ida, 1870; Graf J. – Pápa

A családi kapcsolatokon túl a fényképek némelyike betekintést nyújt a XIX. századi vidéki városok társadalmi életébe. Az egyik legérdekesebb kép Lepossa Dánielt ábrázolja matrózjelmezben (7. számú kabinetkép). A keménykarton hátlapra ragasztott bordó-fehér címke tanúsága szerint a színezett fényképet a Skoff testvérek műtermében, Pápán csinálták. Lepossa Dániel ráírta a képre, hogy 1877. február 24-én készült, a jelmez a Griff Vendéglőben, a pápai nőegylet által a magyar királyi honvédtisztek vagyontalan özvegyei és árvái, valamint saját pénztáruk javára rendezett jelmezes táncestélyen viselte. Egy másik kabinetké-

31 Petiné Váli Mária Jókai Mór unokahúga volt, testvérhúgának, Eszternek és Váli Ferencnek leánygyermekke. Ő ismertette össze Ihász Lajost Jókay Etelkával. Ihász Lajos első felesége, Perczel Erzsébet megszökött valakivel és azután el is váltak. Váli Mari kiadatlan naplórészzeit – Jókay Lajos USA állampolgár ajándékaként – másolatban a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum őrzi. *Ács Anna*: Fejezetek Pápa város népéletéből. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből: a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk. *Kubinyi András* Pápa, 1994. 571. p. 55. sz. jegyz. (<http://mek.oszk.hu/02100/02182>, lapszám nélkül)

*Ihász Dániel, Turin,
1867. november 20.*

pen látható csoport az 1870. december 4-én előadott „*Angolosan*” című két felvonásos vígjáték műkedvelő szereplőgárdája. Valószínű, hogy Pápán minden évben rendeztek jótékonyági bálakat és előadóesteket, amelyeken Lepossa Dániel és Vid Gizella szívesen vettek részt. Erről tanúskodnak a fényképek, köztük az is, amelyiken Lepossa Dániel tiroli vadászjelmezben van. Ehhez a képhez tartozik egy másik is, amely azonban méreténél fogva nem fért bele az albumba. Ez egy csoportkép, amelyen a vadászjelmezben Lepossa Dániel mellett két-két jelmezbe öltözött ismeretlen férfi és nő látható. Hegyek között játszódó darab szereplői lehetnek, van köztük egy sarkvidéki utazónak öltözött férfi és a női szereplők is meleg ruhába és bundába vannak öltöztetve.

Az „íródeák” és a „modern Mikes” Kossuth mellett: az üknagybácsi (4. kép)

A Kéziratos Emlékanyag-gyűjteménybe került anyagok egy része **Ihász Dániel** (Nagydém, 1813. november 17. – Collegno al Baraccone, Olaszország, 1881. április 10.) honvédezered, az olaszországi magyar légió parancsnoka, az olasz hadsereg ezredese életpályájához köthető. Apja, Ihász Sándor, mint vagyonos földbirtokos fiait iskoláztatta s a soproni³² evangélikus líceumba íratta be őket. Dániel az 1821–22. tanévben lett a líceum tanulója s tanulmányai elvég-

32 Sopronban közeli rokonság lakott 1815-től: soproni Ihász Imre (1772–1842) mint köztisztviselőként álló jómódú táblabíró élt a városban, fia, Ihász Rezső/Rudolf (1817–1886) pedig különösen politikai téren tűnt ki: 1861–1871 között ő volt Sopron országgyűlési képviselője, majd, mint főjegyző szolgálta a várost. Az Ihász család a XIX. század folyamán Sopron legtekintélyesebb magyar családjai közé tartozott. – *Rubmann Jenő*: Ihász Dániel szerepe az olaszországi magyar emigrációban.

zése után a katonai pályára lépett és 1828-ban mint kadét a 48. gyalogezredhez nyert beosztást. 20 évet töltött a császári-királyi hadseregben, 1845-től hadnagyként. Katonai szolgálata alatt több helyőrségben állomásozott s hosszabb ideig szolgált Tirolban és Karintiában is. Az osztrák hadseregben főhadnagyi rangot ért el. – Az a 33 darabból álló emléklap-sorozat,³³ amely a mai emlékkönyvek előzményeként az 1831–49 közti időszakból őriz bejegyzéseket, rajz-verses-hímzett illusztrációkkal, Ihász Dániel katonáskodásának erre a szakaszára emlékeztet.³⁴ A bejegyzők jórészt az 1829 óta Aloys Gollner altábornagy által tulajdonolt cs. kir. 48. magyar sorgezred kadétjai és alacsonyabb beosztású tisztjei köréből kerültek ki, ahol egyébként 1838-tól József fivére is kadétként katonáskodott. Az ezred toborzókörzete Sopronban volt, a törzs Grazban, majd Bregenzben, később Zágrábban, végül Fiumében székel.

Az első bejegyzés Sopronban, 1831. március 4. megemlékezésül Wrchovszky László veti papírra. „*Sey Standhaft groß und ohne Sorgen / Und deine ganze Lebenszeit / Sey heiter, wie ein Frühlingmorgen, / der segnend die Natur erfreut.*”³⁵

Fákkal övezett, antik kancsóval díszített oszlopot ábrázol a következő rajz. „*Zum Andenken v. Joseph Mecséry 1831.*” felirattal. A hátoldalon ceruzás rájegyzés: „*Mint katonai mérnök Kossuth híve halt meg.*”³⁶

1831. április 11-én Sopronban kalamárisal, gyertyatartóval, koppantóval és nyitott könyvvel ellátott ceruzarajzba, pontosabban a könyv lapjaiba F. Schey a következőket jegyzi németül: „*Barátocskám! mit is írjak a barátság könyvébe néked – hat szó illik ide: Ussz az Örömben, távol a Keservektől.*”³⁷

Soproni Szemle, 1942. 4. sz. 234. p. A soproni Ihászok életrajzi adataihoz gyászjelentések: OSZK Mikrofilm FM 8/35797 11-10; 205 pozitív.

- 33 Az emlékkönyvek, album amicorumok a magyar művelődéstörténet XVI. század második felétől ismert forrásai. A XVIII. század végére a felhasználói kör jelentősen bővül, már nemcsak a külföldi peregrinációra induló diákok viszik magukkal, hanem a hazai értelmiség is, nem utolsósorban a hölgyek is használni kezdik. Formailag jelentős változás, hogy a XIX. század folyamán az ajánlóverseket, idézeteket díszdobozokba gyűjtik, a műfaj erős irodalmi támogatottságának legjobb példája Kölcsey ilyen címmel írt verse. Az OSZK Kézirattára Kelet-Közép-Európa legnagyobb ilyen jellegű gyűjteményével rendelkezik. A női emlékkönyvek divatjára nézve ld. *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Széchenyi Júlia emlékkönyve a Széchenyi Könyvtárban. *Soproni Szemle*, 1958. 4. sz. 319–327. p.
- 34 Előképeül szolgálhatott Ihász Dániel közvetlen rokoni környezetében, Sopronban Ihász Imre diákkori emlékkönyve – bővebben ld. *Csatkai Endre*: Ihász Imre diákkori emlékkönyve. *Soproni Szemle* 1942. 1. sz. 94–98. p. – Az album 1945-ben elpusztult. – *Németh Sámuel*: A soproni lyceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. *Soproni Szemle*, 1955. 1–2. sz. 112. p.
- 35 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.3/KE – Ma is létező soproni család.
- 36 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.1/KE –1830-ban egy Alexander Mecséry szolgál a 48. gyalogezredben, kadétként, 1831-ben már nem.
- 37 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.2/KE – „*Freundchen! / was soll ich den nun / dir ins Buch der / Freundschaft schrei- / ben. Sieh in 6 Wor- / ten stehens hier: / Schwimme / in Freuden / Ferne von / Leiden*” – F. Scheyről nem tudunk, egy Joseph Schey szolgált alhadnagyként 1832-ben a katonai névkönyv szerint a 14. székely határezrednél.

Precízen megrajzolt gyümölcsöskosarat ábrázoló, datálatlan ceruzarajz: „*Emlékül Vidos Body Baratod Cadett*”³⁸

A Murauban, 1833. június 23-án keletkezett, elmosódott tintairás kétsoros rímet tartalmaz: „*Zu was das einle schreiben / wir wollen freunde werden*” Fromm kadét.³⁹

Feldkirch 1834. augusztus 30. Egyik oldalán oklevelet író angyalka, aki a „*Hoffe und Dulde*” szavakat rója papírra szeptember 7-i keltezéssel, a másik oldalán francia mondás: „*Et le bonheur finit / Ou le plaisir comence*” – írta barátjának Tomitsch hadapród.⁴⁰

Ugyancsak angyalkát ábrázol Alexander Prusinszky kadét német nyelvű emléklapja: „*Es möge durch dein ganzes Leben / Auf ein Engel stets umsch... eben!*”⁴¹

1835. július 15-én Murauban Cornelius Grünschnock kadét is versikét írt az emléklapra: „*Wann in entfernten Tagen / Mich du unter deine Greu.den ließt / So oft soll dies Blättchen sagen / So dieses Freund dein Freund auch ist.*”⁴²

S. von Barault cs. kir. hadapród viszont komoly, bár romantikusan szomorú – feltehetőleg másolt – ceruzarajzzal lepi meg barátját. A háttérben osztrák–magyar tüzérek, az előtérben két gyalogos, melyek közül az egyik ülve támaszkodik a másikra egy romos fal tövében, leesett csákótól és egy ágyúkeréktől övezve.⁴³

Ugyancsak ő, már alhadnagyként rajzolt ceruzával még egy önarcképet, magyar nyelvű ajánlása így szól: „*Barátjának emlékül ajánlja maga magát emlékül Barátja*” – amely egyben szójátékként is felfogható saját családnevével.⁴⁴

38 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.33/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint Balthasar Widossch ill. Vidoss 1832-ben és 1836-ban az ezrednél szolgált.

39 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.4/KE – Vinzenz Fromm az 1838-as katonai névkönyvben is még a 48. gyalogezred kadéttja. Az 1848-as névkönyvben a bánáti 13. hatótör-gyalogezred alhadnagya. Feltehetőleg nem azonos a Bona Gábor által Deminski parancsörtszjtjeként említett Fromm (1849-ben nevét Jámboryra magyarosító) Vencellel. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, 1998. III. 429. p.

40 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.5/KE – az 1831-es névkönyvben – 48. gyalogezredben – Georg Tomich [!] névalakban szerepel.

41 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.25/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint 1831-ben még nem, 1838-ban már az ezrednél van. *Bona*: i. m. 1998. II. 727. p. alapján valószínűleg azonos az 1816-ban Sopronban született pruzsinai Pruzsinszky [!] Sándorral, aki hadfíként és nemesi testőrként szolgált 1833–42 közt, majd kincstári mázsamester lett az aknaszlatinai sóhivatalnál. 1848 őszén a Máramarosban alakuló nemzetőr tüzerüteg parancsnoka, főhadnagyként, majd 1849. június 17-től honvéd tüzerhadnagy, ütepparancsnok a Kazinczy-hadosztályban. Az 1870-es években számtiszt volt a máramaroszigeti bányagazgatóságnál.

42 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.6/KE – Coloman [!] Grünschnock 1836-ban, 1838-ban a 37. sorgyalogezred alhadnagyaként szerepel, a korábbi kadét-évekre nincs a névkönyvekben adat.

43 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.30/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint Sigismund von Barrault 1831-ben még nem, 1838-ban már az ezrednél van, az 1844-es névkönyv szerint a galíciai 12. gyalogezred alhadnagya.

44 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.27/KE – Barrault az 1848-as névkönyv szerint is még a galíciai 12. sorgyalogezred főhadnagya.

„Gyűjts!” üzente lapján Hakstok kadét lakonikus tömörséggel, finom tusrajzán két kaptárt és a méhek szorgalmát megörökítve.⁴⁵

Kuszmits hadapród egyetlen bogarat rajzolt s németül ezt fűzte hozzá: „*Barátságunk véget ér, ha e bogár felfordul.*”⁴⁶

Sághy hadnagy keltezetlen sorai viszont ekként adtak tanácsot az életre: „*A' barátság reggeli nap, / A' mint halad melegebb, / Haladtával több erőt kap, / Minél régiebb annál szebb.*”⁴⁷

Egyszerre tört költői, katonai és műveltségi babérokra az alábbi verszetet szerzője: „*Hogyha kérded Quorum? Kérd elébb hogy Unde? / Von Bregentz – nach Bregentz ruft die Scheidungskunde, / Jádzunk hát Márokkal Ultimót Barátom, / Mert Orátimat én is a sír felé látom!!! / Ha Bregentz virányin a réz-dob meg-dördül, / Schultern das Gewebre – minden fegyver zördül, / Nézz a szép sorokon végig s mondd Fridrikkel, / Száz esztendő múlva pár lesztek ezekkel!!! / Barátom! Vedd hát vég-tsók-ölelésem, / Véled más Hazában léssz össze-jövéssem! – Örök Híved*” ... – és itt hiányzik a lap alja, amelyet valamikor körbevágtak, tehát az auktor kiléte a feledés homályába veszett.⁴⁸

1837. február 1-jén Pápán készült egy „*EMLÉKÜL 1837*” feliratú pajzzsal ékített facsonkhoz horgonyzott csónakban ülő két angyalt ábrázoló emléklap az alábbi ajánlással: „*Legyen a' Végzés útain Szerelmiünk⁴⁹ Angyala Társad. Emlékiül Testvér Bátyádtól Ihász Jánostól Győr V[árme]gye Tábla Bírójától, Országos Hites Ügyvédőtől.*”

1837. február 25-én Győrben készült Veöreös János árnyképe.⁵⁰

Ugyancsak körbevágás révén sérült és így csak részlegesen olvasható: „*Oedenburg den 2. März 1837 Donnerstag Vormittag um 11 Ubr „IM TEMPEL DER TUCENDENTE ALTET SICH DUFTEND DIE BLUME EWIGEN GLÜCKES” Lebe wohl stets glücklich und vergesse nie auf deinem dich dankbar liebenden Bruder Joseph Ihász KCorporal.*”⁵¹

45 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.3/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint N. Hackstock 1839-ben még nem, 1840-ban már az ezrednél van.

46 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.32/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint Josepf Kussmits 1831-ben még nem, 1836-ban kadétként már az ezrednél van, 1840-től zászlós. Az 1848-as névkönyv szerint alhadnagy a 19. magyar sorgyalogezrednél.

47 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.26/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint Franz Sághy de Nagy-Ságh 1836-ban már kadétként, 1838-ban zászlósként az ezrednél van, 1844-ben ugyanott alhadnagyként említik.

48 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.29/KE.

49 A szerelem szó a reformkori nyelvhasználatban 'szeretet' jelentésben is használatos – vö. pl. hon-szeretem 'hazaszeretet'.

50 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.7/KE.

51 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.9/KE.

1838. augusztus 20-án Bregenzben Johann Karl Bruckmüller kadét rajzán három vidáman söröző katonát örökített meg, s hozzá a következő verset fűzte: „*Wann Felsen spalten, und Eichensplitten / Und alles sich in nichts verkebrt / So soll kein Unfall uns erbitten / Freund! Freundschaft ist was ewig webrt.*”⁵²

Lassan fakuló tinta őrzi a császárvadász kadét, Franz Paul Peirl, „a legőszintébb barát” emlékét. Bregenzben, 1838. december 20-án született a bejegyzés: „*Freund! die Ferne bricht / Wahre Freundschaft nicht / Laß uns also wann und wie / Ewig gute Freunde seyn.*”⁵³

1839. február 1. színezett rajz kalendáriumlappal, kártyával, lottószelvényvel és egy felszólítással: „*Gedenke deines Freundes Alexius Obermayer Cadet ...*”⁵⁴

1839. május 31-án Nachtigal „*Mit unlöschbaren Zugen soll stets dein Bild / In meinem Herzen liegen*” aláírással készítette el ceruzarajzát: hegyre épült kastély tövében folyó patak mellett sziklának támaszkodva hátbőröndös, szuronyos katona nézeget egy ovális keretbe foglalt képet.⁵⁵

1840. március 4-én tengeröblöt ábrázoló, arannyal keretezett rajzzal kedveskedett emléklapján egy ismeretlen, aki a megajándékozott utolsó ott-töltött napjaiban írta németül emlékező sorait Carsten, azaz a Karsztvidék tájairól: „*Nehmen Sie als eine bleibend ... meiner Hochachtung für Sie / Geschrieben am letzten Tage ihrer hirseies*”⁵⁶

Loranth kadétot ismeretlen keltezéssel egy tusrajz erejéig a tengerpart és a regényes várom ihlette meg emlékkészítése során.⁵⁷

1840. május 2-án Murauban Pfeiffer feldwebl [!] barátsága jeléül a korban szokásos versezetet írt a címzettnek: „*Soll ich dir zum Angedenken, / die Wünsche meines Herzen schenken, / So wäre dieses Blatt zu klein, / Darum schreib ich mit wenig Worten, / Lebe glücklich und zufrieden an alle Orten, / Bis wir uns nicht wiederessen.*”⁵⁸

52 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.10/KE – Adott időszakban a katonai névkönyvekben a családnév sem szerepel, egyedül 1846-ból, majd 1848-ból találtunk egy Joseph Bruckmüllert, aki helyi szolgálatra van beosztva Raguzában, mint „Platz-Unterlieutenant”.

53 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.10/KE – az 1839-es katonai névkönyv szerint 1838-ban már nem szolgált a császárvadászoknál, a 61. sorgyalozezredhez került.

54 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.13/KE – a 10. sorgyalozezrednél 1836-ban egy Peter Obermayer szolgált, Alexiust nem találtunk.

55 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.12/KE – 48. gyalozezred. A katonai névkönyv szerint Franz Nachtigal 1831-ben még nem, 1838-ban már az ezrednél van, s még 1848-ban is kadéti rangban.

56 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.16/KE.

57 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.28/KE.

58 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.14/KE – talán a grazi, belső-ausztriai helyőrségi tüzérkerülethez beosztott Ferdinand Pfeifferről van szó, az 1844-es névkönyv szerint főhadnagy.

Ugyanezen év december 29-én készült a 3. sorgelegezredhez beosztott Pandini kadét ovális keretbe foglalt, falusi környezetet és tavat ábrázoló, mérsékelt sikerült ceruzarajza.⁵⁹

1841. február 18. Nikitsch, „*Gesundheud verlängern ibr Leben Glück.... Ibr Lob! freude umschweben ibr dasein...*” M. S. Feltehetőleg elképzelt romokat ábrázoló vadregényes táj ceruzarajza.⁶⁰

1843. február 16. Győr, Emil Buffa báró színezett vízfestménye, vízparton magasodó hegy, rajta rom előtérben fák övezte templomocská.⁶¹

1844. július 12-én Pesten keletkezett, Nádosy Etelka folyóparti tájat ábrázoló ceruzarajza, előtérben rommal.⁶²

1844. november 31-i győri Toni Wakaczek vízfestménye: sziklás tájon haladó ponyvás kordé.⁶³

1846. szeptember 16-án az emléklapra írók körét Hutflösz Lina gazdagította egy színes vízfestménnyel: a tájba helyezett virágos oszlop-kompozícióval.⁶⁴

„*Szabadon léptem világba /Megmaradok szabadságba*” – ezt a versikét Vincenty Erzsébet vetette papírra Székesfehérvárott 1846. március 17-én, s a másik oldalra kettős aranyozott keretbe finom gobelinhímzése került.⁶⁵

Ugyancsak finom gobelinhímzés-darabkával állított emléket találkozásuknak „*Purgly Teréz sz. Nagy*”.⁶⁶

Hozzá hasonlóan két rózsaszálát ábrázoló, aranyszín keretbe foglalt gobelin emlékeztette Ihász Lotti Magerre is.⁶⁷

59 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.15/KE – teljes neve: Marcus Aurelius Pandini, még 1848-as névkönyvben is csak alhadnagy ugyanott.

60 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.17/KE – Nikitsch, burgenlandi község (m. Füles).

61 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.18/KE – 48. gyalogezred. A katonai névkönyv szerint 1839-ben még nem, 1844-ben már az ezrednél van. Az 1848-as névkönyv szerint alhadnagy ugyanott.

62 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.19/KE – a nádosi és tersztyánszki Nádosy család két tagja – István és Kálmán – is katonaként harcolt a szabadságharcban. Feltehetőleg Etelka az ő rokonuk volt. István házassága révén rokonságba kerültek a Purgly családdal is. *Bona*: i. m. II. 536. p.

63 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.20/KE.

64 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.22/KE.

65 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.21/KE.

66 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.24/KE – ld. A 43. lábjegyzetet.

67 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.464.23/KE.

Másik izgalmas anyagcsoportunk az a 12 levél, amelyet Ihász Dániel már az emigráció alatt írt családjának, rokonságának 1851 és 1881 között, s amelyen jól érzékelhető a távolba szakadt rokon és az itthon maradt családtagok levelezésének egyszerűsödése, hangnem- és témaváltása a kiegyezést követő években. A levelek révén rendszeresen értesülünk Ihász anyagi problémáiról, amelyek megoldásához a rokonságtól, elsősorban bátyjától várta a segítséget; egészségi állapotáról; hű képet adnak a Kossuth-tal töltött emigrációs évekről; s végül megismerhetjük a turini emigráns hazai politikai élet szereplőiről alkotott általános véleményét. Rokonaival, közvetlen hozzátartozóival való kapcsolata több, mint ambivalens volt.⁶⁸ A hozzánk jutott utolsó, levélből kiderül, hogy János bátyja birtokait árverezik, s a család igen nehéz helyzetében nem igen számíthatott Ihász Dániel vagy Kossuth részvételén túl erkölcsi vagy kapcsolati támogatására.

1. Ihász Dániel Londonban keltezett, 1851. november 9-i első levele teljesen általánosan testvéreinek és rokonainak szólt: „*Talán a' sok leveleim közül ez kezeitekhez juthat. Sokat írni nem szabad vagy boldogabb időkben, a' mi ugy hiszem nem messze léssen...*” utazásairól, Amerikába indulásukról, visszatérésükről, pénzt kért tőlük, visszafizetési ígérettel: „*... legyetek könyörületeséggel s 's gyűjtsetek össze egy összeget egy szegény Emigránsnak ... mert nem messze az idő, mikor alkalmam lesz azt néktek kamattal együtt megtéríttetni.*” Megadta angliai címét.⁶⁹

2. Ihász Dániel ugyancsak londoni, 1857. február 21-iki levelét már kifejezetten testvéreinek, Jánosnak írta. A sűrűn hajtogatott, cigarettapapírhoz hasonlóan hártavékony lapot „*a szegény száműzött*” apró betűs írással teleírta, majd valakivel hazaküldte. Mondanivalója bőven akadt, magasröptű életviteli tanácsok éppúgy, mint a família hiányának felemlegetése: „*hosszas hét évek óta (egy egész örökkévalóság a' vándor pályáján) legelőször olvashattam annak kézírását a' kit annyira szeretek*” s reméli, a többi hozzátartozója is változatlanul szívleli őt. Hogy mégsem szakadt meg teljesen a kapcsolat, abból is kitűnik, hogy érdeklődött a kölcsönös küldemények sorsáról, ezek közül a „*Meccából volt egy csinos köpönyeg, melyet azon feltétel alatt küldöttem, hogy az atyafiak és jó barátok közt kijátszódjék ... ki nyerte meg?*”; felvetette a franciaországi vagy belgiumi találkozás lehetőségét; hazai adósságát szerette volna megkapni. Magyar hírlapot segítsenek választani, rendelni neki az emigrációba – írta. Végül érdekesen közvetített: Tanárky Gyula⁷⁰

68 „*Rokonaimról csak a te szívességedből hallok valamit, ők azt gondolják, hogy én a bontalansági dicsőségemből is élhetek, – éhig pedig de keserű ez a bontalanság prófétája. No de nem panaszkodom, hisz milliók és milliók keserűebb kenyeret esznek itt ebben az úgynevezett Európa kertjében...* Nem vagyok én olyan rossz rokon, mint aminőnek rokonaim kiáltolnak” – írta 1880. szeptember 3-án dr. Caesar Gyula cs. és kir. ezredorvosnak, unokatestvére leányának, Ihász Emma férjének. Ihász Emma 1854-ben született, tehát Ihász Dániel nem is ismerte személyesen mindaddig, míg már mint Caesar Gyula felesége férjével együtt meg nem látogatta a számkivetésben élő rokont. 1877-ben járt Baracconében az ifjú pár. – *Rubmann*: i. m. 253. p.

69 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.452.1/KE.

70 Tanárky Gyula (Horvátország, 1815–Budapest, 1880): jogot végzett, majd Klauzál Imre titkára lett. Tanított a rohonci mezőgazdasági iskolában. Az 1840-es évek közepén Pulszky Ferenc szécsényi uradalmának főtisztja volt. 1849-ben követte Pulszkyt Londonba, ahol a Pulszky gyermekek mellett nevelősködött. Emellett mezőgazdasági gépek bizományi eladásával foglalkozott és a hazai szaklapok számára is dolgozott. 1859–60-ban a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkára, s 1860-ban a Pulszky családdal Turinba költözve a magyar légio tagjaként részt vett az olasz

mezőgazdasági gépekkel ügynököl, őt keressék meg az ismerősök, „jó szomszédnak csöppenjen egy kis haszon.”⁷¹

3. A következő levél már a kiegyezést követő megállapodott helyzetben érkezett a hazájától hosszas távollétre berendezkedett Ihász Dánieltől, Turinból. Testvérének, Erzsébetnek 1870. december 8-án címezte szemrehányó sorait: őszinte magyarázatot vár hallgatásuk okáról, az azonosíthatatlan Lujzától is hat hete várja a választ. „*Hogy a mostoha sors, az elementumok csapásait véletek is éreztetni, az nem elegendő ok arra, hogy azért a' hön szerető rokonról megfélekedzettek.*” Ha el kívánják felejteni, ám legyen: „*öregedni fogok, de változni soba*”. Egyúttal – s ezért is született feltehetőleg a levél – emlékeztette Imre testvérét, „*hogy az idő közelg melyben számomra pénzt kell küldenie*”.⁷²

4. A pénzküldés állandó téma marad a továbbiakban is. Egy évre rá, 1871. november 29-i kelettel Turinból bátyjának, Jánosnak nyugtázta a küldeményt: a 240 Ft-ot tartalmazó borítékot megkapta, de a hazaiak Imrét is emlékeztették járandósága elküldésére. Ihász levelét Tóvölgyi Titusz⁷³ (a „*Népszászó*”⁷⁴ szerkesztője) személyesen ígerte átadni a családnak, fogadják szívesen; Kossuth, fiaival együtt köszöni a róluk való megemlékezést. – Ihász Dánielt minduntalan elragadta a hév, ha a hazai vagy az európai ügyek alakulására fordult a gondolatmenete – természetesen Kossuth felfogása tükröződik leveleiből, kérlelhetetlen akár a hazai, akár a külföldi politika fordulatainak megítélésében. Elveti az egész kiegyezési politi-

szabadságküzdelmekben. 1861-ben visszatért Londonba, Kossuth titkára lett és 1865-ben Kossuthal együtt ismét Turinba költözött. A kiegyezés után visszatért Magyarországra, mezőgazdasági gépügynökséget létesített s gazdaságok rendezésével, birtok-adásvételek, ill. bérletek közvetítésével foglalkozott. Az 1870-es évek végén a herceg Esterházy zárgondnoksági uradalmi igazgatóság tanácsosa volt. – MÉL.

71 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.453.1/KE.

72 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.454.1/KE.

73 Tóvölgyi (Schaffner) Titusz (Eger, 1838–? 1918): hírlapíró, később földbirtokos. 1855–56-ban a Lipcse melletti lütschenau gazdasági intézetben tanult; 1858–59-ben a budapesti állatorvosi intézetet látogatta; azonban utóbb egészen az irodalomnak szentelte idejét. Később megnősült és birtokán, az Alföldön gazdálkodott. Különben az ország elsőrangú spiritisztája, az *Égi Világosság* spiritiszta lap szerkesztője. Utolsó éveiben a miniszterelnökség sajtóosztályának tagja volt.– Szinnyei, *Deák Ágnes*: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években. *Századvég*, <http://www.szazadvég.hu/kiado/szveg/deak39.pdf>, *Sipos József*: Intimitások az Úr egy méltatlan szolgájának életéből. *Confessio*, 1997. 2. sz.

74 *A Nép Zászlója* 1868 elején, a demokrata körök alakulásával egy időben látott először napvilágot. „Lapvezére” Madarász József képviselő, a pesti Demokrata Kör elnöke, szerkesztője Áldor Imre, a katolikus papból lett baloldali újságíró, a Demokrata Kör jegyzője lett. A képes, tizenkét oldalas, kis formátumú hetilap kiadója Heckenast volt, akinek ezúttal sem jelentett rossz üzletet egy ellenzéki lap kiadása. Kül- és belpolitikai rovata mellett rendre közölte a negyvennyolcas törvények melletti hűségnyilatkozatokat, az egyszerű emberek leveleit. Az alapítónak tekinthető Áldor Imre mellett 1868 őszétől itt jelentkezett cikkeivel a „*Magyar Újság*”-tól megvált Vajda János, aki stílusát semmiképpen sem tudta a lap követelményeihez igazítani, továbbá Tóvölgyi Titusz, aki viszont annál inkább itt találta meg igazi fórumát. Másodközlésben hozták Kossuth leveleit, sőt néhányat elsőként Ferenc fiától. Kezdetben mintegy 6000 előfizetője volt. 1870 végén még így is másfél ezer előfizetőjétől búcsúzott, amikor megszűnt: Áldor Imre *Gyorsposta* elnevezéssel napilapot indított, Tóvölgyi pedig „*A Szabadság mint a nép zászlója*” címmel lapelődjenek régi hagyományait próbálta újjáéleszteni. Utóbbira utalt Ihász Dániel levelében. – A magyar sajtó története 1705–1892.

kát, s az a véleménye róla, hogy romlásba fogja sodorni Magyarországot.⁷⁵ A levél tanúsága szerint tudtak a magyarországi folyamatos esőzésekről („*mintha az Isten átka mutatkozna azon a nemzetten, erkölcsi süllyedésökért...*”). Még mindig reménykedett: „*nem lehetetlen, hogy száműzetségünk megszakad, 's egy szabad bazánkban tebetem öreg fejemet az örök nyugalomra, engedné az ég, ez a' fő vágyam.*” Zárószóai szívbemarkolóak: „*anyanyelvemet már felejtteni kezdem, de nem is csoda, már 22 éve hogy idegen nyelvet kell használnom*”.⁷⁶

5. A turini levelek sorában Jánosnak 1872. szeptember 30-án írt levele francia nyelvű címzéses, vörös viaszpecséttel lezárt borítékával egyetemben fennmaradt, s még a postai útvonal is követhető Velencéből Győrön át jutott el a címzethez, Pátkára.⁷⁷ Dániel arról is tudósította bátyját, hogy derékfájása, pontosabban hexenschussa van, s ezért nem írt, de elsősorban megint a kapott summát nyugtázta („*hogy többet nem küldbettel, majd kinyögöm*”). Szörnyülködött egy sort a szűkebb család, az ifjabb nemzedék egészségi és anyagi gondjain, elújságolta, hogy Lelléről Szalay Imre és Ilka felkeresik őt kúraszerű olasz utazásuk során. Belefáradva az írásba zárta kurtán sorait.⁷⁸

6. Anyagi ügyeit tisztázta az újabb, 1873. május 10-én keletkezett levél is János bátyjának, nyugtázta a „*nálad lévő tőkémről*” elküldött 400.- Ft-ot, melyet Lehner Ferenc útján kézhez kapott. Együttérzését fejezte ki a fagykárókért: „*Itten szinte borzasztó károkat tett a' fagy, s itt egy nappal később jött a' csapás mint nálatok. Itt azonkívül volt 4szer árvíz, 's megszámlálhatatlan a' kár mit okozott, százezrek ugyszolván koldusbotra jutottak.*” Megpendítette, hogy a napról napra növekvő drágaság miatt ő is kénytelen lesz falura költözni.⁷⁹

7. 1874. február 4-én Ihász Dániel unokahúgának, Rózsának válaszolt, sorából az idősödő agglegény patetikus panaszai csendültek ki: lába annyira fáj, hogy az öngyilkosságra gondolt, kedélyállapota viszont hogy is javulhatna, mikor látja, nemzete az „*erkölcstelenség ingoványos hínárjába süpped*”? Jó, hogy a húga zongorázik, de az ismeretlen⁸⁰ Emmának engedje át a „*mulattató élczekeket*”, akinek apja viszont – nem részletezett – megbocsáthatatlant követett el „*ellenem mint Honvéd ellen.*” Fájtalta, hogy a névnapi köszöntést elfeledte, de annyira elzárkózva élnek... Lujza néni családi peréről is az ország ostromozásánál kötött ki – aztán az időjárás kapcsán visszamerengett a múltba: a téli szórakozásokra, melyeket most már csak nézni tud. A megözvegyült Szalay Imre most újránősül, ismét meglátogatni

75 Rubmann: i. m. 351., 355. p.

76 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.455.1/KE – Feltehetőleg az itthon maradtak piros ceruzás rájegyzése: „1871. okt.14-ig járó egész évi ... 240. ftról.” – „*Anyanyelvemet is sokat felejtettem*” – írja Caesar Gyulának is 1875. július 16-iki levelében – „*de mégis könnyebb búval telt lelkennek, ha magyarul írtatok.*” – Rubmann: i. m. 255. p.

77 Győr vármegye, Sokorópátkai járás. Ma: Sokorópátka.

78 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.456.1-2/KE.

79 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.457.1-2/KE – Piros ceruzás rájegyzés: „*Dani 400 ft-ot nyugtat 1873. maj.10.*” Ugyanez a piros ceruzás rájegyzés: „*400 fto*” és a vonatkozó sorok a levélben aláhúzva. Lezárása vörös viaszpecséttel (gyűrűscímer) a boríték hátoldalán.

80 Az adományozó szerint a levélben szereplő Emma azonos a 30. lábjegyzetben megemlített Caesar Gyuláné Ihász Emmával, aki házasságon kívül kapcsolatban született, majd apja, Ihász Rudolf/Rezső nevére vette. A család szerint ez az apa törvénytelen szerelmi kapcsolata lenne a levélben említett „megbocsáthatatlan” tett.

készül őt. Végül bedobta a nagy hírt: új szálláshelyre készül költözni. Befejezésül Kossuth „bácsi” és saját üdvözlését küldte a családnak.⁸¹

8. Az utolsó, családnak szánt, turini keltezésű írás 1874. március 12-én született. Ihász Dániel levelét János bátyjának címezte s szokás szerint nyugtázta a kapott 400 Ft-ot, majd a 800-at. Nem első ízben közönyösen reflektált arra, hogy tudja, otthon is „*nagy a pénzsűkség, azt a' lapokból is több ízben olvastam – de hát bol a' világon nincsen most pénzzavar?*” Beszámolt arról, hogy az „*Öreg Úr*” (Kossuth Lajos) pénzsűkében van, majdnem eladták a „*mezzei lakot*” is ezért, de 17-én végül mégis kiköltöznek oda. Ilyen helyzetben Szalay Imre nem is baj, hogy nem vendégeskedik nála. Némi időjárás-elemzés után visszakanyarodtak az anyagiakhoz: „*bidd el, a' legnagyobb zsugoriskodás mellett sem vagyok képes a' penziómból megélni*”, szóval még 200 Ft-ot kért. A kormány szokásos szidásán túl még Rozika rossz egészségén kesergett, majd elbúcsúzott.⁸²

9. 1874 szeptemberében már Barraccone di Collegnóból fordult ismét János bátyjához: tartozása van, melynek kifizetéséhez otthonról kért pénzügyi segítséget. „*...szedd össze minden pénzügyi képességedet, 's küld meg nekem a' jövő hó October 15^{ig} azon hátra maradt 200 forintot és a mult évre járandó interest, – bidd el, hogy nebezemre esett ezen alkalmatlankodás, – hanem azon időre becsület szavamat adtam, hogy megfizetem[!], a' mivel tartozom, – már pedig idegen földön az én állásomban szavamat bónra váltani, több lenne szűgyennél.*” Kossuthal sokat kertészkednek, ezzel az egészségét fenntartja. Felhívta bátyja figyelmét Kossuth sajtóban megjelent levelére, amelynek nyomán változást remélt a magyar politikai életben.⁸³

10. 1875. május 30-án újra a pénzügyi nehézségek adták az apropót a Jánosnak való íráshoz: helyes, hogy Rozi hugocskája terjedelmes levéllel örvendeztette meg, de nem tért ki arra benne, vajon küld-e pénzt a bátyja? Kissé érzéketlennek mutatkozott az otthoni gondokra: „*Képzelem, hogy pénz szűkében lehetz, de még sem olyan nagyban, hogy egypár száz forintal a' téged legőszintébben szerető öcséd becsületét megmenteni képes ne lehetnél.*” Szorgalmazta tehát a pénzküldést, mondván: adóságait mindenképpen meg kell adnia.⁸⁴

11. 1876. december 21-én ismét Rozika a címzett, egy rövid, bensőséges válaszlevél erejéig. Ihász Dániel a közelgő karácsonyi ünnepekre és az új évre kívánt minden szépet és jót, hogy „*a' legnagyobb Isten kárpótolja a' sok csapásokat melyeket a' kérlelhetetlen végzet rátok mért.*” Kérte, tartsák meg őt is szeretetükben.⁸⁵

12. 1880. október 25-én ismét Jánosnak írt: válaszleveléből kiderül, hogy árverés készült otthon, s bátyja végső kétségbeesésében hozzá, illetve Kossuthhoz fordult, hogy kapcsolataik révén mentsék ki a bajból. Az öccs ezúttal elmagyarázta, miért is nem volna célszerű, ha ők beavatkoznának: „*Ne haragudj tehát, sőt vedd tőlünk mint irántadi szeretetünk jeléül ha mi ezuttal kérésre nem bajtunk. Én mást gondoltam...*” – Véglesre, Nemeskéri Kiss Miklósnak szándékozott írni, aki Andrassy Gyulával, Lónyai Menyhérttel és másokkal is baráti viszonyt ápolva

81 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.458.1-2/KE.

82 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.459.1-2/KE.

83 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.460.1-2/KE.

84 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.461.1-2/KE.

85 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2008.462.1/KE.

könnyebben tudna Jánoson segíteni. Maga mentésére még tisztázni próbálta az elutasítást: „*Kossuthot hálából a' Nemzet számúzta, 's őtet folyton a' legdühösebb boszúval üldözik, – hogy segíthetne tehát Kossuth folyamodványával ügyedben?*” Őmaga is csak egyszer ígért protekciót, s lám, az illetőt hogy meghurcolták.

Hogy mi lett ezt követően a család birtokával, nem derült ki.

Ihász Dániel nemzedékét, családtagjainak emlékét őrzik azok a gyászjelentések is, amelyeket szintén e gyűjteményben helyeztünk el.

Ihász Dániel 1848-as honvéd és olasz légiós ezredes testvérei: Ihász Imre, János, Erzsébet és gyermekeik által kiadott magyar nyelvű, családi gyászjelentése. A „tüdőlob” következtében 66 évesen elhunyt Ihászt az olaszországi collegnoi sírkertben helyezik nyugalomra, emlékéért viszont 1881. április 18-án szülőhelyén, a Veszprém megyei Nagydémen az evangélikus templomban tartanak gyászsztentiszteletet. Kézírásos rájegyzés a példányra: „*d. u. 1/2 3. órákor.*” a hátoldalon magyar nyelvű címzés: „*T. Lepossa Dániel kir. aljegyző úrnak. Soprony[!]*” a M. kir. Posta 2 filléres bélyege a négyrét hajtott irat sarkán található, rajta lovászpatonai feladási bélyegzéssel (április 15.), gyömrői ill sz...[?] 16-iki, majd soproni 17-iki reggeli érkeztetési bélyegzéssel. Az irat 1881. április 9-ára keltezett, Pápán, Debreczeny K. Ref. Főtanoda-beli nyomdája állította elő.⁸⁶

Ihász Imre nagybirtokos, (Ihász Dániel testvérbátyja) testvére és menyé által 1885. február 25-én Hathalmon kiadott magyar nyelvű gyászjelentése: 83 évesen, végelgyengülésben hunyt el. Hathalmon temették el a családi sírboltba. Maga a dokumentum gazdagon díszített, keretekbe tagolt növényi ornamentikán alapuló aranyozott, fekete-fehér nyomtatott keretdísz alkalmazásával készült. A hátoldalon magyar nyelvű címzés: „*Tekintetes Lepossa Dániel úrnak tiszt [!]. Magyar Ovár.*” a M. kir. Posta 2 filléres bélyege a négyrét hajtott irat sarkán található, rajta lovászpatonai feladási bélyegzéssel (február 26.), majd magyaróvári 27-iki érkeztetési bélyegzéssel.⁸⁷

Özv. Lepossa Józsefné szül. Ihász Erzsébet, Ihász Dániel testvéreinek 1885. november 20-án kelt gyászjelentése, gazdagon díszített, növényi ornamentikán alapuló fekete-fehér nyomtatott keretdísz alkalmazásával készült. Végelgyengülésben, 68 évesen hunyt el, Lesencetomajon temették el. Testvérei közül ekkor már csak János élt. A gyermekek és unokák, valamint házasfeleik név szerinti felsorolásával kiegészülő gyászjelentés kitűnő családtörténeti forrás.⁸⁸

Özv. Ihász Jánosné született Nagy Róza, Ihász Dániel sógornőjének magyar nyelvű, Sándor fia által kiadott gyászjelentése. 68 évesen hunyt el, Pátkahegyen temették 1896. április 8-án. A hátoldalon Lepossa Carolina férjének szóló magyar nyelvű címzés: „*Tekintetes Salamon Géza százados úrnak Kőszegen*” a M. kir.

86 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.437.1/KE.

87 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.439.1/KE.

88 HTM Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.438.1/KE.

Posta 2 filléres bélyege a négyrét hajtott irat sarkán található, rajta győri feladási bélyegzés (április 8.), elmosódott érkeztetési bélyegzéssel.⁸⁹

Özv. Ihász Lajosné szül. ásvai Jókai Etelka nevelt fia, Jókay-Ihász Miklós és családja által kiadott magyar nyelvű gyászjelentése, az unokaöccsök és unokahúgok és családtagjaik felsorolásával. A szépkorú hölgy 87 évesen hunyt el, a hathalmi⁹⁰ családi sírboltba temették. A hátoldalon magyar nyelvű címzés: „*Nagyságos Lepossa Dánielné urnőnek. Magyaróvár.*” a M. kir. Posta 2 filléres bélyege a négyrét hajtott irat sarkán található, rajta devecseri feladási bélyegzéssel (július 19.) a gyászjelentést 1939. július 17-én Lőrintén keletezték, s a pápai, főiskolai nyomda adta ki.⁹¹

A hagyaték egyik féltve őrzött, legendás darabja köthető Ihász Dániel személyéhez: egy dohányzóasztal, pontosabban annak díszítőeleme. A családi emlékezet szerint a törökországi emigráció során a szultán, I. Abd-ul-Medsid⁹² egy alkalommal fogadta Kossuthot és kíséretét. Köztük volt Ihász Dániel is. Mindegyik magyar vendég kapott ajándékba a török uralkodótól egy-egy gyöngyházberakásos,⁹³ fedéllel ellátott lakkdobozt. Kossuth doboza – az elbeszélések szerint – aranypénzzel volt tele, míg a többieké szivarral. A kiegyezés után Ihász Dániel saját dobozát nővéreinek, Lepossa Józsefné Ihász Erzsébetnek ajándékozta. Az ő unokája, Lepossa Mariann egy dohányzóasztalt csináltatott és a doboz gyöngyházfedelét ennek a közepébe foglaltatta. A hosszú, magas lábú dohányzóasztal fedele felnyitható, két zsanérral rögzített. A teteje alatt metszett üvegoldalakkal határolt tárolórész található. A nyitható fedélbe építették bele a nyolc darab metszett üveglapot és a gyöngyházberakású doboztetőt. A gyöngyházberakás 52 darab fehér-rózsaszín rombuszból, 24 darab zöldes árnyalatú és 30 darab fehéres színű határoló, keskeny téglalapból áll. Az asztal alsó részén is elhelyeztek a készítőek egy polcot.⁹⁴

89 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.440.1/KE.

90 Hathalom.

91 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.442.1/KE.

92 Abd-ul-Medsid, török szultán (1823–1861). 1839-ben apját követve került a trónra. Hatalomra kerülésekor a Török Birodalom rendkívül rossz állapotban volt. Az új uralkodó rendet teremtett a lázongó afrikai országokban és Bosznia-Hercegovinában. Folytatta apja reformjait, amelyek a szultán alattvalóinak az eddiginél nagyobb biztonságot adtak. Reformrendeleteivel átszervezte a hadsereget, eltörölte az igazságtalanul nagy adókat, eltörölte a rabszolga-kereskedelmet és átalakította a közigazgatást. 1849-ben a magyar emigránsokat – élükön Kossuth Lajossal – letelepítette Kütahjában és mikor az osztrák és orosz kormány azt követelte, hogy az emigránsokat szolgáltassa ki, határozottan megtagadta. Elképzeléseit sokan nem nézték jó szemmel és többször megkísérelték kioltani az életét.

93 A gyöngyház a kagylók és tengeri csigák külső durva meszes résztől megtisztított színjátszó héja vagy váza. A legszebb darabok többek között a Vörös-tengerből és a Perzsa-öbölből származnak. Az európai bútorművészetben a XVII. század második felétől kezdték használni berakásokhoz, bár egyéb iparművészeti tárgyak, főleg ötvösművészeti darabok részeként már korábban is alkalmazták. Bútorművészeti lexikon. Szerk. *Kiss Éva*. Budapest, 2005. 93. p.

94 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.18.1/TE; mérete: 74,5×52,5×43 cm.

A XVIII. századi Lepossák a haza szolgálatában

Az ordasi és maloméri Lepossa-család Lepossa József Ihász Erzsébettel – Dániel testvérhúgával – kötött házasság révén az 1830–40-es években került a rokoni szövedékbe.⁹⁵

A Lepossa család első fénykorát a XVIII. században élte. III. Ferdinánd adományozott nemességet és címert Lepossa Péternek 1649. május 28-án Pozsonyban, s ezáltal testvérei: István, Máté, Mihály, György, sőt unokatestvérei: Ádám, Sebestyén, Miklós és ezek feleségei emelkedtek feljebb a társadalmi ranglétrán.⁹⁶ Lepossa György battyánfalvi⁹⁷ számtartó 1652–58 közt többé-kevésbé havi rendszerességgel írt hivatalos levelezése urával, Batthyány Ádámmal fenn is maradt.⁹⁸

1725-ben Lepossa Balázs János nevű fiával pecsétos oklevéllel igazolta nemességüket.⁹⁹

Lepossa János huszárkapitány Károlyi Sándor ezredében szolgált. 1737. augusztus 4-én Boszniában, Banja-Lukánál a törökökkel vívott ütközetben megsebesült és még a Verbász folyóba is beleesett, aminek következtében erősen meghűlt és két évig betegeskedett. Lepossa 1741. január elején lépett ki a Károlyi-huszárezredtől, miután Baranyai János generális őt saját ezredébe főstrázsamesterré nevezte ki és Sziléziába vezényelte, ahol 1742-ben elesett.

A Múzeumba került dokumentumok közül a győri káptalan 1676. március 21-én kelt birtokátruházó oklevelének hiteles másolata és 1748. február 1-jei megújítása, majd ennek Pálffy János nádor általi megerősítése: Pozsony, 1750. január 1-jén lehet érdekes számunkra.¹⁰⁰ 1676-ban özvegy Praedicator Gáborné Csigi Anna és Kürössy József, Csigi Erzsébet férje zálogba, majd örök áron eladta a Győr vármegyei, Hali és Gyömörő között fekvő Csigi-pusztát Karczay János és fia, Karczay István, továbbá felesége, Torkos Krisztina részére. Utódaik az oklevél bemutatói: Karczay Zsigmond és özvegy Lepossa Jánosné Karczay Mária erre a vásárlásra kértek megerősítést 1748-ban és 1750-ben. Innen tudjuk, hogy a Lepossákhoz a XIX. században szervesen kötődő Csigi-pusztá miként került a Lepossák tulajdonába.

A Muraszombatban 1775. február 7-én gróf Szapáry Péter kamarás, vezérőrnagy által kiállított 15 krajcáros illeték pecséttel ellátott bizonyáglevelé

95 A családi legenda szerint „*az Ihász-fiúk egyszer úgy összevesztek a leendő örökségen, hogy puskával kergették egymást az udvaron. Erzsébet úgy látta, hogy neki a jusból csak a nyomor fog maradni, ezért üzenetet küldött a már több ízben kikoszorózott kéréjének, Lepossa Józsefnek a Tét és Gyömörő között fekvő Csigi-pusztára, hogy most már hozzámenne feleségül. Így is lett. Fiúk a bíres nagybácsiról kapta a (Lepossa) Dániel nevet. ... egyszer a hatóságok házkutatást tartottak náluk, és Ihász Dánieltől jött leveleket kerestek még a bölcsőben a kis Dani alatt is. Később Lepossa Dániel a nagybátyjánál, Ihász Imrénél nevelkedett Hatbalmon...*”

96 MOL P 643 Szőgyén Marich cs. 53. tétel.

97 Battyánfalva, másik nevén Rakicsán Vas vármegye muraszombati járásában fekszik. Ma: Szlovénia, Rakičan.

98 MOL Batthyány missilisek P 1314 64 dob. 28941-29005.

99 A családi emlékezet szerint a Lepossa család a nemességet 1686. február 1-jén kapta I. Lipóttól. Horváth Zoltánné Kappler Herta feljegyzéseiből.

100 A káptalan előtt az eredeti oklevelet Vörös Dániel olvasta fel. Vízjeles, merített papíron, befűgeszett vörös viaszpecsét nyomával. Pálffy János aláírásával, Palugyay Lénárd ellenjegyzésével.

már a családtagok katonai pályájának sikereibe és buktatóiba enged betekintést.¹⁰¹ Szapáryt a Baranyai-huszárezredbeli Lepossa István főhadnagy azzal a kéréssel kereste meg, hogy dicső haditetteit az 1741-es spanyol–itáliai háborúban igazolja. Ezért Szapáry szemtanúként felidézte, hogy a hadjáratban, amikor gróf Nádasdy horvát bán alatt ő maga száz embert kommandórozott, Lepossa különösen kitüntette magát a határerőd, Seravalle¹⁰² bevételénél, ahol az erős elleneséges tűzben még hadifoglyokat is ejtett. – Ugyancsak visszaemlékezett arra, hogy a főhadnagy édesapja, Lepossa János őrnagy, aki 1742-ben Csehországban Lotharingiai Ferenc parancsnoksága alatt vérét ontotta a Házért, s akinek rangját ő megörökölte, nehéz helyzetbe hozta korai halálával a családot azzal, hogy a hogy kiadásaival nem tudott elszámolni, és így adósságot hagyott maga után. – Minekután azonban a nevezett főhadnagy egy zuhanás – feltehetőleg lóról való leesés – következtében szerzett sérülése miatt szolgálata alkalmatlanná vált, bármiféle nyugdíj nélkül, az édesanya számára hitvese kiontott vére, fia számára pedig saját szolgálatai jogán a Legfelsőbb Helyről kegyet – azaz valamiféle anyagi támogatást – kérelmez. Egy levéltári jegyzet tanúsága szerint: „*Lepossa János hősi halálát a király úgy veszi, mint a királyhoz való hűségének bizonyítékát. Ezért megengedi, hogy birtoka ne szálljon vissza a királyi birtokokhoz, hanem továbbra is Lepossa János özvegye, Karczay Mária használhassa.*”¹⁰³

A hősi halált halt nagyapa (5. kép)

Josef Kappler¹⁰⁴ a soknemzetiségű Monarchiára jellemző életpályát futott be. Alsó-Ausztriában, Hainburgban született 1878. október 18-án egy római katolikus vallást követő földműves családban,¹⁰⁵ amely röviddel ezután Pozsonyba költözött. A háromnyelvű városban természetes volt, hogy Kappler kitűnően elsajátította a német mellett a magyart, s némileg megtanult szlovákul, aminek akkor vette hasznát, amikor egy cseh ezredben szolgált; ezen felül jól beszélt franciául és szükség esetén oroszul. Az apa a pozsonyi Stein-féle sörfőzde képviselője lett, de korán elhunyt.

Idősebb fia a négy gimnáziumi osztály teljesítése után a pozsonyi hadapródiskolát végezte el, nagyon jó eredménnyel. 1897. augusztus 18-án avatták had-

101 Ellenjegyzés: Bécs, 1775. március 29. Johann Paul Brean (?), cs. kir. tanácsos, Kriegssecretarius, Registrator. Papírfelzetes gyűrűspecséttel. Folio, vízjeles, mérített papíron, az irat hátoldalán levéltári jelzetekkel.

102 Velence Olaszországhoz csatlakozása után (1866) jött létre Vittorio városa, a korábbi Ceneda és Serravalle települések egyesítése után. A város nevét II. Viktor Emánuel királyról kapta. 1923-ban Vittorio város nevéhez Veneto tartomány nevét is hozzácsatolták, így lett Vittorio Veneto. 1918 októberében a város közelében zajlott le az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti döntő összecsapás, mely véget vetett az olasz frontnak, és a Monarchia számára az I. világháború elvesztését okozta.

103 A Lepossa János életével kapcsolatos iratok leltári száma: HTM Adattár/3020-2008.

104 Kappler, Josef és Rudolf minősítési lapjait a bécsi Kriegsarchivban őrzik. Itt mondunk köszönetet Balla Tibor alezredesnek, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetőjének a dokumentumok gyors rendelkezésünkre bocsátásáért.

105 Családi hagyomány szerint.

Josef Kappler, Graz, 1912. május

apród-tiszthelyettségé, a 102. gyalogezredhez helyezték. Tanulmányai, képzése azonban csak most indult meg igazán. 1900-ban Innsbruckban kitűnő eredménnyel elvégezte az élelmezési tiszti tanfolyamot, 1901-ben hasonló sikerrel vette a gyalogsági lovasiszti tanfolyamot Pilsenben, 1902–4 közt a hadiiskolát abszolválta, majd 1907 októberétől 1908 márciusáig a prágai cs. és kir. német egyetemen hallgatott német irodalmi előadásokat. Mindeddigre a Jubileumi Emlékérem és a Katonai Jubileumi Kereszt boldog tulajdonosa volt, mint minden tiszt-kortársa.

Parancsnokai rátermett, sokoldalú és szorgalmas tisztként jellemezték, akire már csapattisztként is nemcsak a legénység irányítását, hanem az egyéves önkéntesek kiképzését is rá lehetett bízni.

A ranglétrán rendre lépegetett felfelé: 1898. november 1-jétől hadnagy, 1903. május 1-jétől főhadnagy, 1912. november 1-jétől százados lett.

Közben alakulatával, tanulmányai révén helyőrségileg 1897 augusztusától 1899. szeptember 8-ig Prágában, 1899–1900-ban a tiroli Predagzoban (Predazzo), 1900–2-ben a csehországi Beneschauban (Benešov), 1902–1904 között Bécsben, 1904. december 15-től 1908. augusztus 31-ig ismét Prágában szolgált.

1908. szeptember 1-jével áthelyezték a Graz melletti Libenau hadapródiskolájába tanárnak, ahol történelmet és földrajzot oktatott, valamint Instruktionsoffizier és évfolyamtanár volt. Az 1911-es tanévtől jogot, hadtörténelmet is tanított, sőt egy alkalommal gyakorlati térképezést is. A nevelésben jó hasznát vette vívói és kerékpárosi képességeinek is. Szívesen és sokat utazva Sziléziától Galíciáig, Ausztrián át Csehorszáig, Magyarország nyugati részén át Tirolig sok helyen megfordult, egészen az esztergomi gyakorlótáborig. A családi emlékezet szerint rajongott Wagner zenéjéért.

A világháború kitörésének évében, 1914-ben nősült meg. Felesége családja Magyaróvárott élt, s megállás nélkül aggódhattak Kappler százados miatt. Ő ugyanis az első pillanattól részt vett a világméretű konfliktus összecsapásaiban. Az első napokban Szerbiában a 102. gyalogezred 7. zászlóaljának parancsnoki teendőivel bízták meg, augusztus közepén három tűzharcban, a Drinán való átkeelésben is részt vett, meg is sebesült és szeptember közepéig harcképtelen volt. Azonban Kappler kötelességtudása győzött: amint erőre kapott, újra a fronton találjuk zászlóaljparancsnokként, aki a Drina-torkolat körüli állásokban és harcokban kapcsolódott be egységével. Betegsége azonban legyűrte: október 1-jéig gyógyulatlan sebe következtében ismét szolgálatképtelené vált. Makacs tennivágyása, ha lehet, még veszélyesebb posztra vitte: október és január között rohamzászlóaljat vezetett, majd újra tábori zászlóalj vezetésével bízták meg. Bár elszánt, lelkiismeretes tiszt lehetett, magára figyelt és vigyázott a legkevésbé: 1915. február–áprilisban a fronton összeszedett isíással kezelték a tábori kórházban.

Áprilistól az északi harctérre került, a Kárpátokba – az 1/102. rohamzászlóalj vezetésével és a tartalékos tiszti iskola parancsnoki teendőivel bízták meg. Augusztus-szeptemberben a XIV. Marod-zászlóalj parancsnoka, Vohyniában, az Ikva mentén, az Ulinov és Dubno közt állásharcokban vett részt, majd átkerült a délnyugati arcvonalra és a II/102. tábori zászlóalj az ő vezetésével kapcsolódott be a San Giovanni környéki állásharcokba, amelyek Tanzano hídjáért folytak. Ezt követően Bagni környékén, aztán 1915 decemberétől egységével 1916. április 30-ig a doberdói fennsíkon, Redipugliánál az állásharcokban tevékenykedett. Miután a közvetlen küzdelmekből kivette a részét, június 26-tól a 187. népfelkelő gyalogdandárban vezérkari tisztként szolgált. Itt is kiválóan megállta a helyét mind adminisztratív vonalon, mind beosztott tisztként és felettesként, júliusban a montfalconei magaslatokon illetve a salzi magaslatokért folyó harcokban. Augusztus 8-án ugyan megbetegedett, de szeptember közepére ismét berukkolt.

Két irat is tanúskodik Kappler százados harctéri érdemeinek elismeréséről. Az első, német nyelvű dokumentum 1915. szeptember 2-án keletkezett, s a főkamrási hivatal által kiállított oklevél a 102. gyalogezred állományába tartozó Kappler, Josef százados Katonai Érdemkereszt III. osztály hadidíszítménnyel történő kitüntetéséről tájékoztat. Aláírója: Karl Lanckoronski főkamrás.¹⁰⁶ Az iratot a főkamrási hivatal papírfelzetes pecsétje hitelesíti.¹⁰⁷

Másik kitüntetési okiratunk a K. u. K. Kriegsministerium által kiadott német nyelvű oklevél a 102. gyalogezred létszámfölötti állományába tartozó, a vezérkarhoz beosztott Kappler, Josef százados Bronz Katonai Érdemérem hadidíszítménnyel történő kitüntetéséről; ellenség előtt tanúsított bátorságáért és kitűnő szolgálataiért. A „*K. u. K. Kriegsministerium Präs. Nr. 9804, PVBl. Nr. 77.*” fejléccel ellátott lap a haderő kitüntetési okiratokhoz használt címeres formanyomtatványa; a fejléc a rendelet közzétételének helyszínét – Rendeleti Közlöny 1917. 77.

106 Karl Lanckoronski gróf [Karl Lanckoroński] (1848. november 4., Bécs–1933. július 15., Bécs) lengyel származású dúsgazdag mágnás, író, művészeti gyűjtő, utazó és mecénás, a Galíciai Kulturális Társaság alelnöke.

107 HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2008.436.1/KE.

szám is megjelöli. A keltezés: Bécs, 1917. április 15. Aláíró: Alexander Krobotin báró, cs. és kir. hadügyminiszter.¹⁰⁸

A többi – néma csend. A hivatalos személyi adatközlés megszakad, a családnál megmaradt iratokból pótolhatjuk a hiányt.

A megszerzett hagyaték kéziratos anyagában hasonlóan jól reprezentálódik Kappler százados az északi hadszíntéren, a nyári Kerenszkij-offenzíva során bekövetkezett hősi halála, bemutatva az eset hivatali/társasági adminisztrációját és reprezentációját. Különlegesség, hogy eljuttatták az özvegyhez a bécsi Burg falán levő hősi halott-lista Kappler nevét tartalmazó részéről készített, tekercsben tartott fényképet is.¹⁰⁹ A huszártisztet lóháton (!), parancsnoka és annak segéd-tisztje társaságában érte a mell-lövés, amelybe végül a táborig kórházban néhány órával később behalt. Az özvegynek, született Lepossa Marianne-nak egyrészt a dandár tisztikara, másfelől egyéb alakulatok parancsnoka részvétét is nyilvánította; másfelől a közvetlen bajtársak beszámolóit, végezetül a kórház által kiállított hivatalos iratok tükrében jól felmérhető, hogy a közszeretnek örvendő, jól szituált tiszt hősi halálát még a háború harmadik évében, 1917 júliusában is mély humánummal és empátiával kezelték, egészen addigmenően, hogy a hősi halál színhelyéhez közel eső Katusz sótelepét ábrázoló színes képeslapot eljuttatták a családnak.¹¹⁰ Ugyanakkor a katonai, tiszti házasságkötésnél előírt, az özvegy megélhetését férje halála esetén minden körülmények között biztosító kaució ezért csatolódik az irategyütteshez.

Josef Kappler százados Lepossa Marianne-nal kötendő jövődő házasságához szükséges német nyelvű kaució nyilatkozata a cs. kir. Hadügyminisztériumnak, 1913. november 19. Az első oldalon „*K. u. K. Kriegsministerium Heiratenprotokoll*” feliratú négyszögletes bélyegzővel lepecsételt 1 koronás illetékbélyeg. A Dr. Cselley kir. közjegyző által összeállított nyilatkozat 3. oldalán a közös hadügyminisztérium 4/HK. részlegének záradékolásával (Nr. 2.713.), miszerint a fentebb részletezett vagyont mint kauciót 1913. november 19-én elfogadták. Hitelességi és kiadási bélyegzéssel ellátva. A dokumentum Kappler halálát követően vált igazán szükségessé, ezért is került a hagyaték hősi halállal kapcsolatos iratanyagába.¹¹¹

A cs. kir. táborig főlelkései szolgálat fejlécével és körbélyegzőjével ellátott 8049. számú német nyelvű igazolása arról, hogy Kappler Josef százados és felesége a férj haláláig kiegyensúlyozott, boldog házasságban éltek. Keltezése: Graz, 1917. december 18.¹¹² Valószínűleg az özvegynek fizetendő járadék miatt kellett ezt a ténnyt is igazolni.

1917. július 15-én Gombos Mihály ezredes, a 17. honvéd gyalogezred parancsnoka a 19. gyalog dandárparancsnokság nevében írt értesítő-kondoleáló levelet Kappler, Josef százados özvegyének, férje halálával, temetésével és hagyatéká-

108 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.435.1/KE.

109 HTM Adattár/3018-2008.

110 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény Képeslapgyűjtemény.

111 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.434.1/KE.

112 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.449.1/KE.

val kapcsolatban, egyben részvétét nyilvánítja a tisztikar nevében. „... *Az utolsó szörnyű harcokban a galíciai fronton Kappler százados július 11-én délelőtt 9 óra tájt hősi halált halt Kalusz közelében, tüdőlövés következtében. Bár azonnal bekötözték és a legközelebbi elsősegélyhelyre – a 49. német tábori lazarettbe – szállították, délután elhunyt. Testét Kopankánál temették el. A mellékelt térképen bejelölték elestének és sírjának helyét.*” Leveléből az udvariasságon túl is kicsendül a bátor, mindenki által szeretett bajtárs elvesztése iránti szomorúság. Személyes holmijait szolgálja fogja átadni az özvegynek, lovát azonban el kell adni, s csak a befolyt összeget kapja majd meg.¹¹³

1917. július 19-én német nyelvű másolat készült a 49. tábori kórház dr. Schneider törzsorvos által Kappler Josef százados temetésére vonatkozó iratról. Ennek értelmében a délután 6 óra után Kalusz és Kopanka közt elhalt Kapplert a Dolha-Wojnilowka falu északi részén fekvő katolikus temetőben helyezték végső nyugalomra, sírját a legénység ásta ki a helyi munkaerő elégtelensége miatt, este fél 9 tájt egy egyedülálló sírba helyezték a törzsorvos és a kat. tábori lelkész búcsúztatta. Sírját a helyi plébános is meg tudja mutatni. Helyszínrajzzal. Eszerint a Tomasowce-Strij országút mentén a plébánia és a templom közti úton a templomudvarra jutva a nagy fakeresztől 5 méterre temették el.¹¹⁴

1917. július 20-én Magyaróvárott, a Mosonvármegyei Könyvnyomdában jelent meg Kappler József vezérkari százados elestéről a felesége, szül. ordasi és maloméri Lepossa Marianne, valamint leánya, Herta által kiadott német nyelvű családi gyászjelentés. A hátoldalon német nyelvű címzéskezdemény: „*Hochwohlgeborenen Herr Oberstbrigadier*” [a név hiányzik] „*Wien Kriegsministerium*”. A M. kir. Posta 5 filléres bélyege ott található a négyrét hajtott irat sarkán. Érdekes, hogy fivére, Rudolf Kappler¹¹⁵ orosz hadifogolyként van feltüntetve a gyászolók közt, míg lánytestvére, Elsa és sógora, Franz Seiwertth takarékpénztár-igazgatóként, addig apósa Lepossa Dániel m. kir. táblabíróként.¹¹⁶

Békéscsabán, 1917. július 26-án keletkezett Kappler Josef százados özvegye számára a 102. cs. és kir. gyalogezred rohamzászlóaljának tisztikara által küldött német nyelvű részvétnyilvánító kártya, Adamovich Rezső ezredes aláírásával.¹¹⁷

113 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.443.1/KE.

114 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.444.2/KE.

115 Kappler Rudolf 1888. január 3-án született Pozsonyban. Négy gimnáziumi osztály elvégzése után 1902-06 közt a pozsonyi hadapródiskolát végezte el nagyon jó eredménnyel. 1906. augusztus 18-án a 39. gyalogezredhez helyezték, hadapród-tiszthelyettesi rangban, zászlóaljhoz, 1906. október 1-től 1908. március 31-ig Petrinjában, majd 1908. április 1-jétől zászlósként Brodban teljesített szolgálatot. 1909. május 1-jétől hadnagy, ugyanebben az évben a székesfehérvári városi főreáliskolában gimnáziumi érettségit, Léván gimnáziumi kiegészítő vizsgát tett, megkapta a Katonai Jubileumi Keresztet. 1910. május 1-jétől Debrecenbe helyezik, 1913. február 1-jétől egészségügyi okokból csapatszolgálatra alkalmatlannak nyilvánították és nyugállományba került. Utolsó adatunk a gyászjelentés révén, hogy hadifogságba került.

116 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.433.1/KE.

117 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2008.444.1/KE.

A 29. gyalogdandár parancsnokság fejbélyegzőjével ellátott német nyelvű levél Kappler Josef százados özvegyének férje nyughelyének pontosításával, térképvezérléssel 1917. augusztus 14-én készült el az özvegy részére. S a leírásból az is kiderül, hogy a falu mintegy 12 km-re északra Kalusztól fekszik.¹¹⁸

1917. augusztusában ezen kívül Herzel Hugó ezredes, aki korábbi beosztási helyén együtt dolgozott Kapplerrel, a 187. gyalogdandár parancsnokság nevében írt német nyelvű levelet a százados özvegyének, amelyben férje hősiességét és bajtársiasságát méltatja. *„Ragyogó példakép volt minden alárendeltjének.”* Ismét elhangzik a mondat, hogy bajtársai nagyon kedvelték.¹¹⁹

1917. október 17-én Gáspáry Rezső huszár főhadnagy Kappler százados halálának körülményeiről, valamint a hagyaték sorsáról írt levelet az özvegynek. Huszárjával küldi a nyeregfelszerelést, még egyszer rákérdez a ló sorsára: haza akarja-e szállíttatni avagy a kincstárnak ajánlja-e fel? *„Kedves férje reggel 9 orakor sebesült meg és pedig Generális Gombos és Gróf Eszterházy Károly huszár főhadnagy mellett lovagolva, felkiáltott magyarul, azt hiszem meg vagyok sebesülve, erre Gombos és Eszterházy megállítottak lovakat és ebben a pillanatban szédült le a lorol szegény férje. Erre a huszárjaim azonnal felemelték és e közben ki lőték úgy a Generális, mind Eszterházy lovát; – Erre Eszterházy az egyik huszár lovát el véve – vágatva ment egy orvosért és hordágyért a mit 10 perc alatt vissza is hozott. – Ezen elvitte a szegény sebesültet, a ki sajnos később hősi halált halt.”* A levél átadásával megbízott *„Huszár Tóth”* ott volt, amikor Kappler százados hősi halált halt, a részletek elmondásáért küldi az asszonyhoz.¹²⁰

A család birtokában fennmaradt még a 49. tábori kórház által kiállított halotti bizonyítvány hiteles másolata, amelyet Lepossa Dániel kérésére adtak ki, s 1918. április 18-án Magyaróvárott Dr. Cselley Kálmán kir. közjegyző hitelesítette.¹²¹ Ugyancsak az özvegyiség hivatalos adminisztrációjához készülhetett a 102. gyalogezred – halotti nyilvántartása szerinti – halotti anyakönyvi kivonat német nyelvű másolata, prágai, 1918. május 8-i keltezéssel, Adolf Knopf tábori főlelkész aláírásával.¹²²

A család fájdalomán, az apa és férj elvesztésén nyilvánvalóan nem enyhíthetett a neki halála után, posztumusz adományozott Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel kitüntetés sem, amelynek adományozási okiratmásolata szintén a hagyatékban fennmaradt. A hitelesített másolat eredetijét Kappler Józsefné Lepossa Marian (?) mutatta be 1920-ban Magyaróvárott Dr. Cselley Kálmán kir. közjegyzőnek.¹²³

118 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.445.1/KE.

119 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.446.1/KE.

120 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.447.1-2/KE.

121 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.450.1/KE.

122 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.451.1/KE.

123 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008.448.1/KE.

Kappler Josef személyével kapcsolatban két tárgy került a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag-gyűjteményébe. Az egyik egy téglalap alakú, ezüst színű fém képkeret,¹²⁴ amelynek felső sarkát virágminta-frízzel, alul virágfüzérék rózsafejekkel díszítik oszlopszerű háttérrel. A fénykép és a képet óvó üveglap felülről becsúszatható. A képtartó hátoldalán keresztpántok segítségével támasztékok alakítottak ki. A Kappler Josefet ábrázoló fénykép hátlapjára tintával ráírt felirat szerint 1912 májusában készült Grazban, R. Martinelli fotóműtermében. A másik tárgy egy négyzet alakú bronzplakett,¹²⁵ fehér márvány alapon Kappler Josef bal profiljával. A bronzplakettbe vésvé két felirat olvasható: MŰJ HEITMAN v. KAPPLER / Q. SVEC 1914. A fémplakettet két csavarral rögzítették a márványtömbhöz.

A családi hagyatékegyüttes nagy részén tehát három gyűjtemény osztozik, az Adattár, a Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény és a Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény. Néhány tárgy azonban máshová került. Így a három darab Kossuthbankó¹²⁶ és az egy darab amerikai tízcentes¹²⁷ a Numizmatikai Gyűjteményben, Ihász Dániel olasz nyelvű névjegye¹²⁸ a Plakát- és aprónyomtatványtárban, Kossuth Lajos és Ihász Dániel közös fényképe¹²⁹ pedig a Fotóarchívumban nyert elhelyezést.

A Nemzeti Kulturális Alap hagyatékvasárlási programja segítségével közgyűjteménybe került kollekción immár a család emlékezetét híven ápoló és azt az utókoroknak megőrizni kívánó Kappler Herta óhajának megfelelően gyarapítja a magyar hadtörténelem kincsházát, a Hadtörténeti Múzeumot. Legyen ez a rövid anyagismertetés az e kiterjedt család emlékének szánt koszorú első babérága! Hiszen mind a helytörténetírás, mind a mikrotörténelem, mind az életmódkutatás és hasontudományok számára még rengeteg aspektusában kiaknázzható e gazdag hagyatékegyüttes.

124 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.19.1/TE; mérete 11,3×19,2×1 cm.

125 HTM Tárgyi Emlékanyag-gyűjtemény 2008.20.1/TE; mérete: 17×17×3 cm (márványlap), 7,7×7,5×0,5 cm (bronzlap).

126 100 forintos bankjegy. Sorszám: 58185. (AB) Budapest, 1848. szeptember 1. HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2008.248.1/É; 5 forintos bankjegy. Sorszám: 813060. (Gao.) Budapest, 1848. szeptember 1. HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2008.249.1/É; 2 forintos bankjegy. Sorszám: K. 29, KL. 61223. Hely és dátum nélkül. HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2008.250.1/É.

127 10 centes bankjegy. Sorszám: I/63. 1874-es sorozat. HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2008.251.1/É.

128 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2008.310.1/Nyt.; a névjegy hátoldalán magyar nyelvű pár soros üzenet olvasható „Kedves Bátyám” megszólítással, amelyben Ihász Dániel megírja Kossuth Lajos itáliai címét, valamint kellemes ünnepeket kíván és kifejezi újévi jókívánságait.

129 HTM Fotóarchívum 105.575.

“WHAT DESTINY HAS PLANNED...”

THE ESTATE OF THE VID, IHÁSZ, LEPOSSA AND KAPPLER FAMILIES,
OR WANDERINGS IN TIME AND SPACE INTO THE PAST OF A FAMILY

In 2008, with the sponsorship of the Ministry of Culture, the Hungarian Military History Museum purchased the estates of the Vid, Ihász, Lepossa and Kappler families. The material contains the belongings of János Lepossa, Károly Vid, Dániel Ihász and Josef Kappler, all of whom were related.

János Lepossa (?–?) served in the regiment commanded by Sándor Károlyi in the 18th century.

Károly Vid (1824–1903) was born in Pápa, studied law, and took part in the revolution of 1848 becoming a captain in György Klapka’s army at Komárom.

Dániel Ihász (1813–1881) went to secondary school in Sopron, graduated from the military college in Wiener Neustadt and became a commissioned officer. In 1848, he joined the revolutionaries and commanded a detachment of 2,000 in Józef Bem’s army. He took part in several battles, and it was his special duty to defend the Red Gate in the Transylvanian Alps. After the suppression of the revolution he lived in exile in the Ottoman Empire and was in direct contact with Lajos Kossuth. They left for Italy together, where Ihász became the commander of the Hungarian Legion holding the rank of colonel. Kossuth subsequently engaged him as his secretary. He finally settled in a small town near Turin. After the Austro-Hungarian Compromise he visited Hungary but did not return to live there again. He died in Italy where he was buried.

Josef Kappler (1878–1917) was born in Lower Austria, and had his military education in Pozsony (Bratislava) and Vienna. He taught military history in the cadet school of Graz-Liebenau. At the beginning of the First World War, he was mobilised and served as a company officer. He was wounded on the Serbian front. After his recovery he took part in the Carpathian campaign, then as a general staff captain he was detailed to fight on the Italian front, and finally he was sent to Galicia. At Kalusz, he was wounded again and died before he was taken to a field hospital.

Most of the items of the estate were divided among three museum collections: the Documentation Department, the Collection of Manuscripts and the Collection of Historical Relics.

DER ERWORBENE NACHLASS VON DEN FAMILIEN IHÁSZ-, LEPOSSA-, VID- UND KAPPLER

Das Museum für Heeresgeschichte erwarb 2008 mit der Hilfe von Bewerbungsgelder den gemeinsamen Nachlass der Familien Vid, Ihász, Lepossa und Kappler. Das Vermächtnis umfasste den Nachlass von vier miteinander in Verbindung stehenden Personen: von János Lepossa, Károly Vid, Dániel Ihász und Josef Kappler.

János Lepossa (?–?) diente im 18. Jahrhundert im Regiment von Sándor Károlyi.

Károly Vid (1824–1903) ist in der Stadt Pápa geboren, wo er als ein Jurist tätig war. Er beteiligte sich an der Revolution von 1848., und er wurde ein Hauptmann im Heer von Klapka in der Stadt Komárom.

Dániel Ihász (1813–1881) ging in Sopron ins Gymnasium, er absolvierte die Militärhochschule in Wiener Neustadt, und diente als ein Berufssoldat. 1848 schloss er sich an die Aufständischen an, und in dem Heer von General Bem kommandierte er schon eine Abteilung von 2000 Soldaten. Er nahm an mehreren Gefechten teil, seine selbständige militärische Aufgabe war die Verteidigung des Vöröstorony-Passes. Nach der Niederwerfung des Freiheitskampfes musste er in die Türkei emigrieren. Dort gelang er in eine engere Verbindung mit Lajos Kossuth. Sie fuhren zusammen nach Italien, wo Ihász als ein Oberst der Kommandant der Ungarischen Legion wurde, und er wurde später als der Sekretär von Kossuth angestellt. Er setzte sich endgültig in einer Kleinstadt in der Nähe von Turin nieder. Nach dem österreichischen-ungarischen Ausgleich besuchte er zwar sein Vaterland, aber kehrte nicht endgültig heim. Er starb in Italien, und er wurde dort begraben.

Josef Kappler (1878–1917) ist in Nieder-Österreich geboren. Er ging seinen militärischen Studien in Pressburg und in Wien nach. Er lehrte in der Kadettenschule von Graz-Liebenau Geschichte des Kriegswesens. Während der Generalmobilmachung des 1. Weltkrieges wurde er als ein Truppenoffizier einberufen. Er wurde an der serbischen Front verletzt. Nach seiner Genesung nahm er an den Kämpfen in den Karpaten teil, und er wurde schon als ein Stabhauptmann an die italienische Front abkommandiert. Am Ende diente er in Galizien. Bei Kalus wurde er wieder verletzt und während der Transport in das Feldlazarett starb er.

Die Mehrheit des Familiennachlasses wurde unter drei Sammlungen: der Faktensammlung, der Handschriftlichen Materialensammlung und Objektsammlung aufgeteilt. Einige Objekte aber gelangen woanders hin.

Sallay Gergely Pál

JAPÁN KITÜNTETÉSEK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Magyar állampolgárok nevei mellett először a XIX. század utolsó negyedében jelentek meg a japán kitüntetések egzotikus elnevezései az Osztrák-Magyar Monarchia hivatalos kiadványaiban és sajtótermékeiben. Azt megelőzően erre nem is kerülhetett volna sor, hiszen a távol-keleti ország európai mintát követő kitüntetési rendszerének létrehozása csak a Meidzsi-restauráció után, az 1870-es években történt meg.¹ Attól kezdve – a Japán Császárság és Ausztria-Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel nyomán – számos magyar polgári és katonai személy részesült japán rendjeladományban egészen 1914-ig, amikor ennek a gyakorlatnak az első világháború kitörésével vége szakadt, mivel a két ország ellenséges hadviselő féllé vált. Miután Japán és – az immár független – Magyarország között 1921/1922-ben ismét helyreállt a diplomáciai kapcsolat, hamarosan megindulhattak a kölcsönös kitüntetés-adományozások is, amelyek különösen az 1930-as évek végétől a második világháború végéig öltöttek komolyabb méreteket, köszönhetően a két ország szövetségi státusának, az egyre élénkülő magyar-japán kulturális és diplomáciai nexusnak. A második világháború végével elhaló államközi kapcsolat 1959-ben ismét helyreállt, ám magyar állampolgárok legközelebb csak az 1980-as években kaptak japán kitüntetést. Az 1989-1990-es magyarországi politikai változások hatására a kitüntetési kapcsolatok is megélénkültek, így napjainkban is sok japán császári rendjel „talál gazdára” hazánkban.

Az elmúlt 140 évben japán–magyar viszonylatban történt kitüntetés-adományozásokat több nagy téma köré lehet csoportosítani. Ezek közül kiemelkedik a diplomáciai jellegű rendjel-adományozások csoportja, de számottevő a kulturális és gazdasági érdekéért odaítélt érdemjelek száma is. Önálló kategóriába sorolhatóak a katonai személyeknek adományozott elismerések, és a vöröskeresztes kitüntetések is. E majd’ másfél évszázad alatt a japán elismerési rendszer alapjaiban nem változott, csupán részleteiben módosult. Ez idő alatt magyar állampolgárok részére odaítélésre került: a Legfelsőbb Krizantém Rend;² a Felkelő

1 *Peterson, James W.*: Orders and Medals of Japan and Associated States. San Ramon, California, 2000. 1., 4–5. p.

2 A Legfelsőbb Krizantém Rendet a japán császár 1876. november 15-én, a rendi láncot 1888. január 4-én alapította. A Rend „nagy vállszalagját” és a japán kitüntetési rendszer csúcsán álló „láncot” japán és külföldi uralkodók, államfők, és az arisztokrácia tagjai kaphatják meg. *Peterson*: i. m. 8–11. p.

Nap Rend,³ a Szent Korona Rend⁴ és a Szent Kincs Rend⁵ egyes fokozatai; illetve a Japán Vöröskereszt Érdemrendje és Tagsági Érmei.⁶

A budapesti Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye összesen hat japán kitüntetést őriz, amelyek közül három személyhez köthető. A műtárgyak bemutatásával a két ország történeti kapcsolatainak néhány érdekes epizódját vilantjuk fel az alábbiakban.

1. A Felkelő Nap Rend V. osztálya

Leltári száma: 2003.267.1./É

Anyaga: aranyozott ezüst, ezüst, zománc, drágakő

Mérete: 72,2×46,3 mm

Leírása: 32 váltakozó hosszúságú, keskeny, fehér zománcozott, villásvégű sugárból álló, nyolcágú rendjelvény, középrészén a Felkelő Napot jelképező domború, csiszolt, vörös drágakővel. A függőleges és vízszintes sugarak arany-, az átlósak ezüstszínűek. Zománcozott függesztő elemének előlapja a császárfa (*paulownia / kiri*) zöld leveleit és (3-5-3-as elrendezésben) lila virágait ábrázolja. Hátlapján a levelek erezete helyén „kitüntetés érdeméért” felirat olvasható díszes japán írásjegyekkel. A függesztő elem kör alakú karikán függ. Szalagja hiányzik.

A rendjelet Ehrlich János tüzér százados kapta 1910-ben.⁷ A XX. század elején élénk kapcsolat volt alakulóban a japán és az osztrák-magyar haderők között, amelyet japán részről a Meidzsi-restauráció nyomán modernizált, európai (elsősorban brit, francia és porosz) mintára átalakított hadsereg részére történő tapasztalatszerzés motivált. Ebben az időszakban számos japán katonai delegáció járt az Osztrák-Magyar Monarchiában katonai intézmények megtekintése, hadgyakorlatokon való részvétel, kiképzési tapasztalatok szerzése céljából. Egy ilyen küldöttség tagjának, az 1908. decembertől 1909. októberig Ausztriában szolgáló Koide Tadajosi tüzér századosnak a munkáját segítette hónapokon keresztül Bécsben Ehrlich százados, a cs. és kir. 2. tábori tarackos ezred ütegpáncsnoka. Ezért a – japán katonai szempontból igen hasznos – közreműködéséért a japán

3 Japán első nemzeti kitüntetését, a nyolc osztályra tagolt Felkelő Nap Rendet a japán császár 1875. április 10-én alapította. Általános érdemrend japán és külföldi állampolgárok kitüntetésére, mind katonai, mind polgári érdeméért. Az elsősorban a japán és külföldi uralkodóházak és arisztokrácia tagjainak adományozható különleges fokozatát, a Felkelő Nap Rend Császárfa Virágokkal ékesített nagyszalagját a császár 1888. január 4-én alapította. *Peterson*: i. m. 12–13., 22. p.

4 A Szent Korona Rendet a japán császár 1888. január 4-én alapította nők kitüntetésére. Nyolc osztálya van. *Peterson*: i. m. 28. p.

5 A nyolc osztályra tagolt Szent Kincs Rendet a japán császár 1888. január 4-én alapította kimagasló polgári és katonai érdemek jutalmazására. Adományozhatóságát 1919-ben nőkre is kiterjesztették. A Rend története során egyes osztályait gyakran adományozták külföldiek számára. *Peterson*: i. m. 34. p.

6 Az 1877-ben létrehozott Japán Vöröskereszt Egylet első kitüntetésait 1888. június 21-én alapították, s azokat a japán császár jóváhagyásával a Japán Vöröskereszt Állandó Tanácsa adományozza olyan személyeknek, akik kiemelkedő szolgálatot tettek az Egylet munkájának segítése vagy az Egylet anyagi támogatása terén. *Peterson*: i. m. 75–79. p.

7 Ehrlich János egyébként a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében őrzött (osztrák-magyar) kitüntetéséről lásd: *Sallay Gergely Pál*: Válogatás a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének I. világháborús új szerzeményeiből. In: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve 5.* Szerk. *Ibász István – Pintér János.* Budapest, 2005. 347–348. p.

császár 1910 májusában a Felkelő Nap Rend V. osztályát adományozta részére.⁸ (Egyidejűleg a Rend III. osztályát kapta az ezred parancsnoka, Emil Verona von Vermonte ezredes.) Levéltári forrásokból kiderül, hogy nevezettek a kitüntetéseiket már 1910. júliusban, az azokhoz tartozó adományozási okiratokat azonban csak 1911. áprilisban kapták meg.⁹ Így Ehrlich János is csak 1912. januárban kapta meg a hivatalos uralkodói engedélyt a külföldi kitüntetés elfogadására és viselésére, amely a szokásnak megfelelően a Rendeleti Közlönyben is kihirdetésre került.¹⁰

Ehrlich János (Szenic [ma Senica, Szlovákia], 1867 – Budapest, 1945) katonai pályafutását 1881-ben a cs. és kir. 12. erődüzér zászlóalj csapatnövédeként kezdte.¹¹ A bécsi tüzer hadapródiskola elvégzése után 1886-ban hadapród tiszthelyettes, 1889-ben tüzer hadnagy.¹² Az első világháborúban a m. kir. 3. honvéd tábori ágyúezred osztály-, majd ezredparancsnokaként az orosz, az erdélyi és az olasz harctéren egyaránt kivette a részét a küzdelemből. A háború végén ezredesi rendfokozatban a m. kir. 39. honvéd tábori tüzérezred parancsnoka volt.¹³ A háború után nyugállományba vonult, 1923-ban Horthy Miklós kormányzó tábornoki címet és jelleget adományozott neki.¹⁴

Ehrlich János japán rendjele eredeti lakkozott, leemelhető fedelű fekete fadobozában került a múzeumi gyűjteménybe. Belsejében lila bársonnyal bevont, a rendjelvény számára kialakított fészek található, amely kihajtható, a hátán fehér selyemborítás van, alatta-mögötte pedig a kitüntetés (jelen esetben hiányzó) szalagjának van hely. A leemelhető dobozfedélen aranyfestéssel a császárfá leveleinek és virágainak képe és két oszlopban a kitüntetés neve és fokozata olvasható díszes japán írásjeglekkel. A dobozalj két oldalára erősített ezüst karikákról egy-egy 39 cm hosszú, bojtban végződő vörös textilfonat csüng.

2. A Felkelő Nap Rend VI. osztálya

Leltári száma: 9019/É

Anyaga: ezüst, zománc, drágakő

Mérete: 72,1×46 mm

- 8 *Meidzsiki gajkokudzsin dzsokunsirjósúszei*. Kiotó, 1991. V. kötet. 165. p. Köszönettel tartozom Etó Rjósuke-nek a japán okirat szövegének magyarra fordításáért.
- 9 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs), Kriegsministerium, Präsidium, 1910. 6–24/3., 1911. 6–24/4., 1912. 6–1/2. Ezúton köszönöm Dr. Kelenik József alezredesnek (2005-ben őrnagy, az Osztrák Hadilevéltár mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség kirendeltségvezető-helyettese) a kutatáshoz nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.
- 10 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten* 1912/4. sz. 1912. január 29. 31. p.
- 11 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) Akvi 45022. Hauptgrundbuchblatt, Johann Ehrlich. A Hadtörténelmi Levéltárban folytatott kutatásaim során Dr. Kiss Gábor százados segített, akinek ezt ezúton is köszönöm.
- 12 Kriegsarchiv (Bécs), Qualifikationslisten, Karton 543., Johann Ehrlich; *Verordnungsblatt für das k. k. Heer. Personalangelegenheiten*. 1885/29. sz. 1885. augusztus 17. 295. p.; *Verordnungsblatt für das kaiserliche und königliche Heer. Personalangelegenheiten*. 1889/16. sz. 1889. április 28. 165. p.
- 13 HL Akvi 45022. Hauptgrundbuchblatt, Johann Ehrlich; Uo. Vormerkblatt für die Qualifikationsbeschreibung.
- 14 *Rendeleti Közlöny a M. Kir. Honvédség számára. Személyes Ügyek*. 1923/24. sz. 1923. június 30. 81. p.

Leírása: 32 váltakozó hosszúságú, keskeny, fehér zománcos, villásvégű sugárból álló, nyolcágú rendjelvény, középrészén a Felkelő Napot jelképező domború, csiszolt, vörös drágakövel. A sugarak ezüstszínűek. Zománcos függesztő elemnek előlapja a császárfa (*paulownia/kiri*) zöld leveleit és (3-5-3-as elrendezésben) lila virágait ábrázolja. Hátlapján a levelek erezete helyén „kitüntetés érdemekért” felirat olvasható díszes japán írásjelekkel. A függesztő elem kör alakú karikán függ. Szalagja vörös szegélyes fehér selyem, hátán horgas kapocs.

A rendjel származásáról mindössze annyit lehet tudni, hogy a M. Kir. Hadimúzeum törzanyagából lett újraeltározva a második világháború után, tehát 1944 előtt kellett, hogy az intézménybe kerüljön.

3. A Szent Kincs Rend I. osztálya és csillaga

Leltári száma: 2005.201.1–2./É

Anyaga: aranyozott ezüst, ezüst, zománc, drágakő

Mérete: rendjelvény: 69,2×64,9 mm; csillag: 75,3×75,5 mm

Leírása: Egyenlőszárú „keresztet” formázó rendjelvény, a „keresztszárak” 5-5 váltakozó hosszúságú, keskeny, fehér zománcos, hegyes végű sugárból állnak. A kör alakú középpajzs hornyolt gyűrűvel és gyöngsorszegéllyel övezett lila zománcmezőben az ezüstszínű Jata Tükröt, a japán császári kincsek egyikét ábrázolja. A középpajzs körül – rátétként – a vörös zománc vonalakkal összekötött nyolc nagyobb és nyolc kisebb kör alakú, befoglalt vörös ékkőutánzatból álló japán császári ékszer, a Jaszakani nyaklánc helyezkedik el. Sima hátlapjának közepén négyzet alakzatba rendezett, vésett „kitüntetés érdemekért” felirat olvasható díszes japán írásjelekkel. A rendjel fordított „V” alakú függesztő elemmel és gömbfüllel kapcsolódik a kör alakú karikához, amelyen a világoskék, két oldalt sárga sávval díszített selyem vállszalagról függ. A vállszalag 100 mm széles, a csípőrésznél csokorba van fogva. A csillag a rendjelvényhez hasonló külalakú, de domború, s a csillagtestet négy helyett nyolc sugárnyaláb alkotja, amelyeket nyolc rövid, keskeny, kék zománcos, villásvégű sugár választ el egymástól. Sima hátoldalán függőleges szűrőtű és kampó, két oldalán egy-egy rögzítésre szolgáló horog van. Középrészén négyzet alakzatba rendezett, vésett „kitüntetés érdemekért” felirat olvasható díszes japán írásjelekkel.

A rendjel gyűjtői példányként került a múzeumi gyűjteménybe. Vállszalagjának szélessége alapján férfiak által viselt változat, mivel ez a mérete 100 mm (szemben a női vállszalag 79 mm-es szélességével), a csípőrésznél azonban ovális rozetta helyett a selyem csokorba van fogva, amely a női változat jellemzője. A szalag végeinek rojtos kivitele ugyancsak eltér az előírásostól, amely a férfi és női változatok esetében egyaránt cakkosra vágott.

Érdekességképpen megemlíthető, hogy a Szent Kincs Rend I. osztályát a Horthy-korban összesen két magyar diplomatának adományozták: dr. Vörnle Jánosnak (? , 1890–?), 1938–1941 között a külügyminiszter állandó helyettesének „a magyar-japán közművelődési és tudományos kapcsolatok megszervezése,

illetve törvénybe foglalása terén kifejtett érdemeiért”¹⁵ (elfogadási és viselési engedélye kelt: 1940. szeptember 14.¹⁶), valamint dézsánfalvi Ghika György (Temesvár, 1882 – Washington, 1966) volt tokiói magyar követnek, aki 1939 vége és 1941 eleje között – a történelem során az első Japánba akkreditált magyar követként – képviselte hazánkat a japán fővárosban (elfogadási és viselési engedélye kelt: 1943. február 20.¹⁷).

4. A Szent Kincs Rend III. osztálya¹⁸

Leltári száma: 75.697.1./É

Anyaga: aranyozott ezüst, ezüst, zománc, drágakő

Mérete: 56,9×52,3 mm

Leírása: Egyenlőszárú „keresztet” formázó rendjelvény, a „keresztszárak” 5-5 váltakozó hosszúságú, keskeny, fehér zománccal, hegyes végű sugárból állnak. A kör alakú középpajzs hornyolt gyűrűvel és gyöngysorszegélyvel övezett lila zománccal az ezüstsínű Jata Tükröt, a japán császári kincsek egyikét ábrázolja. A középpajzs körül – rátétként – a vörös zománc vonalakkal összekötött nyolc nagyobb és nyolc kisebb kör alakú, befoglalt vörös ékkőutántatból álló japán császári ékszer, a Jaszakani nyaklánc helyezkedik el. Sima hátlapjának középrészén négyzet alakzatba rendezett, vésett „kitüntetés érdeméért” felirat olvasható díszes japán írásjelekkel. A rendjel fordított „V” alakú függesztő elemmel és fekvő ovális füllel kapcsolódik a szalagtartó szemhez, amelyen a világoskék, két oldalt sárga sávval díszített selyem nyakszalag át van bújtatva.

A rendjelet vitéz Faragho Gábor vezérőrnagy kapta 1941-ben. A két világháború közötti időszakban és a második világháború idején a japán Vezérkar Európába delegált tagjainak (így a japán katonai attaséknak is) a hírszerzés, a rejtjelrejtés volt a legfontosabb feladata. Ez a tevékenység elsődlegesen a Japánnal szomszédos nagyhatalom, a Szovjetunió ellen irányult. E téren a japán Vezérkar már az 1920-as évek elejétől szoros kapcsolatot épített ki és tartott fenn a Szovjetunióval nyugatról szomszéd-

15 *Turán. Magyar Néprökségi Szemle.* 1941. május. 50. p. A megfogalmazás egyértelműen az 1938. november 15-én aláírt – és az 1940:I. törvénycikkkel kihirdetett – japán–magyar barátsági és szellemi együttműködési egyezmény létrehozásában való közreműködésre utal.

16 *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap.* 1940. szeptember 20. 1. p.

17 *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap.* 1943. március 21. 1. p.

18 A tárgy rövid leírását és képét közli: *Makai Ágnes–Héri Vera: Kitüntetések.* Budapest, 1990. 117. sorszám.

dos országok (Lengyelország, Finnország és a Balti államok) haderőivel, azok vezérkaraival.¹⁹ Ebben az összefüggésben az 1930-as évek végétől Magyarország is mind fontosabb szerephez jutott. 1940-től a budapesti japán katonai attasé mellett több, a rejtjelfejtésben jártas szakember dolgozott, akik együttműködtek a magyar haderővel az ország területén elfogott szovjet táviratok megfejtésében. Mintegy a magyarokkal folyó hírszerzési és rejtjelfejtési együttműködés „megpecsételéseként” a japánok felvetették egy „rendjelcsere” gondolatát, amelynek keretén belül több, a magyar Honvéd Vezérkarnál a hírszerzés, kémelhárítás és rejtjelfejtés terén szolgáló tábornok és tiszt kapott japán kitüntetést az 1940-es évek elején. (A „rendjelcsere” japán oldalán az európai japán hírszerzés prominens személyiségei álltak.)²⁰

Fentiek szellemében 1941-ben vitéz Faragho Gábor vezérőrnagy a Szent Kincs Rend III. osztályát fogadhatta el. Faragho Gábor (Kecskemét, 1890 – Kecskemét, 1953) 1938. április 1. és 1940. március 1. között vezérkari ezredesként a Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztályának volt a vezetője, majd két hónapig a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztályához volt beosztva, 1940. július 1-től 1941 nyaráig pedig Moszkvában szolgált mint katonai attasé.²¹ Horthy Miklós kormányzó 1941. december 19-i legfelsőbb elhatározásával engedélyezte számára a kitüntetés elfogadását és viselését.²²

Faragho Gábor japán rendjele eredeti lakkozott, felnyitható (zsanéros) fedelű fekete fadobozában került a múzeumi gyűjteménybe. Belseje lila selyemmel bélelt, s lila bársonnyal van bevonva a rendjelvény számára kialakított, kihajtható fészek is, amelynek hátán ugyancsak lila selyemborítás van, alatta-mögötte pedig a kitüntetés szalagjának van hely. A dobozfedélen aranyfestéssel egy oszlopban a kitüntetés neve és fokozata olvasható díszes japán írásjelekkel.

5. A Szent Kincs Rend IV. osztálya

Leltári száma: 9958/É

Anyaga: aranyozott ezüst, ezüst, zománc, drágakő

Mérete: 48,2×43,8 mm

Leírása: Egyenlőszárú „keresztet” formázó rendjelvény, a „keresztzárak” 5-5 váltakozó hosszúságú, keskeny, fehér zománccal, hegyes végű sugárból állnak. A kör alakú középpajzs hornyolt gyűrűvel és gyöngysorszegéllyel övezett lila zománccmezőben az ezüstszínű Jata Tükröt, a japán császári kincsek egyikét ábrázolja. A középpajzs körül – rátétként – a vörös zománc vonalakkal össze-

19 A témáról lásd: *Wintermantel Péter–Sallay Gergely Pál: A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok története, 1918–1945.* In: *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből.* Szerk. *Farkas Ildikó–Szerdabehlyi István–Umemura Yuko–Wintermantel Péter.* Budapest, 2009. 141–148. p.

20 A témáról részletesen lásd: *Sallay Gergely Pál: Magyar–japán kitüntetési kapcsolatok, 1922–1944.* In: *Japanisztika konferenciák a Károli Gáspár Református Egyetemen 2007–2008.* Szerk. *Farkas Ildikó–Molnár Pál.* Budapest, 2009. 81–98. p.

21 *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Lexikon és adattár. Budapest, 2003. 93. p.; A Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztálya a külföldi államokkal kapcsolatos katonai ügyeket és a katonai attasék ügyeit irányította; a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya a Horthy-korszak katonai kémelhárító és hírszerző szervezete volt.

22 HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1941. 74. d. 449/K/K. I.–1941.

kötött nyolc nagyobb és nyolc kisebb kör alakú, befoglalt vörös ékkötánzatzból álló japán császári ékszer, a Jaszakani nyaklánc helyezkedik el. Sima hátlapjának középészén négyzet alakzatba rendezett, vésett „kitüntetés érdeme-kért” felirat olvasható díszes japán írás-jelekkel. A rendjel fordított „V” alakú függesztő elemmel és gömbfüllel kapcsolódik a világoskék, két oldalt sárga sávval díszített háromszögletű selyemszalaghoz, amelyen a szalag anyagából készült rozetta van.

A rendjelet Follért Károly kapta 1897-ben. Follért Károly (Eszék, 1859 – Budapest, 1942) helyettes államtitkár, a Magyar Királyi Posta és Távirda vezérigazgatója volt. 1877-ben lépett postai szolgálatba, 1879-ben postatiszti vizsgát tett. 1881-ben a budapesti főpostához helyezték át, majd 1884-ben fogalmazó postatisztként a budapesti postaigazgatósághoz került. 1887-ben távirda-főtiszti tanfolyam elvégzése után posta- és távirda-felügyelővé nevezték ki, majd titkár (1891), tanácsos (1893) és igazgató (1896) lett. 1904-től a Magyar Királyi Posta és Távirda főigazgatója, majd 1909-től (első magyarországi) vezérigazgatója. Kiváló szervező és reformer volt, a XIX. század végén, a XX. század elején komoly szerepet vállalt a magyar posta átszervezésében, annak Ausztriától való teljes függetlenítésében. Az első világháborúban a tábori postaforgalom szervezéséről, a hadbavonult személyzet pótlásáról gondoskodott. 1918-ban ő indította el az első magyar légi postajaratot Budapest és Bécs között. Nyugalomba vonulása (1918) után 1922-től az Országos Takarékosági Bizottság tagja volt, s e tisztségében az államháztartás egyszerűsítésén munkálkodott. A XIX. század végétől évtizedeken át több rangos külföldi fórumon is képviselte Magyarországot, s nemzetközi tevékenységének köszönhetően hosszú pályafutása alatt számos külföldi kitüntetésben részesült.²³

A japán Szent Kincs Rend IV. osztályát 1897 májusában adományozták Follért Károlynak az 1896. júniusi budapesti nemzetközi táviró-értekezleten részt vett japán küldöttséggel való együttműködéséért, a nekik nyújtott segítségért. Follértnal egy időben a Magyar Királyi Posta és Távirda hét további munkatársa kapott japán kitüntetést, köztük Szalay Péter államtitkár elnök-vezérigazgató, a táviró-értekezlet elnöke is.²⁴

23 A Magyar Posta története és érdemes munkásai. Szerk. *Hencz Lajos*. Budapest, 1937. 293–294. p.; Follért Károlyról újabban lásd: *Az önálló magyar posta fejlődése 1867 és 1944 között*. In: Hírközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyv 2007. Szerk. *Bartók Ibolya*. Budapest, 2008. 98–100. p.

24 *Meidzsiki gajkokudzsim dzsokunsirjósúszei*. Kiotó, 1991. III. kötet. 282–283. p. Itt köszönöm meg Wintermantel Péter segítségét, aki a japán okiratok szövegét magyarra fordította.

Follért Károly japán rendjele eredeti lakkozott, fekete fadobozában került a múzeumi gyűjteménybe, azonban annak leemelhető fedele nélkül. Belsejében lila bársonnyal bevont, a rendjelvény számára kialakított fészek található, amely kihajtható, a hátán lila selyemborítás van, mögötte pedig a kitüntetés szalagjának van hely. A dobozalj két oldalára erősített ezüst karikákról egy-egy 33 cm hosszú, bojtban végződő lila textilfonat csüng.

Follért kitüntetésének adományozási okirata éppen jelen cikk írásának idején került a Postamúzeum Adattárába.²⁵ Az okirat szövege szerint „a tízezer éve töretlenül az Ég akaratát teljesítő császári házból származó Meidzsi császár” a rendjelet „jóindulata jeléül” adományozta Follért Károlynak, a Magyar Királyi Posta távíró részlege vezetőjének.²⁶ Az oklevél 1897. november 28-án Bécsben kelt francia nyelvű, kézzel írott kísérőlevele is megtalálható a Postamúzeum gyűjteményében. A levélben Takahira Kogoró (1854–1926) bécsi japán követ a kitüntetés adományozásáról és a rendjel külön küldeményként való megküldéséről értesítette Follért Károlyt. A levélhez eredetileg átvételi elismervény is tartozott, amelyet a követ a rendjel és a diploma kézhezvétele után aláírva kért visszajuttatni a bécsi japán képviselőre. Érdekes, hogy a címzésben Follért neve mellett tanácsosi cím szerepel, holott ekkor már igazgatói rangban volt.

6. A Japán Vöröskereszt Tagsági Érme

Leltári száma: 10795/É

Anyaga: aranyozott ezüst

Átmérője: 29,3 mm

Leírása: Kör alakú, kétoldalas, aranyszínű, vert érem, előlapján gyöngysorzegélyben a Japán Vöröskereszt Egylet emblémája látható: kiterjesztett szárnyú Ho-o madár (a „japán főnix”) alatt, két oldalról egy-egy hosszabb bambuszágtól, illetve egy-egy rövidebb császárfáagtól övezett egyenlőszárú kereszt. Hátlapján gyöngysorzegélyben két sorban „Meidzsi 21. éve / Japán Vöröskereszt Egylet” felirat olvasható japán írásjelekkel. Pereme sima. Az éremre ráfogatott gömbfülben kör alakú karika van, azon van átbújtatva a két oldalt fehér sávval díszített hosszúkás vörös selyemszalag, amely nem az éremhez való.

Az 1877-ben létrehozott Japán Vöröskereszt Egylet 1888. június 21-én alapított Tagsági Érmének eredetileg négy fokozata volt, amely 1956-ban ötre módosult. A „tiszteletbeli tagok” érme aranyozott ezüst, szalagján 22 mm átmérőjű, a szalag anyagából készült rozettával. Tiszteletbeli tagokat az Állandó Tanács döntésével lehet kinevezni, amely nagyon kivételes elismerés. „Különleges tagok” számára ezüst-, illetve (1956 óta) arany- (valójában részlegesen aranyozott ezüst-) érem is adományozható, szalagjukon 22 mm átmérőjű, a szalag anyagából készült rozettával. Az „örökös tagok” érme ezüst, szalagján 16 mm átmérőjű indigókék rozettával, míg a „rendes tagoké” ezüst, rozetta nélkül.

Az érem előéletéről nem áll rendelkezésre információ és a hibás szalag is

25 Köszönettel tartozom Bartók Ibolyának, a Postamúzeum adattárosának, amiért az új szerzeményt készséggel rendelkezésemre bocsátotta, illetve a fotózásért Hajdú József muzeológusnak.

26 Az okirat szövegének fordításáért Szabó Baláznak (ELTE BTK) és Wintermantel Péternek e helyütt mondok köszönetet.

nehezíti a tájékozódást, ám az aranyozott kivitel „tiszteletbeli tagságra” utal. Figyelembe véve azonban ennek a címnek az igen ritka odaítélését, elképzelhető, hogy egy utólag learanyozott „különleges”, „örökös” vagy „rendes” Tagsági Éremről van szó. Ilyen Tagsági Érmeket magyar állampolgároknak is adományoztak – például az 1930-1940-es években.²⁷

JAPANESE ORDERS AND MEDALS IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

The institution of a European-style system of orders, decorations and medals in Japan took place in the 1870s, following the Meiji Restoration. From that time on, as a result of the flourishing diplomatic relations between Imperial Japan and the Austro-Hungarian Monarchy, several Hungarian civilians and soldiers were awarded Japanese orders up to 1914. The breakout of the First World War, which found the two countries in opposing alliances, put an end to this practice. The re-establishment of the official relationships between Japan and a newly independent Hungary in 1921/1922 gave a new start to the mutual awarding of decorations, which reached its peak in the late 1930s and during the Second World War. The diplomatic relations which terminated at the end of the war were restored in 1959, but it was not until the 1980s that Hungarian citizens received Japanese orders and medals again. The 1989/1990 political changes in Hungary resulted in, among other things, the growing number of orders and decorations mutually conferred on the two countries' citizens.

The majority of the awards conferred during the 140 years of Japanese-Hungarian relations were made in the world of diplomacy, but individual merit in the fields of culture and economics were also often recognised. However military personnel and those involved with the Red Cross were also honoured. During the abovementioned period, Hungarian citizens were awarded the following Japanese orders and medals: the Supreme Order of the Chrysanthemum (conferred on heads of state); various grades of the Order of the Rising Sun, the Order of the Sacred Crown, and the Order of the Sacred Treasure; the Red Cross Order of Merit and the Red Cross Membership Medals.

There are altogether six Japanese decorations preserved in the Numismatic Collection of the Hungarian Military History Museum. In the case of only three of the orders are the names of the recipients known. The 5th Class of the Order of the Rising Sun was bestowed on Artillery Captain János Ehrlich in 1910; the 3rd Class of the Order of the Sacred Treasure was awarded to Major General Gábor Faragho in 1941; the 4th Class of the Order of the Sacred Treasure was conferred on Károly Follért, director of the Royal Hungarian Post and Telegraph Company in 1897. The collection also includes the 6th Class of the Order of the Rising Sun, the insignia of the 1st Class of the Order of the Sacred Treasure, and a Red Cross Membership Medal, but no historical information is known about those items. The publication sheds light on some interesting episodes in the history of the two countries' relationships.

27 A témáról lásd: *Sallay*: Magyar–japán kitüntetési kapcsolatok 1922–1944. i. m. 81–98. p.

JAPANISCHE AUSZEICHNUNGEN IN DER NUMISMATISCHEN SAMMLUNG

Nach der Meiji-Restauration wurde in Japan dem europäischen Beispiel folgend ein System der Auszeichnungen aufgebaut. Das neue System wurde in den 70-er Jahren des 19. Jahrhunderts aufgestellt. Nachdem das Kaiserreich Japan und die Österreichisch-Ungarische Monarchie die diplomatische Verbindung miteinander aufnahmen, erhielten bis 1914 mehrere ungarische Zivilpersonen und Soldaten japanische Orden. Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges bereitete ein Ende dieser Praxis, da die beiden Länder als feindliche Mächte im Krieg gegenüberstanden. Nachdem die diplomatische Verbindung zwischen Japan und dem – schon unabhängigen – Ungarn 1921/1922 wiederhergestellt wurde, konnten die gegenseitigen Ordensverleihungen wieder beginnen. Diese erreichten besonders von den 30-er Jahren bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges ein ernsthaftes Mass. Am Ende des Zweiten Weltkrieges vergingen die staatlichen Verbindungen. Die wurden erst 1959 wiederhergestellt, aber ungarische Staatsbürger erhielten erst in den 80-er Jahren wieder japanische Auszeichnungen. Nach den ungarischen politischen Veränderungen von 1989–1990 wurden die Verbindungen auf dem Gebiet der Ordensverleihungen wieder lebhafter.

Die Ordensverleihungen im japanischen-ungarischen Verhältnis der letzten 140 Jahre kann man in mehreren größeren Themenkreisen einteilen. Die bedeutendste Gruppe scheint die Gruppe der Ordensverleihungen auf dem Gebiet der Diplomatie zu sein, aber die Zahl der für kulturelle oder wirtschaftliche Tätigkeit geliehenen Auszeichnungen ist auch bedeutend. Als selbständige Kategorien können die Auszeichnungen für Militärpersonal und die Orden für Mitglieder des Roten Kreuzes betrachtet werden. In den letzten fast anderthalb Jahrhunderten wurden für ungarische Staatsbürger die folgenden japanischen Auszeichnungen zuerkannt: der Höchste Chrysanthemeorden für Staatsoberhäupter, einzelne Klassen von dem Orden der Aufgehenden Sonne, dem Orden der Heiligen Krone, dem Orden der Heiligen Schatz, beziehungsweise das Ehrenzeichen des japanischen Roten Kreuzes und die Mitgliedsmedaillen des japanischen Roten Kreuzes.

In der Numismatischen Sammlung des ungarischen Museums für Heeresgeschichte werden insgesamt sechs japanische Auszeichnungen aufbewahrt, und sie stehen mit drei Personen im Zusammenhang. János Ehrlich, Hauptmann der Artillerie erhielt 1910 die 5. Klasse des Ordens der Aufgehenden Sonne, Generalmajor Gábor Faragho wurde 1941 die 3. Klasse des Ordens der Heiligen Schatz geliehen. Károly Follért, der Direktor des Ungarischen Landespostamts und Fernschreiberbeamtes 1897 bekam die 4. Klasse des Ordens der Heiligen Schatz. Über die Vergangenheit der anderen drei Orden, von der 4. Klasse des Ordens der Aufgehenden Sonne, der Ersten Klasse und Stern der Heiligen Schatz und dem Mitgliedsmedaille des Japanischen Roten Kreuzes steht uns keine Information zur Verfügung. Durch die Darstellung der Objekte zeigt der Verfasser einige interessante Episode der geschichtlichen Verbindung zwischen den beiden Ländern.

Suba János

A II. VILÁGHÁBORÚBAN KÉSZÜLT KIÉRTÉKELT LÉGI FÉNYKÉPEK A ROMÁN
KIRÁLYSÁG TERÜLETÉRŐL A HADTÖRTÉNETI TÉRKÉPTÁRBAN

A II. világháború kitörése előtti feszült nemzetközi helyzetben a magyar hadvezetés is fokozta a katonai felderítést a szomszédos államok irányába. Ebbe tartozott bele az is, hogy hadászati szinten légi felderítést folytatott, és légi fényképeket készített a fontosabb katonai és ipari létesítményekről. Ezeket kiértékeltek, feldolgozták, és az információkat beépítették a hadművelati tervekbe.

Ezen légi felderítések kiértékelte anyagainak megmaradt részét a Hadtörténeti Térképtár őrzi. A távolfelderítő repülőök által készített fényképeket a mátyásföldi repülőtéren őrizték, ezek a háborús események következtében zömében elpusztultak. A megmaradt anyagok 10 dobozban, ezen belül mappákban, tematikusan rendezve kerültek elhelyezésre.

A légi fotókat fedőterületüket tekintve két csoportra lehet bontani: az egyik Dél-Erdély területét, másik az óromániai területeket fedi le. Ez meghatározza légi fotók beazonosítását is, utalva a térképszelvények számaira. Dél-Erdély területén 42 db 1:75 000 méretarányú térképszelvény, Románia területéről 7 db 200 000 méretarányú térképszelvény fedőterületén lévő területről, illetve azok településeiről, objektumairól készültek fényképek.

A repülést és a légi fotózást fényképek tanulsága szerint a M. Kir. Légierő 1/3 H távolfelderítő repülőszázada végezte 1939 júniusa és 1941 augusztusa között. Az időpontok 1939 júniusa, júliusa, 1940 ősze (augusztus–szeptember), illetve 1941 júliusa és ősze.

A fényképek méretarányát tekintve 1:12-16 000, 1:34-38 000 között vannak, mitegy 30 féle méretarányban, a repülési magasságtól függően.

A légifotón látható Erdélyi települések és objektumok

szám	település	szám	település	szám	település
1	Avasfalva	52	Herkulesfürdő	103	Mikeshásza
2	Ada-Kaleh	53	Hetur	104	Miklóslaka
3	Alcsil	54	Homoród	105	Miriszló
4	Al-Orbó	55	Illye	106	Nadab

5	Al-Pián	56	Inakfalva	107	Nagybodófalva
6	Alsóorbó	57	Karánsebes	108	Nagycesztve
7	Alvinc	58	Kardó	109	Nagyenyed
8	Apáczta	59	Karna	110	Nagyszeben
9	Apatelek	60	Kavarán	111	Nagyalmács
10	Arad	61	Keresztvár	112	Nagyzsupány
11	Aranyosgyéres	62	Kis-Ekemező	113	Oravicabánya
12	Asszonyfalva	63	Kisjenő	114	Oravicafalu
13	Bacea	64	Kiskapus	115	Orosva
14	Bácsi Piskitelep	65	Kis-Talmács	116	Ószagyva
15	Balázsfalva	66	Kis-Torony	117	Perjámos
16	Bálinczn	67	Koromnok	118	Péterfalva
17	Belényes	68	Kökaró	119	Petrozsény
18	Bene	69	Kőrösjánosfalva	120	Predal
19	Bodzaforduló	70	Krassó-Barlang	121	Radnót
20	Borosjenő	71	Krassócsér	122	Rákosd
21	Borzás	72	Krassóvár	123	Resicabánya
22	Botfalva	73	Kriesó	124	Sarkad
23	Brassó	74	Kudzsir	125	Segesvár
24	Bukovecz	75	Kutas	126	Sellenberk
25	Buziásfürdő	76	Kutyafalva	127	Sósszentmárton
26	Czintos	77	Lippa	128	Stájerlakanina
27	Csapó	78	Lőrincréve	129	Szákul
28	Cserestemes	79	Lugos	130	Szászhermány
29	Csermő	80	Magyarcesztve	131	Szászsebes
30	Csernabesenyő	81	Magyarkapud	132	Szászujfalva
31	Csicsóholdvilág	82	Máriaradna	133	Szászváros
32	Csiklóbánya	83	Marosbogát	134	Székelykocsárd
33	Csiklófalva	84	Maroscsúcs	135	Szentandrás
34	Csombord	85	Marosdécse	136	Szókefalva
35	Csüdőtelke	86	Marosgezse	137	Temesgyarmat
36	Décse	87	Marosgombás	138	Temesremete
37	Déva	88	Marosillye	139	Temesvár
38	Dicsőszentmárton	89	Maroskoppánd	140	Temesszlatina
39	Egerbegy	90	Marosludas	141	Tenke
40	Erdőhegy	91	Marosnémeti	142	Tesöld
41	Facsád	92	Marossolyos	143	Tompa
42	Felek	93	Marosújvár	144	Tompaháza

43	Felvincz	94	Marosszentkirály	145	Torda
44	Fogaras	95	Medgyes	146	Tövis
45	Gáldtő	96	Megykerék	147	Tuffás
46	Gavosdia	97	Mehádia	148	Turnu-Szeverin
47	Gyorok	98	Méhkertek	149	Vajdahunyad
48	Gyulafehérvár	99	Ménes	150	Vajdaszeg
49	Gyüreg	100	Merítő	151	Városfenes
50	Háromalmás	101	Mezőbaj	152	Zséna
51	Herepe	102	Miháczfalva		

A légifotón látható Román települések és objektumok

	Település	Település
1	Adâncea	Galati
2	Băicoi	Ghirdovent
3	Bizoghești	Giuugi
4	Brăila	Gura-Ocnitii
5	Buda	Iasi
6	Bukarest-Băneasa	Mărășești
7	Câmpina	Moreni
8	Cernavoda vízgyűjtő és olajfinomító	Pestera-Mare
9	Constanza olajfinomító	Pleasa
10	Constanza	Ploești
11	Dăești	Ploesti olajfinomító
12	Făurei	Sâmbotinu
13	Focșani	Secueni
	Galata	Slobozia
		Valea-Lungă

A fényképeken kiértékelt, katonai szempontból fontos létesítmények vannak. Az ábrázolt objektumok egy részén a közlekedési hálózat vasúti tényezőit – vasútállomás, új vasútállomás pályaudvar, rendező pályaudvar, vasúti megálló, vasúti elágazás, vasúti híd, új vasútvonalak – rajzolták ki. Az ábrázoltak másik nagy csoportja a repüléssel függ össze: a leszállásra alkalmas repülőhelyeket, repülőtereket, rádióállomásokat jelölték meg. A közlekedésnél a közúti hidak, révátelőkötők, viaduktok, útelágazásokat tüntettek fel.

A katonai létesítmények minden típusát feltüntették: laktanyák (esetenként a fegyvernem megnevezésével), barakktelepek (épülőket is), parancsnokságok elhelyezkedése, katonai iskolák, lőterek, gyakorlóterek, régi vár laktanyával, erődök, lőszerraktárak, raktárak, (új)ak, légvédelmi tüzelőállások, a Károly-vonal harcokosai árcai. Katonai ipari létesítmények: lőszergyárak, gépgyárak, stb., más

ipari létesítmények: villanytelepek, erőművek, duzzasztógátak, vízművek, víztorony. A gyárakat és egyéi ipartelepeket is megjelölték: pl. fűrésztelep. Román területen még a kőolajmezőket, olajfinomítókat, olajtartályokat jelölték be. A tengerparton a kikötőket, hajógyárakat, rakodópartokat és egyéb tengerparti létesítményeket is feltüntettek. A légi fotókon még a bolgár terület is látható.

A kiértékelt objektumok (légi fotók) fedőterületi kimutatása
1:75 000 térképek alapján

térkép- szel- vény	Települések	méretarány	Repülési év	doboz	mappa száma
5268	Tenke, Kardó	kb.1:16500	6/24/39	I.	1.
5367	Sarkad	kb.1:16400	6/21/39	I.	3.
5367	Kisjenő	kb.1:16000	8/26/40	I.	4.
5367	Illye, Mezőbaj	kb.1:34000	7/27/41	I.	2.
5371	Torda	kb.1:16000	6/3/39	I.	7.
5372	Gyéres, Egerbegy	kb.1:12000	7/6/41	III	1.
5467	Apatele, Simánd, Borosjenő	kb.1:15600	4/15/40	I.	8.
5468	Décse, Alcsil, Háromalmás, Kökaró	kb.1:34000	7/27/41	I.	9.
5471	Nagy-Enyed, Csombord, Marosszentkirály, Szászuifalu, Tompa- háza, Lőrincréve, Alsóorbó	kb.1:44000	7/1/39	I.	10.
5471	Nagy-Enyed, Marosgombás, Miriszló, Marosdécse, Felvinc, Inakfalva, Miklóslaka, Magyarcseszte	kb.1:44000	7/1/39	I.	11.
5471	Nagy-Enyed, Inakfalva, Nagycseszte, Felvincz	kb.1:16000	7/1/39	I.	12.
5471	Miriszló, Marosdécse, Felvinc, Inakfalva, Magyarcseszte Miklóslaka, Marosgombás, Nagyenyed	kb.1:44000	7/1/39	VI	1.
5472	Maros-Ludas, Sósszentmárton, Maroscúcs, Maroskoppánd, Vajdaszeg	kb.1:16000	6/3/39	I.	13.
5472	Maros-Ludas, Radnót, Csapó	kb.1:16000	6/3/39	I.	15.
5472	Radnót, Csapó	kb.1:16000	6/3/39	X	3.
5472	Maros-Ludas, Dicsőszentmárton, Bor- zás, Csüdötélke, Szőkefalva	kb.1:14500	7/17/39	I.	21.
5472	Maros-Ludas, Marosbogát, Kutya falva	kb.1:34000	8/16/40	I.	14.
5472	Dicső-Szt.-Márton	kb.1:12000	7/6/41	I.	20.
5472	Dicsőszentmárton	kb.1:12000	7/6/41	III	2.
5472	Maros-Ludas, Marosgezse, Czintos	kb.1:15000	1940.	I.	18.
5566	Arad, Perjámos	kb.1:15500	6/14/39	I.	22.
5566	Arad	kb.1:16000	8/26/40	I.	17.
5566	Arad	kb.1:34000	7/14/41	III	4.
5567	Lippa, Máriaradna	kb.1:13400	7/14/41	I.	24.
5567	Maros Ludas, Gyorok, Ménes	kb.1:14000	9/7/41	I.	23.
5568	Facsád, Avasfalva, Bukovecz	kb.1:35000	7/27/41	I.	47.

5571	Gyulafehérvár	kb.1:14800	6/3/39	I.	29.
5571	Gyulafehérvár	kb.1:14800	6/3/39	I.	30.
5571	Gyulafehérvár, Alvinc	kb.1:14800	6/3/39	I.	31.
5571	Gyulafehérvár, Tövis	kb.1:16000	7/1/39	I.	26.
5571	Tövis, Gáldtő, Miháczfalva	kb.1:34000	7/14/41	I.	27.
5571	Gyulafehérvár	kb.1:13500	1941.	I.	28.
5571	Gyulafehérvár	kb.1:13500	1941.07.17-26	III	3.
5572	Balászfalva, Csicsóholdvilág	kb.1:15000	6/3/39	I.	32.
5572	Balászfalva	kb.1:15000	6/3/39	I.	34.
5572	Balászfalva, Kis-Ekemező, Kis.Kapus	kb.1:14100	7/11/40	I.	35.
5572	Mikeszásza, Csicsó-holdvilág	kb.1:16000	9/25/40	I.	33.
5572	Kis-Kapus, Kis-Ekemező, Asszonyfalva	kb.1:13500	9/16/41	I.	36.
5573	Medgyes	kb.1:13500	9/16/41	I.	37.
5574	Homoród, Bene	kb.1:15500	7/17/39	I.	39.
5666	Temesvár	kb.1:16800	6/30/39	I.	43.
5666	Temesvár	kb.1:16800	6/30/39	I.	44.
5666	Temesvár	kb.1:16800	6/30/39	I.	68.
5666	Temesvár	kb.1:16800	8/24/40	II.	1
5666	Temesvár	kb.1:16000	9/18/40	I.	45.
5666	Temesvár, Ferencváros	kb.1:16000	7/14/41	VI	3.
5666	Temesvár, Ferencváros	kb.1:16000	9/7/41	II.	3
5668	Facsád, Bálinczn Nagybodófalva	kb.1:15000	6/7/39	I.	46.
5669	Marosillye, Bacea	kb.1:16800	6/14/39	I.	50.
5669	Laszó, Grindu, Tiei, Lapugiu de sus	kb.1:16000	9/15/40	I.	48.
5669	Marosnémeti, Herepe	kb.1:32000	7/3/41	I.	51.
5670	Déva-Szászváros, Rákosd, Vajdahunyad	kb.1:13800	6/7/39	I.	54.
5670	Marosnémeti, Marossolyos	kb.1:13000	9/6/41	I.	52.
5670	Tompa, Szentandrás, Bácsi Piskitelep	kb.1:34000	9/6/41	I.	53.
5671	Merítő, Karna	kb.1:13500	9/6/40	VIII	2.
5671	Kudzsir, lőszergyár	kb.1:12000	7/6/41	III	2.
5671	Kudzsir, hadianyag gyár	kb.1:12000	7/6/41	III	3.
5671	Szászsebes, Al-Pián, Péterfalva	kb.1:34000	9/6/41	VI	2.
5671	Péterfalva	kb.1:13500	9/6/41	VI	3.
5672	Nagyszeben, Sellenberk, Kis-Torony	kb.1:37000	7/14/41	I.	55.
5674	Fogaras, Sona, Mundra, Reusor	kb.1:34000	7/14/41	I.	56.
5675	Botfalu vasútállomás, rádió állomás	kb.1:12000	7/8/40	VIII	1.
5675	Apácza	kb.1:14400	8/24/40	X	2.
5767	Buziásfürdő	kb.1:16000	6/30/39	I.	57.
5768	Lugos, Kriesó, Gavosdia, Cserestemes	kb.1:15000	6/7/39	I.	58.
5768	Lugos, Szákul, Zséna	kb.1:15000	6/7/39	I.	59.
5769	Lugos, Kavarán, KrassóBarlang	kb.1:15000	6/7/39	I.	60.
5772	Nagy-Talmács, Kis-Talmács	kb.1:34000	9/6/41	V.	1.
5772	NagyTalmács	kb.1:34000	9/16/41	IV	4.
5773	Felek lőszergyár	kb.1:13500	9/6/41	III	1.
5773	lőszergyár, Brassó	kb.1:12000	9/18/41	VII	3.

5775	Szászhermány	kb.1:12000	7/8/40	IX	1.
5775	Méhkertek	kb.1:14000	9/18/41	IV	3.
5775	Brassói repülőtér, lőszerraktár	kb.1:15000	9/18/41	IV	3.
5775	Brassó	kb.1:14000	9/18/41	VII	2.
5775	Brassó	kb.1:38000	9/18/41	VII	3.
5775	Predal	kb.1:15600	9/22/41	VIII	3.
5776	Brassó, lőporgyár	kb.1:15800	7/9/39	VI	2.
5776	Bodzaforduló	kb.1:13500	8/24/40	II.	1
5868	Karánsebes, Resicabánya	kb.1:15700	6/7/39	I.	61.
5868	Resicabánya, Krassócsér	kb.1:15000	6/30/39	VI	4.
5871	Petrozsény	kb.1:15000	8/10/41	IX	2.
5967	Kutas, Csiklófalu, Csiklóbánya, Oraviczafalu, Oraviczabánya	kb.1:15000	6/30/39	I.	63.
5968	Krassóvár, Ószagyva, Temesszlatina	kb.1:16000	6/30/39	I.	62.
6069	Mehádia	kb.1:16000	6/30/39	I.	64.
6069	Mehádia, Herkulesfürdő, Csernabesenyő	kb.1:16000	6/30/39	I.	65.
6069	Mehádia, Koromnok	kb.1:16000	6/30/39	I.	66.
6169	Turnu-Szeverin, Tuffás, Nagyzsupány, Orosva, Ada-Kaleh	kb.1:16000	6/30/39	I.	67.
6169	Turnu-severin	kb.1:14400	9/10/41	VII	4.
5367-68-5467-68	Csermő	kb. 1:36000	10/18/40	I.	5.
5368-5369	Belényes, Kőrösjánosfalva, Városfenes	kb.1:35000	7/23/41	I.	6.
5467-5367	Erdőhegy, Nadab	kb.1:16000	8/26/40	I.	16.
5471-5371	Tövis, Magyarkapud, Megykerék, Al-Orbó	kb.1:33500	7/20/41	I.	25.
5471-5472	Székelykocsárd, Marosújvár, Felnicz	kb.1:34000	7/14/41	I.	19.
5473-5573	Segesvár	kb.1:35000	7/28/41	I.	38.
5473-5573	Segesvár, Hetur	kb.1:35000	7/28/41	I.	49.
5566-5766	Temesvár	kb.1:37500	7/16/41	I.	40.
5666-5766	Temesvár, Tesöld, Gyüreg	kb.1:37500	7/16/41	I.	41.
5666-5766-5667	Temesvár, Temesremete, Temesgyarmat	kb.1:37500	7/16/41	I.	42.
5775-5776	Keresztvár	kb.1:12800	8/24/40	VII	1.
5967-5968	Stájerlakanina	kb.1:34000	8/15/41	IV	4.

A kiértékelt objektumok (légi fotók) fedőterületi kimutatása
1:200 000 térképek alapján

térkép- szelvény	Repülési év	Települések	méretarány	doboz	mappa száma
42°45°	8/11/41	Dăesti, Sâmbotinu	kb.1:12000	IX	1.
43°45°	4/18/40	Băicoi	kb.1:39200	V.	2.
43°45°	4/18/40	Câmpina	kb.1:39200	V.	2.
43°45°	9/22/41	Gura-Ocnitiin, Adâncea, Secueni	kb.1:15000	IX	3.
43°45°	9/22/41	Moreni, Ghirdoveni	kb.1:15000	IX	3.
43°45°	9/22/41	Moreni, Pleasa	kb.1:15000	IX	4.
43°45°	9/22/41	Gura-Ocnitii, Adâncea	kb.1:15000	X	2.
43°45°	9/22/41	Moreni, Pleasa	kb.1:15000	X	3.
43°45°	9/22/41	Moreni, Gura-Ocnitii, Ghirdovent, Adâncea	kb.1:15000	X	4.
44° 44°	7/15/40	Giuugiu, Slobozia, Bolgár terület	kb.1:38000	II.	2
44° 44°	7/15/40	Bukarest-Băneasa	kb.1:15500	II.	3
44° 44°	7/15/40	Bukarest-Băneasa	kb.1:15500	II.	4
44° 44°	7/15/40	Bukarest-Băneasa	kb.1:15000	II.	
44° 45°	4/18/40	Ploesti, Buda	kb.1:15000	III	4.
44°45°	4/18/40	Ploesti, olajfinomító	kb.1:15500	IV	1.
44°45°	4/18/40	Ploesti, olajfinomítók	kb.1:15500	IV	2.
44°45°	4/18/40	Ploesti	kb.1:39300	IX	2.
45°46°	9/16/41	Focșani	kb.1:38000	VII	1.
45°46°	9/16/41	Bizoghești, Mărășești, Făurei	kb.1:38000	VII	2.
45°46°	9/16/41	Focșani	kb.1:14000	VIII	1.
45°46°	9/16/41	Focșani	kb.1:14000	VIII	2.
45°47°	9/16/41	Valea-Lungă	kb.1:14000	VII	4.
45°47°	9/16/41	Iasi, Galata	kb.1:14000	VIII	3.
45°47°	9/16/41	Valea-Lungă	kb.1:14000	X	4.
46°44°	4/18/40	Constanta, olajfinomító	kb.1:15000	IV	1.
46°44°	4/18/40	Cernavoda, vízgyűjtő és olajfinomító, Constanza	kb.1:15000	IV	2.
46°44°	4/18/40	Pestera-Mare, Constanta	kb.1:15000	VI	4.
46°45°	4/18/40	Galati, hajógyár, hadikikötő	kb.1:40000	V.	1.
46°45°	4/18/40	Brăila	kb.1:52200	V.	3.
46°45°	4/18/40	Galati, kikötő, repülőtér	kb.1:15200	V.	4.
46°45°	4/18/40	Galati, hadikikötő, lőszerraktár	kb.1:15200	V.	4.
46°45°	4/18/40	Galati	kb.1:15200	VI	1.
46°45°	4/18/40	Brăila	kb.1:15200	X	1.

A légi fényképek alapján elmondhatjuk, hogy a honvéd légierő távolfelderítő repülőgépei Erdélyt teljes mértékben, harcászati szinten, a román területeket hadászati szinten felderítették, lefényképezték. A kiértékelt légi fényképek alapot szolgáltattak a vezérkarnak a Románia elleni hadműveleti tervek kidolgozásához.

EVALUATED SECOND WORLD WAR AERIAL PHOTOGRAPHS OF THE TERRITORY OF THE ROMANIAN KINGDOM, IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MAP COLLECTION

In the tense international situation prior to the breakout of the Second World War, the Hungarian military intensified its reconnaissance activity of its neighbouring countries. Strategic aerial reconnaissance formed part of that activity. Aerial photographs of significant military and industrial establishments, including those in Romania, were taken, studied, evaluated and the intelligence gleaned taken into account in the forming of operational plans. Aerial photographs preserved in the Hungarian Military History Map Collection include photographs of Romanian military establishments in 150 Southern Transylvanian and 30 Trans Carpathian locations, taken between June 1939 and August 1941.

DIE IN DEM 2. WELTKRIEG GEMACHTEN AUSGEWERTETEN LUFTAUFNAHMEN AUS DEM GEBIET DES KÖNIGREICHES RUMÄNIEN IN DER MILITÄRHISTORISCHEN KARTENSAMMLUNG

In der zugespitzten internationalen Lage vor dem Ausbruch des 2. Weltkrieges verstärkte auch die ungarische militärische Leitung die militärische Aufklärertätigkeit in die Richtung der Nachbarländer. Dementsprechend wurde auf strategischer Ebene Luftaufklärung getrieben, und man machte Fotoaufnahmen von den bedeutendsten militärischen und industriellen Objekten. Die Aufnahmen wurden dann ausgewertet, aufgearbeitet, und die Ergebnisse wurden in die strategischen Pläne eingebaut. Genau so geschah es auch im Falle von Rumänien. Die Militärhistorische Kartensammlung besitzt den übriggebliebenen Teil der ausgewerteten Luftaufklärungsmaterialien. Die erhalten gebliebenen Materialien wurden zwischen Juni 1939 und August 1941 von 150 Objekten in Süd-Siebenbürgen und von 30 Ortschaften in Alt-Rumänien fotografiert.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL,
TÖRTÉNETÉBŐL

Samu Botond Gergő

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI MÚZEUM TÁRGYANYAGÁNAK SORSA
A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN¹
(II. RÉSZ)

Mire emlékeznek a helybeliek?

Elérkeztünk a talán legnehezebben megfogható és -formálható részhez. Az előzőekben sokat megtudhattunk a Hadimúzeum anyagának sorsáról, azaz hogy miért, miként, mikor és hogyan vitték Somlővárra, illetve hozták vissza a múzeumi tárgyakat rejtő ládákat. De mi volt ezekben a ládákból? Egyáltalán: mi történt Somlőváron? Ez az, amiről mélyen hallgatnak az írott források. Persze, szó esik fosztogatásról, csellengő orosz katonákról, ilyen-olyan százalékos anyagpusztulásról – de semmi konkrétum. Nehogy azt higgyük, hogy csak apróságok maradnak ki. Ugyanígy nem szerezhettünk tudomást arról, hogy a Hadimúzeum beosztottjai családostul települtek Somlővárra, sem arról, mennyien tartózkodtak éppen akkor a kastélyban és környékén, esetleg arról, ki hogyan vészelte át az orosz bevonulást. Mindezekről a helyiek meséltek, nem is keveset. Őszinteségükön csak segítőkészségük tett túl.

Természetesen nem mindenki (és nem ugyanúgy) emlékezett az eseményekre, még kevésbé a személynevekre, már csak az eltérő életkor, érdeklődés és élményanyag miatt sem. Ritkán fordult azonban elő, hogy valaki kevesebbet mondott volna a diktafon előtt, mint anélkül. Ha mégis felhasználom a később „elhallgatott” információt, a közlő nevét sem említem. Így is lesz néhány dolog, ami talán szóbeszédnek tűnik, ez paradox módon annak tudható be, hogy sokan említették, vagy többen hallomásból tudták. A felvett hanganyagot – amikor csak tudtam – összevettem a szakirodalommal és az iratokkal. Sajnos – vagy épp szerencsére? – ez nem túl sokszor állt módomban. Jelen esetben is többé-kevésbé időrendben haladok, újabb részletekkel gazdagítom a történetet, s az egymásra rakódó, úgyahogy illeszkedő rétegekből talán kiformalódik az egész. Jó hatvan év elmúltával ne várjunk csodákat, se interjúalanyaimtól (akik amúgy döbbenetesen sok mindenre emlékeztek), se tőlem, a kutatótól. Attól tartok, sok kérdés már soha nem válaszolható meg, esetleg csak pontosítható, szűkíthető.

¹ Az alábbi közlemény a szerző ELTE BTK történelem szakán 2006-ban írt szakdolgozatán, illetve egy évvel később muzeológia szakon leadott diplomamunkáján alapul. A közlés az Értesítő 10.-ben megjelent írás folytatása. Azon személyek életútjának közlésétől, akik az első részben már szerepeltek, jelen írásban eltekintünk.

A második világháború iránti érdeklődés reneszánszát éli. Ilyen körülmények közt jelentősnek érzem, hogy az átlagember szemszögéből láttassam: miként élte meg és túl az életében fontos illetve szeme előtt lejátszódó történéseket, esetünkben egy szerényen megbúvó dunántúli település-együttesen. Ilyen hosszadalmas bevezetés után lássuk, mi történt a tárgyalt időszakban Somlón, illetve a Somló környékén?

Mikor találkozhattak a helybeliek a múzeum anyagával? Rögtön annak leszállításakor. Többen emlékeztek a nyárra, mint időszakra, hónapot pontosan csak egy néni említett² – mégpedig az augusztust.³ Ez reálisnak tűnik, figyelembe véve azt, hogy júniusban még a Szépművészeti Múzeum tartott a kastélyra igényt, a jánoszázi Erdődy-birtokot pedig csak szeptemberben vették igénybe. Szerencsém volt, olyan bácsival is beszélhettem, aki akkor 16 éves fejjel részt vett a fuvarozásban.⁴ Háromnegyed konvencióra⁵ vették fel, lovas kocsijukkal szállította az anyagot. Beszámolója alapján rekonstruálhattam a nyári útvonalat. Mindennek teljesen ellentmond Szentneményi Béla több jelentése és a fennmaradt fotóanyag: ezek szerint nyáron (júniusban) mindössze két teherautónyi anyagot hoztak Somlón, még a szállítást lebonyolító csapatot is lefényképezték a Somló tövében.

Itt hívnám fel a figyelmet egy újabb jellemző adatközlési körülményre: jórészt a fiatalok, valamint a lányok és asszonyok maradtak otthon, és évtizedekkel később túlélőkként velük tudtam beszélni.

Még többen emlékeznek az őszi szállítmányra. Ez azt a feltevést látszik igazolni, hogy ekkor hozták a jelentősebb mennyiséget (bár lehet, hogy az ekkor beszállásolt múzeumi alkalmazottak hagytak mélyebb nyomot a lakosságban). Kezdetben ellentmondásosnak tűnt, miért emlegetik egyesek Devecsert, mások Somlón, mint a vasúti szállítás végpontját, végül – a levéltári forrásokkal egybevetve – letisztult a kép. Ugyanilyen világos sajnos az is, hogy az anyag pusztulása már ekkor elkezdődött, még ha csak kis mértékben is. Így látta ezt egy akkor kilenc éves fiú: *„A mi utcánkon mentek el... Somlón fele, a grófi kastélyhoz, és ugye az út nagyon rossz volt. Rettenetes nagy sár volt, ez szerintem novemberébe lehetett... és az utcán ahogy mentek ezek a lovas kocsik, egymás után potyogtak le a nagy levéltári anyagok, kötegelve... elment az egyik kocsik ment utána a másik, a lovak patája miatt ment szét, meg a lovas kocsik, a másik ráment és mi gyerekek onnét sok ilyen levéltári anyagot szedtünk össze az utcán, ami persze általában sáros volt, és bent nézegettünk, mint gyerekek, olvastunk, tehát tudtuk, hogy ez honnét származik...”*⁶ Az iratok között volt nyomtatott (a törzslapok? kisnyomtatványok? esetleg csak géppel írt,

2 A szerző az oral history módszerével dolgozott. Az eredeti szakdolgozatban az adatközlők teljes névvel szerepelnek. A személyiségi jogok tiszteletben tartásával jelen írásban nevük kezdőbetűjét közöljük.

3 Saját gyűjtés (továbbiakban: s. gy.) P. R.

4 S. gy. F. J.

5 1876-tól bevezetett írásbeli szerződés alapján a természetben kiadott bér a mezőgazdaságban, – „kommenció”, – mely a bérezés módjait és a munka feltételeit rögzítette. A gyermek csak fél-, a serdülő pedig háromnegyed konvenciót kaphatott; az öreg cseléd is előbb háromnegyed, majd félkonvenció, végül kegydíjas lett. – Magyar Néprajz VIII. k. 8-174. p.

6 S. gy. P. O.

adminisztratív dokumentáció?) és kézzel írott is. Emellett tehergépkocsikkal is hordták az anyagot, többen emlékeznek az alaposan megrakott szállítóeszközökre. Napokon, sőt, egyesek szerint hetekig tartott az átszállítás, mindvégig szigorú őrizet alatt.

Raktárként mindenki az Erdődy-kastély úgynevezett „téli kertjét” jelölte meg, ami nem egy üvegház, hanem a Szentneményi-féle térképen nagyteremnek nevezett, ma étteremként funkcionáló helyiség. Közkeletű nevét onnan kapta, hogy télen itt tárolták a narancs- és citromfákat, ezeken kívül még a fém kerti bútorokat is.⁷ A tárgyak elrendezésével ideiglenes elhelyezés miatt nem nagyon foglalkoztak, a visszaemlékezők a sarokban felállított zászlókra, valamint lezárt ládákra emlékeztek,⁸ de volt, aki látott egy külön állványon kiállított „48-as zsinóros ruhát”.⁹ Zsákokra is emlékeznek (a szovjet bevonulás utáni állapot), a képek (festmények) pedig hármásával, négyesével papírba voltak csomagolva és zsinórral keresztben átkötve. Némelyik viasszal le volt pecsételve, valamelyiken pedig átlátszó védőburkolat volt.¹⁰ Mindezek mellett a nagyteremben állt még egy fegyveres szobor is, ez több mint valószínű, hogy a kelet-ázsiai öltözetet hordozó fabábuk egyike volt.¹¹

A ládák, zászlók elhelyezése után a „múzeumosoknak” maradt még néhány hónapjuk, amit Somlóváron illetve Dobán töltöttek. Az Erdődy-kastélyban amúgy is zajlott az élet, a migráció érthető módon csak fokozódott a front közeledtével. De ki mindenki élt ekkor itt? Mindez szinte rekonstruálhatatlan, a felbukkanó csapatok és nevek kavalkádjában nehéz eligazodni. Lássuk, a Hadi-múzeum emberein, valamint a grófon és rokonain, a bajor királyi herceg családján kívül ki tartózkodott még rövidebb-hosszabb ideig Somlóváron? Többen emlékeznek a tüzérekre,¹² valamint egy másik – talán gránátos¹³ – csapatra, de megfordult itt még egy kilencfős SS-csoport is, feltehetően magyarok. Ez utóbbi csapatból ugyanis a konyhára, ahol az elbeszélő dolgozott, csak egy fiatal katona járt ceglédi kannájával, s ott, bár csak egyetlen egyszer, de tiszta magyarsággal szólalt meg.¹⁴ Emlékeztek még néhány napig elszállásolt menekülő svábokra (mind a faluban, mind a kastély környékén, pl. A segédtiszt lakásában), a pontos időpont ismeretlen, de „*elég hideg volt, ősz lehetett.*”¹⁵

A legtöbbet emlegetett csapat azonban a magyar „partizánoké” volt, róluk sokan meséltek. Parancsnokuk, egy bizonyos Fritz Pál őrnagy Somlóváron lakott családjával (két fia volt), míg a többiek kint voltak a faluban.¹⁶ Gyakorlataikon elvegyültek a lakosság között, majd egy bizonyos jelre elfogták az önmaguk közül kijelölt személyeket. Amíg a szovjet csapatok meg nem érkeztek, ott tartózkodtak.

7 S. gy. P. R.

8 Többféle méretű láda lehetett itt, de legtöbbje fegyver-és lőszeresláda volt.

9 S. gy. P. R.

10 S. gy. H. T. – Több adatközlő állítja, hogy rajta keresztül lehetett látni, mit rejt a csomagolás.

11 S. gy. K. Z.

12 Például F. E. s. gy.

13 S. gy. K. M.

14 S. gy. P. R.

15 S. gy. K. M.

16 S. gy. P. R.

Közjük tartozhatott a szintén sokat emlegetett Piroska nevezetű százados is, aki orosz kém volt,¹⁷ (más verzió szerint az angolokkal beszélt rádión), de idő előtt lebukott és elhurcolták. Mindezekon kívül emlékeznek olyan nevekre, amelyek az iratanyagban nem maradtak fenn, de abban a kaotikus – és forráshiányos – helyzetben tartozhattak akár a Hadimúzeumhoz is. Ilyen személy Brendhoffer ezredes („mert annak a felesége már méltóságos asszony volt”), valamint Lesitzky százados (érdemes figyelembe venni, hogy voltak a környéken, Somlószőlősön lengyel menekültek), de voltak közkatonák is, akikre nem emlékszik az utókor, például egy Vendel nevezetű csicskás, de felmerült a Fazekas és a 'Sedró' család-név is.¹⁸

Hogy teljessé tegyem az áttekintést, közvetve magához a kastély egykori tulajdonosához, Erdődy Péterhez fordulok, hiszen unokaöccse, a Münchenben élő Erdődy László gróf jóvoltából, akivel e tárgyban levelezést folytattam, más aspektusból is betekintést nyerhettem az eseményekbe.¹⁹

„A feljegyzések említik, hogy a menekülők hullámát már Somlóváron is erősen észre lehetett venni. (Sajnos időpont nincs megadva, én úgy gondolom, talán 1944 őszén lehetett). Majdnem naponta jelentkeztek telefonon vagy levélben érdeklődők. Így érdeklődött a Budapesti Hadtörténeti Múzeum is, hogy adott esetben lehetne-e kb. 6 vagonra való értékes műkincseket Somlóváron elraktározni. Közvetlen utána jelentkezett a Földművelésügyi Minisztérium azzal a kérdéssel, hogy egy autóbuszra való utassal jönnének s szállást keresnek. Szintén ezekben a napokban jelentkezett a Bábolnai Méntelep, ahonnan Gécy alezredes úr keresett 160 ló, a hozzávaló személyzet, felesége és két gyermeke részére néhány hétre szállást.”²⁰

A katonák mellett itt húzta meg magát Albert bajor királyi herceg²¹ családostul (ők egyébként korábban is gyakori vendégek voltak itt), azaz két lányával és két fiával. A nagy vadászatokra, melyeket tartottak, ismerőseik is eljöttek, míg nem „egy októberi napon letartóztatták a legjobb német barátai”, majd nyitott kocsin elszállították.²² Részletekért ismét a fentebb idézett levélhez kell fordulnom: „[...] egyik napon megjelent néhány német SS-katona, hogy átvegyék az ott a nácik elől elrejtőzött bajor királyi családot (három felnőtt és négy gyerek) »biztonsági őrizetbe« ahogyan azt ők mondták. Erdődy Péternek sikerült az SS-katonákat a kastély borospincéjébe csalogatni, levitte nagy harmonikáját s így zenével és ivással sikerült az elindulás időpontját még kb. két nappal eltolni, míg végre mindannyian elbúcsúztak. Mint akkori szokás szerint, csak később tudódott ki, a transport a Dachau-i koncentrációs táborban végződött. A család búcsúja 1944 október 6-án történt.”²³ Nem tudni, mikor mene-

17 S. gy. K. Z.

18 S. gy. P. R.

19 Erdődy László gróf elektronikus válaszelevele a szerző tulajdonában.

20 Erdődy László gróf válaszelevele. 2006. március 19.

21 Albrecht Luitpold Ferdinand Michael von Wittelsbach bajor királyi herceg (1905 – 1996) III. Lajos, az utolsó bajor király unokája 1937-ben az erősödő náci befolyás miatt elhagyta Bad Kreuth-i lakhelyét, majd Horvátországban, illetve Magyarországon élt önkéntes száműzetésben. – http://www.proka.de/start.htm?/extras/bayern/org_po/h-albr/h-albr.htm

22 S. gy. P. R.

23 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

kült ide a baranyai Montenuovo herceg²⁴ családja, támpontként mindössze annyit tudtam meg, hogy a családfő Sopronkőhidán raboskodott, csak lányai és felesége laktak Somlóváron.²⁵

A helyzet ezek után sem normalizálódott, hiszen először a Hadimúzeum „futott be”: *„Elsőnek megérkezett a Hadtörténeti Múzeum hat vagon²⁶ anyaggal. Ezek az anyagok a kastély három legnagyobb helységében lettek elhelyezve. Természetesen az anyaggal együtt az egész személyzet is megérkezett, mely egy tábornokból, egy ezredesből, egy alezredesből és még néhány tisztből, mind nyugdíjas szeniorok, valamint konyhaszemélyzetből állott, mert ők külön látták el magukat. Alig hogy ezek az Oldtimerék valahogyan is elhelyezkedtek, befutott a Földművelésügyi Minisztérium autóbussa is nyolc személlyel. Ezek ugyan csak egy éjjelre maradtak, holmijukat átpakolták, a fölösleges terhet ott hagyták s hajtottak tovább.*

Alig hogy eltűntek, jött egy telefonhír már Veszprémből, hogy Gécy alezredes úr 160 lovával körülbelül egy fél napon belül Somlóvárra érkezik. Gécy és családja a kastélyban lett elszállásolva, a lovak pedig két majorban. Miután ez a lavina el volt rendezve, már jött a következő. Ebben az esetben ugyan csak távoli ismerősök nagy családja. Közben az u. n. Kiskastélyban egy partizán iskola lett berendezve. Kb. 30–40 iskolás lett itt kiképezve. Az eredményt a háziak hamar észrevették, mert nemsokára megérkezett egy kis repülő, körözött egy-kettőt a kastély felett, ledobott egy bombát, mely szerencsére nem robbant fel s ismét eltűnt.

Az általános visszavonulás mindig erősebb lett. Nemcsak civil menekültek jöttek, hanem magyar katonai alakulatok is. Így érkezett Erdődy Péter sági majorjába (25 kilométerre Somlóvártól) hirtelen, kérdés nélkül egy alezredes egységével s többek között két szoba azonnali átadását követelte. Az ottani gazda két erős fiatalembert kért meg a szobák kirámolására. Azok mindjárt nagy hévvel neki is álltak a rámolásnak. Egyikük éppen akkor búzott egy kiterített szőnyegen, amikor az alezredesné, a nagysága, a szőnyeg másik végén még rajta állt s a rántás következtében orra esett. Az indulatos katonatiszt ezt oly nagyarányú sértésnek vette, hogy másnap elküldte megbízottait Erdődy Péterhez 25 kilométerre Somlóvárra s kibívtá párbajra, melyből szerencsére idővel nem lett semmi.²⁷

Ez után az áttekintés után lássuk, kik tartoztak – az igen zárkózott – múzeumi gárdához: az eddig felsoroltakon kívül felmerült az e minőségében még

24 Montenuovo Nándor (1888–1951) herceg jogi tanulmányokat végzett, majd katonai szolgálatot teljesített. 1921-től irányította a Baranya megyei családi gazdaságot és kapcsolódott be a politikai életbe, mint felsőházi tag. A 30-as évek végétől náciellenes álláspontot képviselt. Azon kevesek egyike volt, akik nem szavazták meg a zsidótörvényeket. A háború alatt az ország kiugrásáért dolgozó politikus volt, akit a német megszállás során letartóztattak, Sopronkőhidán raboskodott, Auschwitzba akarták szállítani. Sikerült megszöknie. 1945-ben felosztották németbolyi birtokát, majd néhány év múlva ismét letartóztatták és Márianosztrára hurcolták. Itt is halt meg 1953-ban. Családját az Alföldre deportálták. – <http://209.85.129.132/search?q=cache:ejafipkKXncj:www.kutdiak.hu/56-16783.php+%22Montenuovo+N%C3%A1ndor%22+tudok&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

25 S. gy. P. R.

26 Ezek után már teljes a káosz a leszállított anyag mennyiségét illetően, de ésszerűnek látszik, hogy kezdetben csak hat vagonnyi anyagnak kértek helyet – és később, mikor többet vittek le, ezt nem módosították.

27 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

nem említett Csillag Ferenc²⁸ neve, valamint Pataki László őrnagyé is, aki úgyszintén a Hadimúzeum alkalmazottja volt.²⁹ Már az is csoda, hogy ennyi emlék megőrződött a múltból, így nem meglepő, hogy például Koltai József hadnagy neve feledésbe merült. Hogy ott volt, egy rövid jelentés tudatja csupán a Hadilevéltár anyagából. Eszerint nevezett személy a jól ismert Huszász-majorig jutott, ahol 1945. március 31-én egy Polgár nevezetű egyénnek három fekete nemezdobozban leadta a pénztár kulcsait, valamint iratokat és fényképeket.³⁰ Egyik legtöbbet látott szemtanúm úgy emlékezett, hogy a „múzeumosok” vezetője egy fémállkapcsú tábornok volt, ugyanis piros csík volt a nadrágján és igen nehezen evett. Egy „jó kövér” ezredes volt a segédje, „*annak nem volt kutya baja sem, csak az meg lőni nem tudott*”. Mindez akkor mutatkozott meg, amikor a vadászatokon rendre felsült, holott „*annyi nyúl volt, mint az öregördög*”. Az ezredes csicskása egy bizonyos Vendel volt, aki egy alkalommal szuronnal dobta agyon a felettese által elszalasztott nyulat.³¹

A tisztek mellett ne feledkezzünk meg a polgári alkalmazottakról. Reményi György asztalos neve már jól ismert, de rajta kívül érkeztek még ide szakácsok (szám szerint kettő) – egyikük beceneve Mackó volt – és más asztalosok is. A műhelyeket az úgynevezett Kiskastélyban, annak második emeletén rendezték be. Aktivitásukra jellemző, hogy amellet, hogy a kastély körüli famunkákat elvégezték, így például az ablakokat javították,³² „*ládákat is készítettek, mer’ aztán hoztak még holmikát, aztán itt pakolták be, azokat leszögelték*.”³³ Az asztalosok más okból is megmaradtak adatközlőm emlékezetében: az apjától csent cigarettáért cserébe csapágyas rollert készítettek neki.

Ugyancsak említést érdemelnek a családtagok – már akik ismertek voltak. A tisztek nagyrészt a kastély második emeletén kaptak szobát. Szentneményi Bélának³⁴ két kislánya, míg Patakinak egy kisfia volt.³⁵ A faluban Andóéknál (mind Jenőnél, mind Józsefnél), valamint a Földi családnál és Gaáléknál szállásoltak el alkalmazottakat. Gaál Lajosnál lakott 1945 nyaráig Harsányi Iván alhadnagy,

28 Csillag Ferenc (1907. október 31. Budapest–1989. április 26. Budapest): katonatiszt, fegyvertörténész, múzeumigazgató. A Hadimúzeum egyik kiállítási osztályának vezetője (1943. okt.–1945. febr.). Részt vett a gyűjtemény evakuálásában, lekísérte az anyagot Somlóvárra. A Vár ostromát a Hadimúzeum épületében rejtőzve élte át; ott került orosz hadifogságba február 2-án, ahonnan csak 1947 júliusában tért haza. – Arcképcsarnok 166. p. (Tóth Orsolya szócikke.)

29 Pataki László a Hadimúzeum 1930-as évekbeli fiatalításának példája, 1940-től fegyvertörténészként szolgált az intézményben. – *Szoleczky Emese*: „utolsó ... állomásteste a m. kir. Hadimúzeum” Thurner (Turányi) Géza emlékére. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andreea–Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 143. p.

30 HL Saját irattár 1946., 4. doboz, 224/HMúz -1946 Jelentés.

31 S. gy. K. Z. – az említett tábornok a harctéri sérült Szotyori Nagy Áron volt.

32 S. gy. P. R.

33 S. gy. K. Z.

34 Szentneményi Béla részletes életrajza *Babucsné Tóth Orsolya* tollából jelent meg: „Arany kardbojt és festőecset.” A m. kir. Hadimúzeum munkatársa, a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka, Szentneményi (Valentin) Béla. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andreea–Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 179–200. p.

35 S. gy. P. R.

fegyvermester,³⁶ míg Földiéknél Kőváry Lajos főtörzsőrmester kispap fiával és 16 éves lányával.³⁷ Természetesen a feleségek is elkísérték férjüket.

A beszállásolt családokról egyébként – bár egy házban laktak – a falusiak olyan sokat nem tudtak. Igen tartózkodóak voltak, ami érthető is bizonyos szinten, épp ezért a helybeliek is „*másnak nem hívták őket, csak múzeumosoknak*”, ennyit tudtak róluk. Mint láttuk, a kastélyban valamivel közvetlenebbek voltak, de ott mások lehettek a körülmények is. Összességében önellátásra rendezkedtek be, a számukra kiutalt tej, liszt vagy éppen burgonya árát egy magas rangú tiszt egyenlítette ki a gróf irodáján.³⁸ A már sokszor emlegetett vadászatok mellett más összefüggéseken is részt vettek, de egyébként is zajlott az élet, egy visszaemlékezés szerint Fritz őrnagy felesége is krémest sütött, borozgattak és „buliztak” minden este a Kiskastélyban. Ugyancsak felidéztek Szentneményi Béla somlósziölösi útjait, ahol az ottani jegyző, a plébános, vitéz Orbán József, valamint Erdődy Péter társaságában töltötte az időt, gyakran kártyázással.³⁹ Szentneményi egyébként nem csak a fényképe alapján volt szimpatikus ember, aki emlékezett rá, mindenki dicsérte.

Mindemellett a mozgalmas időknek köszönhetően maga a falu, Doba is eseménydús életet élt. A sok katona a lányok figyelmét kötötte le, akikkel akár moziba is mehettek, a beszállások pedig egész családokét. Többen emlékeznek rövid időre betelepített rádióadóra, gyakorlatozó tüzerekre, az átvonuló német csapatokra, a parasztpartizánokra, s az általuk behurcolt rengeteg tetűre, amelyek „*mind az egész falut elárasztották*”.⁴⁰ A szovjet csapatok bevonulásával a helyzet átmenetileg csak romlott. Még mielőtt ez bekövetkezett volna, egy német kommandatura foglalta el a kastélyt, majd néhány nap múlva egyik pillanatról a másikra eltűntek. Ezt követően Erdődy gróf 1945. március 19-én elindult nyugatra, Vépre, a bátyjához.⁴¹ Hasonlóképpen követte őt személyzetének több tagja is. A múzeum személyzete is teherautókra rakodott és felkerekedett, ki családostul, ki anélkül. Az, hogy melyik stratégia volt „kifizetődőbb”, az leginkább a pillanatnyi szerencsén múlott (Kőváry Alajos főtörzsőrmesterék sem kerülhették el a szovjet katonák durva zaklatását, bár a Somlón bújtak el egy pincében).⁴²

A múzeumi beosztottak nyugatra menekülése – nem csak a szakirodalom ellentmondásossága miatt – amúgy is számos kérdést vet fel és (sajnos) hagy függőben. Röviden kitérek ezekre is. Először is, probléma akad az indulással, ugyanis volt, aki ezt január-februárra tette, és ennek is van alapja egyes források szerint,⁴³ de ez legfeljebb az „első hullám” lehetett. Másodszor szállítóeszközökkel indultak útnak, ez feloldható: az egyik beszámoló szerint szekerekkel a közeli

36 XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 125/HMú -1945 utasítás az illetékes rendőrségnek 1945. szeptember 15.

37 S. gy. F. E.

38 S. gy. K. M.

39 S. gy. B. Gy. Emlékezett Szentneményi nevére is, aki „nagyon katonás, nagyon rendes ember volt”.

40 S. gy. F. E.

41 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

42 1945. június 22-én Kőváry több hadimúzeumi munkatárssal együtt szintén a székesfehérvári táborból szabadult. (Ld. A közlemény 1. részét!)

43 S. gy. K. M.

Iszkázig jutottak. Valószínű, hogy szekérrel vagy szekerekkel is szállítottak, de ez nehézkes volt, így inkább megszabadultak tőlük. A harmadik rejtély az, hogy tulajdonképpen mit vittek magukkal (azon kívül, amit Koltai Huszász-majornál⁴⁴ leadott, ahhoz ugyanis nem kellett volna teherautó). Nem tűnik logikusnak – de amúgy is akad egypár ésszerűtlen esemény a történetben – az, hogy múzeumi tárgyakat vittek volna magukkal, s nem a saját holmijukat. Mégis erre emlékeznek sokan, és a közvetett adatok is ezt mutatják. Természetesen a legvalószínűbb az, hogy próbálták a gondjaikra bízott legértékesebb, vagy legkönnyebben szállíthatónak tűnő műtárgyakat, valamint saját útipoggyászukat menteni. A részletek – úgy tűnik – örökre homályban maradnak.

A „múzeumosok” távozása után hamarosan megérkeztek a szovjet csapatok. Mindez nagy valószínűséggel 1945. március 24–25-én történhetett (vasárnap-hétfő). Amikor a német hadtestről kérdezősködtem, legtöbbször semmire sem emlékeztek (nem hagytak túl mély nyomot), újra és újra felidéztek viszont egy szerencsétlenül járt német kiskatona történetét. Számos variációját hallottam, ezekből a leghitelesebbnek tűnőket – akik ott tartózkodtak a kastélyban – olvastottam össze.⁴⁵ Eszerint nem sokkal a szovjetek előtt érkezett három német katona a kastély területére. Ketten felpattantak a pincében épp a bort leeresztő csendőrök kerékpárjaira és elhajtottak. A magára maradt fiatal katonát civil ruhába akarták öltöztetni, illetve elrejtetni a bevonulók elől, de egyesek szerint egy harckocsi, mások szerint a tavaszi viselet, a szovjetek ködvágó sapkája tévesztette meg az embereket – azt hitték, németek jönnek. A kiskatona így egyenruhában maradt, vesztére. Elsőként fogták el és a közelben ki is végezték. Napokig temetetlenül hagyták az út közepén, mígnem a somlőváriak össze nem szedték (darabokban, vasvillával), s el nem hantolták a zöldségeveremben, a porta mellett. Sírjára a háború után, amíg teheték, virágot vittek az asszonyok.

A bevonulás során több ehhez hasonló véres atrocitást nem említettek, volt viszont fosztogatás. Míg a faluban élő egyik néni arra emlékszik, hogy lovakat kerestek, a kastély környékén élő különböző értékek – óra, arany – összegyűjtésére emlékezett. Többen tudták kezelni a helyzetet, egészen elképesztő ötletességgel rejtették el csekély ingóságukat. Talán ennél is jobban féltették lányaikat, akik a padláson illetve a tetőn bujkáltak, vagy éppen „*öregasszonynak öltöztették őket, bekenték mindennel, hogy öregnek lássanak*”.⁴⁶ Egyébként is felkészültek az emberek, Somlőváron, a domboldalban bunkert is ástak, de végül is csak a pincéket használták óvóhelyként. Az esetleges összekülönbözések (amiből egyébként nem volt sok) és a változatos túlélési stratégiák bemutatása nem tartozik dolgozatom szorosabban vett témájához, épp ezért ennyi ízelítő, úgy vélem, elég is volt belőlük.

44 1945. március 31-án a Hadimúzeum Somlővárról elvonult tagjai fogságba estek a Csörötnek melletti Huszász majornál. Ekkor adta át Koltai József hadnagy és szotyori Nagy Áron múzeumparancsnok egy Polgár nevű személynek a pénztárládát a kulcsokkal, valamint három fekete nevezdobozt. Előbbiben pénz nem, „csak” muzeális szempontból értékes fényképek, utóbbiakban anyakönyvi lapok és ügyiratok voltak. – HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 4. doboz, HMúz. 224/Kt.–1946. Koltai József levele a Hadimúzeum parancsnokságának fogságból való hazatérte (szeptember 14.) után. 1946. október 15.

45 így például K. Z. vagy H. E.

46 S. gy. H. E.

A szovjetek megjelenése azonban egy tényen nem változtatott – ismét beszállítottak jó pár katonát.

Térjünk vissza a gyűjtemény sorsára! Mint azt Szentneményi Béla első jelentésében olvashattuk, először a kastély urának távozása és a szovjet csapatok bevonulása közötti „hatalmi vákuumban” fosztogatták, ezután azonban „egy öt katonából álló helyőrség lett a kastélyba küldve, Kozarich úr (a gróf komornyikja) ki lett nevezve mint tolmács és senkinek sem szabadott a kastélyba bemenni”.⁴⁷ Ez a helyzet várta a visszatérő grófort is, aki csak a parancsnok engedélyével léphetett saját kastélyába, s mozoghatott ott. Az örök száma egyébként visszaemlékezőként változó, más-más, az imént említett komornyik fia, – egyik legfőbb kútfőm – két orosz katonát említett, ezeket június-júliusban rendelték ki. Szemtanúja volt a zászlók (körülbelül két teherautónyi) és a fegyvergyűjtemény elszállításának is.⁴⁸ A szovjetek után, mint már tudjuk, a veszprémi rendőrkapitányságról a múzeum anyagának őrzésére kirendelt Vég Antal rendőr őrmester őrizte az anyagot,⁴⁹ akinek felesége egyébként dobai származású volt.

Ősszel a megszálló szovjet katonák elhagyták a kastélyt, de érkezett helyettük egy másik csapat, amely teljesen széthordta a kastély berendezését.⁵⁰ Mind ebben aktívan közreműködött több környékbeli is, jöttek Somlószlósból, Borszörcsökről, Orosziból is. A fosztogatás és az „újrahasznosítás” mind a hadsereg, mind a lakosság részéről véleményem szerint több turnusban zajlott, legalábbis hosszabb ideig tartott.⁵¹ A falusiak reakciója végül is érthető, hiszen, mint ahogy arra az egyik elbeszélő rávilágított, „*bát bizony, mindenki szegény volt, ruha, cipővel rosszul álltak általába' mind, és onnét a kastélyból ezek a bizonyos régi holmik, ruhák, cipők kerültek ki, amik múzeumi tárgyak voltak, és gyerekek jöttek iskolába piros nadrágokba és hasonló ilyen régi katonai ruhákba, bakancsokba, amit onnét szedtek el... hát ugye például rá volt írva egyik-másikra, hogy ki bordta, melyik... főleg '48-as anyagok, hát tudom azt állítani, hogy az egyik fiú például [...] kérdezte a tanító tőle: te Misi, milyen nadrágba jársz? az mondja hogy: Görgeyé volt... mivelhogy az volt ráírva...*”⁵²

A sors ironiája, hogy épp az anyag szétszóródásának „köszönhetően” ismerhető az meg – még ha csak részleteiben is. Egészen eddig csak lezárt faládákról, becsomagolt zászlókról és néhány ruháról esett szó. Lássuk, mit rejtettek ezek a ládák: „*fölfeszegették a ládákat, sokat, de sok ami nem volt fölfeszegetve. De hát mi is benne voltunk ebbe a buliba mert ugye minden, nyilak, török, kardok, olyan puskák voltak, ami ilyen gyöngyházzal kirakott, mint a trombita, olyan csöve volt, ilyen régi, nagyon régi fegyverek.*”⁵³ Kész kincsház volt az otthon maradt gyerekek és asszonyok számára. Előbbieknek „*csak a szép tetszett, hogy melyik tetszik, melyik szebb*”⁵⁴ utóbbi-

47 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

48 S. gy. K. Z.

49 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 70/Kt.-1945. sz.-hoz Szentneményi Béla jelentése. 1–2. p.

50 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

51 „*Reneteg hétig (!) elkallódott a múzeumtul [az anyag]. Mert mindenki vitt, akinek több esze volt.*” – s. gy. Cz. S.

52 S. gy. P. O.

53 S. gy. K. Z.

54 S. gy. H. E.

aknak a viseltes ruházat pótlására volt szükségük. Ennek köszönhetően kelhettek lábra a bevezetőben vázolt legendák, hiszen „sokszor itt a faluban is jártak olyan piros nadrágokba, kék nadrágokba”,⁵⁵ de ugyanúgy „voltak itt például ilyen buszársapok, meg ilyesmik... azt azér’ a gyerekek eljátszották...”⁵⁶

A ruhagyűjtemény vesztesége később – mint olvashattuk – még úgy-ahogy pótolható volt. Ami már jóval kevésbé, az például a zászlóanyag (tehát ezt még azok elszállítása előtt dézsmálták meg), amely rövid ideig őrizetlen *maradt* „úgy-ahogy aztán abból is vittek el ugye a faluba is, mert akinek piros, vagy kék, vagy zöld gatyát varrtak neki, az onnan származott a Hadimúzeumból, mer’ a lobogót ugye föl-megnyesték”,⁵⁷ volt, aki szoknyát varrt belőle. A zászlókkal szerencsére nem csak így bántak, fiatal fiúk szimplán csak élvezték, ahogy lengette őket a szél, ezért felvitték az erkélyre, futottak vele, sőt, néhányat el is akartak rejteni a padláson, hogy majd később egy esetleges fölvonuláson vihessék. Mindebből azonban nem lett semmi.⁵⁸

Hasonló sorsra jutott a rendjel- és kitüntetés-gyűjtemény is. Ezek népszerűek voltak, már csak dekorativitásuk miatt is: „játszottunk a kitűzőkkel, különböző kitűzők voltak, nem nagyok [...] erre is emlékszem, hogy egyik kapcsos volt, másik beletűzős, és a gyerekek... így játszottunk vele”.⁵⁹ Szintén könnyen hordozhatók és szépek voltak az érmék, ezek lehettek akár a Szentneményi Béla által leírt, megőrzésre átvett, 120 darabos gyűjtemény részei is – nincs már senki, aki valaha is azonosíthatná. Mint majd láthatjuk, mindezek – akárcsak akkoriban szinte minden – inkább csere alapját képezték. Konkrét tárgyakra sajnos senki sem emlékezett, mindenestre ezekkel is, akárcsak a szuronyokkal, az erdőben futkároztak, játszottak.

Az egyéni érdeklődés is meghatározhatta, ki mit gyűjtött: „én a távcsövekre voltam mindig kíváncsi: ugye azok akik voltak katonák az első világháborúban, azt mondták, hogy ez a géppuskán volt kukker, meg volt olyan távcső is, amely megfordította így-e, az embereket.”⁶⁰ A különböző optikai eszközök helyett többen a fegyvereket, főként a szuronyokat favorizálták, ezekkel az erdőben játszottak. A felnyitott ládákból találtak persze modern fegyverzetet is, de ezekre, mint azt az egyik bácsi mesélte, „nem aspiráltak”, „inkább ilyen nyilak voltak, ilyen számszerűk meg kézi nyilak és ezekkel... vetemedtünk rá, de hát vessző meg nem volt hozzá és emlékszem, hogy ilyen számszerűra egy ilyen katonai bajnétot tettünk aztán azt lődöztük abba a nagy terembe a másik végén volt támasztva egy nagy tábla deszka, abba lődöztük bele, de úgy belevitte azt a tört, hogy alig tudtuk kiszedni belőle...”⁶¹

Legnagyobb számban mégis az egyenruhákat vitték el. Egy idősebb néni emlékei szerint „az a sok katona holmi, ruba benn volt a kastélyban. Keresztül-kasul jártak rajta a népek.”⁶² Csak néhány névre emlékeztek, akik iskolásként huszárruhában

55 S. gy. A. R.

56 S. gy. Cz. S.

57 S. gy. K. Z.

58 S. gy. M. F.

59 S. gy. H. E.

60 S. gy. M. F.

61 S. gy. K. Z.

62 S. gy. K. J.

jártak, így a sajnos már elhunyt Hajas András is. „*Nem volt neki ruhája aztán annak volt olyan piros nadrágja, kettő is, kapott onnan a múzeumból, egyiket letette, másikat fölvette aztán a' járt ilyenbe.*”⁶³ Ugyanígy tett a fenti idézetben szereplő Mihály is, aki még olyan kicsi volt, hogy Görgey ruhája épp ráfért. Szintén zubbonyban járt az orosz Ménkü János is, akinek piros nadrágja és kék felsője volt.⁶⁴ Egyes források szerint őt teleaggatták kitüntetésekkel is, mikor először felöltöztették, de később ezeket már nem hordta. Természetesen ennél többen ruházkodtak a kastélyból, felnőttek és gyerekek vegyesen. Az asszonyok, lányok jellemzően leginkább a színes – piros, kék, zöld – és zsinóros öltözékekre emlékeznek, a díszruhákra, cipőkre, sőt, valaki textíliára is emlékezett. Mivel a gróf ruhatárából is került ki anyag, valószínűleg minden összekeveredett.

A fegyverek a fiúkra gyakoroltak mélyebb hatást, de azért a nénik is emlegették az „*ágyúféléket*” és kardokat, puskákat. Nézzük, mi egyéb volt még ott! az egyik felnyitott ládában hadifoglyok emléktárgyai, esetleg 48-as rabmunkák voltak: gyűrűk, karperecek, különböző faragványok – ami nyomot hagyott egyik mesélőmben, „*egy fából kifaragva két bilincs meg a lánc*”.⁶⁵ Volt egy olyan ezüstgyűrű is, amit patkó ékesített, szeggel átszúrva, de sajnos a folyamatos használat miatt ez idővel elkopott. Ne feledkezzünk meg a könyvgyűjteményről sem, ami talán a legszerencsésebben került ki ebből a forgatagból. A könyveknek, mint olyanoknak, szinte semmilyen gyakorlati hasznuk nem volt (csak az, hogy papírból készültek), ezért csak bőrkötésüket használták fel a szovjet katonák, amik alkalmasak voltak például buksza készítésére.⁶⁶ (A könyv papírtestének pedig lapokra szaggatva az évszázadok alatt megszokott módon teljesen hétköznapi és praktikus felhasználási módjai alakultak ki – gondoljunk csak az ablaktisztításnál, csomagolásnál másodlagosan felhasznált nyomdai termékekre...) Amikor rákérdeztem konkrét fegyverekre, „*török görbe kardokról*” beszéltek, gyöngyház, arany és ezüst markolattal, valamint „*kovaköves elöltöltős puskákról*”. Ezek egy része ugyancsak a környékbeli falvakba vándorolt. Még a kezdeti szállítások során is sikerült egy-két tárgyra szert tenni – logikus módon fegyverre, hisz, mint tudjuk, a szovjetek a zászlókon kívül még a fegyvergyűjteményt vitték Devecserbe.⁶⁷

Ehhez a hurcolkodáshoz a helyieket is igénybe vették, s ez az a momentum, ami sokakban mélyen megmaradt. Mivel marháikat összeszedték, mindenkinél csak egyetlen egy jószág maradt, így csak egymással összefogva tudtak több igavonót a szekerek elé kötni. A Devecser felé tartó szekérkaraván előtt egy férfi haladt, mivel az utakon nagy volt a gépjárműforgalom (hiszen a szállításban is részt vettek), s féltő volt, hogy a tehenek megijednek.⁶⁸ A szekerekhez kötöttek néhány kisméretű ágyút is, amik aztán nem feltétlenül érkeztek meg rendeltetési helyükre (bár az őszintén szólva inkább a Hadimúzeum lett volna, nem a Szovjetunió). Sajnos ezek a nagyobb méretű műtárgyak is tönkrementek, elkallódtak az évtizedek során.

63 S. gy. Sz. M.

64 S. gy. T. L.

65 S. gy. K. Z.

66 S. gy. K. Z.

67 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 52/Kt.–1945.

68 S. gy. M. F.

A fegyverekre egyébként különösen érzékenyek voltak az idegen csapatok, talán ennek is köszönhető, hogy túl sok nem tűnt el, illetve, hogy ezeket is később megtalálták. Kiválóan érzékelteti ezt a helyzetet az az epizód, amikor az említett szállítás után „jó pár béttel” GPU-sok⁶⁹ jelentek meg Dobán, s tolmácsuk útján eldugott fegyverek után kérdezősködtek. A történet elbeszélője csak egy rakétapisztolyos ismerősének falazott, más lőfegyvert tudtával nem hoztak ki Somlóvárról. Miután kérdésre nemleges választ kapott, „megverte a ruszki a vállunkat (na már nem vernek meg bennünket, az ember félt, hogy megverik, hogy nem adunk elő fegyvereket)”, majd tovább kérdezősködött, hogy mit vittek el a kastélyból: „– Ilyen csecsebecsüket, ilyen kis érmeiket, ilyen... – Hol vannak? – Elajándékoztuk a másik kollegának! – Mér’ ajándékoztuk el? – A’ meg adott nekünk mást, ugye, ceruzát vagy mittudomén, [...] akkor nagy újság volt az...”⁷⁰ Jól látható, hogy már javában folyt a cserekereskedelem, amit sem megmagyaráznom, sem bemutatnom nem kell.

Be kell vallanom, minél mélyebbre árok, annál inkább növekszik a zavar, mégis, megpróbálom rendbe szedni az eseményeket. Hosszú fejtörés után a következőkre jutottam: az első elhordás után, miután a szovjetek megérkeztek, Erdődy Péter feljegyzései szerint „az oroszok úgy látták, itt egy értékes hadszertárra bukkantak, melyet úgy a katonaság, mint a civilek elől meg kell védeni.”⁷¹ Úgy látszik, ők is csak a zászlókra és a modernebb fegyverekre összpontosítottak, a többi annyira nem vigyázták. Ennek ellenére mégis került fegyver a helyiek kezébe. Jó példa erre egy kis pisztoly, aminek jellemző módon külön története van,⁷² és ugyancsak jellemző, hogy egy öngyújtóra cserélték el. A végső dőfést mind a kastélynak, mind a benne lévő berendezésnek a szovjet katonák második hulláma adta, ekkor olyan szinten szétszedték az egész épületet, hogy még a nyílászárókat sem hagyták a helyükön. Így fordulhatott elő az, hogy egy Somló környéki asztaloshoz többször is bekerült számos, Somlóvárról származó és átalakításra váró ajtó, ablak. Azt már talán mondani sem kell, hogy minden hasznosítható faanyagot (ideértve a padlón kívül a könyvtár kazettás falburkolatát is) felhasználták, illetve elégettek. Mindezt csak azért írtam le, hogy érzékeltessem – a múzeumi anyag arányaiban nem is szenvedett akkora kárt.

Volt olyan időszak, amikor rendszeren őrizték a gyűjteményt. Többször szóba került a veszprémi Vég Antal neve, aki egyik adatközlőm barátjának rokona volt.⁷³

69 GPU vagy OGPU: szovjet államvédelmi szerv, 1922-ben hozták létre, az 1934-ben az ez év júliusában létrejött NKVD-be integrálódott, majd 1941. február 1-én NKGB néven kivált belőle, július 20-án ismét fuzionáltak, majd 1943. április 1-én újból szétváltak. Mindkét szervezetet Lavrentyij P. Berija irányította (az NKVD-t 1938 és 1953 között). – Magyarország a második világháborúban. Főszerk. Sipos Péter. Budapest. 1997. 340–341. p. (Sipos Péter szócikke.)

70 S. gy. M. F.

71 Erdődy László válaszelevele. 2006. március 19.

72 K. Z. játszott vele, mikor egy orosz katona tetten érte, nála azonban volt vaktöltény is, amivel tenyerébe lőtt, elhitetve a katonával, hogy az csak játékfegyver. Később vele cserélte el ezt a pisztolyt.

73 HL XIII. 4. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 167/Kt.–1945. Vég Antal volt Szentneményi szerint az, „aki bosszu időn keresztül a legnagyobb önfeláldozással őrizte sokszor életveszélyes körülmények között is, /ezt magam is tapasztalhattam, mert egyik est időben a kastély közelében orvul rámlotték/ a múzeum anyagát. Annál is inkább részesíthető elismerésben, mert a megmaradt csekély mennyiségű egyenruházati gyűjtemény egy részét ő mentette meg a múzeumnak részére azzal, hogy egy alkalmas helyen több rubadarabot elrejtett és megérkezésekor nekem beszolgáltattott.”

Neki vittek rendszeresen ételt, „és azalatt míg ők megették az ebédjüket, hát ott egy kicsit elidőzöttünk, addig minékünk ott szabad volt óvatosan közlekedni, és látunk ilyen képeket, ruhákat, zászlókat, meg ilyen szép faragott ládát...”, hozzányúlni azonban semmihez nem volt szabad. Három őrre emlékeztek, akik akkoriban fegyverrel a két bejáratot őrizték. Maga a kastély egyébként azidőtájt még igen zsúfolt volt, az ágyak, fotelek egymásra voltak halmozva, még a kádban is tároltak valamit.⁷⁴ A többszöri „őrségváltás” után, érkezett meg Szentneményi Béla, akit a már ismertetett, finoman szólva is lehangelő kép fogadott. Megjelenése azonban egyben a helyzet normalizálódását is jelentette, legalábbis a Hadtörténeti Múzeum szempontjából.

Semmi sem olyan egyszerű, amilyennek látszik. A múzeumi menekítő csapat valószínűleg semmire sem ment volna tolmácsuk, Bedics József⁷⁵ segítségével. Ő is, akárcsak akkoriban számos, az első világháborúban szerencsétlenül járt ember, több – esetében négy – éves orosz hadifogságban tanulta meg a nyelvet. 1945 közepén jöttek először hozzá Budapestről egyenruhás tisztek, mint mondták, „a Hadtörténeti Múzeum anyagát kellene megmenteni vagy hazabozni”. Ezek után többször magukkal vitték útjaikra, úgy látszik „önállóan ők, mint egyenruhás tisztek semmire sem mentek volna”. Bedics Józsefre szorultak, mikor Janguzov őrnaggyal, a devecseri városparancsnokkal tárgyaltak, de Somlóvárra is elkísérte őket, hogy az ellenőrzési pontokon elkerüljék az esetleges problémákat. Janguzov valódi nevét egyébként Devecserben csak kevesen tudták, mindenki csak „Fekete Kapitány”-nak titulálta, mert barna bőrű volt.⁷⁶

Tekintsünk ki egy rövid időre a Devecserben zajló eseményekre! Szemtanúm 1945 májusában látta ott először a gyűjteményi anyagot, amely 19. századitól az I. világháborúsig mindenféle kézfegyvert tartalmazott. A legnagyobb részét kitevő ládák azonban mind le voltak zárva, kézigránátos, géppisztolyos őrök vigyáztak rá. Ezek devecseriek voltak, de a szovjetek biztosították hozzá a szükséges fegyvereket. Igen szigorú őrizetet adtak, a helységben egyébként sem adtak módot túlkapásokra. A visszaemlékezés szerint volt egy úgynevezett „ömlesztett anyag”, amit nevével ellentétben rendezetten helyeztek el, de nem voltak becsomagolva. A kézfegyverek mellett lőszerszámok is voltak közöttük. A ládák száma 30-35 darab lehetett, nem rakodták egymásra őket, a hatalmas kocsisínpénben így is elfértek. Az elszállítást adatközlőm az év végére, 1945 novemberére tette.⁷⁷

Visszatérve a maradék anyagot összegyűjtőgető múzeumi csoportra, kissé különös módon az ő tevékenységükre már alig-alig emlékeznek. Talán azzal

74 S. gy. H. T.

75 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 167/Kt.–1945-hoz csatolva: 250. sz. HMúz.–1946. – a neki 1946. november 14-án megírt köszönőlevél így mutatja be tolmácsi-közvetítői érdemeit: „Az anyag összegyűjtése – mint ahogy megbízottam jelentéséből értesültem – az Ön részére nem csak állandó egész napos elfoglaltságokat jelentett, hanem igen gyakran éjszakai munkát is. A fizikai megerőltetést kivánó munkálatok következtében, tudomásom szerint mellbártya-gyulladásal megbetegedett. Önzetlenségének és szolgálatkészségének kimagasló tanujelét adta.” – a levelet egyébként ma is őrzik Bedics József örökösei.

76 S. gy. E. L. Bedics József nevelt fia, ő maga is elkísérte egy alkalommal a tiszteket Somlóvárra, ahol civilek is katonák nagy sürgölődését látta.

77 S. gy. M. V.

magyarázható ez, hogy jelenlétükben rendezettebb volt a helyzet és nem nagyon engedhettek senkit a termék közelébe. Ez még érthető, az viszont kevésbé, hogy a visszaemlékezések fonala is – mintha csak elvágták volna – jórészt megszakad.

A fegyverbeszolgáltatásokról már esett szó, ezekhez kapcsolható, hogy 1947-48 körül díszes kardot találtak az egyik háznál. Ekkor már Somlóváron nem kerestek semmit, hiszen már nem volt ott mi után kutatni. Szintén 1947 körül vitték el a könyvanyagot. Végezetül egy történet arról, milyen szigorúan vették a fegyverek magánkézbe kerülését akkoriban. Egy Orosziban élő férfi egy „'48-as puskát” cserélt két liter borért. A puska elöltöltős volt, töltődróttal, kapszlivál, világos, polírozott fából készült, körülbelül 70 cm hosszú lehetett. Valaki beáruhathatta az illetőt, holott nem használta a fegyvert, mivel egyszer csak rendőrök jelentek meg és elkobozták tőle a fegyvert, emellett pedig két év és nyolc hónapos börtönbüntetést kellett letöltenie.⁷⁸

Elérkeztünk hát a megismerés útján az emlékezet, illetve a közlékenység határához. Úgy gondolom, ez a „kör” szintén kellőképpen finomította az eddig kialakított képet.

Röviden összegzem a Somló környékén előkkel folytatott beszélgetések során szerzett tapasztalatokat, előrebocsátva azt, hogy a tamáskodók állításaival szemben igenis hiteles és értékes információkhoz juthatunk az oral historyval is.⁷⁹ Erős az (ön)cenzúra a szóbeli közlések esetében. Ebben közrejátsszik az is, hogy több, mint hatvan évvel korábbi eseményekre kellett visszaemlékezni, amit a Doba-környékiek közül sokan gyerekfejjel éltek meg, valamint természetesen érdeklődésük és lehetőségeik is határt szabtak ismereteik megszerzésének. Azonban már maga a téma is – tudniillik a múzeumi anyag széthordása – elég kényes volt, így nem csoda, hogy egyesek elzárkóztak, mások pedig 'szelektíven' emlékeztek. Külön probléma volt a diktafon, amely némelyeket feszélyezett, anélkül több dolgról voltak hajlandók beszélni. Szerencsére sokan voltak, akik mindent elmondtak, beleértve saját szerepüket is (ők többnyire gyerekek voltak és játszottak a múzeumi anyaggal).

Akadnak elemek, amelyek megegyeznek a jelentésekben szereplőkkel: a kastélyhoz közelebb levő 'Gudena' nevű, mélyebben fekvő községrészbe vándorolt a gyűjtemény leginkább, páran a fegyverbeszolgáltatásokra is emlékeztek. Hallhattam a szovjetek által Devecserbe átszállított anyagról (ehhez az „országos járműveket” a helybeliek szolgáltatták), a később ott tébláboló katonák fosztogatásairól, de a háború alatti közösségi életről is. Érthető, hogy leginkább saját sorsukról beszéltek – ez a szóbeli gyűjtés egyik ismérve, erős szelekció szükséges történelmi kutatásánál – valamint az is, hogy sok eseményről, döntésről nem tudhattak, vagy egyszerűen elkerülte a figyelmüket. Nevekre szinte egyáltalán nem emlékeztek, bár több múzeumi alkalmazott beazonosítható volt-lelt egy-egy leírás alapján.

Akár külön értekezés témája lehetne az évtizedek (és politikai rendszerek) során fokozatosan módosuló szemlélet, közvélekedés. Az egyértelműen kiderült,

78 S. gy. T. M.

79 Főként akkor, ha írásos forrás egyszerűen nincs. Vagy ha van, de semmi részletet nem tudhatunk meg belőle. Addig kell megkérdezni a szem- és fültanúkat, amíg még taláunk élőket, mert számuk végesen fogy.

hogy mindenki tudta, mely közgyűjtemény műtárgyait használja, legtöbbször rendeltetésszerűen (a számszerűekkel célba lövöldöztek, a zászlókat lobogtatták is, nem csak szoknyát varrtak belőlük). Változott az események, cselekedetek és emberek megítélése, ahogy az emlékezet is erősen megkopott.

Meghatározónak bizonyult a kérdező személye is. Aki szerencsés, és bizalmukba fogadják, nagyságrendekkel több információhoz jut, mint bárki más. Ez esetben a politika állása nem túl meghatározó (az 'elkallódás' mindegyik rendszerben ismert tény volt), inkább a törvénytől való félelem illetve a társadalom, a közösség elvárásai dominálnak, ezért is beszélhetünk öncenzúráról (amely szerencsére nem mindig működött). Végül fontos megértenünk azt is, hogy csak arra emlékeznek az emberek – azon kívül, amire akarnak – ami mély nyomot hagyott bennük. Ez lehetett egy esemény, például az anyag szállítása, vagy éppen széthordása, netán néhány személy, akikkel meg kellett osztaniuk házukat, esetleg más módon kerültek huzamosabb kapcsolatba velük. Ez a magyarázat arra, miért akkora az emlékek 'szórása', de arra is, miért emlékeztek bizonyos momentumokra (például egy német kiskatona halálára) oly sokan.

Fehér foltok

Számos kérdés maradt megválaszolatlanul, ezek közül talán a leglényegesebbeket szeretném ismertetni, ha kutatásra nem is, gondolkodásra mindenképp ösztönözve ezzel az olvasót. Már az első szállítmány „többismeretlenes”: nem ismerjük sem a pontos időpontját, sem tartalmát, a képeken mindössze egy becsomagolt szobor, valamint a festmények ismerhetők fel. Nem csak maguk a konkrét tárgyak az érdekesek, hanem az is, mi számított a legértékesebb anyagnak (a zászlókat például ekkor még nem vitték oda), hiszen feltehetőleg ugyan ezen ismérvek szerint szedte össze 1945 szeptemberében is a két teherautónyi műtárgyat Szentneményi Béla. Egyáltalán: mi alapján rangsorolták az anyagot? Annyit tudunk, hogy számos neves történeti személyiség relikviája került Somlóvárra, de két teherautóban biztos nem fértek el. A második szállításnál tisztázódott, hogy a „tartalék”-, vagy duplumanyagot, illetve az elszállíthatatlan eszközöket, tárgyakat (így a harckocsik, repülőmotorok, ágyúcsövek stb.) hagyták hátra.⁸⁰

Ez utóbbi megmozdulásban számos múzeumi alkalmazott vett részt, akikről jó, ha részletinformációink maradtak. Az, hogy sok család költözött a családfe tartóval Dobára, illetve Somlóvárra, a ránkmaradt levéltári anyagból szinte ki sem derül. Arra, hogy mi történt egyáltalán a somlóvári múzeumparancsnokságon, csak a helyi lakosságtól kaphatunk választ, emellett csak néhány intézkedésről maradt fenn (ötletszerűen és áttételesen) iratanyag. Többször előfordult, hogy a dobiaiak nem emlékeztek egy-egy, az iratokban szereplő névre, de mondtak helyette egy

80 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 194/Kt.–1945. Erdélyi Gyula kárjelentése a fővárosnak. 1945. december 12. Bizonyos visszamaradt anyagokról ebből a kárjelentésből értesülünk. Lásd az 1945. januári-februári bejegyzést

másikat, amely később újra felbukkant a szolgálattételre jelentkezők között. Akadt olyan is, így Bíró Lajos, aki az '50-es években is a múzeumban dolgozott, és ifjú kollégáinak mesélt az evakuálás részleteiről, rá név szerint csak ők⁸¹ emlékeztek.

Nem tisztázott az sem, mi volt az, ami valóban fosztogatás, vagy károkozás áldozatául esett, illetve amit a szovjetek komoly őrizet mellett a Szovjetunióba szállítottak. A jelentések sem könnyítik meg a helyzetet, mivel igen ellentmondásosak, nem csak egymással ütköznek, de a mai ismeretekkel is. Jó példa erre a számszeríjak ügye, amelyekből egy visszaemlékezés szerint több ládányit vittek magukkal az Erdődy-kastélyba,⁸² ott mások közlése alapján párral jót játszottak, napjainkra pedig csak egy-kettő maradt belőlük, holott a szovjetek a régészeti anyaghoz állítólag nem nyúltak.⁸³ A környéken élők, illetve a később fosztogató katonák „lovasíthatták meg” őket? Ugyancsak különös az is, hogy miért csak két tárgycsoportra (modern fegyverzet és a zászlók) koncentráltak, hiszen hetekig, sőt, hónapokig szabadon válogathattak volna az anyagból. Talán felesleges is ezen csodálkoznunk, gondoljunk bele, mikor és milyen részletességgel tájékoztatták a devecseri anyag állapotáról az érintetteket (Szentneményi Bélát, Erdélyi Gyulát, vagy akár az egyes minisztereket).

Folytassuk egy kis matematikával. Ezek szerint a múzeum nyolc vagonban – csak a szakirodalom ír tízet⁸⁴ – le tudta szállítani az anyagát. Előtte oda fuvaroztak még két teherautónyi rakományt.⁸⁵ Ez képezte összességében a mentett törzsgyűjteményt és a fosztogatás tárgyát. Dobáról Devecserbe 8-10 teherautónyi anyagot vittek át. Ekkor 8-10 vagonnyira tették a két helyszínen lévő gyűjteményt. Újból fosztogatták. Szentneményi Béla egy teherautónyt visszashállított még 1945 szeptemberében a Hadimúzeumba. A devecseri szállítmányt szinte teljes egészében elvitték, a maradékot („az összeset”) felrakták öt vagonba,

81 A múzeum 1945 utáni életében fontos szerepet betöltő két munkatársa, Galván Károly és Halápi László szíves közlése.

82 Az 1990-es évek elején Munkácson járt múzeumi delegáció (dr. Kedves Gyula, dr. Szoleczky Emese, dr. Kreutzer Andrea) a helytörténészeknek köszönhetően találkozott Glagola Lászlóval, aki egykor hadimúzeumi sorkatonaként élte meg a múzeumi anyag becsomagolását és leszállítását. A teljes szellemi frissességű, de jobbára akkor már csak ruszinul beszélő öregúr szerint a kátránypapírba csomagolt tárgyakat ládalisták kísérték. A kérdésre: milyen műtárgyakra emlékszik? elsőnek „több ládányi” számszeríjat említett. Az evakuálást Glagola Pataki László százados kísérőjeként (legényeként) élte meg, szerinte a százados a családját is magával vitte (feleség, kislány, kislány). A család később visszakerült Pestre. Glagola László az ostrom során Dobán maradt, mert elmondása szerint annak a lánynak a családja, akinek udvarolt, elrejtette őt egy gazdasági épületben és ruszintudása miatt nem volt a szovjetekkel sem problémája. A front átvonulása után visszatért Kárpátaljára. – Glagola László jelenlétére és múzeumi kötődésére a Hadimúzeum Napos tisztjének reggeli jelentéseit 1944. szeptember 14 – november 3. közt tartalmazó jelentés-tömbben (HTM 90.53.1/KE) találtunk rá: szeptember 27-énél „Glagola László *őrv.* szabadságáról eddig nem vonult be.” Szeptember 28-nál: „Glagola László nem vonult be a 28 napi mezőgazdasági szabadságról.” Szeptember 29-nél: „Glagola László *c. őrv.* 7^b 25^{kor} bevonult.” Következő nap, október 4-én, 6-án, 16-án, 19-én, 29-én, sőt az utolsó bejegyzésnél, november 3-án is ő a napos tizedes. Október 26-án „fogfájás miatt orvosi vizsgálatra ment.”

83 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 194/Kt.–1945. Erdélyi Gyula kárjelentése a fővárosnak.

84 *Hetés Tibor*: a Hadtörténeti Múzeum története II. rész In: a Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Szerk. *Hetés Tibor–Makai Ágnes*. Budapest, 1987. 5. p.

85 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 194/Kt.–1945. Erdélyi Gyula kárjelentése a fővárosnak, ezen belül Szentneményi Béla összegzése. 1945. december 12.

ami mellé még mások holmija is fért. Ezek után a következő év októberében még egy vagonnyi anyag került vissza, majd talán egy-két teherautónyi (1946-ban és 1949-ben). Természetesen minden vagon és tehergépkocsi úgy raknak meg, ahogy akarnak és tudnak, mégis hol túl soknak tűnik a becsült mennyiség, hol túl kevésnek.

Megfejtethetlen egyes tárgyak, ereklyék felbukkanása is, főként, ha maguk az átadók sem szeretnék nagydobra verni, miként jutottak hozzájuk. Jó példa erre Bem lótakarója és kardja,⁸⁶ de ugyanez a helyzet egyes nyugatról visszakerült csomagokkal is.⁸⁷ Arról már ne is beszéljünk, mi mindent szállítottak be a Somló környékéről. A fegyverbeszolgáltatások során átadott anyag között is akadt olyan, mely korábban az intézmény gyűjteményébe tartozott.⁸⁸

Kérdéses az iratanyag-vesztés időpontja és mértéke is. A visszaemlékezések szerint iratok már az 1944 novemberi evakuálás során potyogtak le a szekerekről, a jelentések pedig a nyilvántartáshoz szükséges papírok megfogyatkozását hangsúlyozták.⁸⁹ Ne gondoljuk azt, hogy anyagvesztés csak a háború alatt volt. Sajnos azóta is eltűntek anyagok, elég csak az 1944-es szállítás dokumentációjára gondolnunk. Mindebből mindössze csak az a kettő, már többször idézett novemberi intézeti parancs maradt meg, semmi más.

A többi, iratanyagból kinyerhető információt visszaulásokból és az egykor még meglévő, az akkori szakirodalomban fel is használt dokumentumokból szereshetjük.⁹⁰

Végül, de nem utolsó sorban felfoghatatlan a zászlók körüli ködösítés is. Minden jel arra utal, hogy teljes biztonsággal ma sem tudhatjuk, hány honvédszászló veszett el, illetve lehet még az egykori Szovjetunió területén. A honvéderéklyék 1948-as visszaszerzése oly nagy örömmel töltötte el az illetékeseket, hogy a fegyverzeti anyag – és még ki tudja, mi más – teljesen feledésbe merült. Szóba azóta sem kerültek,⁹¹ bár – mint ez a múzeum jelenlegi munkatársaival folytatott

86 Lásd a tanulmány első részében 1947 december, 1948 december 7. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 7. doboz, HMúz. 639/Lt.–1947. Dinnyés Lajos levele Erdélyi Gyulának; HIM 1948. 13. doboz, HMúz. 1249/Lt.–1948.

87 HIM 1948. 13. doboz, HMúz. 1113/Lt.–1948 Jelentés az anyagról 1948. október 29-én, átvétel az adott napon. Az átvételről szóló pro domoban 338 Felvidéki Emlékérem szerepel.

88 Vegyük csak példának Kádár István 1848/49-es honvéd hadnagy 1947. november 12-én Kató Kálmán somlószlósi lakos által felajánlott fokosát.

89 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 4. doboz, HMúz. 133/Kt.–1946. Erdélyi Gyula hiteligenyélése. Budapest, 1946. június 28.

90 Másik lehetőségként megpróbálunk beszélni olyasvalakivel, aki részese volt az eseményeknek, vagy legalábbis sokat hallott róla, hiteles forrásból.

91 Mivel Magyarországon a rendszerváltás előtt szó sem eshetett arról, hogy a Vörös Hadsereg bármilyen értéket elhurcolt volna az országból, csak a 90-es években merült fel az elvitt magyar műkincsek visszaszolgáltatásának kérdése. A két ország között diplomáciai tárgyalássorozat indult az 1954-es hágai egyezmény restitúciós elvei alapján, ami kimondja, hogy „a háborúk során eltulajdonított kulturális javak visszaszerzendők és visszaszerzendők”, vagyis nem minősülnek hadizsákmánynak. 1992-ben Borisz Jelcin orosz elnök és Antall József kormányfő Budapesten megállapodást írt alá az ügyben. 1993-ban megalakult a magyar-orosz restitúciós bizottság s még abban az évben hivatalosan is tudomást szerzett a magyar fél például a sárospataki Református Kollégium könyveinek hollétéről. Bár az orosz fél elismerte a magyar tulajdonjogot, végül 2000-ben a könyvek hazatérhettek. A 136 kötetet, melyből 22 ősnymtatvány, a Magyar Nem-

beszélgetések során világossá vált – valójában csak egy, a magyar muzeológia történetében példátlan mélységű, a megmaradt magyar királyi növedéki naplók, törzslapok és leltárkönyvek összesített számítógépes feldolgozása útján végrehajtott – teljeskörű gyűjteményrevízió során derülhetne ki, mekkorák is voltak a valódi veszteségek.

A történetek szakirodalmi feldolgozásáról

A múzeum belső iratanyaga is veszteségeket szenvedett, a probléma mindössze az, hogy nem a háború alatt – hanem évtizedekkel utána. Csatolt tervezetek, fontos részleteket tartalmazó ajánlott levelek vagy éppen listák hiányoztak a belső irattár dobozaiból. Ezek még remélhetően véletlenszerűek, de voltak vagy lehettek szándékos „selejtezések”, valamint iratkiemelések is.

Ez a téma továbbvisz a szakirodalom problematikájához. Mindenekelőtt szögezzük le, a mai szemléző számára már anomáliának tűnő jelenségek, hiányosságok – ismerve az akkori politikai helyzetet – valójában nem meglepőek. Például az a tény is önmagáért beszél, hogy a Hadimúzeum első Értesítőjét 1971-ben adták ki, a második kötetre pedig 16 évet kellett várni. Az ilyen jellegű kiadványokban „kötelező elem” a múzeum történetének bemutatása, amelynek 1918-45 közötti, politikailag akkoriban igencsak érzékeny fejezetét Pongó János dolgozta fel. A levéltári forrásokat felvonultató írás természetesen magán viseli az adott korszak összes ideológiai korlátját. A hetvenes évek elején evidens, hogy végig felszabadulásról esik szó, az viszont már kicsit erős, hogy „*az együttmaradókat a felszabadító csapatok Huszász-pusztán érték el, ahol a múzeum parancsnoka és helyettese jelentkeztek a szovjet alegység parancsnokánál, aki jelentkezésükről igazolványt állított ki és visszaindította őket Somlóvár felé.*”⁹² Holott hiteles forrásokból tudjuk, hogy a „visszaindítottak” közül az alacsonyabb rangúak és a családtagok megúszták néhány hónapos székesfehérvári hadifogsággal, míg a tisztikar éveig a volt Szovjetunió területén raboskodott,⁹³ amíg – szerencsés esetben – hazatérhetett. A történet leírása egyébként itt meg is szakad, talán így a legjobb.

A következő, 1987-es Értesítőben a komoly kutatómunkán alapuló Hetés Tibor-tanulmány⁹⁴ mindeddig a legrészletesebb munka erről a témáról, bár a megszorító világnézeti tényezők alól ez az írás sem mentesülhetett. Az általa idézett források egy része ma is megtalálható (például Szentneményi Béla 1945

zeti Múzeum kupolatermében, tizenhárom tárlóban időszakos kiállítás keretében mutatták be – a restitúciós bizottság vizsgálódási körébe a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményét is bevonta, azonban konkrétumok híján jelentős előrelépés nem történt.

92 Pongó János: A Múzeum életre hívásától a felszabadulásig. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Budapest, 1971. 55. p.

93 Turányi Géza alezredes szovjet hadifogságban halt meg, de orosz fogságot szenvedett szotyori Nagy Áron ezredes, valamint Csillag Ferenc százados is.

94 Hetés Tibor: A Hadtörténeti Múzeum negyedszázada a felszabadulás után In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Budapest, 1987. 5–57. p.

októberi jelentése,⁹⁵ vagy Erdélyi Gyula levelezése Radnai Jenővel,⁹⁶ illetve kárjelentése a fővárosnak⁹⁷), más részének azonban nyoma veszett. Az egyik legfontosabb forrás ezek közül az a négyzetrácsos füzet, amelyben a novemberi evakuálás részletei szerepelnek, a 'kimutatás' a 883 ládányi anyag ismertetésével (állítólag ebben tíz vagon szerepel).⁹⁸ E dokumentum nem csak történetünk szempontjából lenne jelentős, a veszteségek felmérésében is hatalmas segítség lenne. Egy másik jó példa a dokumentumok elkallódására az 1945-ben keletkezett Aggházy Kamil-féle programtervezet az épp romokban heverő intézmény újjáélesztésére, amelyben az akkor már nyugállományú ezredes egyben felajánlkozott az igazgatói poszt újbóli betöltésére is.⁹⁹ Ezekon kívül még több fontos irat is eltűnhetett, hiszen csak a legszembetűnőbbeket soroltam fel.¹⁰⁰

Nézzük, milyen különbségek vannak a két múzeumtörténet között (a második valójában az első folytatása, de van egy „közös halmazuk”): Hetés Tibor már nem ír a 'Somlóvárra visszaküldött' tisztekről, hallgat a hadifogságból szabaduló egykori múzeumi alkalmazottakról is. A kastélyt viszont az ő verziója szerint szintén minden Hadimúzeumos elhagyta¹⁰¹ – ami bizonyos szempontból igaz, hiszen Harsányi Iván, Reményi György Dobán lakott, ezen kívül tudunk még egy katonáról, aki a környéken bújt el, de feltehetően ő sem a kastélyban tartózkodott.¹⁰² A további események Hetés-féle ismertetése igen részletes, ám néhány neuralgikus pontot – a zászlók és fegyverek kérdését, az egykori beosztottak sorsát (ideértve későbbi alkalmazásukat), valamint szovjet csapatok okozta károkat (holott ezekről viszonylag részletes kimutatás született) még mindig meg kellett kerülnie. Mindazonáltal tanulmányából plasztikus képet kaphatunk az újjáépülő múzeum problémáiról, a felújítás állomásairól, vagy akár a megnyíló kiállításokról, az anyaggyűjtésről és egyéb munkálatokról.

A felmerülő összes kritika ellenére saját munkámhoz is ez a két megkerülhetetlen feldolgozás nyújtott először támpontot. A kutatás, mondhatjuk, az utolsó utáni pillanatban indult meg, ez rá is nyomta bélyegét a végeredményre. Számos paradoxonnal találkozhattunk: most, hogy szabadon (és akár objektíven) lejegyezhetővé vált, válna a történet, kevesebb a forrás, mint korábban. A levéltári

95 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 70/Kt.–1945. sz.-hoz Szentneményi Béla jelentése. 1–2. p.

96 HL XIII. 4. HIM 1946. 4. doboz, HMúz. 278/Kt.–1946.

97 HL XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1. doboz, HMúz. 194/Kt.–1945. Erdélyi Gyula kárjelentése a fővárosnak, ezen belül Szentneményi Béla összegzése. 1945. december 12.

98 Halápi László látta ezt a füzetet, amely az akkori igazgatónál, Csillag Ferencnél volt. Azóta feltehetően.

99 Hivatkozta *Hetés*: i. m. 6. p.

100 Érdemes kiemelni a következőt, Hetés Tibor által idézett (*Hetés*: i. m. 9. p.) sajtótudósítást, amely biztosan megtalálható valahol, kérdés csak az, mely sajtóorgánumban: „*Keresztury Dezső kultuszminiszter a legközelebbi minisztertanács elé olyan javaslatot terjeszt, amely hatékonyabban segíti elő a kallódó műkincsek összegyűjtését. Erre azért is szükség van, mert a múzeumi szakemberek kiszállásaik során, például a Dunántúlon, olyan falura akadtak, ahol a kisdobos a Hadimúzeumból elkallódott 48-as dobbal csődítette össze a lakosságot.*” Reméljük, nem ez történt akkor is, mikor Szentneményi Béla első útja során kidoboltatta Dobán a múzeumi anyag beszolgáltatását...

101 *Hetés*: i. m. 8. p.

102 Glagola László, az egykori kárpátaljai, a múzeumnál szolgáló katona. (ld. 82. lábjegyzet)

anyag az idők folyamán személyes érintettség, hanyagság folytán több hullámban iratvesztésen 'esett át', ugyanígy a visszaemlékezők közül is sokan örökre elvesztek (legnagyobb sajnálatomra 2006-ban elhunyt legfőbb forrásközlőm is, aki a gyűjtésnek a legnagyobb lökést adta). Ezzel szemben az emberek talán részletesebben, könnyedebben beszámolnak hajdani tetteikről, mint szüleik tették volna. Tanulságos az is, hogy a restitúciós munka homlokterében a képzőművészeti vagy könyvészeti anyag áll, igényeiket is leginkább magánszemélyek, egyházi testületek fogalmazzák meg legpontosabban, holott tudjuk: számos (had)történeti relikviának is lába kelt, de ezek holléte, eltűnésének körülményei nehezen vagy semmiképpen nem dokumentálhatók.

Hogy mi a tanulság a szerző számára? Érdemes lenne más magyar közgyűjtemények – s itt most történeti jellegű, nem képzőművészeti jellegű gyűjteményekre gondolok – háborús viszontagságainak részletesen a helyi adatközlők bevonásával utánajárni. Legalább ennyire érdekfeszítőnek ígérkezne néhány magyar kastély világháborús sorsának elemzése, azon a tömör, személytelenségében is jellemző megfogalmazáson túl, hogy „kifosztották, berendezését széthordták.”

A kutatást természetesen nem tekintem lezártnak, bízom benne, hogy egy jeles magyar közgyűjtemény világháborús sorsa közügy, s további bűvárkodáso-mat a szűkebb muzeológus és történész szakmán túl közérdeklődés és jószere-cse is kíséri. Befejezésül megismétlem: a dolgozatot gondolatébresztőnek szántam, a téma aktuális (talán mindig is az marad).

THE FATE OF THE COLLECTIONS OF THE ROYAL HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM
AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR (PART I)

In 1944, with the intensifying of the air raids and the approaching of the front line, public collections faced a growing danger. Almost each museum and archives reacted differently to the situation, although there was something in common: they all evacuated their most valuable artefacts. They took them in safe places either in the capital or in manor houses in the country. But did they actually save their collections from devastation that way? The Royal Hungarian Military History Museum evacuated most of its material to the Erdődy Manor in Doba–Somlóvár in the west of Hungary, where a great proportion of it was lost.

In his two university theses, which served as the bases of the present study, the author discussed the history of the evacuation of the Military History Museum's collections. He did not only examine whether it was sensible to endanger the artefacts by the long transportation and unfavourable circumstances, such as the shortage of raw materials, the lack of specialists, poor surroundings and pillaging, but also studied the attitude of the political and military leaders, as well as the local community towards the museum items. After several decades of socialist rule, when no mention of the issue could be made, the author was finally able to investigate the events and to find out more about the protagonists.

In order to reach his goal, the author consulted earlier reports and the widest possible range of archival sources concerning the Military History Museum. Furthermore, for the first time ever, he made interviews with locals living near the sometime provisional repository in Somlóvár, as well as the offspring of the onetime owner of the manor house. Those recollections also provide insight into the everyday lives of the local residents during the Second World War. On the whole, the study fills in gaps in our knowledge about the wartime history of the museum.

DIE GESCHICHTE DER SAMMLUNGEN DES UNGARISCHEN KÖNIGLICHEN HEERESMUSEUMS AM
ENDE DES 2. WELTKRIEGES (ERSTER TEIL)

Die zunehmenden Bombenangriffe und das Herannahen der Front bedeuteten 1944 eine zunehmende Gefahr auf die ungarischen öffentlichen Sammlungen. Fast alle Museen, Sammlungen reagierten auf verschiedene Weise auf diese Situation. Es gab aber eine gemeinsame Maßnahme: die wichtigsten Materialien wurden evakuiert. Entweder wurden sie innerhalb der Hauptstadt oder auf dem Lande: in Schlössern, adeligen Kurien in Sicherheit gebracht. Konnte aber diese Maßnahme die Sammlungen vor der Vernichtung schützen? Die Mehrzahl der Objekte des Ungarischen Königlichen Heeresmuseums wurde nach Westungarn, in das Schloss der Erdődy Familie nach Somlóvár evakuiert. Die Sammlung erlitt dort große Verluste. Der Autor verarbeitete in seinen Abschlussarbeiten, die die Grundzüge dieses Aufsatzes bilden, die konkrete Evakuierung der Sammlungen des Kriegsmuseums. Er wollte nicht nur auf die wichtige Frage eine Antwort geben, ob es sich lohnt, die Kunstwerke solchen Verlusten aussetzen, die sich aus der langen Fahrt, aus den Umständen (Mangel an Rohstoffen und Fachleuten, ungünstigen Umweltverhältnissen, Plünderern) ergeben, sondern auch die Frage wollte beantwortet werden, welche Stellung

die politische und die militärische Führung sowie die lokale Gemeinschaft in Bezug auf die Materialien des Museums nahmen. Die Ereignisse und die Leute, die in ihnen eine Rolle spielten, konnte man und sollte man endlich ohne das Verschweigen, das für die Zeit des Sozialismus so typisch war analysieren.

Um das zu erreichen, gab der Autor einen Überblick und Analyse der früheren Aufarbeitungen. Während der Arbeit wurden nicht nur diejenigen Archivmaterialien verwendet, die für das breiteste Publikum zur Verfügung stehen und eine Verbindung zum Ungarischen Heeresgeschichtlichen Museum besitzen, sondern zum ersten Mal wurden die Erinnerungen (oral history) der Leute zusammengesammelt, die in der Umgebung von dem provisorischen Aufbewahrungsorte, in Somlóvár lebten. Der Autor konnte sogar von den Nachfahren des Schlossbesitzers Informationen erhalten. Dank dieser Tatsachen erhalten wir einen Einblick in die Kriegsalltage der Leute am Ort. Aufgrund der Obigen versucht die Verhandlung einzufüllen, was auf diesem Gebiet aus der Geschichte des Ungarischen Heeresgeschichtlichen Museums bislang fehlte.

Halápi László

FEGYELEM ÉS ÁLMOK
EMLÉKEZÉS DR. ÁROKAY LAJOSRA

Árokay Lajos (1929–2009) a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kötelékében eltöltött 33 évnyi szolgálatának több, mint kétharmadát, szakmai élete legtermékenyebb éveit a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársaként élte le. Bár életpályája később másfelé ívelt, ez idő alatt vezető munkatársként, iránymutatóan vett részt a Múzeum munkájában.

1929. július 19-én született Újpesten, munkáscsaládban. Szülei elváltak, de édesanyja második férjét édesapjaként szerette, tisztelte. Az aktív politikai érdeklődést és a szociáldemokrata nézeteket családja, neveltetése révén már gyermekkorában magába szívta. Nélkülözésektől sem mentes serdülőéveit – mint anyyiunkét – a II. világháború árnyékolta be. 1947-ben érettségizett, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1948–1952 között filozófiai tanulmányokat folytatott, s középiskolai tanári oklevelet szerzett.

Tagja volt a NÉKOSZ Petőfi Sándor Kollégiumának, majd a Honvédség soraiba lépett: a Honvéd Kollégiumban lett kollégista 1949. szeptember 22. és 1952. augusztus 1. között. A zárkózott, csendes természetű fiatalember rendkívül könnyen tanult, ismereteivel és fegyelmezett magatartásával az élen járt.

1952 nyarán – én már a Hadtörténeti Múzeumban dolgoztam – nagy feltűnést keltett egy fiatal tiszt, aki csizmás egyenruhában végigment a Múzeum folyosóján és szolgálattételre jelentkezett a parancsnoknál. Az új jövevény Árokay Lajos hadnagy volt, aki friss egyetemi oklevéllel a második emelet 5-ös szobában nyert elhelyezést, ahol addig egyedül végeztem a munkámat. Ekkor kezdődött sokéves kapcsolatunk.

Árokay keserű hangulatban volt, mert kiváló egyetemi végzettsége ellenére az előírt főhadnagyi csillag helyett csak hadnagyi rendfokozattal avatták fel. Másik fájdalma az volt, hogy nem az egyetemi végzettségének, tanult szakmájának megfelelő állást kapott. A figyelemre méltó tehetséggel megáldott ifjú tiszt jövőjét a Néphadseregben oktatási vonalon képzelte el, de filozófusi álmai is lehettek. Ezzel szemben a Hadtörténeti Múzeumba vezényelték, ahol mint beosztott múzeumi tiszt a Röplap-, Nyomtatvány- és Plakátgyűjtemény tízezres nagyságrendű anyagcsoportjának a feldolgozását, rendezését, leltározását kapta feladatul.

Itt nem találta a helyét, úgy érezte, parkolópályán van, s vívódásainak hangot is adott. Nehezen lendült munkába azért is, mert a pályakezdet éveit végigki-

sérte a politikai okokból eredő, ellene irányuló újabb és újabb sértés, rosszindulatú bántás. Kora gyermekkorától részt vett a szociáldemokrata Gyermekbaráti Kör mozgalomban és később is a szociáldemokrata eszmeiséget vallotta. Emiatt megvádolták, hogy jobboldali szociáldemokrata – ami különösen súlyos vádnak számított az 1950-es évek elején – és évekig különböző atrocitások érték. (Megtörtént, hogy az akkoriban kötelező politikai foglalkozásról a Múzeum politikai tisztje egyszerűen kiküldte a mosdóba „megtisztulni”).

A hidegháború éveiben „nyugati”, francia rokonai kapcsolatai sem váltak éppen néphadseregi pályafutása hasznára. Amikor végre engedélyeztek számára egy párizsi magánlátogatást, kis francia személygépkocsit kapott rokonaitól ajándékba, amelyet fél Európán keresztül maga vezetett haza Budapestre. Az eset kapcsán persze fellángolt az ellene irányuló irigység.

Időközben látva helyzetének megváltozhatatlanságát, egyre jobban beletanult a múzeumi szakmába. A saját nézőpontjából sokáig szárnyaszegett vergődésként megélt gyűjteményi, kiállítási tevékenységben kezdte felfedezni az alkotás lehetőségét. Ráérezett a gondjaira bízott Plakát- és Aprónyomatvány-gyűjtemény páratlan történeti forrásértékére. Összegző tanulmányt írt a Múzeum II. világháborús orosz–magyar röplapjairól és nyomtatott plakátjairól.

Egyre szélesebb tárgyi tudását ismeretterjesztő előadásokon is ragyogóan hasznosította. Kedvelt módszere volt előadásain, hogy az első sorokban ülőktől megkérdezte, hogy az ország, vagy a főváros melyik részén élték át a II. világháború végét, az ország német uralom alóli felszabadulását, majd rögtönzéseként annak a területnek, városnak, kerületnek a történetébe ágyazva adta elő a harcok alakulását.

Mindeközben önszorgalomból lefordította magyarra a „*Puska*” című, orosz, nehéz szakmai nyelvezetű könyvet, amiért a fegyvertörténész parancsnok, dr. Csillag Ferenc különösen megkedvelte. Orosz nyelvtanfolyamra jelentkezett a Rigó utcába, de átirányították német nyelvre, amiből kiváló minősítéssel felsőfokú nyelvvizsgát tett.

1957/60-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen levelező hallgatóként elvégezte a történelem tanári kiegészítő szakot. Tanulmányai kapcsán erősödött meg benne az a vágy, hogy szívesen lenne hadtörténész. Ennek érdekében megcélolta tudományos fokozat megszerzését is.

Emberi kapcsolataiban nem könnyen oldódó, de a megismerés után őszinte, egyenes és baráti volt. Bátran nyilvánított véleményt, de higgadtan fogadta a kritikát is. Mint szobatársak és barátok jó érzéssel fogadtuk egymás sikereit, az adódó nehézségeket pedig általában közösen igyekeztünk megoldani. Családi kapcsolatokat is ápoltunk, együtt örültünk egymás gyermekeinek.

Az intézeti közös sportfoglalkozások különösen közel hoztak minket egymáshoz. A Hadtörténeti Intézet és a Múzeum csapatai között folyó ádáz és nemes sportvetélkedés röplabdában és fociban sok kedves és emlékezetes élményben részesített minket. Egyszer egy közös lánbtenisz-csatában elnyertem előle az első díjat – amely néhány krémes volt –, ez különösen felbosszantotta. Munkában, sportban első szeretett lenni. Hétvégeken rendszeresen vett részt civil tájfutási versenyeken, amelyekről azután részletes élménybeszámolót tartott. Tagja volt a Természetbarát Szövetségnek is.

1956. október 23-án együtt indultunk el egy Petőfi körüi vitára. Kisvártatva a körüti tüntető tömegben találtuk magunkat, közösen éltük át a Bem téri, majd a Parlamentnél és a Rádiónál lezajló forradalmi eseményeket. Ezek az élmények még inkább elmélyítették hazafias érzelmeit, amelyeket csak ritkán, de akkor tőle szokatlan szenvedélyességgel nyilvánított ki.

Ez idő tájt már nagy érdeklődést mutatott a Múzeum szervezeti kérdései, az anyagcsoportok rendezése illetve a kiállítási munka szervezése iránt, s ezt a múzeumi vezetés nagyra értékelte. A 60-as években több alkalmi kiállítás rendezése mellett ő készítette el az I. világháborút és az 1919-es Vörös Hadsereg harcait bemutató állandó kiállítások forgatókönyvét. Az általa tervezett kiállítások tartalmi és formai szempontból egyaránt színvonalasak, szakmailag nevelő hatásúak voltak.

A 1960-as évek második felétől egyfajta forrongás, útkeresés volt tapasztalható a magyar muzeológiában. A reformtörekvések egyebek mellett az új- és legújabb kori szakterületű muzeológus-képzés létrehozására, másfelől a kiállítás-rendezés modernizálására összpontosultak. Glatz Ferenc, Vörös Károly és a Hadtörténeti Múzeum későbbi vezetője, Hetés Tibor nevét emelhetjük ki azok közül,

akik e célkitűzéseket képviselték. Az újdonságokra különösen fogékony Árokay Lajos nagy érdeklődéssel figyelte a folyamatokat, amelyek jegyében tervet dolgozott ki a Hadtörténeti Múzeum kiállítás-rendezési gyakorlatának megújítására. Elképzelése egy olyan kiállítási osztály létrehozása volt, amely az anyaggyűjtéstől a forgatókönyv megírásán át a látványterv és a konkrét kivitelezés, berendezés befejezéséig képes egységes vezetéssel, összehangolt munkával az addigiaknál „tökéletesebb”, nagyobb hatékonyságú történeti kiállítás megvalósítására. Úgy gondolta, hogy míg az egyes gyűjteményeket vezető muzeológusok lineárisan szakértői anyagcsoportjuknak, addig a kiállítási osztályon tevékenykedők horizontálisan egyesítik az egy-egy történelmi korszakhoz fűződő elméleti, kultúr-történeti, tárgyakra, műkincsekre vonatkozó tudásanyagot, s így lesznek képesek a korszakukba tartozó kiállítások szakmai megalkotására.

Az intézmény akkori vezetése módot nyújtott terve kivitelezésére: 1972 februárjában kinevezték a Múzeum kiállítási, művészeti és restaurálási osztályvezetői helyére. Azonban belső megbízatással már 1970-től szervezhette az új osztályt, s koncepciójának megfelelően már ekkor felvehetett például egy friss diplomás történész–muzeológust – Maleczky Ágneszt – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 125. éves évfordulójára, 1973 tavaszára tervezett emlékkiállítás előkészítéséhez. Árokay határtalan buzgalommal látott a nagyszabású múzeumi munka megvalósításához, s az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot bemutató, 1973. március 10-én megnyílt kiállítás sikere őt igazolta. Nem csak azért, mert a tárlattal a Múzeum – első ízben – elnyerte a Művelődésügyi Minisztérium nívódíját,¹ hanem, mert akkor valóban olyan korszerű tartalmi-formai jegyei voltak, amelyek hosszú évek múltán sem, vagy alig avultak el. Ez a kiállítás 25 éven át szolgálta a látogatókat.²

Nem sokkal ennek befejezése után Árokaynak lehetősége nyílt arra, hogy a Múzeumtól megválva, a Hadtörténeti Intézet hadtörténész állományába kerüljön. Ő úgy döntött, hogy tovább lép régi álma megvalósulása felé.³

Hadtörténészként a későbbi években a bécsi Kriegsarchivban működő magyar hadtörténelmi levéltári kirendeltség munkatársa lett, s a magyar katonai attasé szolgálat történetét kutatta. Kapcsolattartásunk így megritkult, majd megszakadt.

Az ifjúkori közös élmények azonban maradandóak. Remélem, írásom hozzájárul ahhoz, hogy egykori kollégánk emléke ne fakuljon el a Múzeum történetének lapjain.

1 A nívódíjat Árokay Lajos és Maleczky Ágnes mint rendezők, továbbá Galván Károly, az Egyenruha- és Felszerelés-, Pongó János, a Fegyver-, Makai Ágnes, a Numizmatikai- és Nyomtatványgyűjtemény vezetője mint közreműködők megosztva kapták.

2 Csak sajnálható, hogy a kiállításához tervezett részletes, új kutatási eredményeket is tartalmazó katalógus, amelyen Árokay úgyszintén rengeteget dolgozott, végül nem jelent meg. (Szerk.)

3 Utódának az osztály élére Halápi László alezredest neveztek ki, ő a megkezdett szellemben vitte tovább a kiállításrendezés ügyét. Nevéhez fűződik az önkényuralom, a kiegyezés és az I. világháború időszakát bemutató állandó kiállítás létrehozása. (Szerk.)

DISCIPLINE AND DREAMS
IN COMMEMORATION OF DR. LAJOS ÁROKAY

Dr. Lajos Árokay (1929–2009) worked for 33 years as an officer and a scientific fellow in the Hungarian Military History Institute and Museum. He spent most of his career in the Military History Museum, where he first was the head of the Prints and Posters Collection, and then the head of the Exhibitions and Restoration Department. Although his consistent social democratic views led to conflicts in the 1950s, he eventually achieved success due to his talent, his comprehensive education, his knowledge of foreign languages and his openness to modern ideas. His exhibitions, lectures and publications all provided evidence of thorough knowledge, imagination and a splendid character. The exhibition that was arranged under his direction for the 125th anniversary of the 1848–1849 Revolution and War of Independence won a prize in 1973, and was open to the public for 25 years. Later, prior to his retirement, he worked as a military historian, and for years he was a delegate of the Hungarian Military History Archives to the Vienna Military Archives.

DISZIPLIN UND TRÄUME – ERINNERUNG AN DR. LAJOS ÁROKAY

Dr. Lajos Árokay (1929–2009) arbeitete 33 Jahre als Offizier und als der wissenschaftliche Mitarbeiter des Institutes und Museums für Heeresgeschichte. Der größere Teil seiner Tätigkeit – er war zuerst der Leiter der Drucksachen- und Plakatsammlung, dann Leiter der Ausstellungen- und Restaurationsabteilung – bedeutet eine wichtige Leistungserweiterung des Museums für Heeresgeschichte. Da er seine sozialdemokratische Ansichten auch in den 50-er Jahren beharrlich vertrat, hatte er Konflikte, aber seine Begabung, vielseitiges Wissen, Fremdsprachenkenntnisse, seine Offenheit für die modernen Bestrebungen im Leben der Museen haben die von ihm erwarteten Ergebnisse ermöglicht. Seine Ausstellungstätigkeit im Museum, seine Vorlesungen, seine Publikationen weisen auf sein tiefes Fachwissen, Fantasie hin, und sie zeigen, dass es sich um eine echte große Persönlichkeit handelte. Die Ausstellung der 1848–1849. Revolution und Freiheitskampfes wurde anlässlich des 125. Jahrestages der Ereignisse unter seiner Leitung veranstaltet. Diese für 25 Jahre funktionierende Ausstellung erhielt 1973 den Niveau-Preis. Des späteren – bis zu seiner Pensionierung – betätigte er sich als ein Militärhistoriker. Viele Jahre lang arbeitete er im Verband der in Wien in dem Kriegsarchiv tätigen ungarischen militärhistorischen Archivabteilung.

RESTAURÁLÁS

Gyulai Orsolya

A SPLÉNYI-HUSZÁREZRED ZÁSZLAJÁNAK RESTAURÁLÁSA

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum egyik legjelentősebb értéke a zászlógyűjtemény. Az ország legnagyobb ilyen jellegű műtárgygyűjtése, ma közel 800 zászlót és 2000 zászlószalagot számlál.¹ A 2007/2008-as tanévben innen választottam ki diplomamunkaként a Splényi-huszárezred zászlaját restaurálására.

Egy csipetnyi zászlótan

A zászlókkal foglalkozó szaktudomány a vexillologia. A rajtuk szinte mindig megjelenő pecsétek és címerek ábrázolásain fellelhető jelképek értelmezésében további két tudományág a pecséttan (szfragisztika) és a címertan (heraldika) nyújt segítséget.²

A zászló a történelemben a hadviselés során a sereg, a hadászati egység hovatartozását, származását azonosította. Békeidőben a vár, kastély, birtok jelvénye volt, ami egyben távolról jelezte a tulajdonos otthonlétét, a gyászt stb. is. A vallási életben a templomok díszeként és a körmenetekben, zárándoklatoknál játszott szerepet. A polgári életben a városok, céhek, egyetemek jelképeit zászlókon tüzték ki az épületekre.

A hadizászlók egykori hadi jelvényekből alakultak ki, és a csapat egyben tartása, a menetirány kijelölése volt a szerepük. A nagyobb egységeknek önálló zászlajuk volt (pl. ezredzászló), de ezen belül a kisebb alakulatok szintén rendelkezettek önálló lobogóval (pl. századzászló).³

A zászló egy több részből álló összetett tárgy, a fő látványt adó zászlólap mellett a zászlórúd, a zászlócsúcs, a zászlószögek, a zászlószalagok, a zsinórok együtt elemezhetők, kutathatók. Az alábbiakban ezek értelmezéséről olvasható néhány sor főleg a hadizászlók vonatkozásában.

A *zászlólap* szabásvonala az évszázadok során számos, változatos formát öltött. Alapanyaga általában selyemből, pamutból, gyapjúból, lenből és ma már műszálakból készült szövet. A XI. századtól Európában gyakori a selyemdamaszt,

1 Cs. Kottra Györgyi gyűjteményvezető szíves közlése.

2 *Orbán Éva*: Amit az Arpádsávós zászlóról illik tudnunk. Budapest, 2007. 10–14.

3 *Kerekes Zoltán*: az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. In: az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Budapest, 1971. 72–75.

a XIII. századtól a sendallum vagy sendal,⁴ a XVII. és XVIII. században a kalikó.⁵ Napjainkig használatos a tafota,⁶ a mindennapos használatra szánt, egyszerűbb zászlóknál a szitaszövet⁷ és a lenvászon.⁸ Felépítését tekintve egy vagy két lapból állhat.

A zászlólapok dekorációját festés, hímzés, applikáció⁹ adja, aszerint, hogy melyik oldal díszített egy, illetve kétoldalas zászlóról beszélünk.

A zászlólapok tovább díszíthetők még rojtokkal és bojtokkal. A rojtokat a zászlólap szabadon álló három élére varrják, esetleg a zászlórúd csúcs alatti részét díszíthetik. A bojtokat a zászló csúcsaira erősítik, vagy hosszú zsinóron a csúcs alól lógatják le.

A *zászlórúd* hengeres, olykor kopjaszerűen faragott farúd. A régi faragott rudakat megerősíthették vasalásokkal, fogantyút is tehettek rájuk. A lovassági zászlók rúdja általában rövidebb, a gyalogságiaké hosszabb. A gyalogsági zászlóvivők a rúd végét speciálisan kialakított zászlótartó övbe illesztették, így könnyebb volt a lobogót kezelni. Egyes újkori zászlórudak két darabból állnak, amelyek fémcsővel illeszthetők össze.

A *zászlócsúcs* vagy csúcspdíz a rúd csúcsára erősített, rendszerint fémből készült lándzsahegyet, címert vagy más jelképet ábrázoló díszítmény.¹⁰

A *zászlószalag* széles, rendszerint csokorra kötött, díszes textilszalag, amit a csúcs alatt erősítenek a rúdra. Egy zászlóhoz több szalag is tartozhat. Alapanyaga lehet a zászlólap készítéséhez használatos szövetfélék bármelyike, de gyakori a bársony is. Díszítése lehet hímzett, festett, applikált. Vége legtöbbször dúsan rojtzott. A feliratok lehetnek jelmondatok, a zászló adományozójára, készítőire vonatkozó adatok, évszámok. Amikor a XVII. század közepétől már rendeletekkel pontosan meghatározott egyenzászlókat alkalmaztak a hadsereg egységei, akkor a szalagok alapján lehetett azonosítani az alakulatokat.

A *zászlószögek* elsődleges funkciója a zászlólap rögzítése a rúdon. A zászlókat a használatbavételkor ünnepélyes keretek között felavatták. A pap megáldotta és ezután felszögegték a lapot a rúdra. Főleg a XIX. századtól gyakoriak a vésett díszszögek. A készítettől részéről a zászlóanya, a felszenteléskor jelenlévő tisztségviselők, patronáló személyek, hadizászlóknál a tisztikar tagjai verték be a nevükkel vésett szögeket az ünnepségen.¹¹

A zászlólapok és csúcspok ábrái jelképek. Már a IX. századtól gyakran alkalmazott jelkép volt a kereszténységre, királyi hatalomra utaló kereszt motívum.

4 Keleti eredetű vékony szövet len láncfonallal és selyem vetülékekkel.

5 Egyszerű indiai pamutszövet.

6 Taft vagy tafota: vászonkötésű selyemszövet.

7 Vászonkötésű gypjűszövet.

8 *Znamierowski, Alfred: Zászlóenciklopédia.* Budapest, 2002. 34–36. p.

9 Applikáció: rátéthímzés; az alapszövetre eltérő színű vagy anyagú szövetből kivágott mintát helyeznek és a szélein rávarrják.

10 *Znamierowski: i. m. 37. p.*

11 Az ünnepélyes szögbeverés eredetileg az egy-egy alkalomra összeállt gyalogos zsoldosok (Landsknecht-ek) egyedi esküformulája volt; a templom oltára előtt minden katona egy-egy szöveget vert a zászlóba, jelezvén, hogy önmagát mintegy hozzászögezi a zászlóhoz. (Cs. Kottra Györgyi szíves közlése.)

A XII. századtól kezdődik a heraldika kialakulása Európában, ekkor a keleten megfigyelt jelképekből kiindulva megjelennek a képzelte vagy valós állatábrázolások (oroszlán, griff, sas, liliom, stb.). A kontrasztos háttér előtt megjelenő alakok messziről is jól azonosíthatóak voltak. A leggyakrabban használt színek a vörös, kék, zöld, fekete és a lila, valamint a fémszínek, az ezüst és az arany (ezeket ma a fehér és sárga helyettesíti). A színes mezők és ábrák az idők során címerekké váltak. A címer nemzetek, államok, személyek, testületek egyedi megkülönböztető jelvénye, amelyet szigorúan meghatározott szabályok szerint a címerpajzson megjelenő jelkép azonosít.¹²

A zászlólap egyik oldalára rendszerint valamilyen címer kerül, esetleg évszámokkal, monogramokkal. A másik oldalon jelképes ábrák, jelmondatok kapnak helyet. Gyakori a szentek ábrázolása attribútumaikkal (pl. A csapat védőszentje, a magyar hadizászlókon a holdsarlóval a lába alatt ábrázolt Boldogasszony, templomi zászlóinkon pedig a szűziességet jelképező liliommal megjelenített Mária-ábrázolások).

A Splényi-huszárezred és zászlaja

A Splényi család valószínűleg tirolai eredetű, a XVI. században telepedett le Magyarországon. Splényi László (1656–1730) lépett először a családban katonai pályára. Nagybátyja, Illés a Rákóczi szabadságharc ellenében működött, és ezért a fejedelem börtönében is ült. A család egyértelműen a császáriak oldalán állt. Splényi László 1705-ben már ezredtulajdonos volt, tábornoki rangig emelkedett. III. Károly királytól kapta Szatmár és Zemplén megyében birtokait, innen származik a család Mihályi előneve. A bárói címhez szintén az ő érdemei elismeréseként jutott a család, de már csak fia, Splényi Gábor Antal (1690–1762) kapta meg a címmel járó oklevelet. Splényi Gábor 16 évesen állt be apja ezredébe, ahol gyorsan elérte az ezredesi rendfokozatot. 1733-ban a Lotharingiát elfoglaló franciák ellen viselt osztrák hadjárat során a saját költségén felállított huszárezred élén harcolt. III. Károly és Mária Terézia szolgálatában tábornoki rangra emelkedett és titkos tanácsosi méltóságot viselt. Egy okirat szerint „életét és vagyonát” a király szolgálatába állította. A család jelentős vagyona így gyorsan fogyatkozott. Tizenkét gyermeke közül a hat fiúból öt folytatta a katonai pályát. Splényi Mihály (1740–1809) volt közülük talán a legsikeresebb, tábornoki rendfokozatig jutott, 1784–1809-ig a 2. magyar huszárezred tulajdonosa és a magyar királyi testőrség alkapitánya is volt.¹³

A Hadtörténeti Múzeum 0065/ZL leltári számú zászlaja Splényi Gábor 1733-ban alapított huszárezrede részére készült, a zászlólap címeréből és a zászlócsúcson található VI. Károly névjeléből következtethetően még 1740 előtt.

¹² *Orbán*: i. m. 10–14. p.

¹³ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, X. kötet. Pest, 1863. 331–339. p.

Keletkezési helye, készítője ismeretlen.¹⁴ 1736–39 között az ezred az osztrák birodalom déli határait védte a törökökkel szemben. Ekkor még egységes előírások híján nem a szín, hanem a forma és a címer döntötte el, hogy milyen nemzethez tartozó a zászló. Bécsi levéltári adat utal arra, hogy a század elején felállított ezrednek a ruhájuk színével megegyező kék, veres, stb. lobogók alatt vonultak hadba.¹⁵ A Splényi zászlóról ezért nem dönthető el, hogy ezred- vagy századzászló-e.¹⁶ A zászló története homályba veszett, 1849-ben bukkant fel újra, amikor Pongrácz Gáspár, Trencsén megye alispánja és kormánybiztosa küldte be a Nemzeti Múzeumba.¹⁷ 1935-ben, a múzeumok gyűjtőköreiket szétválasztották, ettől fogva az 1715 utáni hadtörténeti emlékek a Hadtörténeti Múzeumhoz tartoztak, így került átadásra – többek között – a Splényi-zászló is 1936-ban.¹⁸

A zászlóról textilrestaurátor-szemmel

A zászló kétlapos, kétoldalas, úgynevezett fecskefarkú, zöld selyemdamaszt alapon selyem és fémfonals hímzéssel. A rúdról való lebontás után láthatóvá és tanulmányozhatóvá vált a rúdra tekert sötétzöld szövet.

Az egyik lap közepén az 1740-ig használt osztrák-magyar címer helyezkedik el. A kétféjú sas felett korona, a madár egyik lábában kardot, a másikban jogart tart, mellén a koronás magyar címer látható. A sas alatt az Aranygyapjas Rendet jelképező bárányt ábrázolták. A másik lap középmezőjén növényi ornamentikájú címerkerettel körülvett selyemhímzés található, amely két szárnyat ábrázol, felette felhő, alatta víztükör partján várral, közepén és szélén pálmalevelekkel. A szárnyak felett szalagban hímzett felirat: „*PROTEGENT ET DESTRVENT*”, azaz: „*Oltalmazó és romboló*”, az ezred jelmondata.

A középmezőket mindkét oldalon fémfonals hímzésű, gazdagon kanyargó virágos-leveles ornamentika veszi körül, amely sűrűn beborítja a zászló két hosszú „fecskefarkát” is egészen a csücsokig. A lapokat fémfonals és selyemrojt keretezi, kivéve a felső szegélyt. Az egyik fecskefark végén selyembojt van, a másik fecskefark és bojt hiányzik a műtárgyról.

A rúdra erősített zászló mérete 52x92 cm, a lebontott lap 102,5x53,5cm volt a rojtok és a bojt nélkül.

Tartozéka a 274 cm hosszú vasalt lovassági rúd, díszszegek és a sárgaréz csücs. A zászlócsücs egyik oldalára a német-római császári címert gravírozták, a kétféjú

14 Feltehetően külföldi zászlókészítő cég terméke, bár ebben az időben már a Felvidéken, Kassán is működött varró (hímvarró) cég, ami hasonló hímzéseket készített, sőt bevett szokás volt főúri körökben, hogy egy-egy ügyeskező szabó, hímvarró mestert a családok kézről kézre adtak.

15 *Takáts Sándor*: Hangok a múltból. Budapest, 1930. 53. p.

16 1743-ban rendelték jelent meg a hadizászlókról, ettől fogva szabályozták a zászlók színét és ábrázolásait: a „közzászlók” (századzászlók) zöld színűek voltak, a gyalogságnál mindkét oldalukon a királyi címer szerepelt, a „törzszászlók” (ezredzászlók) színe fehér lett, Szűz Mária ábrázolással, a gyalogságnál mindkét oldalon, a lovasságnál csak az egyik oldalon, a másik oldalon emblémák és jelmondatok szerepeltek.

17 Magyar Nemzeti Múzeum, Kalauz a régiségtárban. Budapest, 1912. 217. p.

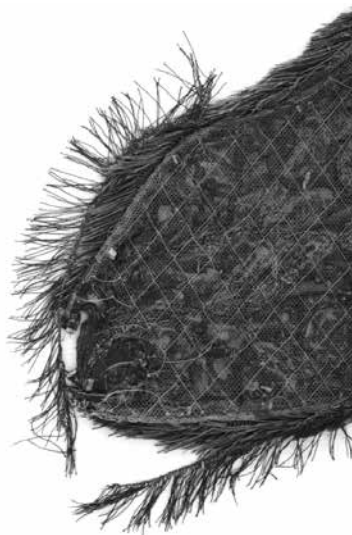
18 *Kerekes*: i. m.

sas mellén az osztrák címer helyezkedik el, középső pólyájában „CVI” monogrammal. A csúcs másik oldalán a Splényi család címere: jobbra forduló, két lábon álló, könyvet tartó medve. A zászlót a csúcs alatt meghurkolt zöld, fémfonalas selyemzsinór díszíti, mindkét végén bojtjal.

Állapotfelmérés restaurálás előtt

A lapok hímzett területeit a XX. században kedvelt állagmegóvási eljárással selyemtüllök közé varrták. A tüllt egy varrott hálóval (1,5-2 cm oldalú rombusz alakban futó öltések) rögzítették a zászlólaphoz, ennek köszönhetően a zászló nem esett szét apró darabokra. A tüll erősen szennyezett, színe sötét, szürkés volt.

Az alsó fecskefarok vége és a hozzá tartozó bojt hiányzott. A széleken a fém- és selymfonalakból szőtt rojt kopott és hiányos volt. A középrész melletti selyemdamaszt mindkét zászlólapon hiányzott, alóla előtűnt az előző restaurálás során alkalmazott zöldessárga, alá támasztásra szolgáló textil. Az eredeti selyem száraz, töredezett, hasadozott volt. A zászló eredeti méretéhez képest deformálódott, a fecskefarok tövében jóval keskenyebb volt, mint a rúdnál és jól látszottak a hímzés torzulásai.

A tüllhálóval borított, hiányos fecskefarok torzult hímzéseivel

Hiányos rojt, sérült, korrodált fémfonalas hímzés, hasadozott, sárgult selyemszövet

Az alaptextil környezeti hatásoknak kitett része és a selyemhímzés színe – a fekete kivételével – a drapp különböző árnyalataira változott, míg a zászlórúdra tekert damaszt szép kékeszöld árnyalatú maradt. A fémfonalakat szürke és fekete korróziós termék borította.

A bojt selymén és fa magján egy rovarrágás okozta lyuk keletkezett. Semmilyen nyom nem utalt aktív fertőzésre.

A készítése technika és az anyagok vizsgálata

A restaurálás módját, az alkalmazható eljárásokat nagyban befolyásolja a tárgy alkotóelemeinek, anyagainak és a készítés módjának ismerete. Az anyagvizsgálat során az elemi szálak, színezékek, kikészítőanyagok, a fémfonal, szükség esetén a szennyeződések kémiai összetételét és lebomlásuk mértékét lehet meghatározni. Az eredménytől függ, hogy a tisztításhoz és konzerváláshoz milyen vegyszereket használhatunk az anyag károsítása nélkül. A készítése technika ismerete két dologban segíti a restaurátort. Az első ránézésre nem látható anyagok feltárásában, mint például a domború hímzés alá tett papír, esetleg pergamen vagy a fémfonalak belsejében rejlő bélfonal. Segít abban is, hogy a restaurálásnál az eredeti vagy azt látványban pótló módszerrel állítsuk helyre a tárgyat.

A zászlólap alapszövetéből a rúdra tekert, jó állapotú részből és a drapp színű területről, nyert elemi szálakat 100x-os nagyítás mellett vizsgáltam meg mikroszkóp alatt. A szálak képe selyem alapanyagra utalt, a drapp részen erősen töredezett állapot látható. Egy kisebb töredéken végzett hosszas tisztítás után végzett újabb vizsgálat azt mutatta, hogy a szálak könnyen apró darabokra törhetnek, helytelen kezeléssel teljesen széteshet a textil.

Sor került a textilszínezék (köznapi nevén a festék) vizsgálatára is. Tudtuk, hogy a zászló a szintetikus színezékek feltalálása előtt¹⁹ készült, amikor a színeket még növényi és állati eredetű főzetekből nyerték. A zászlón összesen 11 különböző színű selyemszálát találtam.

Van Európában néhány olyan jól felszerelt laboratórium, ahol sok éves kísérletezés eredményeképpen már ki tudják mutatni a régi színezékek összetevőit, de mi nem tartoztunk ezen szerencsések közé, így mindössze egy házi laboratóriumban is könnyen elvégezhető kísérletre került sor.

A növényi festés idejében a zöld szín előállítása két lépésben történt. Általában a textilt először indigó vagy festőcsülleng csávaszínezékével, ritkán kékfával kékre színezték, majd más festőnövényekkel sárgították (rezeda, rekettye, sárgafa, stb.). A damasztból vett mintán sikerült kimutatni az indigó festékanyagát.

Az indigó hosszú évszázadokon át képes megtartani ragyogó kék színét, ezért a damaszt drappos elszíneződésének okát keresve a múltban használt textil kikészítő eljárásokat kezdtem tanulmányozni. Gyakran használtak keményítőt, ami köztudottam szép tartást ad a textilnek, sőt egy idő után víztaszító bevo-

19 A XIX. század második felétől használnak szintetikus színezékeket (ld. T. Balázsy: i. m. 180.)

tot képez rajta. Egy újabb egyszerű laboratóriumi eljárással megbizonyosodtam róla, hogy a Splényi-zászlót is bekenték keményítővel.

Hátra volt még a fémfonalak anyagainak meghatározása. A fémfonal készítés története a bibliai időkig nyúlik vissza.²⁰ az idők folyamán használtak fémszalagokat, ismerünk hímzéshez használt fémdrótokat (skófumot), bőrre, hártýára, papírra felvitt arany és ezüst bevonatos fémfonalakat és ún. bélfonal köré tekert fémszalagot. A Splényi-zászló vizsgálatakor 16 különböző fémfonalra bukkantam, minden esetben bélfonal köré tekert fémszalagot és drótot találtam. 10 fajtából aprócska (3–4 mm) mintát vettem és ezeket először mikroszkóppal vizsgáltam meg. Kis nagyítás mellett megsejmlélhető a fonalak szerkezete, általában az aranszínű fémszalagokat sárga, vagy vörös, az ezüstöt fehér selyemre tekerték fel olyan sűrűn, hogy a bélfonalt teljesen fedje. Egy helyen az arany fonalt még egy ellentétes sodratú aranydróttal is díszítették. A selymhímzések egy része (pl. A tópart) úgynevezett frisé²¹ fonallal készült, ennél a típusnál a színes selymfonal dominál, a fémszalag csak egy finom csillogást ad a felületnek.

A bélfonalról letekertem a fémszalagokat, drótokat és a mikroszkóp alatt vegyszerrel megcseppentve megállapítható volt (durva közelítéssel) anyaguk, állapotuk és készítésük technikája. Legtöbb esetben erősen korrodált ezüstszalagot találtam, de több esetben bukkantam aranyozott ezüst szalagra illetve drótra. A XVIII. században már előfordul a réz alapra történő ezüst- és arany bevonat használata, de ebben az esetben még a költségesebb, de jobb minőségű, régebbi technológiával készült fémfonalakat használták.

Az előző vizsgálati eredményeket sikerült nagyműszeres analízissel is alátámasztani. A KFKI laboratóriumában²² pásztázó elektronmikroszkóppal 100–200x-os nagyításban szemlélve a fémfonalakat feltárult a kor fantasztikus technikai tudása. 0,3 mm széles, alig néhány mikron vastagságú fémszalagokat is tudtak előállítani. Az anyag minőségét három mintán vizsgáltuk. A növényi ornamentikájú hímzés ezüstszalagja 99%-os ezüsttartalmú, a címerben a sas szárnyán a kontúr aranyfonal szalagja és drótja felületén aranyozott ezüst; összességében 88% ezüstöt és 10,5% aranyat tartalmaz.

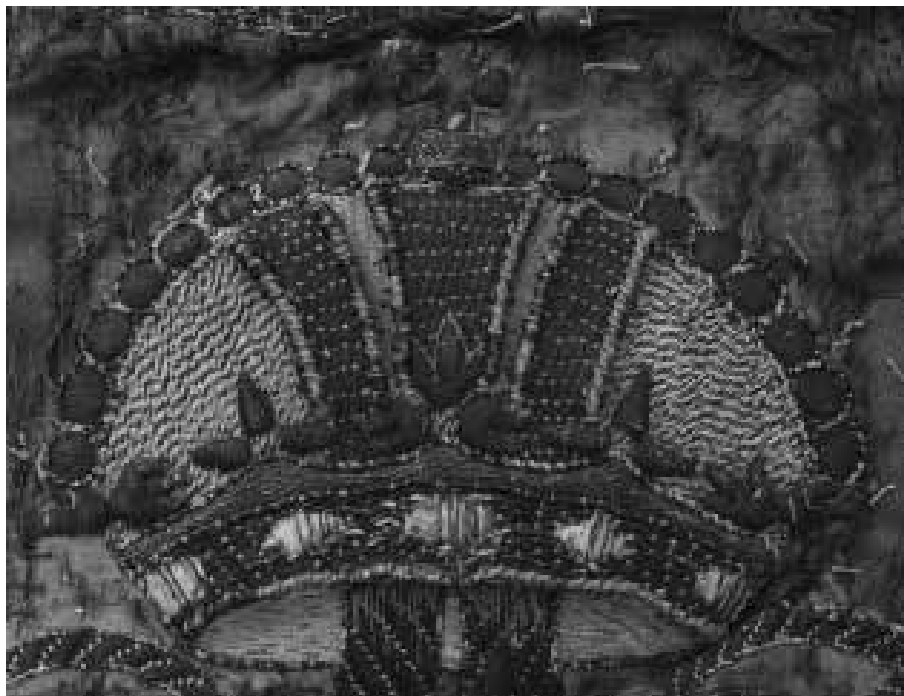
A készítés technikai vizsgálatok első lépése az alaptexl elemzése volt. A zászló szövetének mintázata az XVIII. század első felére (1720–1750) jellemző, a teljes szövet szélességét kitöltő, naturalisztikus motívumokból (kunkorodó, csavarodó húsos levelek, virágok) áll. A motívum rajza tengelyesen tükrözött. A szövet teljes szélességét felhasználták a zászló készítésekor, a vízszintes oldalakon mindkét szövetszél megtalálható.

A damaszt mintázata csak a rúdra tekert részen tanulmányozható, mert máshol a sűrűn hímzett helyeken kivehetetlen, a hímzetlen részek pedig hiányosak, töredékesek. A két zászlólap színe, anyaga, készítés technikája azonos, a megmaradt mintaelemek stílusa is nagyon hasonló, mégsem lehetett a megmaradt mintákból a teljes ismétlődő szövetmintát (raportot) rekonstruálni. A kor divatját

20 Szent Biblia (ford.: Károli Gáspár). Budapest, 1995. Mózt 39,2. 103. p.

21 Frisé: különböző vastagságú ondé vagy ondulé (ma buklénak hívják) cérna köré sodort fémszalag vagy drót.

22 A vizsgálatokat Dr. Tóth Attila végezte.

A kiemelkedő kororna, az anlege technika a pántokon és a szalagokon látható

tanulmányozva megállapítható, hogy akár 50-80 cm hosszú is lehetett egy-egy raport, talán ezért nem illeszthetők a motívumtöredékek.

A Splényi-huszárezred zászlaján a legszembeötlőbb a rendkívül dús hímzés. Mindössze néhány technikát alkalmaztak a kivitelezés során.

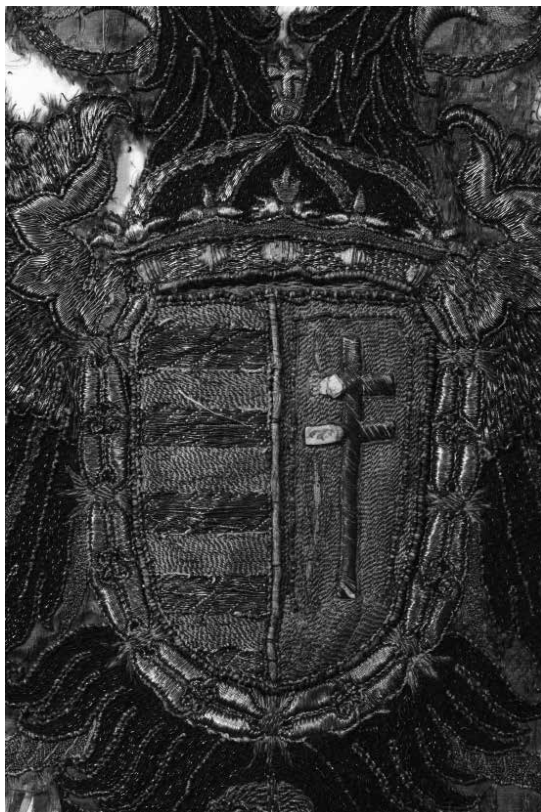
A lapok felületének nagy részét kitöltő növényi ornamentikájú domború hímzés ezüst fémfonallal készült. A domborúság hangsúlyozására papírból kivágták a motívumokat, erre felül három, párhuzamosan egymás mellett vezetett fémfonalat fektettek, amelyeket a hátoldalon vezetett selyemfonallal leöltögettek. Az apró fehér öltések a színoldalon az ornamentika két szélén láthatók.

A domború hímzések közeiben az indákat selyem és ezüstfonalból font frisé cérnával hímezték ki. A fonák oldalon vezetett selyemfonallal, apró öltésekkel fogták le a kettesével lefektetett frisé.

A szárnyakat különböző árnyalatú barna és sárga, a tavat kék frisé cérnákkal alakították ki a hátoldalról leöltögetve, majd kontúrozták. A tó közepén a pálmászerű növényt és a parton álló kastélyt laposöltéssel varrták ki.

A címerben többféle fémfonallal készült hímzéssel találkozunk. Anlege²³ tech-

23 Anlege technika: a felületen vezetett fémfonalak leöltögetése selyemcérnával, ami különféle ritmikus mintázatot ad (pl. ék, kocka, stb.)

*Az applikált címer, szélét
fémfonalas hímzés takarja*

nikával rögzítették pl. A koronák vízszintes pántjait, a császári koronáról leomló szalagot. Térkitöltő fémfonalas hímzés látható a sas szárnyának tövén kialakuló legyezőszerű részen. A sas szárnytollait aranyszalaggal kombinált fekete selyemfonallal hímezték, úgy, hogy a fonalakat felülről hármásával vezették, majd az anlege technikához hasonlóan szabályosan váltakozó közőkkel lefogták, így kockás szövés hatását kelti.

A díszes keretben szereplő felirat betűit papír alpra hímezték, fekete selyemfonallal, domború hímzéssel. A jelmondatot bordó selyemfonalra tekert fémdrót kontúr keretezi, amit a hátoldalról apró öltésekkel rögzítettek.

A korona hímzése kiemelkedik a felületből. Az alátöltés anyagát a hímzés épségére való tekintettel nem vizsgáltam, viszonylag laza szerkezetű, szárazon, enyhe nyomással rugalmasan belapítható.

A zászlón található magyar címert nem egyszerű domború hímzéssel, hanem ún. applikációs technikával alakították ki. Az előre meghímzett felületet kivágták, majd a töltőanyaggal magasított alpra helyezve körben rögzítették és a varrás nyomát a ráhelyezett kontúrral letakarták.

A Splényi-huszárezred zászlaját háromrétegű rojt szegélyezi, a zöld selyemből készült különálló darabot mindkét oldalról ezüst fémsajt fedi. A selyemsajtot kártyaszövés – másnéven táblácskás szövés – készítették, négylyukú kártyá-

A hálóbontáskor előtűnő vastag cérnák, a fémfonalas hímzést roncsoló öltések

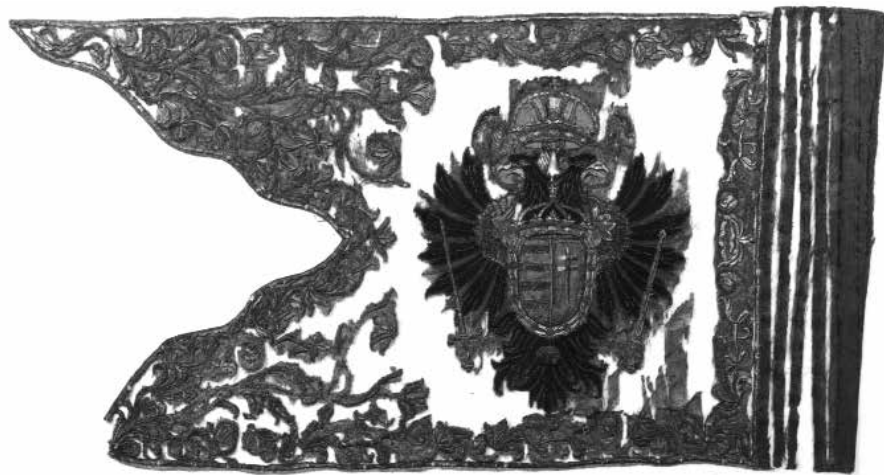
val szőtték, vetüléke 4 túlsodrott selyemfonal, amely egy pálcán fordult, amit a szövés végeztével eltávolítottak. Ekkor a túlsodrott fonalak cérnává tekeredtek össze a rojt egy-egy szálát adva. A fémrojtot szövőszéken szőtték.

A bojtot, épségére való tekintettel nem bontottam meg, a vizsgálatokat a bojt elemeit kissé széthúzva végeztem. A bojtot öt, különböző technikával készült rész alkotja. Felső részét egy körte alakú famagot körülvevő egyszálal fonat képezi. A „szálat” egy papírcsíkra tekert fémfonalból készült szalag és a mellette kétoldalt vezetett sodrott selyemcérna adja.

Miután a restaurátor kívül-belül megismeri a tárgy anyagait és készítésének folyamatát, akkor állhat neki a munka megtervezésének, a próbáknak, hogy a különböző használható szerek közül leghatékonyabbat választhassa. Még az is megesik, hogy készítéstechnikai mintákat csinál, hogy kipróbálja a sérülések javítását vagy a hiányok pótlását gyakorolja.

A restaurálás

A munkát a legalapvetőbb tisztítással kezdtem; a hálóba varrt zászlóról a lazán kötött felületi szennyeződések (por és meg nem tapadt korom) eltávolítását a puha ecsettel végeztem, és a felszálló port a tárgytól kb. 30 cm-re tartott porszí-

A régi alátámasztó anyagról lebontott címeres oldal

vóval szívtam el. A tüllháló lefejtéséhez a varrocéernát minden öltésnél elvágтам, a cérnamaradványokat csipesszel eltávolítottam. A hálót így szinte egyben lehetett felgöngyöltetni és végül leemelni a selyemről. Amint előre számítani lehetett rá, a bontás még így is roncsolással járt, minden durva tűszúrás egy-egy lyukat hagyott maga után. Ezután a két lapot akartam szétválasztani, de csak a szélek szétfejtésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a két lapot egyetlen alátámasztó anyagra dolgozták rá. Így a fémfonalak tisztításához a jobb állapotú, jelmondatos oldalt előre le kellett bontani, ügyelve arra, hogy az elmozduló hímzések és szöveta-darbkák az eredeti helyükre kerüljenek majd vissza.

A korrodált fémfonalak tisztításához a zászlólapokat tüllre helyeztem, majd az összefüggő fémes felületeket finom radírral végigdörzsöltem, majd az így keletkezett morzsákat apró ún. hanglemezporszívóval eltávolítottam. Mivel ezután még mindig sok helyen maradt matt, sötétszürke fémfelület, a korróziót alkohol és vízben oldott mosószer keverékével lazítva fültisztító pálcikákkal dörzsöltem a felületet. A szolidan csillogóvá vált részeket ezután alaposan kiöblítettem desztillált vízzel, amit a zászlólap alá helyezett papírvattával szívtam el. A nedves kezelés a selymet is meglágyította.

A zászlólapok lebontása után jól látszott, hogy valójában mennyi maradt meg az eredeti műtárgyból. A lefejtett zászlólap erősen sérült alapszövetéből kisebb darabok teljesen kiestek, a hímzéseknek a korábbi javítás során lefogott frisé fonalai felbomlottak, ahol a hímzésbe öltöttek ott elszakadt fémfonalak meredtek az égnek és egyre porlott a még mindig merev selyem. A lapok szétválasztásánál a bojt és a rojtok is lekerültek az alapszövetről.

A lebontás során derült ki, hogy a zászlót a hálóba varrás előtt is javították már. Mindkét leválasztott lap hátoldalán találtam zöld papírtöredékeket és mellette nagyobb darabokban enyvet. A jelmondatos oldal fonákján nagyobb egybefüggő

A feliratos oldal hátán talált papír, rajta a címeres oldalból hiányzó damaszt egy darabkája

papírdarabok voltak, sőt egy több négyzetcentiméteres damaszt töredék is ráragadt a címeres oldalból. Ez arra utalhat, hogy hajdan mindkét lapot ugyanarra a papírra ragasztották. Magyarázhatja továbbá az alapszöveten mutatkozó hiányokat ha a papírt – valószínűleg a hálóbá varrás alkalmával – durván távolították el. (A színoldalon a keményítő ugyanis gyakorlatilag vízhatlanná tette az anyagot, ami nehezíthette a papírt rögzítő enyv feloldását.) a papírdarabokat langyos vízzel leoldottam a selyemről, majd csipesszel óvatosan lehúztam.

Most vált láthatóvá a selyemhímzés fonalainak eredeti színe a fonákoldalon. A fonalak színének fakulása a színoldalon egyértelműen a fény hatására következett be. A hátoldalról készített fotókon érzékelhető az eredeti színpompa.

A selyemről megpróbáltam a keményítő-bevonatot eltávolítani. Az első kísérlet során egy kiesett selyem darabkán megpróbáltam a réteget felduzzasztani, hogy ezután ecseteléssel leszedhető legyen, ám a keményítő semmi nedvességet nem vett fel, nem duzzadt, viszont ahol a víz elérte a selymet, ott az a hosszas vizes kezelés hatására mállékonnyá vált. Ezután megpróbáltam amiláz enzimet alkalmazni, ami a vízdoldhatatlan keményítőt 98-99%-ban átalakítja vízdoldható cukrokká. Sajnos ez sem működött, aminek magyarázatát abban láttuk tanárainkkal, hogy tartós fényhatásra a molekulák szerkezete bizonyítottan megváltozik, ami gátolja az enzim működését.

A sárgás színt tehát nem sikerült eltüntetni, végül a selymet egy többlépcsős mosószeres tisztításnak vettem alá. A munkát végig túll alátámasztással végez-

A kitűzött zászlólap

tük, a biztonságos mozgatas érdekében ketten dolgoztunk a témavezetőmmel, Tóth Mártával.

Az állapotfelméréskor mért adatok alapján kiserkesztettem a zászló szabásmintáját, hogy tisztítás után ennek alapján lehessen a textilt formára igazítva megszáritani. Az elkészült mintát átmásoltam egy habkarton lemezre, amit ezután polietilén fóliával borítottam be. Erre fektettük a kitisztított zászlólapokat.

A hímzéseket és a selymet többezer rovartűvel rögzítettük a lefóliázott habkarton szabásmintára, vigyázva, hogy a textil száliránya mindig megfelelő legyen. Először a zászlórúddal párhuzamos hullámvonalú hímzést tűztem le egyenes vonalban, majd az erre merőleges szövetszéleket, végül a belső, merev hímzések adtak támpontot a deformált részek helyreigazításához. A zászlórúd melletti egyik sarkon a selyem és a hímzés annyira rossz állapotú volt, hogy csak a túloldali, szimmetrikus hímzémotívumok alapján lehetett a töredékeket egymás mellé illeszteni. A hímzések kitűzésénél igyekeztem egyúttal a lebegő frisé szálat is rögzíteni. Szobahőmérsékleten simára száradtak a lapok.

A bojtot először óvatos ecseteléssel és porszívózással tisztítottam, majd áttörlöttem desztillált vízbe mártott fültisztító pálcikákkal. Az eredmény kielégítőnek látszott. A rojtokat porszívózás után vastag réteg papírvattára fektettem, majd ecsettel alkoholos tisztítófolyadékot vittem fel rájuk, végül rovartűvel fóliával borított habkartonra tűztem és felülről bőven csurgatott lágy vízzel öblítettem, miközben a rojtszálak is szépen elrendeződtek.

A konzerválás során a legtöbb esetben a gyenge megtartású textil megerősítése a cél. A Splényi zászló esetében ezen túl az alátámasztó anyag a töredékes részeken átveszi az eredeti alapszövet helyét, ezért megtartásában, színében és fényében különösen fontos volt, hogy harmonizáljon az eredeti textillel. A sűrű szövésű, puha fényű, pamutszatén²⁴ anyag bizonyult erre alkalmasnak. Hosszas festési kísérletek után sötétzöld alátámasztó anyag mellett döntöttem, mivel így lehetett legjobban megközelíteni az eredeti színhangulatot.

A kifeszített alátámasztó anyagra görbe túvel és vastag selyemfonallal, előöltéssel (férceléssel) rögzítettem a motívumokat. Az erős és sűrű alátámasztóanyagban a kis szeméstartóval csak nehezen lehetett dolgozni, ezért a szövetet a további munkához a jelmondatos oldalnál keretre, a címeres oldalnál lyukas asztalra feszítettem²⁵. A lebegő fonalakat és hasadozott részeket hajszálnál vékonyabb selyemszállal ún. átfogó öltéssel rögzítettem. Igyekeztem minél kevesebb tűszúrást ejteni, de még így is 5-8mm-es sorközzel kellett a felület legnagyobb részét hozzávarrni az alátámasztó anyaghoz.

A hímzésben lebegő frisé szájakat helyükre igazítva, selyemfonallal öltöttem le. A jelmondatos oldalon a fekete felirat lekopott részeit kiegészítettem. Az eredetihez hasonló karakterű pamutfonalat színeztem, és az eredeti technikának megfelelően visszaöltöttem a hímzést. A fémfonalas hímzés hiányainál előbukkant papír esztétikailag zavaróan hatott és további letöredezésétől lehetett tartani, ezért a pótláshoz szürke pamutfonalat használtam. A papírfelületeket az eredetivel megegyező technikával hímeztem ki, egyúttal a sérült, kiálló fémfonalakat is lefogtam.

A konzerválás befejező lépése a zászlólapok kreplinnel²⁶ való lefedése volt. Már az alátámasztó anyag színének megválasztásakor szempont volt, hogy a sárgás selyem részek világos foltjai egy kicsit tompuljanak, zöldesebbek legyenek, közelítsenek az eredeti zöld színhez. Erre kezdettől fogva kékes árnyalatú kreplin látszott a legmegfelelőbbnek, csak hogy ez felhőssé, sötétté tette a jelmondatos oldalon látható tópart ragyogó sárga-barna hímzését. Kísérletezni kezdtem két-árnyalatú kreplin színezésével. Először a kiválasztott textilt finom füstszínűre színeztem, majd széleit kékes fürdőbe lógattam. A színezést alapos öblítés, majd a kék színezék még biztosabb rögzítése érdekében vasalás követte. Az eredmény középen füstszínű folt volt, ami színátmenettel kékkült a szélek felé.

A kreplint a jelmondatos oldalnál megpróbáltam a kereten rávarrni a zászlólapra, de mivel a nagyméretű lap óhatatlanul hasasodott egy kissé, a kreplin hólyagos lett. Végül a selyemborítás egy részét ki kellett bontani, és lyukas asztalon körbeöltetni a hímzések és az anyaghiányok vonalát mindkét lapon.

Ezután kiszereztem a zászlólapok hiányzó farokrészét és ráférceltem a vonalat a zászlólapra. A hosszanti széleken 1,5 cm anyagot hagyva az eredeti szövet mellett, a fecskéfarkaknál az eredeti szövet vonalát követve levágtam

24 Atlaszkötésű, selyemfényű, mercerezett pamutszövet.

25 A címer súlyos hímzése megnyújtotta az alátámasztó anyagot, ezért kellett más módszer alkalmazni.

26 Kreplin: pókháló vékonyságú selyemszövet, amely óvja az eredeti selyem szálait a további töredeztől.

a felesleget. Az így kialakult széleken a rétegeket pelenkaöltéssel egyesítettem, majd az eredeti méretre hajtogatva elszegtem.

A rojtokhoz hosszasan keresgéltnünk megfelelő kiegészítést, végül az Iparművészeti Múzeum textilrestaurátor műhelyében összegyűjtött régi textilmaradékok között bukkantunk rá egy – valószínűleg a XX. század elején készült – zöld selyemrojtra. A színe nem volt tökéletes, ezért először forró mosószeres vízzel „lehúztam” róla az eredeti színezék nagy részét, majd újraszíneztem.

Az eredeti selyemrojtokat a fényképek és állapotfelmérő rajzok segítségével a helyükre illesztettem és az újjal kipótolva a két lap közé varrtam. A fémrojtokat kívülre varrtam a megfelelő helyeken, a hosszanti oldalon az eredeti szövetszélét eltakarva. A bojt felerősítésével ért véget a restaurálás.

A több esetben váratlanul felbukkant problémákat több-kevesebb sikerrel megoldva a közel 1100 (nem tévedés!) munkaóra eredményeként a Splényi-zászló megközelíti eredeti színharmoniját, diszkrét csillogásával bemutatja a kor pompakedvelését, a XVIII. századi mesterek remeklését.

THE RESTORATION OF THE STANDARD OF THE SPLÉNYI HUSSAR REGIMENT

The Hungarian Military History Museum's flag collection, which includes almost 800 flags and 2,000 streamers, is the largest such collection in the country. The standard of the Splényi Hussar Regiment, which the author chose to restore in 2007 as her graduation work, is preserved in that collection.

The flag, under the museum inventory number 0065/ZI, was manufactured for Colonel Gábor Splényi's hussar regiment, which was established in 1733. On the strength of the coat-of-arms portrayed on the bunting and the cipher of Charles VI on the finial, the flag most probably was made before 1740. It was officially handed over by the Hungarian National Museum to the Military History Museum in 1936.

In the article, the author describes in detail the restoration process that took nearly 1,100 working hours, giving an account of the chemicals used and the methods applied.

DIE RESTAURIERUNG DER FAHNE DES SPLÉNYI HUSARENREGIMENTES

Die Fahzensammlung des Institutes und des Museums für Heeresgeschichte ist die größte Objektsammlung dieser Art im ganzen Lande. Die Sammlung besteht heute aus fast 800 Fahnen und 200 Fahnenbändern. Im Studienjahr 2007–2008 wählte die Verfasserin die Restaurierung der Flagge des Splényi Husarenregimentes als ihre Diplomarbeit.

Die Fahne Nr. 0065/ZI in der Inventar des Museums für Heeresgeschichte wurde für das 1733 gegründete Regiment von Oberst Gábor Splényi hergestellt. Von dem Wappen der des Flaggenblattes sowie aus dem Namenzeichen: Karl IV. auf der Flaggenspitze kann angenommen werden, dass sie noch bevor 1740 entstand. Die Flagge wurde 1936 offiziell von dem Nationalmuseum an das Museum für Heeresgeschichte übergeben.

Die Abhandlung befasst sich mit der Restaurierung der Fahne, die fast 1100 Arbeitsstunden betrug, mit den während der Arbeitsvorganges verwendeten Methoden und gebrauchten Materialien.

Mátyássy Gabriella

A MAGYARORSZÁGI MŰVÉGTAGGYÁRTÁS TÖRTÉNETE ÉS
KÉSZÍTÉSTECHNIKÁJA AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN EGY KORABELI MŰLÁB RESTA-
URÁLÁSA KAPCSÁN

Az I. világháború lezárulta után Magyarország előtt szinte leküzdhetetlen szociális nehézségek tornyosultak. A sokféle területen, számtalan formában jelentkező bajok közül kiemelkedett a hadirokkantak és hadigondozottak problémája. Ennek mértéke minden korábbi háborús tapasztalatot lényegesen felülmúlt. Régóta ismert, hogy a világháború idejére jelentősen átalakult haditechnika elsősorban az élőerőben, azaz a katonában igyekezett kárt tenni; önmagában azonban ez még nem indokolta volna a rokkantak meglehetősen magas számát. Ám az orvosi ellátás korábbinál magasabb színvonala, a szanitécsgazdálkodás szervezete lehetővé tette számos sebesült gyors ellátását, viszont az antiszeptikus szerekek nagyfokú hiánya, különösen pedig az antibiotikumok ismeretlen volta rendkívül sok esetben elkerülhetetlenné tette a csonkolásos műtétet. Természetesen az első világháború kitörése előtt is történtek súlyos balesetek, illetve a végtagok sérülhettek, fertőződhetnek oly módon, hogy az amputáció szükségessé vált, de háborús helyzet megsokszorozta az ilyenfajta orvosi beavatkozást.

A háborús sérülések eredhettek fegyverektől – amelyek lehetnek lőtt, szúrt és vágott sebek, illetve egyéb külső behatás által – zúzódások (rúgás, harapás, gázolás), hőhatások (robbanás, égés, fagyás) és elektromos hatások (áramütés). Természetesen leginkább a lövedékek roncsoló hatását és a hőhatások pusztító hatását kell figyelembe venni, mikor végső megoldásként az amputáció került sorra. A különféle sebesülésfajták számadatait tekintve igen érdekesek pl. Az 1912–1913-as balkáni háború hadisebészeti tapasztalatai, amelyeket izgalmas részletességgel tárnak elénk az ott szolgáló frontsebészek.¹ Hanasiewicz cs. és kir. ezredorvos és Goldschmidt tartalékos segédorvos Bulgáriába vállaltak missziót, ahol a 4 és fél hónapi működésük alatt 1485 esetüknél összesen 121 műtétet végeztek; ezek közt volt: „koponyalövés feltárása, agytályog megnyitás, szemgolyó eltávolítás, amputatio, ujjenukleatio,² ... ideg- és invarrat, éralákötés, aneurysma³

1 Dr. Hanasiewicz Oszkár: Hadisebészeti tapasztalatok az 1912–13. balkáni háborúból. In: *Értesítő – az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvostudományi szakosztályából*. 1914. 42. p.

2 Üregben elhelyezkedő szerv vagy daganat eltávolítása.

3 Ütőértágulat.

műtét, mellpunctió,⁴ löveg eltávolítás, plastika, ... és nagyszámú phlegmone incisio.⁵ Nagyobb csonkító műtétet 1485 esetünk közt csak egyetlen egyszer végeztünk (czomb amputatio), laparotomiára⁶ egyszer sem került a sor.⁷

A mostoha szállítási és elhelyezési körülmények sok esetben súlyosbították a sérült katonák gyógyulási esélyeit, a frontkórházba szállítottak napokig voltak úton, rázós igásmarha szekereken szállították a szerencsétleneket olykor három–négy napig is, míg végre vasúti állomásra értek; természetesen ez idő alatt kötésüket nem igazították, vagy nem változtatták meg. Hozzájárult ehhez, hogy a legtöbb sebesült *„már eleve orvosilag rosszul volt ellátva; igen sok esetben a lövési nyílásokat tamponálták, ... azonban egyetlen egy esetben sem vált szükségessé a kiterjedt csontsérülés miatt a csonkítás. Egyetlen amputatiókat gépfegyvertől okozott többszörös alszár-lövés miatt végeztük. A sűrűn egymás mellett beható lövedék az alszár edényeit szétszakította, a mi lábangraenához⁸ vezetett. Amputatio előtt ugyan megkíséreltük az esetleg még épségben maradt alszárereket a nagyfokú vérömleny nyomása alól felszabadítani a vérömlenyek kitakarítása által, azonban az erek nagymérvű roncsolásai és a gangraena előjelei megbíúsították igyekezetünket.”⁹*

A lövedékek okozta sebesüléseken kívül meg kell említeni a *fagyási* sérüléseket, amelyeket nem annyira a hideg (a tanulmány szerint a tábori kórház területén a legalacsonyabb hőmérséklet -4 °C volt), mint inkább a használatban volt török katonai lábszárpólyák okozták, melyek átnedvesedve erős leszorítást fejtettek ki, mely a gyengén táplált és kimerült katonáknál elégséges volt az üszkösödés előidézésére. A bolgár katonák is előszeretettel használták ezeket a „török gamáslikat”, melyeket a törököktől szedtek el. *„Dedeagatschban¹⁰ még 131 ilyen kéz- és lábangraenás esetet találtunk, kikenél már csak sarjadzó csonkok maradtak vissza. A nagykiterjedésű sarjadzó sebfelületek gyógyulása igen hosszú időt vett igénybe, mely alatt sok esetben kellett még másodlagosan demarkálódott és elhalt csontokat eltávolítanunk. A sarjadzó felületeket lapís-perubalzsamos kenőcskötésekkel, forró fürdőkkel kezeltük. Néhány esetben jól sikerült thierscheléssel siettettük a gyógyulást. Nagy részük természetesen nyomorék maradt.”¹¹*

A hazatért sebesültek, rokkantak utógondozása

A háborúból hazatérő rokkant katonák gondozását végző intézmény 1915-től a miniszterelnökséghez kapcsolt, polgári jellegű közigazgatási szerv volt. Munkakörének fejlődését hivatalos címének változásai is kifejezik. 1915-ben

4 Megszúrás, megcspolás; olyan sebészeti operáció, mellyel folyadékot tartalmazó üregek falain át készített nyíláson a folyadékot kiüritik.

5 Rohamosan terjedő gyulladás bevágása, kitisztítás céljából.

6 Hasfal sebészeti metszése.

7 *Dr. Hanasiewicz*: i. m. 37. p.

8 Üszkösödés.

9 *Dr. Hanasiewicz*: i. m. 28. p.

10 Dedeagats (Dedeagatç, Dedeagaç, ma Alexandrupoli).

11 *Dr. Hanasiewicz*: i. m. 31. p.

Csonkított, belbeteg és béna katonákat gondozó Bizottságnak nevezték.¹² Elnöke gróf Tisza István miniszterelnök lett, az ügyvezető alelnöknek gróf Klebelsberg Kunó államtitkárt nevezték ki.¹³

A háborús helyzet, a hazatérő sebesült, illetve rokkant katonák egészen új feladatok elé állították a sebészorvosokat és a rokkantügy igazgatását felvállaló szakembereket. Gróf Tisza engedélyezte, hogy a megnövekedett igény kielégítésre Művégtaggyár jöjjön létre, melynek orvosi igazgatásával dr. Dollinger Gyulát,¹⁴ technikai és üzemi vezetésével Dömötör Pált¹⁵ bízták meg. Budapesten 1916-ig az állami felsőipariskola és az állami mechanika és órásiipari szakiskola helyiségeiben, valamint Pozsonyban, a fémipari szakiskolában működtek az ún. *Mesterséges testrészeket előállító műhelyek*. Dollinger igen lelkesen látott hozzá a feladatnak, kezdetben magániparosokkal dolgoztatott, majd a hirtelen szükségessé vált nagy tömegű művégtagok előállítására a hadsereg vezényelt ki „egészségügyi szakembereket”, a Bizottság pedig rokkant lakatosokat, cipészeket küldött az intézményekbe. A budapesti műhely 1916-ban már 110 fős személyzettel működött, és heti 100 darab protézist állított elő az éves több mint hatezres igény kielégítésére.¹⁶ 1916 áprilisától bérlet útján megszerezte a Rokkantügyi hivatal a VIII. kerület Mátyás tér 6. szám alatti ingatlant, ahová átköltöztetett a művégtagokat előállító gyár.

A művégtagok előállítása

A művégtagok eltávolításának menete a következő volt: a különböző hadikórházak által az Országos Hadigondozó Hivatalhoz utalt csonkítottat a 600 ágyat számláló Timót utcai intézetében helyezték el.¹⁷ Itt mindenekelőtt megvizsgálták, hogy a rokkant csonkja be van-e gyógyulva, orvosi véleményezés után viselhet-e művégtagot. Ha erre már alkalmasnak bizonyult a végtag, azonnal gipszintát

12 1916-ban *M. kir. Rokkantügyi Hivatalnak*, 1917 májusától pedig 1919-ig *Országos Hadigondozó Hivatalnak* hívták.

13 *Parádi Jenő*: Hadigondozás. Hadigondozottak és tűzharcosok érdekvédelme. In: az 1939. évi Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai.

14 Dr. Dollinger Gyula (1849. április 10. – 1937. március 2.) 1875-ben Pesten orvos- és sebészdoktori, majd 1877-benugyanitt szülésmesteri oklevelet szerzett. Közben már 1874 júniusától tanársegéd a kórszövettani tanszéken, majd 1876/77-ben műtőnövendék Kovács József professzor alatt az I. Sebészeti Klinikán. 1882-ben Budapesten a „testegyenészet” (ortopédia) tárgykörében magántanári képesítést szerzett. 1889 áprilisától az Irgalmasrend budai kórházának műtője, 1891-től ugyanitt a sebészeti osztály kinevezett műtőorvosa. 1891-től rendkívüli, 1897-től nyilvános rendes tanár a budapesti Orvoskaron, egészen 1919-es nyugdíjba vonulásáig. Az ortopédia hazai megalapozója, nemzetközileg is elismert szaktekintély volt. Dollinger marandót alkotott, iskolát teremtett a sebészeti tevékenység fejlesztése és az újabb technikák bevezetése terén. Jelentős szervezőmunkája segítette a klinikai tevékenységet, az egyetemi oktatást és az orvostovábbképzést. Merész újtó volt, a modern magyar sebészet első reprezentánusa, a hazai orthopédiai sebészet megteremtője.

15 Dömötör Pál, 1912 és 1914 között a kassai Ipariskola igazgatója, később a budapesti m. kir. Állami Felsőipariiskola igazgatója.

16 *Magyar László*: Művégtagok. In: Café Babel, 1998/4.

17 Az OHH Mesterséges Testrészeket Előállító Műhelye, 1916-18-ig Dollinger volt a magántanára.

készítettek róla.¹⁸ Ha a műszerész pontosan betartotta a művégtag szerkesztési szabályait, ha annak egyes fémrészeit odaidomította a gipszmintához, akkor utólagos javításra nem is volt szükség. A kórház a gipszmintát a csonkított nevével és számával ellátva átadta a művégtaggyárnak, ott kiöntötték és szerkezeti rajzzal ellátva, kivitelezés végett átadták a munkavezetőnek. A csonkított eközben a kórházban maradt, csonkját masszírozták és előkészítették a művégtag viseléséhez.

Minden alsó végtagban csonkított ember a Bizottságtól két művégtagot kapott, egy kozmetikai és egy munkaprotézist. A munkavégtag célja, hogy mankó nélkül járóvá és munkaképesé tegye a rászoruló, a kozmetikai pótléknak a külleme igényes kivitelű, a járás jólesett vele, de a fő szempont mégis a megjelenése volt.

Dollinger felismerte, hogy a csonkítottak legnagyobb része a munkásosztályhoz tartozik, így a olyan művégtagokat kellett szerkeszteni amelyet nagy tömegben lehet előállítani, s ezeknek olyan erősnek kellett lenniük, hogy a nehéz munkában való terhelést kibírják. *„A földműves, az ács munka közben már azért sem használhatja a kozmetikus művégtagot, mert annak finom alkatrészei, továbbá cipőik nem bírják ki azt a nagy munkát és annak folytonos kicserélése és megújítása nagy költséggel járna...”*¹⁹

Az ellátás során először a munkavégtagot készítették el, aztán a finomabb munkát nagyobb ügyességet igénylő kozmetikai protézist. Az átadás hetenként egyszer történt, ekkor az orvos ellenőrizte az elkészült segédeszközöket, így elkerülhetők voltak a durva hibák. *„A csonkított olyan, mint egy kisgyermek, meg kell tanítani újra járni. Örül, hogy az ágybanfekvés után újra eldobhatja mankóját és az apróbb hibákkal nem törődik. Elfelejtette az apróbb hibák leküzdését, ezért járóiskolában újra tanítják.”*²⁰ Az ún. járóiskolákban régóta rokkantsággal élők is támogatják a lábadozókat, tapasztalataikkal segítve a mankó nélküli közlekedést, átsegítik őket a hétköznapi élet eddig ismeretlen buktatóin.

Hogy a test súlyát állandóan elbírja, a csonknak alkalmasnak kellett lennie a protézis viselésre. A hadicsonkoknál ritkán találunk ilyet, *„oka a súlyos infekció (fertőzés), mely miatt a legtöbb csonkolás történik, a csonkítás sebét nem lehet rendesen elzárni, a seb ritkán gyógyul be teljesen. Ezek a csonkok egy ideig alkalmasak a művégtag viselésre de aztán felmondják a szolgálatot, és az ilyen csonk érzékennyé válik, a ránehezkedés fájdalmas, és ha a művégtag nincs úgy szerkesztve hogy a csonkot járás közben a test súlya alól felmentsük akkor újra mankóval kell járnia...”*²¹

A művégtagok fajtái és készítése technikájuk

A munkaművégtag hosszú átalakuláson ment keresztül: az egyszerű Hoefmann-féle acéltalptól (hosszú csonknál sokáig még ezt alkalmazták) a talppal és sarokkal ellátott állítható munkalábig. A munkaművégtag lába rövidebb

18 Gipsz minta nélkül nem készítenek művégtagot – egy régi módszer szerint műszereszek ólomcsikkokkal, vagy ólomlemezekkel történt lenyomatok alapján készítik a mintát.

19 Dr. Dollinger Gyula: az alsó végtagok művégtagjai. Budapest, 1918. 12. p.

20 Dr. Dollinger: i. m. 14. p.

21 Dr. Dollinger: i. m. 13. p.

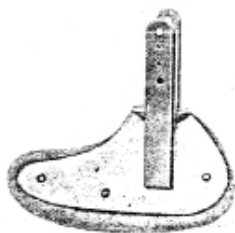
és keskenyebb, mint egy rendes láb, a talpa rövidebb és meg van hajlítva így megkönnyítve a járást, ezért fölösleges, hogy a lábpótló rész vele ízülettal legyen összekötve.

A következő munkalábakat alkalmazzák:

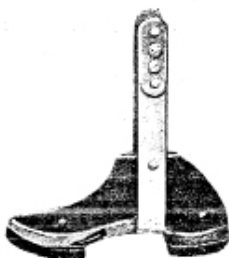
1. Hoefmann-féle acél talplemez;
2. ék alakú faláb, talpi felülete megerősített, érdes;
3. talppal és sarokkal ellátott munkaláb, kétféleképpen előállítható, talpi részen bordázott acéllemez, vagy az acéltalpra vastag bőrtalpat szerelnek; végül a kozmetikus műláb, ez fából készült a bokánál szabad ízülettal bír, mely elől-hátul rugóval van ellátva.

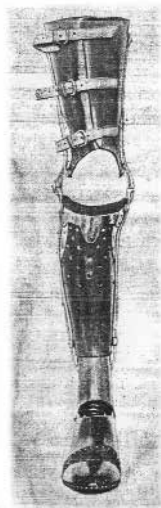
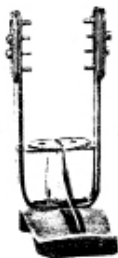
Hoefmann-féle acéltalp lemez

Ék alakú faláb

Acél munkaláb

Kozmetikus műláb²²

²² Dr. Dollinger: i. m. 38. p.

Múvétag a gyűjteményből

A művétagokat acélból, fából és bőrből készítették.

A sínek pengeacélból²³ készültek, a *pelottákat* 1 mm vastag acéllemezek alkotják. Ezek a bőrhüvelyek azon részeit erősítik meg, amelyek a művétag felfüggesztésére, vagy a csont tehermentesítésére szolgálnak, gipsz minta szerint alakították ki és a megfelelő helyeken a bőr és a megerősített acélsínek közé illesztették.

A bőrhüvely nyersen cserzett ökörbőből állították elő. Eleinte csak acélsínből készült és a testtel érintkező részét puha bőrral megbélelték, ez a megoldás nem vált be, mert nem volt elég tartós, az előállítási költség magasabb volt. Kényelmi szempontokat figyelembe véve később már a munkavétagokat is ilyen bőrhüvellyel látták el. A bőrt kiszabták a gipszminta alapján, hideg vízben megpuhították és ebben az állapotban ráfeszítették és rászögelték a gipszmintára. Ezt követően szobahőmérsékleten, illetve szárítókamrában megszárazították, kisimították, a széleket mindenhol megvékonyították és kissé kifelé hajlították. Azután ezekre a bőrhüvelyekre rászegecselték az acélsíneket és rávarrták a szükséges szíjakat. Ha a hideg vízben megpuhított bőr megszárad, megtartja a minta alakját és a test kontúrjaihoz is pontosan odasimul.

A bőrhüvelyekbe bélésanyag is került, így téve kényelmesebbé viselőjének a készüléket. Azonban állandó bélést nem lehetett belevarni, (puha szövetet, szarvasbőrt, kesztyűbőrt) mert növeli a végtag súlyát, gátolja a transzpirációt, fől-szívja az izzadságot, penészesedik. Ehelyett a művétag alá vastagabb trikót húz-

23 A pengeacél korabeli anyagvizsgálat szerint 80 kg/mm² szakítószilárdságú 15 % szakadási nyúlás mellett. *Dömötör Pál*: a m. kir. Rókkantügyi Hivatal mesterséges testrészeket előállító műhelye által készített munkalábak szerkezeti részletei. Budapest, 1918. 81. p.

Lábfejcsonkolt művégtagja

tak, „*némelyik beteg az alsó nadrágját húzza a művégtag alá bélésnek.*”²⁴ a művégtag olyan helyeit, melyek érzékeny részekkel jönnek érintkezésbe vékonyan kipárnázzák. A bőrhüvelyeknek a két térdgumót be kellett fednie és kétoldalt annyira le kellett érnie, hogy 2 cm-nyire az ízületi rész fölött végződjenek, így a bőrhüvely jól közrefogja a térdbütyköket, s támasztja azokat.

„*Míg a munkaprotézisnél a combi részek bőrtokja csupán egynéhány cm-rel ér túl a csonkon, addig a kozmetikus műlábánál ez a combi rész az elveszett comb alakját teljesen utánozza a térdel együtt, ezért minden gipszmintának a combi része azután, hogy rajta a művégtagot elkészítették az egészséges comb alakjának és hosszának megfelelő meghosszabbítást nyer, hogy a műszerész rajta a combi résznek és a térdnek a bőr alkatrészeit kimintázhassa ill. rábúzhassa.*”²⁵ Az alszár is bőrből készül, ezeket a bőr alszárrészeket a műhelyben 3 nagyságban állítják elő famodelleken és a megfelelőit alkalmazták.

A munkavégtag és a kozmetikai művégtag bőrhüvely része általában meggyezett (bár Dollinger említi, hogy a kozmetikai pótléknál erősebb bőrt használtak), csak a lábfej, illetve a lábszár részének kialakítása tért el jelentősen (lásd a képeket), illetve a kozmetikai végtag bőr részeit politúrozták is.

A kozmetikai művégtag abban különbözik még a munkaművégtagtól, hogy az acélsíneket nem a változatlanul meghagyott keresztoszélványú szálacélból, hanem előkóvácsolt hasonló pengeacélból készült sínekből állítják elő, amelynek a csukló fejt rákóvácsolják. A munkalábak fémből készült részeit zapon-lakkal

24 Dr. Dollinger: i. m. 20. p.

25 Dr. Dollinger: i. m. 56. p.

Munkaművétag

Hadirokkantak az első világháborúból

A restaurált művégtag

vonták be, míg a kozmetikai művégtagon az összes acélrészek simára vannak csiszolva, „*elektrikus úton először vörösrézrel majd nikkellel vannak bevonva*”.²⁶

A később készített, kissé továbbfejlesztett konstrukciójú kozmetika művégtagonál az acélsínek simák és nikkelezettek, a bőr gondosan le van simítva és sellakkal be van eresztve.

A kozmetikai műláb restaurálása

A Hadtörténeti Múzeum Felszerelés-gyűjteményének érdekes darabját „*A Nagy Háború 1914–1918 – Mire a levelek leballanak...Lebullottak*” című kiállítás hadiorvoslás szekciójához restauráltam.

A műtárgy a Dollinger-féle meghatározások alapján az „*alszárban csonkított kozmetikus művégtag*” kategóriába sorolható.²⁷ Szerkezetét tekintve a láb három részből áll: a fa és fém alkotójú lábfej rész, a bőrből és fémből kialakított alsólábszár-pótlék, illetve a combhoz erősíthető bőr és fém fűzős elem. A három egység fém csuklószerkezettel rögzül egymáshoz.

Kézhezvételnél a tárgy igen jó megtartású volt, mind a bőr, a fa és a fém részek egyaránt. A nikkelezés fémfelületről a legtöbb helyen ugyan már lekopott, azonban a felület csak kis mértékben volt korrodált. Jellemzően fekete színű korrozíós termék (vas-oxidok keveréke) foltszerűen jelentkezett az acél tartólemezen és a csuklószerkezeten. A fém alkotók tisztítását RO-55 márkanevű foszforsavas rozsdoldó, és passziváló folyadékkal kezdtem, ecseteléssel és tamponálással. A foszforsav nemcsak hogy leoldotta a vegyületet, de az esetlegesen a fémen

²⁶ Dr. Dollinger: i. m. 76. p.

²⁷ Dr. Dollinger: i. m. 29. p.

maradt mikroszkopikus korróziós szemcséket passzíválta, tercier-vasfoszfát réteget hozva létre a felületen. A fölösleges vegyszert 1 %-os zsíralkohol-szulfátot tartalmazó desztillált vízzel távolítottam el. A tisztítás után marokcsiszoló gépbe fogott rézkoronggal egységesítettem a vas felületét.

A bőr alkotórészek megtartásukra nézve igen jó állapotban voltak, csak kis mértékben tapasztaltam keményedést, leginkább a bőr legfelső rétegében. Enyhén zsíros tapintású volt, köszönhetően a felületére rakódott humán szennyeződésnek. A tisztítására a restaurátori gyakorlatban annyiszor bizonyított likker-emulziót használtam.²⁸

A lábfej fából készített részei jó állapotban voltak, csak kevés zsíros szennyeződés rakódott a felületére, de ezt könnyedén eltávolítottam alkoholban oldott propoliszzal, amely nemcsak tisztítja, de ápolja is a fát.

A Hadtörténeti Múzeum Felszerelés-gyűjteménye őriz még pár érdekes és egyben unikális darabnak számító művétagot, melyek restaurálásra várnak.

THE HISTORY AND TECHNOLOGY OF THE PRODUCTION OF ARTIFICIAL LIMBS
IN THE FIRST WORLD WAR
THE RESTORATION OF AN ARTIFICIAL LEG FROM THE PERIOD

Many wounds in the First World War resulted in the amputation of limbs. Surgeons and experts dealing with the returning disabled soldiers had to face new challenges. To satisfy the increasing demands, an Artificial Limb Factory was established under the direction of Dr. Gyula Dollinger. In 1915 workshops producing artificial body parts were set up. The first employees were “medical experts” detailed by the military but later locksmiths and shoemakers took over production.

All the soldiers with amputated legs were given two artificial limbs: a cosmetic and a functioning one. The functioning limb enabled the disabled person to walk and work without crutches, while the cosmetic limb served aesthetic purposes.

The author restored an artificial leg in the Hungarian Military History Museum’s Collection of Military Equipment before it was put on display in the medical section of the Museum’s permanent First World War exhibition. The item was made of leather, wood and metal. The nickel-plated metal surface was slightly corroded; the leather parts needed cleaning; and the wooden parts of the foot were covered by greasy stains. In the article, the author describes in detail the restoration process, giving an account of the chemicals used and the methods applied.

There are further artificial limbs in the Museum collection in need of restoration.

28 A koncentrált zsírozószerek alkalmazása helyett (olajok, zsírok pl.glicerín) ma inkább emulziókat, likkerekét alkalmazunk. Receptjeik számos változatban megjelentek különféle adalékokkal, változó százalékos arányban. Az általam használt likker fő alkotóelemei a víz, olaj és felületaktív anyag.

PROTHESEN IM MUSEUM FÜR HEERESGESCHICHTE – DIE GESCHICHTE UND DIE
TECHNOLOGIE DER PROTHESENHERSTELLUNG WÄHREND DES 1. WELTKRIEGES AUF GRUND
DER RESTAURIERUNG EINES DAMALIGEN KÜNSTLICHEN BEINES

Die Verletzungen des 1. Weltkrieges wurden in der Mehrheit der Fälle durch Extremitätenamputation behandelt. Die heimkehrenden Invaliden stellten die Chirurgen und die für die Verwaltung des Invalidenwesens verantwortlichen Fachmänner vor einer neuen Aufgabe: für das Zufriedenstellen der zugenommenen Nachfrage wurde unter der Verwaltung von Dr. Gyula Dollinger die Prothesenfabrik aufgestellt. 1915 organisierte man die sogenannten Werkstätte für die Herstellung von künstlichen Körperteilen, wo am Anfang von der Armee abkommandierte „Fachleute des Gesundheitswesens“ tätig waren, später aber Schlosser und Schuster arbeiteten.

Jede Person, die in seinen unteren Extremitäten verstümmelt wurde, erhielt zwei Prothesen: eine kosmetische und eine Arbeitsprothese. Das Ziel mit diesen Prothesen war, dass der Bedürftige ohne Stützen gehen und selbständig arbeiten sollte, die wichtigste Zielsetzung war im Falle der kosmetischen Prothese die ästhetische Erscheinung.

Die Verfasserin restaurierte das interessante Stück der Ausrüstungssammlung des Museums für Heeresgeschichte für die militärmedizinische Sektion der Ausstellung: Der Grosse Krieg 1914–1918, bis die Blätter runterfallen... und sie fielen runter. Das Ersatzbein wurde aus Leder, Holz und Metal hergestellt. Die vernickelten Metaloberflächen waren nur leicht korrodiert, ihre Reinigung wurde mit der phosphorsäuregehaltigen Rostlöser, Marke RO-55 und auf mechanischer Weise mit einer Schleifmaschine durchgeführt. Für die Reinigung der Lederteile verwendete die Autorin die in der Restaurationspraxis mehrfach bewährte Likker-Emulsion. Die fettigen Verschmutzungen auf dem hölzernen Teil des Fußteiles behandelte sie mit in Alkohol gelöster Propolis, die das Holz nicht nur reinigt, aber zugleich auch pflegt.

Die aus mehreren Exemplaren bestehende Prothesensammlung des Museums wartet noch auf Restaurierung.

KIÁLLÍTÁSOK

Kemény Krisztián

„BITÓN, VÁRFOGSÁGBAN ÉS FEGYVER ALATT”

MEGTORLÁS AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC UTÁN
KIÁLLÍTÁS A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 160. évfordulója kapcsán 2009. október 6-án, éppen a szabadságharc mártír miniszterelnöke, gróf Batthyány Lajos és az aradi tizenhárom honvédtiszt (12 tábornok és egy ezredes) kivégzésének évfordulóján nyílt meg a Hadtörténeti Múzeum legújabb kiállítása, amely a szabadságharc leverése utáni megtorlás áldozatainak állít emléket. A Múzeum saját, illetve az aradi Ereklýmúzeum gyűjteményét felhasználó tárlata a korábbi hasonló témájú kiállításoktól némileg eltérően, nem elsősorban a kiemelkedő politikai és katonai vezetők elleni eljárásokra összpontosít (bár a katonák továbbra is elsőbbséget élveznek), hanem inkább megkísérli bemutatni a megtorlás méreteit és a büntetések fajtáit, amelyek szinte az egész magyar társadalmat érintették.

A tárlatot az Osztrák Császárságot és a környező országokat ábrázoló 1851-es, 1:2 350 000 méretarányú térkép nyitja meg, amelyen a kivégzések, a vár- és sánCFogságok helyszínei, a megtorlásként feldúlt és felégetett helységek, valamint azon helyőrségek láthatók, amelyekben nagyszámú kényszersorozott volt honvéd szolgált. A térképen jól érzékelhető, hogy a közhiedelemmel ellentétben Magyarországon nemcsak Pesten és Aradon voltak kivégzések, Pozsonytól Aradig szinte egymásba érnek az ezt jelző akasztófák. A térkép alatti tárlóban a megtorlással kapcsolatos korabeli, zömmel a XIX. században, valamint a XX. század elején megjelent kiadványok kaptak helyet, köztük „Az 1848- és 1849-diki Magyar Szabadságharcz vértanúinak emlékkönyve” három kötete.

A következő tabló a világoosi fegyverletétel után a honvédsereg tagjainak legnagyobb részét érintő büntetést, a kényszersorozást mutatja be különböző okmányok (volt honvédeket a sorozóbizottság előtti megjelenésre felszólító hirdetmény, útlefél, a szolgálat alól felmentő és elbocsátó igazolások) segítségével. A hadtörténészek becslései szerint kb. 40-50 000 volt honvéd került kényszersorozással több évre az Osztrák Császárság távoli helyőrségeibe, ahol mint „Kosuth-kutyákkal” bántak velük.

A melléte lévő tablók közül az első a némileg elfeledett, Aradon elsőként kivégzett honvédtisztnak, Ormai (Auffenberg) Norbert ezredesnek, a honvéd vadász-ezredek szervezőjének állít emléket: okmányai (házassági és halotti anyakönyvi kivonata), portréja és a kivégzését ábrázoló festmény bemutatásával. A második

tabló pedig a megtorlás elsősorban civileket érintő, fájdalmas és megalázó formáját, a nyilvánosság előtti megvesszőzést tárja elénk két festményen. Az elsőn pozsonyi kisdíákok, míg a másodikon Maderspach Károlyné (Buchwald Franciska) megbüntetése látható. Ez a hazafias érzelmű asszony a bánági Ruzskabányán a szabadságharc végén menekülő honvédtiszteket látott vendégül, ezért 1849. augusztus 23-án a város mellett nyilvánosan megvesszőzték. Férje, aki gyárosként fegyver- és lőszerkészítéssel szolgálta a haza ügyét, a megaláztatás miatt öngyilkos lett (mellszobra a kiállító terem bejárata mellett nyert elhelyezést).

A következő vitrin egy 1850-es évekbeli kényszersorozott magyar katona ruházatát, fegyverzetét és felszerelését, míg a mellette lévő tabló a hadi- és vizsgálati fogság két jellegzetes magyarországi helyszínét, az aradi várbörtönt és a pesti Újépület nevű kaszányát mutatja be – egykorú szobabelsőről készült festmény, portrék, fogolynévsorok és egy látogatási engedély segítségével.

Egy további tabló a megtorlás előli menekülés lehetséges megoldásait mutatja be: sokan a török szultán védelme alá húzódtak, erre gyűjtőhelyük, Vidin város látképe utal. A megmenekülés másik útját egy komáromi menlevél (ügynevezett „Geleitschein”) jelképezi, amelynek birtokában a komáromi erődben kapituláltak mentesek voltak minden további zaklatástól. Itt található még a magyar szabadság és önállóság egyik jelképévé vált korabeli fizetőeszköz, az ügynevezett „Kossuthbankó”, amelynek az összegyűjtése és ellenszolgáltatás nélküli megsemmisítése súlyos anyagi büntetést jelentett az egész magyar társadalom számára. A mellette álló vitrin pedig a legyőzött, de meg nem tört ország féken tartására felállított csendőrezredek tagjainak ruházatát, fegyverzetét és felszerelését mutatja be, fejükön a jellegzetes csúcsos sisakkal, amelyet a népnyelv (utalva az intervenció orosz haderő katonáinak hasonló fejfedőire) „muszkahagyásnak” nevezett el.

A soron következő tabló gróf Batthyány Lajosnak és az aradi tizenháromnak állít emléket. Itt található Schweidel József tábornok végrendelete, Török Ignác tábornok saját kezűleg készített rajza, Poeltenberg Ernő tábornok levele feleségéhez, valamint egy metszet gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzéséről az Újépület melletti fapiacon. A terem végében berendezett két korhű szobabelső közül az első Batthyány utolsó, börtönben eltöltött éjszakájára utal, és érzékelteti, hogy milyen nehéz lehetett az állandó őrizet alatt lévő miniszterelnöknek azt az öngyilkossági kísérletet végrehajtania, amely a kivégzéstől nem, de a becstelenséget jelentő akasztófától megmentette. A második börtönbelső a fogságra ítéletről készült börtönportrék (ceruzarajz és akvarell) díszítik. Az ábrázolt foglyok között találunk magyart és külföldit, katonát és civilt, kormánybiztost, országgyűlési követet, vésztörvényszéki bírót, de újságíró, orvost, gimnáziumi tanárt, sőt egy hölgyet is, akinek csak annyi bűne volt, hogy letartóztatták a férjét (sorsa némileg előrevetíti a XX. századi totalitárius rendszerekben majd tömegessé váló bírói gyakorlatot).

A terem közepén található két tárlóban az aradi tizenhárom honvédtiszt fegyverei és személyes használati tárgyai láthatók. Közülük kiemelkedik Damjanich János tábornok széles szablyája, látsöve, gyűrtüje, illetve a Hadtörténeti Múzeum egyik – viszonylag új – szerzeménye, Knezić Károly tábornok szablyája. Ez utóbbi hüvelyén lévő felirat az 1849. április 26-i komáromi csatára emlékeztet, amelyben nyújtott teljesítményéért kapta meg Knezić a tábornoki rangot.

A terem jobb oldali falán lévő első két tabló a börtönbeli hétköznapiaknak állít emléket. Az itt látható képek és okmányok az aradi, gyulafehérvári, zárai, josephstadi, kufsteini és olmützi börtönök világát idézik. A raboskodó honvédtisztek egy része képzőművészeti tevékenységekkel próbálta élehetővé tenni a fogás éveit: faragtak, rajzoltak, festettek. Köztük tehetségek is felbukkantak: Aradon galsai Kovách Ernő őrnagy elsősorban akvarelleket készített a börtön épületeiről és belsejéről, míg Olmützben Berzsényi Lénárd ezredes ceruzával örökítette meg fogolytársait, akik közül sokaknak ez az egyetlen hiteles ábrázolása. A tablók alatt lévő tárlóban érmek és kitüntetések láthatók: itt található például a Magyar Katonai Érdemrend Leiningen-Westerburg Károly tábornok számára adományozott II. és III. osztálya és az aradi vértanúk emlékérméje, de a magyar szabadságharcot leverő Haynau tábornagyot megörökítő érem és a magyarországi hadjáratban részt vett orosz katonák számára adományozott „*Magyarország és Erdély lecsendesítéséért 1849*” feliratú hadjárat érem is.

A terem jobb oldali falát szinte uralja Guldrán Endre Thorma János eredetije után festett nagyméretű olajfestménye az aradi vértanúk kivégzéséről, amely éppen azt a jelenetet ábrázolja, amikor az akasztófán elsőként hal mártírhalt Poeltenberg Ernő tábornok. A mellette lévő tabló már a győztesekre emlékeztet: itt található Haynau tábornagy portréja, ebédmeghívása Crony grófnak, egy allegória a magyar szabadságharc leveréséről, valamint egy belépőkártya a Buda várát a honvédek ellen védő Heinrich Hentzi vezérőrnagy emlékére készült emlékmű avatására.

A terem kijárata mellett elhelyezett vitrinben emléktárgyak és a börtönökben készült használati tárgyak láthatók: például egy aradi bitófa csigája, Görgey Ármin alezredes aradi fafaragványa és bilincse, papírvágó kések, érmékből összeállított karkötő, egy nemzeti gyászruha, a háttérben Pikéty Ágoston tábornok börtönszobájának belsejéről készült festmény, oldalt pedig galsai Kovách Ernő őrnagy távlati képe az aradi várról.

A kiállítást végül egy 49 nevet tartalmazó névsor zárja, amely a szabadságharcban való részvételért kivégzett katonák neveit sorolja fel, az 1849. január 30-án, Pesten kivégzett Vitalis Söll őrnagytól, a tiroli vadászok szervezőjétől egészen az 1850. február 19-én Aradon kivégzett Ludwig Hauk alezredesig, a bécsi forradalom hőiséig.

Bár a kiállítás csak egy termet tölt be, a látogatóban mégsem marad hiányérzet: a Hadtörténeti Múzeum kiváló munkatársai méltó módon állítottak emléket a 160 évvel ezelőtt, a magyar haladás ügye melletti kiállásukért kivégzett és bebörtönzött hazafiaknak.

Rendezte: dr. Kedves Gyula alezredes

A látványtervet készítette: Nagy András

A kiállítást kivitelezte: Csicsely János, Grolyó Tamás, Hangay Gabriella, Palyaga László
Közreműködtek: Szoleczky Emese, Szántó Nóra, Kreutzer Andrea, Soós Péter, Závodi Szilvia, Makai Ágnes, Sallay Gergely, Kemény Krisztián, Jankó Annamária

Restaurátorok: Meggyes Anita, Tombor Krisztián

Műtárgykölcsonzés: Dudás Sándor

“ON THE GALLOWS, IN DUNGEON AND UNDER ARMS” – REPRISALS AFTER THE 1848–1849
WAR OF INDEPENDENCE
AN EXHIBITION IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

On 6 October 2009, on the occasion of the 160th anniversary of the execution of Prime Minister Count Lajos Batthyány in Pest and thirteen Honvéd officers in Arad, an exhibition was opened in the Hungarian Military History Museum to commemorate the martyrs of the reprisals that followed the suppression of the 1848–1849 Revolution and War of Independence. Displaying the collection items of the Military History Museum and the Museum of Relics (*Complexul Muzeal*) of Arad, the exhibition takes a new approach to the reprisals that affected almost the whole of Hungarian society. The victims of all kinds of punishment are commemorated: the former soldiers of the War of Independence who were pressed into service in the Imperial Army; the whipped women and children; the firstly executed officers; the martyrs of Arad; and the soldiers and civilians imprisoned for many years. Maps, name rolls, original documents, weapons, uniforms, orders and medals, realistic reconstructions of prison cells, keepsakes made by the prisoners, drawings and paintings help the visitor get acquainted with a most tragic, yet elevating period of Hungarian history.

„AUF DEM GALGEN, IN DER FESTUNGSHAFT UND UNTER DER WAFFE” VERGELTUNG
NACH DEM FREIHEITSKAMPF VON 1848–1849. EINE AUSSTELLUNG IM MUSEUM FÜR
HEERESGESCHICHTE.

Anlässlich des 160. Jahrestages der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–1849. wurde die neueste Ausstellung des Museums für Heeresgeschichte am 6. Oktober 2009., am Jahrestag der Hinrichtung von dem ungarischen Ministerpräsidenten, Graf Lajos Batthyány und von den 13 Honvédgeneralen in Arad eröffnet. Die Ausstellung gedenkt sich der Opfer der Vergeltung nach dem Niederwerfen des Freiheitskampfes. Die eigene Ausstellung unseres Museums sowie die Ausstellung des Reliquiemuseums von der Stadt Arad stellt diese Vergeltung, die fast die ganze ungarische Gesellschaft erfasste, in einer neuen Annäherungsweise dar. Die Ausstellung erinnert sich an alle, die durch die verschiedenen Bestrafungsformen bestraft wurden: an die zwangsrekrutierten ehemaligen Honvédsoldaten, an die gepeitschten Frauen und Kinder, an die zuerst hingerichteten Offiziere, die 13 Blutzengen von Arad und an die Soldaten und Zivilisten die für lange Jahre ins Gefängnis geworfen wurden. Der Besucher der Ausstellung kommt mit der Hilfe von Landkarten, Namenslisten, zeitgenössischen Dokumenten, Waffen, Uniformen und Auszeichnungen, sowie durch das lebensechte zeitgenössische Kerkerzimmer, die von den Gefangenen entworfenen Gegenstände, Zeichnungen und Gemälden auf Künstlerniveau näher zu einer historischen Epoche, die als eine der tragischsten aber zugleich in ihrer Treuer als eine der erhabensten Epochen von der ungarischen Geschichte gilt.

A KÖTET SZERZŐI

- BACZONI TAMÁS – muzeológus, HM HIM Hadtörténeti Múzeum
CSENGEL-PLANK IBOLYA – fotótörténész, gyűjteményvezető, Kulturális
Örökségvédelmi Hivatal
CS. LENGYEL BEATRIX – történész-muzeológus, osztályvezető, Magyar Nemzeti
Múzeum Történeti Fényképtár
FARKAS KATALIN – történész
GYULAI ORSOLYA – textil-restaurátor, HM HIM Hadtörténeti Múzeum
HALÁPI LÁSZLÓ – ny. igazgatóhelyettes, HM HIM Hadtörténeti Múzeum
ILLÉSFALVI PÉTER – hadtörténész, szakreferens, HM TKHH Hadisírgondozó
és Háborús Kegyeleti Osztály
KEMÉNY KRISZTIÁN – levéltáros, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár
KOVÁCS VILMOS – ezredes, főigazgató-helyettes, HM HIM
MAKAI ÁGNES – történész-muzeológus, numizmatikus, HM HIM Hadtörténeti
Múzeum
MÁTYÁSSY GABRIELLA – fémrestaurátor, HM HIM Hadtörténeti Múzeum
PROHÁSZKA LÁSZLÓ – művészeti író
RIDOVICS ANNA – művészettörténész szakmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum
SALLAY GERGELY PÁL – főmuzeológus, HM HIM Hadtörténeti Múzeum
SAMU BOTOND GERGŐ – történész-muzeológus
SOÓS PÉTER – főhadnagy, gyűjteményvezető-főmuzeológus, HM HIM,
Hadtörténeti Múzeum
SUBA JÁNOS – alezredes, térképtárvezető, HM HIM Hadtörténeti Térképtár
SÜLI ATTILA – százados, főmuzeológus, osztályvezető, HM HIM Hadtörténeti
Múzeum
SZOLECZKY EMESE – gyűjteményvezető főmuzeológus, HM HIM Hadtörténeti
Múzeum
VITEK GÁBOR – történész, levéltáros, Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár
ZÁVODI SZILVIA – történész-muzeológus, HM HIM Hadtörténeti Múzeum

KÉPMELLÉKLET

A Hadtörténeti Múzeum tajtékszipkája (Dabasi András fotója)

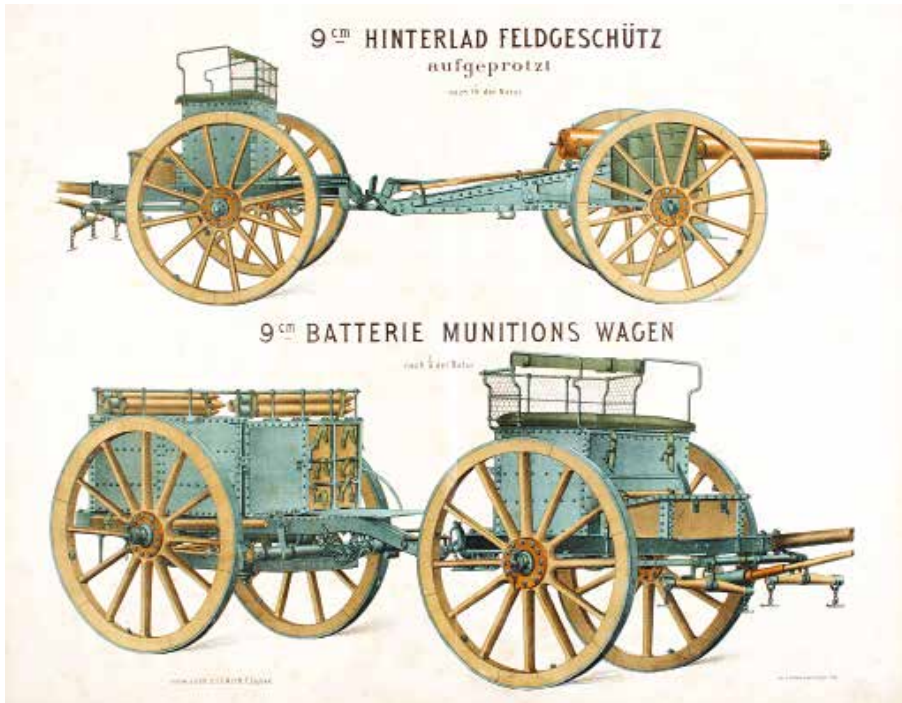
Solymász alakos tajtékszipka (Magyar Nemzeti Múzeum)

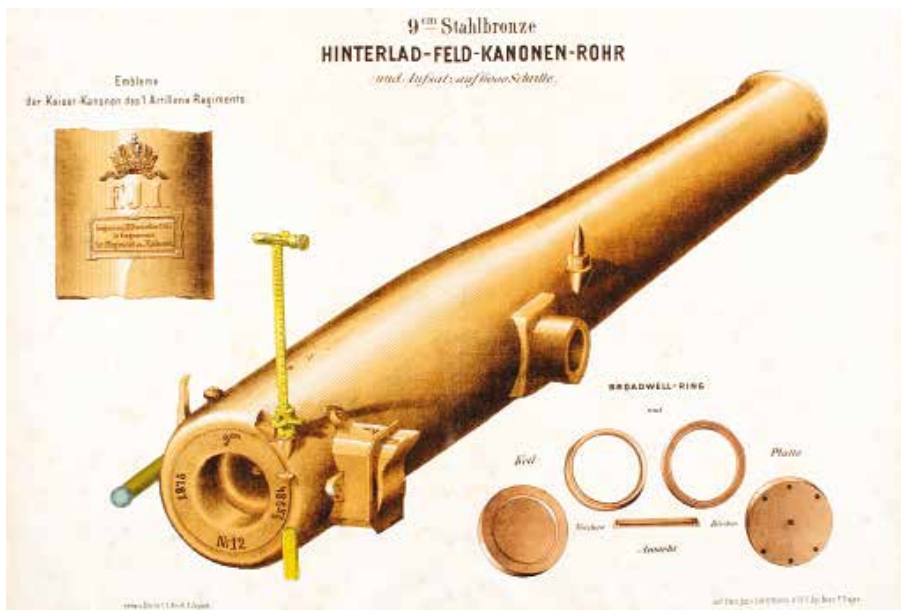
Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1742 (Szent István Király Múzeum)

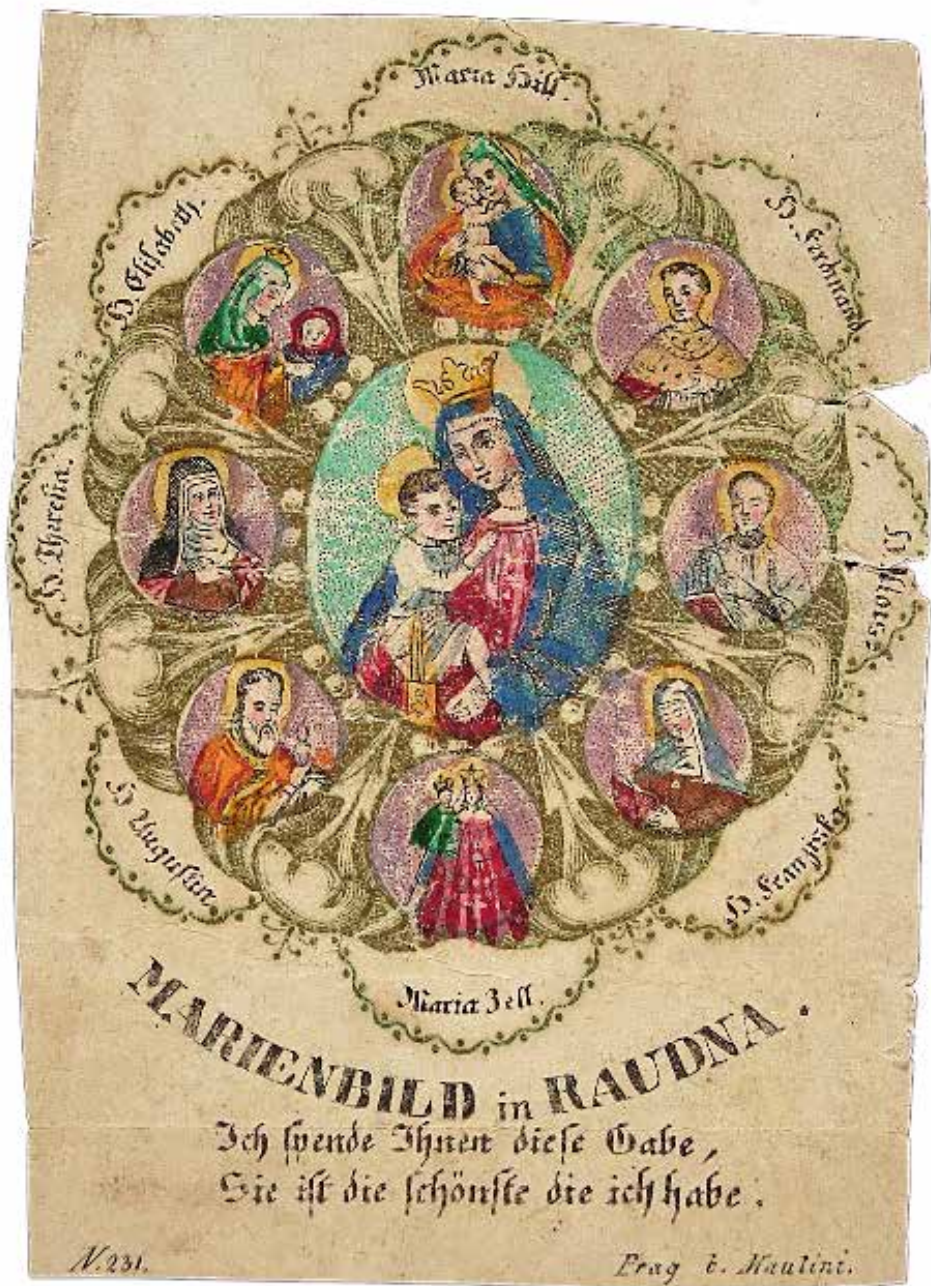
Fejér vármegye nemesi felkelési zászlaja, 1810 (Szent István Király Múzeum)

1875 M 9 cm táborigényű és lőszeres kocsija mozdonyal

1875 M 9 cm táborigényű csőszerkezete

A címer mögött talált, a radnai kegykép nyomán készült, színezett szentkép

A balassagyarmati városháza

A balassagyarmati emléklakett

Huszár őrvezető, 1926 M kimenőzubbonyban – az emlékfotózás összes kellékével

Kossuth-akadémista, 1949 M egyenruhában (Bacsikai Miklós gyűjteménye)

Lövész és hadibajós honvéd, nyári kimenőöltözetben – ábrák az 1954-es Öltözködési utasításból

Legénységi kimenőruba különféle változatainak ábrái az 1975-ös Öltözködési utasításból

Hadik András szablyája (Hadtörténeti Múzeum)

A szablya markolata

Az Ibász-, Lepossa-, Vid-, Kappler-bagyaték alkalmi bemutatása

*A japán császári Felkelő Nap Rend V. osztályának lakkdobozja
Ehrlich János hagyatékából*

*A japán császári Felkelő Nap
Rend VI. osztálya*

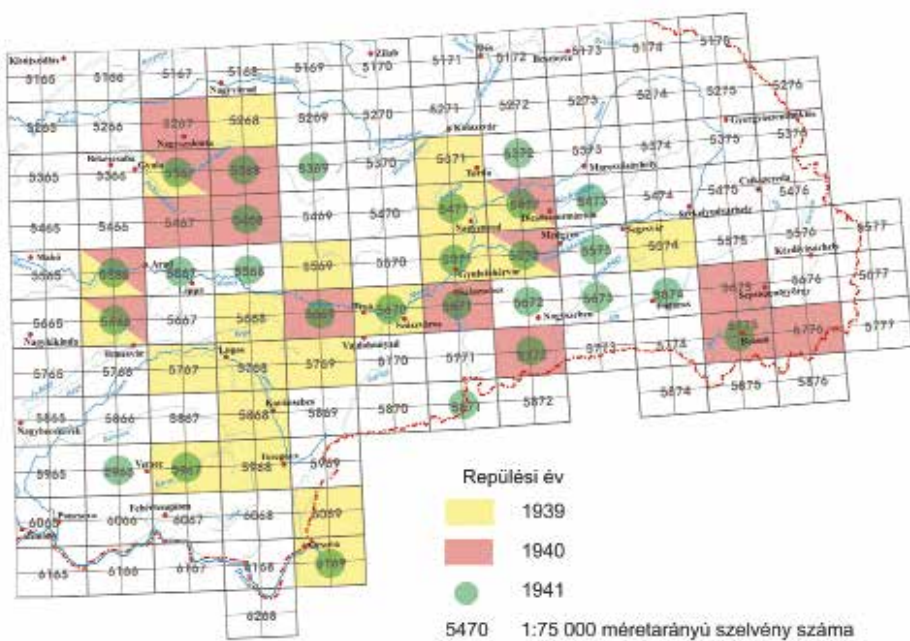
*A japán császári Szent Kincs Rend III. osztálya
Faragho Gábor hagyatékából*

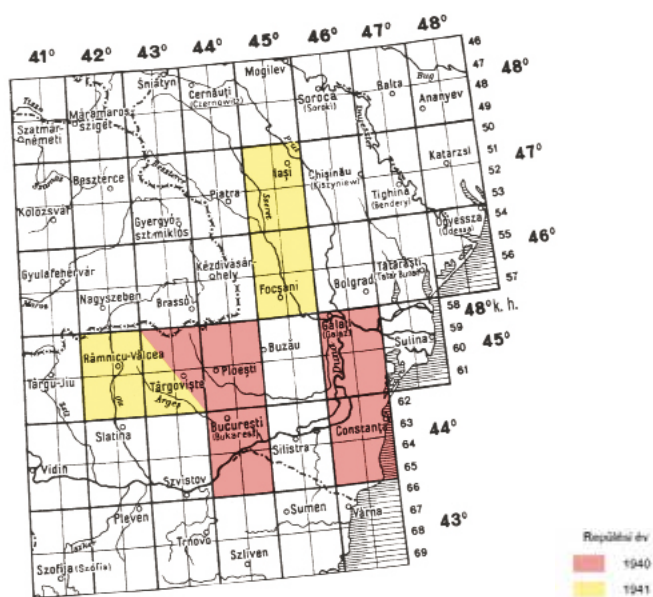
*A japán császári Szent Kincs Rend IV. osztályának adományozási okirata
Follért Károly részére (Postamúzeum)*

*A japán császári Szent Kincs Rend IV. osztálya eredeti dobozában
Follért Károly hagyatékából*

A légi fényképek területi lefedése repülési idő szerint (1:75 000)

A légi fényképek területi lefedése repülési idő szerint (1:200 000)

A Splényi-buszárezred zászlaja restaurálás előtt

A Splényi-huszárezred zászlaja restaurálás után

Részletek a „Bitón, várfoogságban és fegyver alatt” – Megtorlás az 1848–49-es szabadságharc után című kiállításból